

Soproni Szemle

2018. első szám

Hetvenkettedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) kérjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájlt, a képfájlokat megfelelő sorrendben számozva képjegyzékkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegváltozatot Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Digitális képek esetén JPG vagy TIFF fájlokat kérünk legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz kérjük, egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz. [=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni, hanem PDF fájlt küld a megjelent közleményről.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénztintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Soproni Szemle

| 2018. első szám

| hetvenkettedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

GAZDASÁG ÉS POLITIKA A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

GERENCSÉR PÉTER: Garta és Kapuvár háborúi a rivalizálástól az egyesítésig	3
HORVÁTH CSABA SÁNDOR: A Sopron–pozsonyi HÉV érdekeltjei és használata 1920-ig	27
CSEKŐ ERNŐ: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről 1944. III. Az iparosok	43
HORVÁTH ANTAL: A Vörös Hadsereg ellátása, jóvátétel Sopron vármegye és a Csepregi járás példáján keresztül	62

MŰHELY

HORVÁTH LÁSZLÓ: Néhány adat Sopron megye hadiadó kötelezettségéről és a katonák téli kvártélyoztatásáról (1648–1750)	95
--	----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

LENGYEL TÜNDE: Diana Duchoňová: Palatín Mikuláš Esterházy. Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť (Esterházy Miklós nádor. Udvari társadalom és az arisztokrata mindennapok) Bratislava: HŰ SAV – Veda 2017, 560 oldal	108
OSVÁTH ÁDÁM: Horváth Antal: Az irányított gazdaság hatása a gazdaságtársadalomra 1939-1949, Sopron vármegye, Csepregi járás. Szombathely, 2017. 304 pp.	110

KÖZLEMÉNYEK

JÓZAN TIBOR: Elnökségi beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2017. évi munkájáról	112
A Soproni Szemle Alapítvány közleményei	114

GAZDASÁG ÉS POLITIKA A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

GERENCSÉR PÉTER

Garta és Kapuvár háborúi a rivalizálástól az egyesítésig

Annak ellenére, hogy az 1663-ban alapított¹ rábaközi falu, Garta egész története szorosan összefonódik Kapuvárral, a két település viszonyát nagyon gyakran az ellenségeskedés és a rivalizálás határozta meg, mely kiváltképpen a 19. század végétől erősödött fel, és az 1920-as években érte el csúcspontját. Ez a tanulmány arra keresi a választ, hogy milyen hatóerők mozgatták a megszaporodó konfliktusokat, és azokat a lokális harcok mellett milyen szélesebb regionális, sőt országos tényezők erősítették fel. Az összeütközések a Kapuvárral való egyesítés félelméből fakadtak, amit azonban Gartának igyekezete ellenére nem sikerült megakadályoznia. A fúzió miniszteri döntéssel 1923-ban következett be, amivel szemben Garta hosszú évtizedekig utóvédharcot folytatott. Levéltárakban és az Országos Széchényi Könyvtár hírlap-gyűjteményében végzett kutatásaim eredménye szerint az első világháború után felgyorsult folyamatok jelentősége jóval túlterjeszkedik a helyi érdekeken, mivel az egyesítést Sopron vármegye – eredetileg az Ausztriának ítélt Nyugat-Magyarország elcsatolása miatti – új székhelyének sürgető kijelölése és az ehhez kapcsolódó urbanizációs szükséglet katalizálta.

A gartai „függetlenségi háború” azért is ellentmondásos, mert a falu egész létét Kapuvárnak köszönhette. Nádasdy (III.) Ferenc (1623–1671) Gartát a kapuvári várban szolgáló darabontok letelepítése és gyors hadra foghatósága céljából alapította a Rábaköz katonai központjának tőszomszédságában. Az újonnan létrejött község egyfajta katonatelep volt, ami világosan kifejezésre jutott abban, hogy a falut az 1672. évi urbárium „*Muskatirossok Varossa*” néven említette, ahol a várat védelmező muskétások laktak.² Így Garta korai története ki sem szakítható Kapuvár történetéből, annak volt kiszolgáló, alárendelt települése. Ebből a szempontból az 1923-as településegysítési aktus értelmezhető úgy is, mint visszatérés a kezdetekhez, Kapuvár kötelékéhez. Garta Kapuvárhoz fűződő viszonya pszichoanalitikus retorikával ödipális konfliktusként írható le: a szimbolikus fiú (Garta) félelme az apától (Kapuvár), szabadulási kísérlet a gyámkodó hatalomtól.

A Garta létét megalapozó történeti okok mellett a Kapuvárral történő egyesítés másik mozgatórugója a két település fizikai összeépülése volt. Drinóczy György reformkori vármegyei összefoglalója világossá teszi, hogy a két szomszédos település már a 19. század első felében teljesen egybeért: „*Garta Magyar falu a Rábaközi felső járásban Kapuvárhoz oly közel hogy egyik soron csak szekéruat választja Kapuvártól a másik sor pedig azzal*

¹ A német nyelvű alapítási oklevelet és egyúttal kiváltságlevelet lásd: Rábaközi Muzeális Gyűjtemény, Történeti Dokumentáció (= RMGy-TD), Kapuvár, leltározatlan. A gartai bírólada iratai. Gróf Nádasdy (III.) Ferenc 1663. június 1-jén kelt kiváltságlevelének másolata.

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, E. 156. U et C 156/2. 133. pag.

egészen összekapcsolódik”.³ Ez a szekérút nem más, mint a később Lakatos köznek, jelenleg pedig Zöldfa sornak nevezett utca, amely ma is Garta és Kapuvár határának számít. Az út az önállóság bizonyítékaként értelmeződött, olyan „demarkációs vonalként”, amely a két szomszédvár ellentéteit éllezte ki. Mindazonáltal Garta – vallási tekintetben éppúgy, mint a kereskedelem, a szolgáltatások vagy a közlekedés terén – sok szempontból függött Kapuvártól.

A háborúskodás számos kikristályosodási pontja közül a dolgozat első részében az egyházügyi vitákat, a közlekedés anomáliáit, az útvám és a piaci helypénz körüli ügyeket és az infrastrukturális elmaradottság generálta konfrontációkat vizsgálom. Állításom szerint ezek során a gartai közösség olyan identitáspolitikát alakított ki magának, amely a „mi” és az „ők” dichotómiája alapján a Kapuvártól való különbözőséget hangsúlyozta. A tanulmány második felében az egyesítés folyamatát, majd a gartaiak utólagos passzív ellenállásának formáit veszem górcső alá. A vizsgálat egyrészt azt szemléleti, hogy Garta miként használta a történelmi múltat aktuálpolitikai fegyverként, másrészt azt igyekszik bizonyítani, hogy a hivatalos indoklással és értelmezési tradícióval szemben valójában Sopron Ausztriának ítéltése volt a döntő eleme annak, amely Kapuvárt az egyesülésre sarkallta. Mind ez ideig nem történt kísérlet a kérdés szisztematikus feltérképezésére, ezért áttekintésemet hiánypótlónak szánom.

Templom: tilalom és reprezentáció

A Kapuvár és Garta közötti háborúskodás egyik lecsapódása a templomhasználatból adódott. A kapuváriak nem nézték jó szemmel, hogy a gartaiak zöme a szomszédos településre jár át vasárnapi istentiszteletre. Végső soron az ebből kifejlődő, majd elmérgesedő konfliktus volt az oka, hogy Garta a 20. században új, nagyobb templomot épített magának, melynek építészeti jelentéstana a rivalizálás szempontjából igencsak tanulságos.

A harc az 1890 áprilisában tartott kapuvári képviselő-testületi ülésen robbant ki, melyen felszólalt Pátzay József kórházgondnok (a neves szobrászművész, Pátzay Pál apja). Szóvá tette, hogy a gartaiak a kapuvári miséket látogatják, így az egyébként nem sokkal korábban (1884-ben) kibővített római katolikus Szent Anna templomot elfoglalják a kapuváriak elől, akik saját istenházukba nem férnek be.⁴ 1891. április 26-án a *Rábaköz* című helyi újság „Pax” álnév alatt jegyzett, *Harcz a templomért* című cikke a gartai és a kapuvári hívők immár barátságatlan viszonyáról számolt be.⁵ Kapuvár azt megelőzően, április 17-én határozatban üzenté meg Gartának, hogy a továbbiakban nem fogják tolerálni, hogy a kapuvári plébániatemplomba járnak, és amennyiben azt mégis megteszik, úgy karhatalommal fogják őket eltávolítani onnan. Az újság szerint a kitiltó határozatot azonban a gartaiak egy része nem vette tudomásul, és továbbra is Kapuvár templomát

³ Csornai Premontrei Rendház Magánlevéltára, Csorna, III. 1. 1. Drinóczy György kéziratai. *Drinóczy György: Böngészet Sopron Megye ismérétehez. Drinóczy György csornai kanonok által. 1830–1847.* 437.

⁴ *Rábaköz* (= R), 1890. április 13.

⁵ R, 1891. április 26.

vette igénybe, belépésüket viszont az ajtónál álló fertálmesterek megakadályozták. Erre a gartaiak kezét emelték a közbiztonsággal megbízott tisztségviselőkre, mire dulakodás kezdődött a templomnál.

A kapuváriak a legutóbbi templomfelújítást hozták fel a kitiltás indokaként. 1880-ban ugyanis a kapuvári templom düledező állapotban volt, amit akkoriban még a gartaiak is használhattak.⁶ Amikor a templom kibővítéséről döntés született, a kapuváriak kézi erővel és igával is segítettek az építkezést, a gartaiak viszont a kisujjukat sem mozdították. Az 1880. április 2-án kelt jegyzőkönyv bizonyítja, hogy a gartaiak arra hivatkozva tagadták meg az építkezéshez való hozzájárulást, hogy községük lakosságát még a megnagyobbított templom sem lenne képes befogadni. Kategorikusan leszögezték: „*Kapuvártól teljesen megválnunk[,] az itteni templomba nem járunk. Kötelezvéen magunkat a harmadik káplán rendszeresítésével járó összes terhek és kiadások viselésére.*”⁷ Garta mint filia a kapuvári anyaegyház irányába papfizetés céljából 1881. február 18-án 350 forint fizetésére kötelezte magát, csakhogy ennek nem tett eleget. 1889. szeptember 8-án kijelentették, hogy csak 150 forinttal hajlandóak hozzájárulni a káplán fizetéséhez, mire Zalka János megyéspüspök megszüntette a harmadik kápláni állást. Gartának két választása maradt: vagy hozzájárul a kapuvári plébániatemplom rekonstrukciójának fedezéséhez, vagy pedig kifizeti a harmadik káplán működésének árát. Az újság szerint a gartaiak káplánpártiak voltak, de a kisebbség 1891. április 19-én Kapuvár plébánosát, Dominkovich Sándort kezdte szidalmazni. Az ellenségeskedés láthatóan vallási köntösben csapódott le, az anyagi hozzájárulás elmulasztásáért Kapuvár kitiltással válaszolt.

A templomi férőhelyek körüli polémia készítette a gartaiakat arra, hogy községükben nagyobb templom építését határozzák el. Az új templom építéséről 1896-ban született döntés.⁸ Már májusban gyűjtést szerveztek a templomépítés javára, melynek összegét 8070 koronára becsülték, ebből azonnal befolyt 2200 korona. Ezt követően azonban a lelkesedés alábbhagyott, és csak 1904-ben rendeztek új gyűjtést. Bánszky Mihály építész *Az Igaz Isten* című pályaterve nyert a pályázaton, de az ügyet két esztendőre ismét elfektették.⁹ A 18. században épült régi templomot, melynek tetőzete 1847-ig faszindelyes volt, az 1906. február 11-én tartott utolsó nagymiséét követően kezdték bontani.¹⁰ Az új Szent Sebestyén templom alapkövét a régi templom helyén Németh János kapuvári plébános 1906. április 8-án rakta le, és az új építményt alig egy évvel később, 1907. június 14-én már fel is szentelték. A szószék Lewisch Róbert szombathelyi oltárkészítő műhelyében készült, az orgona Angster József pécsi orgonakészítő alkotása, a pad pedig Lukácsi János gartai asztalos munkája volt. Az ácsmunka Hoffer János és Gilicz János keze nyomán készült, akik szintén gartaiak voltak. A toronyra is ők tették fel a keresztet 1906.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Rábaközi Közlöny (= RK), 1908. május 14.

⁹ Uo.

¹⁰ RK, 1906. február 28.

október 7-én.¹¹ 1908-ban Vető István, a kapuvári nagyvendéglő bérlője a gartai templomnak két selyemzászlót adományozott.¹²

Bár az új épület pontosan a régi helyére épült, a két templom tájolása eltért egymástól, ami ismét a gartaiak és kapuváriak viszályának máig látható jele. Alig egy hónappal az ótemplom bontási munkálatainak megkezdése után ugyanis, 1906 márciusától vita bontakozott arról, hogy merre nézzen a templomtorony.¹³ Amint a régi templomról fennmaradt egyetlen ismert fénykép mutatja, a meglehetősen egyszerű, jellegtelen épület tornya az épület északi oldalán volt, bejárata Kapuvár felé nézett. Ez jelképesen a nagyobb település iránti nyitottságot és szó szerinti értelemben is az odafordulást fejezte ki. Ezzel

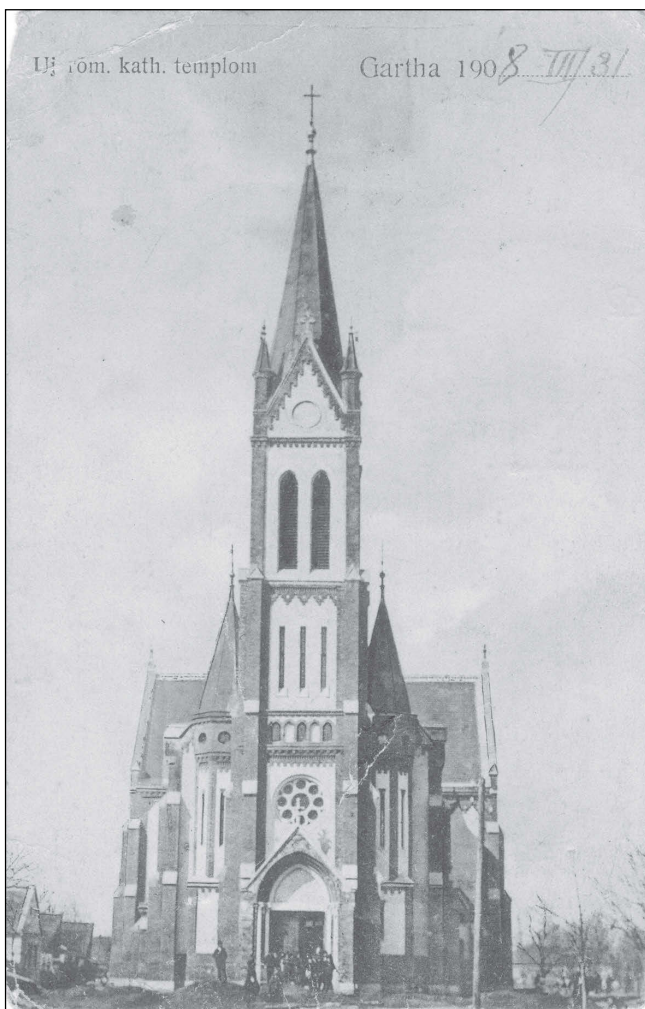

1. kép. A gartai ótemplom. Képes levelezőlap részlete, ismeretlen kiadó, 1902 körül. (magángyűjtemény)

¹¹ RK, 1907. június 16.

¹² RK, 1908. május 14.

¹³ RK, 1906. március 18.

2. kép. Az új gartai templom. Képes levelezőlap, Buxbaum József kiadása, 1908 körül.
(RMGy, Történeti Dokumentáció 97.9.1.)

szemben a ma is álló új neogótikus templom tornya az épület déli részén helyezkedik el, a tájolás megváltoztatása a Kapuvártól való elfordulást szimbolizálja. Valószínűbb azonban, hogy a vita mögött helyi ellentétek is álltak: a felső szeriek azt akarták, hogy a templom tornya (és bejárata) továbbra is feljűk nézzen, míg az alsó szeriek azt akarták, hogy dél felé.

Az új templom szimbolikus térbeli elhelyezkedésében azonban nem csak a fricska mozzanata érhető tetten. Az épület reprezentatív funkciót is igyekezett betölteni, amely Gárta nagyságát hirdeti. Ezt a korábbi templom sematikus homlokzata helyett díszes felületképzéssel, valamint a 47 méteres torony magasságával igyekeztek megvalósítani. Az

egekbe törő karcsú templom a kultúra szemiotikájának nyelvén azt jelenti, hogy a település rivalizálni is kívánt a kapuvári Szent Anna templommal, aminek üzenete egyértelmű: Garta nem alsóbbrendű Kapuvárnál.

Káplánfizetési bonyodalmak

Az előző fejezetben már szóba került, hogy a gartaiak korábbi vállalásukat megszegve nem fizették ki a harmadik káplánt, ezért 1889-ben a győri megyéspüspök megszüntette annak gartai működését. Ebből a polémiából ismét Kapuvár és Garta torzalkodása világlík ki.

A káplánfizetés ügyében kompromisszumos megoldás született. A római katolikus hitközség 1894. február 18-án a gartai községházán tartott ülést, melyet Németh János kapuvári plébános jelenlétében tartottak meg.¹⁴ Az erről készült, az úgynevezett gartai bíróláda¹⁵ által megőrzött feljegyzés szerint Zalka János megyéspüspök az 1894. évi 450 forintos fenntartási költséghez 100 forinttal kívánt hozzájárulni, így jön ki az a 350 forint, amit – mint korábban szó esett róla – már 1881. február 18-án is kértek Gartától. Ebből is elengedett azonban Németh plébános 50 forintot, így Gartának a szerződés szerint 300 forintot kellett fizetnie (az eredetileg ajánlott 150 forint helyett). Ebben az összegben a gartaiakkal végül sikerült is egyezsére jutnia, de a mostani fizetést illetően a következőképpen állapodtak meg az anyaegyházzal: Garta minden egyes katolikus házaspár után egy forintot, az özvegyek után pedig 50 krajcárt folyósít, ezt az összeget pedig a községi elöljáróság szedi be a lakosságtól. A megegyezés értelmében a kapuvári plébánosnak adják át az így összegyűlt pénzüsszeget, amelyből a plébános 300 forintot járandóság címén levon, illetve hasonlóképpen kiveszi belőle a káplánoknak a kisgyermekek temetéséért adott 12 forintnyi tiszteletdíjat. Vagyis a 300 forintos káplánfizetés helyett a kapuvári plébánia 1894-ben 312 forintot kényszerített ki a községből. A befolyt összeg maradéka pedig a terv szerint a hitközség kasszájában marad. Ezt a gartaiak által elfogadott egyezséget aztán Kovács Antal kapuvári főszolgabíró március 2-án hagyta jóvá, így a káplántartás kérdése megoldódni látszott.

Legalábbis időlegesen, mert a fizetés ügye pontosan két évtizeddel később Kapuvár és Garta között újból feszültségek forrásává vált. A vita megint abból fakadt, hogy a gartaiak nem akarták a káplántartást fizetni. Az 1914-es dátum azért is fontos, mert éppen az év januárjában egy átmulatott éjszaka során a gartai fiatalok a vasútállomásra tartó Lengyel István kapuvári káplánt¹⁶ fiákerében megtámadták, és bottal fenyegették meg.¹⁷ Ezúttal Németh János plébános arra hivatkozott, hogy a káplán 2 korona 40 fil-

¹⁴ RMGy-TD, leltározatlan. A gartai bíróláda iratai. A káplán szerződése, jegyzőkönyv. 1894. február 18.

¹⁵ Erről lásd: Császár Attila – Franta Dezső: A gartai bíróláda restaurálása. Soproni Szemle 66 (2012), 237–243.

¹⁶ Lengyel István 1909 és 1919 között szolgált Kapuváron káplánként. Lásd: Zsebedics József: A kapuvári egyház története. Részletek. Győr, é. n. [2005] 90.

¹⁷ Lásd: RK, 1914. január 25.

lért kapott eddig a házaspároktól, a drágaság miatt azonban ez az összeg nem elegendő, ezért 60 filléres emelést kért. Ezt azonban a gartaiak nem voltak hajlandók fizetni.¹⁸ Nem sokkal korábban a *Rábaközi Közlöny* egy július 5-i vita kapcsán a következő „megoldási javaslatot” tette a nyakas gartaiak ellenállásának letörésére: „A gartaiak ellene szegültek. Sőt a vasárnapon tartott értekezleten olyan leirhatatlanul durván viselkedtek, hogy időszerű és helyénvaló volna, ha a gartaiaktól elvennék a káplánt. Nem pap kell oda, – azoknak, hanem – más.”¹⁹ Bizonyára nem lelki istápolásra gondolt az újságíró, amit mutat az is, hogy vallásügyi kérdésekben a helyi hírlapok egyértelműen Kapuvár mellé álltak, és elítélték Garta magatartását.

A probléma megoldását az első világháború kitérésével bekövetkező fokozódó anyagi megterhelés elodázta, és a gartaiak ezt vetették be érveként, amikor 1916. július 16-án herceg Esterházy Miklóshoz fordultak segítségért.²⁰ Levelükben arra hivatkoztak, hogy a július 2-án hozott gartai iskolaszéki határozat újabb súlyos áldozatot követel a háború miatt amúgy is meggyötört lakosságtól, és a kért pénzösszeget nem tudják kifizetni. A kapuvári plébános ugyanis nagyobb összeget követelt a káplántartásért, amelyért eddig összesen 624 koronát fizettek, és ez is nagy teher volt a lakosság számára. A kapuvári plébános viszont ezt az összeget ezúttal 1500 koronára kívánta emelni, és a gartaiak attól tartottak, hogy éppen háború idején maradnak pap nélkül. Az előirányzat szerint ebből az összegből 1000 vagy 1200 koronát a gartai káplán ellátására, a maradékot pedig a plébános fizetésére fordítják. Buday András bíró a gartaiak nevében arra hívta fel a herceg figyelmét, hogy amennyiben az anyaegyház ezt az összeget nem kapja meg, úgy Kapuvár lemond a gartai hívek lelki gondozásáról. A panaszlevél szerint azonban most csak 40-50 család tudja kifizetni a rájuk eső részt, mivel a többiek a frontokon harcolnak. Ezért a hercegségtől azt kérték, hogy „megfelelő bizonyos összeggel” járuljon hozzá a káplán fizetéséhez. A kérés indoklását azzal támogatták meg, hogy a hercegségre a gartai határban lévő, hozzávetőlegesen 50 hold nagyságú földje után úgysis közel 200 koronás összeg esne az 1500 összköltségből.

A papfizetésből adódó nehézségek hozzájárultak a Kapuvárral való konfliktusok körének kiszélesítéséhez. Az egyházügyi feszültségek azután szűntek meg, miután a gartaiak kérésére az akkori megyéspüspök 1947-ben önálló plébániát állított fel, amelynek fenn tartási költségeit a gartaiak vállalták magukra.²¹

¹⁸ RK, 1914. július 16.

¹⁹ RK, 1914. július 9.

²⁰ RMGy-TD, leltározatlan. A gartai bírólada iratai. A gartaiak levele herceg Esterházy Miklósnak, 1916. július 20.

²¹ Az önálló gartai plébánia alapításához, területéhez és jövedelmeihez lásd a Győri Püspökség 1947. május 15-én kelt 1297. számú körlevelét: *Litterae circulares ad venerabilem clerum almae Diocensis Jauriensis dimissae anno domini 1947*. Jaurini, 1948. 35–36.

Közlekedési anomáliák

A szomszédos települések közötti egyházügyi súrlódások mellett a háborúskodás másik halmazát az utak és a hidak védelme, hovatartozása és állapota körüli permanens viták jelentették.

A *Rábaköz* című hírlap jegyezte fel 1890-ben, hogy kapuváriaknak az volt a szokása, hogy a Kis-Rába hídjánál az ifjak úgyszólván strázsát álltak,²² és ezzel ironikus módon a város régi hídőrző feladatait bujtatták új köntösbe. A Kis-Rába átkelőjénél a gartaiaknak egyfajta vámot kellett fizetni. A „vám” abban állt, hogy a híd karfáján rendszerint tíz-tizenkét kapuvári legény dülleszkedett, és amikor a szomszédvár fiataljai közeledtek, ellátták a bajukat. A fiatalok percepciójában a híd láthatóan nem hivatalos határvonalat képezett, ezt a fajta vámszedést pedig a humánétológia területvédő akciónak nevezné.

A másik „demarkációs vonalat” a Lakatos köz, a mai Zöldfa sor képezte. Mint Drinóczy György megyetörténete kapcsán szóba került, ez a keskeny út választotta el Kapuvárt Gartától, fenntartva azt a látszatot, hogy a két település még nem épült össze teljesen. A köz, melyet Drinóczy a 19. század első felében „szekérútként” definiált, központi szerepet játszott egy 1891. évi vitában.²³ Ekkor a hatóság a Zöldfához címzett vendéglőtől a Biringer-féle faraktárig a Vasúti utca (ma: Kossuth utca) keleti oldalát kívánta megjavítani, ami különösen azért volt fontos, mert ez akkoriban a győr-soproni országút részét képezte. A soproni királyi építészeti hivatal az érintett útszakaszon a vízelvezetés érdekében hidat szándékozott építeni, de a gartaiak arra figyelmeztettek, hogy a Lakatos köz felé eddig is sok víz volt, és ha most arra vezetik a fölösleges csapadékvizet, akkor Kapuvár határa és a gartai templom közötti rész fog majd vízben úszni. Az újság szerint a tervben a gartaiak egy része annak látta bizonyítékát, hogy Kapuvárral szemben ismét ők húzzák a rövidebbet.

A két szomszédos község minduntalan megtalálta a módot, hogy a Lakatos köz ürügyén egymást korholja. Állandó kérdésként merült fel, melyik településhez tartozik a keskeny köz, ez a senki földje. 1893 márciusában például a közeli Kis-Rábán olyan intenzív jégzajlás volt, hogy kárt tett az Alsó utcán (ma: Széchenyi utca) és a Lakatos közben is, vagyis a folyó mindkét partján.²⁴ A folyópart nyugati oldala egyértelműen Kapuvárhoz tartozott, a keleti részen viszont vitatták az út hovatartozását, melynek tétje abban állt, hogy a tönkrement út helyreállítását egyik település előljárósága se akarta magára vállalni.

Máskor nagy esőzéseket követően tört ki perpatvar, a sár miatt járhatatlanná vált köz rendbetételét mindkét község elutasította. Habár a legszélső kapuvári házak homlokzatai a Lakatos közre néztek, magát az utat a kapuváriak igyekeztek Gartának tulajdonítani, Garta viszont amellet kardoskodott, hogy nekik csak a kertjeik dőlnek arra, és ritkán használják az utat. 1904. május 29-én írta a sajtó: „A gartaiak úgy okoskodtak: a Laka-

²² R, 1890. május 25.

²³ R, 1891. november 22.

²⁴ Csorna – Kapuvár és Vidéke, 1893. március 11.

tos-köz Kapuvárhoz tartozik, viselje az gondját”.²⁵ Az utcafront kérdése háborús frontot is nyitott a két település között, senki sem volt hajlandó fedezni az ilyenformán gazdátlaná váló út tisztántartásával járó többletmunkát és a felmerülő költségeket. Ennek akart véget vetni a szolgabíró, amikor 1904-ben a gartaiakat kötelezte az út karbantartására.²⁶ A gartai előjáróság megfellebbezte a döntést, de az alispán helybenhagyta a korábbi határozatot. A döntés megerősíthette Garta lakóit abban a meggyőződésükben, hogy nem egyenrangú félként kezelik őket, minduntalan a hátrányukra döntenek.

Garta 1908-ban azzal kívánta rendezni a helyzetet, hogy a községi határ bővítéséért folyamodott.²⁷ Az előjáróság arra kérte Hajjas Antal alispánt, hogy 70 holdnyi területet csatoljanak a község keleti, 41 holdat pedig nyugati, vagyis Kis-Rába felőli oldalához. Állításuk szerint ez a terület korábban Gartához tartozott, tévedésből került a szomszédos településhez, ezért nem is el-, hanem visszacsatolásról lenne szó. Arra hivatkoztak, hogy a szűk határu Garta egyedül a Kis utca (ma: Szent Katalin utca) irányába terjeszkedhetne, és keleti irányba a közeli kapuvári határ miatt amúgy sem tud tovább fejlődni. A Lakatos köz tisztán tartásáért cserébe kért területi expanzió nem sikerült a gartaiaknak, így a helyzet megoldatlansága miatt maradt továbbra is a marakodás.

A privilégiumok védelme

A gartai *communitas*t kezdettől, 1663-tól fogva megillető kiváltságok körüli torzszalkodás a piaci helypénz fizetése és a vámmentesség kérdésében jegecesedett ki. Ezek az adómentességek azért jelentettek nagy horderejű problémát, mert bennük Garta régmúltja tükröződött, közösségképző erőként a kiváltságokban a település összetartozását látták, így megszüntetésüket identitásuk megsértéseként értelmezték.

A vásári díjfizetéssel kapcsolatos konfrontáció az 1890-es években gazdagította az ellentétek hosszú listáját. A *casus bellit* az jelentette, hogy az 1891. január 20-án tartott kapuvári közgyűlésen elfogadták, hogy Garta ezentúl köteles vásári helypénzt fizetni, míg előtte mentességet élvezett.²⁸ A képviselő-testületi jegyzőkönyv szerint Cserpes István kapuvári bíró terjesztette elő a kérdést, hogy Garta a heti és országos vásárokon fizessen-e helypénzt.²⁹ Úgy döntöttek, hogy mivel Garta külön községet képez, a továbbiakban helypénzt kell fizetniük. Kapuvár itt Garta önállóságára hivatkozott, máskor viszont a két település ősi összetartozásával indokolta meg a Kapuvárhoz való csatolás gondolatát.

Garta nemcsak azt sérelmezte, hogy kiváltságaitól fosztották meg, hanem azt is nehezményezte, hogy a döntésről nem hivatalos úton értesült, hanem az újságból. Arra hivatkoztak, hogy ők a *Rábaköz* január 25-én megjelent számából szereztek tudomást róla,

²⁵ RK, 1904. május 29.

²⁶ Uo.

²⁷ RK, 1908. június 25.

²⁸ R, 1891. január 25.

²⁹ RMGy-TD, leltározatlan. A gartai bírólada iratai. Kapuvár község képviselő testülete által az 1891. évi január hó 20-án tartott gyűlése alkalmával felvett jegyzőkönyv kivonata. 1891. február 23.

ami fényt vet a sajtónak a társadalmi nyilvánosságban betöltött növekvő jelentőségére is. Garta község ezután hosszú levélben tiltakozott, melynek szövegét teljes terjedelmében idézem, mert tárházát nyújtja a gartai gravaminális politikának:³⁰

Tisztelt képviselőtestület!

Az ide 1. alá mellékelt Kapuvárrott megjelenő „Rábaköz” című lap f. 1891. évi január 25^{iki} számából, és a Kapuvár község elöljáróságának 1891. január 22^{ről} 194/1891 sz. alatt Tekintetes Kovács Antal járásbeli főszolgabíró urhoz czimzett 2. alatt másolatban idezárt, felhívási átiratából, – mely utóbbi fent czimzett főszolgabíró úr által 603 sz. hátiirati végzéssel a vitnyédi körjegyző útján Gartha község elöljáróságával tudomásul vétel végett folyó 1891. évi január 25^{én} közöltetett, – ezen Gartha község annak tudomására jött; miszerint a t. Kapuvár községi képviselő testület, f. 1891. év január hó 20^{án} tartott közgyűlésében azon határozatot hozta, miszerint Gartha község, melynek lakossága az országos és a heti vásárokon mindez ideig helypénzt nem fizetett, ezután köteles azt megfizetni.

Annak előre bocsájtásával, hogy ezen határozatnak a főszolgabíró urhoz czimzett s a határozat szövegét magában nem is foglaló felhívás, és ennek hátiiratolásávali közlése szabálytalan és törvény ellenes, mert a t. képviselő testületnek a részbeni határozata írásban egész terjedelembeli kézbesítés mellett lett volna Gartha községgel közlendő, – mit a törvény határozottan elő ír, – ezen a Gartha községre és lakosságára nézve sérelmes és jogtalan határozat ellen, Gartha község nevében fellebbezéssel élünk, mit ezennel bejelentünk.

Mert Kapuvár községnek nincs joga a maga s bárki érdekében és javára Gartha községet oly kötelezettség, – illetőleg országos és heti vásárok alkalmávali helypénz fizetésére határozatilag kötelezni, mitől eddig ez századokat meghaladó privilégiumával és folytonos gyakorlattal fogva mentes volt.

Úgy látszik, ezen határozatra a t. képviselő testületet az indította, hogy mivel Kapuvár községe, – mint magán hirből tudjuk a Főmélt. Esterházy herczegségtől a mult évben a vásárjogot megvette, azonban minthogy ezen földesuri vásárjog a herczegi hitbizomány kiegészítő részét képezi, s így ezen adás-vevés a hitbizományi bíróság által soha még helybe hagyva nincs is, – mind a mellett magának korlátlan vásár- és tetszése szerinti helypénz szedési jogot arrogál,³¹ holott ha és a mennyiben ezen vásár jog megvétele érvényre emelkedik is, több jogot ez által Kapuvár község nem szerezhet, mint a mi joggal a herczegi földesur – illetve a vásári javadalommal bíró jogosított azt eddigis gyakorolta; mert általában több jog és javadalom Kapuvár községére a vásárjog megszerzése által nem szállhat, mint aminővel jogelőde birta és gyakorolta.

Kapuvár község önhatalmulag a privilegizált Garthát az eddigi gyakorlat és szabadalma ellenére vásári helypénz fizetésére kötelezni jogosítva nincs, – éppen úgy mint a nemesi osztály se, – és pedig a garthaiakat annál kevésbé, mert köztudomásilag Kapuvár és Gartha

³⁰ RMGy-TD, leltározatlan. A gartai bírólada iratai. Fellebbezés Gartha község részéről és nevében... 1891. (pontos dátum nélkül)

³¹ jogalap nélkül magának követeli

község egészen össze épült, tőszomszédos vásár és helypénz mentes községek lévén, úgy hogy a vasúti utczában a Keleti soron³² a legalsó Kapuvári házat, és a legfelső garthai házat, csak egy kertkerítés választja el, a nyugati soron pedig egy kis szűk utca, az ugynevezett „lakatos köz”, mert Kapuvár és Gartha községek az uri hatóság alatt ugyan azon egy földesurnak t. i. Főmélt. Esterházy hercegségnek hatósága alatt állván, Kapuvárott is vásári helypénz fizetémენტessége mindenkor, a kapuváriak és garthaiakra mindenkor kiterjedt. – Ezen mentességétől önhatalmulag és egyoldalulag Kapuvár község képviselő testületének a garthaiakat megfosztani annál kevésbé lehet joga, hivatása és illetékessége; mert köztudomásulag a garthaiaknak a kapuvári határban 200 holdat meghaladó szántó földjük lévén, mely után a községi pótdátó Kapuvár község pénztárába szinte³³ megfizetik mint a kapuváriak, sőt kétségtelen az is, hogy Kapuvár községnek a vásári jog megvételére tőkéje és anyagi ereje nincs, a hercegi földes urnak e részben fizetendő vétel ár is csak pótdátó útján fedezendő, mihez Kapuvári földjeik után a garthaiak aránylag csak úgy fognak járulni, mint a kapuváriak, – nyilván igazságtalan és jogtalan tehát, hogy a garthaiak vásári helypénz fizetésére szoríttassanak.

Annak igazolására, hogy a garthaiak a régi szabadalomnál fogva vám és helypénz fizetés mentesek voltak az egész országban és ezen privilégiumokat Tek. Sopron vármegye hatósága is elismerte, – mutatványul visszavárolag ide zárunk 3 darab helypénz fizetés mentességet tanusító ugynevezett „passualis levelet”³⁴ u. m. 3. alatt Döry Ádám főszolgabíró úr által Tóth Gergely garthai lakos részére 1846. január 1^{én} kiállítva, – 4. alatt Horváth Károly főszolgabíró úr által 1861. évi august. 31^{én} 130. sz. alatt Lukácsi János, – és 5. alatt ugyan ezen főszolgabíró úr által 1861. évi august. 31^{én} 195. sz. a. Soós Mihály garthai lakosok részére kiállított passualis levelet, millyenekből a községbeli lakosoknál 100 példánynál is több találtatik. Ugyan ily vám és helypénz mentességi passualis levelek vannak a kapuváriaknak is.

Kifogásolnunk kell még Kapuvár község előljáróságának illetőleg jegyzőjének azon helytelen és méltán megrovást, sőt fegyelmi eljárást érdemlő eljárását is, – hogy midőn alólirt Hegyi Sebestyén bíró f. 1891. január 27^{én} Kapuvár városházához bement, és ott Mádly József jegyzőtől a Gartha községre nézve ez ügyben hozott sérelmes határozat kiadását kérte, – melyet okvetlen úgy is kézbesíteni kellett volna, ez hivatalos kötelességét megszegve, nem csak az írásbani kiadást, hanem még a betekintést is megtagadta, holott bármely hatóságnál, illetőleg hatósági kezelő közegnél mindenkinek joga van és kell is lenni az ellene hozott határozatot írásba kivenni, – illetve ezt és az erre vonatkozó iratokat betekinteni.

Kapuvár község képviselő testülete a neheztelt s általában ily nemű határozatnak önérdékében és hasznárai egyoldalul hozatalára nem illetékes és jogosult, és pedig annál kevésbé; mert az 1886. évi XXII. A községekre vonatkozó törv. cikk azt ilyesmire nem jogosítja fel, mert ezen t. cz. 22. §-a a) pontja még a piaci vásári rendőrség kezelésére is csak a rendezett tanácsú városokat jogosítja fel; ily rendőrséggel pedig Kapuvár nem bir.

³² Nem a ma használt Keleti sor nevű utcára utal, hanem az egykori főút, a mai Kossuth utca keleti oldalára.

³³ szintén

³⁴ Passualis levél: útlevél, melyet a vámoknál hiteles dokumentumként fogadtak el annak bizonyítására, hogy az illető mentességekkel rendelkezik.

Ezekhez képest Gartha község s ennek lakosai nevében és érdekében mind annak előljárái kérjük ezen fellebezésünket és 1-5. alatti mellékleteinket a Tekintetes Sopron megye köztörvényhatóságához felterjeszteni, annak pedig esedezünk: méltóztassék a nevezett képviselő testületi határozatot mielőbb megsemmisíteni; mert a f. 1891. évi január 26^{án} megtartott országos vásár alkalmával már a Kapuvári vásári helypénzszedők és a vásárra menő garthaiak között surlodás és viszálykodás merült fel. – hogy ezen abnormis helyzetnek mielőbb vége vethessék.

Tisztelettel:

Hegyi Sebestyén bíró

Németh József öregeküdt

Nagy János esküdt

Kiss István esküdt

Garta község a panaszban egyrészt az információáramlás anomáliát, a tájékoztatás hiányát róta fel Kapuvárnak, és ezt már önmagában törvénytelennek nevezte. Jogtalanak tartotta továbbá a vásári helypénz kivetését azért is, mert noha 1890-ben az Esterházy-uradalom eladta a vásártartási jogot Kapuvárnak, ezt a döntést azonban még nem hagyták jóvá. Erről a gartai előljárással a szöveg állítása szerint nem is hivatalos csatornák útján szerzett tudomást, így ismét az információhiányra panaszkodik a község. Később azonban Garta igen jól értesültnek mutatkozik Kapuvár költségvetési viszonyairól, arról, hogy az gazdaságilag mit engedhet meg magának és mit nem. Garta szerint a vásártartási jog tulajdonviszonyainak megváltozásával Kapuvár nem vált jogosulttá arra, hogy semmibe vegye az ősi kiváltságokat. Rendkívül beszédes az az argumentáció, miszerint a szűk határu Garta azért sem kötelezhető helypénz fizetésére, mert kapuvári területeken is vannak földjei, így kétszeres adóztatás alá kerülne. Ez az érv a kapuvári testület azon állítását igyekszik megtorpedózni, hogy Gartának különállása miatt kell fizetnie. Amint Kapuvár esetében is láthattuk, a hagyományos érvkézletek felcserélődtek. Miközben Kapuvár utóbb a települések egyesítését az összetartozással indokolta, addig a vásárpénz kapcsán a különállás mellett kardoskodott. Ezzel szemben Garta előszeretettel hangsúlyozta önállóságát, most viszont a kapuvári határban lévő földjeik okán arra hivatkoztak, hogy ők nem idegenek. Vagyis a gartai község ezzel közvetett módon lényegében azt fogalmazza meg, hogy Garta és Kapuvár egybetartozik.

A felmerülő sérelmek – a hatalmi önkényeskedés, a kiváltságok semmibe vétele, a kétszeres adóztatás, a tájékoztatás hiánya, közérdekű információk visszatartása – az egymással szembeni bizalmatlanságot növelték. Az irat arra is rávilágít, hogy a viszály nem maradt meg a helyi elitek szintjén, leszivárgott a mindennapokba is, a helypénzszedők és a gartai piaci kofák között összetűzések támadtak. Minthogy a gartaiak mentességükre hivatkozva a fizetést megtagadták, az 1891. május 3-án tartott kapuvári képviselő-testületi ülésen ismét napirendre került a téma.³⁵ Az alispán azt a kérdést intézte Kapuvár köz-

³⁵ R, 1891. május 10.

séghez, hogy mi okból hozta a határozatot, amely Gartát is fizetésre kötelezte. A válasz az volt, hogy Garta éppúgy „idegen” település, mint más község, ezért az ottani lakosok sem bújhatnak ki a díjfizetés alól. A helyi sajtó folyamatosan a felszínen tartotta vásári helypénz ügyét, mely csak 1895-ben jutott nyugvópontra.³⁶ Miután ugyanis a gartaiak megtagadták a fizetést, a kérdés a vármegyei hatóság elé került, amely Kapuvárnak adott igazat. Ezt azonban Garta község ismét megfellebbezte, így a kereskedelmi miniszter, Dániel Ernő asztalára került az ügy, aki az eddigi döntéseket felülbírálvá a korábbi gyakorlatot hagyta érvényben, vagyis a gartaiak helypénzmentessége megmaradt Kapuváron.

A másik problémakör, amely Garta régóta élvezett privilégiumát érintette, a vámmentesség volt. Jogukat, hogy a kapuváriakhoz hasonlóan a vámnál fizetésmentes átkelési lehetőséget kaptak, szintén a 19. század utolsó évtizedében kezdte kétségbe vonni Kapuvár. A kapuvári vám legalább a 16. századtól fogva ugyanazon a helyen állt, ahol megszüntetéséig, a település nyugati, Vitnyéd felőli oldalán, azon országút mentén, melyet a manapság is stílszerűen Vám-érnek nevezett patak keresztez. 1890. október 26-án a kapuvári képviselő-testületi ülés arról döntött, a gartai lakosoktól is hídvámot kérnek.³⁷ Ehhez a jogalapot az 1890. évi I. törvény – más néven útdó törvény – 21. paragrafusa szolgáltatta, mely a fenntartáshoz szükséges hozzájárulásról intézkedett. A gartaiak emlékeztek arra, hogy privilégiumaik alapján nemcsak a szomszédos községekben, hanem Sopron megye egész területén, a szabad királyi városokban is szabadon, vámfizetés nélkül közlekedhetnek. Külön kiemelték, hogy a gartai gazdáknak a vitnyédi határban is vannak földjeik, ahová csakis a kapuvári országúton keresztül juthatnak el, a vámszedés viszont ellehetetlenítené a földek megművelését. Végül itt is a korábbi szokás maradt érvényben.

A vámszedés témája végleg akkor kerülhetett le a napirendről, amikor megszüntették az útvámot, a kapuvári vámház épületét pedig a második világháborúban keletkezett sérülések miatt 1945 után bontották le.

Garta lerontja Kapuvár nimbuszát

Az 1910-es évektől kezdődően egyre gyakrabban találkozunk azokkal az érvekkel a kapuvári sajtó és a szélesebb közvélemény körében, hogy Garta hátráltatja Kapuvár fejlődését, rossz színben tünteti fel a nagyközsége. Ezt a negatív megítélést elsősorban arra vonatkoztatták, hogy Garta infrastrukturális színvonalában messze elmaradt Kapuvártól. Minthogy azonban a két település egybeépült, Kapuvár vasútállomása pedig Gartán található, a Gartáról kialakult rosszalló vélemény egyúttal Kapuvár hírnevének is árt. A negatív hangok a gartai képviselő-testületre és az elöljáróságra is vonatkoztak, azok tevékenységét passzívnak, tétlennek és nehézkesnek találták.

Mint a fenti példák bőségesen szemléltetik, Garta érzékenyen reagált azokra a negatív változásokra, melyek a község mindennapjait érintették. Az új postaépület terve

³⁶ R, 1895. április 5.

³⁷ R, 1890. november 1.

tovább bővítette a nézeteltérések körét. A kapuvári postaépület szimbolikus helyen, az egykori Lakatos köz átellenében, pontosan Kapuvár és Garta határán helyezkedett el. A rendkívül impozáns épületet 1903-ban építették, mégis Kapuvár azt tervezte, hogy reprezentatívabb palotában helyezze el a helyi postahivatalt. 1914 áprilisában vita alakult ki a posta helye körül, melynek előzménye az volt, hogy Spiegel Ignác kereskedő 1914-ben megvásárolt egy Fő téri frekventált helyen álló földszintes házat, ahol új emeletes palota építését határozta el.³⁸ Az újonnan építendő épület hírére a kapuvári postamester, Mesterházy Zsigmond (akit Szamuely Tibor rögtönítélő bírósága az 1919-es kapuvári ellenforradalom idején végez majd ki), a postát a két település határáról Kapuvár központjába akarta áthelyezni.³⁹ A sarki épület (melyet ma is Spiegel-háznak, vagy „Spiglinek” neveznek) Kapuvár talán legértékesebb ingatlana, ahol korábban, mielőtt eladták volna új tulajdonosának, községháza létesítése is szóba került. A gartaiak zúgolódtak Mesterházy ötlete miatt, mivel ha a városközpontba költöztetnék a hivatalt, nekik sokkal messzebb kellene gyalogolniuk. Az elképzelés végül hamvába holt, és a posta ma is ott áll eredeti helyén, szimbolikusán egyensúlyozva az egykori két település között.

A Garta község közönyéről szóló okfejtések egyik állandó gyúanyagát az országút állapotának minősége szolgáltatta. A *Rábaközi Közlöny* 1911-ben arra panaszkodott, hogy miközben Kapuvár község lépéseket tett a győr-soproni országút településen belüli szakaszának kövezésére, addig a gartai képviselő-testület mozdulatlanságba dermedt.⁴⁰ A cikk címe, a *Kapuvár-Garta* a vasútállomás homlokzatán elhelyezett tábla feliratát vette kölcsön (a Győr és Sopron közötti vasútvonalnak Kapuváron nem, csak Gartán volt megállója), de ezzel egyúttal előre is vetítette a két település egyesítésének kérdését. Az úthoz való gartai hozzáállás kérdését így az utcavilágítás és a közös vasútállomás helyzetével kövacsolta össze. Az újságíró aláhúzta, hogy bár az állomás jogilag Garta területén található, de Kapuvárt is reprezentálja, így utóbbi számára nem közömbös, milyen út vezet oda, és milyen körülmények fogadják az utast az állomáson. A cikk szerint kiáltó fejlettségi különbség tapasztalható Kapuvár és Garta között, *„Így nyomja Garta Kapuvárt etikai szempontból”,* és az utas *„első impressziója máris kedvezőtlen Kapuvárra nézve”.* Megjegyzendő, hogy az állomás területe eredetileg Babóthoz tartozott. Területcserével oldották meg, hogy ne legyen már az a furcsa helyzet, hogy Garta vasútállomása Babóton van.

Kapuvár szempontjából szemlélte a helyi sajtó a főút megvilágításának gartai gondjait is. Szintén 1911-ben az újság hasábjain azt nehezményezték, hogy egyszerű lustaságból még a már kiépült világítást sem alkalmazza Garta, ami Kapuvárt hozza kellemetlen helyzetbe.⁴¹ Így fogalmaztak: *„Ezekkel szemben igazán el lehet vár[n]i a községtől annyi gavallérságot, hogy ha már a saját lakói kedvéért nem is, de az állomásról közlekedő kapuváriak*

³⁸ RK, 1914. március 26.

³⁹ RK, 1914. április 5. Mesterházy 1919-es szerepéhez lásd: Dr. Nagy Károly: A kapuvári ellenforradalom. Zalaegerszeg, 1929. 68, 70.

⁴⁰ RK, 1911. november 12.

⁴¹ RK, 1911. október 8.

kedvéért az utcai lámpásait megújítsa”. A helyzet rendezésének kérdése a gartai állóvízben olyannyira nem mozdult előre három év múltán sem, hogy a vasúttársaság egyenesen beszüntette az állomáson a világítást, mert takarékoságból Garta község sem volt hajlandó esténként a lámpákat felgyújtani. A *Sopronvármegye* nevű újság optikai metaforákkal operáló, *Több világosságot! A legsötétebb – Garta* című írásában azon kesergett, hogy hiába teszik szóvá a problémákat a sajtón keresztül, a községi vezetés ezekről a kifogásokról tudomást sem vesz: „A rossz világítás miatt már sokszor megróttuk a gartai előülöket, de eredmény nélkül”.⁴² A cikk megemlíti, hogy Garta infrastruktúrájának borzalmas állapota immár tréfák közkedvelt céltáblájává vált, majd keserű reflexiót fűz a község tértelenségéhez: „Garta község magától nem csinál semmit. Az mindenre parancsot vár. Helyénvaló dolog volna, ha a szolgabírótság érélyesen ráparancsolna Garta község bírójára”.

Látható, hogy Garta főútjának, világításának állapota elválaszthatatlanul összefonódott a nagyközönség Kapuvárról kialakított képével. A szomszédos település közönyösnek értelmezett magatartása pedig megérelte azt a gondolatot, hogy a helyzetet csakis a két település egyesítésével, az álmos Garta önállóságának megszüntetésével lehetséges orvosolni.

Garta és Kapuvár polgárai, egyesüljetek!

A két település egyesülését célzó mozgalom különösen az 1910-es évek elején kapott lendületet, és egyik kezdeményezői a *Rábaközi Közlöny* és a *Sopronvármegye* című újságok voltak, ami mutatja a közélet alulról való befolyásának szándékát, a társadalmi nyilvánosság szerkezetének modernkori átalakulását.

Az egyesítési programot megalapozó helyi sajtó nem annyira településföldrajzi, mint inkább gazdasági és morális érveket működtetett. Nem – vagy nem elsősorban – arra hivatkozott, hogy a két település összeépült, hanem arra, hogy Garta elmaradottsága csakis Kapuvárhoz csatolása révén változtatható meg. Ez az érvrendszer világosan kiteszik a *Rábaközi Közlöny* egyik 1911-es újságcikkből, melynek alaptézise szerint Garta fejlődése egyértelműen megrekedt.⁴³ A cikk ellentéppárokkal dolgozik: Kapuváron van villanyvilágítás, Gartán csak petróleumvilágítás, és az is csak időnként működik; a főút kövezése Kapuváron a közeljövőben várható, Gartán elmarad; Kapuváron korszerű iskolák működnek, Gartán „160 gyermek szorong egy szűk oduban, világcsuffjára a magyar kulturának”. Az igazsághoz ugyanakkor hozzátartozik, hogy Garta ebben az időszakban jelentős erőfeszítéseket tett infrastrukturális állapotának javítása érdekében, 1907-ben új templomot építettek, 1911-re elkészült az ártézi kút, 1913-ban új iskolát építettek, ami jelzi, hogy Garta megkezdte a felzárkózást.⁴⁴ Mindazonáltal az elmaradottság arra késztette az újságírókat, hogy egyértelműen a gartai önállóság megszüntetése mellett kar-

⁴² Sopronvármegye (= Svm), 1914. november 26.

⁴³ RK, 1911. november 12.

⁴⁴ Az infrastrukturális modernizációról máshol részletesebben írtam: *Gerencsér Péter: A századfordulós Garta a helyi sajtó tükrében. Kézirat. (Megjelenés alatt)*

doskodjon. Így fogalmazott: „Ezen a közösségen változtatni nem lehet, tehát Kapuvár nagyközségnek más utat kell keresnie, hogy védekezhessen mindama kellemetlen hátrányoktól, melyeket Garta hárit reá. Egyetlen ilyen mód, hogy a lehető legkomolyabban kell foglalkozni a két község egyesítésének problémájával”. A publicisztika szerint a fúzió Gartának is előnyére válna, mivel nem lenne pótdadó, a külön adminisztrációs költségek megszűnnének, vagyis a helyi önkormányzatiság olcsóbban tudna működni.

Hogy az egyesítés gondolata valóban erősen foglalkoztatta a helyi zurnalisztákat, és hogy a fenti vélemény nem volt egyedi, azt alátámasztja, hogy 1911. október és november hónapban folyamatosan napirenden tartották a kérdést. A *Rábaközi Közlöny* valóságos propagandatevékenységet fejtett ki az egyesítés érdekében, 1911 októberében például az utcavilágítás hiányosságai és a község passzivitása folytán lényegében megfenyegette Gartát: „Azonban ha Garta község így folytatja szűkmarkúságát, megérlelik ama ideát, hogy a községet Kapuvárhoz kell csatolni közigazgatásilag is, hogy az egyforma előnyökért egyforma terheket is viseljen. Igen tévednek ám a községi vezető emberek, ha azt hiszik, hogy ellenállásukon megtörik egy ilyen szükségesnek mutakozó terv megvalósítása”.⁴⁵ A sajtónak természetesen önmagában nem volt mandátuma arra, hogy az egyesítést megvalósítsa, abban azonban központi szerepet játszhatott, hogy befolyásolja az olvasóközönséget, és a közvélemény álláspontját az általa helyesnek vélt megoldás irányába terelje.

A hangulat megváltozását érzékelhette a gartai előljáráóság is, mert nem sokkal ezután az újság hasábjain reagáltak a leírtakra.⁴⁶ A gartai vezetőség egy meg nem nevezett tagja védekező álláspontot foglalt el, és azt próbálta bizonygatni, hogy a község fejlődése Kapuvár miatt is akadozik. Elismeri ugyan a villanyvilágítás anomáliát és a főút kövezésének hiányából fakadó problémákat, ám a felelősséget megosztva azt állítja, hogy a közös ügyekre közös pénz és együttműködés szükséges. Nem reflektál arra, hogy ezzel saját akarata ellen dolgozva az egyesítés mellett foglal állást, és éppen maga ássa alá Garta önállóságának létjogosultságát. „Kapuvár részéről azonban a közös együttműködésre törekvő vágyat soha nem tapasztaltuk” – háritja el magától a felelősséget. A gartai vezető offenzívába vált, amikor azt állítja, hogy a kapuvári világítást Gartát mellőzve oldották meg, és a Kapuvár-Gartha Utcavilágító Egylet vagyontát önhatalmúlag csak Kapuvár érdekét szem előtt tartva használták fel: „Határozottan állítom, hogy ha megkeresnek bennünket abban az időben, amikor a kapuvári villanyvilágítást létesítették, akkor ma már Gartán is végig huzódnának a villany drótok”. Hasonló módon Kapuvárra tolja a felelősséget az elmaradt útrekonstrukció kapcsán is: „Nem lehet tehát csodálkozni, ha a mi községünk teljesen magára hagyatva nem tud lépést tartani a minden oldalról agyon támogatott Kapuvárral”. Gartát tehát egyfajta áldozatként állítja be, és a fejlesztések elmaradását anyagi okokkal magyarázza: „A község és polgárainak anyagi ereje tehát a végsőkig igénybe van véve, ezért nem gondolhatunk egyelőre nagyobb beruházásokra”.

⁴⁵ RK, 1911. október 8.

⁴⁶ RK, 1911. november 16.

Úgy tűnik azonban, hogy a gartaiak részéről kevéssé volt sikeres ez az írásbeli hadművelet, amely szerint a falu önhibáján kívül és a körülményekből adódóan maradt le Kapuvártól a fejlődésben. A lap propagandája kezdett célba érni, és immár a vezető elit tagjai is kezdték magukévá tenni az egyesítés szükségességének gondolatát. A *Rábaközi Közlöny* 1913-ban írta: „komoly, közéleti férfiak mind erősebben foglalkoznak a kérdéssel s legközelebb már konkrét és részletesen kidolgozott indítványok fognak a két község képviselő-testülete elé kerülni az egyesítés érdekében”.⁴⁷ A lap szemmel láthatóan támogatta a fúziót, és megismételte azt a már 1911-ben hangoztatott érvet, hogy az adminisztrációs kiadások a közös önkormányzati szervvel csökkennének. Másrészt a települések súlypontjának áthelyeződését is gazdasági indokokkal kapcsolta össze: „Kapuvár központja az egyesítés után közelebb toldódik a vasúti állomáshoz, ami a Kossuth Lajos utcai házakban és Garta főutcájának házaiban fog nagy értékelkedést jelenteni”.

1914. június 28-án – pontosan a Habsburg-trónörökös ellen elkövetett sikeres merénylet napján – az újság ismét Kapuvár és Garta egyesülésével foglalkozott.⁴⁸ Ezt követően azonban az egyesítés programja időlegesen lekerült a napirendről, nyilvánvalóan az első világháború kitörése volt a körülötte lévő viszonylagos csendnek az elsődlegesen oka. A háború és a forradalmak után azonban az addig lefojtott vita ismét felszínre tört, és további indítékokkal gazdagodott, új stádiumba lépett.

Az egyesítés kérdésében az okok boncolgatása, a bűnbakkeresés, valamint az előnyök és a hátrányok mérlegelése helyett most már egyértelműen a cselekvésé lett a főszerep. Gartát és Kapuvárt a belügyminiszter a 221.220/1922. számú rendeletével 1922-ben egyesítették, ami 1923. március 7-én lépett hatályba.⁴⁹ A fentiekben igazoltam, hogy a Garta és Kapuvár fúziójára irányuló szándék hosszú múltra tekinthet vissza, az 1922-es döntéshozatal gyorsasága mégis némileg váratlan. Mi magyarázza, hogy az egyesülés gondolatát az első világháború után ilyen hamar átültették a gyakorlatba?

Kézenfekvő volna ezt a döntést Garta gazdasági elmaradottságával és az impotenciával vádolt községi vezetés hozzáállásával magyarázni. Az egyesítés kérdése azonban burkolt módon új indokokkal bővült, és megyei, illetve országos kontextusba ágyazódott. Ez a tágabb történeti összefüggés Sopron város helyzetéhez kapcsolódik. Miután a frissen megalakult Ausztria bejelentette igényét Nyugat-Magyarország többségében németek lakta területeire, ezt pedig a Versailles környékén kötött két békeszerződés (előbb az osztrák, majd a magyar) helyben hagyta, Magyarország elvesztette Sopron városát, és ezzel együtt Sopron vármegye székhelyét.⁵⁰ Ezért új megyeszékhelyet kellett keresni,

⁴⁷ RK, 1913. január 16.

⁴⁸ RK, 1914. június 28.

⁴⁹ Belügyi Közlöny (= BK), 13. (1923) 417.

⁵⁰ A kérdés összefoglalásához lásd: *Ormos Mária*: Civitas fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921. Győr, 1990.; „Magyarok maradtunk” 1921–1996. Konferencia a soproni népszavazásról. Sopron, 1996. december 12. szerk. *Turbuly Éva*. Sopron, 1997.; Részint Kapuvár szerepére: *Békés Márton*: A fegyveres revízió útja Nyugat-Magyarországon. Szabó József százados, felkelőparancsnok válogatott iratai elé. *Vasi Szemle*, 61. (2007) 405–428.

amit a megyében értelemszerűen a nagyobb, gazdagabb történelmi múlttal rendelkező települések tölthettek volna be. Ilyen városból a megyében kettő volt, mindkettő a duális központú Rábaközben: Csorna és Kapuvár. Utóbbira azért eshetett volna a választás, mert a megcsonkított megye közepén feküdt, de a hivatalok elhelyezése számára itt nem volt elegendő épület.⁵¹ Kapuváron ebben az időszakban érezhetően megindult az urbanizációs-gazdasági fejlődés, utakat köveztek le, járdákat építettek, korszerűsítették a közvilágítást, ipartelep létesítését vették tervbe (1924-ben létre is jött a húsüzem), új városrészt alapítottak az akkoriban többnyire Új-Kapuvárnak nevezett Házhelyben. Ebbe a sorba illeszkedett Garta szerepe, melynek északi szomszédjával történő egyesítésére azért is égetően szükség volt, hogy Kapuvár – ilyenformán megnövelt népességszámával – méltó székhelye lehessen „Sopron” vármegyének. Meglátásom szerint tehát a fúzióknak az volt a katalizátora, de nem kizárólagos oka, hogy Kapuvár Sopron (ideiglenes) elvesztésével potenciális megyeszékhelyként jött szóba.⁵² Következésképpen tehát Kapuvárnak Csornával rivalizálva elsősorban a megyeszékhelyi rang és – ennek primer feltételeként – a városiasodás szempontjából volt szüksége Gartára. Ez az értelmezés eltér azoktól a magyarázatoktól, melyek az egyesülés okát kizárólagosan a községek összeépülésében látják.⁵³

Kapuvár 1921 augusztusától a nyugat-magyarországi felkelés következtében decemberben megtartott soproni népszavazásig átmenetileg ténylegesen is (megosztott) megyeszékhellyé vált,⁵⁴ minthogy azonban Sopron mégis Magyarországhoz került, a megyeközpont Kapuvárra történő áthelyezésére végül nem került sor. Ez idő alatt azonban olyan folyamatok indultak be, melyek visszafordíthatatlanná tették Kapuvár és Garta fúzióját, amely minden bizonnyal a magyarországi területmódosítás ösztönző hatása nélkül is megvalósult volna. Minthogy a szűk határu Garta az évszázados telekaprozódás következtében rendkívül zsúfolt településsé vált, ami kialakította a falu megkülönböztető településképi sajátosságát, a közös udvart, a lakásproblémákat és a szociális feszültségeket Kapuvár eredetileg Új-Kapuvárnak nevezett Házhely nevű városrésze megalapításával igyekeztek enyhíteni.⁵⁵ Az összeolvadást tehát az is motiválta, hogy a Házhelyben számos

⁵¹ Az egyik fővárosi tudósítás így érzékelteti a helyzetet: „A megye költözni fog, de hová? Sopronmegye hét járásából csak három maradt meg magyar kézen. Ezekben a legnagyobb hely *Csorna*, mintegy nyolcezer lakossal, aztán *Kapuvár* haterrel. De egyikben sincs elég helyiség, úgy hogy meg kell osztani a hivatalokat”. Budapesti Hírlap, 178. (1921).

⁵² Ez az intenzív városfejlesztési törekvés még egyszer megismétlődött Kapuvár történetében, még hozzá a hatvanas években. Ekkor ugyanis számos és sokrétű infrastrukturális és kulturális fejlesztés történt a nagyközségben (útépítés, új lakótelep, művelődési ház, múzeumalapítás, áruházipépítések, modern önkiszolgáló ABC stb.), ami kétségtelenné teszi, hogy ezekkel a modernizációs törekvésekkel éveken át azt készítették elő, hogy Kapuvár újra elnyerje a városi rangot, ami aztán 1969-ben meg is történt.

⁵³ Például: *Horváth Terézia*: Kapuvár népviselete. Bp., 1972. 5.

⁵⁴ *Gévay-Wolff Lajos*: Emlékezés Kapuvárra, a vármegye székhelyére. In: Kapuvár multja, jelene, jövője. szerk. *Vámos Ferenc – Radnóti István*. Bp., 1928. 7. Kapuvárra – társhivatalaival együtt – az alispáni hivatalt költöztették végül. Lásd: *Fogarassy László*: A nyugat-magyarországi kérdés diplomáciai története. I. rész. Soproni Szemle 36. (1982). 19.

⁵⁵ *Novits László*: Képek Kapuvár-Házhely történetéből. Kapuvár, 2008. 18, 54.

egykori gartai kapott építési telket, és Új-Kapuvár megalapítása mindenekelőtt Garta népességének vált előnyére.

Az 1923-ban ideiglenesen Kapuvár néven létrejött fúzió tehát megszüntette Garta kezdettől fogva fennálló önállóságát. Tekintettel arra, hogy a nagyobb településekhez hozzácsatolt falvak általában érzékenyen reagálnak nevük elvesztésére, mivel azt identitásuk elvesztéseként értelmezik, az ideiglenes nevet csak négy év múlva változtatták állandóvá, amikor a belügyminiszter 59.271/1927. számú rendeletével 1927. november 8-tól az egyesített település neve egyszerűen Kapuvár lett.⁵⁶

A *Sopronvármegye* 1923. március 20-án *Kapuvárt egyesítették Gartával* címmel közölte tudósítását.⁵⁷ Beszámolt arról, hogy Garta mindent elkövetett az egyesülés ellen, amellyel szemben vétőt emelt. Az újságcikk szerint Garta Kapuvár fejlődésének legnagyobb kerékkötője volt, és a szöveg a már hagyományosan alkalmazott érvrendszert működtette (villanyvilágítás, útfejlesztés, vasútállomás). Gúnyosan Garta szájába adta, hogy a falu megelégszik a sáros úttal és a kivilágítatlan utcával. Végezetül pedig élesen szembeállította a két település fejlettségének állapotát, Kapuvárt modernnek, Gartát pedig elmaradottnak nevezte, ahol megállt az idő. Érzékletes metaforával a két település viszonyát olyan stílusötvetzként értelmezte, ahol egyszerre van jelen a szalonkabát és a cilinder (Kapuvár), illetve a rojtos gatyka és a sarkantyús csizma (Garta).

Garta passzív rezisztenciája az egyesítés után

Gartának az elvesztett önállóság utáni magatartása leginkább a sértődöttséggel és az ebből fakadó passzív ellenállással jellemezhető. Nem volt hajlandó részt venni a Kapuvárral való közös munkában, és hallgatásával tiltakozott az akarata ellenére véghezvitt egyesítés ellen. Az intézkedések szándékos akadályoztatása, a döntéshozó fórumok bojkottálása elmérgesítette a település két részének viszonyát, és ez időnként Kapuváron is előhívta azokat a hangokat, melyek megkérdőjelezték a fúzió előnyös voltát.

Ennek egyik bizonyítéka a *Sopronvármegye* 1924-es cikke, amely a sokatmondó *Már Kapuvár sem óhajtja az egyesülést* [sic!] *Gartával* címmel jelent meg.⁵⁸ Az újságcikk számvetést készített az egyesülés óta eltelt időszakról, melyet úgy írt le, mint amit a feszültségek oldódása helyett viszályok tarkítottak. „*Ez az egy év harcban és küzdelemben telt el, amely harc még ma sem ért véget és nem tudja megmondani senki sem, mikor fejeződik be*” – szól a baljósító nyitány. Az újság Garta nézőpontjáról a falu meg nem nevezett utolsó bírójától igyekezett informálódni, akiről más forrásból tudható, hogy Szakács Istvánnak hívták,⁵⁹ a volt községi bírót azonban nem érték el. A megszólaltatott Vámos Ferenc kapuvári főjegyző Garta ellenállását kifogásolta, és azt tette szóvá, hogy Garta nem hajlandó

⁵⁶ BK, 50. (1927) 1309.

⁵⁷ Svm, 1923. március 20.

⁵⁸ Svm, 1924. december 23.

⁵⁹ Bővebben lásd: *Szakács István*: „Ha visszanézek...” Képek Garta 20. század eleji népéletéből. (Szerkesztette és bevezetővel ellátta: Csizsár Attila) Gartáért Alapítvány, Kapuvár, 2009.

részt venni a kapuvári képviselő-testületi ülésen, így nélküle döntenek Gartáról. Sőt, a második megválasztott gartai képviselő-testületi tag eddig még a képviselői esküt sem volt hajlandó letenni, így ő enélkül be sem tölthette tisztségét. Vámos példaként említette, hogy a templomnál transzformátorházat kívántak kialakítani, mivel azonban Garta nem vesz részt a döntéshozatalban, az ügy vakvágányra futott. A legutóbbi kapuvári képviselő-testületi ülésről szólva azt panaszolta el, hogy az ellenállás miatt már Kapuvár is azon töpreng, hogy jó döntést hozott-e az egyesülés támogatásával, noha a gartaiak és a kapuváriak magánemberként jó viszonyt ápolnak egymással. „*De hivatalos minőségben kapuvári elöljáró nem megy ki Gartára. A végrehajtót tűrik, de elöljárót nem. Ami az én személyemet illeti, engem is szívelnek. Ügyes-bajos dolgaikkal hozzám fordulnak. De a kapuvári bíróhoz soha. A gartaiak rendszeresen fizetik az adójukat, nem megyek ki Gartára*” – nyilatkozta. Ez az interjú fényt vet egyfelől arra, hogy a gartaiak megkerülték a hivatalos kommunikációs csatornákat, másfelől arra, hogyan bojkottálták a kapuvári szervek működtetésében való részvételt.

Említést tett továbbá a kapuvári főjegyző arról, hogy a gartaiaknak nincsen pótadója, mégis az „*egyesítés ügye nagyon el van már mérgesítve. Aszfaltunk lenne már régen egészen az állomásig, ha közbe nem jön az egyesítés. Mert kérem valószínűleg az egyesítés korán jött, előkészületlenül. Helyesebb lett volna előbb a közös ügyeket tárgyalni, amely tárgyalásokon Garta és Kapuvár mint egyenrangú és egyenlő jogú felek vettek volna részt*”.⁶⁰ Álláspontja szerint Garta azért passzív a képviselőtestületben, mert lakosságszámának arányánál fogva már eleve kisebbségben van a helyi közgyűlésben. Arra a csapdahelyzetre is kitér, miszerint Kapuvár azért nem nyúlhat keményebb eszközökhöz, mert ezzel csak fokozná az ellentéteket, ami a település(rész)t még inkább elidegenítené. Vámos szavaival szólva: „*Erélyesen fellépni a kapuvári elöljárók nem akarnak, mert Garta és Kapuvár ismeri egymás világát és egymás eszközeit. Megyebiztost ide küldeni és diktatórikus uton elintézni az ügyet? Nem, nem ajánlom szerkesztő ur, Gartában sok a virtus.*” Utóbbival arra utalt, hogy a gartaiak előszeretettel használták bicskáikat radikális konfliktuskezelő eszközként. Az újságcikk végül a hagyományos ellentétpárt melegítette fel, és kétséget sem hagyott afelől, hogy milyen álláspontot vall magáénak: „*Kapuváron keresztül vissza felé tértünk, az állomás felé. Garta locs-pocsos sárban és sötétségben feküdt, hogy az ember azt se tudná, ki ütötte képen.*”

A gartai „dackorszak” az évek múltával is alig látszott enyhülni, és a Sopronvármegye 1925-ben ismét éles szembeállítással jellemezte a kapcsolatot, de most ironikusan megfordította a viszonyt: *A boldog Garta és a boldogtalan Kapuvár viszálya.*⁶¹ A Vámos Ferenc által megfogalmazott vádakra reagálva a volt gartai elöljáróság részéről 1924. december 29-én Szaradics Géza, Szakács István, Göndöcs József és Pászli István küldtek levelet az újságnak. A levélben a békétlenség okait az ő nézőpontjukból vázolták fel: „*De azért sem lehet békés megoldásra szorítani, mert a békés megegyezés útját elzárta a kezdet kezdetén Kapuvárott tartott képv. testületi gyűlésen Vámos főjegyző urnak azon kijelentése, hogy*

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Svm, 1925. január 6.

ha gazdaságilag is nem akarjuk az egyesítést Kapuvárral, akkor Isten velük”. A villanyvilágítás ügyére azt válaszolták, hogy annak elmaradása a szolgáltatóval, a Berg-malommal való tárgyalások miatt fulladt kudarcba. Vámos Ferenc pótadóra vonatkozó kijelentésére pedig azt felelték, hogy az azért nincsen, mert bevételeik túlszárnyalják a kiadásait, ugyanakkor a község széles kereskedő és iparos rétege sok adót fizet be a kasszába. A szerkesztőség burkolt állásfoglalása kapcsán levelük befejezéseképpen sértődötten megjegyezték: „Ami az egész dolognak a végét illeti, nagyon könnyű a megoldás, adják vissza mindkét községnek önrendelkezési jogát és meg fogja látni a t. hatóság, milyen szépen fog fejlődni a locspocsos Garta”.

Néhány hónappal később már arról cikkezett a helyi sajtó, hogy a valódi egyesítés nem sikerült. *A vármegye és a község minden szigora sem tudta egyesíteni Kapuvárral Gartát* – így a cikk címe.⁶² Ez az írás azért is tanulságos, mert összefoglalja a közelmúltbeli összeolvadás során felmerült legfontosabb problémákat és indokokat. Az újság célozgatott arra, hogy az egyesítés szándéka az volt, hogy a Gartával megnövelt Kapuvárt tízezer lélekszámú településsé duzzasszák, ami a megcsonkított és központját elvesztett Sopron vármegye miatt volt szükséges. Kapuváron örültek a fúzió hírének, míg Gartán elutasításban volt része. Garta a múltra hivatkozva kérte, hogy „ősi önállóságától ne fosszák meg az Árpád-kori (sic!) községet”. A vármegye hatósága azonban ennek ellenére a fúzió mellett határozott, amihez a belügyminisztérium rendeletben járult hozzá. Az újság a gartaiak mostani helyzetét lázadónak tartotta, és függetlenségi harchoz hasonlította. Felidézte, hogy Ghiczy Ödön, a kapuvári járás főszolgabírója oszlatta föl a gartai előljáróságot, majd a községházára hívta a lakosságot, hogy válasszanak maguk közül két tagot a kapuvári képviselő-testületbe. Erre azonban egyetlen gartai sem volt hajlandó, inkább megmaka-csolták magukat. Ezért aztán a főszolgabíró maga vette kezébe az ügyet, és tagnak önhatalmúlag Szakács Istvánt, a volt gartai bírót jelölte ki, aki egyúttal a megyegyűlésnek is tagja volt, mellé pedig második tagnak Biringer Endrét jelölte ki. Ők azonban tudomást sem vettek erről, és bojkottálták a gyűléseket.

Ám nemcsak a volt gartai hivatalos szervek, hanem Gartáról a mezei közvélemény sem volt hajlandó tudomásul venni azt, hogy a fejük fölött döntöttek, és informálisan továbbra is a volt gartai előljárókat ismerték el vezetőjüknek. A gartaiak a *Sopronvármegye* szerint öntudatos módon a következő álláspontra helyezkedtek: „Hogy mit mond az egyesítés, azzal mi nem törődünk. A mi ügyeinkben a régi előljáróság határoz, nekünk a mi régi biránk parancsol”.⁶³ A valódi egyesítéstől való „nagy félelem” és az önállósághoz való ragaszkodás folytán a publicista megjegyezte: „A legbüszkébb lovag se volt annyira féltékeny neve becsületére, mint Garta az önállóság látszatára”.

A képviselő-testületben való részvétel elutasítása mellett az ellenállás másik forró pontja a gartai nagyvendéglő volt, amelyet akkoriban Salamon Károly üzemeltetett. A gartai kocsmá kérdése azért is kardinális az egyesítés utáni viszony történetében, mert a

⁶² Svm, 1925. április 12.

⁶³ Uo.

passzív ellenállástól a közösségépítés informális csatornáin át az utólagos kompenzációig különféle attitűdökre és taktikákra mutat rá, és a nagykovácsma kérdése egyúttal fordulópontot is hozott Garta és Kapuvár hivatalos kapcsolatában.

Amikor Salamon Károly vendéglőjében 1925 nyarán katonazenével egybekötött bált tartottak, azon kapuváriak is szép számmal megjelentek. A *Sopronvármegye* korábbi pesszimizmusát feladva ebben a kocsmai táncmulatságban szimbolikus aktust látott, benne a két település együttélését ünnepelte. *„Itt a fehér asztalok mellett szépen, barátságosan megfértek az egyébként torzsalkodó kapuváriak és gartaiak. Itt megtörtént igazában az egyesülés”* – írta.⁶⁴

A gartai nagyvendéglőnek Salamon Károly volt a bérlője, amikor a két település egyesítése megtörtént 1923-ban.⁶⁵ Az ő személye egyfajta kontinuitást jelentett Gartának, összekötötte a múltat és a jelent. Minthogy munkáját meglegedéssel nyugtázta a közönség, a kocsmát 1926-tól pályázat nélkül további négy és fél évre neki adta bérbe Kapuvár nagyközség.⁶⁶ Elképzelhető, hogy ebben a döntésben a kapuváriak részéről nemcsak az játszott szerepet, hogy a régi-új bérlő vállalta a kocsmáépület felújítását, hanem az is, hogy nem kívántak a gartaiakkal újabb fronton háborút nyitni. A döntés egyúttal vízvázalóként is bizonyult, az újság úgy látta, hogy *„Garta megadta magát”*.⁶⁷ A határozat jelentősége a helyi politikai életben különösen azért volt nagy horderejű, mert ez volt Kapuvár nagyközség első olyan intézkedése, amit gartai ügyben hozott, és ellene a gartaiak sem tiltakoztak. A *Sopronvármegye* magyarázata szerint: *„Mivel a gartai illegitim eljárás törvényes erejű szerződést nem köthetett a bérlővel, a gartaiak végre belenyugodtak, hogy azt a kapuvári eljárás szankcionálja”*.⁶⁸

Több mint két évtizeddel később az identitáspolitika szempontjából ismét jelentős változás történt ugyanezen gartai központi vendéglő ügyében. Az 1947. szeptember 18-án tartott kapuvári képviselő-testületi ülésen a gartai nagyvendéglő tulajdonjogát 4 hold földért cserébe a gartai közbirtokosságra ruházták át.⁶⁹ A gazdasági megfontolások mellett a kárpótlás motívuma is szerepet játszhatott a kapuvári közgyűlés döntésében. Nevezetesen az, hogy az elmúlt évtizedek gartaiak által elszenvedett sérelmeit (az önállóság megszüntetése, névvesztés, vagyonvesztés, az eljárás elmarasztalása, a maradiság vádja stb.) valamelyest helyrehozzák, Kapuvár törlesszen valamit ebbéli adósságából. A gartai nagykovácsma azonban nem sokáig lehetett a gartai közbirtokosság tulajdonában, a

⁶⁴ Svm, 1925. július 13.

⁶⁵ A három évre (1923–1926) szóló bérbeadás Garta község egyik utolsó önálló intézkedése volt. Az 1922. július 26-án meghirdetett árverést augusztus 13-ra tűzték ki, és a bérleti szerződés a következő év első napjától volt érvényes. A bérbeadásról szóló hirdetményt lásd: *Vendéglősök Lapja*, 38/15. (1922) 10.

⁶⁶ Svm, 1925. november 18.

⁶⁷ Svm, 1925. december 6.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Magyar Nemzeti Levéltár, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, V/27. 2. d. Kapuvár nagyközség iratai. Kapuvár nagyközség képviselő-testületi ülésének jegyzőkönyve. 1947. szeptember 18; *Kapuvári Újság* (= KU), 1947. szeptember 25.

sztálinizmus hazai változata nemsokára megszüntette az állami függéstől mentes tulajdonviszonyokat.

Ugyancsak 1947-ben indult mozgalom Gartán, hogy a vasútállomás homlokzatán ismét a *Kapuvár-Garta* feliratot helyezték el.⁷⁰ Ez az elgondolás is a kompenzáció szándékával született meg. Fontos megjegyezni ugyanakkor azt is, hogy a gartaiak láthatóan jelentősen visszavettek követeléseikből, és nem a település nevének módosítását óhajtották (pláne nem az önállóságot), csak az állomásét. Jóllehet ezt nem kapták meg, de érezhetően kezdtek megbarátkozni Kapuvárral történő egyesítésük tényével.

Garta az egyesítés utáni időszak során gyakran hivatkozott a múltra, a történelmet aktuálpolitikai célok érdekében fegyverként használta. A *Kapuvári Ujság* [sic!] szerint a vasútállomás átnevezését azzal az indoklással kérték, hogy a „község sokkal régebb keletű, mint Kapuvár és ma is külön plébániával rendelkezik”.⁷¹ Már a húszas években használták az ösiség argumentumát, a *Sopronvármegye* 1925-ös cikke szerint Garta az önállóság fenntartását a történelmi jogra hivatkozva kérte: „ösi önállóságától ne fesszák meg az Árpád-kori községet”.⁷² Ezek az érvelési típusok tárházát nyújtják annak, hogyan lehet a történelmet politikai célzattal manipulálni, a múltat meghatározott érdekek alapján meghamisítani. Nem nehéz felfedezni, hogy ezek a historizáló érvek és történelmi elsőbbségre való utalások pontosan egybevágóak azokkal, melyekre a kisebbségi komplexusokkal, de legalábbis történelmi sérelmekkel teli nemzetek, régiók és egyéb közösségek szoktak hivatkozni.

A gartaiak okfejtése teljességgel téves, amikor azt állítják, hogy településük ma is külön plébániával rendelkezik. Mint korábban utaltam rá, az önálló gartai plébániát csak 1947 tavaszán hozták létre, és ennek az állításnak a hamissága még nyilvánvalóbb lehetett azon olvasó előtt, aki egykorúan olvasta ezeket az 1947-ben írt sorokat. Garta soha azelőtt nem rendelkezett önálló plébániával, története során egyházügyi szempontból mindig Kapuvárhoz tartozott, és ezt a fentiekben idézett káplánfizetési bonyodalmak „is” igazolhatják.

Másrészt az a kijelentés is merőben koholmány, hogy Garta régebbi lenne Kapuvárnál, és eredete az Árpád-korba lenne visszavezethető. Ezeknek a minden alapot nélkülöző torzításoknak a két világháború közötti előzménye, amikor 1925-ben ezt állították: „Hiszen előbb volt Garta s csak azután alapították Kapuvárt. Azután Gartának privilégiumai vannak, amikről nem mondhat le. A gartaiaknak Lipót császár jogot adott, hogy az egész országban vámmentesen közlekedhetnek. Ilyen privilégiumuk a kapuváriaknak nincs.”⁷³ Mint-hogy a 17. századi események forrástanilag már viszonylag jól dokumentáltak, minden kétséget kizáróan bizonyítható, hogy Garta újkori alapítású település, ráadásul létrejöttét és privilégiumait is Kapuvárnak köszönheti. Ha (teoretikusan) létezett is volna falu a korai középkor évszázadaiban Garta helyén, kontinuitás akkor sincsen a mai településsel,

⁷⁰ KU, 1947. szeptember 25.

⁷¹ Uo.

⁷² Svm, 1925. április 12.

⁷³ Svm, 1925. április 25.

mert a 17. századi alapítás okmányai szerint első lakóit, a kapuvári katonákat *in deserto*, azaz pusztára (lakatlan helyre) telepítették.⁷⁴

Amennyiben ezekben a „bizonyítékokban” nem a történelmi hitelességet nyomozzuk, hanem a történelmi múlthoz való odafordulás funkcióját nézzük, akkor a vélt vagy valós történelmi jogra való hivatkozás egy dolgot mindenképpen bizonyít: azt, hogy a történelmi múlt keresése a gartaiak identitáspolitikájával függ össze. A gartai azonosság-tudat a falu önállóságának elvesztése után is életben maradt, és a történelemben találta meg kifejeződését, márpedig egy „elképzelt közösség”⁷⁵ létét részint a közösségi narratívák identitásképző ereje (a saját történelem elbeszélése és továbbadása), a kollektív emlékezet szilárdítja meg.

Összegzés

A Garta és Kapuvár közötti háborúskodások a dualizmus korában erősödtek fel. A konfliktusok gyakran a máshol felgyülemlett feszültségeket vezették le. Ilyen volt a templom és a papfizetés körüli perpatvar, a két település infrastrukturális különbsége miatt kialakult sajtóvita, a vásári helypénz és a vámfizetési mentesség, vagy a Lakatos köz hovatartozása miatti polémia. A két település egyesítését több tényező együttes hatása segítette elő, a döntő tényező azonban az volt, hogy a vármegyeszékhely Sopron Ausztriának ítéelését követően égetően szükség volt egy lakosságszámban, méretében megfelelő új megyeszékhelyre. A vármegye új központjául Kapuvár jöhetett számításba, Garta Kapuvárhoz való csatolását pedig ez siettette.

A gartaiak Kapuvárhoz fűződő viszonya széles skálán mozog, amelyben a rivalizálás, az ellenségeskedés és a provokáció a mártíromság és a dac formáival ötvöződött. Garta ugyanakkor öntudatosan igyekezett őrizni önállóságát, és azt a narratívát alakította ki magáról, hogy a fúzió akarata ellenére, a feje fölött történt. Az egyesüléstől való félelme abból fakadt, hogy benne identitása elvesztésének első lépését látta.

Az asszimilálódás megakadályozása érdekében Garta hosszú éveken keresztül bojkottálta a hivatalos intézményeket, és a passzív ellenállás taktikáját választotta védekezési módként. Az önállóságát elvesztő Garta a történelemben keresett öngazolást és vigaszt, eközben a múltat ugyan gyakran meghamisítva interpretálta, másfelől viszont a történelem elbeszélése a gartai identitás fenntartását is szolgálta. Ellentétben a Kapuvár melletti egykori faluval, Hidással, amely a 16. században előbb a fizikai falut, aztán a 19. században községi önállóságát, végül pedig Kapuvárba olvadva különálló identitását veszítette el, a gartai identitás nem oldódott fel teljesen, és a mai napig sikeresen tudott fennmaradni.

⁷⁴ RMGy-TD, leltározatlan. A gartai bírólada iratai. Gróf Nádasdy (III.) Ferenc telepítő levelének másolata. 1676.

⁷⁵ Benedict Anderson nagy karriert befutott kifejezése: *Benedict Anderson: Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről.* ford. *Sonkoly Gábor.* Bp., 2006. (Atelier füzetek 8)

A történelmi Magyarország északnyugat-dunántúli régiójának két kiemelkedően fontos városa, Sopron és Pozsony között jó ideig nem létezett közvetlen vasúti összeköttetés. Ugyanakkor egyértelműnek tűnt, hogy a két regionális központon túl a köztes vidék is profitálhatna a kötöttpályás közlekedési eszköz kiépítéséből. A vonal első elképzelésének megjelenésétől mind kielezettebb harc folyt azért, hogy milyen is legyen a végleges vonalvezetés. Amely települést vagy ipari és mezőgazdasági termelőegységet nem érintett, vagy nem közelített meg a vasút, az könnyen kimaradhatott a regionális és országos árucserre forgalomból. E felismerés következtében a vicinális kiépítésének egyre több érdekeltje akadt a vizsgált területen, akik nemcsak morálisan, hanem részvények jegyzésével is támogatták létrehozását. Jelen tanulmányban először bemutatom a Sopron–pozsonyi HÉV megvalósulását, majd ezt követően a vonal azon érdekeltjeit (vármegyék, települések, ipari és mezőgazdasági termelőegységek) ismertetem, amelyek – részvényjegyzéssel – hajlandóak voltak áldozni kiépítéséért. Végül a vicinális funkcióin keresztül annak működését vázolom a jogi megszűnés időpontjáig, 1920-ig.

A Sopron–pozsonyi HÉV

Mind Sopron, mind Pozsony rendelkezett már vasút fővonallal a vicinális építése előtt. Sopron a Pest–Buda központú horizontális hálózatban először a bécsújhelyi, majd a GYSEV Győr–Sopron–ebenfurti összeköttetésén keresztül jelent meg, míg Pozsony Marcheggen át Bécshez, illetve keleti irányba Párkányánán keresztül Budapesthez kapcsolódott.¹ A fővonallal a vasúti közlekedésbe bekapcsolt települések vonzáskörzetei kiterjedtek a kötöttpályás hálózat mentén. Voltak olyan területek, amelyek igényt tartottak a vasútra, de tőkehiányuk és kellő politikai támogatottságuk miatt, vagy éppen kedvezőtlenebb földraji adottságaikból (pl. hegyes, dombos vidék) és elhelyezkedésükből fakadóan, nem tudták ezt elérni. Az 1880. évi XXXI.² és az 1888. évi IV.³ törvénycikk azonban megkönnyítették a vasútépítést. Ezzel új korszak kezdődött a magyar vasút történetében, az „olcsó” vasutak időszaka.

¹ Horváth Csaba Sándor: Vasútfejlesztési koncepciók a nyugat-dunántúli régióban. In: XIV. Apáczai Napok 2010 – Nemzetközi Tudományos Konferencia – Konferenciakötet: Európaiság, magyarság Közép-Európában. Szerk. Lőrincz Ildikó. Győr, 2010. 540-545.; Majdán János: A közlekedés története Magyarországon (1700–2000). Pécs, 2014. 38-39.

² 1880. évi XXXI. a helyi érdekű vasutakról szóló törvénycikk. In: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5922> (letöltési idő: 2017.10.19.)

³ 1888. évi IV. a helyi érdekű vasutakról szóló 1880. évi XXXI. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről szóló törvénycikk. In: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6282> (letöltési idő: 2017.10.19.)

A Sopron és Pozsony között megépített vicinális is ilyen volt. A két jelentős regionális központ között már korán felmerült egy transzverzális vonal kiépítésének ötlete. 1866-ban Gróf Esterházy Antal császári és királyi kamarás kapott előmunkálati engedélyt a két település közötti vaspálya kiépítésére.⁴ A kezdeményezés azonban elbukott, leginkább a Monarchiából kiinduló 1873-as gazdasági válság miatt. Ezt követően több engedményes is sikertelenül próbálkozott. Közülük harminc évet kellett még várni arra, hogy a két város között közvetlen vasúti szerelvények közlekedhessenek.

1897-ben nagy érdekharcok és lobbizások után Haller Józsefnek, az Esterházy hercegi uradalom központi igazgatójának és Laschober Mátyás ügyvédnek sikerült a Sopron–Vulkapordány–Kismarton–Nezsider–Pándorfalu–pozsonyi irányt megvalósítani (1. ábra). Ennek legfőbb oka az volt, hogy ez a vonalvezetés bizonyult a „legolcsóbbnak”, hiszen a HÉV ennek egyes részeit péage-szerződésen⁵ keresztül más vasúttársaságoktól kapta meg használatra.

Sopron és Pozsony vagy az Esterházyak mellett a vonal mentén található városok, községek, (nagy)birtokosok és üzemek is hasznot húzhattak az új vicinálisból. Így mindenki sokat tett azért, hogy a lehető legközelebb épüljön ki hozzá a HÉV. A komoly érdekharcok és viták után megvalósult vonal esetében a gazdasági okok dominánsabbak voltak a végleges irány kijelölésénél, ugyanakkor közforgalmú vasútként társadalmi hasznosságát sem szabad elfelejteni.⁶ Sok más vonallal együtt a Sopron–pozsonyi HÉV-nek is az 1920. június 4-én kötött trianoni békediktátum jelentette a végét. A vicinális a történelmi Magyar Királyság felosztását követően három ország – Csehszlovákia, Ausztria és Magyarország – területére került, s ez jogi értelemben vett megszűnését eredményezte.

A Sopron–pozsonyi HÉV érdekeltjei

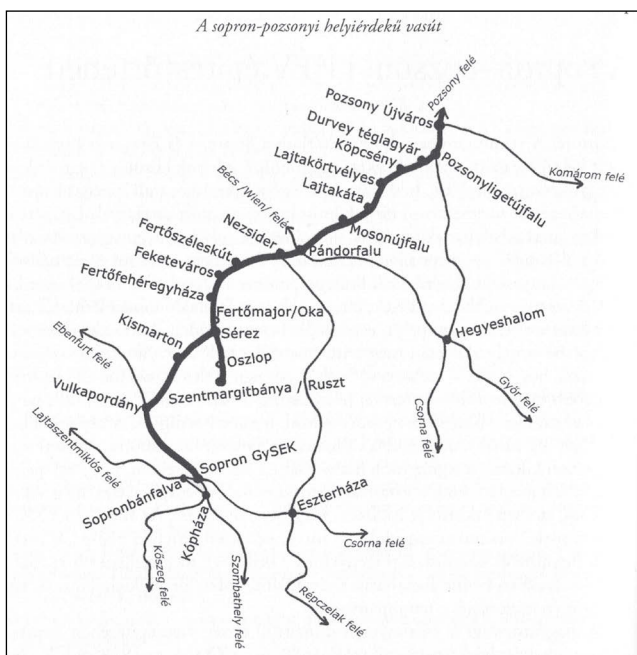
Elsőként azt vizsgálom, milyen érdekeltek támogatták – törzsrészvények jegyzésével is – a Sopron és Pozsony között létrejövő vasútvonalat. Abból a Beluszky Pál által megfogalmazott állításból indulok ki, hogy „nemcsak a vasút épített várost, hanem viszont, a város – magának – vasutat”.⁷ Feltételezésem szerint egy vaspálya lefektetését két dolog ösztönözhet: egyrészt a helyi ipari és mezőgazdasági termelőegységek igénye a vasútra, amely megteremtésére azok nagy hatást gyakorolhattak, másrészt az új közlekedési eszköz gazdasági fejlődést előidéző hatása. Mely, a vonal megépítésében érdekelt vármegyék, települések, (nagy)birtokosok és termelőegységek támogatták a HÉV megnyitását? Kiknek volt igazán fontos a későbbi vicinális? Ez alapvetően meghatározta a vonalve-

⁴ Bewilligung zu den Vorarbeiten für eine Locomotiv. Eisenbahn von Pressburg nach oedenburg, eventuell nach Molnári. Centralblatt, 1866. augusztus 4. 263.

⁵ Közös használatú vonal. Két vasút által – egymás között megállapított feltételek mellett – közösen használt vonal. In: *Urbán Lajos* (főszerk.): *Vasúti Lexikon*. Budapest, 1984. 561.

⁶ Vö. *Horváth Csaba Sándor*: *A Sopron–pozsonyi HÉV építéstörténete*. Korall – Társadalomtörténeti Folyóirat, 2013. 52. szám, (a továbbiakban: *Horváth* 2013.) 43-67.

⁷ *Beluszky Pál*: *Magyarország településföldrajza*. Budapest–Pécs, 2003. 142.

1. ábra. A Sopron–pozsonyi HÉV vonala. Forrás: Horváth 2013. 44.

zetést. A települések szempontjából óriási jelentőséggel bírt, hogy érintse, vagy legalább megközelítse őket a vasút, hiszen ezzel bekerülhettek a közlekedés és – ezen keresztül a gazdaság – modern körforgásába.

A földtulajdonosokat szemlélve e térségben a vizsgált időszakban a nagybirtok dominanciája mutatható ki. Az érintett nagybirtokosok innovatív módon álltak a vasútfejlesztéshez, hiszen az új közlekedési eszköz megkönnyítette az általuk termelt javak szállítását, illetve megnyitotta előttük „a világ kapuját”, ezért anyagi áldozatot is hoztak a területüket átszelő vaspálya lefektetése érdekében. Az ipari egységek esetében is releváns volt, hogy a vasút, illetve a rakodóhely minél közelebb kerüljön hozzájuk, hiszen az is serkentőleg hatott termelésükre, potenciáljukra és fejlődésükre. Ezért a vicinális létrejött ezen üzemeknek, gyáraknak is érdekében állt.

A Sopron–pozsonyi HÉV az alábbi településeket érintette: Pozsony-Újváros, Pozsonyligetfalu,⁸ Durvay,⁹ Köpcsény, Körtvélyes,¹⁰ Gáta,¹¹ Mosonújfalú, Pándorfalu,

⁸ 1911-től Pozsonyligetfalu

⁹ 1909-től Durvaytéglyagyár

¹⁰ 1909-től Lajtakörtvélyes

¹¹ 1909-től Lajtakáta

Nezsider, Nyulas, Sásony,¹² Fertőszéleskút,¹³ Feketeváros, Fertőfehéregyháza, Fertőmajor,¹⁴ Sérc – innen szárnyvonallal Szentmargitbányáig (ruszti irány)¹⁵ –, Kismarton, Vulkapordány,¹⁶ Darufalva, Sopronkertes és Sopron (2. ábra).¹⁷ A vizsgált vonal tehát három vármegyét érintett: Pozsonyt, Mosont és Sopront. Sopron és Vulkapordány viszonylatában a már meglévő GYSEV-es, míg Pozsonyligetfalú és Pozsony-Újváros (3-4. ábra) között a Pozsony–szombathelyi HÉV pályáját használta. A Nezsider és Pándorfalu (5. ábra) viszonylat a Fertővidéki HÉV-vel közös használatú volt, ennek ellenére gazdasági szempontú vizsgálatomat a vonal által átszelt területeket tekintve az egész vaspályára kiterjesztettem, feltételezve, hogy a vasút a már meglévő szakaszok esetében is új perspektívát eredményezett.

A törzsrészvények jegyzőinek áttekintéséből kitűnik, kik támogatták e csoportból részvényjegyzéssel is a vonal kiépítését. A tényleges építési tőke 35 %-át jelentő 997.500 forint törzsrészvényből tevődött össze: a posta ingyenes szállításáért és államsegély címén 267.500 forint; míg Sopron vármegye Törvényhatósága 52.000, Sopron szabad királyi város 50.000, Pozsony szabad királyi város 40.000, Moson vármegye Törvényhatósága 30.000, Kismarton szabad királyi város 40.000, Nezsider 14.000, Fertőszéleskút, Feketeváros, Fertőfehéregyháza, Szentmargitbánya, Vulkapordány, Kismartonhegy 24.000, Esterházy Pál herceg 150.000, illetve több magánember összesen 330.000 forintot jegyzett.¹⁸ Amely településnek és vármegyének valamilyen szempontból fontos volt a vonal kiépítése, az tehát nemcsak morálisan, hanem anyagilag is támogatta létrejöttét.

Északról dél felé haladva vizsgáljuk meg tételesen a (nagy)birtokosokat és a termelőegységeket. Pozsony vármegyében két települést érintett az új HÉV: Pozsonyligetfalú és Pozsonyt. Az első esetében a pozsonyi káptalan volt a területek fő tulajdonosa, míg Pozsonyban maga a város és a Walterskirchen család birtokolta a földek legnagyobb részét, és a vasút ezt érintette a Pozsony–szombathelyi HÉV-en keresztül.¹⁹ Moson várme-

¹² 1902-től megállóhely

¹³ 1907-től Fertőszéleskút

¹⁴ 1907-től Fertőmajor-Oka

¹⁵ *Kubinszky Mihály – Nagy Tamás – Turóczy László*: Ez a vonat elment. Adatok és képek a régi magyar vasúti mellékvonalak történetéhez. Budapest, 2009. 99.

¹⁶ Vulkapordányban volt a GYSEV-nek állomása, de volt egy Alsófalú megállóhely is, amelyet 1907-től Vulkapordány megállóhelyként használtak.

¹⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának Mosonmagyaróvári Fiókleveltára, (a továbbiakban: MmL), Alispáni Iratok IV.B/906. 366. doboz.

¹⁸ Budapest Főváros Levéltára. VII. 2. e. 783. doboz. Budapesti Királyi Törvényszék Cégbírói iratok 1876–1949. Sopron–pozsonyi HÉV (A továbbiakban: BFL SP), Függelék a Sopron–Pozsonyi helyi érdekű vasut részvénytársaság alapszabályaihoz.

¹⁹ *Bellusi Baross Károly*: Magyarország földbirtokosai. Az összes 100 holdnál többel bíró magyar birtokosok névsora, a tulajdonukban lévő földterületek művelési ágak szerinti feltüntetésével. Budapest, 1893. (A továbbiakban: *Baross* 1893.) 540.; A Magyar Korona országainak Mezőgazdasági statisztikája. II. kötet, Gazdaczimtár. Budapest, A Magy. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1897. (A továbbiakban: *Gazdaczimtár* 1897.) 54.

A sopron-pozsonyi helyi érdekű vasút
MENETRENDJE
érvényes a megnyitás napjától.

Oda			POZSONY-UJVÁROS - SOPRON.			Vissza		
V.év.	V.év.	V.év.				V.év.	V.év.	V.év.
4412	4414	4416				4411	4413	4415
I. III.	I. III.	I. III.				I. III.	I. III.	I. III.
3 ²⁰	12 ³⁰	4 ⁰⁰	ind.	Pozsony-Ujváros (2,3)	érk.	8 ⁴⁴	3 ⁵⁰	8 ²²
3 ²⁵	12 ³⁵	4 ⁰⁵	érk.	Ligetfalu (3)	ind.	8 ⁴⁴	3 ⁵⁵	7 ²⁵
3 ³¹	12 ⁴¹	4 ¹¹	érk.	Darvas	ind.	8 ⁴⁷	3 ⁵⁸	7 ³¹
4 ⁰¹	1 ⁰⁷	5 ³⁴	ind.	Köpcsény	érk.	8 ⁵¹	3 ⁵⁸	7 ³⁷
4 ⁰⁵	1 ¹¹	5 ³⁸	érk.	Körtvélyes	ind.	8 ⁵⁵	3 ⁵⁸	7 ⁴¹
4 ¹¹	1 ¹⁷	5 ⁴⁴	érk.	Gáta	ind.	7 ⁵⁵	2 ⁵⁶	6 ²⁰
4 ¹⁵	1 ²¹	5 ⁴⁸	érk.	Mosony-Ujfalú	ind.	7 ⁵⁹	2 ⁵⁴	6 ²⁴
4 ²¹	1 ²⁷	5 ⁵⁴	érk.	Pándorf (1)	ind.	7 ⁵⁹	2 ⁵⁴	6 ³¹
4 ²⁵	1 ³¹	5 ⁵⁸	érk.	Győr (1)	ind.	8 ⁰³	2 ⁵⁴	6 ³⁷
4 ³¹	1 ³⁷	6 ⁰⁴	érk.	Bécs-Szab. (1)	ind.	8 ⁰³	2 ⁵⁴	6 ⁴³
4 ³⁵	1 ⁴¹	6 ⁰⁸	érk.	Bécs-Szab. (1)	ind.	8 ⁰⁷	2 ⁵⁴	6 ⁴⁹
4 ⁴¹	1 ⁴⁷	6 ¹⁴	érk.	Bécs-Szab. (1)	ind.	8 ¹¹	2 ⁵⁴	6 ⁵⁵
4 ⁴⁵	1 ⁵¹	6 ¹⁸	érk.	Bécs-Szab. (1)	ind.	8 ¹⁵	2 ⁵⁴	7 ⁰¹
4 ⁵¹	1 ⁵⁷	6 ²⁴	érk.	Bécs-Szab. (1)	ind.	8 ¹⁹	2 ⁵⁴	7 ⁰⁷
5 ⁰¹	2 ⁰⁷	6 ³⁴	érk.	Pándorf (1)	érk.	7 ²⁷	2 ⁵⁰	5 ⁵⁵
5 ⁰⁵	2 ¹¹	6 ³⁸	érk.	Nezsider	ind.	6 ²⁷	1 ⁵⁴	5 ⁵⁵
5 ¹¹	2 ¹⁷	6 ⁴⁴	érk.	Széleskút	érk.	6 ²⁷	1 ⁵⁴	5 ⁵⁵
5 ¹⁵	2 ²¹	6 ⁴⁸	érk.	Feketeváros	érk.	6 ³¹	1 ⁵⁴	5 ⁵⁹
6 ⁰¹	3 ⁰⁷	7 ³⁴	érk.	Ferő-Fehéregyháza	érk.	6 ³¹	1 ⁵⁴	5 ⁵⁹
6 ⁰⁵	3 ¹¹	7 ³⁸	érk.	Fertőmájer	érk.	5 ³¹	1 ⁵⁰	4 ⁴⁵
6 ¹¹	3 ¹⁷	7 ⁴⁴	érk.	Sércz (5)	érk.	5 ³¹	1 ⁵⁴	4 ⁴⁷
6 ¹⁵	3 ²¹	7 ⁴⁸	érk.	Szt.-Margit-Ruszt (5)	érk.	5 ³¹	1 ⁵⁴	4 ⁴⁷
6 ²¹	3 ²⁷	7 ⁵⁴	érk.	Sércz (5)	érk.	5 ³⁵	1 ⁵⁴	4 ⁴⁹
6 ²⁵	3 ³¹	7 ⁵⁸	érk.	Kis-Marton	érk.	5 ³⁵	1 ⁵⁴	4 ⁴⁹
6 ³¹	3 ³⁷	8 ⁰⁴	érk.	Vulka-Pordány	érk.	5 ³⁵	1 ⁵⁴	4 ⁴⁹
6 ³⁵	3 ⁴¹	8 ⁰⁸	érk.	Darufalva	érk.	4 ²¹	1 ⁵⁰	3 ³⁰
6 ⁴¹	3 ⁴⁷	8 ¹⁴	érk.	Kertes	érk.	4 ²¹	1 ⁵⁰	3 ³⁰
6 ⁴⁵	3 ⁵¹	8 ¹⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²¹	1 ⁵⁰	3 ³⁰
6 ⁵¹	3 ⁵⁷	8 ²⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
6 ⁵⁵	4 ⁰¹	8 ²⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
7 ⁰¹	4 ⁰⁷	8 ³⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
7 ⁰⁵	4 ¹¹	8 ³⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
7 ¹¹	4 ¹⁷	8 ⁴⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
7 ¹⁵	4 ²¹	8 ⁴⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
7 ²¹	4 ²⁷	8 ⁵⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
7 ²⁵	4 ³¹	8 ⁵⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
7 ³¹	4 ³⁷	9 ⁰⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
7 ³⁵	4 ⁴¹	9 ⁰⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
7 ⁴¹	4 ⁴⁷	9 ¹⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
7 ⁴⁵	4 ⁵¹	9 ¹⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
7 ⁵¹	4 ⁵⁷	9 ²⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
7 ⁵⁵	5 ⁰¹	9 ²⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
8 ⁰¹	5 ⁰⁷	9 ³⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
8 ⁰⁵	5 ¹¹	9 ³⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
8 ¹¹	5 ¹⁷	9 ⁴⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
8 ¹⁵	5 ²¹	9 ⁴⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
8 ²¹	5 ²⁷	9 ⁵⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
8 ²⁵	5 ³¹	9 ⁵⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
8 ³¹	5 ³⁷	10 ⁰⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
8 ³⁵	5 ⁴¹	10 ⁰⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
8 ⁴¹	5 ⁴⁷	10 ¹⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
8 ⁴⁵	5 ⁵¹	10 ¹⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
8 ⁵¹	5 ⁵⁷	10 ²⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
8 ⁵⁵	6 ⁰¹	10 ²⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
9 ⁰¹	6 ⁰⁷	10 ³⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
9 ⁰⁵	6 ¹¹	10 ³⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
9 ¹¹	6 ¹⁷	10 ⁴⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
9 ¹⁵	6 ²¹	10 ⁴⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
9 ²¹	6 ²⁷	10 ⁵⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
9 ²⁵	6 ³¹	10 ⁵⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
9 ³¹	6 ³⁷	11 ⁰⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
9 ³⁵	6 ⁴¹	11 ⁰⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
9 ⁴¹	6 ⁴⁷	11 ¹⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
9 ⁴⁵	6 ⁵¹	11 ¹⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
9 ⁵¹	6 ⁵⁷	11 ²⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
9 ⁵⁵	7 ⁰¹	11 ²⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
10 ⁰¹	7 ⁰⁷	11 ³⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
10 ⁰⁵	7 ¹¹	11 ³⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
10 ¹¹	7 ¹⁷	11 ⁴⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
10 ¹⁵	7 ²¹	11 ⁴⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
10 ²¹	7 ²⁷	11 ⁵⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
10 ²⁵	7 ³¹	11 ⁵⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
10 ³¹	7 ³⁷	12 ⁰⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
10 ³⁵	7 ⁴¹	12 ⁰⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
10 ⁴¹	7 ⁴⁷	12 ¹⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
10 ⁴⁵	7 ⁵¹	12 ¹⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
10 ⁵¹	7 ⁵⁷	12 ²⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
10 ⁵⁵	8 ⁰¹	12 ²⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
11 ⁰¹	8 ⁰⁷	12 ³⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
11 ⁰⁵	8 ¹¹	12 ³⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
11 ¹¹	8 ¹⁷	12 ⁴⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
11 ¹⁵	8 ²¹	12 ⁴⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
11 ²¹	8 ²⁷	12 ⁵⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
11 ²⁵	8 ³¹	12 ⁵⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
11 ³¹	8 ³⁷	13 ⁰⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
11 ³⁵	8 ⁴¹	13 ⁰⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
11 ⁴¹	8 ⁴⁷	13 ¹⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
11 ⁴⁵	8 ⁵¹	13 ¹⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
11 ⁵¹	8 ⁵⁷	13 ²⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
11 ⁵⁵	9 ⁰¹	13 ²⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
12 ⁰¹	9 ⁰⁷	13 ³⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
12 ⁰⁵	9 ¹¹	13 ³⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
12 ¹¹	9 ¹⁷	13 ⁴⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
12 ¹⁵	9 ²¹	13 ⁴⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
12 ²¹	9 ²⁷	13 ⁵⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
12 ²⁵	9 ³¹	13 ⁵⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
12 ³¹	9 ³⁷	14 ⁰⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
12 ³⁵	9 ⁴¹	14 ⁰⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
12 ⁴¹	9 ⁴⁷	14 ¹⁴	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
12 ⁴⁵	9 ⁵¹	14 ¹⁸	érk.	Sopron vendéglő	érk.	4 ²⁵	1 ⁵⁰	2 ⁴⁰
12 ⁵¹	9 ⁵⁷	14 ²⁴						

Foglatat.

Lasvú Magyar	1.	Cantabile (Wanhal)	60.
Fris	3.	Don Juan Men.	61.
Pósta újvári Magyar	4.	Cadence in B (Wanhal)	62.
Fris	5.	Cantabile	63.
Reglerich kedves Aoraja	6.	Allegro	64.
Miskolczi v. v.	8.	Moururo (Haydn)	65.
Fris Magyar	9.	Allegretto	66.
Magyar d. f. (Pakab Ditrani)	10.	Andante (Mozart)	67.
v. (Salkóczy)	12.	Andantino (Haydn)	68.
Fris Magyar	13.	Magyar (Czerny)	69.
Hesegző Notta (Rósvárdi)	14.	Fris Magyar	70.
Lasvú Magyar (Czerny)	15.	Mania (Mozart)	71.
v. (Czerny)	16.	Mania (Kromer)	72.
v. (Ruiska)	18.	Magyar (Kromer)	73.
v. (Lavotta)	20.	Hoffnungs-Brakken	74.
Fris Magyar	21.	Waller (Lanner)	75.
v.	22.	Quadrille (Fr. Reglerich Kad)	78.

3. ábra. Pozsony-Újváros pályaudvara az 1910-es évek elején (Forrás: Bognár Béla gyűjteménye)

Tanító képzési Bizonyítvány.
Lehrprüparanden-Zeugniß.

 Barabas Georg von Leptak in Ungarn i születésii
gebürtig
vallásu éves, az 18 és 18 években a tanító képzési két évi tan-
folyamot a Religion, 10 Jahre alt, hat in den Jahren 1865 und 1866 dem zweijährigen
képzésben végezván, következő bizonyít-
prüparanden Unterrichte an der Lehrprüparanden Prüparandie in Nedeburg beigewohnt,
ványt nyert:
und folgendes Zeugniß erhalten:
Erkölszi viselete a fegyelmi szabályokkal megegyezett.
Das sittliche Betragen war den disciplinar Vorschriften gemäß.
Tanoda látogatása. Der Schulbesuch
Alkalmazása. Die Verwendung
A gyermekekkel bánásmódja. Das Benehmen gegen die Schulfugend
Kiejtése. Die Aussprache
Előadása. Der Vortrag

Sorozat — Classification.

4. ábra. Sopron GYSEV-pályaudvar (forrás: Bognár Béla gyűjteménye)

A járásban fennmaradó települések esetében, Nyulason és Nezsiderben, Albrecht halála után Frigyes főherceg rendelkezett a vasút által átszelt földekkel. Frigyes mintauradalmanak volt része e terület is, amelyet apja 1895. évi halála után irányított.²² Sásonyban a Szent-Kereszti Ciszterci Szerzetesrend volt a fő tulajdonos.²³

A vonal fennmaradó szakasza már Sopron vármegye részét képezte, és ezen belül minden település – kevés kivétellel – a Kismartoni járáshoz tartozott.²⁴ Szinte az összes község és város érintett területei az Esterházy Hitbizomány részét képezték. Sopronban a város, Darufalván – a később gyártulajdonosi minőségben a vasútépítésben érdekelt – Patzenhofer Konrád cukorgyáros volt még a földek birtokosa, a többi érintett terület az Esterházyakhoz tartozott. A család Sopron vármegye mezőgazdasági területeinek közel negyedével bírt.²⁵ Az uradalmat a vasútépítést különösen kiemelt módon kezelő Miklós és Pál hercegek képviselték. Ennek több bizonyítéka volt. Az első, hogy Pál 150.000 forintnyi törzsrészt is jegyzett a társaság alaptökéjéből, és ezzel magánszemélyként a legnagyobb támogatónak számított. A második, hogy a kisajátítások alkalmával is számtalan területet vett meg tőlük a társaság Sopronkertesen, Vulkapordányban, Kismartonban, Szentgyörgyön, Oszlopon, Sércen, Fertőfőhegyregházán, Feketevárosban és Fertőszéleskúton.²⁶ A harmadik, hogy Esterházy Miklós herceget a Sopron–pozsonyi HÉV alakuló ülése megválasztotta elnökének.²⁷

A helyi nagybirtokosok tehát – természetesen a kistulajdonosok és a földterülettel bíró községek mellett – feltétlenül érdekeltek voltak a tárgyalt vasút létesítésében. Terményeiket vasúton keresztül könnyebben és olcsóbban tudták szállíttatni akár bel-, akár külföldre. Közülük is kiemelkedett az Esterházy család, mivel a vonal a birtokaiknak nagy részén áthaladt, így nem véletlen, hogy ők jelentették a mérleg nyelvét a végleges irány kijelölésénél.

Ha a vonal létrejöttében komolyan érdekelt ipari egységeket, üzemeket és cégeket vizsgáljuk, akkor a Pozsony és Sopron viszonylat még inkább értelmezhető a Vulkapordány–Pozsonyligetfalu szakasz helyett, hiszen a vicinális korábban már meglévő szakaszainak körzetében is voltak a HÉV létrejöttét támogató vállalatok. Joggal feltételezhetjük, hogy a vasútépítéseknek nemcsak a mezőgazdasági termékek későbbi szállítása volt az egyetlen mozgatórugója. Pozsonyban a vonal megépülését kifejezetten támogatta például – az 1882-es alapításától kezdve Pozsonyban gőzmalmost üzemeltető – Gottfried Ludwig, aki napi 6 vagon lisztet termelt, amelynek piaca Magyarország és Ausztria vol-

²² *Ivánfy* 1896. IV. fejezet, Frigyes cs. és kir. főherceg magyaróvári mintauradalma. 1-3.

²³ *Baross* 1893. 433.

²⁴ Kismarton és Ruszt azonban rendezett tanácsú városként a vármegyéktől külön szerepeltek a statisztikákban.

²⁵ *Baross* 1893. 587-589.; *Berényi Pál*: Sopron megye. Budapest, 1895. (A továbbiakban: *Berényi* 1895.) 25.

²⁶ *Baross* 1893. 586-589.; A Sopron–pozsonyi h.é. vasút részvény-társaság alapszabályai. Budapest, 1900. 5.; Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Irattára. Vasutak és Csatornák Központi Telekkönyvének iratai. Sopron–pozsonyi h.é.v.

²⁷ *Horváth* 2013. 65.

5. ábra. Pándorfalu állomása 1915 körül (forrás: Bognár Béla gyűjteménye)

tak.²⁸ Bár külön iparvágányt nem építtetett, de az alakuló közgyűlésen is részt vett, és 500 forint értékben jegyzett értékpapírokat.²⁹ Ebből arra lehet következtetni, hogy érdekelt volt a vonal kiépítésében, mivel az főként dél felé nyitotta meg számára a piacot.

A következő említést érdemlő, törzsrésztvényeket jegyző, szintén pozsonyi illetőségű személy Angermeyer Károly nyomdász volt.³⁰ A magánszemélyeken kívül előfordult, hogy az ipari létesítmények önmagukban is vásároltak részvényeket.³¹ Így a pozsonyi Dinamit Nobel Rt. 3.000 forinttal járult hozzá a vasútépítéshez. A cég piacának további bővülését várta a vicinálistól, annak ellenére, hogy a település északi részén, tehát nem közvetlenül a vonal mellett helyezkedett el.³² A gyár 1873-tól üzemelt a városban, több mint 500 embert foglalkoztatott, és dinamitot, biztonsági, hadi és vadászati célokra szánt robbanóanyagot, valamint különféle kémiai vegyületeket gyártott. A vállalat rendkívül nagy területen terítette a készterméket, hiszen – belföldön kívül – Ausztriába és a Balkánra is szállított.³³

²⁸ *Borovszky Samu* (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye. Budapest, 1895., elektronikus kiadása: Arcanum Adatbázis Kft., 2002. Letöltési idő: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0017/17.html> 2017.06.15. (a továbbiakban: *Borovszky* 1895.)

²⁹ BFL SP, Jegyzőkönyv, 1897. február 10.

³⁰ Uo.

³¹ BFL SP, Jelentés, 1897. február 10.

³² E következtetésemet a *Borovszky* 1895. kötetben mellékelte Pozsony vármegye térkép alapján hoztam meg, amelyen a gyár helyét egyértelműen jelölik. In: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0017/17.html> (letöltési idő: 2017.06.15.)

³³ *Borovszky* 1895 <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0017/17.html> (letöltési idő: 2017.06.15.)

A Sopron–pozsonyi HÉV Pozsonyligetfalutól délre elhelyezkedő Durvay megálló-rakodóhelye³⁴ kifejezetten az ipari igények kielégítése céljából jött létre, amelyhez Durvay Antal később egy iparvágányt is építtetett a saját telepéig.³⁵ A korábban ácsteleppel, épület-, szer- és tűzifa kereskedéssel is rendelkező pozsonyi ácsmester és építési vállalkozó 1883-ban téglagyárat alapított, ahol a közönséges építési téglá mellett burkolati és finomtéglákat is gyártott.³⁶ Durvay egyértelműen érdekelt volt a vasút kiépítésében, hiszen az mind dél, mind észak felé megnyitotta a termékei előtt a piacot, így nem meglepő, hogy a társasági alaptőke egyik törzsrészvényesének is számított 10.000 forint jegyzésével.³⁷

A nezsideri gőztéglagyár a Sopron–pozsonyi HÉV létrejötte után, de a vele szinte egy időben átadott Fertővidéki HÉV-re is támaszkodva, 1897-ben újáalakult. A létesítmény új telepét közvetlenül a vonal szomszédságában nyitotta meg, és kihasználta azt, hogy a kész tégláit két HÉV-en keresztül a Fertőzugba és Kismarton felé olcsóbban és könnyebben szállíthatta.³⁸ Az üzem 1918-ban kezdeményezte egy, a telepükre vezető iparvágány létesítését is. Ez a kiágazás a Nezsider és Pándorfalu közötti vonalrészéből indult, és egészen a gyárig húzódott, amely termékeinek vasútra való könnyebb rakodását segítette elő.³⁹

Albrecht főherceg halála után fia, Frigyes is hasznot húzott a különben édesapja által rendkívüli módon támogatott vasútból. A magyaróvári mintauradalom üzemi egységéből nagy mennyiségben került ki tej és különféle tejtermék, de a fő profilt a sajtkészítés jelentette. A vasút ezek elszállításához is kiváló volt;⁴⁰ termékeinek korábbi, vasúton keresztül elérhető bécsi piacát bővíthette ki a főherceg dél felé a vonal segítségével.⁴¹

A Sopron–pozsonyi HÉV Sércből kiágazó, Szentmargitbányáig (6. ábra) húzódó szárnyvonala kifejezetten az ott található kőbánya miatt vezetett végpontjáig. A ruszti szárnyvonal elnevezése ellenére nem ért el a volt szabad királyi városig. Szentmargitbányán a vájárok keményebb, tömöttebb és finomabb köveket bányásztak a 19. század végén, és nem mellékesen az Esterházy Hitbizományhoz tartozott. Átlagban több mint 100 ember dolgozott akkortájt itt, és a bánya a vasút kiépüléséig sok fuvarost is foglalkoztatott. A jó minőségű kövek háromnegyed részét Bécsbe szállították, és híres középületeket emeltek belőle.⁴² A fennmaradó egynegyed Linzbe, Pozsonyba, Sopronba és Szombathelyre ke-

³⁴ 1909-től Durvaytéglagyár.

³⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Z1527, 58. doboz, Kisvasút, HÉV részvénytársasági gyűjteményes iratok, 1871–1950.; Sopron–pozsonyi HÉV 1896–1918. (A továbbiakban: MNL OL, SP HÉV), 1914. január 7.

³⁶ *Borovszky* 1895 <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0017/17.html> (letöltési idő: 2017.06.15.)

³⁷ BFL SP, Jegyzőkönyv, 1897. február 10.

³⁸ *Zwickl, Ludwig*: GYSEV die Raaberbahn. Brücke zwischen Ost und West. Betriebsgeschichte der österreichischen Linien. Wien, 2011. 46-47.

³⁹ MOL, SP HÉV, 1918. január 16.

⁴⁰ *Ivánfy* 1896. IV. fejezet, Frigyes cs. és kir. főherceg magyaróvári mintauradalma. 10-11.

⁴¹ *Ivánfy* 1896. 15.

⁴² *Ivánfy* 1896. 44.

6. ábra. Szentmargitbánya (forrás: Bognár Béla gyűjtése)

rült.⁴³ A kitermelt kövek e vasúti összeköttetéssel még könnyebben szállíthatóvá váltak, főleg akkor, amikor Esterházy Miklós egy, az állomásból kiágazó iparvágányt is megépíttetett.⁴⁴ Ez az új infrastruktúra nem is feltétlenül új piacokat nyitott meg a kitermelő előtt, hanem inkább megkönnyítette és meggyorsította a nehéz anyagok szállítását, és ennek termelésnövelő hatása a gyárra nézve már 1897 végén érződött.⁴⁵

A cégek sorában kiemelendő az európai híru és rendkívül gazdag, Alsó-Kismarton-hegyen és Ruszton is amerikai szőlőtelepet fenntartó Wolf Lipót és Fiai borkereskedő társaság, ahonnan a helyi szőlőtermelők hozzájuthattak a nemesített szőlőtőkékhez.⁴⁶ Mindemellett Wolfék bort is termeltek, és 10.000 forintos törzsrészesvényjegyzéssel vették ki a részüket a vicinális létrehozásából.⁴⁷ A későbbiek során egy Kismartonból kiágazó iparvágányt is létesítettek saját borrakodójukig.⁴⁸ Az ő esetükben egyértelműen arra lehet következtetni, hogy kiváló minőségű boroknak e vasúton keresztül kívántak még na-

⁴³ A Soproni Kerületi Kereskedelmi és Iparkamara évi jelentése. A kamarai kerület kereskedelmi, ipar- és forgalmi viszonyairól az 1895. évben. Sopron, 1896. 100.

⁴⁴ MOL, SP HÉV, Szerződés, 1909. június 8.

⁴⁵ *Baán Endre* (szerk.): Évi jelentés Sopronvármegye állapotáról 1897. Sopron, k. n., IV: fejezet, Mezőgazdaság, ipar és kereskedelem, 1898. o. n.

⁴⁶ *Ivánfy* 1896. 26.; *Berényi* 1895. 35.

⁴⁷ BFL SP, Jelentés, 1897. február 10.

⁴⁸ MOL, SP HÉV, Szerződés, 1912. szeptember 3.

gyobb piacot teremteni, főképp azért, mert Kismartont és Rusztot (amelyet most is végül csak megközelített) a Sopron–pozsonyi HÉV-et megelőzően nem szelte át vaspálya.

Patzenhofer Konrád és Rottermann Rudolf is hasonlóan nagy jelentőséggel bíró részvényjegyzők voltak, akik ketten 30.000 forintnyi törzsrészvényt vásároltak meg.⁴⁹ Patzenhofer 1853-ban építtette cinfalvi cukorgyárát. Itt 1859-ig csak nyerscukrot gyártott, majd fehércukor készítésre rendezte át az üzemet. A gyáros több mint 400 embert foglalkoztatott a 19. század végén, akik évenként átlagban 59.000 métermázsa⁵⁰ cukrot állítottak elő. Rottermann 1850-től Felsőszéplán üzemeltetett cukorgyárát. A 19. század végére a feljegyzések szerint már több mint 500 munkást foglalkoztatott, és éves szinten átlagban 62.000 métermázsa cukrot produkált. E települések nem közvetlenül a vonal mentén feküdtek, de a már korábban megépült GYSEV-es vonalból kiágazóan mindkét üzem felé külön iparvágány vezetett.⁵¹ A későbbiek során a Patzenhofer és Fiai cég szerződést kötött az üzemeltetővel, a MÁV-val a Sércből kiágazó, Oszlorig vezető rakodóvágány használatával kapcsolatban is.⁵² Támogatásuk és a rakodóvágány használatba vétele azt jelezte, hogy a vasúton keresztül bővíteni kívánták már meglévő bel- és külföldi piacukat, főként északi irányba.

Megállapítható tehát, hogy a Sopron–pozsonyi HÉV kiépítésében érdekelt személyek és ipari vagy mezőgazdasági termelőegységek meglehetősen tarka képet mutatnak. Minden vármegyében volt olyan közülük, amely részvényjegyzéssel is segítette a vonal kiépülését. Ebből kifolyólag innovatív módon álltak annak létesítéséhez, gazdasági fellendülést és piacaik bővülését várták tőle. Érdekes azonban, hogy Sopronban nem akadt ilyen minőségben a pozsonyi vasutat támogató részvényjegyző. Ennek oka abban kereshető, hogy a város nem kapott közvetlen összeköttetést Pozsonnyal, hanem a vicinális Vulkapordánynál ágazott be a GYSEV pályájába, így a helyiek nem láttak ebben akkora lehetőséget. Pozsonyban a hasonló helyzet ellenére – az új társaság a már meglévő Pozsony–szombathelyi HÉV egy rövid szakaszát használta – nagyobb érdeklődés mutatkozott az új vasút irányába. A településeket megvizsgálva pedig látható, hogy az támogatata anyagilag is a vonalat, amelyet az később érintett.

A Sopron–pozsonyi HÉV funkciói 1920-ig

A Sopron és Pozsony között közlekedő közforgalmú vicinális már a kezdetektől személyes és teherszállítást is lebonyolított, még akkor is, ha az engedélyeztetési eljárás alatt a – várható – gazdasági előnyeit hangsúlyozták leginkább. 1897-es megnyitása után már első héten mind a személy-, mind az áruforgalma nagy volt.⁵³ Vegyesvonatok közlekedtek a

⁴⁹ BFL SP, Jelentés, 1897. február 10.

⁵⁰ métermázsa = 100 kg

⁵¹ *Berényi* 1895. 57-58.

⁵² MOL, SP HÉV, Szerződés, 1917. december 19.

⁵³ *Hahnenkamp, Hans*: Die Eisenbahnen im Burgenland zur Zeit der Habsburgmonarchie. Eisenstadt, 1994. (A továbbiakban: *Hahnenkamp* 1994.) 114.

két város között mindvégig.⁵⁴ Időközben funkciói és igénybevétele egyre inkább specializálódtak. A teherszállítást illetően a vasút 1898-ban kedvezményt adott azoknak a gabonakereskedőknek, akik áruikat Németországba szállították és erre Soprontól Pozsonyig a vasutat vették igénybe. Pozsonyban a szállítmányt hajóra pakolták és a rakomány így folytatta útját az eladás helyéig. A gabonakereskedők örömmel éltek e lehetőséggel.⁵⁵ Hasonlóan nagy forgalmat generált – a személyforgalomban a késéseket és fennakadásokat okozó – répszállítás is, ezért a répaszezonban külön erre kialakított tehervonatok továbbbították a terményt.⁵⁶ A vonal ipari és kereskedelmi funkciója hamar megnyilvánult.

A másik alapfunkció, a személyszállítás is gyorsan specializálódott. A sajtó 1898 nyarán már arról számolt be, hogy a forgalom növekedő félben van, és ebben a személyszállítás is komoly szerepet játszik.⁵⁷ Ez még akkor is igaz, ha a Fertő tó környékének 28 fokos jódos, kénes tartalmú vízzel rendelkező ruszti gyógyfürdője és strandja ennek ellenére vajmi keveset profitált a vasútból. Nemcsak amiatt, mert kevesen ismerték a település e kincsét, hanem azért is, mert e vasúti szárnyvonal az Esterházy család kőfejtőjénél véget ért, és az utasoknak innen a fürdőig még gyalogolniuk kellett, vagy bérkocsival tethették meg a fennmaradó utat.⁵⁸ Így bár turisztikai funkciója is volt a Sopront Pozsonnyal összekötő HÉV-nek, erre minden bizonnyal kedvezőbb hatást gyakorolt volna egy közvetlen ruszti vonalvezetés. Ugyanakkor egyértelműen bizonyítható, hogy a vicinálist a turisták is használták kirándulásaikra, amelynek ékes bizonyítéka a Thirring Gusztáv által írt útikalauz is. Ebben az író szisztematikusan felsorolta a Sopron–pozsonyi HÉV által érintett településeket a helyi nevezetességekkel, étkezési és szálláslehetőséggel, és egy túrához szükséges mindennemű információval.⁵⁹ A sajtó cikkezett arról is, hogy a helyi korcsolyatársaság négy tagja Sopronból Ruszton át egészen Nezsiderig korcsolyázott el a befagyott Fertőn, majd ott vonatra ültek és így utaztak vissza a városba.⁶⁰ A vasút a munkába vagy éppen a rokonokhoz utazók mellett állandóan szállított kofákat és vásárlókat is a különböző, a vonal mentén található vásárokbá. Ezek közül a soproni hetivásárok a legjelentősebbek, de tartottak országos vásárokat Nezsiderben és Kismartonban is.⁶¹ Látható tehát, hogy a vizsgált HÉV két alapfunkciója (személy- és teherszállítás) hamar specializálódott. Külön kiemelendő, hogy turisztikai funkciója is volt, amely társadalmi hatását tükrözi.

⁵⁴ Pammer László: A sopron–pozsonyi HÉV. In: Kövér István (szerk.): Százéves a vasútigazgatás Szombathelyen. Szombathely, 1995. (A továbbiakban: Pammer 1995.) 433.

⁵⁵ A Sopron–Pozsonyi vasút. Soproni Hírlap, 1898. június 29. 146. szám, 3.

⁵⁶ Vonatkésések. Soproni Napló, 1908. március 24. 70. szám, 3.

⁵⁷ A Pozsony–soproni vasút tarifái. Soproni Hírlap, 1898. július 20. 163. szám, 3.

⁵⁸ Rusztról. Soproni Napló, 1905. augusztus 9. 95. szám, 4.

⁵⁹ Thirring Gusztáv: Sopron és a magyar Alpok. Úti kalauz. Sopron, 1911. 83-122.

⁶⁰ A Fertőn át Nezsiderig. Soproni Napló, 1909. január 31. 25. szám, 4.

⁶¹ Külön vonatok a hetivásárokra. Soproni Napló, 1907. április 25. 33. szám, 3.; Országos vásárok. Soproni Napló, 1902. augusztus 19. 190. szám, 3.

Az első menetrend (2. ábra) szerint Pozsony és Sopron között napi három vonatpár közlekedett 4 óra 24 perc és 5 óra 39 perc közötti menetidővel. A szárnyvonalat illetően az utasoknak Szentmargitbányától Kismartonig 40 perces utazással kellett számolniuk. Ez – az akkoriban is hosszúnak számító – menetidő mindenki, de leginkább a kismartoniak részéről folyamatosan vita tárgyát képezte. Bécset a városból a legjobb délutáni összeköttetéssel 3 óra, a többi vonattal 4–5 óra alatt lehetett elérni Pándorfalun keresztül, míg Győrig 4–5, Budapestig 7 órás úttal lehetett számolni.⁶² Meg is lett ennek az eredménye: a helyiek Bécsbe való utazásuk alkalmával továbbra is Szárazvámon szálltak vonatra, nem pedig az új vicinálist vették igénybe.⁶³ A soproniak is tettek lépéseket azért, hogy a HÉV közlekedése a város érdekeit jobban kiszolgálja, de ezt a miniszter ekkor a közvetlenül Sopronból Pozsonyba irányuló személyforgalom csekély volta miatt elutasította.⁶⁴ Az 1898. május 1-jén életbe lépő új menetrend sem igazán vette figyelembe a társadalmi igényeket. Hiányozott egy járat a déli órákban Sopron irányába, és este Pozsonyba. Ezen felül a menetidő csökkentése is folyamatosan a viták tárgyát képezte.

A következő évtől sokkal kedvezőbb körülmények között utazhattak már az utasok. Emelkedett a szerelvények sebessége (eredetileg 40 km/h volt),⁶⁵ jobb lett a csatlakozás Bécs irányába, aminek következtében az osztrák fővárost 3 óra alatt el lehetett már érni délután Pándorfaluból. Egy közvetlen – reggel 6 óra 5 perckor induló – vonatot helyeztek forgalomba Szentmargitbányáról (Rusztról) Sécen át Sopronig, amely visszafelé 12 óra 25 perckor indult.⁶⁶ Ennek ellenére továbbra is voltak panaszok a menetrendre nemcsak a lassú közlekedés, hanem a gyakori késések miatt is.⁶⁷ A menetrendek módosítása is mutatja, hogy a vasúttársaság a társadalmi igényeknek is próbált megfelelni a menetidő csökkentésével és a rugalmasabb csatlakozások biztosításával.

Érdeemes megvizsgálni a rendelkezésre álló statisztikákat is a személy- és a teherszállítással kapcsolatosan. Ezekből megállapítható, hogy a vonalon az üzembe helyezése utáni időszaktól kezdve 1915-ig – kisebb hullámvölgyekkel – folyamatosan emelkedett az utasszám és a szállított teher mennyisége is (1., 2. táblázatok). Ezt összehasonlítva a Sopront érintő másik két helyi érdekű (Fertővidéki és Sopron–kőszegi HÉV) vasút kimutatásaival (3–6. táblázatok) összevetve megállapítható, hogy a teherszállítást illetően Pozsony felé kiegyensúlyozott volt a forgalom, és hozzávetőlegesen hasonló volumenű,

⁶² MmL, IV.B/906. 366. doboz, Alispáni iratok, Pozsony–sopron közötti (fertővidéki) vasút. A sopron–pozsonyi helyi érdekű vasút menetrendje.

⁶³ Pammer 1995. 433.

⁶⁴ Az új vasutak menetrendje. Sopron, 1898. március 6. 53. szám, 2.

⁶⁵ A sopron–pozsonyi helyi érdekű vasutnak és sércz–szenzmargiti szárnyvonalának kiépítésére és üzleti berendezésére vonatkozó feltételek. Vasúti és Közlekedési Közlöny, 1896. december 16. 151. szám, 1355–1356.; A sopron–pozsonyi helyi érdekű vasutnak és sércz–szenzmargiti szárnyvonalának kiépítésére és üzleti berendezésére vonatkozó feltételek. Vasúti és Közlekedési Közlöny, 1896. december 18. 152. szám, 1361–1362.

⁶⁶ Menetrend-változás. Sopron, 1899. április 23. 93. szám, 2.

⁶⁷ Hahnenkamp 1994. 115–116.

1. táblázat: A Sopron–pozsonyi
HÉV utasszáma

Év	Utasszám
1897	11532
1898	229294
1899	281353
1900	297895
1901	312150
1902	315152
1903	305506
1904	283162
1905	289287
1906	284054
1907	313296
1908	350415
1909	379287
1910	374129
1911	407998
1912	446027
1913	448463
1914	488821
1915	548005

2. táblázat: A Sopron–pozsonyi
HÉV-en szállított teher

Év	Tonna
1897	1543
1898	87584
1899	196665
1900	104324
1901	87747
1902	77884
1903	101221
1904	107165
1905	107064
1906	119418
1907	123803
1908	131270
1909	133050
1910	122740
1911	156398
1912	177008
1913	174008
1914	121961
1915	166621

3. táblázat: A Fertővidéki HÉV utasszáma

Év	Utasszám
1897	5678
1898	159326
1899	173881
1900	165927
1901	161759
1902	170331
1903	189660
1904	215670
1905	225076
1906	231946
1907	231946
1908	230218
1909	253117
1910	261587
1911	260387
1912	267135
1913	273038
1914	301547
1915	352774

4. táblázat: A Fertővidéki HÉV-en szállított teher

Év	Tonna
1897	1954
1898	70287
1899	95067
1900	92448
1901	92469
1902	98683
1903	116270
1904	98236
1905	115288
1906	121679
1907	121002
1908	103857
1909	113052
1910	130058
1911	154157
1912	221898
1913	283340
1914	183422
1915	160737

5. táblázat: A Sopron–kőszegi HÉV utasszáma

Év	Utasszám
1908	33854
1909	265524
1910	274793
1911	295396
1912	341219
1913	379633
1914	366381
1915	367428

6. táblázat.: A Sopron–kőszegi HÉV-en szállított teher

Év	Tonna
1908	6412
1909	36614
1910	51406
1911	55902
1912	61642
1913	75987
1914	58825
1915	75094

mint a fertővidéki vonalon. A személyszállítást illetően viszont kijelenthető, hogy e vonalnak volt a legnagyobb kihasználtsága. A vicinálison továbbított áruk listáján kiemelkedett a nagy mennyiségben szállított bor, építőanyag, cukor, petróleum, csont, rongy és toll, továbbá megemlítendő még a kő- és barnaszén, a nyers- és feldolgozott vas, az ércek, a szilva, a szerszámfa, a liszt, a só, a dohány, az élőállat, a sör, a kőolaj és a szesz.⁶⁸ Az áruk tágas spektruma egyértelműen bizonyítja a vasút komoly ipari és kereskedelmi funkcióját is, míg az utasszám emelkedése a vonal egyre nagyobb mértékű társadalmi használatára utal.

Az első világháború alatt a vasutat a csapatok és az utánpótlás szállítását gyorsan és koncentráltan lebonyolító, stratégiaileg fontos eszközként kezelték. A Sopron–pozsonyi HÉV földrajzi elhelyezkedése miatt nem szerepelt a kiemelt fontosságú vonalak között, így komoly stratégiai funkciója nem volt. Az első világháborút lezáró trianoni békediktátum azonban végleg megpecsételte a vonal sorsát, hiszen három ország területére került, a legnagyobb rész Ausztriához, de kapott belőle egy kis szakaszt Magyarország mellett Csehszlovákia is.⁶⁹

Következtetések

Mindent összegezve megállapítható, hogy a Sopron–pozsonyi HÉV kiépítése nagy jelentőséggel bírt az északnyugat-dunántúli térséget tekintve. A vonal létrejöttében és működtetésében érdekeltek meglehetősen heterogén képet mutatnak. Az érintett településeken és vármegyéken túl a vidék (nagy)birtokosai és számos ipari és mezőgazdasági termelőegysége is támogatta kiépítését. Ők mindannyian gazdasági és mobilizációs lehetőségeik növekedését, piacaik bővülését látták ebben. Az Esterházy-család 150.000 forintos részvényjegyzése egyértelműen mutatja, hogy számukra fontos volt a vasúti és áruforgalmi vérkeringésbe való bekapcsolódás. Ez egyúttal azt is érzékelteti, hogy a vonalvezetést leginkább mi határozta meg, illetve, hogy mennyien és mennyit áldoztak egy – számukra kedvező irányú – regionális vasút megteremtésére. A közforgalmú vicinális sokrétű használatát gyorsan megmutatta kereskedelmi és ipari funkciója, de emellett személyforgalma sem volt elhanyagolható. Egyre több utas vette igénybe a vonalat vásárba járásra vagy éppen turisztikai céljaik elérése érdekében, amely sokrétű társadalmi használatát bizonyítja. Mind áru-, mind személyszállítás terén a vizsgált vonal bizonyult a legnagyobb forgalmúnak a többi Sopron környéki HÉV-vel összehasonlítva.

⁶⁸ E következtetésemet A Magyar Statisztikai Közlemények A Magyar Szent Korona országainak vasútjaira 1897-től 1899-ig vonatkozó kötetekből és az Adatok a vasutak 1915. évi állapotáról és üzleti eredményeiről, valamint az 1891–1915. évi összesített eredményekről című munkák erre vonatkozó részeinek összehasonlításával vontam le. In: A Magyar Szent Korona országainak vasútjai 1897, 1898. és 1899. évben Budapest, A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, é. n.; Adatok a vasutak 1915. évi állapotáról és üzleti eredményeiről, valamint az 1891–1915. évi összesített eredményekről. Budapest, Kereskedelemügyi m. kir. minister, 1917. E forrásanyag azonban csak 1915-ig készült el, a Monarchia felbomlása után illet már nem adtak ki.

⁶⁹ Hahnenkamp 1994. 118.

A Soproni Szemle 2005/1., valamint 2006/1. számában hasonló címmel jelentek meg bevezető tanulmányokkal egybekötött forrásközléseink.¹ Az első közleményben előbb a soproni zsidóság anyagi kisémmizésének, javaitól való megfosztásának történetét mutatuk be kronológiai időrendbe helyezve. Ennek kapcsán szóltunk az 1944 márciusában-áprilisában született rendeletekről, azok alapján tett intézkedésekről, a hatóságoknak a zsidók vagyonának megszerzéséért tett erőfeszítéseiről, megfélemlítő lépéseiről. A soproni zsidóság július 5-én végrehajtott deportálását követően a nyilas hatalomátvételig, 1944. október 16-ig áttekintő tanulmányunkban még írtunk a „zsidó vagyon” leltározásáról, valamint a – közkeletű korabeli kifejezéssel élve – „nacionalizált” zsidó vagyon sorsáról. A második közleményben pedig a helyi zsidóság tulajdontól történő megfosztásának két fontos alapidokumentumát tettük közzé szerkesztett formában, egyik az elvett házakról készített, 185 lakóingatlant tartalmazó lista, a másik pedig a zár alá vett üzletekről felvett jegyzék volt. Az 1944. május 1-ei keltezésű lista 159 üzlet adatait tartalmazta. E két lista közzétételével nem csupán a politikatörténethez – a soproni zsidóság üldöztetésének, vagyona elvételének dokumentálását gyarapítva – kívántunk hozzájárulni, hanem kihasználva e dokumentumok komoly forrásértékét, illetve a további jó forrásadottságot,² azokat társadalomtörténeti vizsgálat és elemzés alá is helyeztük.

A korábban feltárt levéltári források, valamint az egykorú soproni hírlapok híradásai alapján már az előbb említett tanulmányok írásakor, 2005-ben, 2006-ban ismert volt előttünk, hogy az elvett zsidó házak, valamint a zár alá vett zsidó üzletek mellett – annak rendje és módja szerint – elkészült a zsidó iparosok listája is, de ez az akkori kutatás legfőbb bázisául szolgáló korabeli soproni városi iratok köréből³ nem került elő. Hanem csak egy-pár évvel később, de akkor azonban nem is egy lista, és nem is egy helyről. Előbb levéltári munkáink során bukkantunk az egyik személyi anyagban egy dátum nélküli dokumentumra, amely a *Kimutatás A Sopron thj. városban bejelentett megszüntetethető zsidó ipartelepekről*⁴ címet viseli, majd a Sopron Város és Vidéke Ipartestület 1944. évi, töre-

¹ Csekő Ernő: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről 1944.március 19.–1944. október 16. In: Soproni Szemle 59 (2005), 27–45.; Csekő Ernő: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről 1944-ben II. (Elvett házak, zár alá vett üzletek). In: Soproni Szemle 60 (2006), 35–53.

² Itt részben az egykorú, zsidó házakra vonatkozó bejelentőlapokra (152 db) gondolunk, amelyek 90 %-ban átfedésben állnak az említett házlistával. A kettő alapján 199 db, 1944-ben elvett zsidó házról, lakóingatlanról lehet beszélni.

³ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (SL), IV.B.1404. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai.

⁴ SL, XIV.55. Schmidt Ferenc soproni városi tanácsos iratai, Zsidótörvénnyel kapcsolatos ügyek.

dékes iratanyagában, az iktatott iratok között egy másik, azonban már dátummal (1944. június 1.) ellátott listára. Amint az előbb említett lista, úgy a „*Kimutatás a Soproni város és Vidéke Ipartestület működési területén lévő zsidó kézművesiparosokról*” című jegyzék is géppel íródott. Ez utóbbi jegyzék keletkezéstörténete is ismert, legalábbis annyiban, hogy azt a Soproni Ipartestület állította össze a M.kir Iparügyi Minisztérium felszólítására. Az 1944. május 26-i leírta a város területén lévő „*összes zsidó kézműiparosokról*” kért jegyzéket, amelynek a következő adatokat kellett tartalmaznia:

- 1., az iparúzó nevét és cégét,
- 2., iparának megnevezését,
- 3., üzemének vagy telepének helyét,
- 4., alkalmazottainak számát.⁵

Az alábbi forrásközlés alapjául ezen, amúgy 105 iparos nevét tartalmazó listát vettük, tekintettel mindenekelőtt arra, hogy annak keletkezése egyértelműen datálható, és a zsidók gazdasági ellehetetlenítését, ipari működésük teljes beszüntetését célzó 1944. áprilisi, májusi intézkedésekhez köthető. Ugyanakkor ezen közlemény második felében található forrás- és adatközlésünkben kiegészítettük a rendelkezésünkre álló másik lista adataival is, elsősorban azért, mert ugyan jelentős az átfedés, de több név csak az egyik, vagy másik listán van meg, ráadásul a másodsor említett listán nagyobb számban szerepel olyan név, amely az alapidokumentumnak említett listánkon nem található. Az utóbb említett listán egyébként 123 sorszámozott név szerepel, azonban két név kétszer került a listára⁶, két másikat pedig kihúztak, s a listához mellékelte különjegyzéken tüntették fel.⁷ Így érdemben e listán 119 helyi iparos szerepel.

A két listát egybeszerkesztő forrás- és adatközlésünk egy-egy név kapcsán alapesetben két sorban közli az adatokat, az alábbi módon.

Felső sorban: a Soproni Ipartestület 1944. június 1-ei listájának adatai					
Ssz.*	Név	Ipara (szakma)	Az összeköltöztetés előtti lakás	Al.sz.**	Helyes névalak
<i>Alsó sorban: dr. Schmidt Ferenc soproni városi tanácsos iratai közt található, évszám nélküli lista adatai</i>					
Ssz.*	Név (cége)	Foglalkozása	Telephelye	--	Helyes névalak

* Ssz. = Sorszám

** Al.sz. = Alkalmazottak száma

⁵ M.kir. Iparügyi Miniszter 25700/IX./1944. sz., 1944. május 26-án kelt leirata, SL, IX.259. Sopron Város és Vidéke Ipartestület iratai, Iktatott iratok 866/1944.; A helyi ipartestület fennállásának 120. éves évfordulójára megjelent kötet a soproni iparosság II. világháború alatti történetét a 66–67. oldalon tárgyalja. *Krisch András – Mechle Károly – Mizser Gyula – Tóth Imre: Sopron és Vidéke Ipartestület. 120 év története.* Sopron, 2012.

⁶ B. Zsigmond és K. Izidor.

⁷ Ez a Gellis Testvérek papírzacskó-készítőikkel, valamint Jacobi Adolf és Sándor szivarkapapír-gyárosokkal történt meg, akiket a „*Sopronban bejelentett, üzemben tartandó zsidó ipartelepekről*” felvett 2 sorszámozott különjegyzékre vették fel. Rajtuk kívül a szóban forgó géppel írt jegyzéken még két iparos nevét (L. Testvérek, illetve K. Jenő) húzták át kézzel, de mivel azok a különjegyzékre nem kerültek, forrásközlés során adataikat leközöljük, megjegyzésbe téve, hogy nevüket a listán tollal áthúzták.

Fontos kiemelnünk, hogy a listákon szereplő személyek adatainak közlésénél, adatvédelmi megfontolások miatt, családnevüknek csak a kezdőbetűjét adtuk meg. (Ettől a bevezető tanulmányban részben eltértünk: a 2005. és 2006. évi tanulmányok főszövegében már említettek, illetve Tárkányi Sándor 2014. évi kötetében tárgyalt családok, témánk szempontjából érintett tagjainak nevét itt teljesen kiírtuk.) A közlés során szinte minden esetben megőriztük a forrásokban szereplő adatokat, amely szabályt a tulajdonnevekre, így az utca- és egyéb közterület elnevezésekre – bármily hibásan is szerepeltek – szintén érvényesítettük. Ezen elnevezések helyes alakját egy külön oszlopban, a táblázat végéhez csatolva közöltük. A források nyilvánvaló hibával, elírással történő közreadását azért választottuk, hogy az visszaadja a két zsidó iparosokról készült forrás pontosságának mértékét. Ugyanis ebből számunkra világosan kiderül, hogy a helyi ipartestület által készített, 1944. június 1-ei keltezésű lista sokkal pontosabb, míg a másik lista tele van a soproni utca- és térnevekkel kapcsolatos bántó tévedésekkel, elírásokkal. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ez utóbbit listát nem helyben készítették, vagy legalábbis nem helybéli, illetve mélyebb helyi ismeretekkel nem rendelkező készítette, vagy gépelte le. Így bár ezen utóbbi lista dr. Schmidt Ferenc városi tanácsos személyes irathagyatékában található, valószínűsíthetően elkészítéséhez neki kevés köze lehetett. Dr. Schmidt Ferenc több mint három évtizeden keresztül, 1907-től 1940. szeptember 1-ei nyugdíjazásáig dolgozott Sopron város kötelékében, 1911 és 1918 közt rendőrkapitány, míg 1918 és 1922 közt a város aljegyzője is volt. 1922-től a polgármesteri hivatal IV. ügyosztályának vezetőjeként többek közt az iparügyek is hozzá tartoztak.⁸ Tehát kívül-belül ismerhette a várost, s annak lakóit. A két lista tartalmát illetően még további fontos különbség, hogy míg a megbízhatóbbnak tűnő június 1-jei ipartestületi jegyzék az *iparos lakhelyét* közli, addig a Schmidt Ferenc irathagyatékában található a *telephely* címét adta meg.

A zsidó származású iparosokkal szemben a német megszállás (1944. március 19.) után életbe léptetett intézkedéseket a következőkben tekintjük át. A pár hét, hónap alatt a helyi zsidóság koncentrációs táborokba történő deportálásáig elvezető intézkedések a faji törvények szerint minden zsidó származásúnak minősülő, mentesítésben nem részesülő személyt⁹ egységesen érintettek. Azonban az egyes foglalkozások ellenében életbe léptetett intézkedések időbeli dinamikájában minimális eltérés azért kimutatható. A hazai zsidóság teljes jogfosztását hozó, 1944 tavaszán sorra születő rendeletek özönében a zsidóság tulajdonaira, vagyonára, gazdasági tevékenységére vonatkozó, végeredményben

⁸ A IV. ügyosztály hivatalosan az elsőfokú ipari, köz- és állategészségi és kihágási ügyek hatósága volt, de hozzá tartozott a vásárrendészet is. Az 1940-ben még osztályvezető dr. Schmidt Ferencet nyugdíjba meneteletét követően 1941-ben dr. Szenczi Vilibáld követte a tisztségben. Magyarország Tiszti Cím-és Névtára 1940. évi 118., illetve 1941. évi 128., illetve SL, XIV.55.Schmidt Ferenc soproni városi tanácsos iratai, raktári jegyzék

⁹ A Soproni Hírlap 1944. március 31-i száma a címdalon közölte a honi zsidósággal szemben meghozott kormányrendeleteket, közte azokat is részletezve, hogy kikre érvényesek a kormányintézkedések, azaz „Kiket kell zsidóknak tekinteni?” Soproni Hírlap 1944. március 31. 1.

gazdasági megsemmisítésüket megalapozó jogszabály a 1600/1944.ME. sz. miniszterelnöki rendelet képében, 1944. április 14-én látott napvilágot.¹⁰ Az április 16-ával hatályba lépő rendelet, a bizonyos értékhatár alatt bejelentés alá nem eső személyes-és lakberendezési ingóságok kivételével, az ingó és ingatlan vagyon pénzügyi hatóságok felé tett bejelentését írta elő.¹¹ Ezen felül a banki széfek lefoglalását, a betétek, számlák bejelentését, a készpénzmeztakarítások esetében a 3000 pengő feletti összegek befizetését tette kötelezővé.¹²

A jogszabály az üzletek, valamint kereskedelmi, illetve ipari vállalatok esetében a zár alá vétel lehetőségéről is rendelkezett. Alig telt csak el néhány nap, és az üzletekre vonatkozóan megjelent az azok zár alá vételét kimondó újabb rendelet. Az újabb rendelkezés szerint – amint az azt ismertető Soproni Hírlap az 1944. április 21-ei rövid cikkében fogalmazott – „*a kereskedő, aki további eladásra közvetített, köteles üzletét lezárni és a kulcsokat a város polgármesteréhez, illetve a községi elöljáróságához beszolgáltatni. Az üzlethelyiség lezárásával az üzlethelység és árukészlet zár alá vétetik.*”¹³ Fontos kiemelnünk, hogy az erről szóló 50500/1944. sz. kereskedelmi és közlekedésügyi miniszteri rendelet, illetve a helyi ipartestületnek is megküldött magyarázó leirat szerint a zár alá vétel az iparosokra nem volt érvényes, azaz a zsidó iparosok a tevékenységüket továbbra is zavartalanul folytathatták. Az egyértelmű elbírálás érdekében a rendelet külön nevesítette azon ipari tevékenységeket, amelyek akár kereskedelmi tevékenységet folytató üzleteknek is minősülhetnének más megközelítésben. Eszerint iparosoknak számítottak és a fentebb említett rendelet nem érintette a „*vendéglőket és kocsmákat, szállodákat, kávéházakat, kávémérőket, tejívókat, fodrász és kozmetikus ipari üzemeket.*”¹⁴ Ugyanakkor a drogisták és a gyógyszer-nagykereskedők már ekkor nem folytathatták tevékenységüket.

A kereskedelmi és ipari tevékenység elválasztása még képlékenyebb volt olyan esetben, ha egy személynek két engedélye volt, azaz az iparendedély mellett kereskedői engedéllyel is rendelkezett. A rendelet szerint az ipari tevékenységét tovább folytathatta, még akkor is, ha az ipari és kereskedői tevékenységet ugyanabban a helyiségben gyakorolta. „*Az ilyen esetben – szólt a szabályozás – azonban köteles a zsidó kereskedő a kereskedelmi forgalmú árucikkeit elkülöníteni és az elkülönített részt a fentiekben ismertetett felirattal ellátni.* [Mármint az 50500/1944.KK.M. sz. rend. alapján a zár alá vétel megtörténtét rögzítő

¹⁰ Kádár Gábor – Vági Zoltán: Hullarablás. A magyar zsidó gazdasági megsemmisítése. Budapest, 2005. 223–226.

¹¹ Kádár – Vági 2005. 224–225.

¹² Soproni Hírlap 1944. április 16. 1.

¹³ Soproni Hírlap 1944. április 21. 1.; A rendelet szerint az így lezárt üzlet bejáratára, jól látható helyre a helyi közigazgatási hatóság pecsétjével ellátott következő feliratot kellett elhelyezni: „*A m. kir. kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter 50500/1944. K.K.M.sz. rendelete alapján az árukészlet és az üzleti berendezkedés zár alá vétetett.*” Az Ipartestületek Országos Központja 2752/1944. sz., 1944. április 21-én kelt leirata, SL, IX.259. Sopron Város és Vidéke Ipartestület iratai, Iktatott iratok 821/1944

¹⁴ Az Ipartestületek Országos Központja 2752/1944. sz., 1944. április 21-én kelt leirata, SL, IX.259. Sopron Város és Vidéke Ipartestület iratai, Iktatott iratok 821/1944.

felirat; Cs.E.] A zsidó iparos nemcsak saját termelvényeit, hanem meglévő iparigazolványa alapján, minként a múltban is tette, továbbra is ugyanezeket a mások által előállított cikkeket árusíthatja. A kereskedelemügyi minisztérium illetékes osztályától azt a felvilágosítást nyertük, hogy az olyan iparosok, akik nemcsak a saját, hanem mások termelvényének eladásával is foglalkoznak, csak akkor mentesülnek a fent idézett rendeletnek a kereskedői üzlethelyiségek bezárására vonatkozó rendelkezéseitől, ha árusításuknak legalább a felét a saját termék árusítása képezi.¹⁵

E fenti eset pedig gyakran előfordult, így az ipartestület által összeállított listán szereplők közül sokak neve megtalálható a zár alá vett üzletek tulajdonosai között is.¹⁶ Így például a bevezető tanulmányunkat követően közölt listán 7. B. Zsigmond villanszerelő – villanszerelési cikk-kereskedő, a 9. D. Jakab üveges – üveggereskedő, 11. D. Irén női kalapkészítő – bőrkereskedő, 13. D. Jenő műszerész – bútor-, villanszerelési cikk kereskedő, vagy épp a lista 23. helyéről G. Márkus köszörűs és késes – acélárúkereskedő, míg a jegyzék második feléről a 48. K. Lipót asztalos – bútorkereskedő, 62. M. Sarolta esernyőkészítő – esernyőkereskedő, a 82. S. Ignácné sütő/pék – vegyeskereskedő, a 93. S. Emil órás – órás- és ékszerkereskedő. És a sor még hosszan folytatható.

A rendeletek ugyanekkor lehetővé tették, sőt előírták a honvédelmi szempontból, illetve a hadigazdaság számára szükséges üzletek, vállalatok további nyitva tartását, működését. Példa erre a Gellis Testvérek papír-nagykereskedése, amely április végével, május elejével szintén zár alá került, de az így kialakult papírhiány már a helyi lapok (Új Sopronvármegye, Soproni Hírlap, Felsődunántúli Hétfő) megjelenését veszélyeztette. Ezért dr. Kamenszky Árpád polgármester a kirendelt Radnai János vezetésével annak újrainvitását hagyta jóvá.¹⁷ A Gellis Testvérekkel hasonló történhetett a zsidó iparosok listázása alkalmával is. A dr. Schmidt Ferenc városi tanácsos irataiban fennmaradt jegyzék tanúsága szerint a papírzacskógyártással foglalkozó vállalkozás előbb felkerült a megszűnésre ítélt ipartelepek listájára, de arról később – kézzel – kihúzták, s az előbbi mellékletét képező, az üzemben tartandó ipartelepek rövid jegyzékére vették fel. A Gellis Testvérek mellett, hadigazdasági megfontolásból, kirendelt vállaltvezető irányításával tovább működhetett az Oláh-féle fakereskedés, Goldschmied Sándor nyomdája, a Steiner József-féle téglagyár, és a Jacobi fivérek szivarkapapírgyára is.¹⁸ Kivételes eset volt, amikor a hadigazdasági szempontok miatt tovább működő üzem családi kézben maradhatott. Szinte csak Füredi Oszkárnt tudjuk erre példaként említeni, akit férje betonkészítményeket gyártó üzeméhez rendelt ki a polgármester vezetőül.¹⁹ Jacobi Adolffal és Sándorral egyébként ugyan-

¹⁵ Uo.

¹⁶ Ld. *Csekő* 2006. 50–55.

¹⁷ Az újrainvitást a helyi kereskedelmi és iparkamara mellett a Soproni Sajtóvállalat Rt. is sürgette. Soproni Sajtóvállalat Rt. 1944. április 27-i levele, Soproni Kereskedelmi és Iparkamara 5491/1944. (V.3.) sz. átirata, ill. 8897/1944. (V.5.) sz. polgm. i., SL, IV.B.1404. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai IX. 100/1944. 150–154. pag.

¹⁸ *Csekő* 2005. 30.

¹⁹ Soproni Hírlap 1944. szeptember 26. 3.; *Csekő* 2005. 38.

az történt, mint a Gellis testvérekkel. Előbb listára kerültek, majd az üzemben tartandó telephelyek különjegyzékére vették fel üzemüket. A papírzacskógyártással foglalkozó Gellis Testvéreket, valamint a Jacobi-féle szivarkapapírgyárat a június 1-ei ipartestületi jegyzék ugyanakkor nem említi, amiképp további 33 zsidó iparos nevét is csak a Schmidt Ferenc irathagyatékában található listán találjuk meg. Az okokat – jelenlegi tudásunk szerint – csak találgathatjuk. Elképzelhető, hogy a Schmidt Ferenc irathagyatékában található lista korábbi, mint az ipartestületi (jún. 1.), így az utóbbira azok már nem kerültek fel, akik további működését, mint pl. a Gellis Testvérekét engedélyezték. Ez véleményünk szerint csak néhány esetben lehetett így. Egy másik magyarázat lehet, hogy az ipartestületi jegyzékhez képest a másik listára az iparosok mellett több, üzemszerűen működő ipari vállalkozás is felkerült.

Az időrendi áttekintéshez visszatérve, a Soproni Hírlap április 25-ei száma már a zsidó származásúak foglalkoztatási tilalmáról számolt be. Az újabb kormányrendelet szerint nem csak tisztviselőként, hanem „*ipari, kereskedelmi, vagy gazdasági vállalkozásnál bármilyen kereső személyként alkalmazni nem lehet.*”²⁰ A kormányrendelet utasítása szerint 25 %-ukat még áprilisban, további 25 %-ukat május 31-ig kell elbocsátani, s legkésőbb szeptember 30-ig minden, a rendeletek szerint zsidónak minősülőt el kell mozdítani állásából. Tudjuk, az események felülírták e rendelet ütemezését. Miközben a helyi sajtóbból kiderült, hogy a városháza három zsidó származású dolgozóját ekkor bocsátották el²¹, a helyi ipartestület Soproni Levéltárban megmaradt korabeli iratai szerint a Soproni Ipartestület tisztségviselői, alkalmazottai közt ekkor már nem volt zsidó személy.²²

Időközben a Soproni Hírlap előbb 118, majd április 29-ei számában 145 zsidó tulajdonú üzlet bezárásáról, zár alá vételéről számolt be.²³ Az iparendeléssel rendelkező zsidó származású iparosok számáról azonban csak május első napjaiban jelent meg az első tudósítás. A Soproni Hírlap 1944. május 5-ei cikkének címében közölte, miszerint „Sopronban 114 zsidó iparos működik”.²⁴ Amint a cikk fogalmaz: „*a soproni ipartestület kebelében 114 képesítéshez kötött zsidó kézműiparos van, mint ipartestületi tag nyilvántartva, ezeknek valamennyije zsidó.*”²⁵ Mint látható, a helyi lapban május elején közölt szám is eltér a Soproni Levéltárban fellelhető, s általunk most közlésre kerülő egykorú listákon szereplők számától. A helyi ipartestületre hivatkozó újságcikkben szereplő számhoz (114 fő) képest a szűk egy hónappal későbbi ipartestületi lista kilenc névvel kevesebbet tüntet fel (105 fő). A Schmidt Ferenc soproni városi tanácsos irataiban található lista pedig ötlet többet (119 fő).

²⁰ Soproni Hírlap 1944. április 25. 1.

²¹ Soproni Hírlap 1944. április 22. 2.; *Csekő* 2005. 29.

²² A Soproni Ipartestületnek az Ipartestületek Országos Központjának címzett 1944. április 18-án kelt válaszlevele, SL IX.259. Sopron Város és Vidéke Ipartestület iratai, Iktatott iratok 602/1944.

²³ Soproni Hírlap 1944. április 29. 4.; A Polgármesteri Hivatal 1944. május 1-i névjegyzéke 157 sorszámozással 159 zár alá vett üzletet tüntet fel. *Csekő* 2005. 30; *Csekő* 2006. 50–53.

²⁴ Soproni Hírlap 1944. május 5. 3

²⁵ Uo.

Bár mint láttuk, az üzletek zár alá vételével, bezárásával egyidőben, tehát április második felében a zsidó iparosok további működését még engedélyezték, a zsidósággal szemben sorra születő korlátozó és jogfosztó rendeletek nem csupán diszkriminatív helyzetbe juttatták annak tagjait, de a sokasodó rendeletek dinamikája a kortársak számára is megelőlegezte a teljes jogfosztottság közelgő állapotát. Mi sem jelzi ezt jobban, mint a helyi ipartestület május 5-ei levele, amelyben a zsidósággal szembeni rendeletek miatt iparosmester nélkül maradó tanoncok ügyében járt el. A helyi ipartestület a budapesti központnak címzett megkeresése már „*a mostani zsidótörvénnyel (sic!, hisz rendeletről van szó!, Cs.E.) kapcsolatosan előreláthatóan több tanonc fogja kérni a tanoncszerződés felbontását azért, mert zsidó iparosnál a tanviszonyt folytatni nem akarja. Az így tanoncszerződés nélkül maradó tanoncok további kiképzése szükségessé teszi, hogy eddig tanonctartó és tanoncnevelő mestereknél nyerhessenek elhelyezést.*”²⁶ Hogy ez mennyi tanoncot érintett, csak hozzávetőlegesen tudjuk megadni, hiszen a tanoncszámra vonatkozóan rendelkezésre álló forrás, a jelen közleményünkben közlésre kerülő, június 1-ei keltezésű zsidó iparos jegyzék majd egy hónappal később, a fentebb idézett levél kelte után készült. Így ezen iparos jegyzéken feltüntetett, összesen 133 főnél akár jelentősen többen lehettek még május elején a zsidó iparosok mellett foglalkoztatott tanoncok.

A helyi ipartestületnek a Soproni Levéltárban megmaradt egykorú iktatott iratai közt 1944. június 1-je és július 11-e közt több tucat tanoncszerződés felbontásait tanúsító ügyirat²⁷ található. Ezekből is egyértelműen kiviláglik, hogy a zsidóság személyi szabadságának további korlátozásával, illetve gettósításával értelemszerűen együtt járt a zsidó iparosok gazdasági tevékenységének ellehetetlenülése is. A tanoncszerződések felbontása ügyében több esetben a zsidó iparos jelent meg az ipartestület helyiségében, kérve tanonca érdekében a szerződés felbontását. De az is előfordult, hogy minderre a helyi zsidóság deportálását követően, az alábbi lakonikus tömörségű indoklással került sor: xxx iparos „*iparát Sopronban jelenleg nem gyakorolhatja, és így tanoncának kiképzése lehetetlen*”²⁸ A tragikus végkifejlet azonban nem csupán a fenti, tanoncszerződést felbontó dokumentumban sejlik fel, hanem még drámaiban az iparügyi minisztériumnak a „zsidó iparüzőkről adatszolgáltatás” tárgyú leiratában. Az 1944. június 30-án kelt utasítás az Üzemi bejelentőlapok kitöltése kapcsán a következőképp rendelkezett: „*Amennyiben zsidó iparos bármilyen oknál fogva nincs a lakhelyén, vagy a telephelyén, ha kell hatósági segítséggel is, az alkalmazottak, szomszédok stb. bevonásával, vagy egyébként rendelkezésre álló*

²⁶ SL, Az Ipartestület 1944. május 5-én kelt levele az Ipartestületek országos Központjának, Budapestre. SL, IX.259. Sopron Város és Vidéke Ipartestület iratai, Iktatott iratok 713/1944.

²⁷ Az Ipartestület iktatott iratai között, a 867/1944. és az 1116/1944. iktatószámok közt találhatóak ezek az iratok. SL, IX.259. Sopron Város és Vidéke Ipartestület iratai

²⁸ Így az idő szerint egyik utolsóként felvett és fennmaradt tanoncszerződést felbontó ügyirat tanúsága szerint az július 11-én a soproni ipartestület helyiségében megállapították, hogy „*Etlér József soproni villanyszerelő-mester iparát Sopronban jelenleg nem gyakorolhatja és így tanoncának kiképzése lehetetlen, s ezért Plötl Frigyes nevű tanoncának 74/1945. t.l. szám alatt kötött tanoncszerződését július 1-vel hivatalból felbontjuk.*” SL, IX.259. Sopron Város és Vidéke Ipartestület iratai, Iktatott iratok 1116/1944.

adatok felhasználása útján töltendők ki a bejelentő lapok.”²⁹ A Soproni Ipartestület 1944. július 13-ai válaszejelentését valóban csak külső segítséggel tudta elkészíteni. A bejelentőlapokat saját nyilvántartásán túl a rendőrség bejelentő hivatala, illetve az Országos Társadalombiztosító Intézet adatai alapján készítette el. Amint az Ipartestület írta „mind a zsidó iparosokat, mind a segédeket és tanoncokat előbb gettóba tömörítették, majd Sopronból elszállították, tehát Sopronban egyetlen zsidó sincs. A zsidóknál alkalmazott keresztény segédek és tanoncok személyi bejelentőlapjain feltüntettük, hogy jelenleg hol vannak alkalmazásban, illetőleg nem dolgoznak.”³⁰ A soproni zsidóságnak gettókból gyűjtőtáborba tömörítésére 1944. június 29-én került sor, majd onnan egy-pár nappal később, július 5-én történt meg bevonásuk, illetve Auschwitzba szállításuk, ahova július 7-én, reggel érkeztek. Minden a két héttel korábbi, június 22-én, Siófokon zajlott tanácskozáson történt eligazítás tervei szerint zajlott.³¹

Ha a soproni iparosok ellenében, 1944 első felében életbe léptetett intézkedések áttekintését követően magát a zsidó iparosok jegyzékét szemrevételezzük, több fontos következtetés elég hamar levonható. Mindenekelőtt megállapítható, hogy az ipartestület által összeállított június 1-ei jegyzéken szereplő 105 fő jelentős hányada nő (39 fő, 37,14%). Ez pedig például egybevetve a zsidó üzletek tulajdonosaival, az ott előforduló nők részarányánál jóval jelentősebb, hiszen a 159 üzlettulajdonosnak „csak” 23,89%-a, 38 fő volt nő.³² Még ennél is jelentősebb a különbség, ha a férjezett névvel, illetve a leánykori névvel szereplők számát, arányát vetjük össze. Amíg az üzlettulajdonosok közt csak 6 nőt találunk leánykori névvel (a női tulajdonosok 15,78%-a, az összes tulajdonos 3,77%-a), addig az iparos listán 18 nő szerepel leánykori nevével, amely a női iparosok 46,15%-át, míg az összes iparos 18,09%-át teszi ki! A nőknek az iparosok közt megfigyelhető ilyen jelentős reprezentációja egyfajta emancipációs folyamatra hívja fel a figyelmünket. Mindezekon túl pedig a leánynéven szereplők jelentős száma és részaránya pedig az önálló egzisztenciateremtés egy járható, működő útjának meglétét is felvillantja előttünk. E jelenséggel természetesen összefügg, illetve ebből következik, hogy a helyi zsidó iparosok közt meghatározó arányban találhatjuk meg a könnyűipar képviselőit, hiszen az ipart folytató nők szinte kivétel nélkül a könnyűipar területén működtek. Köztük messze legnagyobb számban a női szabók voltak megtalálhatóak (18), őket a kalapkészítők (5 fő), fehérnemű-készítők (4 fő), fűzőkészítők (3 fő) követték, s mellettük még egy-egy aszúrozó és esernyőkészítő is előfordult. A könnyűiparon kívül csak hét nő folytatott további iparos tevékenységet. Kettő a korban relatíve újnak számító, modernebb

²⁹ M. Kir. Iparügyi Minisztérium 27500/1944. sz. leirata, SL, IX.259. Sopron Város és Vidéke Ipartestület iratai, Iktatott iratok 1117/1944.

³⁰ Az ipartestület 1117/1944. sz. válasza, SL, IX.259. Sopron Város és Vidéke Ipartestület iratai, Iktatott iratok 1117/1944.

³¹ A nyugat-dunántúli zsidóság deportálásának tervét egy 1945-ben publikált tanulmányában Horváth Zoltán ismertette. *Horváth Zoltán: Soprontól Auschwitzig. (A nyugat- és dél-dunántúli soproni zsidóság deportálásának terve)*. In: Soproni Szemle 1995. 38–46.

³² Ld. ehhez a Sopronban zár alá vett üzletek jegyzékét Csekő 2006.

technológiát megtestesítő, technikai felszereltséget feltételező iparos szakmát folytattak: B. Gyuláné fényképész, míg dr. G. Sándorné fogműves. Nagyobb tradícióval bíró mesterséggel őt asszony került fel a zsidó iparosok jegyzékére, három sütő, illetve két mészáros. Esetükben valószínűsíthető, s a vizsgált jegyzékek adatai is részben ezt igazolják, hogy e nehéz, férfias mesterségeket az asszonyok férjeik elhunytát követően vitték tovább.

A nőkkel szemben a férfiak körében nem voltak többségben a könnyűipar képviselői, egyúttal jóval kiegyensúlyozottabb is volt a szakmák megoszlása, hiszen a 66 férfi iparos 22 mesterség művelője volt. A legtöbben itt is a szabók voltak, de a listán közölt adatok szerint számuk megoszlott a férfi szabók (7 fő), illetve a női szabók (4 fő) között, egy pedig csak egyszerűen szabóként szerepelt a listán. Őket az óráskok (8 fő), asztalosok (6 fő), villanszerelők (6 fő), valamint a cipészek (5 fő) követték. Kárpitosok, fogművesek és műszerészek 3-3 fővel, míg a többi iparos mesterség, köztük a szűcs, kosárfonó, felsőrész készítő, bádogos, üveges, kőműves és építőmester 1-2 fővel található a jegyzéken.

Tárkányi Sándor és Tárkányi Eszter soproni zsidó családok emlékezetéről 2014-ben megjelent kötetét lapozva, az 1944-ben zsidó iparosok jegyzékére kerültek közül többekkel találkozhatunk. Így Drach Jenő műszerésszel (kerékpár- és varrógép szaküzlet) és Drach Egonnal, Dr. Hernfeld Pál fogorvossal, akit az iparos jegyzék fogművesként említ, illetve a Neufeld-fivérekkel, Spitzer Ignác aranyművessel és Kopstein Ferenc műbútorasztalossal. Rajtuk kívül még két órás- ékszerésszel, Weiler Gyulával, Werndorfer Józseffel, valamint a város híres építészeivel, a listán építőmesterként szereplő Füredi Oszkarral. A velük kapcsolatban a kötetben olvasható adatokból, s főképp a közölt családi fényképekből tisztességes jót, polgári életmód olvasható ki. A zsidótörvények, rendeletek nem csak ennek vetettek véget, hanem többük életének is. Deportálták és a holokauszt áldozataivá vált közülük Drach Jenő és neje, Dr. Hernfeld Pál, Weiler Gyula és családja, Spitzer Ignác és szintén ékszerész neje. Viszont Neufeld József Auschwitzból tért vissza, míg Neufeld Imre és Jenő, valamint Werndorfer József, Kopstein Ferenc munkaszolgálatosként éltek túl a holokauszt borzalmaikat.³³

Az iparosok vagyoni helyzetére vonatkozóan nem végeztünk olyan részletes feltáró kutatásokat, mint a 2006. évi tanulmányunkban közölt elvett zsidó házak tulajdonosaira vonatkozóan, ahol az állami adófőkönyveket is bevontuk a kutatásba, elemzésbe. De épp a zsidó házak jegyzékének adataival összevetve szembevetendő, hogy az iparosok közt elenyészőnek mondható a háztulajdonosok száma.³⁴ Az 1944. évi zsidó rendeletek végrehajtása során „nacionalizált” közel 200 soproni zsidó házingatlan tulajdonosai közt az 1944. június 1-ei keltezésű iparos jegyzéken 9. D. Jakab, 36. H. Zsigmond, 43. K. Márkus, 48. K. Lipót/Lipótné, 62. M. Sarolta 69. P. Józsefné/József, 81-82. S. Ignác és Ignácné és a 85. S. Mórné neve található csupán meg. Az órás K. Márkus, az esernyőkészítő M. Sarolta, illetve a S. Ignác és Ignácné-házaspár egyúttal 2-2 ház tulajdonosai voltak. Az 1943. évi

³³ Tárkányi Sándor – Tárkányi Eszter: Elfeledett soproniak. Arcok, sorsok, áldozatok. Fejezetek a soproni zsidóság történetéből. Sopron, 2014. 198–204, 217–220, 225–226, 245–248, 263–284. 296–298, 396–398.

³⁴ vö. Csekő 2006. 45–49.

adófkönyvek adatai szerint – és a 2006. évi tanulmányomban közölt³⁵ – 32 legnagyobb egyenes állami adót fizető zsidó háztulajdonos közé mégis a szabómester Holczer Zsigmond és a mészáros iparos Stadler Mórné sorolható. Természetesen ebben a házingatlanok nagysága, értéke, az utánuk fizetett jelentős mértékű adó is szerepet játszott, hiszen az előbbi Színház utca 31. alatti házában 10 lakás és 1 üzlet, míg az utóbbi Kőfaragó tér 3. alatti házában 13 lakás és 2 üzlet volt.³⁶ Az írásunk első felében megemlítettük azokat, akiknek iparendélye mellett kereskedelmi tevékenységre is volt engedélyük. Az ipartestület által összeállított zsidó iparos jegyzéken hozzávetőleg kéttucatnyian voltak ilyenek, akiknek ráadásul a kereskedelmi forgalmat bonyolító üzletét 1944. május elején zár alá vették.³⁷ Az előbb említett háztulajdonnal rendelkező iparosok közül D. Jakab, K. Lipót, M. Sarolta, S. Ignác és Ignácné tulajdonában lévő üzletek is erre a sorsra jutottak. Az üzleteik saját házaikban voltak és általában műhelyeik, ipari tevékenységük telephelyei is szintén ugyanott.

Ha az ipartestület által készített jegyzék jóvoltából az iparosok lakhelyének topográfiáját vizsgáljuk, figyelemre méltó térbeli koncentrációról számolhatunk be. Ha azt az 1944-ben zsidó tulajdonban lévő házak elhelyezkedésével vetjük egybe, megállapítható, hogy az iparosok lakhelyeinek topográfiája szinte leképezi a háztulajdonok elhelyezkedését.³⁸ Az iparosok lakhelyeinek közel 2/3-ada Sopron központi városmagjában volt található, a történeti belvárosban (15), valamint az azt körülölelő Várkerület, Ógabonátér, Színház u. ívében, azaz a Várkerület övében (49). Ehhez jött egy-egy nyúlványszerű csáp-ként a Várkerületről kelet felé kiágazó négy utca (Torna u., illetve Ötvös u.-Magyar-Kis u.), illetve a Széchenyi tér és az attól délre eső Deák térig fekvő egy-két utca. Itt tizenhároman, illetve tizenketten laktak. (ld. 1. táblázat!) Hogy mennyire hasonlóak voltak a zsidó tulajdonban lévő házak esetében ezek az adatok? A 199 ház- és lakóingatlan kapcsán a városnak ugyanezt a négy részét lehetett kiemelni: ott is a Várkerület öve emelkedett ki 44 házzal, amelyet a Széchenyi tér-Deák tér közti rész (30³⁹), a történelmi belváros (17), valamint a Torna u. – Ötvös u. – Magyar u. – Paprét követett (15).⁴⁰

³⁵ Csekő 2006. 49.

³⁶ Holczer Zsigmond 1943 évi egyenes adója 4052 pengő, míg özv. Stadler Mórné 2115 pengő volt. Csekő 2006. 43.

³⁷ A zár alá vett üzletek 1944. május 1-én kelt jegyzékének szerkesztett formában történt közlését ld. Csekő 2006. 50–53.

³⁸ vö. Csekő 2006. 39. oldalon található térképpel.

³⁹ Az itt szereplő 30 értékből 21 volt ház, további 9 pedig az e városrészben a két háború közti időszakban épült társasházakban található társasházi lakás.

⁴⁰ Csekő 2006. 38–40.

1. táblázat: Az 1944. június 1-ei ipartestületi jegyzékre felvett zsidó iparosok lakhelyeinek térbeli eloszlása

Városrész / közterület elnevezése	lakhelyek száma
Történelmi belváros	15
Szent György u.	5
Templom u,	3
Kolostor u.	3
Orsolya tér	2
Új u.	1
Müller Paulin u.	1
Várkerület öve	49
Várkerület	36
Színház u.,	6
Ógabona tér	4
Petőfi tér	2
Előkapu	1
Széchenyi tér - Deák-tér közti negyed	12
Széchenyi tér	5
Erzsébet u.	3
Mátyás kir. u.	3
Kisfaludy u.	1
Torna u.-Ötvös u.-Magyar u.	13
Ötvös u.	9
Torna u.	2
Kis u.	1
Magyar u.	1
Egyéb	16

Az 1. táblázatra pillantva, látható, hogy utcák, közterek szintjén a messze legnagyobb számban a Várkerületen laktak jegyzéken szereplő iparosok. A Várkerületet, jelentősen alacsonyabb értékkel, az Ötvös utca követte kilenc lakhellyel. Az egyéb rovatba tizenegy további utca sorolható, amelyek közül a Balfi utca (3), Halász u. (1), Rákóczi u. (2), Sas tér (2), Artner u.⁴² (1) még a történelmi külvárosban, vagy annak határán, mint a Kőfaragó tér (2) található. A Frankenburg út (1), a Flandorffer u. (1), a Patak u. (1), Győri u. (1) és a Rozália u. (1) pedig már egyaránt az akkori külső városrészekben feküdt. Az iparosok telephelyeire vonatkozóan a Schmidt Ferenc irathagyatékában található jegyzék

⁴¹ A Kis utca ma a Pócsi utca nevet viseli. Az egykori utcaelnevezésekkel való összevetésre Heimler Károly: Sopron topográfiáját használtuk (Sopron, 1936.), illetve annak egyik térképmellékletét, a Marikovszky Zoltán okleveles mérnök által készített 1:12500 méretarányú várostérképet.

⁴² Ma Damjanich nevet viseli ez az utca.

szolgál adatokkal. Mivel közel 80 esetben található meg az adott iparos neve mindkét jegyzéken, s ezen alkalmakkor a lakás, illetve telephely, műhely lakcíme mintegy 70%-ban pontos egyezést mutat, az iparosok telephelyeinek városon belüli elhelyezkedése részben megfelelt az előbb elmondottaknak.

FORRÁSKÖZLÉS

A következőkben a főszövegben már bemutatott két forrást, a Soproni Ipartestület által összeállított 1944. június 1-ei keltezésű listát, valamint a dr. Schmidt Ferenc városi tanácsos iratai közt megtalálható, dátum nélküli jegyzéket együtt adjuk közre. A forrásközlés alapjául a soproni ipartestület jegyzékét vettük. A „*Kimutatás a Sopron szab.kir.thj. Város és Vidéke Ipartestület működése területén lévő zsidó kézművesiparosokról*” elnevezésű ipartestületi jegyzék adatait az annak megfelelő sorszám rendjében közöljük. Azonban minden egyes sorszám után nem csupán e jegyzék adatait, hanem ugyanazon személynek a másik, dr. Schmidt Ferenc iratai közt található listán („*Kimutatás A Sopron thj. városban bejelentett megszüntetethető zsidó ipartelepekről*”) megtalálható adatait is feltüntettük, ha erre volt lehetőségünk. Így egy-egy sorszám után általában egy személy két neve, illetve a hozzájuk tartozó adatok szerepelnek. A június 1-ei ipartestületi lista adatait vastag betűvel szedtük. Amint a bevezető tanulmányban említettük, a két jegyzék adatain semmit nem változtattunk. Így a hibás utca- és közterület elnevezéseket is meghagytuk, azok helyes alakját a táblázat végéhez csatolt oszlopban adtuk meg. Adatvédelmi megfontolások miatt a listákon szereplő személyek esetében a családnevüknek csak a kezdőbetűjét adtuk meg.

Felső sorban: a Soproni Ipartestület 1944. június 1-ei listájának adatai					
Ssz.*	Név	Ipara (szakma)	Az összeköltöztetés előtti lakás	Al. sz.**	Helyes névalak
<i>Alsó sorban: dr. Schmidt Ferenc soproni városi tanácsos iratai közt található, évszám nélküli lista adatai</i>					
<i>Ssz.*</i>	<i>Név (cége)</i>	<i>Foglalkozása</i>	<i>Telephelye</i>	<i>--</i>	<i>Helyes névalak</i>
1. 86.	B. Leóné <i>B. Leóné</i>	nőikalap-készítő <i>kalapos</i>	Várkerület 8. <i>Várkerület u. 24.</i>	-	
2. 10.	B. Gyuláné <i>özv. B. Gyuláné</i>	fényképész <i>fényképész</i>	Várkerület 119. <i>Várkerület 119.</i>	3	
3.	B. Sámuel	kosárfonó	Várkerület 36.	1	
4.	B. Betty	fűzőkészítő	Várkerület 74	-	
5. 52.	B. Hugóné <i>B. Hugóné</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Kis u. 1. <i>Magyar u. 9.</i>	1	

6. 58.	B. Zsigmondné <i>B. Zsigmondné</i>	nőikalap-készítő <i>kalapos</i>	Torna u. 2. <i>Torna u. 2</i>	2	
7. 3.	B. Zsigmond <i>B. Zsigmond</i>	villanyszerelő <i>villanyszerelő</i>	Torna u. 2. <i>Torna u. 2.</i>	2	
8.	B. Margit	nőiszabó	Várkerület 24.	-	
9. 121.	D. Jakab <i>D. Jakab</i>	üveges ?	Ötvös u. 13. <i>Eötvös u. 15</i>	1	<i>Ötvös u.</i>
10. 95.	D. Lajos <i>D. Lajos</i>	cipész <i>cipész</i>	Ötvös u. 13. <i>Ötvös u. 15.</i>	1	
11. 60.	D. Irén <i>D. Irén</i>	nőikalap-készítő <i>kalapos</i>	Várkerület 81. <i>Színház u. 25.</i>	2	
12. 114.	D. Jenő <i>D. Jenő</i>	műszerész <i>műszerész</i>	Várkerület 12. <i>Várkerület 20.</i>	2.	
13.	D. Egon	villanyszerelő	Várkerület 119.	-	
14. 79.	D. Jenő <i>D. Jenő</i>	műszerész <i>műszerész</i>	Várkerület 119. <i>Várkerület 119.</i>	5	
15. 77.	E. József <i>E. József</i>	villanyszerelő <i>villanyszerelő</i>	Rákóczi u. 53. <i>Rákóczi út 53.</i>	2	<i>Rákóczi u.</i>
16. 53.	F. Ignác <i>F. Ignác</i>	férfiszabó <i>szabó</i>	Széchenyi tér 15. <i>Széchenyi u. 15.</i>	-	<i>Széchenyi tér</i>
17.	F. Imre	asztalos	Patak u. 21.	-	
18.	F. Árpád	nőiszabó	Várkerület 121.	4	
19. 24.	F. Karolin <i>F. Karola</i>	fűzőkészítő <i>fűzőkészítő</i>	Előkapu 13. <i>Előkapu u. 13.</i>	1	<i>Előkapu</i>
20. 48.	F. Oszkár <i>F. Oszkár</i>	férfiszabó <i>szabó</i>	Széchenyi tér 15. <i>Széchenyi u. 15.</i>	1	<i>Széchenyi tér</i>
21. 12.	F. Oszkár <i>F. Oszkár</i>	építőmester <i>építőmester</i>	Várkerület 84. <i>Várkerület 74.</i>	2	
22. 83.	G. Sándor <i>G. Sándor</i>	felsőrészkészítő <i>cipész</i>	Várkerület 50. <i>Várkerület 50.</i>	3	
23. 75.	G. Márkus <i>G. Márkus</i>	köszörűs és késes <i>koszorús</i>	Várkerület 74. <i>Várkerület 72.</i>	1	
24. 92.	G. Hugó <i>G. Hugó</i>	cipész <i>cipész</i>	Ógabona tér 6. <i>Ógabona tér</i>	-	
25. 40.	G. Jenőné <i>G. Jenőné</i>	fehérnemű-készítő <i>fehérnemű-készítő</i>	Ötvös u. 11. <i>Ötvös u. 11.</i>	-	
26.	G. Alfrédné	nőikalap-készítő	Várkerület 88.	2	

27. 5.	G. László <i>G. László</i>	kaptafakészítő <i>kaptafakészítő</i>	Győri út <i>Győri u. 3.</i>	2	
28. 2.	G. Zsigmond <i>G. Zsigmond</i>	műszerész <i>műszerész</i>	Ötvös u. 10. <i>Ötvös u. 2.</i>	3	
29 118.	Dr. G. Sándorné <i>Dr. G. Sándorné</i>	fogműves <i>fogtechnikus</i>	Rákóczi u. <i>Rákóczi út 2.</i>	-	
30. 11.	H. Miksa <i>H. Miksa</i>	építőmester <i>építőmesterek</i>	Frankenburg út <i>Franzenberg u. 13.</i>	3	<i>Frankenburg út.</i>
31. 44.	B. Sándorné: H. Edit <i>B. Sándorné</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Várkerület 14. <i>Várkerület u. 14.</i>	2	
32. 23.	H. Jenőné <i>H. Jenőné</i>	fehérnemű-készítő <i>fehérnemű-készítő</i>	Színház u. 10. <i>Színház u. 16.</i>	3	
33.	Dr. H. Pál	fogműves	Széchenyi tér 13.	-	
34. 33.	H. Adolfné <i>H. Adolfné</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Ógabona tér 6. <i>Ógabona tér 6.</i>	4	<i>Ógabona tér</i>
35. 94.	H. Bertold <i>özv. H. Bertholdné</i>	cipész <i>cipész</i>	Balfi u. 24. <i>Balti u. 14.</i>	-	<i>Balfi u.</i>
36. 26.	H. Zsigmond <i>H. Zsigmond</i>	férfiszabó <i>szabó</i>	Színház u. 31. <i>Színház u. 31.</i>	7	
37. 32.	H. Erzsébet <i>H. Erzsébet</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Új u. 25. <i>Új u. 20.</i>	5	
38. 38.	H. Ágnes Lídia <i>H. Ágnes</i>	aszúrozó <i>---</i>	Várkerület 8. <i>Várkerület u. 74.</i>	-	<i>Várkerület</i>
39. 81.	H. Károly <i>H. Károly</i>	üveges <i>üveges</i>	Várkerület 42. <i>Várkerület u. 42.</i>	-	<i>Várkerület</i>
40.	K. Dóra	nőiszabó	Kisfaludi u. 2.	4	<i>Kisfaludy u.</i>
41. 28.	K. Sándor <i>K. Sándor</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Magyar u. 10. <i>Magyar u. 10.</i>	2	
42. 30.	K. Livia <i>K. Livia</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Erzsébet u. 5. <i>Erzsébet u. 5.</i>	1	
43. 67.	K. Márkus <i>K. Márkus</i>	órás <i>órás</i>	Várkerület 35. <i>Várkerület 35.</i>	-	
44.	K. Imre	fehérnemű-készítő	Mátyás kir. u. 17.	5	
45. 13.	K. Artúr <i>K.</i>	kárpitos <i>kárpitos</i>	Ötvös u. 10. <i>Magyar u. 14.</i>	-	
46.	K. Leó	bőröndös, gyermekkocsi-készítő	Várkerület 90.	6	

47. 66.	K. Ernő <i>K. Ernő</i>	órás <i>órás</i>	Várkerület 91. <i>Várkerület 97.</i>	1	
48. 113.	K. Lipót <i>K. Lipót</i>	asztalos <i>asztalos</i>	Várkerület 62. <i>Várkerület 62.</i>	1	
49. 97.	K. Oszkár <i>K. Oszkár</i>	kárpitós <i>kárpitós</i>	Várkerület 46. <i>Várkerület u. 56.</i>	-	<i>Várkerület</i>
50. 109.	K. Ferenc <i>K. Ferenc</i>	asztalos <i>asztalos</i>	Várkerület 64. <i>Új u. 18.</i>	-	
51. 41.	K. Hermann <i>K. Herman</i>	férfiszabó <i>szabó</i>	Kolostor u. 3. <i>Kolostor u. 3</i>	4	
52. 62.	K. Izidor <i>K. Izidor</i>	órás <i>órás</i>	Várkerület 49. <i>Várkerület 49.</i>	1	
53. 72.	K. Géza <i>K. Géza</i>	kőműves <i>műkőmunkák</i>	Kőfaragó tér 3. <i>Kőfaragó u. 2.</i>	-	<i>Kőfaragó tér</i>
54. 56.	K. Imréné <i>K. Imréné</i>	fűzőkészítő <i>fűzőkészítő</i>	Erzsébet u. 7. <i>Erzsébet u. 7.</i>	-	
55. 112.	L. Henrik <i>L. Henrik</i>	asztalos <i>asztalos</i>	P. Müller u. 2. <i>P. Müller u. 8.</i>	1	<i>Müller Paulin u.</i> ⁴³
56. 16.	L. Márton <i>L. Márton</i>	fogműves <i>fogtechnikus</i>	Erzsébet u. 12. <i>Erzsébet u. 14.</i>	1	
57. 51.	L. Oszkárné <i>L. Oszkárné</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Várkerület 71. <i>Várkerület u. 71.</i>	3	<i>Várkerület</i>
58. 29.	L. Mária <i>L. Mária</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Színház u. 10. <i>Színház u. 16.</i>	6	
59. 25.	L. Pál <i>L. Pál</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Kolostor u. 13. <i>Kolostor u. 13.</i>	2	
60. 74.	L. Dezső <i>L. Dezső</i>	bádogos <i>bádogos</i>	Várkerület 74. <i>Várkerület u. 74.</i>	1	<i>Várkerület</i>
61.	L. Jenőné	mészáros	Várkerület 9.	-	
62. 96.	M. Sarolta <i>M. Sarolta</i>	esernyőkészítő <i>esernyőkészítő</i>	Várkerület 91. <i>Várkerület u. 95.</i>	-	<i>Várkerület</i>
63. 47.	M. Irén <i>M. Irén</i>	fehérnemű- készítő <i>fehérnemű-készítő</i>	Színház u. 27. <i>---</i>	1	
64. 107.	N. Imre <i>N. Imre</i>	sütő <i>pék</i>	Kolostor u. 3. <i>Kolostor u. 3.</i>	1	
65. 84.	N. Jenő <i>N. Jenő</i>	szűcs <i>szűcs</i>	Mátyás kir. u. 5. <i>Mátyás kir. u. 5.</i>	2	

⁴³ A Hátsókapu egykori elnevezése

66. 61.	N. József <i>N. József</i>	órás <i>órás</i>	Várkerület 115. <i>Várkerület u. 119.</i>	1	<i>Várkerület</i>
67. 1.	N. Dávid <i>N. Dávid</i>	bádogos <i>bádogos</i>	Várkerület 121. <i>Várkerület 121.</i>	3	
68. 21.	N. Izabella <i>N. Izabella</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Petőfi tér 2. <i>Petőfi u. 2.</i>	-	<i>Petőfi tér</i>
69. 106.	P. Józsefné <i>P. József</i>	sütő <i>pék</i>	Balfi u. 26. <i>Balfi út 104.</i>	-	<i>Balfi u.</i>
70. 49.	P. Frida <i>P. Friderika</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Templom u. 24. <i>Templom u. 24.</i>	-	
71.	R. Ilona	nőiszabó	Széchenyi tér 14.	1	
72. 34.	R. Imréné <i>R. Imréné</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Artner u. 1/a.⁴⁴ <i>Artner u. 1/a.</i>	-	
73.	R. Ignác	felsőrészkészítő	Ötvös u. 9.	-	
74. 91.	S. Henrik <i>S. Henrik</i>	cipész <i>cipész</i>	Sas tér 3. <i>Laster u. 1</i>	-	<i>Sas tér, esetleg. Lackner u.</i>
75. 54.	S. Jónás <i>S. Jónás</i>	férfiszabó <i>szabó</i>	Szent György u. 21. <i>Szent György tér 21</i>	-	<i>Szent György u.</i>
76. 64.	S. Ignác <i>S. Ignác</i>	aranyműves <i>aranyműves</i>	Ötvös u. 13. <i>Ötvös u. 11.</i>	-	
77. 76.	S. Miklós <i>S. Miklós</i>	villanyszerelő <i>villanyszerelő</i>	Széchenyi tér 14. <i>Széchenyi u. 14</i>	1	<i>Széchenyi tér</i>
78. 68.	S. Sándor <i>S. Sándor</i>	aranyműves <i>órás</i>	Várkerület 90. <i>Várkerület 90/a.</i>	-	
79.	S. Géza	férfiszabó	Színház u. 1.	1	
80. 15.	S. Oszkár <i>S. Oszkár</i>	kárpitos <i>kárpitos</i>	Várkerület 41. <i>Várker 45.</i>	4	<i>Várkerület</i>
81. 93.	S. Ignác <i>S. Ignác</i>	cipész <i>cipész</i>	Várkerület 33. <i>Újteleki u. 50.</i>	-	
82. 101.	S. Ignácné <i>özv. S. Ignácné</i>	sütő <i>pék</i>	Balfi u. 8. <i>Póda Endre u. 2.⁴⁵</i>	-	
83. 50.	S. Miklósné <i>S. Miklósné</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Petőfi tér 5. <i>Színház u. 35.</i>	-	

⁴⁴ A Damjanich utcát hívták 1944-ben így.

⁴⁵ A Híd utcának a Balfi utca és Pozsonyi utca közti részét nevezték Póda Endre utcának.

84. 111.	S. Sándor <i>S. Sándor</i>	kőműves <i>ács</i>	Flandorffer u.⁴⁶ <i>Kárpitos u. 2.⁴⁷</i>	1	
85. 102.	S. Mórné <i>özv. S. Mórné</i>	mészáros <i>mészáros</i>	Kőfaragó tér <i>Kőfaragó tér 3.</i>	-	
86. 31.	S. Margit <i>S. Margit</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Mátyás kir. u. 1. <i>Mátyás kir. u. 1.</i>	1	
87. 70.	S. Károly <i>S. Károly</i>	órás <i>órás</i>	Rozália u. 2. <i>Rozália út 2.</i>	-	<i>Rozália u.</i>
88. 85.	S. S. kisk. unoka <i>S. Sándor</i>	szűcs <i>szűcs</i>	Várkerület 84. <i>Várkerület u. 84.</i>	2	<i>Várkerület</i>
89. 55.	S. Rezső <i>S. Rezső</i>	szabó <i>szabó</i>	Ötvös u. 14. <i>Eötvös u. 14.</i>	-	<i>Ötvös u.</i>
90.	S. Sándorné	kalapos	Várkerület 107.	3	
91. 46.	S. Erzsébet <i>S. Erzsébet</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Orsolya tér 5. <i>Orsolya u. 5.</i>	4	<i>Orsolya tér</i>
92. 37.	S. Gyuláné <i>özv. S. Gyuláné</i>	fehérnemű- készítő <i>fehérnemű-készítő</i>	Orsolya tér 5. <i>Orsolya tér 5.</i>	-	
93. 71.	S. Emil <i>S. Emil</i>	órás <i>órás</i>	Várkerület 69. <i>Várkerület u. 69.</i>	-	<i>Várkerület</i>
94. 27.	S. Sámuel <i>S. Samuné</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Szent György u. 2. <i>Szt. György u. 2.</i>	1	
95. 120.	T. Ernő <i>T. Ernő</i>	villanyszerelő <i>villanyszerelő</i>	Templom u. 24. <i>Templom u. 5.</i>	-	
96. 4.	T. Zsigmond <i>T. Zsigmond</i>	fogműves <i>fogtechnikus</i>	Templom u. 24. <i>Templom u. 27.</i>	1	
97. 110.	T. Rezső <i>T. Rezső</i>	asztalos <i>asztalos</i>	Ógabona tér 6. <i>Ógabona út 6.</i>	3	<i>Ógabona tér</i>
98.	T. Samu	asztalos	Ógabona tér 6.	-	
99. 22.	V. Márta <i>N. Márta</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Színház u. 25. <i>Színház u. 25.</i>	-	
100. 122.	W. Gyula <i>W. Gyula</i>	órás <i>féregirtó</i>	Szent György u. 21. <i>Szent György u. 4.</i>	-	
101. 108.	W. Izidor <i>W. Izidor</i>	sütő <i>pék</i>	Szent György u. 5. <i>Szent György u. 5.</i>	-	
102. 45.	W. Sarolta <i>W. Sarolta</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Szent György u. 18. <i>Szent György tér 10.</i>	-	<i>Szent György u.</i>

⁴⁶ A mai Táncsics utca korabeli elnevezése.

⁴⁷ A Kárpitos utcát nem sikerült beazonosítanunk.

103.	W. József	óráás	Ötvös u. 14.	-	
104.	W. Zsigmondné	kenyérsütő	Halász u.	-	
105. 73.	Z. Andor Z. Andor	villanyszerelő ---	Sas tér 3. Sas u. 1.	-	Sas tér
Csak dr. Schmidt Ferenc soproni városi tanácsos iratai közt található, évszám nélküli listán szereplő személyek:					
6.	K. Márkus	papírzacskókészítő	Kismartoni sor 2.		
7.	R. Testvérek	papírzacskókészítő	Újteleky u. 3.		Újteleky u.
14.	W. László	kárpitos	Színház u. 27.		
17.	G. Gyula	ablaktisztító	Templom u. 24.		
18.	Z. József	tolltisztító	Szt. György u. 21.		
19.	D. Lenke	seprűkészítő	Ötvös u. 15.		
20.	L. Testvérek	képfestő	Sopronbánfalva		Tollal az egész sor áthúzva
35.	S. Vilmosné	fehérműhímező	Várkerület u. 81.		Várkerület
36.	S. Jenőné	kézimunka előnyomda	Torna u. 10		
39.	R. Miklósné	előnyomda kézimunka	Erzsébet u. 9.		
42.	F. Ernőné	szabó	Széchenyi u. 14.		Széchenyi tér
43.	R. Lászlóné	szabó	Kisfaludy u. 2.		
57.	G. István	kézimunka kötött munka	Mátyás kir. u.3.		
59.	K. kalapszalón	kalapos	Várkerület u. 88.		Várkerület
69.	M. Simonné	---	Előkapu u. 9.		Előkapu
78.	B. Zsigmond	villanyszerelő	Torna u. 2.		
80.	M. László	---	Kurucdomb-sor 3.		
82.	S. Simonné	kalapos	Várkerület 107/a.		
87.	K. Béla	művirág szemfedők	Ógabona tér 38.		
88.	L. Jenő	szabó	Színház u. 5		
89.	L. Gyuláné	kalapos	Bécsi u. 8.		
90.	G. Alfréd	kötőüzem	Torna u. 2.		
98.	S. Simon	---	Paprétt u. 10.		
99.	D. Győző	szíjimpregnáló	Csengery u. 63.		
100.	F. Ödön	féregirtó váll.	Rákóczi u. 1.		
103.	N. László	szikvízgyártó	Szt. György u. 10.		
104.	S. Zsigmond	szikvízgyártó	Bécsi u. 14.		
105.	L. Ernő	szikvízgyártó	Ötvös u. 14.		Ötvös u.

115.	K. Jenő	bőröndös	Várkerület 90.		Tollal az egész sor áthúzva
116.	B. Andor	fényképész	---		
117.	V. Vilmos	bélyegzőgyáros	Színház u. 5.		
119.	Z. Károly	rum, likörgyár	Ötvös u. 1.		
123.	E. Manó	féregirtó	Újteleki u. 7.		
Kimutatás a Sopronban bejelentett, üzemben tartandó zsidó ipartelepekről:					
1.	G. Testvérek	papírzacskógy[ártás]	Patak u. 45.		
2.	J. Adolf és Sándor	szivarka papír, stb.	Nándor fasor 3. ⁴⁸		

Magyarázat: --- = Nincs kitöltve
Rövidítések: *S.sz. = Sorszám
**Al.sz. = Alkalmazottak száma

Fischer Karolin fűzőkészítő üzlete az Előkapuban. Fotó: Diebold Károly, 1936.
(Soproni Múzeum, Fotótár)

⁴⁸ Mai elnevezése Ady Endre utca.

Magyarország a második világháborút a vesztes Németország oldalán fejezte be. A vereségért és a megszállás hátrányaiért nem azok a felelősök, akik az összeomlás után vagy a megszállás kényszere alatt politizáltak, de elszenvedői azok az egyszerű emberek lettek, akik a döntésekben nem kaptak szerepet.¹ Amikor 1945. január 20-án Moszkvában aláírták a fegyverszüneti egyezményt, a Dunántúlon még folytak a fegyveres harcok. A fegyverszünet nem vetett véget a háborús állapotnak, ezért a szerződő felek között továbbra is a nemzetközi jognak a háborúra vonatkozó szabályai maradtak érvényben – természetesen a fegyverszüneti egyezménybe iktatott módosításokkal. A fegyverszüneti egyezmény a háborúban vesztes ország kötelezettségeit foglalta össze. Végrehajtását a szovjet vezetéssel létrehozott Szövetséges Ellenőrző Bizottság (a továbbiakban: SZEB) felügyelte. Feladatai megvalósításáról a központi szervei és a vármegyei teljhatalmú megbízottjai révén gondoskodott. Az újjászerveződő közigazgatás mellett, a mindennapi élet számos területére közvetlenül is hatást gyakorló szervezet, meghatározó szerepet töltött be a Vörös Hadsereg (VH) ellátására és a jóvátételre történő szállítások koordinálásában.

A jelen dolgozatban a VH ellátásából Sopron vármegyére, ezen belül a Csepregi járásra háruló kötelezettségeket, illetve a teljesítésük körülményeit kívánjuk bemutatni. Elsősorban levéltári források alapján azt igyekszünk összegyűjteni, hogy ez a két kötelezettség milyen súlyos terheket rakott a termelőkre. Arra is rámutatunk, hogy a VH ellátása mezőgazdasági termékek felhasználása szempontjából gyakran megelőzte a közellátás feladatait, de mindenképpen és jelentősen rontotta annak eredményességét. E kötelezettségek teljesítése számos nehézséggel járt, jelentős anyagi kárt okozott a termelő gazdáknak, továbbá megnehezítette a gazdálkodás háborút követő újjászervezését, a gazdálkodás stabilizálására irányuló törekvéseket.

Témánk szempontjából a fegyverszüneti egyezmény 11. és 12. §-ában foglaltak a meghatározóak. Előbbi a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokságnak és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szükségleteinek (üzemanyag, élelmiszer, stb.) kielégítéséhez szükséges javak biztosításáról intézkedett, utóbbi a jóvátétel 300 millió dolláros összegéről szólt, amelyből 70 m\$ Jugoszláviát, 30 m\$ Csehszlovákiát és 200 m\$ a Szovjetuniót illette. Ez utóbbi kötelezettség tartalmát az 1945. június 15-én aláírt magyar–szovjet jóvátételi egyezmény váltotta át árucikkeké. A teher súlyát jól mutatja, hogy 1945 első tíz hónapjában az államháztartás közel 6,5%-át, októberben 7,2%-át kellett erre fordítani. Az

¹ *Glatz Ferenc*: Magyarország a szovjet zónában és a rendszerváltásban, 1945–1990. Történelmi Szemle, 2010. 1. sz. 1-11. p. 1. p. Ő a rendszerváltás előtti időszak meghatározó tényezőinek a háborús vereséget, a szovjet megszállást és a kisállamiságot tekinti.

1946–1947. gazdasági évben a jótételi és a megszálási költségekből 26% esett a VH ellátására. Ez több, mint kétszerese volt az adott időszakra eső mezőgazdasági jótételi tehernek.²

Míg a háborús károkkal és a jótétellel számos publikáció foglalkozik, addig a VH ellátásával kapcsolatban igazán kevés forrás, feldolgozás található a szakirodalomban. A jótétellel foglalkozó tanulmányokban a szerzők főképp értékelemzéssel, ennek hatásaival, valamint az ipart, közlekedést érintő kötelezettségekkel foglalkoznak, a mezőgazdaság területét alig érintik.³ A fenti két kötelezettség a gazdálkodókra nehezedő terhek szempontjából összefügg, ezért együttes tárgyalásuk indokolt. A témát hármas tagolásban kívánjuk bemutatni. Az ún. *hadszintéri* igénybevétel után a *VH ellátására* szabályozott módon megvalósuló, azt követően pedig a *jótételre* történő beszolgáltatásokat ismertetjük.

A hadszintéri igények

Sopron vármegye területén március 28-tól április 1-jéig haladt át a front.⁴ A Vörös Hadsereg Bécs felé támadó csapatai átlagosan egy-egy nap alatt jutottak túl a vármegye községein, míg országos átlagban ez 11 napra tehető. Ugyanakkor a kárt szenvedett épületek 14,98%-os aránya alig marad el az országos 16,56%-os értéktől.⁵

A Vörös Hadsereg ellátásáról a frontvonal 100 km-es sávjában, az ún. hadművelti területen, a hadtápszolgálat közvetlenül gondoskodott. Így 1945 áprilisában még az egyes katonai parancsnokságok foglalmazták meg az igényeiket, illetve részben ki is fizették a számukra leszállított árukat. A vármegyét és a járást érintő ilyen igénybevételeket a háborús károk közé kell sorolnunk.

A Csepregi járás községeiben az 1944. október 1. és 1945. március 1. közé eső időszak alatt a szarvasmarha állományban 2160 db (11,7%-os), a loállományban 587 db (23,2%-os), a sertésállományban pedig 4522 db (30,8%-os) csökkenés következett be.

² 1945-re: *D. Molnár Erzsébet*: A jótétel hatása a magyar mezőgazdaságra. A magyar mezőgazdaság helyzete a második világháború végén. Századok, 1996. 6. sz. 1505–1524. p. 1523. p. 1946-ra: *Gábor Péter*: Jótétel és külkereskedelmi orientációváltás Magyarországon, 1945–1949/51. Pécs, 2013. 53. p.

³ A VH ellátásával kapcsolatban: *Bálint József*: Magyarország nemzeti vagyonszerzése 1941–1947. Agroinform Kiadó, Bp. 2003. és *Gábor* 2013. említhető. A jótételi kötelezettséget *Honvári János*: Magyar jótétel a II. világháború után. Rubicon, 2012. 11. sz., *D. Molnár* 1996., *Gábor* 2013. elemzi a mezőgazdaság oldaláról is.

⁴ *Papp István*: Magyarország felszabadításának kronológiája helytörténeti adatokkal (1944–1945). Soproni Szemle, 1970. 1. sz. 3–16. p. 14. p.

⁵ Tájékoztató gyorsfelvétel a községek, városok közérdekű viszonyairól. Magyar Statisztikai Szemle, 1946. 1–6. sz. 9–20. p. 14–15. p. Az itt közölt adatokból országos átlagban 11 napra tehető az egyes településeknek a földi harcoktól való érintettsége. A Bálint József által közölt 1946-os adatok alapján Sopron vármegye lakóházainak a kára 7,1%-os arányúra tehető, ezen belül a Csepregi járásban 5,6%; a Csornaiban 7,4%; a Kapuváriiban 9,0% és a Soproniban 5,0%-a sérült meg a lakóházaknak. Ezek a sérülések értékarányosan 1,3%, 2,6%, 1,9% és 1,5%-os károkat jelentettek az egyes járásokban, 1,8%-ot a vármegyében. (*Bálint* 2003. i.m. 72. p.) Az épületkárok 10 %-a járt együtt a tetőszerkezet rongálódásával is. Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára (a továbbiakban: SL) IV. 409. Sopron megye alispánjának iratai 1945–1950. a) Közigazgatási iratok 1945–1950.3479/1945. (okt. 31.). (A továbbiakban: SL Alisp.)

Ezt követően 1945. április 28-ig az orosz katonaság 2763 db szarvasmarhát, 1046 db lovat, 1265 db sertést, 1730 juhot, kecskét, 13 647 db baromfit és 202 009 P készpénzt vitt el. Az állatállományt ért veszteségek június elejéig 2774 db szarvasmarhára, 1756 db lóra, 1275 db sertésre és 18 647db baromfira növekedtek. A június 5-i főszolgabírói jelentés szerint a VH alakulatai falunként, egységesen fizették ki a szarvasmarhák 2 P/kg-os árát. A többi állatért sem térítést, sem elismervényt nem adtak.⁶

A termények veszteségeiről nem maradt fenn összesítő kimutatás. A főispán április végi jelentésében úgy ítélte meg, hogy a március 20-án meglévő készletek 60%-át a németek szállították el. A raktárakat a bevonuló Vörös Hadsereg lezárta, a terményeket részben felhasználta.⁷

A vármegyében júliusban készült kimutatás a közellátási minisztérium részére a háborús cselekmények folytán igénybe vett mezőgazdasági javokról. Az 1. táblázat adatait a főszolgabírák és az orosz beszerző osztagok parancsnokai szolgáltatták. A búzát pl. 40 P/q, a marhákat pedig 1,50-2,0 P/kg áron, azaz a március végi hivatalos árakon fizették ki a VH átvevő egységei. A táblázatban – a vármegyei adatok részeként – feltüntettük a Csepregi járásra vonatkozó előírásokat és a június elejéig történt teljesítéseket is.⁸ A leadott vármegyei kenyérgabona mennyisége az 1945. évben betakarítottak 30%-át tette ki, a szarvasmarhák 22 800 db-os, ilyen értelmű vesztesége a májusi létszám 40%-ára, míg a járásban 28,5%-ára tehető.

1. táblázat: A Vörös Hadsereg hadszíntéri ellátási igényei 1945. április–május hónapban

Sopron vármegye				Csepregi járás		
Megnevezés	Kivetés	Teljesítés térítéssel	Teljesítés térítés nélkül	Előírás ápr. 22.	Előírás ápr. 24.	Teljesítés térítéssel
Kenyérgabona (q)	75 000	75 000	5 000	20 000	10 000	4 160
Árpa, zab (q)	22 000	22 000		4 000	2 000	
Kukorica (q)	14 000	13 000		2 000	2 000	
Hüvelyes (q)	10 000	8 000		8 000	1 000	12
Olajosmag (q)	5 000	5 500	1 000	1 000		
Burgonya (q)	5 500	6 000		1 000	1 500	

⁶ IV. 417. Csepregi járás főjegyzőjének iratai 1945–1949.1146/16/1945. (okt. 1.) (A továbbiakban: SL Főj.); SL Főj.1502/1945. (máj. 7.); A főszolgabíró jelentése a községi kimutatások alapján az április 28-i állapotot tükrözi. A június 5-i állapot: SL Főj.1502/1945. (jún. 5.).

⁷ SL IV. 401. Sopron megye és Sopron város főispánjának iratai 1945–1949. c.) Közellátási kormánybiztosi iratok 1945–1949.21/1945.K. (ápr. 30.). (A továbbiakban: SL Kkb.) Az már kevésbé lehet helytálló a közellátási miniszternek írt levélből, hogy a megmaradt készletekből fedezik az orosz hadsereg ellátását, hiszen a raktárakat a megszálláskor lefoglalták, zárolták. Futura raktárak: SL Kkb.664/1945.K. (aug. 30.).

⁸ A vármegyei kivetés (SL Kkb.22/1945.K.): 1945. máj. 5-i, a teljesítés júl. 21-i (uo. 371/1945.K.), a járási kivetések ápr. 22-i (uo. 1/1945.K.), az ápr. 24-i, a teljesítés: jún. 6. (SL Főj.1502/1945). A VH ellátására az 1945 II. negyedévi szarvasmarha szállításokat 6,16 P/kg értékben térítették meg (uo. 3781/1945. nov. 10.). A járásból a tej átadása folyamatosan, a széna-szalma szállítása pedig a szükségletek szerint történt.

Zöldség (q)	300	280	30		
Szarvasmarha, 2 éves feletti (db)	15 000	15 300	5 000	4 000	4 000 3 936
Szarvasmarha, 1-2 év között (db)	500	500		500	
Bika (db)	4 000	2 000			
Sertés (db)	2 500	3 600	2 000	500	600 420
Baromfi (db)	3 500	6 500	4 000	500	
Tej (liter)	350 000		410 000	20 000	280 000
Tojás (db)	200 000		320 000	10 000	40 000
Paprika (q)	10	10			
Dohány (q)	150	750			
Széna (q)	7 500	46 500		5 000	3 000
Szalma (q)	5 000	13 000		10 000	5 000
Cukor (q)			10 000		

A gazdaságokat a front áthaladásával kapcsolatban a fentiekén túl a nem számszerűsíthető, ún. *jogtalan igénybevételek*, valamint a VH állatállományának a *legeltetéséből* származó károk is sújtották.⁹

A harcok miatt elmaradt őszi vetési és betakarítási munkákból sem a vármegyét, sem a Csepregi járást nem érte kár. Ugyanakkor a tavaszi szántóföldi munkákat jelentősen hátráltatta a fogatok, kevesebb helyen a vetőmag hiánya, illetve a VH közmunkaigényének a teljesítése, továbbá a földreformmal kapcsolatos eljárások, bizonytalanságok. Mindezek ellenére, május elejéig a vetésterületeknek a járásban csak 6,5%-a, a vármegyében pedig a 4,7 %-a maradt ugaron. A gazdasági felügyelő szerint az elmaradások a volt nagybirtokok területeire jellemzőek, míg „A kisgazdák saját földjeiket erejükön felüli erőfeszítéssel elvetették”.¹⁰

A Vörös Hadsereg ellátása

A fegyverszüneti egyezményt kihirdető kormányrendelet a szakminisztereket hatalmazta fel az egyezmény egyes rendelkezéseinek végrehajtásával. Ennek megfelelően a VH ellátásához szükséges mezőgazdasági termények és termékek biztosítása a Közellátásügyi Minisztérium (a továbbiakban: KM) feladatkörébe került. Az igényeket a VH hadtápszolgálat fogalmazta meg, ezeket negyedéves bontásban a SZEB közvetítette az Ideiglenes Nemzeti Kormányának vagy szerveinek. Az igényelt javak mennyiségét a KM leiratokban,

⁹ Részletesen ld. *Horváth Antal*: Az irányított gazdálkodás hatása a gazdatársadalomra Sopron vármegye, Csepregi járás. Szülőföld Kiadó, Szombathely 2017. 120–146. p.

¹⁰ SL Főj.1502/1945. (jún. 5.). SL IV. 401. Sopron megye és Sopron város főispánjának iratai 1945–1949.1436/1945. (szept. 3.) (a továbbiakban: SL Főisp.). Az adat az 1945–1946-os gazdasági év tervezésének tényadatoként szerepel, alig tér el az előzetes becsléstől (uo. 72/1945. ápr. 30.), amit a gazdasági felügyelő április végén készített.

körrendeletekben vetette ki a vármegyékre. Az egyes vármegyékben a főispán, aki egyúttal a közellátási kormánybiztosi (a továbbiakban: kormánybiztos) feladatokat is ellátta, határozta meg és az alispán vetette ki az egyes járásokra érvényes kötelezettségeket. Ezeket a járásra szóló kivetéseket a járásokat vezető (előbb: főszolgabírók) főjegyzők osztották fel az egyes községek között. A községre kivetett beszoigáltatási kötelezettségből a jegyző, az előjárósággal közösen, határozta meg az egyes gazdálkodókra eső mennyiségeket. A községek közötti felosztást az áprilisi vetésterület- és állatállomány-összeírásokra alapozták. A vármegyei és a járási elosztásoknál a gazdasági- és közellátási felügyelők, a községi döntéseknél pedig a termelési bizottságok működtek közre. A VH ellátására beszoigáltatott termékek árának kifizetéséről először a kormánybiztos június eleji utasítása szólt, hogy ti. „a kifizetésről a magyar Kormány a hivatalos ármegállapítás szerint fog gondoskodni.”¹¹

A fent ismertetett eljárás szerint a SZEB az 1945. II. negyedévére szóló igényeit április 20-án küldte meg a Kormánynak. Ebből az átiratból derült ki az is, hogy az igényelt javak átvételét a főintendánsi hivatal intézi.¹² Sopron vármegyében a június 4-én kiadott főispáni körlevél még csak azt tisztázta, hogy ettől kezdve a szovjet haderő számára bármilyen beszoigáltatást kizárólag a főispánon keresztül, az ő utasítása alapján lehet érvényesíteni. Megengedte ugyanakkor, hogy a községekben tartózkodó, vagy az átvonuló katonaság élelmiszert vásárolhasson, de ezekről hetente jelentést kért a főszolgabíróktól. Ugyanezen a napon az alispán már ki is vetette az egyes járásokra lebontott beszoigáltatási kötelezettséget a szarvasmarha, árpa, széna és vaj termékekre.¹³ Ettől kezdve a vármegyében a kivetési eljárás a fent ismertetett rendszert követte. Az áttekinthetőséget nagymértékben rontotta, hogy az egyes negyedévekre esedékes kivetések sohasem egy utasítás keretében jelentek meg, hanem a SZEB és a KM megállapodásainak függvényében, több részletben.

Témánk szemléletmódjához főképp ennek az eseménysornak a gazdálkodásra, a gazdálkodókra gyakorolt hatása tartozik. A hiányosan fennmaradt iratok birtokában nincs lehetőség arra, hogy a VH ellátására a Csepregi járásból történt beszoigáltatások teljességét feltárjuk. A meghatározó adatok birtokában szándékunk a gazdálkodás és a közellátás szempontjából legfontosabb területek kiemelésére, elemzésére irányul, valamint arra, hogy a VH ellátására történt begyűjtések milyen jövedelmi károkat okoztak – mások mellett – a Csepregi járás gazdatársadalmának. Miközben a témánkat a VH ellátására szűkítettük, persze nem feledkezhetünk meg arról, hogy ezen idő alatt a gazdáknak a közellátás érdekében ugyancsak jelentős mennyiségű termények, termékek beszoigáltatását kellett teljesíteniük.

¹¹ SL Kkb.565/1945.K. (jún. 3). Ez a körlevél arról szólt, hogy a VH által lefoglalt készletek az állam tulajdonába mennek át, és a kivetett mennyiségbe ezek is beszámíthatók – ami persze nem így történt. A községi döntéseknél a termelési bizottságok novembertől működtek közre.

¹² *Bálint* 2003. i.m. 283., ill. 304. p.

¹³ SL Főj.1485/1945. (jún. 4.); SL Kkb.129/1945.K. (jún. 1.). A széna beszoigáltatását már jún. 1-én elrendelték (uo. 117/1945.K.).

A súlyos terhet jelentő április–májusi – még a hadműveleti területhez tartozó hadtápigények kielégítésére szolgáló – közvetlen beszolgáltatások után alig csökkenő terhet jelentett a június elején visszamenőlegesen, de már az eljárási rend betartásával kivetett, II. negyedévi beszolgáltatás (2. táblázat). A táblázat adatai az összes II. negyedévi kivetést tartalmazzák, tehát többet, mint amit a főispán június elején megfogalmazott.¹⁴

2. táblázat: A Csepregi járás községeinek a beszolgáltatása a Vörös Hadsereg 1945. II. negyedévi ellátására

S. sz.	A község neve	Kivetés					Leadás			
		Szarvasmarha	Árpa	Széna	Vaj	Burgonya	Friss zöldség	Szarvasmarha	Árpa	Vaj
		q	q	q	kg	q	q	q	q	kg
1 Bő		180	17	300	60	30	18,4	179,45	19,17	60
2	Chernelházadamonya	90	8	200	25	25	12,5	91,90	7,71	25
3	Mesterháza	69	5	150	15	20	11	56,97	1,57	15
4 Bük		192	21	320	45	35	30,8	209,65	20,08	45
5 Csepreg		270	31	400	70	50	39,2	200,10	29,67	70
6 Egyházaskölyök		159	12	250	35	25	16,8	189,55	11,59	35
7	Keresztény	90	8	200	25	20	13	60,40	7,94	25
8 Horvátzsidány		120	8	130	15	25	16,3	39,05	7,54	15
9	Németzsidány	54	5	100	5	20	12,1	20,10	0,00	5
10	Ólmod	60	4	90	5	25	16,8	10,45	3,83	5
11	Peresznye	105	4	90	20	25	16,8	110,75	3,61	20
12	Iván	150	10	130	35	30	21	88,48	9,88	21
13	Nagygeresd	120	10	140	35	30	21	122,05	9,47	35
14	Tompaládony	111	10	160	40	30	19,4	102,45	9,74	40
15 Répceszemere		105	7	220	25	30	21	102,70	6,69	25
16	Csér	45	3	170	10	20	7,6	24,40	3,00	10
17	Csáfordjánosfa	90	8	180	20	20	8,7	96,50	7,67	20
18	Sajtoskál	78	5	180	5	25	17,3	84,70	4,87	5
19	Iklanberény	45	3	100	5	20	9,8	29,20	2,87	5
20	Lócs	105	8	130	25	20	8,7	109,40	5,97	25
21	Nemesládony	105	14	110	30	20	11,7	105,35	13,39	30
22	Simaság	116	16	170	40	25	17,3	107,15	15,32	40
23	Szakony	170	22	180	50	25	18,9	199,40	21,00	50
24	Gyalóka	66	7	100	20	25	13,8	50,00	6,70	20
25 Újkér		110	13	180	25	25	12,7	102,20	12,28	25
26	Alsópor	66	7	130	15	20	8,7	66,90	6,70	15

¹⁴ A kivetés: SL Kkb.129/1945.K. (jún. 4.); a beadás: SL Főj.2454/1945. (júl. 1.). A friss zöldségek között 121 q hagymát, 60 q szóját, 30 q céklát, 250 q káposztát, 25 q salátát és uborkát kértek. Ezeket a VH alakulatai közvetlenül gyűjtötték be.

27 Felsőpor	90	7	80	15	20	8,7	90,50	6,70	15
28 Zsira	150	10	180	35	30	19,9	150,90	9,45	35
29 Répcevis	99	10	130	30	25	18,9	97,30	10,00	30
30 Und	90	7	100	20	25	16,8	80,90	6,77	20
Összesen:	3 300	300	5 000	800	765	485,6	2 978,85	281,18	786

A szarvasmarhák kivetése előbb darab szerint történt, de hamar kiderült, hogy csak a súly szerinti kivetés a megfelelő, hiszen az átvétel is ez alapján, kg-os pontossággal, 2-5-8 %-os súlylevonás mellett történik. A darab szerint kivetett szarvasmarhákat átlagosan 300 kg-mal számolták át súlyértékre. A főjegyző a II. negyedévi kivetéssel kapcsolatban felmentést szeretett volna elérni az újabb 1110 db állat beszolgáltatása alól. Tekintve, hogy a kivetésig már 6710 db szarvasmarhát elvittek a járásból, az újabb beadás a mezőgazdasági munkák és a helyi tejellátás rovására fog menni – indokolta a kérését. A vaját a járásban leadott tejből fokozatosan állították elő (1 kg vaj= 28 liter tej). A 2. táblázat adataiból azt láthatjuk, hogy júliusig a kivetés teljesítése 90% feletti lett.¹⁵

A II. negyedévi kivetésekkel kapcsolatos körlevelek még fogalmi problémákat mutattak, hiszen a VH ellátásra szóló begyűjtéseket a főispán jóvátételként említette, illetve a beszolgáltatott termékeket a jóvátételi kötelezettségbe beszámíthatónak tekintette.¹⁶

A Csepregi járás községeit terhelő II. negyedévi kivetés, mint bevezető példa után vizsgáljuk meg a kötelezettség alakulását tágabb horizonton. Az országos adatokkal összevetve, Sopron vármegyére az országot terhelő kötelezettségből többségében az élelmiszerek 1,15–1,20 % közötti aránya jutott. Jelentősen e felett alakult az arány a hús (4,88%), a széna (4,73%), a zab (3,14%) és a szalma (2,68%) esetében. Az összehasonlító adatokhoz fontos tudni, hogy az 1941-es népszámlálásnál Sopron vármegye lakossága az országosnak 1,97%-a, mezőgazdasági népessége annak 2,29%-a, mezőgazdasági termőterülete 2,0%-a, a szántó pedig 2,1%-a volt.¹⁷

A VH ellátására történő, a vármegyét terhelő beszolgáltatások mértékét célszerűen az egybegyűjtött negyedéves adatok ismertetésével tehetjük meg. A 3. táblázatban az egyes negyedévek kivetéseinek összegét járasonként, a Csepregi járás leadásait a legutolsó állapotot tükröző adatokkal, a vármegyei leadásokat pedig a 1946. február 20-ig beszolgáltatott mennyiségekkel tüntettük fel.¹⁸ A táblázat adatai között nem közöltük a

¹⁵ SL Főj.2033/1945. gyűjtő (a továbbiakban: gy.). A szénát (összesen 3000 q-át) és a burgonyát közvetlenül a községekből vitték el.

¹⁶ SL Kkb.259/1945.K. (jún. 22.); uo.468/1945.K. (júl. 31.).

¹⁷ *Bálint* 2003. i.m. 310. és 319–320. p.

¹⁸ Az adatok: II. negyedév: SL IV. 409. Sopron megye alispánjának iratai 1945–1950. a) Közigazgatási iratok 1945–1950.904. és 918/1945. (jún. 4.) (a továbbiakban: SL Alisp.); SL Kkb.117/1945. (jún. 1.), uo. 129/1945. (jún. 18.), uo. 153/1945. (jún. 8.); SL Főj.1634/1945. (jún. 8.), uo. 3781/1945. (gy.); III. negyedév: SL Kkb.268/1945.K. (jún. 24.); SL Alisp.2375/1945. (júl. 21.), uo.2993/1945. (aug. 13., szept. 7., 15., 27.), uo. 3196/1945. (szept. 7.), uo. 3682/1945. (szept. 15.), uo. 4381/1945. (szept. 23.); SL Főj.2356/1945. (jún. 22.), uo. 2998/1945. (aug. 10.), uo. 2713/1945. (aug. 25.), uo. 3168/1945. (szept. 27.); IV. negyedév: SL

húskivetéseket, mert ezeket kétszeres súly beszámításával, élőállat leadással kellett teljesíteni. Hasonló helyettesítést jelentett az árpagyöngy helyett az árpa, a kukoricaliszt egy része helyett a kukorica leadása. Miután a gazdaságok többségének zöldségtermesztése önellátásra rendezkedett be, emiatt az erre szóló kötelezettségeket nem engedték ugyan el, de lehetőség volt azokat burgonyával kiváltani. 1946-ban jelentősen lecsökkentek az igények. Az év első negyedévére nem is történt kivetés, mindössze az 1945. IV. negyedévi behajtására törekedtek.

3. táblázat: Sopron vármegye beszolgáltatásai a Vörös Hadsereg ellátására, 1945–1946

Negyed- év	Megnevezés Járás	Mér- ték- egység	Kivetés					Leadva	
			Csepregi	Csornai	Kapu- vári	Soproni	Várme- gye	Csepregi	Várme- gye
1945. II. negyedév	Szarvasmarha	q	3 300	2 400	3 000	3 300	12 000	3 029	12 659
	Széna	q	5 000	6 000	6 000	3 000	20 000	4 700	9 917
	Árpa	q	300	350	400	300	1 350	243	1 299
	Vaj	q	8	9	9	6	32	8	34
	Burgonya	q	800	900	1 500	800	4 000	765	1 443
	Zöldség, gyümölcs	q	170	400	800	1 220	2 590	426	1 176
1945. III. negyedév	Szarvasmarha	q	2 100	3 200	3 500	1 500	10 300	1 691	8 400
	Széna	q	1 260	5 240	2 520	1 480	10 500	1 260	1 812
	Szalma	q	140	140	170	80	530	140	370
	Árpagyöngy	q	5	7	9	4	25	6	416
	Árpa	q	20	30	35	15	100	20	
	Zab	q	450	800	600	150	2 000	450	812
	Kukorica	q	1 000	2 000	2 000	1 000	6 000	886	1 350
	Tej	q	25	40	40	20	125	25	117
	Vaj	q	116	85	90	57	348	8	35
	Sajt	q	0,2	0,4	0,4	0,2	1,2	0	0
	Burgonya	q	900	1 200	1 400	1 500	5 000	650	5 420
	Liszt	q	920	980	1 500	600	4 000	920	2 564
	Zöldség, gyümölcs	q	400	400	670	650	2 120	400	3 440
	Tojás	db	5 000	7 500	7 500	3 000	23 000	5 000	22 898
	Baromfi	q	19	30	30	21	100	19	60
Sertés	q	145	185	310	110	750	130	195	

Alisp.5395/1945. (okt. 29.), uo. 5723/1945.(nov. 11., 24., 27., 28.), uo. 5782/1945. (nov. 24.), uo. 6070/1945. (nov. 2., 22., 28.), uo. 6953/1945. (dec. 17.); SL Kkb.842/1945.K. (okt. 29., nov. 27., dec. 14.); SL Főj.2002/1945. (nov.13., 28.), uo. 3671/1945. (gy.) uo. 3781/1945. (gy.), uo. 808/1946. (márc. 19.), uo. 1520/1946. (jan. 20.), uo. 1844/1946. (ápr. 17.); 1946. II. negyedév: SL Kkb.294/1946.K. (máj. 27.), SL Főj.2356/1946. (okt. 1.).

1945. IV. negyedév	Szarvasmarha	q	1 320	1 780	1 980	920	6 000	1 376	6 243
	Széna	q	5 000	8 250	8 250	3 500	25 000	5 420	10 123
	Szalma	q	500	620	720	260	2 100	500	7 357
	Árpagyöngy	q	350	700	700	250	2 000	350	1 936
	Zab	q	300	650	550	120	1 620	351	3 211
	Kukorica	q	810	1 060	750	380	3 000	892	2 213
	Zöldség, gyümölcs	q	800	500	700	1 000	3 000	1 060	2 263
	Liszt	q	490	530	770	320	2 110	588	2 394
	Tengeri liszt	q	100	160	180	70	510	95	0
	Köles	q	8	15	8	0	30	2	8
	Bab	q	80	540	480	70	1 170	110	478
	Borsó	q	50	20	60	0	130		
	Étolaj	q	20	35	35	10	100	3	20
	Zsír	q	25	80	80	15	200	24	210
	Tarhonya	q	10	10	10	5	35		0
Tojás	db	1 000	1 000	1 000	500	3 500	1 000	3500	
1946. II. negyedév	Szarvasmarha	q	98	73	78	51	300	96	
	Zöldség, gyümölcs	q	1 220	750	1 250	2 000	5 220	1 212	
	Tojás	db	5 000	7 500	7 500	3 000	23 000	5 000	
	Széna	q	4 000	5 600	6 800	3 600	20 000	3 226	

A KM a kormánybiztosoknak és a közellátási felügyelőségeknek írt 1946. július 8-i körrendeletében azt az értesítést küldte, hogy „az 1946. június – július – augusztus havi kivetések elrendelésével a Vörös Hadsereg ellátására korábban kivetett élelmiszerek beszolgáltatási kötelezettsége meg szűnt. Amennyiben a Vörös Hadsereg ellátására a korábbi évnegyedekből bárminemű hátralék állott volna fenn, azt fenthivatkozott rendelettel törölnék kell tekinteni.” Ezt követően az 1946. évi IV. negyedévi és az 1947. évi I. negyedévi igényeket a KM a „beszerző szervek” útján biztosította. A Jóváételi Hivatal decemberi körrendelete ismételten tisztázta, hogy a VH ellátását a továbbiakban központilag, a kötelező beszolgáltatásokból biztosítja. Ezzel lényegében véget ért a VH ellátásának a külön beszolgáltatásra épülő rendszere. A további ellátást felvásárlással és a közellátási beszolgáltatások készleteiből történő utalással biztosították. A magyar államot anyagilag terhelő ellátás véglegesen a békeszerződéssel szűnt meg.¹⁹

¹⁹ *Bálint* 2003. i.m. 338. p. A Gazdasági Főtanács ekkor úgy rendelkezett, hogy az 1947. évi szeptember hó 15. napján hatályba lépett békeszerződés minden tekintetben az 1945. január 20. napján kelt Fegyverszüneti Egyezmény helyébe lépett, így ettől kezdődően a megszálló szovjet haderő részére az ország nem tartozik ellenérték nélkül tovább teljesíteni a Fegyverszüneti Egyezmény 11. pontjában előírt szolgáltatásokat. Így a Főparancsnokság minden további igényét csak ellenérték megtérítésével lehetett kielégíteni. A VH kivonásáról és a térítésekről folyó államközi egyeztetések nyomán 1948 áprilisában az idézett utasítás úgy módosult, hogy „a Vörös Hadsereg vonalbiztosító alakulatai által 1947. december 16-a után igénybe

Közellátás

A táblázat adatai első ránézésre is súlyos beszoigáltatási kötelezettséget jeleznek. Ezek értékeléséhez azonban fontos figyelembe venni a háborút követő körülményeket is. A legsúlyosabb helyzetet a szarvasmarha beszoigáltatások jelentették, ezért ennek részletes elemzésére a későbbiekben visszatérünk. A termékek nagyobb része az élelmiszerek készleteit, a közellátás lehetőségeit csökkentette. Ezek közül a liszt- és a burgonyaleadási kötelezettség számít a legsúlyosabbnak. A kormánybiztos szeptember 10-i levelében azt kérte, hogy a 4000 q lisztleadást a vármegye a kötelező beszoigáltatásba történő beszámítással teljesítse. Indoklásában rámutatott, hogy kenyérgabonából a tervezett 61 254 kh-dal szemben csak 48 500 kh-at vetettek el és csak 39 722 kh-ról tudták a termést learatni. Az időjárás, a háborús és a földosztással járó termés kiesés miatt csak 5-6 q-s átlagtermést sikerült betakarítani. A 208 863 q termésmennyiségből a vetőmag (61 000 kh-ra 61 000 q), az önellátók szükséglete (121 171 főnek évi 180 kg, azaz 218 107 q), a vármegye ellátatlanjainak fejadagja (57 412 főnek napi 30 dkg, azaz 62 866 q) és a beszoigáltatás (16 200 q) után 149 310 q hiány mutatkozik. A hiányt más terménnyel nem látta pótolhatónak, ráadásul a burgonya 50 q-ás gyenge átlagtermése is több vagonnyi termék más megyékből történő megvásárlását teszi szükségessé – indokolta a kérést. Ennek ellenére november végéig újabb 1340 q liszt és 450 q kukoricaliszt kivetésére került sor, december 17-én pedig további 770 q liszt beadási kötelezettséget írtak elő a vármegyének.²⁰

A burgonya beszoigáltatása elsősorban a Csepregi járásban okozott gondot, hiszen a járás községei az erre kiírt kötelezettségeken felül a zöldség-beszoigáltatást is többségében burgonyában tudták csak teljesíteni. Novemberben a főjegyző határozottan azt kérte az alispántól, hogy a járás területére egyáltalán ne adjon ki zöldségutalványt az oroszoknak, hiszen: „a járás a zöldségtermesztést csak a házi szükséglet erejéig űzi... A Vörös Hadsereg által követelt zöldségmennyiség annyira komolytalan, hogy a legtöbb képviselőtestület a kérdéssel, mint teljesíthetlennel, nem is foglalkozik.” Történt ez annak ellenére, hogy a főispán már az augusztusi kivetés alkalmával jelezte a KM-nek, hogy a 4000 q zöldség, 1000 q gyümölcs és az 5000 q burgonya beszoigáltatása lehetetlen lesz. Már a II. negyedévi 5000 q zöldségfélét sem tudta a vármegye teljesíteni, „minthogy a vármegyében tartózkodó nagyszámú orosz haderő, hadi kórházak és fogolytáborok ellátását sem tudja biztosítani és zöldségféléség a polgári piacokra is alig kerül fel. Ezen tényeket a SZEB helyi megbízottjának is jelentettem és ezen ügyben ő is felirattal fog

vett és a jövőben kívánt... igazolt szolgáltatások ellenértékét a [Jóvátételi] Hivatalhoz benyújtott számlák alapján az eddigi gyakorlatnak megfelelően a Hivatal előlegezheti.” SL Főj.1116/1948. (1947. nov. 5), 11.101/1947. sz. alispáni körlevél. A bevezetőben: „Értesítem Jegyző Urakat, hogy a békeszerződés hatályba lépése következtében Magyarország területéről 90 nap alatt visszavonuló Vörös Hadsereg által kívánt szolgáltatások a Gazdasági Főtanács állásfoglalása szerint ellenszoigáltatás megtérítése nélkül már nem vehető igénybe.” Uo. 1948. ápr. 3. SL Kkb.671/1946. (dec. 17.).

²⁰ SL Alisp.690/1945. kormánybiztos jelentése a KM-nek (szept. 10.). A mérséklés 3385 q-ra megtörtént, de a tényleges beszoigáltatás az itt közölnél 2120 q-val nagyobb volt. Az újabb előírások: SL Kkb.842/1945.K. (nov. 28. és dec. 17.).

élni a saját felsőbb hatóságához.” A táblázatból ugyanakkor látható, hogy jelentős mennyiségű zöldség és burgonya beszoigáltatására került sor. 1946. augusztusától a burgonya beszoigáltatása már beszámított a közellátáshoz szükséges, általános beszoigáltatási kötelezettségbe.²¹

Takarmányozás

A VH ellátására előírt beszoigáltatások a takarmánybázis szempontjából szintén komoly gondokat okoztak. Háttérében a VH-nek a hadi eseményekkel kapcsolatos nagyszámú állat-igénybevételei, illetve az élelmezési ellátásra begyűjtött állomány átmeneti takarmányozási igénye húzódnak meg. Az így birtokolt állatoknak szükséges takarmány, különösen a széna, összegyűjtését ugyanakkor akadályozta ezeknek az állományoknak a legelőn és a réteken folytatott legeltetése. Nem véletlen, hogy erről a járásból az első jelzés Nagygeresdről érkezett, hiszen ott komoly állományt tartott a VH. „A község rétbirtokának legnagyobb részét az itteni orosz katonai alakulat lovakkal, birkanyájjal, tehén- és ökörscordákkal, sertéscordával már hasznavehetetlenné tette. 100 kh hold termését pedig most kaszálják napi 20 kaszással és a szénát elszállítják; a megmaradt kb. 1/3 rész rétbirtok termése oly csekély, hogy abból a legszükségesebb takarmány nem fedezhető és nagyon sokan maradnak takarmány nélkül. Tehát szénát nem tud a község leadni, illetve beszoigáltatni, csak úgy, ha a saját szükségletét veszélyezteti.” – foglalta össze a körjegyző. Az 1946. évi ugyancsak tekintélyes mennyiségű kivetés kapcsán a főispán már júliusban jelezte a minisztériumnak, hogy a kivetést nem tudják teljesíteni. A Hanság ugyanis „a Vörös Hadsereg alakulatai által van megszállva”, a Csornai és a Kapuvári járásból 10 026 kh-as területet legeltetnek, illetve kaszálnak, azaz erről kb. 212 021 q szénát vesznek igénybe, a kisebb réteken pedig a szárazság miatt a szükséglet sem termett meg. A Csepregi járásra vonatkozóan a főjegyző jelezte, hogy a járásban összesen 68 852 q széna termett, a tavaszi szalmával együtt 137 092 q áll rendelkezésre az állatok takarmányozására. A szükségletekhez képest 75 088 q hiány van, aminek 70 %-át pótolja a jó csalamádétermés és a kukoricaszár felhasználása.²² Az árpa és a kukorica beszoigáltatása a szénáénál kisebb gondot okozott, ugyanakkor jelentősen csökkentette a közellátásra történő beszoigáltatási előírások teljesíthetőségét, valamint a gazdáknál maradt hizlaló takarmány mennyiségét.

Szarvasmarha-beszoigáltatás

Mint jeleztük, a VH ellátása a szarvasmarha-beszoigáltatás szempontjából okozta a legtöbb problémát. Ennek részleteit a Csepregi járás községeinek példáján mutatjuk be. A 4. táblázat első oszlopában az áprilisban elrendelt hadszíntéri beadásokat, az utolsó adat-

²¹ SL Főj.3627/1945. (nov. 10.). A kormánybiztos felterjesztése: SL Főisp.468/1945.K. (aug. 3.). A beszámítás: SL Kkb.294/1946. (aug. 21.).

²² SL Főisp.202/1945. (jún. 7.). Kérték, hogy a szénát takarmányszalmával pótolhassák; SL Kkb.294/1946.K. (júl. 10.); SL Főj.2621/1946. (aug. 14.). A VH csak a Csornai járáshoz tartozó Földsziget-majorban 11 000 db szarvasmarhát tartott (SL Kkb.118/1945. (jún. 1.).

oszlopban pedig az 1946-ban elrendelt jóvátételi szállításokat is feltüntettük. A táblázat adatai – kiegészítve a háborús kár 2774 db-os veszteségével – ilyen módon egy év leadásait foglalják össze. A táblázatból hiányzik az 1946. évi 213 q, azaz 71 db-ra szóló kivetés, miután erre nem maradt fenn községek szerinti kimutatás.²³

4. táblázat: A Csepregi járás községeinek szarvasmarha beszolgáltatásai

S. sz.	A község neve	1945. jún. 20.	1945. jún. 25.	1945. aug. 6.	1945. aug. 25.	1945. szept. 15.	1945. szept. 27.	1945. dec. 28.	1946. ápr. 8.	Összesen	Letétség 1945. ápr. 13.	Beszolgáltatás aránya
		db	db	db	db	db	db	db	db	db	db	%
1	Bő	178	53	4	2	3	19	30	32	322	865	37,2
2	Chernelháza-damonya	80	25	3	3	3	9	12	10	145	439	33,0
3	Mesterháza	78	21	2	2	1	6	9	7	125	258	48,4
4	Bük	485	63	7	6	2	15	36	39	654	1 171	55,8
5	Csepreg	291	84	13	8	10	26	39	39	510	1 494	34,1
6	Egyházaskalu	123	64	4	3	3	10	25	21	253	808	31,3
7	Keresztény	111	21	2	1	1	7	9	10	163	343	47,6
8	Horvátzsidány	135	14	7	2	5	8	12	14	196	425	46,0
9	Németzsidány	64	8	2	2	1	4	4	5	90	179	50,0
10	Ólmod	71	5	2	1	1	5	6	6	96	277	34,6
11	Peresznye	116	28	8	2	7	7	11	10	188	417	45,1
12	Iván	222	33	5		3	15	30	36	344	944	36,5
13	Nagygeresd	172	33	4	2	3	10	17	13	254	523	48,7
14	Tompaládony	179	27	5	4	5	12	20	13	265	519	51,1
15	Répceszmere	97	34	5	2	3	8	15	8	172	398	43,1
16	Csér	48	9	2	1		5	6	7	78	178	43,7
17	Csáfordjánosfa	67	29	4	1	3	7	8	9	128	417	30,7
18	Sajtoskál	114	26	2	2	1	4	8	9	165	273	60,4
19	Iklanberény	45	9	2			2	4	4	66	108	61,1
20	Lócs	100	32	7	1	7	8	6	8	169	442	38,1
21	Nemesládony	142	32	6	4	5	7	12	11	219	398	55,0
22	Simaság	186	25	7	4	7	9	15	15	268	517	51,8
23	Szakony	200	76	9	7	8	15	29	28	372	846	44,0
24	Gyalóka	80	17	2	2	1	4	7	6	119	241	49,4
25	Újkér	96	36	4	2	3	9	16	14	179	447	40,1

²³ Az oszlopok sorrendjében: SL Főj.1502/1945.; uo.2033; 2033; 2234; 2713; 2548; 3168; 3627/1945.; SL Kkb.200/1946.K. 1945. ápr.13-i: SL Főj.1147/17/1945. A súly alapján kivetett mennyiségeket 300 kg/db szerint váltottuk át.

26	Alszopor	60	21	2	2	1	3	7	6	101	230	44,0
27	Felszopor	81	30	2	2	1	4	13	9	141	403	35,0
28	Zsira	95	51	5	3	5	8	14	9	190	415	45,8
29	Répczevis	120	31	3	3	2	6	10	9	185	369	50,0
30	Und	100	27	5	2	5	5	7	9	159	277	57,4
	Összesen:	3 936	964	133	76	100	254	435	416	6 314	14 621	43,2

A nyers számoknál többet mondanak az arányok. Az 1944. tavaszi állatszámolás adataihoz képest az 1945. április 13-i felmérésig 23,3%-kal csökkent a szarvasmarha-állomány. Most ezt a megszállás utáni legelső felmérést vesszük alapul a VH ellátására beszolgáltatót mennyiség elemzéséhez. Láthatjuk, hogy a beszolgáltatót állomány a kiinduló létszám 43,2%-a. Ez az arány a valóságban jóval több, hiszen a bázis minden leadási ciklus után csökkent, tehát az igénybevételi arány növekedett.

A beszolgáltatás kötelezettsége az egyes községeket nem egyenlő mértékben érintette. Az állataik itt tekintetbe vett létszámarányához képest Chernelházadamonya, Egyházásfalva és Csáfordjánosfa az átlagtól jelentősen elmaradó, míg Bük, Sajtoskál, Iklanbérény, Nemesládony, Simaság és Und az átlagot jelentősen meghaladó mértékben vette ki részét a VH ellátásából. A különbségek az időközben módosult létszámok adataihoz mért kivetéseknek köszönhetőek, tehát a regenerációs eredmények fordított arányt mutatnak. Ez a nagymértékű beszolgáltatási kötelezettség a gazdaságok újjászervezését alapvetően akadályozta, tovább rontotta a tenyészállomány összetételét, de súlyos helyzetbe hozta a tejellátást és a vonóerő ellátottságot is.

A KM egy júliusi körlevelében felhívta a figyelmet arra, hogy az igénybevétel során tartsák szem előtt a „tenyészállomány fenntartásához, a mezőgazdasági munkálatok elvégzéséhez szükséges igaerők meghagyásának és az 1 tehenet tartó gazdaságok lehető megkímélésének fontos szempontját.” Novemberben a járás főjegyzője jelezte az alispánnak, hogy – jöllehet a járás eddig hiánytalanul leadta a kivetett szarvasmarha-mennyiséget, de a IV. negyedévi kivetéssel „már a földhözjuttatottak egy-két marhája van veszélyben, a módosabb gazdák pedig földjük megművelését nem tudják kellően teljesíteni, még az eddigi hiányos mértékben sem.” 1946 januárjában a KM – a Földművelésügyi Minisztérium (a továbbiakban: FM) átírta és a tömeges panaszok miatt – kiadott körlevelében hivatkozott a megjelent jogszabályokra, és a tenyészállatok fokozottabb megóvására utasította az érintett közigazgatási hatóságokat. Ezen túl még azt is a vármegyei állattenyésztő egyesület és a gazdasági felügyelőség közreműködéséhez kötötte, hogy az igénybevételeket megelőzően állatcserékre kerülhessen sor. A VH ellátását biztosító egyetlen, az állatok beszolgáltatásáról szóló kormányrendelet előírta, hogy a kivetéseknél figyelemmel kell lenni „a tulajdonos állatainak a számára, az eddig teljesített beszolgáltatás mérvére, a tulajdonos művelése alatt álló földterület terjedelmére, a talaj minőségére és az üzemszerű, továbbá az állattenyésztés érdekeire és a mezőgazdasági termelés folytonosságának a biztosítására, valamint a tulajdonost esetleg ért háborús károokra. A tenyésztésbe fogott apaállatokat, valamint a... tenyészállat igazolvánnyal ellátott állatokat nem szabad

igénybe venni. Az állattulajdonos, ha kizárólag ilyen állatokkal rendelkezik, a tenyészállat helyett más – esetleg e célra vásárolt – állat átadására kötelezhető.”²⁴ Sajnálatos tény, hogy a tenyészállatok védelméről is szóló rendeletek csak október végén jelentek meg, továbbá, hogy a KM januári körlevelének tartalmát az alispán csak április 3-án továbbította az érintettekhez, amikor már a szarvasmarha-beszolgáltatások döntő része lezajlott.

A fenti lényeges, de megkésett és a valóságtól, a teljesíthetőségtől messze eső szempontoknál sokkal fontosabb volt az egyes községeken belül a kivetések igazságosságának, azaz a terhek arányos elosztásának kérdése. A községenként kialakított és gyakorolt kivetési eljárások – a panaszok, fellebbezések megjelenésével párhuzamosan – helyi szabályozások megalkotását igényelték. Erre a járásban először Bükön került sor, ahol az 1945. április 4-i állatlétszámból kiindulva két db fogatolt állatot és egy tehenet, valamint az újbirtokosoknak juttatott állatokat mentesítették a besolgáltatás alól, a többit – a község átlagosan 50 %-os beszolgáltatási mértékének eléréséig – progresszív módon tervezték igénybe venni. Kedvezményt adtak az épületkárok esetén, óvni szándékozták a borjú- és növendékállományt, támogatták a törzskönyvezett állatok cseréjét és a kötött súly szerinti beszolgáltatásban a társulásokat. Bóben már májustól működött az a rendszer, hogy két igavonót és egy tehenet mentesítettek a besolgáltatás alól, az e feletti létszámot beszolgáltatási alapnak tekintették, amiből 25–50–75 %-os mértékig jelöltek ki igénybevételre állatokat. A 710/1946. M.E. rendelet alapján a kivetés joga az alispántól a kormánybiztoshoz került. Az alispán fontosnak tartotta, hogy a főjegyzőkkel és a szakhivatalokkal konkrétan javaslatot dolgozzanak ki az igazságos elosztás módjára, mint tette azt a kormányrendelet. Javaslatuk figyelembe vette ugyan a családok nagyságát is, de bonyolultsága és számos alternatívája miatt nem válhatott vezérfonallá.²⁵

A VH ellátására történő szarvasmarha-beszolgáltatásokkal kapcsolatban került napirendre a községeken belüli igazságos teherelosztás anyagi vetülete is. Sopron vármege törvényhatósági bizottsága 1945. október 1-től kötelezővé tette a községeknek a *kártalanítási és kiegyenlítési alap* létesítését azzal a céllal, hogy „ne csak azok viseljék a besolgáltatások terhét, akiknek állatot, vagy egyéb terményeket kell beszolgáltatniuk, hanem jövedelmük arányában a községeknek minden lakosa. Mivel a beszolgáltatásra kerülő állatok és egyéb termények fejében a magyar kormány a *forgalmi értéknél lényegesen alacsonyabb összeget* térít csak meg (kiemelés: H.A.), a különbözetet a képviselőtestületeknek ki kell vetnie a község minden lakosára.” A kivetésnél figyelembe kell venni az

²⁴ SL Főj.2375/1945 (júl. 21.); Uo.3627/1945. (nov. 10.); Állatcserék: SL Alisp.1497/1946. (ápr. 3.). A hivatkozott rendeletek: 7.680/1945. M.E. (aug. 28.) és a végrehajtásáról szóló 146.000/1945. F.M. (szept. 18.) Kormányrendelet: 710/1946. M.E. (jan. 21.), erről az alispán febr. 28-án küldött értesítést a jegyzőknek (SL Alisp.1497/1946.).

²⁵ Bük: SL Alisp.6548/1945. (nov. 28.) és SL Főj.3937/1945. A büki szabályzatot a főjegyző minden jegyzőségnek megküldte mintának. Bó: SL Alisp.604/1946. (jan. 22.). Utóbbi egy panasz kapcsán ismerjük. N.A.-nak 25 db marhája volt, ebből a beszolgáltatási alap 22 db lett. Eddig igénybe vettek 10 db-ot, most 17 db marhája van, tőle addig nem vesznek igénybe, amíg mindenki le nem adta a beszolgáltatási alapjának 75 %-át. SL Alisp.7130/1945. (1946. febr. 11.).

egyés lakosok „köztudomás alapján megállapított jövedelmét”. A határozat javaslatot tett létminimum megállapítására, progresszió érvényesítésére, a hozzájárulás behajtását pedig közadók módjára rendelte beszedni. Fellebbezni a vármegyei kisgyűléshez lehetett. A határozatot – a végrehajtás halasztása nélkül – jóváhagyásra felterjesztették a Belügy-minisztériumba.²⁶

A községek előjáróságainak többsége megkísérelte kialakítani a saját rendszerét, de felmerültek komoly ellenvetések is. Ivánban november közepén úgy foglaltak állást, hogy „A vörös hadsereg részére történő beszolgáltatások terhét az állam viselje, mert csak így lehetséges az, hogy annak súlyát az ország minden lakosa és adófizetője érezze [kiemelés: H.A.]. A beszolgáltatott termények árának kifizetése [...] azonnal történjék meg, hogy ezáltal a gazdákat ért károsodás csökkenjen. Lásna el ezért a Kormány a Vármegyét megfelelő összeggel, hogy a beszolgáltatott termény, vagy állat ára azonnal fizethető legyen, ne pedig fél vagy háromnegyed év múlva.” Ennek ellenére létrehozták a községi alapot, amelyhez az adóalapok mellett a jövedelmet és az állatlétszámot kívánták figyelembe venni. Az iparosoktól az adóalap 200%-át, a kereskedőktől pedig a 300%-át tervezték beszedni, és az így keletkező többletekből fedezni a kártalanítást.²⁷ Alsziporon a hozzájárulási arány megállapításához a község 71 lakosára 0,5 és 9 közötti szétosztási arányszámot állapítottak meg, összesen 282 pont értékben, öten a szegénységük miatt nem kerültek fel a listára. November végén azonban egy fellebbezés felszínre hozta a rendszer igazságtalanságát, mert az csak október 1-től érvényesítette volna a kárpótlást. Továbbá beleütköztek abba, hogy az általános pénztelenség miatt a döntés nem hajtható végre. Az első döntés óta keletkezett hivatalos magyarázatokból az is kiderült, hogy a hozzájárulás nem hajtható be közadók módjára, „... hanem azt az érdekeltek igazságérzetére és méltányosságára hivatkozva kell az érdekeltektől bekérni.” Így aztán a határozatukban fenntartották ugyan a korábbi döntést, de hozzátették „Semmi kilátás nincs arra, hogy az érdekeltek «bekérés» alapján fizetnének.” A büki képviselőtestület úgy döntött, hogy „mellőzi” az alap létesítését, mert hiányzik az értékálló fizetőeszköz, így a behajtás ideje után már nem jelentene segítséget; a terményben történő beszédését pedig az egyéb adó és beszolgáltatási terhek gátolják. Úgy vélték, hogy az aránytalanságokat az igazságos teherelosztással kell biztosítani. Hasonló okok miatt utasították el az alap létesítését Újkéren és Felsziporon is, utóbbinál az alap igazságtalanságát azzal egészítették ki, hogy az csak a VH ellátására leadott termékekre szól, és nem veszi figyelembe a jóvátételre szállítottakat. Összességében a járásból a Bői, a Répceszemerei jegyzőségek községei, valamint Sajtoskál és Lócs készítettek kiegyenlítési alapot.

Az alsziporiaknál említett hivatalos magyarázatok arra terjedtek ki, hogy a pénzügyi kormányzat nem engedélyezte, hogy a hozzájárulásokat adószerűen hajtás be, egyébként a szabályzatok érvényben maradhattak. Végül is a terhek kiegyenlítéséről a január

²⁶ SL Alisp.468/1945. (okt. 4.) helyen SL Alisp.1810/1945. 24. B.gy. 24. sz. határozat.

²⁷ Iván: SL Főj.896/1945. (nov. 15.). Alszipor: SL Alisp.7106/1945. (okt. 21. és nov. 28.). Bük: SL Főj.896/1946. (jan. 9.). Felszipor és Újkér: uo.7106/1945. (okt. 21.).

végén megjelent 710/1946. M.E. sz. rendelet intézkedett, emiatt az alispán a korábban kialakított gyakorlatot megszüntette.²⁸ A kormányrendelet valójában elismerte, hogy a VH ellátására beszolgáltató állatokért nem a tényleges forgalmi árat fizették ki a gazdálkodóknak, hiszen azzal a megfogalmazással élt, hogy „Amennyiben ez az ár [ti. a KM által erre az esetre megállapított ár] a helyi forgalmi árat nem éri el, a községi eljáróság az állattulajdonos részére – kérelemre – a hatóságilag megállapított ár és a forgalmi ár különbözetét az erre a célra létesített alapból térítésként köteles kiutalni.” Az alapot egyébként a szükséglethez mérten a közadók alapján és módjára kellett beszédni.

Eljárás

A VH ellátására történő beszolgáltatás végrehajtása a közigazgatás minden szintjén – néha ellenérzésekkel kísért, de – mindenképpen sok elfoglaltságot, problémát jelentő újszerű feladatként jelentkezett. A Kormányban a KM-re hárított feladat – ellentétben a jóvátétellel – nem kapott hatékony támogatást. Sokat mondó, hogy csak 1946 januárjában jelent meg az első rendelet a VH ellátásával kapcsolatban, nevezetesen a begyűjtött termékek kifizetéséről intézkedő jogszabály. A KM egészen addig, meg azt követően is főként körrendeletekkel, leiratokkal irányította a folyamatot. Sopron vármegyében a közelítési kormánybiztos és a SZEK vármegyei megbízottjának az együttműködése, valamint az átvételek operatív irányítását végző Nikolenko főhadnagy munkája – ha esetenként indokolatlan idővesztések mellett is, de – többségében zökkenőmentes volt. A kormányzati irányítás hiányosságai mellett a tényleges végrehajtói, a helyi jegyzőségi és községi eljárósági szint okozta a legtöbb problémát. Utóbbi érthető, hiszen a községekben a gazdaságokra szóló kivetés, annak teljesítése, vagyis a tényleges begyűjtés, valamint a VH részéről történő átvétel már csak a dolgok természete miatt sem lehetett zökkenőmentes.

Az alispán, látva a sok igazságtalanságra utaló panaszt, október közepén arról intézkedett, hogy „ezen túl minden orosz igénybevételt terjesszenek a Jegyző Urak a képviselőtestület és a termelési bizottság együttes ülése elé, ezentúl tehát ne a jegyző és a bíró, sőt ne is az eljáróság, hanem az említett testületek végezzék el az egyéni kivetést.” A panaszokat és a fellebbezéseket a jegyzők vizsgálják ki, és vagy terjesszék a képviselőtestület elé újabb határozathozatalra, vagy az alispánhoz, hogy azt a kisgyűlés elé terjesszesse – szöveg az utasítás további része. A járási kivetések igazságosabbá tételéhez a főjegyző decemberben kért a művelési ágakra, ezen belül a gazdálkodók által ténylegesen használt területekről információkat, hozzátéve, hogy az állatok beszolgáltatásának kivetését eddig is az állatlétszámok kimutatásai alapján végezte. Ugyanakkor kifogásolta egyes jegyzők nem kellő ügybizalmát. „Így többen vannak, akik a beszolgáltatások körüli összes tevékenységüket abban látják, hogy a főjegyzői rendelet lemásolásával azt a községi bírónak intézkedés végett kiadják. Sem a képviselőtestületeknek a kivetéssel kapcsolatos munká-

²⁸ SL Főj.896/1946. (jan. 29.) Megszüntetés: az SL Alisp.1041/1946. (márc. 11) rendelete alapján. A behajtási eljárásokat még november 11-én szüntette meg a 3328/1945. sz. utasításával. A kormányrendelet 1946. jan. 21-én jelent meg.

jabán, sem a kivetett termények beszolgáltatásában nem vesznek részt. Innen ered aztán az a hiba, hogy az átvevő orosz alakulatoktól a községek vagy egyáltalában nem, vagy nem megfelelő nyugtát kapnak, amelyeket egyes jegyzők képtelenek arra a számra hivatkozva beterjeszteni, amely főjegyzői szám alatt a rendelkezést megkapták. Nem beszélve arról, hogy igen sok nyugta csak hetek, sőt hónapok múlva kerül elem, amikor már nagyon nehéz az eredeti rendelkezéssel való kapcsolatot felfedni.”

Az elrendelések, a bizonylatok és a kifizetések pontosabb kezelése érdekében december elejétől az iktatószámokon túl – visszamenő hatállyal is – „orosz leadás”, azaz O.L. számokat vezettek be az alispán minden külön kivetéséhez. A helyzet azonban 1946-ra sem nagyon változott. A SZEB panasa alapján a gazdasági felügyelőség – miközben elismerte a beszolgáltatással kapcsolatosan végzett emberfeletti munkát – azt tapasztalta, hogy a járási főjegyzők többször csak telefonon adnak kivetési utasításokat, és nem kísérik figyelemmel a végrehajtást.²⁹

Szinte általános problémát jelentett a kivetések teljesítésével kapcsolatos *határidők* betartása és a kivetés *egészének teljesítése*. Ebben a tekintetben az idő előrehaladtával lazult a kezdeti fegyelem. 1945 decemberében egy orosz–magyar vegyes bizottság vizsgálatot végzett a IV. negyedévi beszolgáltatással kapcsolatban. Az egyes termékekre eltérő, de átlagosan 60% teljesíthetőséget állapítottak meg. 1946. január közepén a főjegyző már fenyegetéssel igyekezett a hiányok pótlására bírni a III. és a IV. negyedévi beszolgáltatással elmaradókat. „A mostan közölt január 23-i időpont az utolsó a beszállításra, amennyiben erre az időpontra az összes hátralékok nem lesznek itt, a hátralékos községekre az oroszok maguk fognak – mint közölték – pótkivetést eszközölni és azt behajtani.” A teljesítések hiányosságai különösen 1946 elején okoztak gondot, amikor a kifizetésekre került volna a sor. Az első hónapok az 1945. III. és IV. negyedévi kivetések behajtásával teltek. Májusban az 1945. IV. negyedévi zsír- és az olajbeszolgáltatás elmaradásai miatt helyettesítőként a KM már szarvasmarha vagy sertés beszolgáltatását is elfogadta volna. Gyakran előfordult, hogy az esetleges többletbeszolgáltatásokból pótolták a hiányokat akár termékek, akár járások között. Augusztusban aztán a KM törölte az 1946. II. negyedévi kivetésekből még fennálló tartozásokat, az eredeti kivetéseket az addig összegyűlt élelmiszerekre korlátozta, és a VH ellátására történt beszolgáltatásokat 1946. augusztus 1-ig engedélyezte.³⁰

Az átadási problémák konkrét esetei a szarvasmarhák leadásával kezdődtek. Az 1945. II. negyedévében kivetett árpát és a szarvasmarhákat Sopronban kellett átadni. A június 10-én – a kísérő orosz katonák hiányában – útba indított 964 db szarvasmarhából azonban út közben 350 db-ot az orosz katonák minden tiltakozás és kérés ellenére

²⁹ SL Főj.3621/1945. (okt. 13). A jegyzői munka: uo.4011/1945. (dec. 10). A gazdasági felügyelőség észrevételei: SL Főj.2356/1946. (júl. 19).

³⁰ *Bálint* 2003. i.m. 327. p. SL Főj.3946/1945. (dec. 3.). Pl. az 1945. III. negyedévi kivetések a 7–12. O.L. jelzést kapták. Pótkivetés: uo.168/1946. (jan. 16.). A hiányzó termények egy részét a Futurától már megelőlegeztette, de az is visszapótlást igényelt. SL VI. 208. Sopron Megyei Gazdasági Felügyelőség iratai 1944–1949.2542/1946. (máj. 28.). Pl. 43 kg zsír vagy olaj = 100 kg élő sertés, 20 kg olaj = 100 kg élő marha, 20 kg olaj = 120 kg élő marha. Helyettesítés: pl.: SL Kkb.241/1946. (márc. 21). A törlés: SL Kkb.294/1946. (júl. 17.).

elhajtottak. Később a veszteség pótlására Szakonyból 31 db marhát hajtottak volna Sopronba, de Deutschkreutz községben az orosz katonák ezeket elvették, még az egyik hajtót is letartóztatták. Komoly nehézséget okozott a hosszú várakoztatás és az így keletkezett kár elismertetése. Hasonló eset ismétlődött meg decemberben. Ekkor a kivetett 1320 q szarvasmarhából 730 q-t, azaz kb. 243 db-ot Csepregben adtak le a gazdák. Ennek az állománynak a 40 km-es úton Hegykőre való hajtásához ismét nem érkeztek meg az átvett állományt kísérő orosz katonák, így a főjegyző és a bíró a községből igyekezett hajtókat toborozni. Több sikertelen próbálkozást követően „az átvevő és társai arra határozták magukat, hogy maguk oldják meg erőszakkal a kérdést és fegyveres fellépéssel az utcákon közlekedő fogatokat feltartóztatták, a járókelőket elfogták és ezekkel hajtották és kísértették a csordát, mely ma 12 óra körül útnak indult.” – jelentette a főjegyző. Mindez a gazdák leadásának teljesítése, az átvétel utáni harmadik napon történt.³¹

A főjegyző az elismervényeket vagy a készre jelentés alkalmával, vagy az alispáni felhívásra terjesztette fel. Utóbbihoz tartozik az a szeptember közepi eset, amikor a II. negyedévi szarvasmarha-, széna-, vaj- és árpakivetések elismervényei mellett a még folyamatban lévő begyűjtések aktuális dokumentumait is beküldte a főjegyző. Gondjait is jelezte: „Ide csatoltan felterjesztek olyan átvételi elismervényeket, melyeket fenti csoportosítások egyikéhez sem csatolhattam, és amelyekről azt sem tudom megállapítani, mily féleség átadásáról szólnak.” Az ok: „az orosz szövegű elismervényeket lefordítani és így tartalmukat kijegyezni, írni, olvasni tudó tolmács hiányában nem tudom.” Ennek aztán olyan következménye is lett, hogy a zöldség és a gyümölcs helyett is leadott burgonya árát a községek között felosztani sem tudta. A II. negyedévi beszolgáltatások elszámolási dokumentumait a KM október elején azzal küldte vissza a vármegyébe a kormánybiztosnak, hogy azok nincsenek a megfelelő záradékokkal ellátva, „valamint az orosz nyelvű számadásban a VH II. negyedévi ellátására kiszolgáltatott élelmiszerek ára nincs feltüntetve.”³² Ez az eset is jelzi a rendeleti szabályozás hiányát, egyúttal első jele annak a rendelkezéssorozatnak, amelyek – az elszámolások, bizonylatolások kellékeit tekintve – utólag állították fel olyan követelményeket, amiket ebben az összefüggésben nem lehetett teljesíteni.

A panaszok, fellebbezések 1945 novemberében szaporodtak meg. Az érintettek betartották az eljárási rendet: beadványaikkal előbb a képviselőtestülethez fordultak, és csak azt követően az alispánon keresztül a vármegyei kisgyűléshez. A Csepregi járásból több mint két tucat – szinte kizárólag a szarvasmarha-leadásokkal kapcsolatos – panasz érkezett el az alispánhoz. A tényleges okok az eseteket részletesen tárgyaló képviselőtestületi jegyzőkönyvekből derülnek ki. A vélt igazságtalanságok mögött ténylegesen a leadások miatt jelentősen lecsökkent, a tejjelátást és a mezőgazdasági munkákat, a tenyész-

³¹ SL Főj.2033/1945. (jún. 29.). SL Főisp.468/1945. (nov. 8.); SL Főj.3589/1945. (dec. 20.) jelentése a SL Kkb.1/1946. alatt.

³² SL Főj.4052/1945. (szept. 16.). A II. negyedévi kivetéseket – némi hiánnyal - már június végéig beszolgáltatták. KM leirat: SL Kkb.462/1945.K. (okt. 2.). A kormánybiztos okt. 15-én „megfelelő eljárásra” megküldte a számadási okmányokat az alispánnak.

tést veszélyeztető állapotok húzódtak meg. Ugyanakkor kiderült, hogy sokan eladásokkal, az oroszokkal lóra történt cserével, a tartott állomány családtagok közötti felosztásával igyekeztek csökkenteni beszolgáltatási kötelezettségüket. A jegyzőkönyvekből az előjáróságok gondos, körültekintő mérlegelése alapján, sokszor nehezen, de szükségből meghozott határozataira láthatunk példákat.³³ A vármegyére eljuttatott fellebbezések az alispán sokszorosított határozatsablon segítségével, indoklással utasította vagy fogadta el, és ennek megfelelően kötelezte az előjáróságot új határozat meghozatalára.

Kifizetések

A VH ellátásával kapcsolatos rendszer legkritikusabb pontját a beszolgáltatott termények, termékek árának a megtérítése jelentette. Ahogy a kormányzat csak megkésve és részlegesen szabályozta a VH ellátásával kapcsolatos eljárásokat, úgy ennél is rosszabbul kezelte a beszolgáltatott áruk megtérítésének kérdését. A következőkben leírt események mindenesetre ezt támasztják alá. Figyelmünket a beszolgáltatáshoz képest késői kifizetésekre és a térítési árakra koncentráljuk, ugyanis ezekben a szempontokban összegződött a gazdatársadalmat ért károk döntő része.

A 1945. II. negyedévi kivetésnél: „Az áruk ellenértékének kifizetésére vonatkozóan pótlólag intézkedem.” – írta a főispán. Az alispán a III. negyedévi kivetésekhez csatolta a KM részletes utasítását: „Az áruk ellenértékének kifizetésére a kormány fog megfelelő pénzellátmányt a Közéllátási Kormánybiztos Úr rendelkezésére bocsátani. Addig is, amíg annak gyakorlati leküzdésére sor kerül, igyekezzék Kormánybiztos Úr az árukat hitelbe, vagy bankkölcsönrel megvásárolni, vagy pedig a vármegye előlegezze meg az ahhoz szükséges pénzüsszeget. A felvásárlási árakra vonatkozóan további intézkedésig minden egyes esetben az 1944. év júliusában érvényben volt hivatalos árak tízszeresét kell téríteni.” A IV. negyedévben még mindig a homályos távlatban maradt a kifizetés. „Az igénybevetett termények átvételi árának megállapításánál (sic!) és a szükséges pénzüsszegek rendelkezésre bocsátásáról külön fogok intézkedni.” – szöveg a KM leirata.³⁴

Nem így történt. A valóságban általános szabályként érvényesült az, hogy az átvett árukat az átvétel idején érvényes hatósági áron fizették ki. A gondot az okozta, hogy a kifizetésre az átvételt követően csak *hónapok múlva* került sor, és közben az infláció rohamléptekben gyorsult.

A II. negyedévre kivetett élelmiszereket június végéig begyűjtötték. Az alispán csak október 5-én állította össze a kifizetési listákat, mindössze a szarvasmarhák árához kért eligazítást a kormánybiztostól. Nem tudta ugyanis, hogy a KM rendelkezésének megfelelő (az 1944. évi ár 10-szeresét jelentő) 400 P/kg-os, vagy a júliustól érvényes 80 P/kg-os árat kell-e kifizetni. Október végén már határozott intézkedést kért a kormánybiztostól a főjegyzőknek a kifizetésekhez szükséges ellátmányok biztosítása érdekében. Kifejtette,

³³ Példaként: SL Alisp.3984/5955, 6548, 6807/1945. De ide sorolhatók az alispáni iratok közül: 5947, 5997, 6086, 6087, 6088, 6089, 6094, 6460, 6461, 6462, 6482, 6543, 6544, 6587, 6609, 6807, 7279/1945. számúak is.

³⁴ SL Kkb.565/1945.K. (jún. 3.); KM utasítás: SL Főj.2375/1945. (júl. 21.). KM leirat: SL Kkb.842/1945. (okt. 20.).

hogya ha „Az ellenértékek kiutalása a beszolgáltatás lezárása után történik csak meg akkor a drágulás miatt a beszolgáltatók igen rosszul járnak” – hiszen csak az átvételkor érvényes árat kapják meg. A kifizetésre november közepén mégis így került sor. Ez azt jelentette, hogy a 312 230 kg szarvasmarha után 6,16 P/kg-os árat térítettek, miközben ez az ár már a III. negyedévben 24 P/kg-ra növekedett, de a kifizetés idején, a IV. negyedévben már 1200 P/kg-os árat kellett volna érte adni. A különbség 195-szörös! Ez azt jelenti, hogy pl. egy júniusban leadott 300 kg-os szarvasmarha árán a kifizetésekor a gazda nem egészen 1 kg sertéshúst vehetett. A többi terméknél már a III. negyedévi árakkal számoltak el; ez az árpánál 3,7 P/kg-mal szemben 215 P/kg-os árat, azaz 58-szoros különbséget jelentett, a szénánál az 1,3 P/kg helyett 96 P/kg-ot, azaz 73-szoros árat kellett volna téríteni, a vajnál a 150,7 P/kg helyett 7300 P/kg, azaz a kifizetett 48-szorosa járt volna. A többi terménynél is 40–60-szoros eltérések mutatkoztak. Az 1945. évben a novemberi volt az egyetlen kifizetési alkalom. Nem sikerült kifizetni a II. negyedévben leadott összes terméket, a III. negyedévinek pedig csak a töredékét térítették meg ekkor. A III. negyedévről 1946-ra áthúzódó termékek közül januárban a szarvasmarhát 25 P/kg, a sertéseket 53,8 P/kg áron fizették ki az akkor érvényes 10 000 és 20 000 P/kg-os árak helyett, az eltérés már 400, illetve 379-szeres. A 495 kg baromfiért február közepén már 24 000 P/kg-os árat térítettek.³⁵

1946. január elején végre jogszabályban rendezték a VH részére igénybe vett élelmiszerek ellenértékének a megtérítését. A rendelet szerint a kormánybiztos utalja ki a rendelkezésére bocsátott pénzellátmányból a kifizetéseket, amelyeket a községi elöljáróság juttat el a beadásokat teljesítőkhöz. Ez a rendelet lehetővé tette, hogy az ellenérték készpénzben történő megtérítése helyett az átadók utalványt igényelhessenek, amit az aktuális áron 1946. december 31-ig lehetett volna beváltani. Később kiderült, hogy a leadott, de eddig ki nem fizetett élelmiszereket is lehet utalvánnyal ellentételezni.³⁶

A beszolgáltatott élelmiszerek kifizetését nehezítette az a február végén kiadott KM rendelkezés, amelyik bonyolult igazolási dokumentációhoz valamint súlyos, 30%-os számlailletékhez kötötte a kifizetéseket. A rendelkezés a VH ellátására és a jóvátételi szállításokra is kiterjedt. A Csepregi járás főjegyzője rögtön jelezte, hogy a rendelkezésben szereplő követelményeket legfeljebb az ezt követő beszolgáltatásoknál lehet érvényesíteni, akkor is kérdéses, hogy a VH átvevői megfelelő elismervényt adnak-e, illetve, hogy a „számlailletéket a terhes leadások mellett a beszolgáltatást teljesítő gazdák hajlandók-e viselni majd.”³⁷

³⁵ Alispán: SL Kkb.468/1945. (okt. 5.); Uo.842/1945.K. (okt. 29.); A kifizetésről: SL Főj.3781/1945. és SL Kkb.468/1945.K. (nov. 10.); Az árakról: SL Kkb.842/1945.K. (dec. 27.). SL Főj.2003/1946. (jan. 11.). Baromfi: SL Főj.639/1946. (febr. 12.). A II. negyedévre beszolgáltatott vajat Sopron város vette át és fizette ki július 21-én 165 P/kg áron.

³⁶ 10.030/1946. K.M. (jan. 12.); A korábbi, ki nem fizetett beszolgáltatások utalványra váltásáról szóló leirat január 26-án érkezett. Ezt az információt a kormánybiztos csak május 13-án továbbította: SL Kkb.176/1946.K. (máj. 13., 1/1946. alatt). Így nem csodálkozhatunk azon, hogy ezt a lehetőséget az érintettek nem használták ki.

³⁷ SL Kkb.27/1946. (febr. 20.). 30 %-os számla- és 1 %-os nyugtailleték, 3 példányos jegyzék (gazda neve, áru

A kifizetést megnehezítő, esetenként lehetetlenné tevő eljárás nem az egyetlen abban a sorban, amelyek mindegyike arra irányult, hogy a kifizetések minél kisebb mértékben terheljék az állami költségvetést. A példák sora október végéig nyúlik vissza. Ekkor a KM utasítása így szólt: „Tekintettel arra, hogy a vörös hadsereg ellátására igénybevert mezőgazdasági termények és termékek ára az államkincstárt terheli, felhívom Kormánybiztos Urat, hogy a költségek lehető csökkentése érdekében azoknál a cikkeknel, amelyeknek ára rendeletileg szabályozva nincsen, az itt engedélyezett felső árakat csupán akkor fizesse ki, ha alacsonyabb helyi árakon a kivetett mennyiség fennakadás nélkül meg nem vásárolható.” A jelentős késéssel megjelent kormányrendeletek a hatósági és a helyi forgalmi ár különbözetére létesített alap kapcsán valójában elismerték a megtérített érték és a ténylegesen kifizetett ellenérték eltérését. Ennek megfizetését azonban nem a költségvetésre, hanem a *települések társadalmára* igyekeztek hárítani. 1946. február közepén a KM a Gazdasági Főtanácsnak (a továbbiakban: GF) írt igénylésében azzal az indoklással sürgette napi 10 milliárd pengő folyósítását az 1945. IV. negyedévi beszolgáltatások megtérítésére, hogy „A közellátási kormánybiztosok jelentékeny összegű hátralékban vannak a kivetéseket teljesítő termelőkkel szemben. Amennyiben nem tudunk megfelelő pénzüsszeget ennek kifizetésére időben biztosítani, úgy az agrárárak most tervezett nagyobb arányú emelése után (pl. búza 140 000 P/q-ról 500 000 P/q-ra) már a magasabb árakat kell téríteni, ami jelentékenyen nagyobb terhet róna az államkincstárra.”³⁸ Az idézetből azt hihetnénk, hogy az élelmiszerekért a kifizetésekor aktuális árat térítették, pedig láttuk, hogy nem így történt.

Az 1945. IV. negyedévi beszolgáltatások kifizetésére csak 1946 májusától került sor. A legfontosabb tételt, az – 1320 q szarvasmarha-kivetésből 1309 q-át – május közepén fizették ki 100 000 P/kg-os áron. Ugyanekkor egyenlítették ki a III. negyedévről a húskivetés fejében beszolgáltatott szarvasmarhák árát 25 P/kg-os, a sertéseket pedig 50 P/kg-os áron, miközben május 10-től a hivatalos árak a szarvasmarha esetében 53 millió P/kg, a sertés esetében pedig 63 millió P/kg nagyságúak voltak. Ekkor az árkülönbségek már 530 és 2 millió-szeres mértéket is meghaladták. 14 q gabona 6 millió P-s árát május elején már nem vették fel a községek, mert ez az összeg nem fedezte volna a posta és a küldönc díját. „Azt kérjük, hogy vagy fizessék meg az árát, vagy ne fizessenek semmit, mert akkor legalább abban a tudatban élünk, hogy ingyen adtuk.” – fakadtak ki az érintettek [kiemelés: H.A.]. A többi beszolgáltatott termék kifizetéséről nem maradt fenn részletes kimutatás. Ehhez nyilván köze volt annak is, hogy a kormánybiztos nem rendelkezett a megfelelő fedezettel. „Tekintettel arra, hogy időközben az egyes beszolgáltatások térítési összegei

fajtája, mennyisége, súlya, darabszáma, egységára, kifizetendő összeg, a kifizetést igazoló jegyzék a gazdák aláírásával), a VH részére történő beszolgáltatásnál még: orosz nyelvű és tolmács aláírásával ellátott magyar fordításban átvételi nyugta. Ha az ellenérték nem a hatósági ár volt, akkor az alkalmazott ár igazolására a közellátási-, a gazdasági felügyelőség vagy a Hús- és Zsiradék Hivatal, illetve a Terményhivatal volt az illetékes. SL Főj.662/1946. (márc. 1.).

³⁸ SL Kkb.842/1945.K. (okt. 27.). 710/1946. M.E. (jan. 21.) és a 3.630/1946. M.E. (márc. 29.) rendeletek 2. §-ai. Idézi: *Bálint* 2003. 332. p. (febr. 19.) Az összeget a GF visszatartotta, végül március 16-án kapta meg a KM.

oly nagy összegre emelkedtek, hogy a közellátásügyi Miniszter Úr által részemre kiutalt átalány azoknak csak kis hányadát fedezi és így nem áll módomban jelenben a térítési összegeket kifizetni.” – utalt a helyzetre a jegyzőkhöz írt levelében a kormánybiztos. Május közepéig az is kiderült, hogy egyes községekben a kiutalt, de a gazdák által fel nem vett összegeket a községi pénztárba vagy a kártalanítási alapban helyezték el. Ezt a helytelen gyakorlatot a főispán az ilyen összegek visszafizettetésével büntette. Az így keletkezett károk megtérítését még 1948 januárjában is kérték az érintettek. Az is előfordult – és a tartozások „kisöprési” szándékának a bizonyítéka –, hogy volt olyan kiutalás, amelyről nem lehetett tudni, hogy milyen beszolgáltatásokra, milyen mennyiségben nyújt fedezetet. A helyzet addig fajult, hogy július elején a főjegyző aprópénz hiányában nem tudta kifizetni az átutalt 4 067 432 milliárd P-t, amit a községek, „csekély, jelentéktelen” értékük miatt amúgy sem osztanának ki. – vélte a főjegyző. Így ezt az összeget július 18-án visszafizette a vármegyei pénztárba.³⁹

Utóbbi eset azért érdekes, mert tényleg az utolsó lehetett, hiszen július 2-án kelt az a 6.620/1946. M.E. sz. kormányrendelet, amelyik a fegyverszüneti egyezmény alapján igénybe vett termékek árát búzaértékben rendelte kiegyenlíteni. A búzanévértékű államkötvények (búzakötvények) évi 4%-os kamatozású értékpapírok voltak, amelyeket 1949. december 31-én lehetett beváltani. A beszolgáltatott termékek, termények és állatok értékét táblázat segítségével kellett búzaértékre átszámítani.

Július 11-től a VH ellátásra beszolgáltatott termékek kezelési költségeit az adópengő rohamosan növekvő névértékeivel egyenlítették ki, a beszolgáltató gazdák viszont már búzakötvényt kaptak ellenértékként. A búzakötvényekkel történő kifizetésekről szóló kimutatásokat a kormánybiztos október elején megküldte a soproni Magyar Pénzügyigazgatóságnak, amelyeket a Pénzügyigazgatóság június végén továbbított a Pénzügyminisztériumba. Ezek kifizetéséről a tekintett időszak alatt nem szólnak iratok, de a töredékösszegek kifizetésére 1947 elejétől több alkalommal történt intézkedés. A búzakötvények kibocsátását 1947. június 15-én zárták le, azaz eddig a határidőig lehetett a hatálya alá tartozó beszolgáltatott termékek kifizetését ebben kérni.⁴⁰

„A Magyar Köztársaság 4%-kal kamatozó, búzaértékben megállapított államadósága” elnevezésű államadósági kötvények beváltásáról végül is a 11.710/1948. Korm. sz. rendelet intézkedett úgy, hogy azokat 1949. január 1-től 10 év alatt, éves sorsolással, 1957-ig kell megtéríteni. A rendelet a kifizetést megelőzően 25%-tól induló és évente

³⁹ SL Főj.1752/1946. (máj. 15.). Árak: uo.1851/1946. (máj. 9.); SL Kkb.4/1946.K. (máj. 3.); uo. 1803/1946.K. (SL Kkb.27/1946.K. máj. 18.); uo. 176/1946.K. (máj. 18.); SL Kkb.28/1948. (jan. 27.); uo. 27/1946.K. (gy.); uo. 2162/1946. (júl. 12., 18.).

⁴⁰ 6.620/1946. M.E. (júl. 2.) melléklete szerint pl.: 1 kg burgonya = 0,4 kg búza; 1 kg vágómarha=7 kg búza; 1 kg hús = 15 kg búza, 1 kg zsír = 20 kg búza, stb. A búzakötvényeket 10, 50, 100, 500 és 1000 kg-os címletekben bocsátották ki. A búza-egyenérték táblázatban nem szereplő termékeket és a 10 kg alatti mennyiségeket, ún. töredékösszegeket készpénzzel kellett kiegyenlíteni. A 11.710/1948. Korm. sz. rendelet nov. 18-án kelt, (MK. 262/1948. nov. 27.); SL Kkb.27/1946.K. (gy.); uo.474/1946.K. (okt. 5.), uo.81/1947.K. (jún. 23.); Töredékösszegekre pl.: Uo. 85/1947.K. (febr. 3.), uo.228/1947.K. (gy.); Uo.216/1947.K. (máj. 10.).

2,75%-kal csökkenő, ún. elsőbbségi illeték, az esetleges átruházásokra kiszabott értékpapír-forgalmi adó és a községi bizonyítvánnyal igazolt köztartozások levonását írta elő. A kormányrendelet végrehajtásáról szóló pénzügyminisztériumi rendelet határozott a kiegyenlítés évenkénti üteméről, megállapította az 1948. decemberi sorsolás eredményét és az aktuális, 60 Ft/q búzaárát is. Az adott sorsoláson a 6 %-os arány 97 060 kg búzaértéket jelentett, azaz az összes búzakötvény 1 617 666 kg búzaértéket képviselt.⁴¹

A kifizetések a fennmaradt iratok alapján július közepétől kezdve nem követhetők. Az 1946. augusztusi valutastabilizáció után a Csepregi járásra készült kimutatás a beszolgáltatás kezdete óta kifizetett és a még ki nem fizetett termékek mennyiségét tartalmazza. Az ebből kiemelt, a tartozások lényegét tükröző kimutatást az 5. táblázatban tüntettük fel.⁴² Jól látható, hogy a kisebb értéket képviselő árukból tetemes arányú tartozások maradtak kifizetetlenek a forintra való átállás idejére.

Megnevezés	Marha	Sertés	Burgonya	Liszt	Zab	Árpa	Tengeri	Tengeri liszt	Baromfi	Vaj	Zöldség, gyümölcs	Széna
Fizetendő még (q)	134	2	681	1142	496	451	760	95	7	3	867	8 712
Fizetendő még (%)	4,2	1,3	26,4	80,8	61,9	67,4	93,8	100,0	49,8	29,6	90,1	96,8

Megnevezés	Szalma	Bab, borsó	Zsír	Tojás (db)	Répa
Fizetendő még (q)	640	110	24	5735	81
Fizetendő még (%)	100,0	100,0	97,9	95,6	100,0

5. táblázat: A VH részére 1946. július 27-ig beszolgáltatott termékekből még kifizetetlen rész

Az itt feltüntetett tartozások kifizetéséről nem maradt fenn dokumentum. Ugyanakkor 1947-től 1950 januárjáig terjedő időszakban sikerült az érintetteknek megkapni az 1946. július 28-a után beszolgáltatott áruk ellenértékét. A Csepregi járást ez 2961 q széna, 5000 db tojás, 1125 q zöldség és gyümölcs, 60 q élőmarha árával érintette, amiért összesen 47 515 Ft-ot lehetett szétosztani a beszolgáltató gazdák között.⁴³

⁴¹ A 6.620/1946. M.E. sz. rendelet 1946. július 2-án jelent meg, a 11.710/1948. Korm. sz. rendelet, nov. 18-án. A végrehajtási rendelet: 5.795/1948. IV.a.P.M. sz. 1949. jan. 15.

⁴² SL Főj.3014/1946. (aug. 21.), ugyanez: SL Kkb.228/1947.K. gy.

⁴³ Tanulmány a folyamat: Főjegyző 1947. júl. 11-én beküldte a listát (1902/1947.), amit az alispán csak augusztus végén kért. A kellően részletezett lista 1947. szept. 20-án kerül az alispánhoz. A vármegyében

Egyéb ellátások

Az egyéb ellátásokhoz soroljuk a Sopron vármegye területén létesített négy hadifogolytábornak, a Sopronban elhelyezett hadikórházaknak biztosított termékeket, mert ezek szorosan összefüggtek a megszálló VH élelmezésével. Ugyanakkor ide kell sorolnunk a magyar honvédség alakulatainak ellátási szükségleteit is, hiszen az ilyen igények össze-tele és kielégítése több ponton hasonlóságot mutatott a VH esetében tapasztaltakkal.

A hadifogolytáborok élelmiszerral való ellátásáról a Nikolenko főhadnagy vezette Főintendánsi Hivatal gondoskodott. A táborok külön igénnyel mindössze 1945 novemberében 50 q gabona beadásával terhelték a többi kötelezettséget. A hadikórházak élelmiszerral való ellátása vegyes megoldásokat tartalmazott. Az alapellátást a főintendáns utalta ki a VH élelmezésére szolgáló mennyiségekből. Külön eljárást igényelt ugyanakkor a napi friss élelmiszerek biztosítása.⁴⁴ A napi 50–100 liter tejet a magyar államnak kellett finanszíroznia, a 100–300 kg zöldség és gyümölcs vásárlását – kormánybiztosi engedély alapján – közvetlenül az ellátó alakulatok végezték.

Jóvátétel

Az 1945. június 15-én aláírt jóvátételi egyezmény a Szovjetunióknak megítélt 200 millió dolláros keretén belül az ipar és a mezőgazdaság 84,5–15,5%-os arányban osztozott. Az eredetileg tervezett, évi 33,3 m\$-os, egyenletes ütemezést 1946 április-májusában sikerült a hat év helyett nyolcéves teljesítésre és progresszíven emelkedő térítési tervvé átalakítani, így az ütemezés 1945 és 1952 között a mezőgazdaságot érintően összesen 31,3 m\$ értékben alakult. Az 1946. január 20-ig tartó első jóvátételi évben 700 e\$ értékben sertés, 1716 e\$ értékben búza, 308 e\$-ért kukorica, 1521 e\$ fejében takarmánymagvak, 287,5 e\$ értékű hüvelyes magvak és 150 e\$ összegért főzeléknövények magvainak leszállítása volt a kötelezettség. Az 1946. január 20 és 1947. január 20 közötti második évre a megfelelő értékek: búza: 1716 e\$, takarmánymagvak: 1340,5 e\$, főzelékmagvak: 189 e\$, szarvasmarha 747 e\$, ló: 592,5 e\$ és sertés: 1400 e\$. Az első jóvátételi év kötelezettségeit 41%-ban sikerült teljesíteni. A szárazság miatt erről az évről a 66 000 tonna, az 1947. évről pedig 60 000 tonna búza szállítását a későbbi évekre ütemezték. A jóvátételi kötelezettség szervezésére és lebonyolítására 1945 augusztusában Fegyverszüneti Tárcaközi Bizottság alakult, valamint a Pokorný Hermann altábornagy vezette Jóvátételi Kormánybiztosságot hozták létre. Utóbbi feladatkörét 1946 elejétől a Jóvátételi Hivatal vette át. A mezőgazdasági termékek szállítását az FM megbízásából a Magyar Árucserforgalmi Intézet Rt. szervezte. A szaporítóanyagok az FM hatáskörébe

összesen 100 000 Ft-ot fizettek ki az ilyen tartozásokra, az 1949. dec. 28-i kiutalás után, 1950. jan. 24-ig. (SL Alisp.880-56/1949. (dec. 28.) és SL Főj. 880-9/1949. 1950. jan. 24.)

⁴⁴ SL Kkb.690/1945. (szept. 10.); Kórházak: SL Kkb.11/1945. (ápr. 26.), uo. 158/1945. (jún. 1.), uo. 168/1945. (júl. 3.), uo. 500/1945. (júl. 26.).

kerültek, a terményekkel és az állatokkal kapcsolatos szállításokat pedig a KM a Terményhivatal, valamint a Hús- és Zsiradék hivatal révén koordinálta.⁴⁵

Mint látni fogjuk, témánkhoz a jóvátételi kötelezettségek teljesítésének csak az első két éve tartozik, hiszen a további években már nem a kivetés–beszolgáltatás rendszerében, hanem felvásárlással, termeltetéssel, illetve az általános beszoigálatási rendszeren keresztül történt a megfelelő árualapok biztosítása. Ez vonatkozott a Jugoszláviának és Csehszlovákiának történő mezőgazdasági eredetű cikkek beszerzésére is.

Az első jóvátételi évben Sopron vármegyét 2000 db vírusüldő, 1000 db sertés, 1100 q búza, a takarmánygabonák közül 2400 q kukorica, 3000 q árpa és 1200 q zab terhelte. Az 50–90 kg közötti állatokat, az ún. vírusüldőket szérumtermelésre használták. Közülük 800 db leadását már 1945 augusztusában előre jelezték, októberében pedig kivetettek. A maradék 1200 db-ot 1946 januárjában tervezték biztosítani: a Csepregi járásból 240, a Csornaiból 400, a Kapuváriból 430, a Soproni járásból pedig 130 db-ot. A sertések tulajdonképpen hízóalapanyagot képeztek, azaz hizálásukhoz volt szükség a különböző takarmánygabonákra, amit ugyancsak igénybevétellel biztosítottak. A búza beszoigálatását a vármegye az 1945. évben beszoigálatott kenyérgabonából, adógabonából és a malmok vámkeresményéből fedezte. Róni Sándor, a frissen kinevezett közellátási miniszter ennek a kivetésnek a teljesítését „A jóvátételi szállításokat az ideiglenes magyar kormány által vállalt szerződés értelmében, de ezen túlmenően a felszabadító Vörös Hadsereg iránti hálánk és készségünk jeléül feltétlenül teljesítenünk kell.” – szempontokkal indokolta. Hozzátette, hogy mindezek mellett a belföldi ellátás a jóvátétel időtartama alatt nem szenvedhet hiányt.⁴⁶

A sertések, különösen a súlyhatárhoz kötött vírusüldők beszoigálatása nehézségeket okozott. Az októberi kivetés kapcsán a Csepregi járás főjegyzője kifejtette, hogy „az augusztusban kijelölt állatok már túlfeljődtek az előírt súlyon, másrészt október elején volt nagy sertésbeszoigálatás az állományt annyira lecsökkentette, hogy erre a már nem is várt leadásra az előjáróságok az állatokat előteremteni nem tudják, vagy csak a legnagyobb nehézségekkel. Az átvett állatokat az átvevők kilogrammonként 50 pengős árban fizetik, ami az előrehaladott árakkal egyáltalán nem áll arányban, és amely összegek felvételét az állattulajdonosok visszautasítják.” Miután február elejéig a 2000 db-ból mindössze 73 db-ot adtak le, a KM sürgette az igénybevételeket, és március 10-ben szabta meg a teljesítés végső határidejét. A főjegyző minden jegyzőnek szigorú hangú utasításba adta, hogy „a beszoigálatást minden rendelkezésre álló eszközzel, ha kell karhatalommal, foganatosítsa.” Ugyanakkor a Hús- és Zsiradék hivatalnak küldött levelében a nehézségeket vázolta: „a községek a beszoigálatásnak eleget tenni képtelenek, – mert a

⁴⁵ Honvári 2012. és Gábor 2013. alapján.

⁴⁶ Sertések: SL Főj.1085/1946. (jan. 10.); Búza: SL Kkb.468/1945. (szept. 9.), teljesítés: SL Kkb.99/1947.K. a SL Kkb.524/1947.K (okt. 23.) helyen. Takarmánygabona: SL Kkb.4/1946. (1945. júl. 18.); A hazai szérumtermeléshez szükséges vírusüldőket azért tárgyaljuk a jóvátételnél, mert kivetésük és a velük kapcsolatos problémák összefonódnak a jóvátételi sertés-beszoigálatással. SL Kkb.468/1945.K. (szept. 14.) a KM. 507.870/1945.IV. sz. leirata.

sertésbeszolgáltatás eddig is lényegesen csökkentette, majd a fellépett sertésvész annyira megtizedelte az állományt, hogy a községekben már-már a teljes kipusztulás veszélye fenyegetett. [...] A képviselőtestületek állásfoglalásaiból azt is megállapítottam, hogy sérelmesnek és igazságtalannak tartják, hogy a vírusszűdöket hatósági igénybevétellel kívánják biztosítani, amikor azok megbízott kereskedők útján vásárlással volnának beszerezhetőek. *Tarthatatlan az a gyakorlat, hogy a termelők termelvényeiket, állataikat kényszer hatása alatt teljesen irreális árakon adják* [kiemelés: H.A.], amikor köztudott dolog, hogy sem iparcikket, sem szérumot, nem hatósági áron, de pénzért egyáltalán nem tudnak beszerezni. A gazda termését adógabonára, orosz katonaság élelmezésére, jóvátételre, elkerülhetetlen beszerzésekre, kevesek kivételével már elköltötte, illetve közellátásra leadta. A még itt-ott meglévő kis feleslegek felkutatása az elszámoltatásokkal most folyik. Méltányos tehát, az a kérés, hogy a méregdrágán és rendszerint csak «valamiért» forgalomba kerülő szérum előállításához megfelelő és a többi árral arányos árat fizessenek.” A végrehajtás nehézségeire utal, hogy februárban a beledi gyűjtőhelyen a 300 db sertésnek rendelt vagonhoz csak 3 db sertést adtak át. Három nappal később a vagonba rakáshoz a helyi rendőrség igénybevétele is elégtelen volt. A közellátási főfelügyelő a KM által felállított karhatalmi zászlóalj kirendelését kérte. A hizlalásra szánt takarmánygabonából 1946. március végéig átlagosan 40 %-os mértékig sikerült teljesíteni a kivetéseket. Az alispán már a kivetés után jelezte a kormánybiztosnak és a minisztériumnak, hogy a rossz termés, a beszolgáltatás, a vetőmag és a saját állatok takarmányozásának biztosítása miatt a beszolgáltatás komoly nehézségekbe ütközik. Az ilyen helyzetek indokolhatták, hogy a KM májusban hozzájárult ahhoz, hogy a jóvátételi sertéseket az arra vállalkozók hizlalhassák fel a megkívánt 140 kg-os vágósúlyra.⁴⁷

Az 1946. évi szarvasmarha és sertés igénybevételek körülményeit jogszabályban rögzítették. A konkrét kivetéseket március 23-án kapta meg a vármegye. A járásonkénti kivetéseket és az 1946. június végéig leadott állományt a 6. táblázatban tüntettük fel. Az 1650 db-ból álló szarvasmarha tenyészállat és a 4800 db sertés kiválasztásához nagyon részletes szempontsort is meghatároztak. A szarvasmarhák gyűjtő és átadó állomásokon keresztül jutottak ki a Szovjetunióba. Emiatt az állatokhoz darabonként 100 kg szalastakarmányt és 50 kg alomszalmát is kötelező volt leadni, amit külön térítettek. A kijelöléseket és a Vármegyei Állattenyésztő Egyesület által történő felülvizsgálatot április 20-ig kellett elvégezni. A szállítás május 1-től október végéig folyamatosan történt. A sertésekkel kapcsolatos igényt 30 és 50 kg közötti súlyú, ivartalanított állatokra fogalmazták meg. Ezeket április 30-ig kellett beszolgáltatni. Az igénybe vett sertéseket kijelölt kereskedők vették át és szállították a kijelölt hizlaldákba. Mindkét állatfaj beszolgáltatása már beleszámított az élőállat beszolgáltatási kötelezettségbe, méghozzá a szarvasmarháké másfélszeresen.

⁴⁷ A SL Főj.1085/1946. helyen: 3426/1945. (nov. 2.), 783/1946. (márc. 7.), 235/1946. (márc. 4.). Beled: SL Kkb.2/1946. (febr. 16., 19.). A határidő: SL XXIV. 601. Soproni Közellátási Felügyelőség iratai. 1946–1950.497/1946. (febr. 9.). A KM információjával szemben a Hús- és Zsiradék hivatal dec. közepén 198 db leadott vírusszűdőt jelentett a kormánybiztosnak (SL Kkb.784/1945.K. (dec. 17.)). A magánhizlalás: SL Főj.1850/1946. (máj. 18.).

Megnevezés	Csepregi járás	Csornai járás	Kapuvári járás	Soproni járás	Sopron város	Összesen	Beszolgáltatva ápr. 24-ig
Szimentáli tenyészbika		3	3			6	6
Magyar vöröstarka tenyészbika		17	18			35	32
Szimentáli tehén	308	32	55	180		575	500
Magyar vöröstarka tehén		262	293		20	575	90
Szimentáli üsző	108	136	145	70		459	407
Összes szarvasmarha db	416	450	514	250	20	1 650	1 035
Összes szarvasmarha q						5 600	
Sertés	973	1 574	1 596	597	60	4 800	3 563
Beszolgáltatva: szarvasmarha június 15-ig	398	152	275	190	20		1 035
Beszolgáltatva: sertés június 15-ig	934	906	1 303	403	17		3 563

6. táblázat: Az 1946. évi jóvátételi állat beszolgáltatás járásonként

A június 15-ig mért teljesítés a szarvasmarháknál 62,7%-os, a sertéseknél 74,2%-os értéket mutat. Tekintettel arra, hogy a tenyészállatok kivetését május elején 25%-kal csökkentették – ezt a hányadot a saját ellátásra lehetett felhasználni –, elmaradás csupán a tehenek 15%-os teljesítési arányában mutatkozott. A sertések beszolgáltatása viszont már a határidőn túl is negyedrészt elmaradásban volt. A sertések hátralékát a KM szeptember elején a vármegyei sertéshizlalás céljára engedte át. Gondot okozott ugyanakkor a leszállított állatok minősége, hiszen a május közepi átadásoknál az állomány 15%-át nem fogadta el az átvevő fél. A nagyobb károk elkerülése érdekében a KM nyomatékosan figyelmeztetett a kiadott paraméterek betartására.⁴⁸

A jó teljesítési számok mögött azonban kemény küzdelmek húzódtak meg a gazdák helyzete, érdeke és a kivetés teljesítésének kényszere között. A kialakult állapotokat legplasztikusabban a vármegye közellátási felügyelőjének a miniszterhez küldött feljegyzése írta le. „A kivetett állatmennyiség sem szarvasmarhában, sem sertésben előreláthatólag nem fog begyűlni, részben azért, mert a két tehénnel bíró gazdák teljes megnyomorítását egy bizottság sem vállalja a községekben, mivel az igavonás azzal lehetetlenné válna, ha a kettőből egyet igénybe vennénk. Leírhatatlan jelenetek játszódnak le a községekben az igénybevétellel kapcsolatosan. Voltak községek, ahol a nyílt utcán összeverték egymást a községi bizottsági tagok és a gazdák, sokan vannak, akik még az istállóba sem engedik

⁴⁸ 10.330/1946.K.M. sz. r. (ápr. 3.); Kivetés: SL Kkb.200/1946.K. (ápr. 11.); teljesítés: uo.: júl. 23., aug. 6.; Átengedés: SL Főj.2958/1946. (szept. 4.); Minőség: 601.2088/1946. (máj. 16.). Csökkentés: SL Kkb.279/1946.K. (máj. 16.).

be a bizottsági tagokat, és a karhatalom igénybevétele is sok helyen csődöt mond az ellenszegülés következtében. [...] Az igénybevétel, vagyis a szarvasmarhák bebélyegzése után következik a fontosabb és nehezebb rész, a szarvasmarhák elővezetése az elszállításához. Amennyiben itten községenként kizárólag a magyar rendőrség fogja a karhatalmat nyújtani, nem látszik biztosítottnak az állatok elszállításának a lehetősége a kitűzött program szerint. Feltétlenül kívánatos az orosz katonai hatóságok támogatása, illetve községenként legalább két orosz katona kirendelése, akik a községtől a berakodó állomásig az állatok elhajtását ellenőrzik. A szarvasmarhákkal együtt leszállítandó takarmány olyan probléma, melyet a legtöbb község képtelen megoldani. [...] A pénzellátmány, diszpozíció, nyomtatványok és fuvarlevelekről a mai napig semmi konkrét nem áll rendelkezésre.” A közellátási felügyelő április végén panaszolta a kormánybiztosnak, hogy Horvátszidányban, Németzsidányban és Peresznyén „kifejezetten megtagadták” a szarvasmarha-beszolgáltatást, emiatt az ellenőröknek utasítást adott karhatalom igénybevételére.⁴⁹ A sertések beszállítása terén a nyolc kijelölt felvásárlóból az eligazításon három jelent meg. Így a kivetés teljesítése itt is kérdésessé vált.

1947-ben a lószállítások jelentették az utolsó esetet arra, hogy a jóvátételre szükséges állatokat kivetés formájában biztosítsák. A vármegyéből az igényelt 55 db ló kivetéséből a Csornai járásra 20 db, a Kapuvárra 27 db, a Sopronra 5 db és a Csepregre 3 db esett.

A jóvátételnek a tenyésztő-szarvasmarhákra vonatkozó szükségletét 1947-től már felvásárlással szervezték, amit a Mezőgazdasági Szövetkezeti Központ (MSZK) koordinált. A Sopron vármegyei Állattenyésztő Egyesület június elsején meghirdetett akciójában az üszők esetén 4,50 Ft/kg-os, a tehének esetében 4 Ft-os, a bikáknál pedig 5,50 Ft-os kg-onkénti árat határozott meg. A felvásárlási akciót előzetes bejelentésre alapozták. 1948-ban már az év elején megjelent a hasonló felhívás azzal a különbséggel, hogy ezúttal vágóállatokat is felvásároltak. Az árban csak az változott, hogy az üszöket és a teheneket is 4,30 Ft/kg-os áron vették át. A vágómarhákért a 2,50–2,90 Ft/kg-os árat fizették osztály-, kor- és ivar szerint. Mind a két esetben 80–70 kg szálastakarmányt és 50 kg alomszalmát is szükséges volt beadni, amit 1947-ben térítés nélkül vártak el, egy évvel később pedig 30 Ft-ot fizettek érte. Ebben az évben már a lovakat is felvásárlással biztosították a jóvátételi kötelezettség teljesítéséhez. A melegvérű kancákért 5000 Ft-ot, a hidegvérű ménekért 5500 Ft-ot fizettek.⁵⁰

A jóvátételi szállítások mögött a VH ellátásától eltérő szervezet húzódott meg. Talán ennek is köszönhető, hogy a két kötelezettség teljesítésének finanszírozása eltért egymástól. Azt már láttuk, hogy a VH ellátására szolgáló termékek ellentételezése nagy késéssel, a kormánybiztos eseti igénylései alapján, a Pénzügyminisztériumon és a KM-en keresztül rendelkezésre bocsátott összegekkel történt, hónapok múlva, *utólag*. Ezt osztották fel a járások, a községek, majd a beszállító gazdák között. A jóvátételi szállítások anyagi

⁴⁹ SL Kkb.200/1946.K. (máj. 1.), a megtagadás: uo.200/1946.K. (ápr. 27.).

⁵⁰ Lovak: SL Főj.1875/1947. (máj. 24.); Uo.2276/1947. (jún. 25.); SL Kkb.41/1948.K. (jan. 21.). Lovak: SL Főj.2183/1948. (júl. 16.).

fedezetét ellenben – az aktuális kivetés, illetve ütemezés szerint – *előre* a kormánybiztos rendelkezésére bocsátották. Így a beszolgáltatott termények árát a közellátási beszolgáltatásoknak megfelelően fizették ki, az állatok árának a megtérítését pedig csak a helyi adminisztráció késedelmei okozták.⁵¹

1945. szeptemberében a jóvátételi sertéseket 50 P/kg-os, novembertől már 500 P/kg-os, február elejétől pedig 20 000 P/kg-os áron számolták el. A szeptemberben átutalt 8250 ezer P-s, februárban pedig a 200 millió P-s előlegből lehetett kifizetni a vírussertéseket is. A sertéshizlalási takarmányok közül 1945. december végén az árpát és a kukoricát 360 P/q, a zabot 400 P/q értékben fizették ki. Január közepére ezek az árak 21 500 P/q-ra, illetve 24 000 P/q-ra emelkedtek, március végén pedig már 430 ezer P/q, április végén pedig 73 millió P/q értéket képeztek. Így érthető, hogy a Csepregi járásból leadott termények árának késői kifizetését január közepén sérelmezte a főjegyző.⁵²

A kifizetéseket a jóvátételi beszolgáltatásoknál is bonyolította az 1946. februárjában bevezetett szigorú bizonylatolási rendszer, de itt a megfelelő okmányok beszerzése nem okozhatott gondot, ellentétben a VH ellátásával. Július elejétől aztán a jóvátételi szállításokat is búzakötvénnyel fizették ki. A jóvátételre történő beszolgáltatások ismét napirendre tűzték a kártalanítási alapok létesítését, de a községekben ez sem eredményezett igazi megoldást.⁵³

Appendix

A VH ellátására és a jóvátételre történő beszolgáltatott termények, termékek és állatok késői, a gazdákat súlyosan terhelő kifizetésének okaira jogosan várunk válaszokat. Azt gondoljuk, hogy a finanszírozási folyamatok elemzése meghaladja ennek a dolgozatnak a kereteit, feldolgozásuk külön tanulmányt igényel. Ugyanakkor – legalább jelzésértékűen – a válaszok meghatározó elemeire utalhatunk a minisztertanácsi jegyzőkönyvekben található információk segítségével.⁵⁴

A SZEB 1945. április 20-án közölte a VH 1945. II. negyedévi ellátására szolgáló cikkeket és azok mennyiségét. A vételárakra a minisztertanács május 4-én 956 millió P-t

⁵¹ SL Kkb.842/1945.K. (gy., okt. 27.).

⁵² Árak: SL Kkb.552/1945.K. (szept. 10.), SL Kkb.2/1946.K. (febr. 9.); az előlegek: uo. és SL Kkb.784/1945.K. (szept. 30.). Takarmányárak: SL Kkb.611/1945.K. (dec. 28.), uo. 4/1946.K. (jan. 14. és márc. 30.).

⁵³ SL Kkb.27/1946.K. (febr. 20.), uo.200/1946.K. (máj. 6.). Kártalanítási alapok pl.: SL Alisp.4394/1946. (Győr: máj. 2., Círák és Dénesfa: máj. 10. Zsira: SL Kkb.200/1946.K. (gy., jún. 29.). A búzaegyenértékek: 1 kg marha= 5 kg búza, tenyészbika=6 kg, 1kg sertés= 10 kg búza, esetleg más termény ebben az értékben. A szétosztásnál a 3.630/1946. M.E. sz. r. szerint jártak el.

⁵⁴ *Szűcs László*: Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23.–1945. november 15. A–B kötet, Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok 28. Bp. 1997.; *Szűcs László*: Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei A. kötet 1946. február 5. - 1946. július 19. B kötet: 1946. július 26–1946. november 15. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 38. Budapest, 2003.; *G. Vass István*: Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15.–1946. február 4. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 41. Budapest, 2005.

hagyott jóvá a hivatalosan megállapított, illetve „hozzávetőleges” árakkal számolva. Az előterjesztés határozottan *felvásárlással* történő beszerzésről szólt, és kitért arra, hogy a kormánybiztosokat már utasította a miniszter, hogy „a beszerzést hitelben vagy bankkölcsönnel, esetleg vármegyei előlegezésben bonyolítsák le.”⁵⁵

A VH III. negyedévi ellátásra július 25-én – az 1944. őszén volt hivatalos árak tisztesítésében számolva – 1280 millió P-t hagyott jóvá a minisztertanács, amit havi bontásban terveztek eljuttatni a kormánybiztosokhoz, akik az élelmiszerek *kivetését, felvásárlását* és átadását bonyolították. Ugyanekkor, a nemrég megkötött jótételési szerződésnek megfelelően, az első évi szállításra 660 ezer q búzát, 140 ezer q kukoricát kellett összegyűjteni. Ezeket a szabadpiacon tervezték felvásárolni, a búzára 2000 P/q, a kukoricára pedig 1200 P/q árral számolva összesen 1488 millió P-t irányoztak elő. A 60 000 db sertés, valamint a hizlalásukhoz szükséges 360 ezer q takarmánygabona kivetés útján történő megszerzéséhez 486 millió P-t hagytak jóvá. A rossz termés, az ellátási nehézségek és az árváltozások miatt november 21-én 500 millió P pótlást használhatott fel a KM a III. negyedévi ellátásra. Ugyanekkor 35 000 db jótételési sertés szállítására és 2700 q zsirra 8 milliárd P folyósításához járult hozzá a minisztertanács.⁵⁶

Azt láttuk, hogy a VH ellátására az 1945. IV. negyedévi beszolgáltatások teljesítése elhúzódtak. Ezt és az infláció felgyorsulását figyelembe véve nem csodálkozhatunk azon, hogy a fedezetül szolgáló összegek is több lépcsőben álltak rendelkezésre. Az 1945. november 21-én igényelt 59 887 millió P összeget a felvásárlásokra tervezett részletes, az egységárakat is tartalmazó kimutatással támasztotta alá a közellátásügyi miniszter. November végéig azonban ennek az összegnek csak egyharmadát bocsátották a KM rendelkezésére, és a felvásárlás is elhúzódtott, aminek következtében a nagymértékben megemelkedett árakon már a szükséges mennyiséget beszerezni nem lehetett. Emiatt 1946. január 5-én – a decemberi árak figyelembevételével – további 176 milliárd P kiutalását kérte a miniszter. Ennek felhasználásához azonban csak a felvásárolandó termékek értékének megfelelően, esetenként igényeléssel járult hozzá a minisztertanács. Egy héttel később a jótételési sertések felvásárlására újabb 22 594 millió P-t, majd január 21-én a sertéshizlalásra 6622 millió P-t kapott a KM. Az új kormány február 5-i ülésén az derült ki, hogy „A jótételési hitelek felvétele nehézségekbe ütközik, mert bár azok a minisztertanács által megszavaztatnak, de nem tud hozzájutni a pénzhez. A Gazdasági Főtanács (GF) szelektálja a megszavazott hiteleket.” – panaszolta a közellátási miniszter.⁵⁷ Joggal feltételezhetjük, hogy a VH ellátásával kapcsolatban is hasonló fékek működtek.

1946. február végén a közellátási miniszter elismerte, hogy a jótételési szállítások teljesítésének elsősorban a pénzügyi feltételek szabnak határt. Tájékoztatást adott, hogy

⁵⁵ Szűcs 1997. A. köt. 26. ülés, 29. napirendi pont, 26/g melléklet, 418–420. p.; uo. 458. p.

⁵⁶ Szűcs 1997. A. köt. 41. ülés, 34–37. napirendi pontok (697–698. p.) és 41/e. mell. (713–714. p.); G. Vass 2003. 118. p.;

⁵⁷ G. Vass 2005. 70. ülés 76–78. napirend (118. p.) és 70/f. melléklet (139–141. p.). Január 5-i: uo. 458. p. Január 12. 79. ülés, 73. és 75. napirendi pont, 508–513. p. Jan. 21.: 81. ülés, 49. napirend, Febr. 5.: Szűcs 2003. 1. ülés, 13. napirend, 80–81. p.

tárcájának másfél billió P tartozása van az eddigi teljesítésekkel kapcsolatban. Mindemellett a jótételési árúk előteremtését a kellő karhatalom biztosításától tette függővé. Rákosi Mátyás államminiszter kifejtette: „Hónapok óta halljuk, hogy a gazdák jelentős részének ígérvényekkel kell fizetni, nem érti, miért nem hisznek a gazdák, amikor az ígéret úgy szól, hogy aratás után búzában, vagy pedig az akkori folyó értékben visszakapják.” Majd hozzáfűzte: „Dacára annak, hogy a főváros gazdasági helyzete ilyen nehéz, egyetlen egy esetben sem történt meg, hogy faluban a közellátás embere karhatalommal bement volna és feltárta volna a való helyzetet.” A kormány tagjainak a hozzáértést és a kellő információkat sok esetben nélkülöző, sajátos mentalitásából fakadó állapotot jól írta le Gordon pénzügyminiszter összegzése: *„Igen messzemenően hozzájárul a gazdasági élet teljesítőképességének lecsökkentéséhez a politikai élet túltengése.”* [kiemelés: H.A.].

Folytatva a VH ellátásának 1945. IV. negyedévi finanszírozásáról írtakat, 1946. március 14-én a korábban már rendelkezésre bocsátott 209 887 millió P mellett, 1337 milliárd P állt a KM rendelkezésére. Május elejére a helyzet kritikussá vált. „... a Vörös Hadsereg ellátásával kapcsolatosan igénybe vett termények, termékek, állatok átvételi ára ezidőszerint erősen meghaladja az 1500 billiót, amellyel szemben napi 1-2 billiós összegeket térítünk. A falu hangulata ezért nagyon romlik, amit még fokoz, hogy a folyó évi jótételéssel kapcsolatos 100 000 db körüli sertés és több mint 20 000 db szarvasmarha igénybevétele is most van folyamatban, amelyekért *készpénzben ugyancsak nem fizetünk semmit.*” – tárta fel a helyzetet a közellátási miniszter [kiemelés: H.A.]. A megoldást a búzakötvénnyel való kiegyenlítésben látta. Ezt a témát azonban – a minisztertanács határozata ellenére – a Gazdasági Főtanács ekkor nem tűzte a napirendjére.⁵⁸

A VH 1946. II. negyedévi ellátására 1946. június 5-én 132 millió bilpengőt bocsátottak a KM rendelkezésére, miközben az árúk egy részének felvásárlását már a Jótételési Hivatalon keresztül látták el forrással. Végül is a minisztertanács a július 2-i ülésén döntött úgy, hogy „... a Vörös Hadsereg 1945. negyedik negyedévi ellátása, valamint a folyó jótételési kötelezettségek teljesítésének céljaira igénybe vett mezőgazdasági termények, termékek és állatok ellenértéke” búzakötvénnyel legyen kiegyenlítve.⁵⁹

Összegzés

A leírtak összegzéséül megállapíthatjuk, hogy mind a Csepregi járás, mind Sopron vármegye aránylag kevés veszteséget volt kénytelen elviselni az itt áthaladó fegyveres harcok során. Ugyanakkor a gazdálkodást érintően az ország többi részéhez képest nagyobb

⁵⁸ Szűcs 2003. 7. ülés, 2. napirend, 205–210. p. A szanalási programban: „Az állam ne folyósítson előlegeket a jótételési vállalatoknak, hanem csak szállításkor fizessen; a jótételési vállalatok pedig bankszerű hiteleknek bankoktól való felvétele útján finanszírozzák termelésüket.” (uo. 7/9.a melléklet, 219. p.). Március 14.: uo. 11. ülés, 28. napirend, 299. p. Május: uo. 23. ülés, 58. napirendi pont, 595–596. p.

⁵⁹ Szűcs 2003. 30. ülés, 2. napirend, 763–765. p.; Július 2.: uo. 37. ülés, 32. napirendi pont, 918–919. p. A Pénzügyminisztérium a GF utasítására tette ezt lehetővé, a búzakötvényekről a GF június 4-i ülésén döntöttek.

veszteségek érték a Szálasi-rendszer alatt, különösen annak utolsó heteiben, napjaiban, az állatok és a termények jelentős részének nyugatra „mentése” miatt. A front átvonulása, majd a megszálló Vörös Hadsereg az ún. úri birtokok gazdaságain túl a kisgazdaságoknak is jelentős károkat okoztak. A raktárkészletek zárolása mellett ez főképp az állatállományban, azon belül is a szarvasmarha- és a lóállományban okoztak nehezen pótolható veszteségeket.

A közellátást, a hadsereg élelmezését és az áruszállítási kötelezettségeket kiszolgáló háború alatti beszolgáltatás a háború után – rendkívüli követelményként – először a VH ellátására szolgáló termények, termékek és főleg állatok begyűjtésével folytatódott. Azt láthattuk, hogy ezzel a feladattal a kormányzat keveset törődött, nem voltak pontos információi a valóságos helyzetről, a közellátási kormányzat pedig a teljes vertikum átlátása, értékelése helyett megelégedett a vélt politikai szempontoknak való megfeleléssel. (Gondoljunk a szarvasmarha-beszolgáltatásokra és a tenyészállatok megóvásáról és a tejbeszolgáltatás biztosításáról szóló rendeletek követelményeinek ellentmondására. Vagy utaljunk a „felvásárlással” foglalkozó döntésekre, miközben a kivetés és szigorú beszolgáltatási kötelezettség rendszere működött, akár karhatalom igénybevételével is.) A végrehajtás felelősségét az állami szintről szívesen tolták át a vármegyékhez, terheit pedig teljes egészében a falun élőkre, a parasztságra.

Nem kétséges, hogy a közigazgatást ért újszerű feladat megoldását a háború utáni viszonyok tovább nehezítették. Sem adatokkal, sem a levéltári anyagokból megszerezhető információkkal nem igazolható a helyi közigazgatási feladatokat ellátók rosszindulata, elfogultsága bármilyen társadalmi csoporttal kapcsolatban, de a megszálló hadsereggel szemben sem. Munkájuk esetleges hiányosságait egyéni kvalitásuknak és megkérdőjelezhetetlen túlterheltségüknek tudhatjuk be. A kutatóban az a benyomás alakulhatott ki, hogy az anyagi terheket valójában viselő parasztság 1945 utolsó hónapjaig önzetlenségéről és szolidaritásáról adott számtalan bizonyítékot. De amikor rádöbentek arra, hogy a kormányzat semmibe veszi áldozatukat azzal a térítési móddal, amelyet alkalmazott, a helyzet alapvetően megváltozott. Ezt követően sokasodtak meg a panaszok, kerültek napirendre községi szabályzatok, a kiegyenlítési, kártalanítási alapok. Ez utóbbiak létrejötte, tervezett működési módja, de leginkább működésképtelensége – ebből a szempontból mindegy, hogy a vármegyei kezdeményezésre vagy a kormányrendeletre gondolunk – három dolgot mindenképpen bizonyított.

1. Az állami irányítás tisztában volt azzal, hogy a beszolgáltatott árukért nem azok tényleges árát fizeti meg.

2. A terhek áthárítása a falusi lakosságra semmivel nem indokolható, kizsákmányoló jellegű lépés volt.

3. Az alapok létrehozásának indoka és működési módja bizonyítja a legjobban, hogy a VH ellátásának és a jóvátételi szállítások mezőgazdaságra háruló részének a terhét főképpen a középparasztság viselte.

Csak attól lehetett elvenni, akinek volt. Állatot, terményt, terméket. Ez akkor is megterhelő és a kibontakozást veszélyeztető lépés lett volna, ha tisztességesen megfize-

tik az árát. De, mint láttuk, nem így történt. Az aránytalan teherből aránytalan áldozat lett. Ismételjük meg a kulcsmondatot: „Azt kérjük, hogy vagy fizessék meg az árát, vagy ne fizessenek semmit, mert akkor legalább abban a tudatban élünk, hogy ingyen adtuk.” Ebben a mondatban egyszerre van jelen a parasztgazda büszkesége és a mérhetetlen elkeseredettsége. Lehet, hogy a háború után ezzel kezdődött meg az a folyamat, amelyik az előbbi – a gazdatudat – fokozott, majd drasztikus csökkentésére irányult. Az elkeseredettség pedig az elvonások erőteljes növekedése, a termelés szabályozásában bevezetett, de a háborúval már közvetlen összefüggésben nem álló intézkedések sorozatával nőtt. A későbbi történések ezeket – sajnos – messzemenően igazolják.

Tanulmányomban a történelmi Sopron megye magyar nyelvterületű helységeinek hadiadó kötelezettségét és a Magyarország török elleni felszabadító harcaiban döntő szerepet vállaló, a megyén átvonuló vagy a ridegebb (késő őszi/téli/kora tavaszi) időszakokra ott elszállásolt, zömében német anyanyelvű katonai egységek ellátásának és kiszolgálásának lakossági terhelését tekintem át. A dolgozat azonban – terjedelmi korlátok miatt – nem foglalkozik a hadiadó kötelezettséghez ugyancsak szorosan hozzátartozó „jobbágy-ingenymunka” (*gratuitus labor*) és a katonaság részére történt „előfogatolás” (*forspont*) lakossági terheléseinek ismertetésével.

A megyei adatok döntő részben a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratanyagából származnak.¹ Ugyanakkor az ún. állandó hadsereg magyarországi eltartására vonatkozó országgyűlési határozatok és/vagy királyi rendelkezések, valamint a lakosság és a katonaság kapcsolatát rögzítő katonai szabályzatok (*regulamentumok*) témakörében a dolgozat egy monográfia vonatkozó hivatkozásaira, adatforrásaira támaszkodik.²

Történeti bevezetés

A nagyobb európai hatalmak – felismerve, hogy tartós katonai sikereket csak egy, az addigiaknál jelentősen nagyobb és ugyanakkor állandó létszámú hadsereggel tudnak kivívni és biztosítani – a 17. század közepétől haderejük létszámának erőteljes növelésébe kezdtek. „Ezek azok az évtizedek, amikor a Habsburg Monarchia hadserege³ a néhány tízezres főről százezres méretűre, a nagyobb európai államoké, mint például Spanyolországé a 17. század közepére, Franciaországé e század utolsó harmadára több százezres

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (MNL GyMSMSL), IV. A 1. b) Sopron Vármegye Nemesi Közgyűléseinek iratanyaga.

² *Schramek László: Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül.* Budapest, 2011. (*Schramek 2011*).

³ „[...] a vesztfáliai béke után III. Ferdinánd elrendelte, hogy az 52 háborús ezredből kilenc gyalogezredet és 10 lovas ezredet meg kell tartani, ami együtt körülbelül 50 ezer fős állandó sereget jelentett. Bármennyire is indokolt 1649-et az osztrák állandó katonaság születési dátumának tartani, azt látnunk kell, hogy ezekből az ezredből csak a század végére válik majd valódi, jól szervezett és fegyelmezett, a kor színvonalán álló sereg, főként Raimondo Montecuccoli (1609–1680) és Jenő (Eugen) Savoyai herceg (1663–1736) kitaró és fáradtságot nem ismerő tevékenysége révén.” *Ágoston Gábor – Oborni Teréz: A tizenhetedik század története.* Pécs, 2000. 16.

létszámúra növekedett.⁴ Egy ilyen állandó hadsereg fenntartása azonban az eddigieknél lényegesen magasabb költséget igényelt. Éppen ennek fedezetére alakították ki és vezették be még a harmincéves háború folyamán (1618–1648) az osztrák tartományokban az ún. repartíciós⁵ adózási rendszert, azaz a hadiadó mértékét a hadsereg éves szükségletei szerint (közteherként) vetették ki.

A hadiadó kivetése

A témakör részletesebb ismertetése előtt okvetlenül figyelembe kell venni két olyan meghatározó tényezőt, amely a vizsgált időszakokban a Magyar Királyság törvényhozásának mind a politikai, mind a katonai mozgásterét erőteljesen korlátozta.

A Habsburg birodalom és Magyarország perszónáluniójának köszönhetően a magyar király udvara egyesült az osztrák tartományok és a cseh király, sőt, 1556 után egyúttal a császár Bécsben székelő udvarával. Mindez nem jelentett mást, mint hogy ezentúl – a cseh ügyek mellett – a Magyarország sorsát érintő legfontosabb döntéseket is ebben a közös udvarban hozták meg: „[...] a hadügyek egységes irányítása és a katonai igazgatás 1556-tól a bécsi udvari Haditanács (*Wiener Hofkriegsrat*) feladata lett.”⁶

A Magyar Királyság területének az oszmán megszállás alól való felszabadítása és egyúttal az osztrák tartományok, de elsősorban Bécs megelőző védelmében folyó csatározások során nagyszámú külföldi (döntően német anyanyelvű) katonaság harcolt, harci tevékenységük azonban a ridegebb (késő őszi/téli/kora tavaszi) hónapokban szünetelt. Ezen időszakra a katonaságot laktanyák hiányában a magyarországi városi polgárság és döntően a falusi és/vagy mezővárosi jobbágyság házaiban szállásolták (kvártélyozták) el, ahol a „házigazdák” a szállás mellett kosztal, vagy az azt kiváltó készpénzzel látták el a bekvártélyozottakat.⁷

A vizsgált időszak elején (pontosítva: az 1648-tól az 1671-ig terjedő időszakban) a Magyar Királyság területén a királyi adózás (valójában a hadiadózás) alapjául a jobbágygazda igaerejének nagysága szolgált. Ezt az adófajtát a korabeli iratokban továbbra is (még a Károly Róbert által bevezetett) kapuadónak (portális adó) nevezték. Az 1647:36. tc. 1. §-a szerint: „... egy kapuszámba semmi szín alatt sem kell többet összeírni, mint az olyan jobbágyok közül, a kik egymagukra saját ekéjükkel négy, vagy hat darab igásmarhával szánthatnak, négyet; azok közül a jobbágyok közül pedig, a kiknek fél ekéjük van, vagyis a kik csak két és nem több igásmarhával vihetik ki ekéiket, nyolczat; a zsellérek és olyan jobbágyok közül pedig, kiknek igás marháik nincsenek, tizenhatot”⁸.

⁴ Schramek 2011. 10.

⁵ Repartitio = kivetés, kiszabás.

⁶ Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. Pécs, 2000. 56., 61.

⁷ A Magyarországon állomásoztatott külföldi katonai egységek 1698. évi téli beszállásolására és széttelepítésére vonatkozóan: MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 10. d., 1698., katonatartással kapcsolatos iratok.

⁸ Magyar Törvénytár (1608–1657). Szerk.: dr. Márkus Dezső. Budapest, 1900. 455.

A Magyarországról befizetendő hadiadó összegét a magyar király személyesen vagy megbízottja révén a Pozsonyban székelő magyar országgyűlésnek elfogadásra megajánlotta.⁹ Amennyiben a diéta azt elfogadta, úgy az országgyűlés ezt az összeget a megyékre – azok terhelhetőségének arányában – leosztotta.¹⁰ A megyék terhelhetőségét a törvényhatóságok nádori portáinak száma határozta meg.¹¹

Ezt követően a megyénként már előzetesen összeírt adókötelezettek (döntően a jobbágygazdák) vagyoni állapotának adatai alapján határozták meg a rájuk eső adó nagyságát.¹² „A kivetett adók behajtását 1690-ig részben maguk a megyék végezték, tőlük pedig a területileg illetékes kamarák [Sopron megye esetében a pozsonyi Magyar Kamara] hajtották be a főhadbiztossággal együtt; 1686-tól kezdve maga a főhadbiztosság, 1690 után ismét nagyobb szerepet kaptak a megyék.”¹³ Az egyes katonai évekre megállapított Sopron megyei portaszámok 1698 és 1704 között és 1709–1710-ben: 1698/99: 390, 1699/1700: 383, 1700/1701: 380, 1701/1702: 378, 1702/1703: 378, 1703/1704: 378, 1709/1710: 378. A korabeli fiskális rendszer jellemzője volt, hogy a pénzügyi év nem egyezett meg a naptári évvel; a pénzügyi év november 1-től október 31-ig tartott. A nov. 1-től április 30-ig tartó félévet a katonák általában a téli szálláshelyükön, a második, nyári félévet a harcmezőn vagy táborban töltötték.

A hadiadó ilyenfajta kivetésének az állam szempontjából az a súlyos hiányossága volt, hogy mivel a magyar országgyűlés ritkán ülésezett, olyan esztendők is adódtak, hogy az ország hadiadót közvetlenül nem fizetett. A megoldás az állandó adó bevezetése lett volna, de ez I. Miksa (1564–1576) 1569. évi sikertelen próbálkozásától számítva, egészen a 17. század végéig bezárólag, a magyar rendek ellenállásán megbukott. Végül is I. Lipót (1657–1705) a Wesselényi-féle főúri szervezkedés felszámolása után, 1671-ben felfüggesztette a magyar alkotmányt és ennek következményeként az országgyűlés működését is. Így az uralkodó 1697-ben a Magyarországon állomásoztatni kívánt katonaság négymillió forintot kitevő éves fenntartási költségét rendeletileg kivetette Magyarországra. Ezzel valójában Magyarországon is bevezetésre került az örökös tartományokban már alkalmazott repartíciós adórendszer. Ennek a négymillió forintnak a kezelését a Magyar Kamarától elvonták és egy újonnan felállított központi hadipénztárba utaltatták át. Így gondoskodott a bécsi udvar arról, hogy legyen elegendő jövedelem az állandó hadsereg

⁹ A király emiatt is kénytelen volt az országgyűlést összehívni, mert csak az ott megszavazott adót hajthatta be és az adót csak egy évre szavazták meg. A későbbiekben a hadiadót nemcsak a viszonylag ritkán tartott országgyűlések, hanem az úgynevezett *conkursusok* – az országgyűlés e célra kiküldött bizottsága – szavazta meg évről-évre. *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest, 1946. 81.

¹⁰ A diéta a Wesselényi-féle főúri szervezkedés felszámolásáig valóban megtagadhatta az adó megajánlását, de később ez a jogkör csupán az adóemelés elfogadására vagy elvetésére korlátozódott. *Schramek* 2011. 26.

¹¹ Egy nádori porta alatt az 1647:36. tc. meghatározása szerint négy darab egyenként négy- vagy hatökrös ekével rendelkező jobbágygazdaságot értek.

¹² Az 1648. évi Sopron megyei portaösszeírásokat Vitnyédi István vezetésével hajtották végre. *Protocollum Comitatus Soproniensis*, tomus II. 281–293.

¹³ *Iványi Emma*: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége 1681–1713. Budapest, 1991. 204., 422.

magyarországi működtetésére és fenntartására és az ténylegesen a rendeltetési helyére is jusson.

Noha az 1681. évi, Sopronban tartott országgyűlés eltörölte a repartíciós adórendszert, de a hamarosan meginduló ún. törökellenes felszabadító háborúban (1683–1699) ezt az adózási rendszert átalakított formában újra és véglegesen bevezették. Ekkor a települések jobbágygazdaságaira az összeírt nádori portaszámok alapján hadiadóként, a katonaság számára részben terményben, részben készpénzben nyújtandó ellátmány mennyiségét, a „porció” nagyságát [darabszámát] határozták meg.¹⁴ Ez a porció alapú adórendszer biztosította ugyan az éves hadiadó kivetésének kiszámíthatóságát, ugyanakkor a jobbágyok felismerte, hogy igaerejének csökkentésével egyúttal csökkentheti a reá kivethető hadiadó nagyságát. Ennek megfelelően, a jobbágyok egy jelentős része lecsökkentette állatállományát, oly annyira, hogy tudatosan zsellérsorba is kerülhetett. A locsmándiak panaszleveléből már a teljes adóelkerülés egy gyakorlati módszerét is megismerhetjük: „... de még csak azok sem Succuralnak [vállalják fel] legh kevesebbet is az kik Eörökös jobbágyok valnanak, Esztendőnkint túllünk az Portio előtt [porciók összeírása előtt] el Szekvén máshová magokat reciupiálták [elbujtatták]; és határunk [ban] lévő fundusit [földjüket] egi pénz fizetsig nélkül usuallyak [használják].”¹⁵

A megyék adóigazgatási rendszerében az 1680-as évektől lényeges változások történtek. Annak érdekében, hogy a porták alapján kivetett adó nagyságát az adózók az állatállományuk csökkentésével illetve a jobbágyok zsellérállományba való kerülésével ne tudják csökkenteni egy, új vagyon- és jövedelem-felmérési rendszerre, a dicális¹⁶ rendszerre tértek át, Sopron megyében ez az adóügyi váltás nagy valószínűséggel az 1698. esztendőre már megtörténhetett.¹⁷

A dicális rendszerben az egyes megyék a területükhöz tartozó települések adófizetési kötelezettségét az alábbi eljárás szerint határozták meg: összeírták jobbágygazdaságok vagyonosodását meghatározó, vagy azt befolyásoló tételeket. Így többek között a jobbágygazdaságok személyi állományának összetételét (pl.: gazda, családtag) a gazdálkodási terület és féleség nagyságát (pl.: szántó, rét, erdő, szőlőterület stb.), a megtermelt termékek fajtáját és mennyiségét (pl.: gabona, bor, méz stb.), az állatállomány fajtáját és számát. Majd kialakították a dica-kulcsot, azaz meghatározták, hogy az összeírásba felvett adott vagyonosodási tételek száma, nagysága hány dicának feleljen meg. Előbb jobbágy-

¹⁴ Schramek László: Adalékok a megyei adókezelés 18. század eleji gyakorlatához. In: Levéltári Közlemények 80 (2009) 34. Az egy katonának járó, természetben és pénzben biztosított ellátást nevezték porciónak.

¹⁵ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 21. d., iratköteg: 1723, Vmhez.) [Vmhez = vármegyéhez, vagy annak tisztségviselőihez írt folyamodványok]

¹⁶ A dica (magyarul rovás) adózáshoz való kötődése a középkorra nyúlik vissza, amikor a királyi adószedők egy-egy boton jelölték a falvankénti adófizető jobbágytelkek számát, azaz az adóegységek számát. A 17. század végétől a dica a jobbágyok vagyoni helyzetét, vagyis adózási képességüket kifejező mutatószám lett. Schramek 2009. 32.

¹⁷ A megye helységeire vonatkozó legkorábbi dica összesítő kimutatás az MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 10. iratdobozában az „1698, katonatartással kapcsolatos ügyek” feliratú iratkötegen olvasható.

gazdaságonként, majd falvanként összegezték a kapott dica számokat. Ezután a megyére kirótt adó összegét elosztották a megye összes dica számával. Így megállapították, hogy az adott megyében egy dicára (rovásra) mennyi adóösszeg esik. Az alkalmazott eljárási mód következményeként az egy dicára jutó adóösszeg nagysága megyénként változó értéket képviselt: 20 dénártól, 9 ft 36 dénárig.¹⁸ Sopron megyében az idevonatkozó levéltári ügyiratok alapján minden egyes kirótt 1 dica után 1754/55-ben 1 ft 12 dénár, 1761/62-ben 1 ft 50 dénár 1766/67-ben 1 ft 71 dénár 1775-ben 1 ft 58 dénár adóösszeget kellett befizetni.¹⁹

1687 októberében a magyar király és a magyar országgyűlés viszonylatában jelentős változás következett be, amikor is az országgyűlés elismerte a Habsburg-ház fiági örökösödését, ennek fejében pedig I. Lipót visszaállította az ország alkotmányát. Az 1708. esztendőben is lényeges változás történt, nevezetesen a hadsereg eltartására szükséges adót nem vetették ki Magyarország megkérdezése nélkül. Az eljárás, hogy a király Magyarországon a katonaság ellátására bizottságot hív össze, mely az adót megajánlja és a megyék között szétosztja, 1708-ban fordult elő először.²⁰

Végül is a magyar rendi országgyűlés egy erősebb haderejű magyar katonaság kialakítását és ezen hadsereg évi szükségletei szerint kivetendő hadiadó bevezetését [a nemeség adómentességét továbbra is fenntartva] az 1715:8. tc. 2. pontjában mondta ki: hogy mivel Magyarországot csupán nemzeti felkeléssel és a bandériumokkal elegendőképpen megvédelmezni nem lehet, „sőt inkább minden eshetőségre erősebb és úgy bennszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaságot kell tartani, mely kétségtelen, hogy zsold nélkül fenn nem állhat, azt pedig adózás nélkül beszerezni nem lehet: ezért erre szükséges segélyek és adók dolgában a karokkal országgyűlésileg (hová tudomás szerint különben is tartozik) kell határozni.”

Az 1737/38. katonai adóévtől kezdődően az egyes Sopron megyei helységekre kirótt porciók összesített listájában már egy újabb adónem is megjelenik: nevezetesen minden egyes kivetett porció után 2 ft 85 dénár is fizetendő *pro Necessitatibus Domesticis* azaz a megyei szükségletek céljára, vélhetően a növekvő megyei adóügyi feladatok elvégzésének biztosítására.²¹ Ezek az összesített megyei porciólistákon az eddigi hadiadó összege mellett már az új (megyei) adó összege is megjelenik külön rovatban és e kettőnek a végösszege is (*in toto vero*). Valójában ezzel a megyei kasszába (*cassa domestica*) befizetendő összeggel a kirótt porciók utáni adózás végösszege megemelkedett.

¹⁸ Wellmann Imre: A parasztság helyzete az 1767. évi úrbérrendezés előtt In: Századok, 89 (1955/4-5) 561.

¹⁹ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 52.d., iratköteg: Közgyűlési jegyzőkönyvi fogalmazványok és iratok, Iratszám: 32. Uo. 63. d., iratköteg: Közgyűlési jegyzőkönyvi fogalmazványok és iratok, Iratszám: 21. Uo. 72. d., ügyirat: *Repartitio Quanti Contributionalis pro An[n]o Militari 1666/67*. Uo. 92. d., ügyirat: *Repartitio, 27 9bris 775 in Nemeskér Confecta*.

²⁰ Szabó Dezső: Az állandó hadsereg becikkelyezésének története III. Károly korában. In: Hadtörténelmi Közlemények 11 (1910) 35.

²¹ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 32. d., iratköteg: 1738, adózással kapcs. iratok.

A katonák kvartélyozása

A vizsgált időszakban – laktanyák hiányában – a Magyarországon tartózkodó, döntően német anyanyelvű hadsereg katonáit november 1-től április 30-ig magánházaknál (városi polgárházakban, de leginkább mezővárosi, falusi jobbágyházakban) szállásolták el, míg május elejétől október végéig a katonák szabadtéri táborokban éltek, illetőleg törökök elleni harci tevékenységet folytattak. A magyarországi török uralmat felszámoló katonaság többsége a császári hadseregben szolgált, amely évente 50–55.000 főből állt. Ennek a haderőnek nemcsak a megszervezése, mozgatásának összehangolása, hanem élelmezése is óriási feladatot rótt a Habsburg katonai vezetésre. A hadjáratok idején, tavasztól őszig általában raktárakból látták el a csapatokat. A katonák 3 napra elegendő élelmet vittek magukkal, amit a magazinokból utánszállítással pótoltak.

Nagy valószínűséggel egy ilyen katonai magazin készletét ismerhetjük meg abból a levéltári iratanyagból, amelynek fejlécén ez olvasható: „*Salamonfaj Postirunghoz rendelt helységeknek extractusa melyek[ben?] az 1709 9bris 1-től 1710 április utolsó napjáig ugyanazon Postirunghban lévő eő Fölsige Militiájának subventiojára való Naturáliákat kezemhez hozták.*”²² A három oldalnyi iratanyag közel hatvan helységből származó készpénzösszegeket, valamint gabona és takarmány mennyiségeket sorol fel, az alábbi rovatokban: *Készpénz, Ros köből, Zab köből, Masa[?], Szena funt.*

Az őszi tartó hadjáratok befejezésekor a helyzet megváltozott: a hadvezetés a csapatok java részét egész télen az országban tartotta, így tavasszal – jóval a török sereg megérkezése előtt – megkezdhette a felkészülést az ellenség fogadására. Egyebek mellett ezért [is] tudott katonailag a török fölé kerekedni.²³

Az 1683 őszen, királyi rendelettel bevezetett téli beszállásolás és kosztal való ellátás részét képezte a lakosságra kivetett hadiadónak, melyet pénzben és/vagy természetben hajtottak be. A lakosság részére a legsúlyosabb terhet éppen a beszállásolt katonáknak (november elsejétől, április végéig) napi élelmezési adagjuk (*oralis portio*) és lovaik takarmányozási adagjának (*equilis portio*) biztosítása jelentette. Az 1683. évi regulamentum a közkatonának járó napi ellátmány természetbeni mennyiségét (*oralis portiót*) két font (1,12 kg) kenyérben és egy font (0,56 kg) húsban szabta meg fejenként. A korabeli források az orális porció pénzértékét 6 krajcárban határozták meg. Köteles volt „a házigazda” a nála bekvartélyozott közkatonát lakóhelységben elhelyezni, őt takaróval ellátni és gondoskodni arról, hogy a háztartásában megfőzzék számára a kiutalt húst, levest vagy főzeléket. Ezt az ellátást *salganum*nak nevezték és ezért a megyei pénztár napi 1-2 krajcárt fizetett a házigazdának. A tűzifát, gyertyát és sót a lakosok és a katonák közösen használták.²⁴ Ez alatt azt kell értenünk, hogy a kvartélyos a szállásadó gazda tűzhelyét és

²² MNL GyMSMSL IV. A 1. b.) 16. d., iratköteg: 1710, hadiszolgálattal kapcsolatos irat.

²³ Varga János: A fogyó hold árnyékában. Gondolat Kiadó. Bp. 1986. 236.

²⁴ Schramek 2011. 49.

sókészletét használhatta étele megfőzéséhez, valamint annak mécsesével vagy gyertyájával világított.²⁵

A kvártélyok elfoglalásának szabályait az 1699. évi regulamentum tartalmazza. E szerint a megyei vezetők jelölték ki a katonák szálláshelyét a hadbiztosok jelenlétében. Ez utóbbi tisztségviselők név szerinti listát készítettek a beszállásolt katonákról, amelyeket átadtak a hatóságoknak. A közigazgatás képviselője ezért cserébe névre szóló kvártély-cédulát adott, amelyen feltüntették, hogy kit és hová szállásoltak el, és ennek birtokában az arra jogosultak elfoglalhatták téli lakhelyüket. A katonák kvártély-céduláikat távozásukkor nem a felettesüknek adták át, hanem a házigazdánál hagyták, hogy ők azokat eljuttassák az előljáróságnak, és az továbbítsa a hadbiztosságnak. A szállás kiürülését, a katona halálát, illetve lova pusztulását a házigazdának 24 órán belül be kellett jelenteni az előljáróságon, bírság terhe alatt.²⁶

A beszállásolási kötelezettség alól a nemesi és egyházi ingatlanok – már a középkor óta – mentességet élveztek. A mentesülő ingatlanok körét tovább bővítették: az iskolák és malmok (1711), majd a vámházak (1715), az allodiumok és kocsmák is mentesültek, végül a bírósági épületekre és a sörfőzdékre is (1723) kiterjesztették a mentességet.

A katonai egységek téli kvártélyozásáról fontos adatokat őriztek meg a diszlokációs (elhelyezési, széttelepítési) adatlapok. A következőkben az 1702. máj. 31. dátumozású, Sz. Miklos keltezésű diszlokációs adatlapok alapján a Marschillian ezred egységeinek Sopron megyei elhelyezését tekinthetjük át.²⁷

Ez a diszlokációs leírás 8 lapból áll, amelyből az ezredtörzs (*status regiminis*) és a huszonegy századból álló katonai egységek elhelyezési adatai ismerhetők meg. A Sopronba bekvártélyozott ezredtörzs három vezénylő tisztje (ezredes, alezredes és őrnagy) valamint az alájuk rendelt speciális katonai feladatkör végrehajtásával megbízott beosztottak (többek között számvevő, ezred-káplán, szekér-mester, élelmezési-mester, tábori csendőr az embereivel) összesen napi 112 porciót igényeltek.²⁸

A katonaság (1697., 1715., 1716. és 1720. évi) illetménytáblázata alapján egy gyalogezred az ezredtörzsből, két gránátos és tizenöt gyalogos századból tevődött össze.²⁹ A diszlokációs leírásban felsorolt huszonegy század közül kettő a „gránátos” fegyvernemhez tartozott (századonként napi 114 porció igényel). A maradék tizenkilenc „gyalogos” századból kilenc, századonként napi 174 porciót igényelt, míg a többi gyalogos század századonként napi 165, 160, 153 illetőleg 150 porciót igényelt, a létszámuknak megfelelően. Az egyes századokra vonatkozó diszlokációs adatlapokból megismerhető az egység megnevezése, (esetenként katonai azonosító száma), a tisztek rangja. Minden egyes

²⁵ A tisztek tűzifa- és gyertya-ellátmányáról lásd: MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 23. d., iratköteg: 1726, közgyűlési jegyzőkönyvekbe fel nem vett iratok)

²⁶ Schramek 2011. 49.

²⁷ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 12. d., iratköteg: 1702, közgyűlési iratok.

²⁸ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 12. d., iratköteg: 1702, közgyűlési iratok.

²⁹ Schramek 2011. 206–219.

gyalogos- és gránátos századnál három tiszt szolgált (kapitány /*Kapitan, Hauptmann*/, hadnagy /*Leutnant*/ és zászlós /*Fandrich*/).³⁰

Ezek a diszlokációs adatlapokon egyrészt szerepel a helységek megnevezése, ahol az adott század katonái kvártélyoztak, másrészt az egyes helységekre jutó napi katonai porciók összege, valamint a teljes századra vonatkoztatott napi össz-porció igény, melyet többnyire a század katonai azonosító száma mellett is feltüntetnek. A tisztekre vonatkozóan megadják a napi *oralis* és *equilis* porció igényt. Ugyanakkor ezek a diszlokációs adatlapok nem sorolják fel a legénységi állomány rang szerinti megoszlását, viszont az egyes helységekre beszállásolt legénységi állomány összesített napi porció igényét megadják. Mindenesetre megállapítható, hogy a katonai egységek egy adott helységbe történő téli kvártélyozásának tervezését és annak elszámolását megkönnyítette a „porció” mint a helységekre kivetett hadiadó alapmértékegysége darabszámának és a beszállásolt katonai egységek napi porcióigény számának összevetése. Amennyiben ugyanis az adott helységbe bekvártélyozott katonai egység napi porcióigénye és az adott helység napi hadiadó kötelezettsége azonos mértékű, akkor ez esetben a helység befizetendő hadiadóját éppen „fedezi” az ott elszállásolt katonai egységek porcióigényének biztosítása. Ha azonban a helységbe beszállásolt katonai egységek napi porcióigénye kisebb értékű, mint a helység napi hadiadó porció kötelezettsége, úgy ezt a különbözetet az érintett helységnek az elszámolásnál készpénzben pótlólagosan be kellett fizetnie. Az ilyen (kvártélyozással le nem fedett) porciót a korabeli ügyiratok „*vacans portio*”-nak nevezték; és esetenként „v”-vel rövidítették. A „*vacans portio*”-ra vonatkozó értelmezéshez lásd Csapod község kvártélyozási elszámolását.³¹

A diszlokációs adatlapokon megadott helységneveket követve megállapítható, hogy a *Marschilian* ezred egységei (a Sopronban bekvártélyozott ezredtörzstől eltekintve) a történelmi Sopron megye ma már döntően Burgenlandhoz tartozó területén foglalták el téli szálláshelyeiket. A századparancsnokok [Fertő]Szeleskúttól (ma Breitenbrunn) mint a legészakibb helységtől kiindulva, déli irányban Locsmándig (ma Lutzmannsburg) bezárólag alakították ki szálláshelyeiket illetőleg a századparancsnoki részlegeket. (Az összeírás idején a megye magyarok lakta területén mindössze négy helységben: Csepregen, Kapuvárott, Csornán és Szanyban volt törzstiszti katonai komfortigénynek megfelelő kvártélyház.) Annak idején – minden bizonnyal – elsősorban a tisztek megfelelő szintű elszállásolása és a századparancsnoksági helységek kialakítása jelenthetett a megyei (és a katonai) vezetőknek nehezen megoldható feladatot. Nagy valószínűséggel ennek a problémakörnek a szükségszerű megoldása is közrejátszhatott abban, hogy a megye elrendelte, hogy egyes települések saját költségükön ún. tiszti kvártélyházakat építsenek és működtessenek. Egyúttal a megye megszabta azt is, hogy az adott helység milyen katonai komfortfokozatú (törzstiszti, vagy kapitányi, vagy hadnagyai) tiszti házat építsen. Olyan megyei statutum azonban eddig az MNL GyMSMSL IV. A 1. b jelű levéltári iratok között

³⁰ A panaszlevelekben a hadnagyot gyakran *Laidinomnak*, a zászlóst *zászlótartónak* titulálják.

³¹ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 8. d., 1695 iratanyag: Vmhez.

nem bukkant elő, amely egy ilyen jellegű megyei rendelkezést tartalmazna, de a megyéhez írt néhány idevonatkozó panaszlevél részlete egyértelműen arra utal, hogy ilyen rendelkezés bizonyosan létezett:

(Mihályi, 1739) „[...] méltóztatott ennek előtte való Gyűlésének alkalmatosságával keményen és seriő [szigorúan] megparancsolni Mihályi lakosoknak helységekben az Tisztnek avagy kapitánynak való házát és épületet megh csinállyák”. (Ugyanezen panaszlevélből az is feltárul, hogy amennyiben a közösség nem építené fel ezt a tiszti kvártélyházat, úgy 40 Ft büntetést kellene fizetnie.)³²

(Fölső-, Közép- és Alsó Bük, 1751) A panaszlevél elején: „Minek utána az T. N. Vármegyének kvartély házok építettise eránt valo rendelése tudtunkra esett volna [...]”. A levél középső részéből: „[...] porcionk Státussához képest ezen állandos kvartelj ház építettése s annak Conservatioja fölötébb nagy és majd elviselhetetlen terhünkre fordulván [...]”. A panaszlevél befejező soraiból idézet: „[...] az fölül említett épületnek elmaradásáért aláztatossan könyörgünk [...]”.³³

([Fertő]Szentmiklós, 1752) „[...] az Tekintetes Nemes Vármegyének a Méltóságos Parhefeldt Herczegh regimentjébül egy kapitánt hozzánk quartelban kívánt adni [...] Ki is [...] nagyon szorongat az quartély háznak hamar való föl épittisire [...]”.³⁴

A felsorolt panaszlevelek levéltári adataiból kiindulva feltételezhető, hogy a vármegye a tiszti kvártélyházak építését az 1730-as évektől kezdődően rendelhette el. (Kétségtelen, hogy ezeknek a tiszti kvártélyházaknak a megépítése és fenntartása nem elhanyagolható többletkiadást jelentett az érintett helységek közösségének.

A Sopron megyei helységek tiszti kvártélyházairól az 1777-ben felvett összeírási adatok³⁵ szerint a megye³⁶ mezővárosaiban és falvaiban összesen 92 db tiszti kvártélyházat alakítottak ki. Ezek közül 9 db a „T” [=törzstiszti], míg 37 db a „K” [=kapitányi] katonai komfort fokozatú épület – helyiség illetőleg istálló-i loállás – számszerű követelményeinek felelt meg; a „H” [=hadnagyi] katonai komfort fokozatú épületek a fentieknél kevesebb számú helyiséggel és istálló-i loállással rendelkeztek.

Az egytelkes nemesség taxálása

Elvileg a nemesség minden tagja az adózás (a porció) kivetésétől mentesült. A köznemesség legalsó rétegét az egytelkes nemesek az úgynevezett kurialisták, valamint az armalisták alkották. Számuk a királyságban mindösszesen mintegy 7000 főre becsülhe-

³² MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 34. d., iratköteg: 1739, Vmhez.

³³ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 47. d., iratköteg: 1751, Vmhez.

³⁴ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 48. d., iratköteg: 1752, Vmhez.

³⁵ Sopron megye népesség-összeírási adatai a MNL OL 40342. sz. mikrofilmen, közte Sopron megye kvártélyházainak adatai: „Ö 192” (1777).

³⁶ Korabeli megyei viszonyokat ábrázoló térkép a „Magyarország Történeti Helységnévtára. Sopron Megye (1773–1808)” c. kiadvány mellékletében érhető el. Szerk.: Borsodi Csaba. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1990.

tő. Az egytelkes nemesek gyakran ugyanolyan életszínvonalon tengették életüket, mint a jobbágyok. A kurialisták pusztán nemesi jogállású lakóházzal (udvarházzal, azaz kúriával) rendelkeztek, az armalistáknak pedig sokszor még „hét szilvafájuk” sem volt, pusztán címeres levelük (armális, latinul *litterae armales*). Noha az egytelkesek, a kurialisták és az armalisták elvileg legalábbis minden nemesi kiváltsággal rendelkeztek, a gyakorlatban ez nem érvényesült.³⁷ A század végén a tizenöt éves háború okozta pénzügyi terhek növekedésével ugyanis az országgyűlés 1595:5. és 1596:10. törvénycikkei az egytelkes nemeseket hadisegély adására kötelezték, azaz elrendelték megadóztatásukat, taxáltatásukat.

Ezt, illetve az 1598-tól a ház- avagy füstadó alkalmával szedett taxáltatást Sopron vármegye a vagyonuk arányában szabta ki. Sopron megyében „[...] a főispán tiltakozott az alispán és az esküdtek eljárása ellen, akik az egytelkeseket nem vagyonosságuk, hanem házuk nagysága alapján taxálták.”³⁸ A kurialisták és az armalisták lakóépületei azonban éppen a tulajdonosaik nemesi származása miatt a kvártélyozástól mentesültek.

Az 1596. évi taxalista összeírás felhasználásával, a kivetett taxa nagysága alapján, a taxált nemesek vagyoni rétegződése Sopron megyében az alábbi vagyoni differenciálódást mutatja: A taxalisták adójában a két szélsőség a 10 ft-os felső határ és a 25 d-os alsó határ volt. 1596-ban 13%-uk 2 ft-ot, 35 %-uk 50 d-t fizetett. A felső határba, a 8-9-10 ft-os taxák fizetésébe csak 5 nemes tartozott.³⁹

Panaszlevelek

A vizsgált időszak Sopron Vármegyei Nemesi Közgyűlésének iratanyagában (MNL GyMSMSL IV. A 1. b) számos panaszlevél is található. Az alábbiakban azokból a közösségi panaszlevelekből idézünk, melyeknek mondanivalója tipikusnak tekinthető, illetőleg jól tükrözi az egyes közösségek problémáit. Mielőtt azonban ezekből a közösségi panaszlevelekből idéznénk, okvetlenül érdemes megismerni Esterházy Pál nádor 1685. november 8-i írásos állásfoglalását a hozzá címzett panaszlevelekben foglaltakkal kapcsolatosan: „[...] Sürüen jönnek mindenfelől az Panaszok előnkben, hogy mindenféle gonoszságok, violentiák [erőszakosságok] és más mindennemű injuriák [igazságtalanságok] s rendetlenségek történ[tenek]”⁴⁰

Röjtök, 1682: A porták összeírásakor bizonyos puszták lakottak voltak, ma már nem azok. Kéri a porta számok ennek megfelelő csökkentését.⁴¹

Ebergőc, 1685: Ebergőciek panaszojják, hogy a falujukba a már bekvartélyozott katonaság mellé egy újabb katonai csoport érkezett negyednapra, kiknek sem szállásuk, sem ennivalójuk nem lévén „[...] úztek, kergettek, vertek bennünket [...] sokaknak

³⁷ Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. Pécs, 2000. 150.

³⁸ Turbuly Éva: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1595–1608. Sopron, 2002. 36.

³⁹ Dominkovits Péter: Sopron vármegye XVI. század végi birtokos társadalma. In: Soproni Szemle 53 (1999/2) 99–122.

⁴⁰ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 5. d., iratköteg: 1685, közgyűlési iratok.

⁴¹ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 4. d., iratköteg: 1682, Vmhez.

kamaraiokat hatalmasul [=erőszakkal] föl vervin zabiokat, valamennyi volt, szalonnaiokat, elevenen sertis marhaiokat és más féle házi majorságokat el fogdosván, ruházatokat és magok eledelire nehezen szerzett kenyereket tár szekerekben föll rakván el vittik [...] Négy Gazda már kifogyván mindnekiül kénytelenek el szökny [...]”⁴²

(Fertő-) Szentmiklós, 1685: „A porták öszeírása óta a jószágukat sokan a porták közül kivették, így a portában maradtaknak egyre nagyobb terhet kell elviselni.”⁴³

Széplak, 1685: „Vagyon nálunk egy Uri személy Capitány ember, Vagyon mellette egy konyha mester, egy trombitás, egy kovács, egy szakács, és egy Inas, ezek maga asztalánál élnek.”⁴⁴

Muzsaj, 1692: „[...] minden esztendőben anyra terheltetünk Nimet tartással [=német anyanyelvű katonák kvártélyozásával és élelmezésével], győves-járossal [=átvonuló katonák ellátásával] és szekerezéssel [= katonaság részére előfogatolással, forspont szolgáltatásával] [...]”⁴⁵

Nagygeresd, 1698: Az évenként visszatérő áradások miatt nincs elegendő gabona- és szénatermésük. Emiatt vonóállataik elpusztulnak és csak kölcsönpénzből tudnak állatot vásárolni. „Mindezek mellett még a német tartás, a királyi adó, a földesúri szolgáltatások teljesítése lehetetlen.”⁴⁶

Kiscenk, 1722: „[...] ez a mastanyi rajtunk lévő Furrerrt [=szállásmestert] lehetetlen hogy mi eltarthassuk, mivel Feleséges, gyerekes és cselédes”⁴⁷

(Fertő-) Szentmiklós, 1736: „[...] szomszéd Helységeink Lakósi ami Határunkban, ugy Szeölő hegyeinkben számtalan Irtás szántó Földeket és Szeölőket Birnak /:jóll Lehet ugyan az Mghos [méltóságos] Uraságnak azokrul Desmát Földköblöt, és szeölőkről Desmát és Hegyvámot adnak:/ mind azonálta minket a Portioban semmit subleviálni [= támogatni, könnyíteni] nem akarnak [...]”.

Süttör, 1722: A panaszlevélből megismerhetők a tiszteknek (elsősorban a századparancsnokoknak) a nekik beszállásolásra felkínált jobbágyházakkal kapcsolatos kifogásaik, illetőleg az ezzel kapcsolatosan megkövetelt komfortjavító módosításaik is: nevezetesen a szobában „uri ablakok” [= nagyobb felületű és jobb fényáteresztő képességű ablakok] felszerelése és a szoba „felpallózása”, valamint „zöld kályha” [= cserépkályha] rakatása. Meg kell jegyezni, hogy ezek a „kényelmi” kifogásolások onnan is eredhetnek, hogy a katonatiszteknek a nyugat-európai komfortos lakásokhoz képest egy azok átlagánál (véltetően) jóval alacsonyabb és szegényesebb szintű falusi jobbágylakásba kerülve kellett (volna) a századparancsnoki irodát kialakítani és a parancsnoki feladatokat ellátni.⁴⁸

⁴² MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 5. d., iratköteg: 1685.

⁴³ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 5. d., iratköteg: 1685, Vmhez.

⁴⁴ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 5. d., iratköteg: 1685.

⁴⁵ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 7. d., iratköteg: 1692, Vmhez.

⁴⁶ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 10. d., iratköteg: 1698, Vmhez.

⁴⁷ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 21. d.; iratköteg: 1722, Vmhez.

⁴⁸ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 21. d., iratköteg: 1723, Vmhez.

Egy másik panaszlevéből (Zsira, 1727) kiderül, hogy egy bekvártélyozott katonatiszt nehéz döntés elé állítja a helyi közösséget: vagy teljesítik a [panaszlevélben tételesen felsorolt] kilenc pontból álló ajándék [*discretio*] kívánságait „*avagy Más házot ujat Csinállyunk, avagy ezen föltet Discretiot megh adgyuk.*”⁴⁹ Jól érzékelhető, hogy a lakossággal szemben milyen nagy hatalommal és megfélemlítő erővel rendelkezettek a bekvártélyozott katonatisztek, hogy egy, a katonai regulamentum által is tiltott, a lakosságnak ugyanakkor jelentős anyagi megterheléssel járó kívánságlista teljesítését várják el a helyiektől. [Tudni kell, hogy a tisztek új ház építését nem követelheték meg, illetőleg ha a kívánt szobaszámot egy épületben nem lehetett biztosítani, akkor a szomszédos telkeken elhelyezkedő házakban található helységekkel is be kellett érniük. A kvártélyozásnál a regulamentumban a katonák részére engedélyezett lovak istállói állásszámát is biztosítani kellett.]

A magyar nemesség állásfoglalása az idegen ajkú katonai egységek magyarországi téli elszállásolásáról

A Habsburg Monarchia reguláris egységeinek magyarországi elszállásolása kezdettől, azaz az 1650-es évek elejétől kiváltotta az itteni nemesség ellenkezését, az országgyűlésen követelték a csapatkivonást. A török közelsége miatt erre természetesen az udvarban még csak nem is gondoltak, ezért a többnyire idegen ajkú fegyveres erők az országban maradtak.

Vonatkozó országgyűlési törvénycikkek:

1655:19. tc., „Az idegen katonaságot három év alatt ki kell vinni és az ország beleegyezése nélkül nem szabad behozni.”⁵⁰

1659:25. tc. „A külföldi katonaságot három év alatt vigyék ki: ... és az ország beleegyezése nélkül, bárkinek szavára s tanácsára be ne hozzák.”⁵¹

1662:1. tc. „[...] a hú karok és rendek... alázattal Ő felsége legkegyelmesebb tudomására hozzák, hogy az 1659-ik évi 25-ik t. cikkben említett német katonaságot, az ott kitett időben nemcsak, hogy nem vitték, hanem időközben is... más uj és számosabb német katonaságot is hozattak be, és ugyanez a német katonaság és annak vezetői szokatlanul élelmi szereket zsaroltak és ugynevezett ingyen szállásokat róttak ki és az ország törvénye szerint a katona szállásolástól mentes, úgy egyházi, mint nemesi curiákat szállásokkal terheltek s egyéb különféle és súlyos jogsérelmeket követtek el az országlakók azok jobbágyságai ellen [...]”.⁵²

Magyarország háborús terhelése a 17–18. század fordulóján

A királyi rendelettel Magyarországon a törökkel szemben harcoló idegen ajkú katonai egységek téli elszállásolása és napi porcióval való ellátása döntően a jobbágyságra, a job-

⁴⁹ MNL GyMMSL IV. A 1. b) 24. d., iratköteg: 1727, katonai vonatkozású irat.

⁵⁰ Magyar Törvénytár (1608–1667). Szerk.: dr. Márkus Dezső. Franklin Társulat. Bp. 1900. 595.

⁵¹ Magyar Törvénytár (1657–1740), Szerk.: dr. Márkus Dezső. Franklin Társulat. Bp. 1901. 155.

⁵² Magyar Törvénytár (1657–1740), Szerk.: dr. Márkus Dezső. Franklin Társulat. Bp. 1901. 225.

bágygazdaságokra hárult. A jobbágygazdaságokat e mellett továbbra is terhelték az úrbéri kötelezettségek (robot, dézsma, esetenként hegyvám, irtáspénz) teljesítése. Ilyen feltételek mellett a jobbágygazdaságok több esetben csak késve vagy kölcsön felvételével tudták teljesíteni a hadiadózási kötelezettségeiket.

A császári hadsereg téli porciósükségletét Magyarország és az örökös tartományok között osztották el, de nem arányosan. 1685-ben a katonaság havi porció igényének 70 %-át Magyarországra vetették ki, a többit Csehország, Morvaország, Szilézia, Felső-, Alsó- és Belső Ausztria (Stájerország, Karintia, Krajna) biztosította, 1686-ban a havi porció mennyiség 51 %-a terhelte Magyarországot és 49 %-a az örökös tartományokat, Cornaro velencei követ helyesen állapította meg, hogy a „*hadak nagyobb részét Magyarországnak kell eltartania az örökös tartományok könnyebbsége érdekében*”.⁵³

Miután Magyarország lakossága nem tudta a beszállásolt katonaságot hiánytalanul ellátni, napirenden voltak a lakossággal szembeni katonai zaklatások, hatalmaskodások, s a tiszték meg sem kísérelték felderíteni az igazságot, megbüntetni a kegyetlenkedőket. Ezt az áldatlan helyzetet tükrözi Rabutin generális 1697-ben írt jelentésének egyik részlete: „*Szánakozás fogja el lelkemet, akár a hadak, akár a szegény nép nyomorúságát tekintem. Ennek nem lévén miből elégítse ki amazokat, a katonaság az iránt sürget, engedném meg, hogy maguk hajthassák be szükségleteiket. Én ezt kénytelen vagyok meg engedni azoknak, kik valóban nagy szükségét szenvednek, inkább áldozván fel a népet, mint a hadsereget.*”⁵⁴

Esterházy Pál nádor a háború nyolcadik évében 30 millió forintra becsülte Magyarország pénzben és terményben kifizetett – tehát csak a kimutatható – adóját, ami a háborús pusztításokkal együtt joggal váltotta ki az aggodalmát: „*A legmélyebb fájdalommal kell Felsegednek a legalázatosabban feltárnom, hogy miként és mi módon jutott Magyarország végső nyomorúságára. Az országot, amely szinte a háború székhelye lett, a legsúlyosabban megterhelték adókkal. Úgy tűnik, mintha az lenne a szándék, hogy Magyarországról a lakosságot kiirtsák, s azt vadállatok tanyájává tegyék, noha 300 esztendőn át ontotta vérét a kereszténységért, s védte a törökkel harcolva a szomszédos országokat.*”⁵⁵ A nádor levele 1690 novemberében kelt. Ezt követően még nyolc háborús esztendő telt el a törökellenes felszabadító háború befejezéséig.

⁵³ Varga János: A fogyó félhold árnyékában. Gondolat Kiadó. Bp. 1986. 244. (Varga 1986).

⁵⁴ Varga 1986. 243.

⁵⁵ Varga 1986. 243.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

LENGYEL TÜNDE

Diana Duchoňová: Palatín Mikuláš Esterházy. Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť (Esterházy Miklós nádor. Udvari társadalom és az arisztokrata mindennapok)

Bratislava: HÚ SAV – Veda 2017, 560 oldal

Esterházy Miklós politikai pályáját gyakran üstököshöz hasonlítják, hiszen hozzá hasonló karriert a 17. században nem sokan futottak be. Míg a magyar historiográfia több műben is méltatta működését (pl. Szalay László és Salamon Ferenc 1863-1870 között kiadott háromrészes munkában, Csapodi Csaba 1942-ben, vagy Péter Katalin 1985-ben), a szlovák történeti irodalom nem szentelt figyelmet Esterházy Miklósnak. Ez a megállapítás 2013-ig volt érvényes, amikor megjelent Diana Duchoňová 2010-ben megvédett doktori disszertációja, *Palatín Mikuláš Esterházy a jeho dvor. Spoločnosť, normy, rituály každodennosti* (Esterházy Miklós nádor és udvara. Társadalom, normák, a mindennapok rituáléi) címmel. Az ismertett mű ennek javított és kiegészített változata, amely néhány új fejezettel, valamint gazdag képanyaggal kiegészítve jelent meg a Szlovák Tudományos Akadémia Veda kiadójában. A második kiadást elsősorban az ösztönözte, hogy az első (bár nem magas példányszámú) alig néhány nap alatt elfogyott.

A bemutatott mű rendkívül alapos kutatómunka eredménye. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában 15, a Szlovák Nemzeti Levéltárban 4 fond lett feldolgozva, de ezen kívül további néhány tucat a Győri Egyházmegyei Levéltárban, a bécsi Österreichisches Staatsarchivban, a MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában, a biccsei, nyitrai, modori, nagyszombati és Pozsony megyei levéltárakban, Pozsony Város Levéltárában és a Szlovák Katonai Levéltárban, valamint több könyvtárban is. A dolgozat végén több száz tétel utal a felhasznált irodalomra.

Esterházy Miklós nádor életét, karrierjét a mű az első fejezetben mutatja be, amelynek már a címe, „Homo novus a Magyar Királyság élén” sokat elárul a politikus felemelkedéséről. Betekintést ad az Esterházy család eredetébe és bemutatja Miklós ambiciózus és határozott törekvését, amely az országos méltóságok közül a legmagasabbik elérésével jutott a tetőpontjára. E bámulatos pályáivben rendkívül fontos szerepet játszott két házassága, amelyek tehetségéhez megteremtették a kellő birtok- és anyagi hátteret. Mindkét esetben gazdag özvegyekkel lépett frigyre: Magócsy Ferencné Dersffy Orsolyával, aki Munkács, Lánzsér, Lakompak, Zólyom és Regéc birtokokat hozta a házasságba; majd Orsolya halála után Thurzó Imréné, Nyáry Krisztinával Biccse és Rihónó került a kezébe. A többi birtokról, kastélyról és palotáról is, amelyet Esterházy más módon szerzett, szintén ebben a részben olvashatunk.

A második, legterjedelmesebb fejezet több mint kétszáz oldalon mutatja be a nádori udvart, mint összetett társadalmi rendszert. Választ ad arra a kérdésre, mi befolyásolta a Mohács utáni Magyarországon az arisztokrata udvarok kialakulását, és milyen körülmények irányították fejlődésüket. Az udvar zárt, szigorú és pontosan megszabott szabályokon alapuló társadalom volt, amelyben a rendet kemény rendeletek szabták meg. Aki megfelelt a szigorú fegyelem követelményeinek, komoly udvari karriert érhetett el. Ennek a lépcsőit mutatja be a fejezet záró része, valamint ismerteti az udvarban tevékenykedő udvaroncok és familiárisok egész skáláját, és aprólékos képet kaphatunk az egyes udvari funkciókról. Esterházy Miklós udvarában több száz személy töltött be különféle tisztséget. Sokan közülük örökölték a funkciót, illetve az állás lehetőségét, vagy továbbadták fiaiknak, így több generációs alkalmazottakkal is találkozhatunk. A könyvben feltárul ennek a bonyolult familiáris-udvaronc rendszernek a háttere, de képet kapunk például a fizetésekről és más jutalmakról is, amelyek a szolgáltatért jártak.

A harmadik, ugyancsak terjedelmes fejezet a mindennapi élet különböző problémáit vizsgálja, de legfőképp a családi életre koncentrál. Az első témakör a család utánpótlásának, a gyermekek születésének kérdéseit veti fel. Esterházy Miklós tíz gyermek apja volt, de a legközelebbi családtagok közül néhányan sokkal több gyermekkel lettek megáldva. Ezek születése, a szülők és a környezet hozzáállása az „új vendég” jöveteléhez, illetve a keresztelővel kapcsolatos kérdések vizsgálata után a szerző kitér a nevelés és tanulás, illetve taníttatás tárgyalására, majd a házassági stratégiák felvázolására. Mivelhogy a házasságok elsősorban a kapcsolatokról és birtokokról szóltak, megtervezésükre nagy figyelmet fordítottak. A következő alfejezetek az arisztokrata udvarokban szokásos egészségügyi ellátásról, valamint az elkerülhetetlen halálról és temetések szertartásáról értekeznek. Rendkívül érdekes adalék a nagyszombati Esterházy-kripta feltörésének és kirablásának eddig ismeretlen története, amelyre az 1970-es évek második felében került sor.

A függelékben a szokásos összefoglalón kívül rövid áttekintésben jelennek meg az Esterházy családtagok, valamint egynéhány rokon család tagjának, illetve a korszak befolyásos személyiségeinek legfontosabb adatai, majd a már említett segédapparátus. A könyvet közel 300 illusztráció gazdagítja, amelyek között eddig még nem publikált képeket is talál az olvasó.

Összegezve elmondható, hogy Diana Duchoňová Esterházy Miklós életét és udvarát bemutató könyve rendkívül alapos tudományos munka, amelyet nemcsak a kora újkorral foglalkozó szakemberek, hanem a történelem iránt érdeklődő laikus olvasóközönség figyelmébe is ajánljuk. A tervezett német nyelvű fordítás mellett kétségtelenül egy magyar verzió is nagy érdeklődésre számíthatna.

Horváth Antal könyve egyike azoknak a helytörténeti műveknek, amelyek meghatározó alpmunkák lesznek a térség történetének kutatásában. Gazdaságtörténeti könyv esetében, különösen, ha az egyetlen járás történetének egy évtizedét mutatja be, a 300 oldal meghaladó terjedelem igen alapos feldolgozásra utal. A könyv a következő négy fejezetből áll: A csepregi járás és gazdatársadalma; Az állami beavatkozástól a hadigazdaságig; A háború után; A mezőgazdaság újjászervezésének ellentmondásai, 1945–1949.

A szerző a könyv elején meghatározza a könyv megírásának céljait és beavatja az olvasót annak módszertanába is. Elsődleges feladatának az objektivitást tekintette, hogy ne a különböző ideológiák mentén, hanem a pusztán tények alapján írja meg a könyvet. Hasonlóan a Chernelházadamonyáról írt könyvéhez (Horváth Antal: Chernelházadamonya a történelem szélárnyékában. Szombathely, 2014), a jelen kötetben is a gazdálkodók szempontjából kívánta megírni ezt a nehéz időszakot.

Horváth Antal a feldolgozás térbeli határait szülőföldjének területére, a Csepregi járásra korlátozza, de ahol kell, Sopron vármegyére is kiterjeszti. Ennek során a válogatás jelentette az egyik legnagyobb feladatot, a források mennyisége miatt. A levéltárakban a csepregi főszelektőr, főjegyző iratai segítettek a néhol jelentkező hiányokat áthidalni. A legnagyobb hiány a háború alatti alispáni iratok selejtezése vagy átcsoportosítása miatt adódott.

A könyv olyan részletességgel elemzi a Csepregi járás gazdaságtörténetét, ahogy azt korábban még egy monográfia sem tette. A kötet jelentős mennyiségű statisztikai adatot tartalmaz, amelynek összegyűjtése és elemzése tudományos igényű. A monográfia a történelem egy olyan kiragadott időszakáról szól, amikor a korábban bizonyosnak vett gazdasági, politikai és erkölcsi princípiumok megváltoztak, átalakultak és új, bizonytalan irányt vettek.

A kötet nagy mennyiségben tartalmaz statisztikai adatokat és térképeket. Értelmezésüket szerencsére a szerző nem bízza az olvasóra, hanem mélyreható elemzést ad hozzájuk, legtöbbször teljességgel indokolt módon, bizonyos esetekben azonban túlzóan sok magyarázattal látja el forrásait. A könyv lábjegyzetelése kiváló, megfelelő mértékben súlyozott, minden adata fontosán hivatkozott, ami tökéletesen visszakereshetővé, ellenőrizhetővé teszi a munkát.

Bár a könyv a gazdaságról, sőt az irányított gazdatársadalomról szól, a szerző nem egy fejezetben további témákat is beemel a szövegbe. Ilyen az első fejezetben a mezőgazdasági termelés feltételeinek leírása, amelyből a térség földtani felépítésén át az éghajlatig szinte mindent megtudunk. Az informatív, azonban a szűk téma szempontján túlmutató

részletek ismertetése végig kíséri a könyvet, és többek között ennek is köszönhető annak terjedelmes volta. Ugyanakkor viszonylag kevés kitekintést kapunk arról, hogy a Csepregi járásban történtek hogyan illeszkednek bele az országos eseményekbe, mennyire tér el a Csepregi járás gazdasága más járásokétól, vagy épp mennyire tagozódik bele az országos rendszerbe. A törvénykezési szintekről, határozatokról, direktívákról és azoknak hatásairól bár kapunk tudósítást, a részletesebb összehasonlítás azonban már egy újabb munka feladata lesz.

A Horváth Antal által írt monográfia a maga nemében unikális, hiánypótló munka, amely mögött óriási mennyiségű, minőségi szakmai munka áll. A kiadvány magában foglalja a legfontosabb és legpontosabb adatokat, elemzéseket a térség gazdaságáról, és ezáltal annak politikai és társadalmi életébe is bepillantást nyerhet az olvasó. A könyv nagyban hozzásegítheti a szakmát ahhoz, hogy még teljesebb képet kaphassunk a térség gazdaságtörténetéről.

A két közgyűlés közötti időszakban az elnökség látja el azokat a feladatokat, amelyek az egyesület alapszabálya szerint a széles tagság, azaz a közgyűlés hatáskörébe tartoznak. Köszönet jár az elnöki feladatok ellátásához kapott támogatásért Perkovázt Tamás és dr. Krisch Róbert alelnököknek, dr. Boronkai László titkárnak, dr. Rumpf János jegyzőnek, dr. Kerekes Istvánnak, a gazdasági ügyek ellátójának, dr. Barkó Péter jogtanácsosnak és Hillebrandt Györgynek, aki a pénztárosi feladatokat látta el. A 2017. évben is megtartottuk a törvényesen előírt elnökségi üléseket, ahol megbeszéltük a folyó ügyeket és meghoztuk a szükséges határozatokat, amelyek az Egyesület honlapján elérhetők.

Az elnökség megbízásából a szakbizottságokban végzett aktív munkát a Heimler Károly Természeti, Környezetkultúra és Idegenforgalmi Szakbizottságban dr. Varga Mária és Horváth Sándor, a Peéry Rezső Ifjúsági Szakbizottságban dr. Németh Ildikó, a Csatkai Endre Várostörténeti Szakbizottságban ifj. dr. Sarkady Sándor, a Winkler Oszkár Építészeti Szakbizottságban Nemes András és dr. Veöreös András, és a több bizottsági területen is fáradhatatlanul tevékenykedő Andrassy Péter. Mindannyiuk önzetlen munkáját köszönet illeti, mint ahogy köszönet jár a Soproni Szemle kuratóriumi tagjainak és elnökének, dr. Bartha Dénesnek is.

Elvégeztük a tagsági viszony alapszabályunkban rögzített felülvizsgálatát, és sajnálatos tapasztaltuk, hogy tagságunk létszáma 18 fővel csökkent, részben elhalálozás, részben a kétéves tagdíjhátralék miatt.

Közszolgálati feladatok ellátása

Egyesületünk elnöke szavazati joggal részt vesz az Önkormányzat Városfejlesztési Bizottságának munkájában, valamint ő tölti be a Városfejlesztési KFT Felügyelő Bizottságának elnöki tisztségét is. Ennek keretében képviseli az elnökség és tagságunk véleményét, és nevükben javaslatokat nyújt be városunk fejlesztését és fejlődését érintő kérdésekben a bizottság ülésein. Ez a funkció tényleges betekintést nyújt, javaslattevési lehetőséget biztosít tagjaink részére a város fejlesztését érintő kérdésekben.

Építési Szakbizottságunk a városrendezési elképzeléseinek véleményezésével, szakmai észrevételeivel segíti az önkormányzat munkáját. Az egyesület részt vesz a város közösségfejlesztési pályázati rendszerének kidolgozásában. A helyi akciócsoport háromtagú vezetésében az önkormányzat és a vállalkozások mellett az egyesület a civil oldal képviselőjét látja el.

Változatlanul támogattuk a Soproni Szemle megjelenését és megszerveztük a lap terjesztését a Széchenyi István Gimnázium diákjainak önkéntes munkája, illetve a Pannon Work segítségével. Egyesületünk a nemzeti ünnepek alkalmából rendezett ünnepségeken koszorúzott a tagság nevében.

Önállóan szervezett és részvételünkkel tartott rendezvények, események

Ebben az évben is megrendeztük a Szárhalmi erdőben a hagyományos tavaszi orchidea-túrát 42 fő részvételével. Szeptemberben a TAEG-gel közösen megtartottuk a Kilátók Napja ünnepséget a Károlymagaslati kilátónál. Folytatódott részvételünkkel a népszerű „Virágos Sopron” előadás-sorozat. Heimler Nándor Környezetvédelmi Szakbizottságunk javaslatára a legszebb virágos házak tulajdonosainak könyvet és emléklapot adtunk át. Sopron Város Napja alkalmából Építési Szakbizottságunk ajánlásával Egyesületünk az 2017. évi Winkler Oszkár emléktáblát a Sopron, Lajta köz 1. alatt található Anasztázia villának adományozta, annak példaszerű helyreállításáért.

Emléktáblát avattunk a család hozzájárulásával és a Soproni Egyetem részvételével Stassney professzor emlékére volt lakóházán az Alsólőver utcában. Megemlékeztünk Kitaibel Pál születésének 260.évfordulójáról és megkoszorúztuk az emléktábláját. Részt vettünk a Nemzeti Sírkert Bizottság soproni csoportjának munkájában, a sírok tisztításában. Halottak napja alkalmából megkoszorúztuk az Egyesület korábbi elnökeinek sírját. Több szervezettel közösen megszerveztük korábbi elnökünk, a tavaly elhunyt dr. Kubinszky Mihály egyetemi tanár emlékére rendezett építész konferenciát.

A Sopron és Bécsújhely közötti vonatközlekedés megindulásának 170. évfordulója tiszteletére szervezett ünnepség rendezésében a Corvinus kör, a GYSEV Zrt, és a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara mellett egyesületünk is részt vett.

Pénzbeli támogatást nyújtottunk ifj. dr. Sarkady Sándornak helytörténeti vonatkozó-sú könyvének kiadásához.

2018. évi terveink

Egyesületünk 2019-ben ünnepli alapításának 150. évfordulóját. A méltó megemlékezéshez az előkészületeket ebben az évben meg kell kezdeni.

2018-ban a hagyományos programok folytatását is tervezzük. Márciusban meghirdetjük a Winkler Oszkár-elismerés pályázatát, májusban megrendezzük az Orchidea túrát a Szárhalmi erdőben, szeptemberben a Világörökség napján a Károly-magaslati kilátó napját, szeptember 29-én, városunk védőszentjének napján átadjuk a Winkler Oszkár-emléktáblát, amelyet Soltra E. Tamás készített, egyesületünk megrendelése alapján.

Gazdasági beszámoló

Egyesületünkben 2017. év során **402** fő fizetett tagdíjat. A tagoktól a Szemle árával együtt befolyt összeg **1.034.500** forint volt.

Kiemelt támogatóinktól, az együttműködési megállapodások alapján – TAEG Zrt, Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata, Elzett Felületkezelő Kft, GYSEV Zrt, Csonka és Fiai Kft – összesen **1.100.000 Ft** támogatást kaptunk. Egyéni tagjaink **578.000 Ft**-tal támogatták munkánkat.

Az elnökség köszönetet mond mindazoknak, akik 2016. évi személyi jövedelemadójuk **1 %-át** 2017-ben Egyesületünk javára ajánlották fel. Ebből **77.386 Ft** bevételünk származott, amivel rendezvényeink megvalósításához járultunk hozzá.

Egyesületünk tagdíjbevételei működési költségeinket fedezik, amelyek évek óta mintegy 450-480.000 Ft összeget tesznek ki (ezek közül a legjelentősebbek: posta- és telefonköltségek, könyvelési díjak, bankköltségek, a Szemle kézbesítési díjai).

Jelenleg **12** millió Ft tartalékkal rendelkezünk, ami a későbbiekben a nagyobb léptékű felújítási munkák (pl. Flandorffer síremlék) és a Soproni Szemle további kiadásának fedezetéül szolgál. Egyesületünk pénzügyi helyzete stabil, a különféle hatósági előírásoknak rendben, határidőre eleget tettünk.

Az elnökség a 2017. december 6-án tartott ülésén elfogadott határozatával úgy döntött, hogy 2017. évre a **tagdíjak változatlanok maradnak:**

aktív munkavállalóknak **1.600.- Ft/év**, Soproni Szemlével együtt összesen: **4.000.- Ft/év**, nyugdíjas tagjainknak **700.- Ft/év** Soproni Szemlével együtt összesen: **3.100.- Ft/év**.

Kérjük, hogy tagdíjukat az OTP-nél vezetett 11737083-20007016 bankszámlaszámon szíveskedjenek befizetni. Itt szeretnénk felhívni a figyelmet az idei felajánlások lehetőségére és kérjük, hogy személyi jövedelemadójuk 1 %-át ebben az évben is Egyesületünknek ajánlják fel, melyhez az adóbevallás Rendelkező nyilatkozatára az Egyesület

19884581-1-08

adószámát kérjük feltüntetni. Felajánlásukkal zavartalan működésünk biztosításához nagymértékben hozzájárulnak.

A SOPRONI SZEMLE ALAPÍTVÁNY KÖZLEMÉNYEI

Szerzőink, akik 2017-ben lemondtak a honoráriumról a Soproni Szemle Alapítvány javára:

2017/1. szám: a Scarbantia kötet összes szerzője

2017/2. szám: Sági Éva és Veöreös András

2017/3. szám: Fülöp László, Hamerli Petra, Kövér György, Lakatos Bálint és Soós Viktor Attila

2017/4. szám: a Soproni Múzeum 15 munkatársa

A Soproni Szemle Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó 1 %-ának felajánlásáért. A 2016. évi összeg, melyet az Alapítvány 2017-ben kapott meg, 59.787,- Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány működési költségeinek finanszírozására fordította.

Kérjük, támogassa továbbra is személyi jövedelemadójának 1 %-ával a Soproni Szemle folyóirat további megjelenését biztosító Soproni Szemle Alapítványt.

Adószámunk: 18515508-1-08

E SZÁMUNK SZERZŐI |

Csekő Ernő főlevéltáros, MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára,
cseeko@freemail.hu

Gerencsér Péter óraadó oktató, SZTE BTK, Vizuális Kultúra és Irodalomelmélet
Tanszék, 6722, Szeged, Egyetem u. 2. gerencser77@gmail.com

Horváth Antal ny. tanár, 9730 Kőszeg, Velemi út 7/E horvantal@freemail.hu

Horváth Csaba Sándor történész, adjunktus, Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere
János Kar, Győr, Liszt Ferenc u. 42. horvath.csaba@ga.sze.hu

Horváth László ny. mérnök, 1143 Budapest, Semsey Andor u. 9,
horvathdeak@tvnetwork.hu

Józan Tibor elnök, Soproni Városszépítő Egyesület, 9400 Sopron, Új u. 4.
jozan.tibor@mailmax.hu

Lengyel Tünde tudományos főmunkatárs, Szlovák Tudományos Akadémia Törté-
nettudományi Intézete / Historický ústav SAV, Klemensova 19, 814 99 Bratislava
tundelengyelova@gmail.com

Osváth Ádám történész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
zaphirusz@hotmail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2018/1

WIRTSCHAFT UND POLITIK IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 20. JAHRHUNDERTS

PÉTER GERENCSÉR: Die Konflikte der Gemeinden Kapuvár und Garta von der Rivalisieren bis zur Union	3
CSABA SÁNDOR HORVÁTH: Die Benutzung und die Interessensvertreter der Lokalbahn zwischen Pressburg und Ödenburg bis 1920	27
ERNŐ CSEKŐ: Angaben und Quellen zur Geschichte der wirtschaftlichen Vernichtung des Ödenburger Judentums 1944. III. Die Gewerbetreibenden	43
ANTAL HORVÁTH: Die Verpflegung der Roten Armee: Schadloshaltung am Beispiel des Soproner Komitates und des Csepreger Bezirks	62

KLEINERE MITTEILUNGEN

LÁSZLÓ HORVÁTH: Einige Angaben zur Kriegssteuerverpflichtung des Soproner Komitates und Winterquartierung der Soldaten (1648–1750)	95
--	----

BÜCHERSCHAU

TÜNDE LENGYEL: Diana Duchoňová: Palatín Mikuláš Esterházy. Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť (Palatin Miklós Esterházy. Hofgesellschaft und Alltagsleben der Aristokratie) Bratislava: HÚ SAV – Veda 2017.	108
ÁDÁM OSVÁTH: Antal Horváth: Die Wirkung der kontrollierten Wirtschaft auf die Landwirtengesellschaft 1939–1949, Soproner Komitat, Csepreger Bezirk. Szombathely, 2017.	110

MITTEILUNGEN DER REDAKTION

TIBOR JÓZAN: Jahresbericht über die Tätigkeit des Soproner Stadtverschönerungsvereines im Jahre 2017	112
Mitteilungen der Stiftung Ödenburger Rundschau	114

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.
Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kiss Melinda technikai szerkesztő,
Kücsán József, Németh Ildikó, Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre,
Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Dávid Ferenc, Domonkos Ottó, Galavics Géza, Gömöri János, Józan Tibor,
Kelemen István, Pálffy Géza, Pápai László

A Soproni Szemle Alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.
Postacím: 9401 Sopron, Postafiók 315

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, interneten <https://eshop.posta.hu> weboldalon, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 4000 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak 3100 Ft-ért. Előfizetési díj egy évre 2400 Ft, egyes szám ára 600 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magaspöldszint) kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csak kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 315.).

Nyomdai munka: Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknoi u. 22.
Felelős vezető: Földes Tamás ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748
Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

Nem kétséges, hogy a közigazgatást ért újszerű feladat megoldását a háború utáni viszonyok tovább nehezítették. Sem adatokkal, sem a levéltári anyagokból megszerezhető információkkal nem igazolható a helyi közigazgatási feladatok ellátók rosszindulata, elfogultsága bármilyen társadalmi csoporttal kapcsolatban, de a megszálló hadsereggel szemben sem. Munkájuk esetleges hiányosságait egyéni kvalitásuknak és megkérdőjelezhetetlen túlterheltségüknek tudhatjuk be. A kutatóban az a benyomás alakulhatott ki, hogy az anyagi terheket valójában viselő parasztság 1945 utolsó hónapjaiig önzetlenségéről és szolidaritásáról adott számtalan bizonyítékot. De amikor rádöbbsentek arra, hogy a kormányzat semmibe veszi áldozatukat azzal a térítési móddal, amelyet alkalmazott, a helyzet alapvetően megváltozott. Ezt követően sokasodtak meg a panaszok, kerültek napirendre községi szabályzatok, a kiegyenlítési, kártalanítási alapok.

Horváth Antal: A Vörös Hadsereg ellátása, jóvátétel Sopron vármegye és a Csepregi járás példáján keresztül

Ára: 600,-Ft

Soproni Szemle

2018. második szám

Hetvenkettedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) kérjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájlt, a képfájlokat megfelelő sorrendben számozva képjegyzékkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegváltozatot Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. előfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Digitális képek esetén JPG vagy TIFF fájlokat kérünk legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz kérjük, egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz. [=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni, hanem PDF fájlt küld a megjelent közleményről.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénzintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Soproni Szemle

| 2018. második szám

| hetvenkettedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

KOLOSTOROK ÉS SZERZETESRENDEK A NYUGAT-DUNÁNTÚLON

F. ROMHÁNYI BEATRIX: Kolostorhálózat, területfejlesztés, régiók a Borostyán-út mentén	119
KÁDÁR ZSÓFIA: A soproni jezsuita kollégium működésének első szakasza (1636–1671).....	147
VAJK ÁDÁM: A levéltárak titkos élete. A Csornai Premontrei Apátság levéltárainak évszázadai	187

SOPRONI ARCOK

NAGY ROLAND – TURBULY ÉVA: In memoriam Mollay Erzsébet (1949. október 31. – 2018. február 15.)	198
DOMINKOVITS PÉTER: Harald Prickler (1934–2018) emlékezete	201

SOPRONI KÖNYVESPOLC

GÁLOS MIKLÓS: Krisch András – Tóthné Szlavkovszky Mariann: A soproni evangélikus gyülekezet évszázadai. Kiállítási katalógus. Soproni Evangélikus Egyházközség Gyűjteményei, Sopron, 2017. 110 p.	204
KLINYECZ BARBARA: Fazekas István – Kádár Zsófia – Kökényesi Zsolt (szerk.): Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században. Győr, 2017. 412 p.	207
SZENDE KATALIN: Horváth József: Győr lakóinak mindennapi élete a 17. században. Győr, 2017. 336 p., 16 tábla	210
SZOKOLAY DOMOKOS: Bank Barbara: Sopron 1956. Sopron város eseményei a forradalom és szabadságharc alatt. Sopron, 2017.	216

KOLOSTOROK ÉS SZERZETESRENDEK A NYUGAT-DUNÁNTÚLON

F. Romhányi Beatrix

Kolostorhálózat, területfejlesztés,
régión a Borostyán-út mentén

Egy helytörténeti folyóiratban illik a településről, legfeljebb a szűkebb régiójáról szóló cikkeket közölni. Annak, hogy ez a cikk mégsem ilyen témáról szól, az az oka, hogy ezáltal a kolostorok nem egyszerűen egyházi intézményekként, hanem mint a térség demográfiai és gazdasági fejlődésének indikátorai, illetve a területfejlesztés és a térszervezés eszközei kerülnek képbe. Persze, ebben az összefüggésben Sopronnak mint privilegizált szabad királyi városnak – Pozsonnyal együtt – fontos szerepe volt. Érdeemes azonban szemügyre venni a régió egészét, ha látni szeretnénk a város és a vármegye helyét.

A középkori Sopron vármegye monostorhálózata nem tartozik a legsűrűbbek közé.¹ A Dunántúl más részeihez képest több a rövidéletű vagy kétes adatból ismert intézmény, illetve alapítási kísérlet. A Nyugat-Dunántúlon a kicsiny és sajátos helyzetű Moson vármegyét leszámítva Sopron vármegye területén indult el legkésőbb a kolostorhálózat kiépülése. Az első monostor a csornai premontrei prépostság volt az 1180-as években,

¹ A középkorral foglalkozó történészeknek ugyan többé-kevésbé egyértelmű, e helyt mégis szükségesnek látszik röviden kitérni a szerzetesrendek különféle típusaira. Monasztikusoknak nevezzük azokat a közösségeket, amelyek földbirtokokkal rendelkeznek, ebből származó jövedelmeik fedezik a közösség megélhetését, és az épületek fenntartását, bővítését, sőt, a szegényeknek szánt alamizsnára is szokott jutni belőle. Egy részük a benedeki regulát követi, tagjai neve latinul *monachus* és apátságai vannak (pl. bencés, ciszterci). Ők a 9. századtól kezdve Európa-szerte fokozatosan kiszorultak a lelkipásztori munkából. Más részük a Szent Ágoston-féle regulát használta, tagjaik lelkipásztori munkát is végeztek, ezért kanonokoknak hívták őket, monostoraik pedig prépostságok (pl. premontreiek, Ágoston-rendi kanonokok különféle ágai). A szerzetesrendek másik nagy csoportja a koldulórendeké. Közülük a legismertebbek és legelterjedtebbek a ferencesek és a domonkosok. Birtokaik a középkorban nem vagy alig voltak, helyette alamizsnából éltek. Fő feladatuk a lelkipásztori munka és a misszió volt. A szerzetesrendek harmadik középkori csoportja a remeterendeké. Ezek sohasem voltak nagyon elterjedtek, kis közösségekben éltek, regulájuk pedig lehetett bencés vagy ágostonos is. Többségüket a 11. században alapították Itáliában és Nyugati-Alpokban. A középkorban közülük csak a karthauziak telepedtek meg tartósan Magyarországon. A remeterendek alapításának újabb hulláma a 13. században volt, ezeknek a közösségeknek a többsége azonban idővel a koldulórendekhez idomult. Ebbe a körbe tartoznak az Ágoston-rendi remeték és a karmeliták, de sok szempontból a magyarországi alapítású pálosok is. Végül a középkori szerzetesség sajátos formáját képviselték az ispotályos és lovagrendek. Csak egy részüknek volt katonai ága (pl. johannita, templomos, Német Lovagrend), akik a Szentföld mellett Európa különböző hadszínterein is feltűntek (Ibériai-félsziget, Litvánia, de részt vettek pl. a Muhi csatában is). Más részük kifejezetten csak ispotályok fenntartására szerveződött (pl. antonita, Szentlélek-rend), de ispotályaik a lovagrendeknek is voltak. Az ispotályos rendek többségét a 13. század végétől az Ágoston-rendi kanonokok közé számították.

amelyet a borsmonostori ciszterci apátság követett a század legvégén.² Valószínűleg a 13. század első harmadában Ágoston-rendi prépostságot alapított az Osl nem Márcon,³ 1240 körül pedig a csornai premontrei prépostságból érkeztek szerzetesek Horpácsra, vélhetően ugyancsak az Oslók hívására.⁴ Utóbbiak valamikor 1270 és 1294 között elhagyták Horpácsot, és 1295-ben már egy Ágoston-rendi prépost beiktatásáról emlékezett meg oklevél. Az Árpád-kor végén Sopronban és környékén a lovagrendeknek is voltak házaik. Magában a városban 1250-ben már házzal rendelkeztek a johanniták, a templomosoknak pedig Keresztény faluban volt preceptoriumuk legkésőbb 1280-tól a rend 1312-es feloszlásáig. A megye első koldulórendi kolostora az 1250-es években épült soproni ferences kolostor volt.⁵ A késő középkorban már csak két intézménnyel egészült ki a hálózat: 1386-ban a kismartoni ferences, 1482-ben pedig a bánfalvi pálos kolostorral. Mellettük még egy alapítási kísérletről kell megemlékezni: 1475-ben Ulrich von Grafeneck Sopronkertesen (Baumgarten im Burgenland) alapított egy pálos kolostort, ez azonban 1493-ban leégett, és leánya, Elisabeth Toppl a birtokait végül 1525-ben a bánfalvi pálosoknak adta.⁶ Végezetül meg kell említeni egy, valószínűleg tévedésből „keletkezett” monostort is. A majádi monostor, amelyet egy 1328-ban átirított 1277-es oklevélre alapozva volt szokás feltételezni, nagy valószínűség szerint vagy elírás, vagy hamisítvány.⁷ (1. táblázat)

Helynév	Rend	Alapítás	Megszűnés
Bánfalva	pálos	1482	1529
Sopronkertes	pálos	1475	1493/1525
Borsmonostor	ciszterci	1194	1532
Csorna	premontrei	1180-1190	1542

² Az egyes kolostorokra vonatkozó adatokat, további szakirodalommal ld. Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon, főszerk. F. Romhányi Beatrix, CD-ROM, Budapest: Arcanum, 2008.

³ A márci és a horpácsi prépostság azonossága Némethy Lajos óta többször felmerült, legutóbb azonban a két prépostság önállósága mellett érvelt Körmendi Tamás: A sopronhorpácsi monostor Árpád-kori történetének vitás kérdései. Soproni Szemle 57 (2003), 276–288, a teljes korábbi szakirodalommal (a továbbiakban: Körmendi 2003).

⁴ Körmendi 2003; Bazsó Gábor: Sopronhorpács, plébániatemplom. Szerk. Horler Miklós. (Lapidarium Hungaricum, 3. Győr-Moson-Sopron megye, I.) Budapest, 1995; Bazsó Gábor: Újabb töredékek a sopronhorpácsi templom karzattartó boltozatából és déli kapujából. Műemlékvédelmi Szemle 7 (1997), 60–62.

⁵ Szende Katalin – Kücsán József – Jankó Ferenc: Sopron város történeti helyrajza, in: Magyar Vároستörténeti Atlasz I: Sopron, Sopron, 2010, 15–17 (a továbbiakban: Szende–Kücsán–Jankó 2010). A kolostort először 1278-ban említik, de elhelyezkedése illeszkedik az évtizedekkel korábbi telekosztási rendszerbe.

⁶ A sopronkertesi és a bánfalvi pálos kolostorról bővebben ld. F. Romhányi Beatrix: Pálos kolostorok Sopron környékén. Soproni Szemle 61 (2007), 246–254 (a továbbiakban: F. Romhányi 2007).

⁷ Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk. Takács Imre, Pannonhalma, 2001, 545 [Hervay F. L. írása].

Horpács	premontrei> Ágostonrendi kanonok	1240k > 1270-1294	1358u
Keresztény	templomos	1264	1312
Kismarton	ferences	1386	1525
Majád	?	1277e	1277u
Márcfalva	Ágostonrendi kanonok	1222–1223	1413e
Sopron	johannita	1250	1650
Sopron	ferences	1250-1260	1787

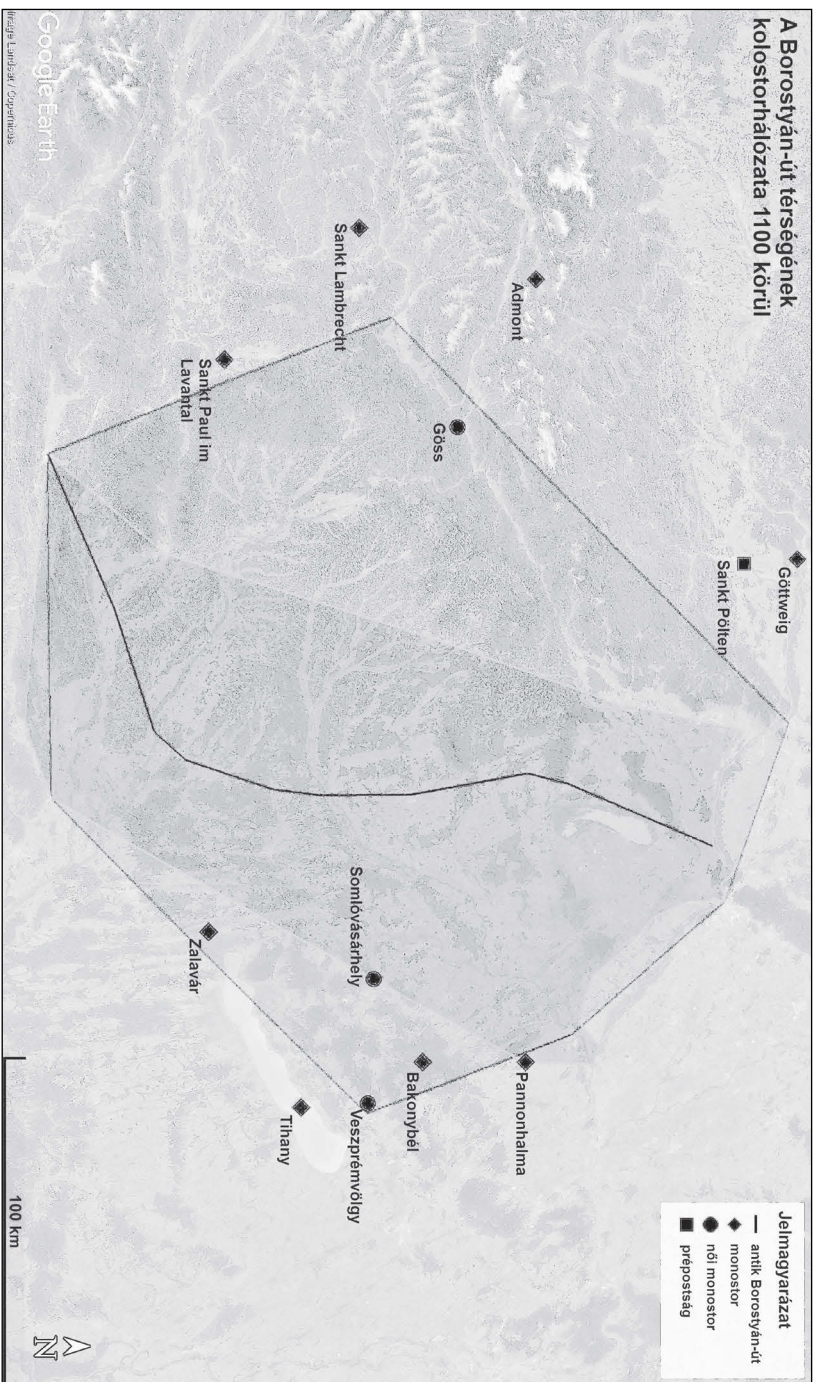
1. táblázat: Sopron vármegye középkori szerzetesközösségei (dőlt betűvel a rövid életű vagy a szakirodalomban szereplő kétséges intézmények)

Ennyi kolostorról elemzést írni nemigen lehetne, de egy-két jellegzetesség azért látható. Egyrészt szembe tűnő, hogy az országnak ezen a nyugati részén, ahol az általános vélekedés szerint a kereszténység elég hamar gyökeret vert (ezt igazolják a korai templomok is), a monostorok rendkívül későn tűntek fel, sőt, a bencések egyáltalán nem is telepedtek meg, mi több, még birtokaik sem voltak erre felé. Az is feltűnő, hogy a kolostorok kis számához képest az országosnál jóval nagyobb arányban voltak jelen a lelkipáasztorkodással foglalkozó közösségek. Már a legkorábbi monostor is egy premontrei prépostság volt, a következő évszázadban pedig megjelentek a ferencesek és az Ágostonrendi kanonokok is. Utóbbiak az országban egyébként nem sok helyen éltek, prépostságaik nagyrészt a pécsi egyházmegyében sűrűsödtek. Harmadikként említhetők a johanniták és a templomosok házai Sopronban, illetve Keresztényben a 13. század második felében. A lovagrendi házak száma nem volt túl nagy az országban, így közel egyidejű megtelepedésük a térségben mindenképpen figyelmet érdemel. A negyedik eltérés az országos trendektől a pálosok rendkívül kései megtelepedése, amit ráadásul egyértelműen össze lehet kötni Mátyás és III. Frigyes 1463-as békekötésével, illetve azzal, hogy az ennek nyomán a magyar királyhoz visszakérült területek és azok birtokosai lojalitásukat kívánták kifejezni az alapításokkal.⁸ Megemlíthetjük továbbá a domonkosok teljes hiányát is.

Ahhoz, hogy helyükre kerülhessenek a mozaik darabjai, érdemes kiterjeszteni az elemzés kereteit a Nyugat-Dunántúlra és a vele szomszédos osztrák területekre, vagyis nagyjából a Bécs–Judenburg–Celje–Ludbreg–Veszprém–Pozsony hatszögre. **(2. táblázat)** Ez lényegében az egykori Pannonia római provincia nyugati fele.⁹ Az így lehatárolt térség egészére jellemző, hogy 11. századi monostorok csak a keleti és a nyugati peremén található **(1. térkép)**. A magyar oldalon Pannonhalma (bencés, 997 előtt), Bakonybél (bencés, 1019 körül), Zalavár (bencés, 1019), Veszprémvölgy (görög apácák, 1018 körül),

⁸ F. Romhányi 2007.

⁹ Bár maga a kötet csak a középkori Magyarország emlékeiről szól, de ebben az értelemben használta a kifejezést Valter Ilona is a nyugat-dunántúli templomokról német nyelven megjelent könyvének címében (Ilona Valter: Romanische Sakralbauten Westpannoniens, Eisenstadt, 1985).

1. térkép: A Borostyán-út térségének kolostorhálózata 1100 körül. A római kori Borostyán-út jelzett nyomvonalra mentén sötétebb sáv jelzi az alternatív útvonalakat befoglaló poligont. A keretezett terület a cikkben tárgyalt régió.

illetve a túloldalon Göss (bencés apácák, 1004)¹⁰ az 1000 körüli években létesült. Somlónásárhelyről (bencés apácák) 1329-ben szintén úgy tudták, hogy Szent István alapította, feltehetően valamikor 1028 és 1038 között.¹¹ A következő évtizedekre csak a tihanyi bencés apátság (1055) és a közelében eredetileg orosz területekről érkezett szerzetesek által lakott remetesség (1055 körül) alapítása esik. A felsorolásból látható, hogy a monostorok többsége a Magyar Királyság területén volt és egy, a Borostyán-út alternatívájaként, attól keletre húzódó és Itália felé vezető, illetve egy másik, Győrből a tihanyi révén keresztül délkelet felé vezető közlekedési folyosóhoz igazodott. Az is figyelemre méltó, hogy az osztrák oldalra eső Göss azon a ponton épült, ahol az Admont felől érkező út a Bécs–Semmering–Judenburg útba torkolt, és a monostor közelében volt Bruck an der Mur, ahol ugyanebbe az útba becsatlakozott a Mura völgyén felfelé vezető út. Maga az apácakolostor bajor kapcsolatokkal rendelkezett és alapításakor közel s távol az egyetlen monostor volt a keleti Alpokban. A későbbi 11. századi alapítások közül Sankt Lambrecht (bencés, 1029) és Admont (bencés, 1074) tőle nyugatra helyezkedtek el, míg Sankt Paul im Lavantal (Karintia, bencés, 1091) a Judenburgból délkeletre, a Borostyán-út felé vezető úton állt.¹²

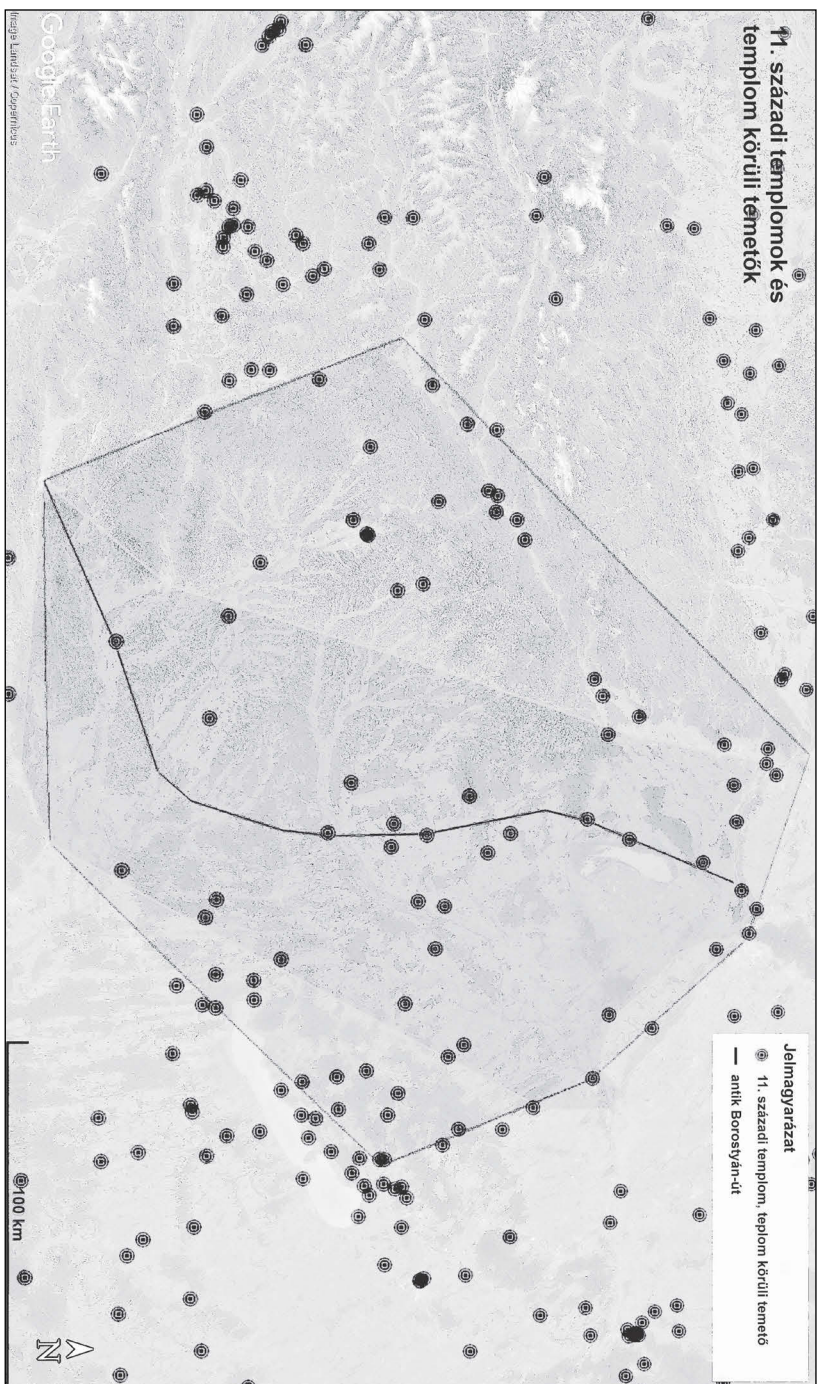
A tárgyalt, közel 40.000 km²-es terület nagy része a 11. században a Magyar Királyság és a Német-Római Birodalom között húzódó gyepű volt, a későbbiekben nagyjából fele-fele arányban tartozott a két országhoz. A régészeti leletek és néhány írott forrás, valamint helynévi adatok alapján azonban ez egyáltalán nem jelentette azt, hogy teljesen lakatlan lett volna. A Bécsi-medence és a Fertő-tó vidékén legalább tizenhét korai, 11. századi vagy korábbi templomról, illetve templom körüli temetőről tudunk **(2. térkép)**.¹³

¹⁰ Göss alapítója Adula von Leoben volt, akinek testvére Hartwig salzburgi érsek, férje, Aribo pedig a salzburgi érsek vazallusa és az érsekség kelet-alpi birtokainak vogtja volt. A monostort egy olyan birtokon alapították, amelyet Aribo felmenői Gyermekek Lajostól kaptak. 1020-ban a monostort átadták II. Henrik császárnak. Ettől fogva a monostor birodalmi apátság (Reichsabtei) volt, a térségben az egész középkoron át az egyetlen.

¹¹ *Paradisum plantavit*, 528.

¹² Nem része a tanulmánynak, ezért csak röviden utalok arra, hogy a 9. században Karantánia néven említették a forrásokban azt a területet, amelyből később Karintia, Stájerország és néhány más, kisebb grófság kialakult. A jelen tanulmányban csak azokról az intézményekről lesz szó, amelyek a szorosán vett Stájerország területére estek. A Lavantal fontosságát és viszonylag nagy számú lakosságát jelzi, hogy a Sankt Paullal szomszédos Sankt Andrá települését már 860-ban említi oklevél *curtis ad Labantam* néven a salzburgi érsekség udvarházaként, és 890-ben már temploma is volt. 1212-ben II. Eberhard salzburgi püspök egy Ágoston-rendi prépostságot alapított, amelyet utóbb ugyanolyan magánpüspökség központjává tettek, mint amilyen Seckau is volt. Vö. Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs. Kärnten. Neubearbeitung, Hrsg. Gabriele Rüsswurm-Biró – Anton Schroll, Wien, 2001³, 712–714.

¹³ Az ausztriai oldalon: Wien-Kaisermühle, Wien-Sankt Peter, Ottakring, Mödling, Unterlaa, Fischamend, Deutsch-Altenburg, Fischau, Neunkirchen, Pottschach, Lanzenkirchen; a magyar oldalon: Oroszvár (Rusovce), Pozsony, Dévény, Királyhida, Ruszt, Sopron. Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs: Burgenland, Wien, 1980; Niederösterreich südlich der Donau, Wien, 2003; *Melzer, Gustav*: Archäologische Untersuchungen in der mehr als 1100 Jahre alten Stadtpfarrkirche St. Othmar zu Mödling, Mödling, 1982; *Illás, Martin*: Predrománsky kostol na Devíne, Historický zborník 21 (2011), 19–39.

2. térkép: 11. századi templomok és templom körüli temetők a mai magyar-osztrák határvidéken, régészeti és írott források alapján

A fontosabb települések közül Neunkirchent és Sopront 9. és 11. századi, Pozsonyt talán 10., biztosan 11. századi forrás említi. Emellett több kora középkori kohót sikerült feltárni,¹⁴ ami arra utal, hogy a határvédelem mellett a terület népessége fontos gazdasági feladatot is ellátott. A Fertőtől délre, a magyar oldalon számos helyen megtalálható gyepvasérc mellett a Rax oldalában réz bányászható, és esetleg az arany kitermelése is elképzelhető.¹⁵ Némileg hasonló a helyzet Szombathely és Vasvár térségében is, azzal a különbséggel, hogy ott csak vasérctelepek találhatók, kizárólag a határ magyar oldalán. A vastermelés jelentőségére a térségben több helynév is utal, pl. maga Vasvár, de a Tömörd és a Csátár helynév is, hogy csak néhányat említsünk. Sopron környékén Kismarton német Eisenstadt neve említhető ebben az összefüggésben. A stájer részen az érclelőhelyek a Borostyán-úttól jóval nyugatabbra, Judenburg környékén, az Alpokban találhatóak, az Admont melletti sólelőhelyek pedig még tovább nyugat felé. Ezek a tényezők együttesen oda vezettek, hogy a régió erős uralkodói kontroll alatt állt, ami – úgy tűnik – nem fért össze azzal, hogy monastorokat alapítsanak ebben a sávban. Sőt, amint láthattuk, még a vizsgált régió permén lévő monastorok is kivétel nélkül, így vagy úgy, de uralkodói magánegyházak voltak, amelyeknek birtokai a 11. században nem terjedtek ki erre a sávra.

Helynév	Rend	Alapító	Terület	Alapítás ideje
1. Pannonhalma	bencés	Géza fejedelem	M	997e
2. Göss	<i>bencés apáca</i>	<i>Adula von Leoben > II. Henrik</i>	S	<i>1004>1020</i>
3. Veszprémvölgy	görög apáca > ciszterci apáca	Szent István	M	1018>1213
4. Zalavár	bencés	Szent István	M	1019
5. Bakonybél	bencés	Szent István	M	1019k
6. Somlóvásárhely	bencés apáca > premontrei apáca	Szent István (?)	M	1038e>1511
7. Tihany	bencés	I. András	M	1055
8. Tihany-Oroszkő	görög	I. András	M	1055k
9. Gloggnitz	<i>bencés (perjelség)</i>	<i>Vornbach apátság</i>	A	<i>1100k</i>
10. Almád	bencés	Atyusz nb. Bánd ispán	M	1117
11. Rein	<i>ciszterci</i>	<i>Leopold v. Traungau stájer örgróf</i>	S	<i>1129</i>

¹⁴ Összefoglalóan ld. *Gömöri János*: Az avar kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában. (Magyarország iparrégészeti lelőhelykatasztere I. Vasművesség). Sopron, 2000.

¹⁵ *Cech, Brigitte – Kühnreiter, Thomas* (Nikolaus Schindel, Reinhard Lang, Hubert Emmerig és Friedrich Beyer közreműködésével): Ein römisches Goldbergbaurevier im „Karth“, einer Landschaft südöstlich von Neunkirchen, Niederösterreich, Römisches Österreich 36 (2013), 1–94.

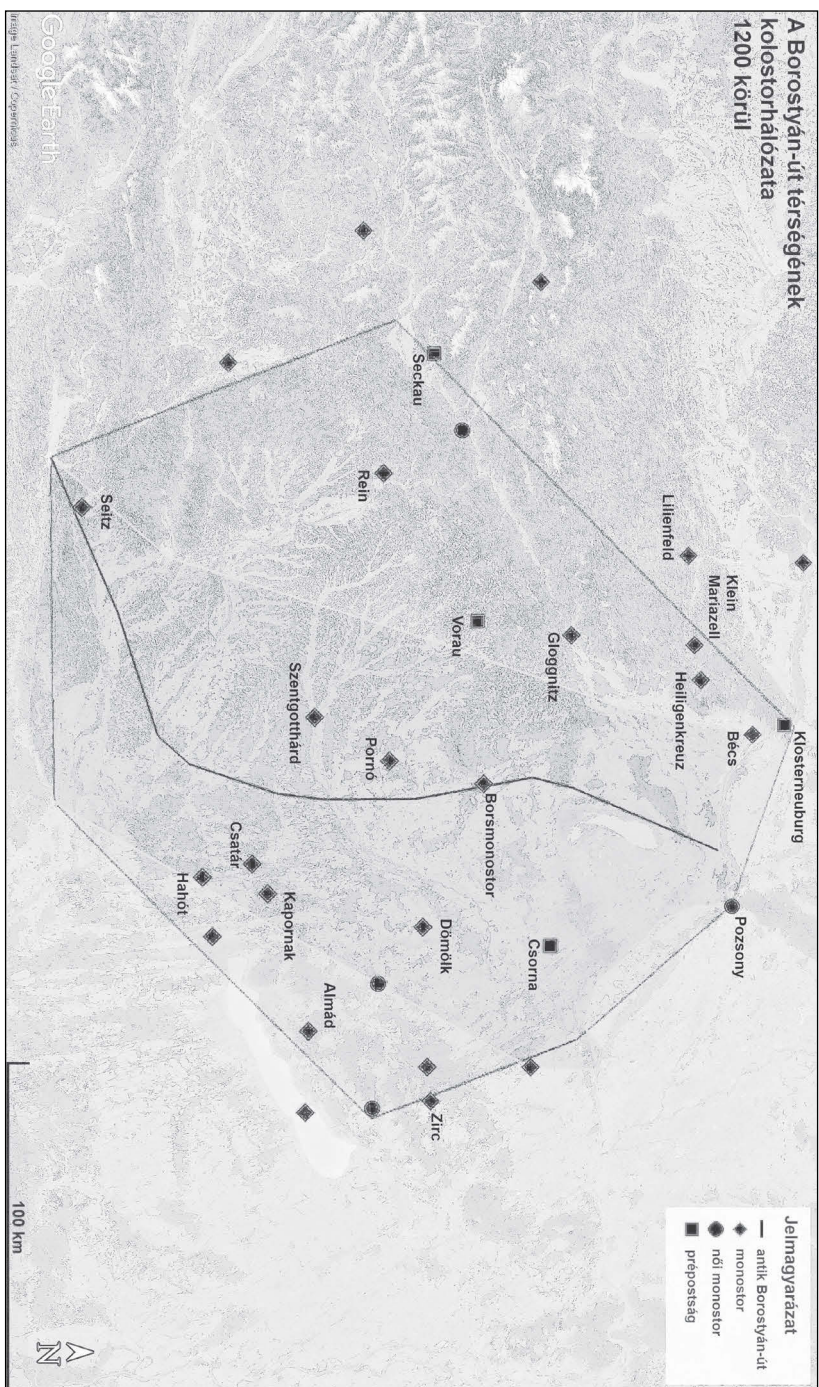
12. Heiligenkreuz	ciszterci	Babenberg III. Lipót örgróf	A	1133
13. Klosterneuburg	Ágoston-rendi kanonok	Babenberg III. Lipót örgróf	A	1133
	Ágoston-rendi kanonissza			
14. Klein-Mariazell	bencés	Heinrich és Rapoto v. Schwarzenburg-Nöstach > Babenberg III. Lipót örgróf	A	1134–1136
15. Csatár	bencés	Gutkeled nb. Márton ispán	M	1138-1141
16. Seckau	Ágoston-rendi kanonok	Adalram von Waldeck	S	1140/1142
	Ágoston-rendi kanonissza			
17. Kapornak	bencés	Kadar nem (> Wolfer fiai)	M	1145-1156
18. Schottenstift (Bécs)	bencés	II. Jasomírgott Henrik örgróf	A	1155
19. Küssén	bencés	Héder nb. Wolfer lovag	M	1157]*
20. Vorau	Ágoston-rendi kanonok	III. Ottokár stájer örgróf	S	1163
	Ágoston-rendi kanonissza			
21. Seiz	karthauzi	III. Ottokár stájer örgróf	S	1164
22. Csorna	premontrei	Osł nem	M	1180-1190
23. Dömölk	bencés	III. Béla (?)	M	1180-1200
24. Zirc	ciszterci	III. Béla	M	1182
25. Szentgotthárd	ciszterci	III. Béla	M	1184
26. Borsmonostor	ciszterci	Bors ispán > III. Béla	M	1196
27. Pozsony	bencés apáca? > ciszterci apáca > klarisszák	II. v. III. Béla	M	1200e>1235 >1297
28. Pornó	bencés > ciszterci	Ják nem	M	1200k>1221
29. [Königshof	ciszterci	Imre	M	1203]**
30. Bécs	Német Lovagrend	VI. Lipót osztrák herceg	A	1204

31. Bécs	johannita	VI. Lipót osztrák herceg	A	1205–1217
32. Kirchberg/ Wechsel	Ágoston-rendi kanonissza	von Kranichberg cs.	A	1216
33. Ják	bencés	Ják nb. Márton ispán	M	1220k
34. Márc	Ágoston-rendi kanonok	Osl nem?	M	1222-1223
35. Horpács	premontrei > Ágoston-rendi kanonok	Osl nem	M	1240k/1270– 1294e
36. Bécs, Sankt Niklas	ciszterci apáca	Babenberg VI. Lipót	A	1228
37. Bécs, Maria- Magdalena	Magdalena-rend <Ágoston-rendi kanonissza	Eberhard salzburgi érsek	A	1230
38. Túrje	premontrei	Túrje nb. Dénes bán	M	1230
39. Hahót	bencés	Hahót nem	M	1234e
40. Bécs, Sz.Jakab	Ágoston-rendi kanonissza	?	A	1236e
41. Rajk	premontrei	Hahót nb. Csák	M	1239
42. Pok	premontrei	Pok nem	M	1235-1251
43. Sopron	johannita	? IV. Béla	M	1250
44. Mórighida	premontrei	Pok nb. Móric ispán	M	1251
45. Keresztény	templomos	?	M	1264
46. Bécs, Sz.Ágnes	Ágoston-rendi kanonissza > pre- montrei kanonissza	Gerhard von Siebenbürgen kanonok	A	1300e>1331
47. Pozsony	antonita	?	M	1300k

2. táblázat: A nyugat-pannoniai térségben alapított kolostorok, 1000–1300
(Terület: A = Alsó-Ausztria, M = Magyarország, S = Stájerország)

A régió szervezése a 12. században kezdett megváltozni, aminek első jeleit az osztrák és stájer oldalon láthatjuk (**3. térkép**). Elsőként, 1100 körül a bajorországi vornbachi apátság¹⁶ alapított egy perjelséget Gloggnitzban, 12 kilométerre Neunkirchentől. 1129 és 1164 között azután egy egész sor új alapítás tűnt fel a határzónában: két ciszterci apátság (Rein, Heiligenkreuz), két bencés apátság (Klein-Mariazell, Schottenstift), három

¹⁶ Az eredetileg társaskáptalanként alapított vornbachi monostort 1094-ben alakította bencés apátsággá Ekbert vormbachi gróf, akinek ekkor a neunkircheni templom is a kezén volt. Ld.: Das Kloster Vornbach. 900 Jahre Benediktinische Kultur im Unteren Inntal, szerk. Josef Eckl – Josef Duschl, Vornbach, 1994.

3. térkép:

A Borostyán-út térségének kolostorhálózata 1200 körül

Ágoston-rendi prépostság (Klosterneuburg, Seckau,¹⁷ Voral), valamint Kelet-Közép-Európa első karthauzi kolostora (Seiz¹⁸). Közös jellemzőjük, hogy az alapítók a társadalom legfelső rétegéből kerültek ki, és éppen ebben az időben igyekeztek területi hatalmukat kiépíteni:¹⁹ Lipót stájer örgróf és fia, III. Ottokár, Babenberg III. (Szent) Lipót osztrák örgróf és fia II. Jasomirgott Henrik, valamint három birodalmi nemes, Adalram von Waldeck és a von Schwarzenburg-Nöstach fivérek, Heinrich és Rapoto. Az új monostorok közül Klosterneuburg Béctől nyugatra a Duna egyik átkelőjénél állt, Heiligenkreuz, a Schottenstift és Seckau a Bécs–Judenburg útvonalra telepedett rá, Rein és Voral az Alpok keleti lábához húzódtott, míg Seiz a Judenburgból Sankt Paul im Lavantalon keresztül vezető út és a Borostyán-út találkozásánál állt.

A szerzetesrendek kiválasztását több tényező is befolyásolhatta. A ciszterciek és a kartauziak meghívása a 12. század ezen időszakában a „modernitás” jele volt. A karthauziak különösen érdekesek ebből a szempontból, mivel az 1160-as években a mai francia-svájci-olasz határvidéken kívül még nem telepedtek meg sehol. A közvetítő szerepét valószínűleg a ciszterciek játszották, akik mintegy testvér rendként tekintettek a karthauziakra. A három kanonokrendi közösség megjelenése ezzel szemben inkább demográfiai változásokra, egészen pontosan a területen élők lélekszámának jelentős növekedésére utal.²⁰ Hosszabb távon ennek volt következménye a seckau püspökség alapítása is. Az osztrák és a stájer kanonokrendi közösségekre emellett jellemző, hogy gyakran kettős monostorként működtek, ami a fentemlített három intézményre is igaz. 1164-re tehát a régió osztrák és stájer részén tíz monostorban tizenhárom szerzetesközösség (kilenc férfi és négy női) élt.

¹⁷ A seckau monostort eredetileg Sankt Marein bei Knittelfeld mellé telepítették, de 1142-ben áthelyezték Seckaubá. A prépostság alapításától a salzburgi érsekség alárendeltje volt, és 1218-ban Salzburg egyik magánpüspökségének a székhelye lett.

¹⁸ Seiz közelében, tőle délre alapították tíz évvel később a geirachi (Jurkloster, Szlovénia) karthauzi perjeliséget.

¹⁹ Az osztrák hercegeség 1156-ban, a stájer hercegség 1180-ban jött létre. Adalram von Waldeck és a Schwarzenburg-Nöstach család a Babenbergek szövetségesei voltak.

²⁰ A kanonokrendek monostorait a kutatás hajlamos ugyanúgy tekinteni, mint a bencés vagy ciszterci apátságokat, megfigyelve arról, hogy ezeknek a közösségeknek a hivatásához tartozott a lelkipásztori munka. Német területeken a 11. századtól, Magyarországon inkább a század végétől megfigyelhető, hogy az egyházmegyéknek püspöki központoktól távolabb lévő vagy valamilyen okból elszigeteltebb részein társaskáptalanokat alapítottak. Így lett az eredetileg bencés apátsággént alapított sankt pölteni monostor ebben az időszakban társaskáptalan, és ebbe a sorba illeszkedi Magyarországon a titeli, a vasvári, a pozsonyi vagy a szepesi társaskáptalan alapítása. A 12. század vége felé emellett megjelentek olyan társaskáptalanok is, amelyeknek a feladata plébániahálózat formálódásának időszakában, azzal párhuzamosan egy-egy sűrűbben lakott, sajátos helyzetű – például, szórt településhálózattal rendelkező vagy preurbánus településhalmazként megjelenő – terület ellátása volt. Erre példa Hájszentlőrinc (Bodrog vm.), Tenyő (Külső Szolnok vm.), Felsőörs (Veszprém vm.), a későbbi időszakban Pápoc (Veszprém vm.), Mílye (Zemplén vm.), de a 16. század elején Kálmáncsehi (Somogy vm.) is. Ez utóbbi típushoz állnak közel a reguláris kanonokok (Ágoston-rendiek, premontreiek) monostorai. Ezek a közösségek anyagilag nemcsak az – alkalmasint túl alacsony vagy éppenséggel hiányzó – tizedjövödelmekre, illetve annak a helyi papságot megillető részére támaszkodhattak, hanem a birtokaikra is. Ilyen értelemben valóban tekinthetők monasztikus rendeknek, de lelkipásztori hivatásukat csak olyan közegben gyakorolhatták, ahol megfelelő lélekszámú népesség is jelen volt.

Mindeközben a magyar oldalon nem sok történt. Lényegében a 11. századi előzményeket folytatta az almádi (1117), a csatári (1138–1141) és a kapornaki apátság (1145–1156). Újdonságot csak a küszéni (németújvári vagy güssingi) bencés apátság jelentett, amelyet Héder nembeli Wolfer lovag alapított 1157-ben. Ez volt az első olyan monostor, amely közvetlenül az antik Borostyán-úthoz települt. Nagy valószínűség szerint ez és a határhoz való túlzott közelsége miatt III. Béla utóbb elvette Wolfer fiaitól, cserébe a királyra háramlott kapornaki apátságot adva nekik, és miután az apátságot megszüntette, a helyére várat építtetett.²¹

1164 után az osztrák és a stájer területeken leállt az alapítási kedv, a magyar területeken viszont fellendült. A csornai premontrei prépostság és a dömölki bencés monostor még a korábbi mintázatot követve a „hátszágban” épült, az 1184-ben alapított szentgotthárdi ciszterci apátság viszont – amely lényegben a Héder nemtől elcserélt küszéni apátságot „pótolta” – a Borostyán útra telepített három új monostor egyike lett. Az út mentén időben a következő a borsmonostori apátság volt, amelyet Domokos bán alapított 1194-ben, utolsóként pedig a Ják nem által alapított pornói, eredetileg bencés apátság létesült 1200 körül. Végül ez utóbbiakhoz is lett köze a magyar uralkodónak, mivel a borsmonostori apátságot mind Imre, mind II. András megadományozta, a pornói apátság pedig 1221-től Szentgotthárd alá tartozott és ciszterci lett. Ehhez még hozzátehetjük a heiligenkreuzi apátság áttelepítésének a tervét (1203–1209, Königshof), ami ugyan nem valósult meg, de a kiválasztott helyszín ugyanarra a vonalra illeszkedik, mint a már említett három.²²

Egy ilyen, láthatóan egységes koncepcióra felfűzött, kizárólag ciszterci apátságokból álló rendszer, kiegészülve a két ispáni központtal, Sopronnal és Pozsonnyal, önmagában is a területfejlesztés egyértelmű jeleként értékelhető, de ezúttal még legalább egy olyan kereskedelmi árut is azonosítani tudunk, amelynek forgalma itt zajlott. III. Béla, Imre és II. András által kiadott oklevelekből tudjuk ugyanis, hogy a felsorolt intézmények, beleértve az alsó-ausztriai Heiligenkreuzot is, mindannyian részt vettek az Erdélyből szállított só kivitelében, a monostorok között Szentgotthárd – ha rövid ideig is – az ország egyik legnagyobb koncesszióbirtokosa volt.²³ Számszerű adataink csak a monostorokról vannak, ezek összesen 12 700 zuan (kb. 480 t) raktározására nyertek kiváltságot, amelynek mintegy kétharmada Észak-Erdély felől, a maradék egyharmad pedig a marosi vízi út felől érkezett. A két királyi sóraktár legalább hasonló mennyiséget raktározhatott, ami összességében több százezer ember éves sószükségletét fedezte, nagyrészt az ország határain

²¹ A történetről és a Héder nemzetség nyugat-dunántúli birtokairól legutóbb ld. *Horváth Richárd*: A favár rejtélye, avagy mennyire régi Újvár vára? *Castrum – A Castrum Bene Egyesület Hírlevele* 18 (2015), 5–24.

²² *Watzl, Hermann*: Der Plan einer Verlegung der Cisterce Heiligenkreuz von Wienerwald nach Westungarn in den Jahren 1206–1209. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* NF 34 (1958–1960), 106–110. Imre király 1203-ban megerősítette a monostor az eredetileg nyilvánvalóan királyi udvarház Königshof birtokában.

²³ *F. Romhányi Beatrix*: A beregi egyezmény és a magyarországi sókereskedelem az Árpád-korban. In: *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2016: Válság – Kereskedelem*. Szerk. *Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka*, Budapest, 2016, 265–302.

kívül. Minthogy az Alpokban jelentős sótermelés folyt ebben az időszakban, kizárhatjuk, hogy a magyarországi só a kelet-nyugati kereskedelem áruja lett volna. Még ha nem is látjuk az ellentételezést, a kivitel iránya a közvetlen határmenti területek mellett észak (Morvaország) és dél (Alsó-Stájerország), esetleg délnyugat (Friesach, Karintia) kellett legyen.

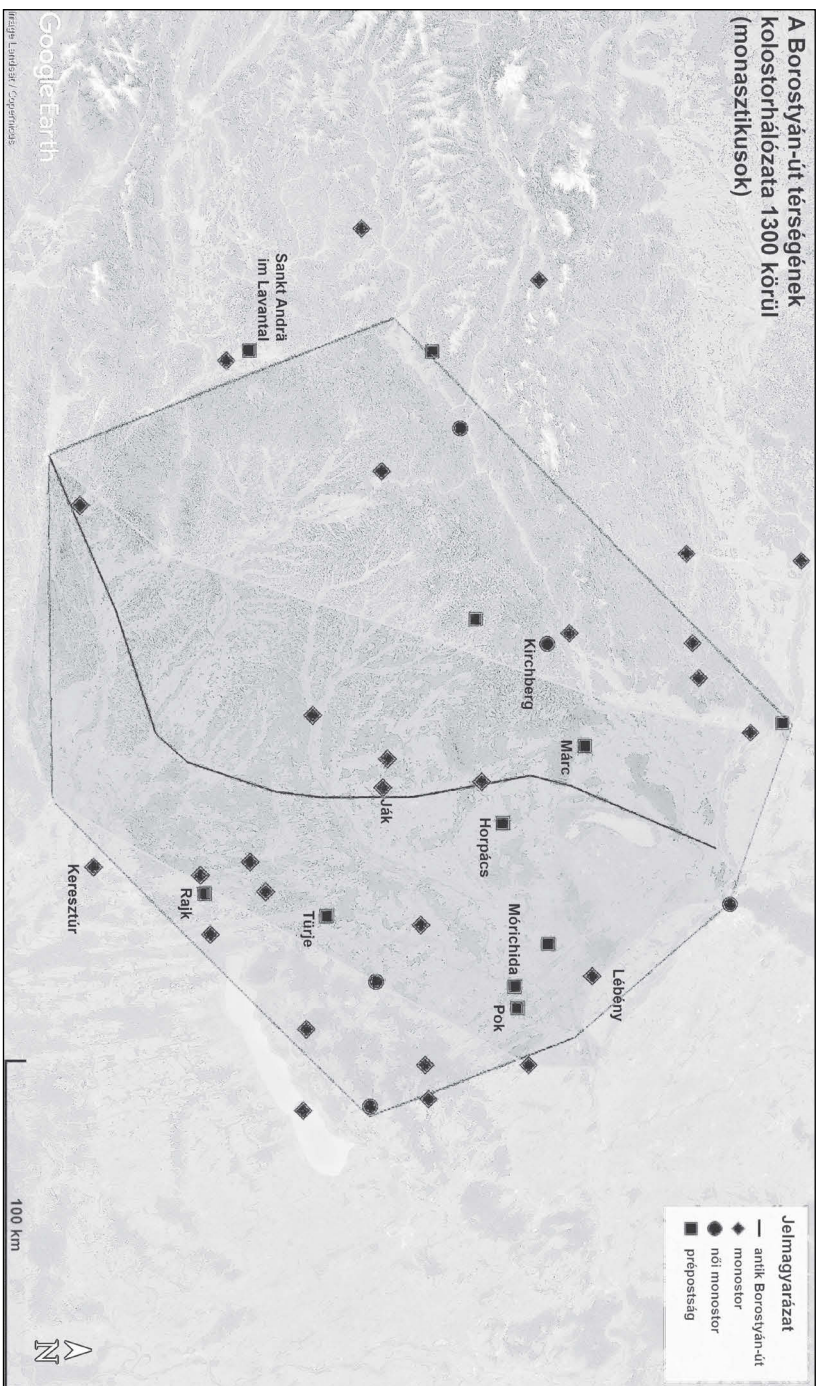
Összességében a 12. században eltérő ütemben, de mindkét oldalról elindult a Borsostyán-út sávjának újjászervezése és fokozottabb kiaknázása. Ebben az első lépéseket az osztrák és stájer örgrófok, majd hercegek tették meg, de a 12-13. század fordulóján inkább a magyar uralkodók akarata érvényesült. Politikájukba nemcsak bevonták a Babenbergerek által alapított heiligenkreuzi apátságot, de 1203 és 1209 között még arra is kísérletet tettek, hogy a monostort saját területükre költöztessék. A tervet végül feladták, és lassanként a régió dinamikája is kezdett átalakulni.

A 13. század jelentős változásokat hozott a térség kolostorhálózatában. A magyar oldalon az utolsó monasztikus alapítások között már csak két bencést találunk (Hahót, Ják). Mellettük egy Ágoston-rendi (Márc) és öt premontrei prépostság tűnik fel (Horpács, Türje, Pok, Rajk, Mórchida). A premontreiek közül Horpács utóbb szintén az Ágoston-rendiek prépostsága lett. A felsoroltak kivétel nélkül férfi közösségek. Eközben a határ nyugati oldalán viszont a női közösségek szaporodtak meg. Az összesen öt új alapításból ráadásul négy Bécs városában volt (az ötödik, Kirchberg am Wechsel ciszterci apácakolostora a gloggnitzi bencések szomszédságába települt) (**4. térkép**).

A lelkipásztori feladatokat ellátó kanonokrendi közösségek mellett a 13. század első felében már a domonkosok és a ferencesek is feltűntek, ekkor még csak az osztrák és stájer területeken (Bécs [domonkos és ferences], Bécsújhely, Ptuj, Graz, Celje), ami a lélekszám növekedésére és jelentősebb gazdasági aktivitásra utal a régió nyugati sávjában. A tatárjárást megelőző évtizedekben feltűnő a gyökeresen eltérő fejlődés a határ két oldalán: míg a magyar oldalon még a hagyományosnak számító kanonokrendek házai gyarapodtak és az új trendet csupán egy kicsiny Balaton-felvidéki remeteközösség (utóbb pálos kolostor)²⁴ és egy apácakolostor képviselte, addig az osztrák és a stájer területeken már ekkor koldulórendi kolostorokat alapítottak, a hagyományos rendek pedig csak női kolostorokkal gyarapodtak. A későbbieket tekintve az is különbség, hogy míg a magyar területen némi átfedéssel, de határozott váltás figyelhető meg a 13. század közepén, addig a határ túlsó oldalán még a 14., sőt a 15. században is alapítottak új monostort (Neuberg an der Mürz ciszterci apátság, 1327; Bécs, Dorotheerkloster Ágoston-rendi prépostság, 1421; Bécsújhely, Neukloster ciszterci apátság, 1444).²⁵ Ugyanebben az időszakban

²⁴ *F. Romhányi Beatrix*: Heremitae – monachi – fratres. Szempontok a pálos rend történetének újragondolásához, In: Pálosaink és Pécs, szerk. *Sarbak Gábor*, Pécs, 2015, 9–23. A remetemozgalmat az Egyház a 12. században háttérbe szorította, a 13. században azonban újra virágzásnak indult, és számtalan kisebb-nagyobb remeteközösség alakult főleg Itáliában, Dél-Franciaországban és a Rajna-vidéken. A magyarországi pálos rend kialakulásának kezdetei ehhez az időszakhoz köthetők.

²⁵ *Pickl, Othmar*: Die Geschichte des Zisterzienserklosters Neuberg an der Mürz, in: *Schatz und Schicksal, Ausstellungskatalog*, szerk. *Otto Fraydenegg-Monzello, Trautenfels*, 1996, 431–452; *Perger, Richard* –

4. térkép:

A Borostyán-út térségének kolostorhálózata 1300 körül, a monasztikus rendek alapításai

nemcsak a térségben, hanem egész Magyarországon a koldulórendeken és a pálosokon kívül kizárólag a karthauziaknak alapítottak kolostorokat, a tárgyalt térségben Lövdön I. Lajos király 1346-ban. Fontos különbség látszik a női szerzetesközösségek számában is, ilyet ugyanis lényegesen többet találunk Alsó-Ausztriában, mint Magyarországon vagy akár Stájerországban.

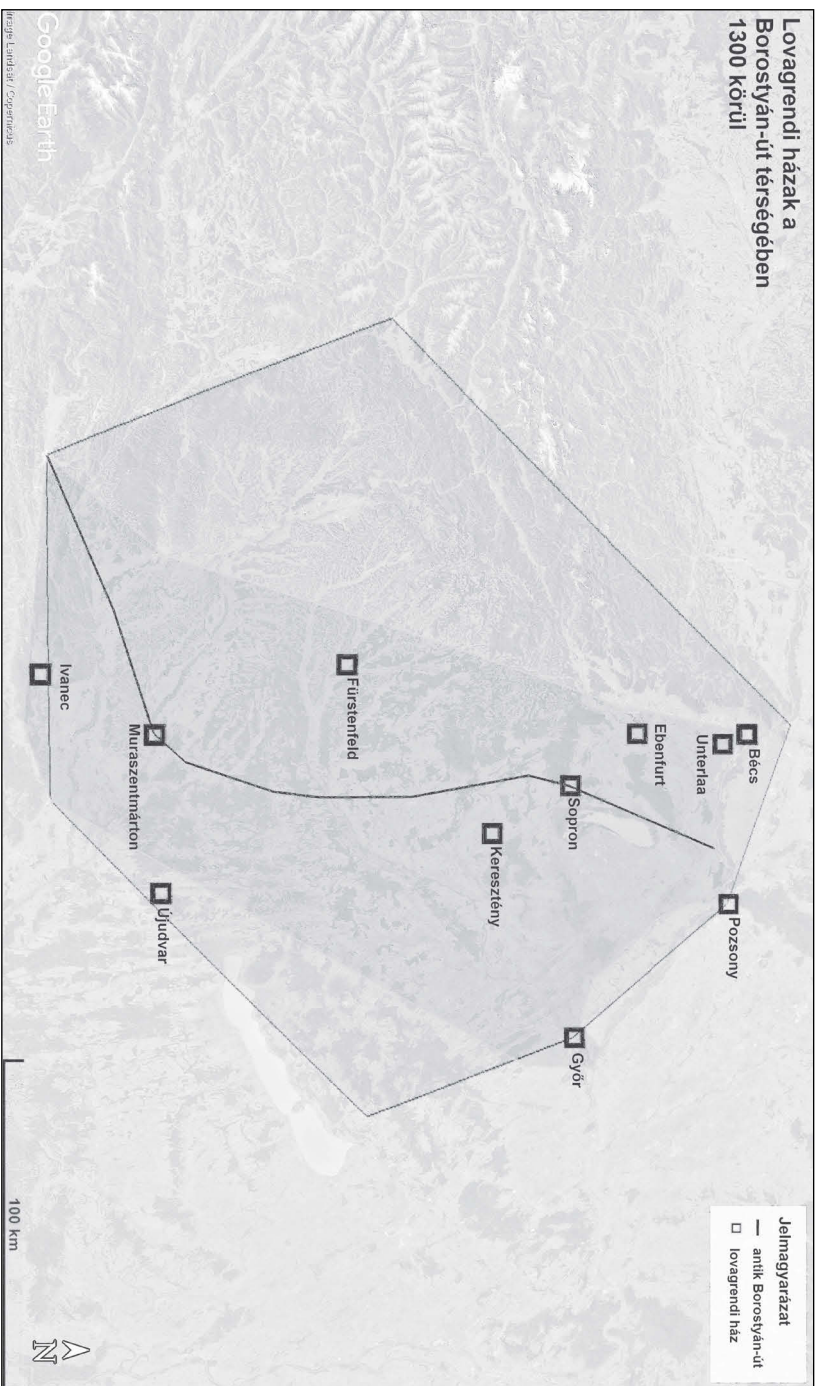
Ahogy arra már Sopron és környéke kolostorai kapcsán utaltam, külön figyelmet érdemelnek az ispotályos és lovagrendek (**5. térkép**). Rendházaikat mind a 13. században alapították, s némelyik már a 14. század elején elenyészett vagy átalakult, ennek ellenére, részben a birtokaik miatt, a középkor végéig fontos szerepet játszottak a térségben. A legtöbb, összesen nyolc rendházzal a johanniták rendelkeztek (Győr, Sopron, Újudvar, Ivanec; Bécs, Unterlaa, Ebenfurth; Fürstenfeld). Mellettük a templomosoknak volt még egynél több házuk a rend 1312-es feloszlataáig (Keresztény, Muraszentháromság).²⁶ A többi ispotályos és lovagrend egy-egy rendházzal képviseltette magát: a Német Lovagrend és a Szentlélek-rend Bécsben, az antoniták Pozsonyban telepedtek meg.²⁷ Kelet-Közép-Európa egészét tekintve az általunk vizsgált térségben kifejezetten intenzív az ispotályos és lovagrendek jelenléte. Ha a listát kiegészítjük a Dunától északra, részben osztrák, részben morva területen található johannita rendházakkal (Mailberg, Laa an der Thaya, Horní Kounice, Brünn, Tišnov, Opava, Dívčí Hrad), akkor kirajzolódik egy észak-déli irányú közlekedési folyosó, amelynek déli végénél a horvátországi Vrána található, amely előbb a templomosok, majd 1312 után a johanniták központja volt.

A régió népességének növekedését és gazdasági erősödését az is jelzi, hogy a késő középkorban az újonnan alapított intézmények száma megduplázódott: a 10. század vége és a 13. század közepe között mintegy negyven, 1221 és 1526 között több mint nyolcvan új szerzetesházról van adatunk (**3. és 5. táblázat**). Döntő többségük (mintegy kétharmaduk) továbbra is a Magyar Királyság területén volt, de a mintázatban fontos változások tűntek fel. A korábbi, nagyjából párhuzamos elrendeződés helyett egy nagyobb és két kisebb alrégió jelent meg a térképen (**6. térkép**). A nagyobb a Balaton-felvidéket és a Kanizsán, Varasdon és Ptujon át Itália felé vezető utat öleli fel, továbbá van két kisebb nyúlványa nyugat felé. Az összes kolostor több mint fele ebben a csoportban található. A két kisebb alrégió közül a Bécs–Bécsújhely–Sopron–Pozsony négyszög nagyobb és sűrűbb, a Graz–Judenburg–Bruck/Mur háromszög kisebb és ritkásabb.

Brauneis, Walther: Die mittelalterlichen Kirchen und Klöster Wiens. Wien, 1977, 169–171; *Lindner, Pirmin August:* Neukloster in Wiener-Neustadt, in: *Monasticon Metropolis Salzburgensis antiquae*. Supplementum, Bregenz, 1913. Neuberget Ottó osztrák herceg, a bécsi Dorotheerkloster Andreas Plank, a Sz. Dorottya-kápolna rektora, a bécsújhelyi Neuklostert pedig III. Frigyes alapította.

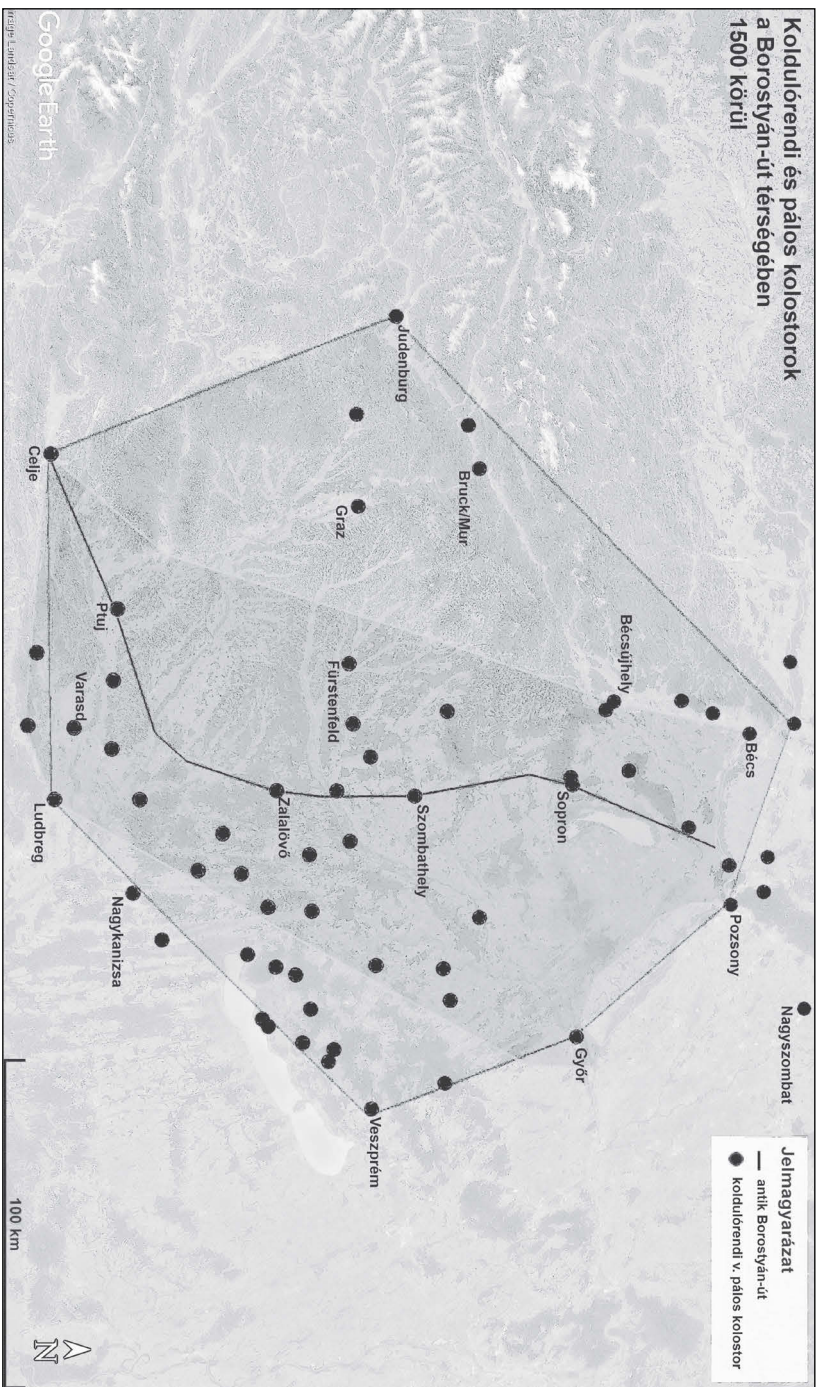
²⁶ A keresztényi preceptoriumnak Sopron és Győr környékén több birtoka is volt, köztük Bő, Damonya és Kóny. A bői birtok kapcsán 1265-ben említik a preceptort, illetve a keresztések házat (ÁÚO III, 123–124), maga Bő azonban a keresztényi rendház birtoka volt. Vö. *Simmer Livia:* A keresztényi templomos preceptorium „körvonalai” okleveles források és európai párhuzamok tükrében. *Arrabona* 50 (2012), 49–62.

²⁷ A Szentlélek-rendet és az antonitákat a 13. század végétől az Ágoston-rendi kanonokok közé számították, eredetük és az általuk gondozott ispotályok miatt azonban a johannitákkal együtt tárgyalom őket.

5. térkép:

Lovagrendi és ispotályos házak a Borostyán-út térségében 1300 körül. A jelölt házak többsége johannita, kivéve Keresztény és Muraszentmárton (templomos), illetve Pozsony (antonita). Bécsben a johanniták mellett a Német Lovagrendnek is volt háza (Deutschordenshaus)

6. térkép:

Koldulórendi és pálos kolostorok a Borostyán-út térségében 1500 körül

A három közül az Alsó-Ausztria és Magyarország határán található, Sopront is magába foglaló alrégió a legérdekesebb. Csak a koldulórendeket tekintve a középkor végén ezen a viszonylag kis területen két domonkos (Bécs, Bécsújhely), kilenc ferences (Bécs 2, Maria Enzensdorf, Bécsújhely, Katzeldorf, Sopron, Kismarton, Hainburg, Pozsony), öt Ágoston-rendi remete (Korneuburg, Bécs, Baden, Bruck/Leitha, Marchegg), egy karmelita (Bécs) és három pálos kolostor volt (Máriavölgy, Bánfalva, Bécsújhely). Ezen kívül még egy domonkos apáca kolostor (Bécs) és egy klarissza kolostor (Pozsony) is működött. A teljes terület kb. 8 %-án sűrűsödött a koldulórendi kolostorok negyede, méghozzá úgy, hogy a két szomszédos országhoz és különböző rendtartományokhoz tartozó kolostorok teljesen összefonódó hálózatot alkottak, bizonyos mértékig funkcionálisan is kiegészítették egymást. Erre példa, hogy a brucki és a marcheggi Ágoston-rendi, illetve a hainburgi ferences szerzetesek magyar területekre is jártak koldulni.²⁸ De itt említhető a heiligenkreuzi apátság Moson vármegyei birtokállománya, amelyet jórészt a magyar királyoknak köszönhetett,²⁹ valamint a pozsonyi háza és soproni sólerakata is.³⁰ A kapcsolatok szempontjából az sem mellékes, hogy Borsmonostor Heiligenkreuz leányapátsága volt. Az egymásra hatás egyik formájának tekinthető az is, hogy Ágoston-rendi prépostságok voltak Sopron környékén, illetve pálos kolostor épült Bécsújhelyt.

A három rész közül ez volt az egyetlen, ahol apáca kolostorok is nagyobb számban működtek, elsősorban magában Bécsben. A kettős kolostorok női közösségeit³¹ is ide számítva a stájer területen három (egy bencés, két Ágoston-rendi), a Győr–Ptuj útvonalra szerveződött magyar részeken szintén három (a késő középkorban egy-egy bencés, ciszterci és domonkos), míg az Alsó-Ausztria és Magyarország határán lévő kiségióban összesen kilenc apáca közösség élt, ebből hat magában Bécsben (két Ágoston-rendi, egy premontrei, egy ciszterci, egy Magdolna-rendi és egy domonkos), további egy-egy pedig Klosterneuburgban (Ágoston-rendi), Kirchbergben (ciszterci) és Pozsonyban (eredetileg ismeretlen rendű, később ciszterci, végül klarissza).

²⁸ 1385: CDH Fejér X/1 n. 258–259; 1459: MNL OL DF 242670.

²⁹ 1203e: Királyudvar/Königshof; 1217e és 1217: Monóudvar (Legénytő)/Mönchhof, Patfalva/Podersdorf, Sásony/Winden; 1318: Szécseny/Zatschen. Vö. ÁMTF IV, 141 és az egyes címszavaknál. Vö. még az Atlas Burgenland szövegét: <http://atlas-burgenland.at/index.php/epochen/hochmittelalter?id=397> (letöltve: 2018.05.22)

³⁰ Watzl, Hermann: Über Beziehungen der Abtei Heiligenkreuz zu Altungarn, Sancta Crux 33 (1971), 13; Szende-Kücsán–Jankó 2010, 13. Az apátság pozsonyi házával topográfiai szempontból foglalkozott Majorossy Judit a doktori disszertációjában: Church in town: urban religious life in late medieval Pressburg in the mirror of last wills. Central European University, Budapest, 2006.

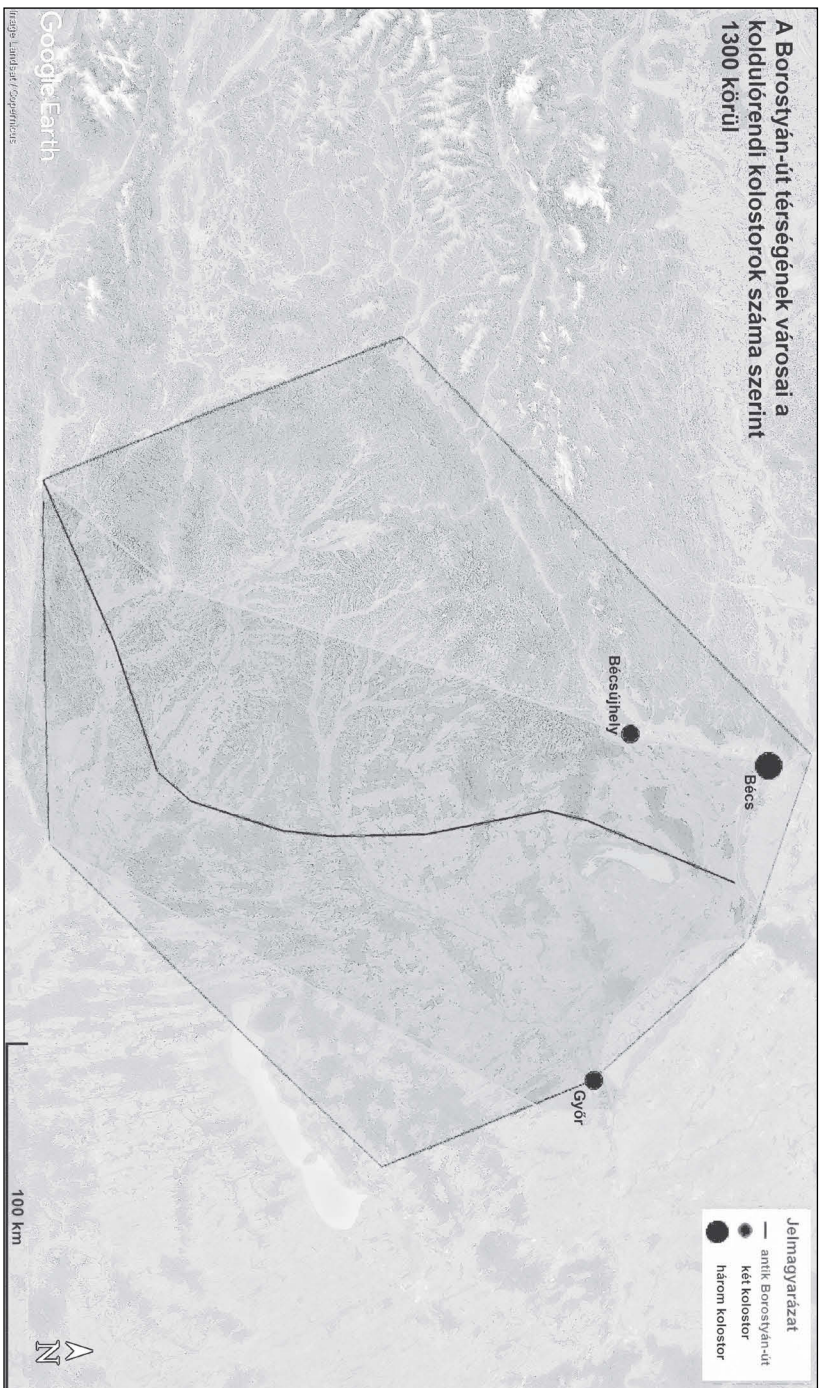
³¹ A 12. század közepétől az egyházi előírások ugyan igyekeztek a kettős kolostorokat megszüntetni, a német nyelvterületen azonban ez a folyamat korántsem zajlott le olyan következetesen, mint például Franciaországban. A legtöbb helyen a női közösségek, ha ki is kerültek a közös fedél alól, továbbra is a férfiközösség felügyelete és jogi védelme alatt álltak. Vö. Kurz, Christiane Ulrike: „Ubi et est habitatio sororum et mansio fratrum”: Doppelklöster und ähnliche Klostergemeinschaften im mittelalterlichen Österreich. Diözese Passau in den Ausdehnungen des 13. Jahrhunderts. Kiel: Solivagus, 2015, 145–146.

Ha a régió városhálózatát a koldulórendi kolostorok felől közelítjük, Jacques Le Goff közismert tézisét kissé módosítva, vagyis a figyelembe vett rendek közé a pálosokat is beszámítva érdekes képet kapunk. (4. táblázat, 7. térkép) Bécs a maga három koldulórendi kolostorával már 1300 körül kitűnt a többi település közül, pozíciója pedig folyamatosan erősödött a 15. század végéig. A térség erős aktivitását jelzi, hogy mellette Alsó-Ausztria általunk vizsgált részén Bécsújhely is korán kétkolostoros város lett, sőt a 15. század végére négy kolostor eltartására volt képes. A stájer területen csak a 14. században tűnt fel az első kétkolostoros város, Judenburg. A következő évszázadban mellé Pettau/Ptuj zárkózott fel, Graz pedig – két 15. századi kolostoralapításnak köszönhetően – mindjárt három kolostorral került fel a térképre. Ha a régióban működő koldulórendi kolostorok számához viszonyítjuk a városias településen lévőkét, azt látjuk, hogy Alsó-Ausztria kezdetről 50 % vagy afeletti mutatóval rendelkezett, Stájerország pedig a 15. század végére hasonló szintre jutott.

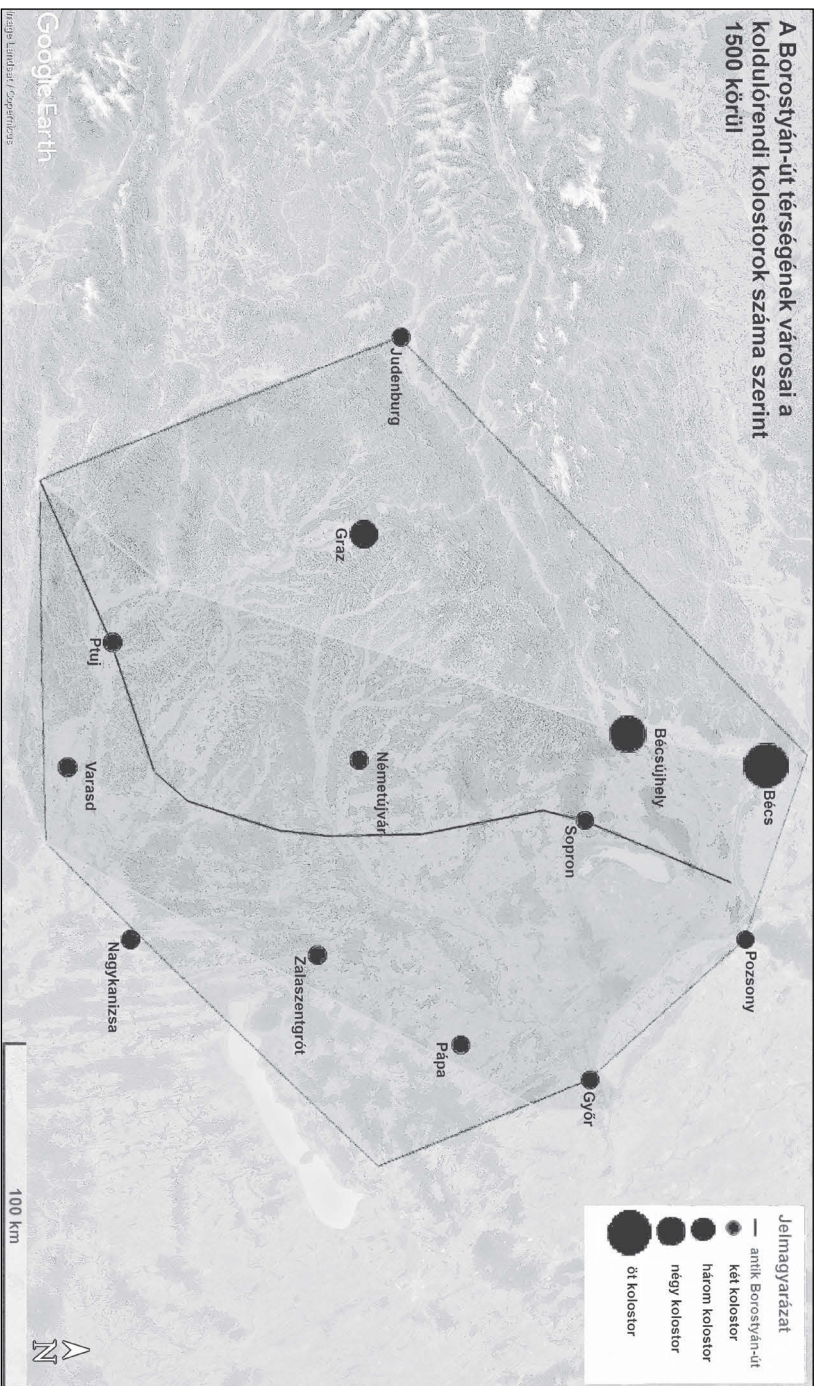
Velük szemben a Nyugat-Dunántúl egészen eltérő képet mutat. A városiasodás szintje végig alatta maradt a szomszédos osztrák területeknek, és a késő középkorban csak annyi változás történt, hogy a kétkolostoros települések száma lassanként növekedett. A 15. századra a régiónak a Magyar Királysághoz tartozó részén a „városi index” 34,8 %, ami megfelel az országos átlagnak, összetétele, különösen a pálos kolostorok nagy száma azonban pontosan azt tükrözi, amit Kubinyi András már közel harminc évvel ezelőtt leírt Délnyugat-Magyarországról.³² Ezen a vidéken jó néhány területileg széttagolt központi hely volt, ahol az egyes városi funkciók több település között oszlottak meg. Ezek a településhalmazok egy-egy koldulórendi kolostort elbírtak, de kettőt már csak ritkán, ennél többet pedig sohasem. A kétkolostoros központi helyek rendre két egymáshoz közeli település kolostorából adódnak össze (pl. Németújvár-Monyorókerék, vagy Varasd-Csáktornya), amelyek között a távolság nem túl nagy, funkcionálisan össze is tartoznak, de mégsem beszélhetünk egyetlen városról.

A Magyar Királyság nyugati határsávjában egyedül Pozsony tűnik ki valamelyest, de ennek a városnak a helyzete is igen különös volt, voltaképpen az imént leírt modellt ismételte meg nagyban. Magában a városban csak a ferences – és a klarissza – kolostor volt, de szorosan hozzá kötődött a máriavölgyi pálos kolostor is (így lett kétkolostoros város). Emellett az alsó-ausztriai oldalon két további, a hainburgi ferences és a marcheggi ágostonos kolostor is a szűken vett térséghez tartozott. Mindkettőnek volt kapcsolata Magyarországgal, koldulási körzetük állandó vagy ideiglenes jelleggel részben átnyúlt a magyar területre is. A négy település egy nagyjából 15 × 15 kilométeres területet fog közre. Vagyis Pozsony esetében, ha tetszik, egy szétdarabolt négykolostoros települést látunk, amelyből részben Bécs közelsége, részben a földrajzi adottságok miatt nem lett soha valódi nagyváros. Ami magát Sopront illeti, a római előzmények és a korai okleveles

³² Kubinyi András: Mezővárosok egy városmentes tájon. A középkori Délnyugat-Magyarország. Tapolcai Városi Múzeum Közleményei I. (1989 [1990]) 319–331. A pálosok és az obszerváns ferencesek közötti átjárásra éppen ebben a régióban találunk példát: az eredetileg pálosoknak épült uzsai és pulai kolostort a 15. század második felében egyaránt az obszervánsok vették át.

7. a) térkép:
A Borostyán-út térségének két vagy több kolostorral rendelkező városai 1300 körül

7. b) térkép:

A Borostyán-út térségének két vagy több kolostorral rendelkező városai 1500 körül. Az egyes városoknál nemcsak a településen működő intézmények, hanem a legfeljebb 15 km-re lévő (többnyire pálos) kolostorok is beszámítanak az összegbe

említések ellenére, ebből a szempontból a város igen későn vált láthatóvá. Jóllehet a ferences kolostor már a 13. század közepe táján megépült, és a település városi jellegét mutatja a johannita rendház is ugyanebből az időszakból, valódi kétkolostoros település azonban csak az 1480-as években lett, miután a város megalapította a bánfalvi Szent Wolfgang kápolna mellett a pálos kolostort.³³ Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a Magyar Királyságnak nem itt volt a központja, ellentétben Ausztriával vagy Stájerországgal. Az azonban mindenképpen elgondolkodtató, hogy a városiasodás útján legmesszebb éppen abban a kistérségben jutottak egyes települések, ahol maga Bécs is volt. Eközben a tőle legtávolabb eső dél-zalai, délkelet-stájer területeken nem tudott jelentősebb város kialakulni. Sőt, amint erről a későbbiekben még szó lesz, maga a kolostorhálózat is igencsak lyukacsos volt ezen a vidéken.

A térség egészének városfejlődésében jó indikátornak tűnik a domonkosok példája. A legkorábbi kolostoraik, már az 1220-as években Bécsben és Bécsújhelyt voltak. 1300 körül a rendnek a régióban alapított hat kolostorából még három-három volt osztrák, illetve magyar területen, de ez utóbbiak közül az egyik a veszprémi apácakolostor volt. A 15. századi másodvirágzás idején is csak két stájer településen épült új domonkos kolostor (Graz, Ptuj), így végül – az időközben domonkossá lett bécsi Szent Jakab apácakolostort is beleszámítva – a rend térségbeli kolostorainak már kétharmada volt osztrák és csak egyharmada magyar területen.

A rendek során végignézve feltűnő, hogy mind a magyar, mind az osztrák, illetve stájer elit kiemelten támogatott egy, máshol kevésbé elterjedt szerzetesközösséget. Ez Magyarországon a pálos rend volt, a túloldalon pedig az Ágoston-rendi kanonokok. Utóbbiak nem alkottak teljesen egységes rendet, a középkor végéig több águk létezett, amelyeknek a tevékenysége is eltérő lehetett: elláthattak lelkipásztori feladatokat, de lehetnek ispotályaik is. A régióban található monostoraik legalább annyira, ha nem jobban kötődtek városias településekhez, mint a pálosok. A késő középkorban, például, a bécsi Dorotheerklostert valóban nem sok választotta el a koldulórendi közösségektől, különösen azután, hogy a domonkosok 1475 után már nem is számítottak koldulórendnek.

Végezetül érdemes azokat a területeket is szemügyre venni, amelyeket az egész középkor folyamán elkerültek a kolostorok. Ilyenből kettőt találunk a térképen. Az egyik a Hanság mocsaras területe, ahol még falu is alig volt, nem csoda, ha a kolostorok is csak a szélén tűntek fel. A másik, ennél jóval nagyobb terület Zala délnyugati részén és Stájerország Fürstenfeld, Graz és Ptuj közötti vidékén található. A 11. század végéig, részben talán még a 12. században is ez a vidék sűrű erdőség volt, a késő középkorban viszont apróbb-nagyobb falvak sokaságát találjuk itt, amelyek közül nem egynek középkori temploma is van. A terület gazdasági aktivitását igazolják a vásártartásra utaló helynevek (pl. Mura-szombat, Lentiszombathely, Szerdahely), valamint a radkersburgi (középkori magyar néven Regede) vásár jelentősége is.³⁴ Ennek ellenére ezekből a településekből nem fejlődtek

³³ A kolostor alapításának politikai háttéréről és összetett birtoklástörténetéről ld. *F. Romhányi* 2007.

³⁴ A vásárt 1265-ben említi először az Otakarisches Urbar, és jelentőségét a kora újkorig megtartotta.

kolostor eltartására képes mezővárosok. Ehhez hasonló helyzetet az alföldi állattartó vidék mezővárosainál láthatunk (pl. Kecskemét, Kiskunhalas, Mezőtúr), ami mögött ott a gabona- és bortermeles hiánya sejthető.³⁵ Elképzelhető, hogy ilyesmi okokat kereshetünk ezen a területen is, de ez részletesebb kutatást igényelne.

Összességében az egykori Nyugat-Pannonia területén a középkori kolostorhálózat viszonylag későn, a 12–13. században kezdett kiépülni, azt megelőzően a gyepű közvetlen uralkodói ellenőrzés alatt állt. Az első monostorok alapításában mind a magyar, mind az osztrák és stájer oldalon meghatározó volt az uralkodók szerepe. A régiót átszelő Borostyán-út sávjában egyértelműen a magyar királyok akarata érvényesült a 12. század utolsó és a 13. század első harmadában. Ebben az időszakban a Borostyán-út mentén alapított ciszterci apátságoknak, különösen Szentgotthárdnak és Heiligenkreuznak kiemelt szerep jutott a magyar királyok gazdasági törekvéseinek megvalósításában.³⁶ A 13. században az észak-déli kapcsolatrendszer fontosságát tükrözi az ispotályos és lovagrendek, köztük is elsősorban a johanniták házainak elhelyezkedése.

Jóllehet a terület nagyjából fele-fele arányban oszlott meg a Magyar Királyság és a Német-Római Birodalom között, a földrajzi adottságok különbségei miatt a térség kolostorhálózata egyenetlenül fejlődött. Az újonnan alapított kolostorok többsége minden időszakban magyar területen volt, számuk olykor akár kétszeresen is meghaladta a határ túloldalán alapított kolostorokét.

Az 1210–1220-as évektől a régió dinamikája jelentősen megváltozott. A koldulórendi kolostorok elhelyezkedésének tükrében a térség legjelentősebb központja már a 13. század közepén Bécs volt. Erre utal az is, hogy egyedül itt volt nagyobb számú apáca kolostor, és a koldulórendek mellett még egy Ágoston-rendi kanonok közösség lelkipásztori szolgálatára is igény volt a 15. században. Bécs mellett csak Bécsújhely tekinthető viszonylag nagy városnak a kolostoreltartó képesség szempontjából, Pozsony viszont a jelek szerint megrekedt a nagyvárossá fejlődés útján. A két, Béctől egyébként nagyjából azonos távolságra lévő város eltérő fejlődése mögött leginkább az uralkodói jelenlét meglétét, illetve hiányát sejthetjük. Bécsújhely fejlődését nagyban támogatta, hogy a 15. században a Habsburgok rezidenciája volt, amelynek súlyát III. Frigyes császár még azzal is igyekezett növelni, hogy 1469-ben II. Pál pápától engedélyt szerzett a bécsújhelyi püspökség

Vö. Bad Radkersburg. Von der Grenzfesten zur Kurstadt. in: *Maritschnik, Konrad*: Land an der Grenze. Geschichte – Kultur – Erlebniswelt. Südweststeiermark. Slowenien. Gnas, 1995, 116–127. A város késő középkori gazdasági szerepéről magyar összefüggésben ld. *Kubinyi András*: Társadalmi csoportok a középkori Budán. A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetései tükrében a 13. századtól a 15. század második feléig, in: *Kubinyi András*: Tanulmányok Budapest középkori történetéről II. Budapest, 2009, 501–502; *Szende Katalin*: Adatok az Északnyugat-Dunántúl mézkereskedelméhez a késő-középkorban, *Arrabona* 36 (1998), 92.

³⁵ *Pinke Zsolt et al.*: A hajdúsági várostérség agroökológiai adottságai. *Urbs* 10–11 (2017), 235–274.

³⁶ Az antik Borostyán-út nyomvonala, úgy tűnik, részben eltért a középkortól. A római korban Szombathely-Zalalövő-Muraszenthárom-Ptuj nyomvonalon kiépített út helyett egy időben a Szombathely-Muraszombat-Ptuj útvonal lehetett domináns. Ehhez illeszkedik egyébként Ják is.

alapítására (a térség késő középkori egyházszervezetéről ld. a **8. térképet**).³⁷ Ugyanebben az időszakban Mátyás király Pozsonyban egyetemalapításba fogott, ez azonban végül befejezetlen maradt.³⁸

A 13. századtól a 15. század közepéig tartó időszakban a térségre a kis, legfeljebb két koldulórendi kolostor eltartására képes települések számának növekedése volt jellemző. A középkor végén Graz mint háromkolostoros város feltűnése a stájer terület magyar határhoz közelebb eső részének fejlődését jelzi, és egyúttal azt is mutatja, hogy a régió nyugati része összességében is városiasabb volt, miközben a magyarországi rész lélekszáma – és ebből következően népsűrűsége is – lényegesen magasabb volt.

1500 körül a tárgyalt régió három alrégióra oszlott, amelyek közül a Bécset, Bécsújhelyt, Pozsonyt és Sopront is magába foglaló térség kapcsolatrendszere a kolostorok szintjén is többszörösen átnyúlt a határon. Az itteni kolostorok egymást kiegészítve és egymással együttműködve valódi hálózatot alkottak, amely beleilleszkedett ennek a kistérségnek a más forrásokból jól ismert gazdasági és társadalmi kapcsolatrendszerébe.

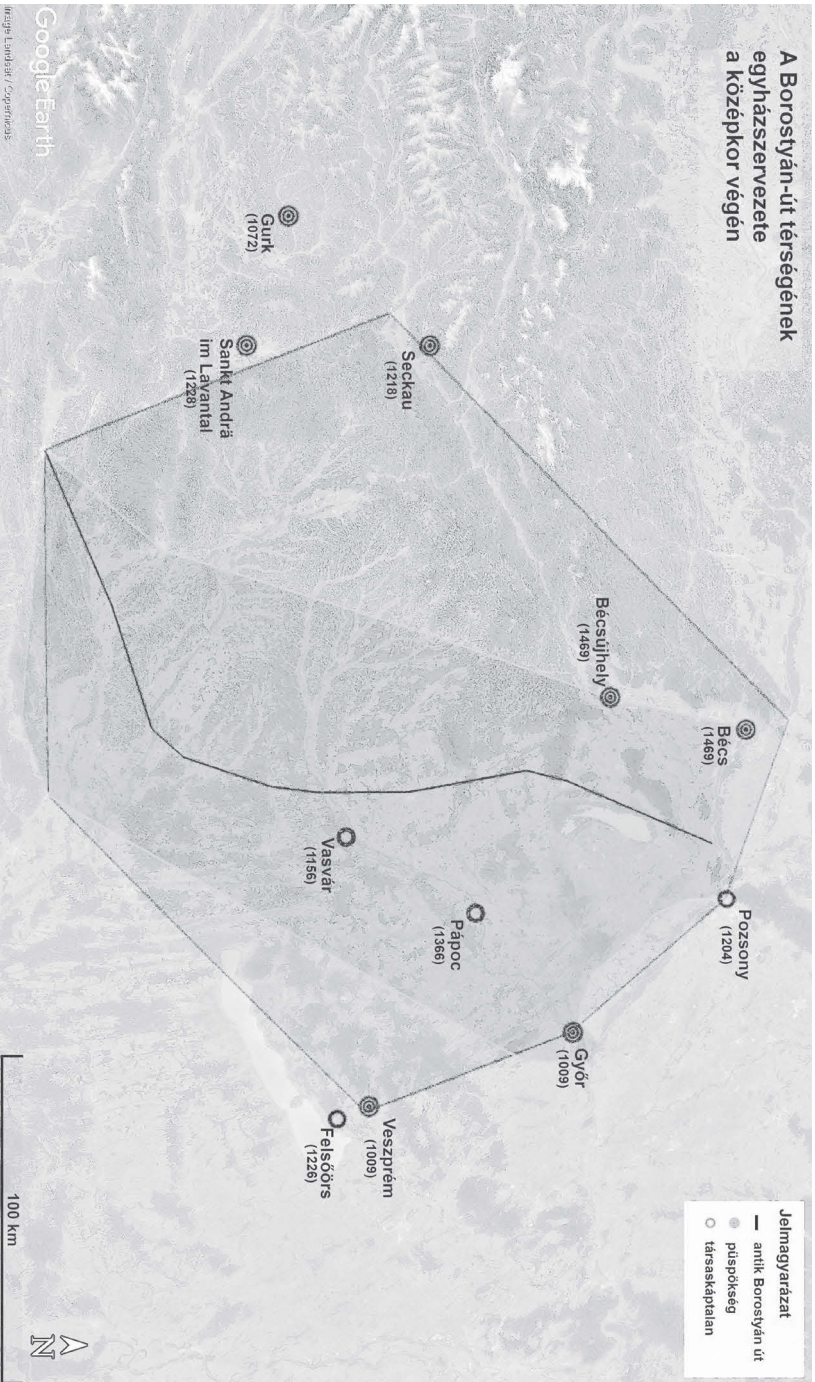
Végezetül illenék valamit mondani arról, hogy milyen tényezők állhatnak a régió dinamikájának változása mögött. Ahhoz, hogy erre a kérdésre pontosabb választ adhasunk, további kutatásra volna szükség, a kolostorhálózat vizsgálata önmagában ehhez kevés. Néhány szempontot azonban, akár kiindulópontként is, fel lehet vetni. Az egyik ilyen tényező az ásványkincsek, különösen a vasérc kiaknázása. A 11–12. században a Nyugat-Magyarországon nagy mennyiségben található gyepvasércnek még jóval nagyobb jelentősége volt, mint a késő középkorban, amikor viszont a Judenburg körüli terület vasércbányászata lendült fel. Aki ma átutazik az Alpoknak ezen a részén és az élénk zöld legelőkön bóklászó teheneket látja, nehezen tudja elképzelni, hogy ez a térség valaha jóval inkább ipari táj volt. A nyugat-magyarországi vastermelést ez a konkurencia szinte teljesen visszaszorította.

A Bécs–Bécsújhely–Sopron–Pozsony térségben felmerülhet a hidrológiai viszonyok változása is. Az Árpád-kori és a késő középkori települések tengerszint feletti magassága közötti szignifikáns emelkedést korábban sikerült kimutatni a Hortobágy–Sárréten, a kalocsai Sárközben és a Balaton déli partján is.³⁹ Ha ebben a térségben ilyen kutatás még

³⁷ Gerhartl, Gertrud: Peter Engelbrecht von Passau, Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs 12 (1981), 179–180; Heinrich Köller: Kaiser Friedrich III, Darmstadt 2005, 176. Frigyes ugyanezen római útja alkalmával járta ki a pápánál a bécsi püspökség alapítását is. Utóbbi már VI. Lipót osztrák herceg is püspöki székhelyé kívánta tenni a 13. században, de akkor nem járt sikerrel. A passauai püspökség tiltakozása miatt a bécsi egyházmegye joghatósága csak a Bécs és Mödling közti kis területre terjedt ki, míg a bécsújhelyi püspökségé kizárólag magára a városra korlátozódott. Ez a sajátos helyzet egyszerre tükrözi a két település kiemelt politikai, gazdasági és demográfiai súlyát és a tágabb régió viszonylag alacsony népsűrűségét.

³⁸ Székely György: Hazai egyetemalapítási kísérletek és a külföldi egyetemjárás, in A magyar iskola első évszázadai: 996–1526, szerk. G. Szende Katalin – Szabó Péter, Győr, 1996, 83–84.

³⁹ Pinke Zsolt – Ferencki László – Gábris Gyula – Nagy Balázs: Settlement Patterns as Indicators of Water Level Rising? Case Study on the Wetlands of the Great Hungarian Plain. Quaternary International 415 (2016), 204–215. Letöltve 2018.05.28, doi: <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2015.11.032>; Knippl, István:

8. térkép:

A Borostyán-út térségének egyházszerkezete a középkor végén (püspöki székhelyek és társaskáptalanok).

A zárójelben álló évszám az alapítás, illetve az első említés ideje

nem is volt, azt biztos feltételezhetjük, hogy a Hanság és a Fertő-tó vidéke a táji adottságok miatt hasonlóan érzékeny a vízviszonyok változására.

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az egykori római Borostyán-út egyáltalán nem homogén tájon vezet keresztül. Nagyjából Locsmándtól délre még az újkorban is nagy kiterjedésű erdőségek voltak, ami miatt a határ két oldala itt jóval kevésbé tudott összenőni, mint a Bécsi-medence és a Fertő-tó vidéke. Továbbra is magyarázatra szorul azonban e táj „városmentessége”, illetve a koldulórendek távolmaradása.

További tényezőként felvethető a régió kereskedelmi kapcsolatrendszerének összetettebbé válása. Ebben szerepet játszott a cseh területek nagyobb arányú megjelenése, a Balti-tenger térségével ápoltságok szorosabbá válása, a Duna-menti kereskedelem intenzitásának késő középkori növekedése, de akár az itáliai kapcsolatok sokrétűbbé válása és az Alpok újabb hágóinak megnyílása is. Ebben az érdektérben Bécs kétség kívül kedvezőbb helyen volt, mint Pozsony, Sopronról nem is beszélve. Bécs erősödése már az 1300-as évek elején aggasztotta a szomszédokat, végtére is emiatt szervezték meg a visegrádi királytalálkozót. A jelen tanulmány témájától messzire vezetne, de a város azt a központi szerepet, amelyre törekedett, és amelynek egyfajta lenyomatát látjuk a kolostorhálózatban is, végül a 16. század közepén tudta betölteni, miután Buda török kézre került. A város erős vonzása bizonyos mértékig még a kolostorhálóra is hatott a kora újkorban. Miközben ugyanis a magyarországi kolostorok elsősorú többsége eltűnt a 16. században, a pusztulás mértéke ezen a vidéken kisebb volt, sőt, a pálosok központja jó időre Máriavölgyben talált menedéket a Buda melletti Szent Lőrinc kolostor pusztulása után.

Rend	10. sz.			11. sz.			12. sz.			13. sz.			14. sz.			15. sz.		
	M	A	S	M	A	S	M	A	S	M	A	S	M	A	S	M	A	S
bencés	1			7		2	7	1		2		1						
ortodox				2														
ciszt.							3	1	1					1				
Ág.kan.								1	2	2	3						1	
prem.							1			5								
kart.									1				1					
pálos										8			9			8	1	
dom.										3	2	1						2
fer.										5	3	5	6			7	3	2
Ág.r.										2	3		1	2	2	3		

A Duna-Tisza közti Hátság és a Kalocsai Sárköz Hajós és Császártöltés községek közötti határterületének geoarcheológiai elemzése. PhD disszertáció, Szegedi Tudományegyetem, 2014. Open access: http://doktori.bibl.u-szeged.hu/2143/1/Knipl_Istvan_disszertacio.pdf; Mészáros Orsolya – Serlegi Gábor: The impact of environmental change on medieval settlement structure in Transdanubia, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 62 (2011), 199–219.

karm.														1				
Magd.											1							
johannita										3	3	1						
templomos										3								
Német Lr											1							
antonita										1								
Szentlélek r.											1							
Összes	1	0	0	9	0	2	11	3	4	34	17	8	17	3	2	18	5	4
megszűnt							1			3			1			2		
Rendet váltott										4	2			1		2		

3. táblázat: A nyugat-pannóniai térségben alapított kolostorok száma évszázadonkénti bontásban

kolostor/város	1300			1400			1500		
	M	A	S	M	A	S	M	A	S
2	1	1		3	1	1	8		2
3		1							1
4					1			1	
5								1	
Összes város	1	2	0	3	2	1	8	2	3
Összes kolostor	16	9	6	29	12	8	46	16	12
„városi” kolostorok aránya (%)	12,5	55,6	0,0	20,7	50,0	25,0	34,8	56,3	58,3

4. táblázat: Az egyes területek városiasodásának szintje a koldulórendi kolostorok alapján, 1300–1500

Időszak	Magyarország	Alsó-Ausztria	Stájerország
1221–1241 8	Révfülöp, OFSPH, 1221 Veszprém, OP apáca, 1240	Bécs, OP, 1226 Bécsújhely, OP, 1227 Bécs, OFM, 1234	Ptuj, OFM, 1231 Graz, OFM, 1239 Celje, OFM, 1241
1242–1300 23+2	Vasvár, OP, 1244, Szemenye, OFM, 1248 Pozsony, OFM, 1250 Sopron, OFM, 1250 Győr, OP, 1252 Komár, OESA, 1256 Körmend, OESA, 1256 [Idegsyt, OFSPH, 1263] Badacsony, OFSPH, 1263 Elek, OFSPH, 1263 Kókút, OFSPH, 1263	Bécs, OESA, 1266 Bécsújhely, OFM, 1267 Marchegg, OESA, 1278 Baden, OESA, 1285 Hainburg, OFM, 1291 Bécs, S. Laurenz, OP apáca, 1300	Judenburg, OFM, 1257 Leoben, OP, 1280 Bruck/Mur, OFM, 1290

	Szentjakab, OFSPH, 1263 Győr, OFM, 1288 [Kószeg, OFM, 1289] Pozsony, klarissza, 1297 Henyé, OFSPH, 1300 Pula, OFSPH, 1300 > OFM, 1480		
1301–1350 7+1	Jenő, OFSPH, 1315 Uzsa, OFSPH, 1333 > OFM, 1460 Varasd, OFM, 1335 [Léka, OFM, 1336] Enyere, OFSPH, 1339 Lövöld, OCarth, 1347	Bruck/Leitha, OESA, 1316 Korneuburg, OESA, 1338	
1351–1400 12	Pápoc, OESA, 1359 Szombathely, OFM, 1360 Keszthely, OFM, 1368 Ludbreg, OFM, 1373 Csáktornya, OFSPH, 1376 Máriavölgy, OFSPH, 1377 Örményes, OFSPH, 1378 Nádasd, OESA, 1380 Falkos, OFM, 1384	Bécs, OCarm, 1360	Fürstenfeld, OESA, 1362 Judenburg, OESA, 1362
1401–1450 5	Kismarton, OFM, 1415 Kanizsa, OFM, 1423 Vállus, OFSPH, 1429 Lepoglava, OFSPH, 1435 Porva, OFSPH, 1441		
1451–1500 18+1	Pápa, OFM o., 1460 Pölöske, OESA, 1460 Monyorókerék, OFSPH, 1464 Szalónak, OFSPH, 1464 [Sopronkertés, OFSPH, 1475] Lövő, OESA, 1480 Remetinc, OFM o., 1480 Bánfalva, OFSPH, 1482 Vázsony, OFSPH, 1483 Németújvár, OESA, 1485 Egervár, OFM o., 1490	Bécs, OFM o., 1451 Maria Enzersdorf, OFM o., 1454 Katzelsdorf/WN, OFM o., 1462 Bécsújhely, OFSPH, 1480	Maria Lankowitz, OFM, 1455 Graz, OFM o., 1463 Graz, OP, 1466 Ptuj, OP, 1490
1500–1540 2	Ormosd/Fridau, OFM o., 1504 Szentgrót, OFM o., 1516		
79	51	16	12

5. táblázat: A koldulórendi és pálos kolostorok alapítási ideje

Kérdésfelvetés, a vizsgálat célja

A soproni jezsuita rendház azok közé a 17. századi magyarországi jezsuita intézmények közé tartozik, amelyek forrásviszonyaik és kutatottságuk alapján egyaránt viszonylag jól ismertek. A kezdetektől fennmaradt háztörténet (*historia domus*),² a jezsuita éves jelentések (*litterae annuae*),³ a kollégium saját iratanyaga⁴ és a gazdag városi levéltár⁵ már száz egy évszázaddal ezelőtt lehetővé tették a kollégium történetének összefoglalását.⁶ Ugyanez idő tájt a rendház-történet a jezsuita rendtörténeti kutatások látókörébe is bekerült.⁷ Az utóbbi években a várostopográfia és az építéstörténet terén születtek fontos új eredmények,⁸ miközben főként a jezsuita rendi források segítségével a kollégium alapítástörténetéről is önálló tanulmány készült.⁹

Sopron a (Magyar Királyságot is magába foglaló) osztrák jezsuita rendtartomány központi régiójához tartozott. A város már a nagyszombati egyetemalapítás alkalmával tartott főpapi-főúri tanácskozáson (1635. november 13.) szóba került mint lehetséges új

¹ A szerző a „Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon” című, NKFIH K 116116. sz. projekt tudományos munkatársa.

² *Historia Collegii Soproniensis ab ipsis eiusdem initiis anno 1636 iactis per continuatam diligenter annorum seriem charae posteritati fideliter tradita.* Tom. 1., Österreichische Nationalbibliothek (Bécs) (= ÖNB) Handschriftensammlung, Cod. 14003. (a továbbiakban: HCS).

³ A jezsuita éves jelentéseknek első sorban a Bécsben őrzött példányait használtam. (Ezek mikrofilm-másolatait a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Mikrofilmtárban is tanulmányoztam.) Lelőhelyük: ÖNB, Handschriftensammlung; e kötetekre így hivatkozom: LAW évszám (kötetszám). A sorozat másik, római példányának lelőhelye: Archivum Romanum Societatis Iesu (Róma); kötetekre így hivatkozom: LAR évszám (ARSI, kötetszám).

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Országos Levéltára (= OL), Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Acta Iesuitica, Collegium Soproniense (= MKA E 152 Coll. Sopr.).

⁵ MNL Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltárának Soproni Levéltára (Sopron), Sopron Város Levéltára, különösen: Lad. III. et C (Acta et negotia reverendorum patrum Iesuitarum et Dominicanorum).

⁶ *Robert Schwartz von Megyes: Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in der königlichen Freistadt Sopron (Ödenburg) 1636–1773.* Veszprém, 1935. (a továbbiakban: *Schwartz: Die Geschichte*).

⁷ Ennek tanúsága a *historia domus* 1918–1919-ben, Szittyay Dénes SJ által készített szinte teljes, kéziratos másolata, I. Jézus Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára (Budapest) VI.20. Szittyay Dénes rendtörténeti gyűjtése D 61.

⁸ Vö. pl. Magyar Várostartörténeti Atlasz 1. Sopron. Összeáll. *Jankó Ferenc, Kücsán József, Szende Katalin.* Sopron, 2010. (a továbbiakban: Sopron Atlasz); *Gabrieli Gabriella – Kelemen István – Nemes András: Johanniták – jezsuiták – Vig paraszt.* (A Bécsi utca 7-9-11. és a Szélmalom u. 10. számú telkek története). Soproni Szemle 67. (2013) 2. sz. 117–137. (a továbbiakban: *Gabrieli – Kelemen – Nemes: Johanniták*).

⁹ *Kádár Zsófia: A soproni jezsuita kollégium kezdetei (1636–1640): Dobronoki György SJ superiorása,* 1. rész. Soproni Szemle 65. (2011) 4. sz. 381–402., 2. rész. Soproni Szemle 66. (2012) 1. sz. 54–70. (a továbbiakban: *Kádár: A soproni kollégium*)

kollégium helyszíne. A régióban a későbbi soproni alapító, az (ifjabb) Draskovich György győri püspök (1635–1650) még váci püspökként és pozsonyi prépostként (1630–1635) szándékozott kollégiumot alapítani 1631-ben Kőszegen, de terve meghiúsult. A soproni alapítás 1636-tól egészen 1650-ig elhúzódó folyamata során Draskovich, az őt támogató uralkodó, II. Ferdinánd, illetve Esterházy Miklós nádor az erős, evangélikus városvezetés ellenében telepítette le a Jézus Társaságát a szabad királyi városban, amellyel a jezsuiták működésének feltételeiről szerződést kötöttek. A jezsuita rendi vezetéssel, Joannes Buccellini tartományfőnökkel és Francesco Piccolomini rendfőnökkel csak 1650 őszén sikerült az alapítás jogi aktusát lezárni. Draskovichot a Jézus Társasága elismerte a kollégium fundátoraként, amiért ő a Krisztus Teste-konfraternitás, a keresztes (egykori johannita) javadalom és a pornói apátság javainak átadása mellett 40000 forintos alapítványt tett hat százalékos kamatra a kollégium javára. A rendház szövevényes, az anyagi javakban való szűkölködéstől sem mentes korai éveinek emblematisz alakja volt a nagy formátumú jezsuita, Dobronoki György, aki a letelepedés előkészítésében való meghatározó részvétele után 1637 novemberétől 1639 őszéig állt *superiorként* a rezidencia élén.¹⁰

A soproni rendház tehát, bár kezdetől fogva gimnázium is működött mellette, csak lassabban érte el a nagyobb stabilitást és intézményi önállóságot jelentő kollégiumi rangot, mint a néhány évvel korábban ugyane régióban alapított társai, a pozsonyi (1626) vagy a győri (1626/27) kollégiumok. A jezsuita kollégium intézménytípusa ekkorra már a Jézus Társasága leggyakoribb rendházfajtája volt, amelynek alapítását és tevékenységét a rend szigorú feltételekhez kötötte.¹¹ Ráadásul a Magyar Királyságban az 1608. évi koronázás előtti 8. törvénycikk alapján a Társaság nem rendelkezhetett birtokokkal és birtokjoggal,¹² ami Sopron esetében is a birtokjog és a birtokkormányzat tényleges átadásának elhúzódását eredményezte. A gyakorlatban az ellenreformáció és a katolikus megújulás folyamata a főpapi és katolikus főúri alapítások előtt mégis megnyitotta a kapukat, így a soproni kollégium a 17. század második felére az osztrák rendtartomány intézményhálózatának fontos láncszemévé nőhetett ki magát: rendháza mint a katolikus egyház egyik legerősebb soproni bázisa, mint vidéki missziók kiindulópontja és mint regionális vonzáskörzetű gimnázium fenntartója egyaránt meghatározó volt a város, a megye és a tágabb, nyugat-magyarországi régió életében.

¹⁰ L. uo.

¹¹ A jezsuita kollégium mint intézménytípus kialakulásáról l. *Ladislav Lukács*: De origine collegiorum externorum deque controversiis circa eorum paupertatem obortis (1539–1608). Archivum Historicum Societatis Iesu 29. (1960) 189–245., 30. (1961) 3–89.; ez alapján: *Kádár Zsófia*: A jezsuita kollégium mint intézmény fejlődése a 17. század elejéig. In: Helytállás. A XII. Eötvös Konferencia Történeti Ülésének tanulmányai. Szerk. László Gábor, Toronyi Alexandra. Bp., 2012. 193–214.

¹² Corpus juris Hungarici. Magyar törvénytár. 1608–1657. évi törvénycikkek. Ford. *Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen*, jegyz. *Márkus Dezső*. Bp., 1900. (Magyar törvénytár 1000–1895 millenniumi emlékkiadás) 14–15. vö. *Tusor Péter*: Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története, 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány). Budapest–Róma, 2016. (Collectanea Vaticana Hungariae classis I. vol. 13.) 50–51. és *Kádár Zsófia*: Soprontól Pozsonyig. A jezsuiták 17. századi országrendiségének kérdéséhez. In: Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés. Szerk. Dominkovits Péter, Katona Csaba, Pálffy Géza. (Megjelenés alatt.)

Az intézmény működésének első korszakát (a teljességről ezúttal is lemondva) az alábbiakban három nagy téma köré csoportosítva tekintem át: (1) a jezsuita épületeknek a városban elfoglalt helyét és funkcióját, (2) a rendház belső életét és a rendtagállomány jellemzőit, végül (3) a jezsuiták „apostoli munkáját” (oktatás, lelkipásztorkodás) vizsgálom.¹³

1. A jezsuiták helye a városi térben

A soproni rendház épületei a korai időszakban kevésbé alkalmas helyen, széttöredezett telekállományon és a belvároson kívül helyezkedtek el. Ennek nem csak az elhúzóóda alapítási folyamat volt az oka, hanem az evangélikus város erős ellenállása is. A kezdetben átvett Fövényverem utcai házak, illetve a Bécsi utcai Keresztelő Szent János-templom, illetve johannita (keresztes) javadalom mellett alig jutottak újabb épülethez vagy építési telekhez egészen az 1674-ig, amikor az erőszakos ellenreformáció átrendezte a felekezetek városon belüli helyzetét. Bár Sopron történeti topográfiája az utóbbi években is a kutatás homlokterében állt,¹⁴ mégis mivel a jezsuita épületek tekintetében még maradtak nyitott kérdések, és mert nem egyetlen épületkomplexumról van szó, célszerű a funkcionális felsorolás helyett egyes épületek szerint sorra venni a Jézus Társasága által a 17. században használt ingatlanokat.

A Draskovich püspök által megszerzett, a Fövényverem utcában (mai 5. sz. alatt) álló két ház: a Tizennégy segítőszentről nevezett oltárjavadalmas ház, más néven Kirchhaus és a Krisztus Teste-társulat javadalmas háza középkori épületek voltak.¹⁵ Miután 1636 szeptemberében a jezsuiták átvették,¹⁶ Dobronoki György felmérte állapotukat, és a szükséges teendőkről egy memoriálét készített a püspöknek.¹⁷ Kezdetben a rendház és az iskola is itt működött. Az egymással összeépült két ház nyugati részén, a pince felett az iskola számára megfelelő termet alakítottak ki. A keleti házirész kisebb helyiségeiben kapott helyet a rendház, ahová Holovics Ádám *superior* (1636. okt.–1637. okt.)¹⁸ és első társa, Christoph Wilpenhoffer¹⁹ 1636. november 12-én költözött be. Még az első tanévben új lépcső, új ajtók és ablakok készültek, az építkezéshez Esterházy Miklós nádortól

¹³ A tanulmány elkészítéséhez felhasználtam doktori értekezésemet és ahhoz kapcsolódó forrásgyűjtésemet is: *Kádár Zsófia Klára*: Jezsuita kollégium és helyi társadalom a 17. századi Nyugat-Magyarországon (Pozsony, Győr, Sopron). Doktori disszertáció. ELTE BTK TDI. Bp., 2016. (a továbbiakban: *Kádár*: Jezsuita kollégium).

¹⁴ Az alábbi vizsgálat is jelentős mértékben a várostörténeti atlaszra (Sopron Atlasz) támaszkodik.

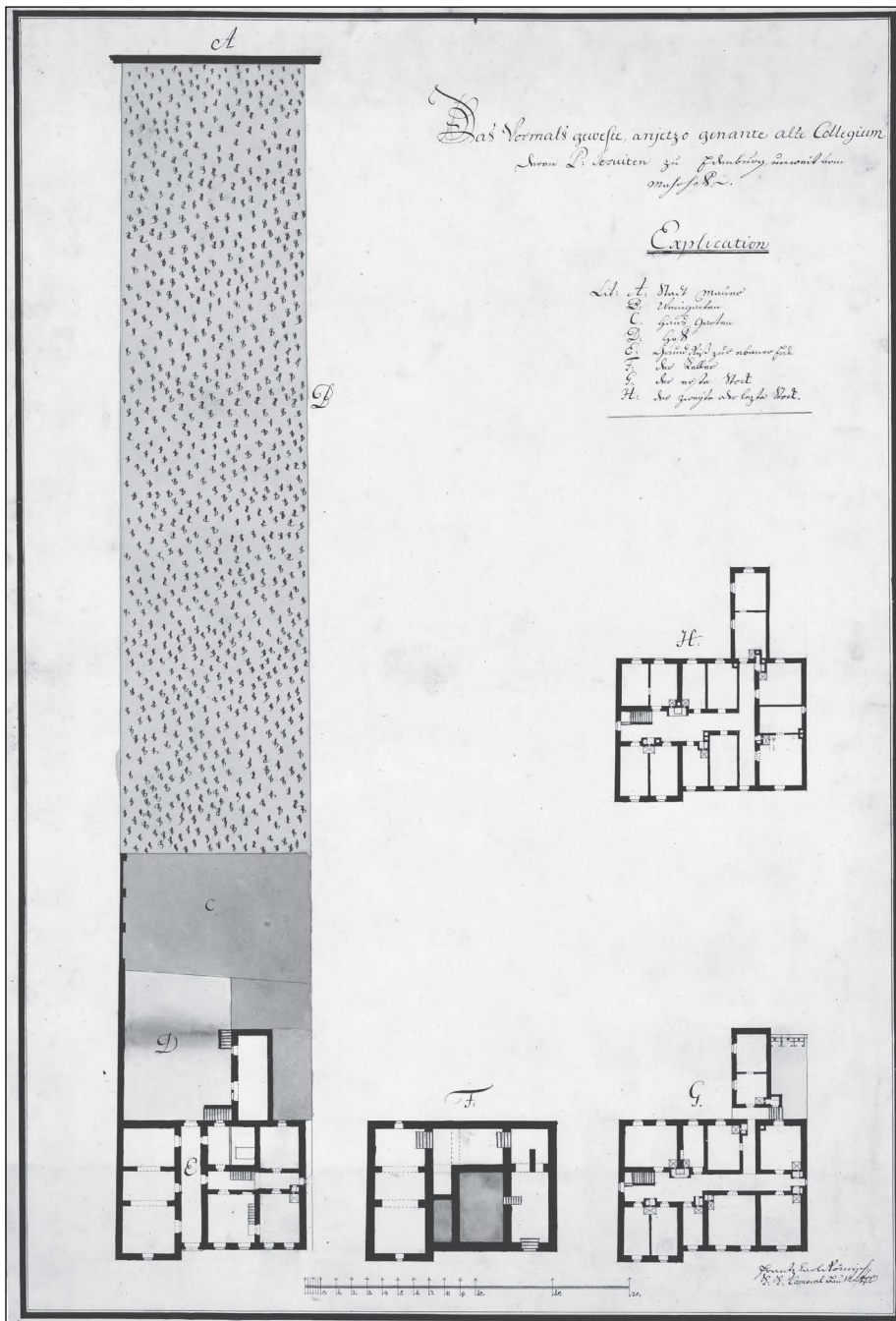
¹⁵ Vö. Sopron Atlasz, adattári rész: 19.1 (Egyházi tulajdonú lakóépületek), Fövényverem u. 5.

¹⁶ Vö. Dobronoki naplóbejegyzése (1636. szept. 13.), *Originales literae circa Collegium Soproniense 1639*. Soproni Evangélikus Levéltár, I. 20. (a továbbiakban: *Originales literae*), 106.

¹⁷ Dobronoki memoriáléja Draskovich részére (1636. szept. 13.) *Originales literae*, 173–176.

¹⁸ *Kádár*: A soproni kollégium, 2. rész, 54–57.

¹⁹ Christoph Wilpenhoffer (1597–1671), 1636-ban az első német hitszónok Sopronban. *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I., II. (1601–1640). III. (1641–1665). IV. (1666–1683)*. Coll. et ed. *Ladislav Lukács*. Romae, 1982, 1990. (a továbbiakban: *Lukács*: *Catalogi*) II. 789–790.

1. ábra: a Kollegium alaprajza 1773 után
 MNL OL Térképtár S12 (Helytartótanácsi térképek), Div. IX. nr. 81.

köveket kaptak.²⁰ A felújítási munkákat 1637 októberétől a Holovics helyett a rezidencia élére kinevezett Dobronoki vezette. Az ő idejében, 1639-ig még egy boltíves szoba és egy közös fűtőház (*hypocaustum*) épült. A két ház kertjeihez még egy kis kertet is hozzá tudtak csatolni, így egészen a külső városfalig nyúló keskeny kert és szőlő csatlakozott a rezidencia belső udvarához. A szükséges mértékben felújított házak értékét a hozzájuk tartozó szőlőkkel együtt Dobronoki 1639-ben tízezer forintra becsülte.²¹ Az iskola csak 1640-ig maradt itt, ezután 1684-ig az egész épület a jezsuiták soproni rendházaként szolgált, amiről a „Koliseum” nevet nyerte.²² A kert és a belső udvar közlé, a területnek a rendház (azaz a belváros) felé való meredek lejtése miatt 1647-ben támfalat, illetve a kert és a szőlő közé kaput építettek.²³ 1652 őszén egy tűzvész a kollégiumot, annak tetejét megrongálta, ami új építkezésekre adott lehetőséget.²⁴ Mivel a város elzárkózott, hogy a jezsuitáknak építési telket adjon, Franz Antonelli rektor (1651. ápr. 17.–1654)²⁵ a következő évben kölcsönt vett fel és kijavíttatta a rendház sérüléseit, egyúttal — feltevésem szerint emeletráépítéssel — 10 szobával és egy órának való kis tornyocskával bővítette az épületet. A rendtagok (1653-ban 14-en laktak a rendházban) közül így mindenkinek saját szobája lett, holott addig akár 2-3 ember is lakott egy helyiségben. Az építkezés ellen a város sokat tiltakozott, de nem tudta a bővítést megakadályozni.²⁶ Az épület ezután nagyobb változtatás nélkül érte meg az 1773. évi feloszlást. A Magyar Kamara kezelésébe vett házról ekkor Franz Karl Römisch kamarai építőmester készített egy alaprajzot (1. ábra), amely azt bizonyítja, hogy a ma is álló épület nagy vonalakban napjainkban is a jezsuiták által kialakított formáját őrzi.²⁷

²⁰ HCS, 68., 79. vö. *Schwartz*: Die Geschichte, 19.

²¹ HCS, 62.

²² A köznyelvben még 1956-ban is e néven volt benne, vö. *Csatkai Endre et al.*: Sopron és környéke műemlékei. 2. jav., bőv. kiad. Bp., 1956. 356.

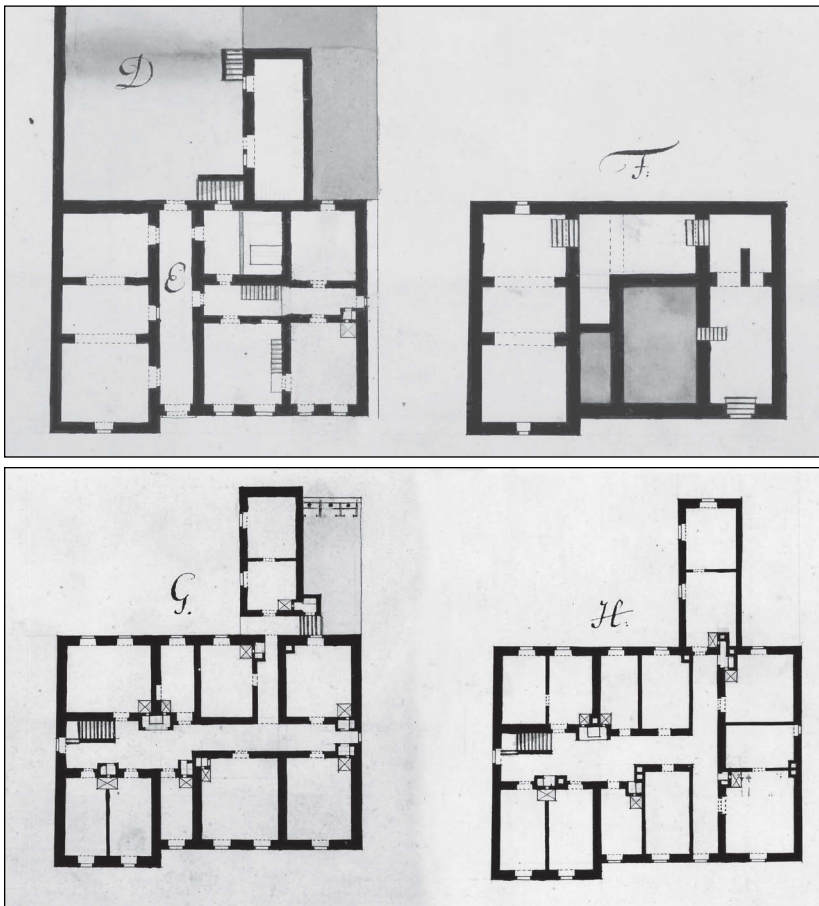
²³ HCS, 130.

²⁴ HCS, 138., továbbá Archivum Romanum Societatis Iesu (Róma) Austr. 6. 127r. 1652. nov. 2. [Goswin Nickel rendfőnök] Franz Antonelli soproni rektornak.

²⁵ HCS, 136. (1651), *Lukács*: Catalogi III. 327., 358., 389.

²⁶ HCS, 139. vö. *Schwartz*: Die Geschichte, 34–35. A 10 szoba hozzáépítéséről szóló adatok szerintem nem a Kreuzhof épületére vonatkoznak, ahogy legutóbb a területen feltárást és falkutatást végző szakemberek leírták. *Gabrieli–Kelemen–Nemes*: Johanniták, 122. Az építéstörténeti adatok közül a Fövényverem utcai rendházra és a Kreuzhofon álló gimnáziumra vonatkozóak elkülönítése sokszor nem egyszerű. Számomra úgy tűnik, hogy a jezsuitáknak a belvárosi Szent György utcába való beköltözéséig a templom mellett állhatott az iskola épülete, míg a rendtagok lakhelyeül szolgáló rendház a Fövényverem utcai Koliseum volt.

²⁷ A korábban általam azonosított alaprajz: MNL OL Térképtár S12 (Helytartótanácsi térképek), Div. IX. nr. 81. „Das Vormals geweste, anjetzo genante alte Collegium deren P. Jesuiten zu Edenburg, unweit vom Mahrhoff” 42x62 cm, vászonra vont papíron színezett kéziratos alaprajz, l. <http://maps.hungaricana.hu/hu/12554/?query=JELZ%3D%28S%2012%20Div%20IX%20No%200081%29> (2018. febr. 26.). A felmérés tartalmazza az épület pince (1. és 1/a ábra „F”), földszinti („E”), első („G”) és második („H”) emeleti szintjét és a városfalig húzódó kertet, illetve szőlőt (1. ábra „C” és „B”). Az alaprajzot 2012 őszén összevettem az akkori Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tervtárának műemléki dokumentációjával, amely az 1962. évi homlokzati felújítás, illetve az 1973–1974 során végzett belső és homlokzati rekonstrukciós munkák alkalmával készült.

1/a ábra: A Kolleum alaprajza (1773 után, részletek)

Az egykori johannita konvent épületéről, amely a Bécsi utcában (mai 7. sz. alatt) állt, jóval kevesebbet tudunk — mára semmi sem maradt belőle.²⁸ A jezsuiták számára Draskovich által kiszemelt és odaigért johannita javadalom, a Keresztelő Szent János-templom, rendház és vámjövedelem megszerzése is nehézségekbe ütközött a Nádasdy család kegyurasága miatt. A templomot ugyan már 1636-tól használták a páterek, de az úgynevezett Kreuzhofon álló konventépületet, illetve a területet csak 1639-ben sikerült számukra biztosítani; a város tiltakozása ellenében arra hivatkoztak, hogy mivel az nem a város kegyurasága alatt áll, annak átadása nem jelenti a Társaságnak a városon belüli

²⁸ Az épületről: Sopron Atlasz, adattári rész: 9.1.1 (Egyházak, keresztény, római katolikus), Szt. János templom és johannita kolostor, a közelmúltban a helyszínen végzett feltárásról: *Gabrieli-Kelemen-Nemes: Johanniták.*

terjeszkedését.²⁹ Paczoth Ferenc *superior* (1639–1641)³⁰ a Draskovichtól átvett egykori keresztes rendházat nagy költségen alkalmassá tette iskola céljára, „a romokból és a mocsokból kiemelte”, majd 1640-ben a püspök egyetértésével a Fövényverem utcai Kolleumból ide helyezték át a gimnáziumot.³¹ Az 1643-ban konvertált, majd a soproni jezsuiták egyik legfőbb pártfogójává előlépett gróf Nádasdy (III.) Ferenc kegyurasága miatt azonban további bonyodalmak adódtak az épület és a telek körül. Nádasdy a volt johannita épületekhez kapcsolt vámjövedelem egyharmadát, illetve a Kreuzhofon álló, bizonyos kis, vasajtós házat családi örökségének és szarvkői vára tartozékának tekintette.³² Ezt a vámharmadrészt 1645 márciusában kapták meg a jezsuiták Nádasdytól, a város és Lónyi Mihály plébános ellentmondása dacára.³³ A gróf és a soproni jezsuiták, illetve a tartományfőnökök között ezután egy egészen 1669-ig elhúzódó, sikertelen egyezkedési folyamat zajlott, ami arra irányult, hogy Nádasdyt mint kegyurat a Kreuzhof átadása, illetve egy Sopronban a Társaság számára felállítandó új, tercia próbációs rendház építése révén ismerjék el fundátornak.³⁴ Ez azonban több okból megghiúsult, talán elsősorban amiatt, hogy a város semmiféle újabb építkezéshez nem volt hajlandó a jezsuiták számára telket biztosítani. A Kreuzhoffal kapcsolatos bizonytalanságot tükrözi a háztörténet szövevényes leírása, amely szerint 1662-ben a telken egy új iskolaépület befejezetlen négy fala állt, mivel a terület — amelyen a régebbi iskolaépület, az istálló, egy kis kert és a templom volt — jogi helyzetében maga Paulovich János rektor (1660. júl. 12.–1663. júl. 30.)³⁵ is elbizonytalanodott. A Draskovichcsal kötött 1650. évi szerződéshez hűen a jezsuiták vonakodtak elismerni, hogy Nádasdy a Kreuzhof bármely részét nem az egykori keresztes javadalom, hanem saját szarvkői vára részének tekintette.³⁶ A kínos nézeteltérésnek, amely a soproni jezsuitáknak „színlelt késlekedésre” adott okot az iskola építésében, a gróf váratlan elfogása vetett véget. A számomra ismeretlen kimenetelű iskolaépítés azonban rövidesen elveszítette korábbi jelentőségét, mivel bő egy évtized múlva a rendházzal együtt a gimnázium is a belvárosi Szent György utcába költözött át.

A jezsuiták Sopronban kezdettől fogva saját templomot használtak. A Keresztelő Szent János-templom késő gótikus, egyhajós, hálóboltozatos épülete a Bécsi utcai Kreuzhofon állt. Az 1636 őszi átvétel óta a rendház kialakítása mellett a páterek törekedtek

²⁹ Vö. Schwartz: Die Geschichte, 25.

³⁰ HCS, 110. (1639), *Lukács*: Catalogi II. 495., 529., III. 26.

³¹ HCS, 111.

³² Vö. HCS, 178. (1662)

³³ HCS, 119. (1645)

³⁴ A terciaház-alapítási kísérletről l. *Kádár Zsófia*: A rekatolizáció ismeretlen munkásai. Tercia próbációs jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században. In: *Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára*. Szerk. Arató György, Nemes Gábor, Vajk Ádám. Győr, 2016. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 25.) 475–493. (a továbbiakban: *Kádár*: A rekatolizáció), itt: 477–485.

³⁵ *Lukács*: Catalogi III. 654., 698., 741., 787.

³⁶ HCS, 178. (1662)

a templom felújítására és berendezésére is. A kápolnában az átvételkor nem volt tabernákulum, ennek elhelyezése volt az egyik legkorábbi változás. Már 1637-ben új gyóntatószéket és karzatot is építettek, új padokat pedig (evangélikus létre) Artner Erhard polgármester csináltatott. A főoltárról a Nyéki Vörös Mátyás győri kanonok által adományozott meztelen összülők képét eltávolították, a helyére egy nagy, Szent Ignácot és Xavéri Szent Ferencet ábrázoló festményt helyeztek, ami kétszáz forintjukba került.³⁷ 1638-ban már annyian látogatták a jezsuitáknál tartott szentmiséket és prédikációkat, hogy főképp nyaranta a nők rendszeresen elájultak a zsúfoltságtól, a tömeg egy része pedig a templomon kívülre rekedt, ezért a híveket a karzatra is fel kellett engedni, hogy többben meg tudják hallgatni a hitszónoklatokat.³⁸ Közben Draskovich a kollégiumalapítás véglegesítése ügyében több ízben tárgyalt a jezsuitákkal. Először 1638-ban ígérte meg, hogy saját költségén új templomot épít úgy, hogy a gótikus kápolna egészét az új templom szentélyeként meghagyja, amelyhez nagyobb méretű hajót építtet. Dobronokinak, aki a rezidencia *superior*jaként a tárgyalásokon részt vett, nem tetszett ez a javaslat, mert a domborzati viszonyok miatt az így felépített új hajó magasabban feküdt volna, mint a meghagyott szentélyrész, amibe lépcsőkön kellett volna lemenni.³⁹ A templom azonban ma is gótikus alaprajzát őrzi, mivel az építkezés nem is kezdődött el; ennek a város ellenkezése és a fundátor szűkmarkúsága is oka lehetett. A jezsuitáknak így továbbra is csak kisebb bővítésre, javításra volt lehetőségük. 1647-ben Nádasdy Ferenc adományából orgonapozitívot (hordozható orgonát) kaptak. A templomon belül egy sekrestyefélét (*sacrarium*) alakítottak ki, mert addig a miséző pap csak az evangéliumi oldalon tudott beöltözni.⁴⁰ 1651 elején az alapító püspök végakarátának megfelelően számára egy fundatori kriptát építettek sebtiben a templomhajó közepén, közvetlenül a padló alatt. Az előző év októberében elhunyt főpapot április 26-án temették el az ideiglenesnek szánt sírboltba, amelyben ma is nyugszik.⁴¹ Még ebben az évben elkészült a püspök egészalakos szobra is, amelyet a tervezett „méltó” — és soha el nem készült — síremlék részének szántak, és a templomban helyezték el.⁴² 1654-ben két oldalsó karzatot építettek, így az

³⁷ HCS, 79., 84., vö. *Schwartz*: Die Geschichte, 20.

³⁸ HCS, 91.

³⁹ HCS, 103., 109.

⁴⁰ HCS, 129.

⁴¹ HCS, 135–137., *Szabady Béla*: Draskovich György győri püspök élete és kora (1599–1650). In: A 300 éves soproni szentbenedekrendi Sz. Asztrik kat. gimnázium jubileumi értesítője az 1935/36. isk. évről. Közli Sziklai Jenő. Sopron, 1936. 15–115., itt: 108–109., LAW 1650 (Cod. 12220.) 347v. A kriptát 2015 februárjában a templomban végzett kisebb restaurálási, állagmegóvási munkák alkalmával megtalálták és feltárták Dávid Ferenc művészettörténész, Nemes András muzeológus és más szakemberek részvételével. A sírboltot magam is láthattam, a kutatásokhoz a 17. századi írásos források feltárásával járultam hozzá. A püspök csontmaradványait Kristóf Lilla antropológus vizsgálta meg.

⁴² A szobrot 2015 elején a templomba visszahelyezték, történetét Dávid Ferenc kutatja. Vele együttműködve sikerült megtalálni a szobor elkészítéséről fennmaradt forrást: MNL OL MKA E 152 Coll. Sopr. Irreg. 5. tétel, 38. sz. 1651. dec. 3. (Bécs), Pietro Madeni nyugtája Szelepchény Györgynek a Draskovich-szoborért átvett 1453 forinról. (Keő kép farago reversalissa Draskovich Epitaphiumáruul).

2. ábra: Sopron templomai és jezsuita épületei (17. század)

0 100 200 300 m

- katolikus templom
- evangélikus, de 1674 után katolikus kézbe vett templom
- jezsuita épület, telek 1674 előtt (és után is)
- jezsuita épület 1674 után
- evangélikus templom 1674 után
- más fontosabb épület

A térképet a Sopron Atlasz felhasználásával a szerző tervezte, Nagy Béla rajzolta

összegyűlő hívek száma a 200 főt is elérhette. Az orgonista és a zenészek kényelmére a falon még egy ablakot nyitottak.⁴³ 1659-ben a templom új tetőt kapott egy kis tornyocskával, padlóját pedig téglá helyett kikövezték. Egyúttal a húsz éve tervezett (de az evangélikus magisztrátus ellenállása miatt addig meg nem valósított) sekrestyét is fel tudták építtetni.⁴⁴ A templom 1773-ig a jezsuitáké maradt, bár jelentősége 1674 után szintén csökkent, amikor a Társaság Sopron belvárosában nagyobb templomépülethez jutott.

Sopronban regionális viszonylatban (és a kollégiumalapítás időpontjához képest) igen korán, már 1661-ben felállítottak egy nemesi konviktust is Lippay György érsek alapítványából.⁴⁵ Az intézmény működésének első bő egy évtizedében a gimnáziumtól északnyugatra, a külváros szélén kapott helyet a Szélmalom utcában (a mai 17. sz. alatt), amíg a konviktus is beköltözhetett a templom, a rendház és a gimnázium után a belvárosba.⁴⁶ Az épület különlegessége emeleti termeinek gerendás szerkezetű, barokk provinciális stílusban kifestett és címerekkel díszített mennyezete, amely a konviktus idejéből maradt fenn egészen napjainkig.⁴⁷

A jezsuita épületek Sopronon belüli elhelyezkedése a várostörténeti atlasz, illetve annak nyomán készült térképvázlat (2. ábra) segítségével könnyen áttekinthető.⁴⁸ A belvároson kívül, attól északra, de a 13–14. század óta lakott területen kaptak telkeket és épületeket. Ez ugyan presztízsében elmaradt attól, mintha a belvárosba költözhetek volna, közlekedés szempontjából mégis jó helyen, az Előkaputól nem messze feküdt. A főtér, ahol a városháza és a ferences templom állt, akár egy körmenet számára is elérhető távolságban volt a jezsuita templomtól. A kollégium (Pozsonyhoz hasonlóan) az úgynevezett protestáns gyászévtized eseményeinek köszönhetően, 1672 után kaphatott új telephelyet a belvárosban, a Szent György utcában. (A templom, a rendház, a gimnázium, majd a konviktus áthelyezése után a soproni jezsuiták egykori külvárosi épületeiket főként gazdasági célokra használták.)

A polgárok elleni rendkívüli törvényszéki per (1672) után Sopronban 1674 februárjában a Szent Mihály-, a Szent Erzsébet- és a Szent György-templomot, az egyházi beneficiumokat, illetve a Vitnyédy-házat adta át a város kényszerű egyezség keretében a Magyar Kamarának. A Szent György-templomot és a vele szomszédos Vitnyédy-házat (Szent György u. 7.) a jezsuiták kapták meg 1674–1675 folyamán; a házat formálisan megvásárolták. A ház nagyobb, a templom kisebb részben sérült a belvárost 1676-ban pusztító tűzvészben. Ez hozzájárult, hogy a Vitnyédy-ház, illetve a vele szomszédos, a

⁴³ HCS, 140.

⁴⁴ HCS, 156., vö. *Schwartz*: Die Geschichte, 35.

⁴⁵ HCS, 160–161., *Schwartz*: Die Geschichte, 36.

⁴⁶ Sopron Atlasz, adattári rész: 18.2 (Középszintű iskolák) és 23.3 (Majorságok), 1734-ben már Esterházy-majorként ismert.

⁴⁷ Vö. *Voit Pál*: Régi magyar otthonok. Bp., 1943. (Reprint: Bp., 1993.) 108. A gerendás mennyezetet a közelmúltban Velledits Lajos restaurátor vezetésével teljesen felújították. Az épületben ma zeneiskola működik.

⁴⁸ Sopron Atlasz, A.3.3 és A.3.4 (Sopron topográfiai fejlődése) táblák.

páterek által 1677-ben megvásárolt Türk-ház (Szent György u. 5.) helyére 1680–1685 között teljesen új kollégiumépületet emeltek, amelynek befejezése 1699-ig húzódott, bár a rendház már 1684-ben ide költözött át a Fövényverem utcából.⁴⁹ A nemesi konviktus számára 1685/87-ben vették meg a kollégiumtól északra fekvő, egykori Nádasdy-házát (Szent György u. 3.), amelybe 1688-ban költöztették át a konviktorokat, 1766-ban pedig emeletráépítéssel bővítették.⁵⁰ A templom déli oldalán Abraham Sowitsch és Samuel Wohlmut két házát (Szent György u. 9.) vették meg (1691, 1694), amelyek helyén 1702-re építették fel a gimnázium új épületét.⁵¹ Így a 18. századra a városközpontban a ferencesekénél nagyobb épülettömböt birtokoltak, ezzel szinte uralva a belváros keleti felét. A helyi lutheránus egyház erejét azonban jelzi, hogy 1674 után képesek voltak azonnal új, belvárosi telket szerezni saját templomuk számára, így a jezsuitákkal átellenben egy evangélikus központ épülhetett ki a Templom utcában. Sopronban más szerzetesrendek csak a 18. század elejétől erősíthették a katolikus egyház helyzetét, a domonkos kolostor 1719-től épült ki, az orsolyita kolostort pedig 1746-ban alapították.⁵²

2. A rendház belső élete: a rendtagok prozopográfiai vizsgálata a rendi katalógusok alapján

A rendház jogi helyzete

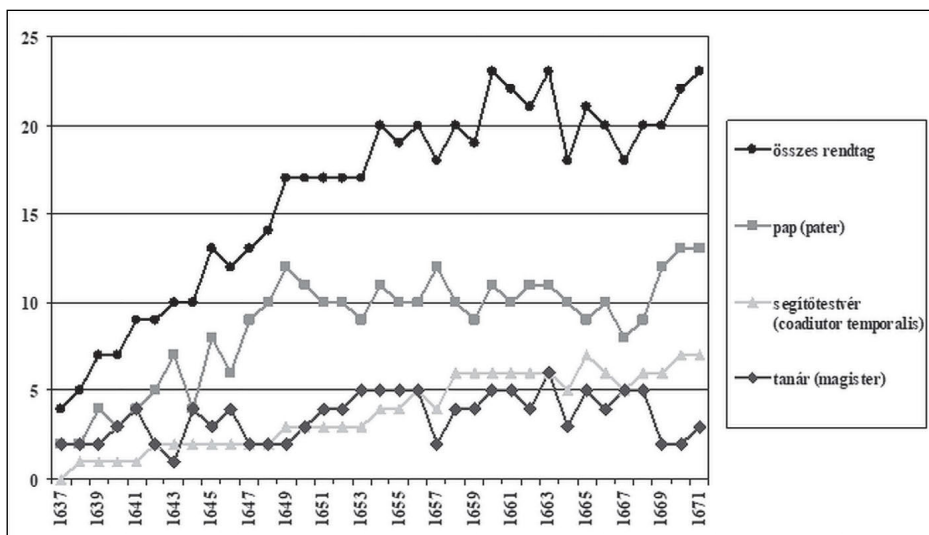
A soproni rendház — amint említettem — a kollégiumi rangot csak lassan érte el annak ellenére, hogy az alapító és a rendi vezetés is kezdetől fogva ennek (és nem rezidenciának) szánta az intézményt. A kollégium stabilizálódását nehezítette az alapítás

⁴⁹ Schwartz: Die Geschichte, 45–59.; *Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv*: Sopron belvárosnak házai és háztulajdonosai 1488–1939. Häuser und Hauseigentümer der Innenstadt von Ödenburg 1488–1939. Sopron, 2008. (a továbbiakban: *Dávid – Goda – Thirring*: Sopron) 63–68.

⁵⁰ Schwartz: Die Geschichte, 60., *Dávid–Goda–Thirring*: Sopron, 60–62.

⁵¹ Schwartz: Die Geschichte, 61., *Dávid – Goda – Thirring*: Sopron, 70–72. A Szent György utcai jezsuita épületegyüttesről a felosztás után készült alaprajz: MNL OL Térképtár S12 (Helytartótanácsi térképek), Div. IX. nr. 80. „Deren Edenburgr P. P. Jesuiten geweste Kirchen, Collegium, und Schullen zum ebener Stock”, 3 lap, 67x45,5 cm, készítette Franz Karl Römisch, 1774. ápr. 12. (Pozsony): <http://maps.hungaricana.hu/hu/12553/?query=JELZ%3D%28S%2012%20Div%20IX%20No%200080%20%29> (2018. febr. 27.). Továbbá a konviktusról készült alap- és metszeti rajz, illetve az egész jezsuita épülettömb homlokzati rajza uo. Div. VIII. nr. 367: 1., 6. térképlapok: „Grund Riss Nápst Durchshnit des gevesten Jesuiter Collegium, und in denselben anoch befündenten zen Grossen Zimeren, näbst einen Grosen Vorhaus als A: B: C: und E: F: zimmer mit Traun böden, A: aber ohne boden Thiren und Fenster, B: mit Tramboden, C: die pflaster linie in den bevonten Collegium”, „Abriß von auswerts des adelichen Convicts, samt anstehenden Exjesuiter Collegio, wie auch darzu gehörigen Kirchen, und Schulen in der Stadt Ödenburg in Hungarn”, 27,5x32 cm, 57x39 cm, készítette: Johann Georg Drost [1774 körül]: <http://maps.hungaricana.hu/hu/12368/?query=JELZ%3D%28S%2012%20Div%20VIII%20No%200367%29> (2018. febr. 27.)

⁵² Sopron Atlasz, adattári rész: 9.1.1 (Egyházak, keresztény, római katolikus). Az 1672 utáni változásokra l. még: *Bán János*: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. (Győregyházmegye múltjából IV/2., a továbbiakban: *Bán*: Sopron) 228–234. Az evangélikus imaház 1686-ra már felépült. *Dávid – Goda – Thirring*: Sopron, 133–135.

3. ábra: A soproni rendházban szolgáló jezsuiták száma rendtagtípus szerint, 1637–1671

jogi aktusának elhúzódnása, a fundátor Draskovich püspök és Pázmány érsek (Dobronoki György páter Sopronba helyezésének kérdésében kialakult) személyes ellentéte és az evangélikus városatyák ellenállása. A provinciakatalógusokban a soproni rezidencia 1637-től szerepel, ebben az évben már két páterrel és két magiszterrel, ami egyértelműen jelzi a gimnázium felállításának szándékát. A rezidencia (valószínűleg az alapító püspök és érseke rossz viszonya, illetve a Draskovichnak az alapításkor segítséget nyújtó Wilhelm Lamormaini császári gyóntató személye okán) eleinte nem magyarországi rendház, hanem a bécsi kollégium kötelékében működött. Ez egészen 1651. április 17-ig maradt így, amikor Draskovich alapítványának fokozatos kifizetése, illetve ennek reménye miatt Turkovich György viceprovinciális Johann Franz Antonellit nevezte ki a kollégiummá emelt soproni rendház első rektorául. A korábban már trieszti és görzi rektorságot viselt jezsuitát Turkovich e napon mutatta be vacsora előtt a rendház tagjainak, kinevezését a rendfőnök levelének felmutatásával erősítette meg.⁵³ Sopron 1652-től a rendi katalógusokban is kollégiumként szerepel. A *litterae annuae* az elhunyt alapítóról megemlékezve először az 1651. évben említi kollégiumként a rendházat.⁵⁴

A rendtagok összlétszámának, a rendtagtípusok arányának változásai

A soproni rendházban és missziós állomásain 1671-ig szolgáló rendtagok prozopográfiai vizsgálatának alapját az évente összeállított rendtartományi személyi katalógusok adják;

⁵³ HCS, 136. vö. *Schwartz*: Die Geschichte, 31.

⁵⁴ LAW 1651 (Cod. 12220.) 374r–v, 375v.

ennek adatait a *historia domus* és az éves jelentések személyi adataival is kiegészítettem.⁵⁵ 1671-ig a rendházban összesen 241 rendtag szolgált. Zömük, 183 jezsuita pappá szentelt rendtag volt, akik közül a többség (57,9 %, 106 fő) egyúttal a Jézus Társaságán belüli legmagasabb rendi fokozatot jelentő négyfogadalmas tag volt.⁵⁶ Jóval kisebb, de stabil létszámmal képviseltették magukat a rendházban a segítőtestvérek, összesen 40-en. A skolasztikus rendtagok alacsony létszámát (mindössze 17 fő) indokolja, hogy nagy részüket később pappá szentelték és ekként folytatták tevékenységüket Sopronban és más rendházakban. A grafikonról (3. ábra) a rendtagok összesített és rendtagtípusok szerinti létszámának időbeli változásai is leolvashatók. Szembetűnő (de a már ismert hazai példákkal egybecseng),⁵⁷ hogy a kollégiumi rang eléréséig folyamatosan növekvő létszámú, majd 1654-től a vizsgált időszak végéig 20 fő körüli (18-23 fős) összlétszámmal működő rendház legnagyobb létszámú csoportját végig a papok tették ki, akiknek a létszámnövekedése, majd stagnálása határozta meg az intézmény összlétszámának változásait is. Ezzel szemben a segítőtestvérek és a tanár rendtagok egymáshoz hasonló (egymást többször „keresztvező”) létszáma egyaránt az 1640-es években 2-3(-4) fő között, majd szintén 1651 után jellemzően 4-6 fő között ingadozva állandósult. Ez a lelkipásztori (és missziós) szolgálat elsődleges szerepét is tanúsítja, míg az oktatást és a rendház mindennapi működtetését a jóval kisebb létszámú skolasztikusok és segítőtestvérek biztosították. A ház a rendtagok száma alapján az osztrák jezsuita provincia intézményrendszerének „középmezőnyébe”, nem a legnagyobb, de a teljes gimnáziumot is működtető, fontos háza közé tartozott.

⁵⁵ A rendtagok közül csak azokat vizsgálok, akik a *Lukács*: Catalogi II–IV. vonatkozó évei szerint Sopronban szolgáltak; az egy évnél rövidebb időre ide helyezett, csak a háztörténetben (HCS) előforduló rendtagokat az elemzésből kirekesztettem. A rendtagokról készült alábbi elemzések szintén e kötetek adataira épülnek. Az vizsgált rendtagállomány tételes felsorolását l. *Kádár*: Jezsuita kollégium, 308–327.

⁵⁶ A Jézus Társaságán belül elkülönültek a pap (I.) és laikus (II.), illetve a még novíciusi, tanulmányi éveiket végző (III.) rendtagok. (I.) A pappá szentelt rendtagok (*patres*) két csoportra oszlottak. A négyfogadalmások (*professi quatuor votorum*) tanulmányaik, hivatástudatuk alapján kiemelkedtek, másfél-két évtizeddel a belépésük után tették le a negyedik, ünnepélyes fogadalmukat, amellyel a missziós küldetésük tekintetében a pápához való feltétlen hűséget is vállalták, egyúttal a Társaságon belüli vezető tisztségekre is alkalmassá váltak. A papok másik csoportját a pappá szentelt „lelki segítők” (*coadiutores spirituales*) alkották. Ők hasonló felkészülés után tették le az örökfogadalmukat; főként lelkipáztorként, tanárként és kisebb házak vezetőiként szolgáltak. (II.) A laikus testvérek azaz világi segítőtestvérek (*coadiutores temporales*) főként a rendházak működéséhez szükséges kétféle munkát végezték. (III.) A pappá szentelés előtt álló, tanuló rendtagok (*scholastici*) képzésük részeként 2-3 éves gimnáziumi tanári szolgálatot teljesítettek (*magistri*), a gimnáziumok tanári karát legnagyobb arányban ők alkották. — A Jézus Társaságába felvettek csoportjairól l. még: Institutum Societatis Iesu. Vol. II. Examen et constitutiones. Decreta congregationum generalium. Formulae congregationum. Florentiae, 1893. (a továbbiakban Institutum) 2. (Examen, cap. I. 7–11.)

⁵⁷ Vö. *Kádár Zsófia*: A győri jezsuita kollégium intézményi funkciói a 17. században (1626–1671). In: Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez. Szerk. Fazekas István, Kádár Zsófia, Kökényesi Zsolt. Győr, 2017. 87–131. (a továbbiakban: *Kádár*: A győri kollégium) itt: 94–95.; *Uő*: A pozsonyi jezsuita kollégium mint összetett intézmény a 17. században. Történelmi Szemle 60. (2018) 2. sz. (Megjelenés alatt.) (a továbbiakban: *Kádár*: A pozsonyi kollégium).

A rendtagok megoszlása nációk és származási hely szerint

A rendtagok nációját (*natio*) a (19. század előtt anakronisztikus) „nemzetiség” fogalom helyett inkább anyanyelvként határozhatjuk meg, amely egyben a származási helyre is utalhatott. A Sopronban szolgáló jezsuiták között 1671-ig szám szerint megegyezett az Austriacus és Hungarus nációval bejegyzettek száma. Azonban német anyanyelvűekként azonosíthatjuk még a Germanus nációjukat is, akik az Austriacus-okkal együtt a rendtagok mintegy felét (49,4 %) tették ki. Ezzel szemben a Croatakat és Slavus-okat is ide értve a Magyar Királyság nációi — akik között a Hungarus-okról és Transylvanus-okról feltételezhetjük, hogy magyar anyanyelvűek voltak — összesítve is kevesebbet (43,2 %) tesznek ki, ráadásul anyanyelvi megoszlásuk is szórtabb.

náció	fő	%
Austriacus	76	31,5
Bohemus, Moravus	5	2,1
Germanus	43	17,8
Hungarus, Transylvanus	76	31,5
Croata	15	6,2
Slavus	13	5,4
Polonus	7	2,9
Italus	6	2,5
összesen	241	100,0

4. ábra: A Sopronban szolgáló jezsuiták nációmegoszlása, 1636–1671⁵⁸

Sopronban tehát többségében német, ennél valamivel kevesebb magyar anyanyelvű rendtag szolgált, miközben a korszakban mindvégig akadtak szláv anyanyelvű, részben a cseh-morva területekről, részben Lengyelországból érkező jezsuiták is. Utóbbiak többsége a lengyel jezsuita rendtartományból háborúk elől keresett ideiglenesen menedéket az osztrák provinciában, sokuk annak központi régiójában: soproni jelenlétüket a város lengyel területekkel folytatott kereskedelmével is összefüggésbe hozhatjuk. A Polonus-okkal ellentétben az Italus nációjuk mind az osztrák rendtartományhoz tartoztak, felük görzi származású volt.

⁵⁸ A táblázatban feltüntetett adatok forrása: Lukács: Catalogi II–IV. Az „összevont” nációmegnevezések részletezése és a pontos létszámadatok: Austriacus = 46 Austriacus, 4 Carinthus, 4 Carniolus, 1 Goritiensis, 4 Silesius, 13 Styrus, 4 Tyrolensis; Bohemus, Moravus = 3 Bohemus, 2 Moravus; Germanus = 2 Algoius, 3 Alsatius, 7 Bavarus, 3 Belga, 1 Franco, 16 Germanus, 1 Helvetus, 9 Svevus, 1 Westphalus; Hungarus, Transylvanus = 73 Hungarus, 1 Siculus, 2 Transylvanus; Croata = 15 Croata; Slavus = 13 Slavus; Polonus = 2 Litvanus, 4 Polonus, 1 Prutenus; Italus = 1 Istriacus, 5 Italus.

A rendtagok származási hely (*patria*) szerinti megoszlása a náció-megoszlással szoros összefüggésben áll.⁵⁹ A Magyar Királyságból származók relatív többségét (Horvátországgal, Szlavóniával és Erdéllyel együtt 41,9 százalékos részesedését) magyarázza többnyelvűségük, amelyre fentebb utaltam. Az osztrák örökös tartományok összesített 35,7 százalékos részesedése a náció szerint Austriacus-ként, Bohemus-ként és Moravus-ként azonosítottak arányával (33,6 %) csaknem megegyezik. A Birodalomból érkezők aránya (15,4 %) alig tér el a Germanus nációjúak részesedésétől (17,8 %), míg az északi államok képviselői a Polonus-ként azonosítottakkal vannak szinte teljes átfedésben. A pátria-megjelölések között az Italus-ok nem jelennek meg külön csoportként az egyetlen milánói rendtagot leszámítva, aki egyébként szintén az osztrák rendtartományhoz tartozott.

származási hely	fő	%	fő	%
Magyar Királyság (Horvátországgal és Szlavóniával együtt)	92	38,2	101	41,9
Erdély	9	3,7		
Osztrák örökös tartományok	81	33,6	86	35,7
Cseh korona országai	5	2,1		
Német-római Birodalom (Svájccal együtt)	37	15,4		
északi államok (Lengyelország, Litván nagyfejedelemség)	6	2,5		
Milánó	1	0,4		
nem azonosítható	10	4,1		
Összesen	241	100,0		

5. ábra: A Sopronban szolgáló jezsuiták származási hely szerinti megoszlása, 1636–1671

Az osztrák örökös tartományok közül kiemelkedően sokan érkeztek a közeli Stájerországból (21) és a szomszédos Alsó-Ausztriából (20), mintegy fele ennyien voltak a felső-ausztriai (9) és a karintiai (8 fő) származásúak.⁶⁰ A cseh korona országaiból (a cseh jezsuita rendtartomány 1623. évi önállósulása miatt érthető módon) igen kevesen jöttek. A Német-római Birodalomból elszármazottak között a Bajorországból érkezők (12 fő) voltak legtöbben.

A Magyar Királyság területéről és az Erdélyi Fejedelemségből származó rendtagok megyénkénti, közigazgatási egységenkénti megoszlása külön vizsgálatot is érdemel.

⁵⁹ A rendtagok származási (születési) helyéről a rendi katalógusokban feltüntetett adatokat kiegészítettem: visszakerestem azokat a politikai (igazgatási) egységeket, amelyekhez az adott település a rendtag születésének évében tartozott, így vált lehetségessé összesítő adatok lekérdezése.

⁶⁰ 5 fő alatt maradt a Görz, Isztria, Krajna, Tirol, Vorarlberg és Elő-Ausztria tartományaiából érkezők száma.

Legtöbben ugyanis nem a „helyi” születésűek szolgáltak Sopronban, ami alighanem e térség felekezeti sokszínűségével (a 17. század derekán talán még protestáns többségével) magyarázható. A soproni rendházban szolgáló magyarországi rendtagok között relatív többségben voltak a Pozsony megyéből származók (29), és igen sokan a Nyitrából érkezők (10 fő). 4-10 fő között volt a Győr (9), Vasard (6), Sopron (5), Sáros (4) és Zala megyékből (4 fő) származó rendtagok száma, míg az 1-3 rendtagot küldő megyék Zágrábtól Zemplénig és Trencséntől Hevesig lefedték a keresztény országterületet (beleértve a horvát-szlavón területeket is), és még a hódolt országrészbe is átnyúltak.⁶¹ Az Erdélyből származók közigazgatási egységek szerint különféle származásúak voltak, de összlétszámuk aránylag magas volta jelzi, hogy e terület magyar ajkú, katolikus ifjak küldőjeként a magyarországi jezsuita rendházak utánpótlásához is számottevően hozzájárult.⁶²

A rendi életutak, pályák jellemzése

A rendtagok pályáivéről, a jellemző „jezsuita életútról” szintén a rendtartomány éves személyi katalógusai alapján alkothatunk képet. A vizsgált rendtagok átlagosan 21 éves korukban kérték felvételüket a Társaságba. A belépés helyszíne az esetek abszolút többségében (55,2 %) a rendtartomány központja, Bécs volt. A belépés további helyszínei között a próbaházzal, noviciátussal is összekapcsolt rendházak szerepelnek nagyobb részesedéssel: Leobenben az egész korszak folyamán összesen harmincöten, Brünnben (még az osztrák-cseh jezsuita provinciák szétválása előtt) tízen kérték felvételüket. A magyarországi házak közül Nagyszombatban (15) és a trencsényi noviciátusban (8 fő) jelentkeztek legtöbben. Ezek mellett nagyobb rendházak, Graz (8), Győr és Linz (5-5), illetve Pozsony (4 fő) kollégiumai szerepelnek több rendtag belépési helyül is. Az egyetlen, Sopronban felvételét kérő rendtag, a kismartoni születésű Gregorius Dinhoffen 1661-ben, 19 évesen jelentkezett, majd bécsi és grazi bölcséleti tanulmányai után magiszteréveire Sopronba tért vissza. Későbbi pályája nem magyarországi rendházakhoz kötődik, legtöbb ideig Linzben és Steyrben szolgált, utóbbi városban rektorként.⁶³

A noviciátus elvégzése után egyetemi képzésben csak a papságra készülők részesültek. A rendtartomány legtekintélyesebb egyetemei a skolasztikus rendtagok oktatásában is elsődleges szerepet játszottak: Grazban tanultak legtöbben, a bölcsészkarra nyolcvanketten, a teológiai karra nyolcvanhárman jártak ide. A bécsi egyetemen bölcsészetet harmincnégyen, teológiát negyvenegyen hallgattak. Figyelemre méltó a rendtag-

⁶¹ 3-3 rendtag származott Trencsén, Vas, Zágráb, 2-2 rendtag Hont, Komárom, Körös, Nógrád, Szepes, egy-egy rendtag pedig Bars, Gömör, Heves, Pest-Pilis-Solt, Zemplén és Zólyom megyékből.

⁶² Az Erdélyi Fejedelemségen belül egy-egy rendtag érkezett Belső-Szolnok, Csíkszék, Háromszék, Kolozs, Udvarhelyszék, illetve Zaránd területéről, további 3 rendtag pontosabb származási helye (Erdélyen belül) nem azonosítható.

⁶³ *Ladislav Lukács*: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*. I. Romae, 1987. 241.; HCS, 208. (1667) „M[agister] Gregorius Dinhoffen principista, praefectus chori, visitator utriusque meditationis.”

utánpótlás képzésébe késve, de annál nagyobb intenzitással bekapcsolódó nagyszombati egyetem „népszerűsége” is: bölcsészkarán 42, teológiai karán 50 jezsuita növendék tanult a később Sopronban szolgálók közül. (A kisebb akadémiák részesedése az említett intézmények szerepét meg sem közelíti.) A jezsuita papokra nem volt jellemző, bár előfordult, hogy a teljes teológiai képzés helyett csak a két éves kazuista kurzust végezték el.⁶⁴ Ez csak 16 rendtagra igaz, akik jellemzően a vizsgált személyi állományon belül az „idősebb” generációkat képviselték (1620 előtt születtek és 1640 előtt tettek fogadalmat). A jezsuita papok közül a hosszas rendi képzési, felkészülési időszakot lezáró harmadik próbációt, terciaévet⁶⁵ 145 fő végezte el, átlagosan 33 évesen. A terciaév helyszíne jellemzően, 111 rendtag esetében a rendtartomány e célra 1633–1636 között, majd 1641-től a korszak végéig kijelölt rendháza, a judenburgi kollégium volt. Említésre méltó, hogy hatan a rövid életű (1668–1670 között működő) első magyarországi terciaházban, Győrben végezték harmadik próbaévüket.⁶⁶

A Társaság iránt való örökérvényű elköteleződést jelentő végső fogadalmat mindösszesen 193 rendtag tette le. Harmincan laikus rendtagokként tettek fogadalmat — ennek a fogadalomtípusnak igen változatos volt a helyszíne, a Sopronban szolgáló segítőtestvérek közül Bécsben (6) és helyben, Sopronban (5 fő) tettek legtöbben professziót. A papként fogadalomra bocsátottak (178 fő) nagyobb része, 98 jezsuita tett ünnepélyes, négyes fogadalmat. Fogadalomtételeik helyszíne huszonhat különböző rendház volt, amelyek között a professziók száma szerint kiemelkedett Bécs (18) és Nagyszombat (15 fő), míg legalább 5-5 fogadalom helyszínéül szolgált Graz (6), Győr (7), Kassa (8) és Klagenfurt (5 fő) rendháza. Sopronban csak egyetlen tag tett ünnepélyes négyes fogadalmat: a légrádi származású magyar jezsuita, Dombai Miklós, aki a soproni rendház meghatározó pátere volt. 1638-ban már egyik magiszterévé is itt végezte, majd 1647–1652 között *procurator*ként (gazdasági vezetőként), 1653–1661 között a soproni alárendeltségben működő Nádasdy-misszió állandó tagjaként, majd 1663-tól egészen 1671-ben bekövetkezett haláláig spirituálisként, gyóntatóként szolgált a rendházban (élete alkonyán már betegként tüntették fel).⁶⁷ A papként nem ünnepélyes végső fogadalomra bocsátottak, a leendő „lelki segítők” (65 fő) fogadalomtételének helyszínei ugyancsak huszonhat rendház között szóródnak; Bécs 9 fogadalom, Győr, Nagyszombat és Sopron pedig 5-5 fogadalom helyszínét adta.

A Sopronban szolgáló jezsuiták segítőtestvéri, tanári és lelkipásztori feladatairól alább esik szó, itt a rendi életút lezárására térek még ki. Természetes végét jelentette a szövegnek a halál, ami a vizsgált rendtagokat átlagosan 53 esztendőskorukban érte:

⁶⁴ A *casuistica* elvégzése a gyakorlati lelkipásztori ismeretek elsajátítását célozta; ez nem volt elegendő a Jézus Társaságán belül a negyedik fogadalom letételéhez.

⁶⁵ A tercia próbációról l. Institutum 86. (Constitutiones, quinta pars, cap. I. 3.), továbbá Lukács János: Jezuista képzés a Rendalkotmányban. Bp., 2013. (Vita consecrata 7.) 161–173.

⁶⁶ A győri terciaházról l. Kádár: A rekatolizáció. A terciaképzés további helyszíne volt az eberdorfi kollégium (8) és a leobeni kollégium (17 fő).

⁶⁷ Lukács: Catalogi II. 576. és uo. II–IV. vonatkozó éveinél.

a belépés idejének átlagéletkorát tekintetbe véve tehát jellemzően bő három évtizedet töltöttek el a Jézus Társasága tagjaként. A rendi szolgálatot ritkábban, a vizsgált rendtagok közül 25 esetben az elbocsátás szakította meg, ami átlagosan a tagok 36 éves korában következett be. Az elbocsátások oka nehezen megfogható: a soproni minta sajátossága a viszonylag sok olyan rendtag, akit 40 év feletti korában, már a fogadalomtétel után bocsátottak el: hárman segítőtestvéri, hárman pedig lelki segítői (*coadiutor spiritualis*) fogadalmuk után kényszerültek távozni. Egyetlen példa, a bajorországi származású, első ízben 27 évesen Leobenben felvett Caspar Posch segítőtestvér esete tanúsítja, hogy a Társaságba az elbocsátás után, másodsor is eredményesen lehetett jelentkezni. Miután 31 évesen Laibachból (Ljubljana) elbocsátották, 13 év múlva Bécsben újra felvették, majd igen idősen, 64 évesen Sopronban esett áldozatul az 1655-ben is pusztító pestisjárványnak.⁶⁸

A lelkipásztorkodó rendtagok és feladatköreik

Amint a fenti grafikonon (3. ábra) is láthattuk, a pap rendtagok száma a rendház első évtizedében változó volt, majd 1648–1650 után jellemzően 9-12 fő között ingadozott. A kezdetben itt szolgáló két pap után Sopronban 1639-ben három, 1642-ben öt, 1643-ban hét páter tartózkodott. 1646-ra számuk a járvány miatt lecsökkent hat főre, majd a korszak végéig megmaradt kilenc fölött (a betegséggel sújtott 1667. évi nyolc fős létszámot kivéve).

A rendházat 1651-től vezette *rector*. Az addig szolgáló tíz *superior* azonban kettő kivételével mind négyfogadalmas rendtag volt, ami arra utal, hogy a rezidencia lényegében kollégiumként működött már 1651 előtt is. A szuperiorok ebben az időszakban magyar, szláv/horvát, illetve osztrák/német nációjú, feltehetően többnyelvű rendtagok voltak, akik mellett megtalálhatók a „hiányzó” nyelveken prédikáló és gyóntató jezsuiták is. Dobronoki György szuperior, egyben magyar hitszónok mellett például német gyóntató és hitszónok tevékenykedett (1638). A magyar helyett a város nyelvi viszonyaihoz igazodva eleinte a német vált elsődlegessé. Az 1649-ben Sopronban szolgáló páterek közül a nációjuk alapján a német nyelvűség túlsúlyát feltételezhetjük (két osztrák; egy-egy német, stájer, sváb, horvát, lengyel és magyar nációjú pap), és ezt igazolja, hogy kezdettől fogva egy, majd több páter tevékenykedett német hitszónokként, gyóntatóként, misszionáriusként. Az elkülönült magyar nyelvű lelkipásztorkodás az 1650-es években elvéve (1650, 1652) jelenik meg a rendi katalógusokban, majd 1662-től folyamatossá válik, párhuzamosan az Agonia Christi-társulat külön német és magyar tagozattal történő soproni megalapításával. A magyar gyóntató, hitszónok, lelkipásztor (*operarius*) tisztséggel feltüntetett évi egy (a korszak legvégén évi két) páter személye arra is utal, hogy a városi „közönség” mellett a jezsuiták tevékenysége egyre inkább kiterjedt a környékbeli, vidéki (köz)nemesi és jobbágylakosságra is. Emellett tudjuk, hogy a soproni plébánia katolikusnak megmaradt templomában, a Szentlélek-kápolnában a jezsuiták 1664-től vállalták

⁶⁸ Lukács: *Catalogi* II. 712., LAW 1655 (Cod. 12052.) 10.

el a magyar nyelvű prédikálást,⁶⁹ amelyet magyar nációjú hitszónokaik — a korszakban Laczmar Márton, Morocz Ferenc és Landovich István⁷⁰ — láttak el. Érdekes azonban, hogy a térségben szintén nagyobb számban lakó horvátok ellátására önálló szláv avagy horvát lelkipásztor a névtárban csak elvétve tűnik fel (1650, 1652), bár ezt ellensúlyozza a horvát (vagy krajnai, szláv, lengyel stb.) nációjú rendtagok folyamatos jelenléte.

A pasztorációban fokozatos differenciálódás figyelhető meg, bár jellemző egy (például Pozsonyhoz és Győrhöz viszonyítva) nagyobb mértékű leterheltség: Sopronban a tanító és az elsősorban lelkipásztorkodó pap rendtagok mindegyike jobban rákényszerült, hogy többféle szolgálatot lásson el egyidejűleg. A rendház saját lelkivezetője 1641-től jelenik meg, majd 1653-tól fordul elő rendszeresen, azonban a segítőtestvérek lelkiatyja viszonylag későn, folyamatosan csak 1658-tól van feltüntetve a katalógusokban (korábbi eseti előfordulásai: 1648, 1653). A katekéta tisztsége hamar, már 1641-től állandósult, amit a város erős protestáns közössége is indokolhatott. Az ispotály- és börtönlátogatásokat a jezsuiták kezdettől (1638) fogva végezték; térítettek, a szentségeket szolgáltatták ki és olykor halálraítéltek számára szereztek kegyelmet.⁷¹ A kórházlelkészi tisztség 1658-tól, a börtönlelkészség 1662-től szerepel folyamatosan a rendi katalógusban is mint valamilyen páter állandó feladata.

A rendházhoz tartozó missziók tekintetében Sopron sajátossága a főúri udvarokba kihelyezett állandó missziók, illetve ezekhez kapcsolódva a „térítő földesúri ellenreformáció” eszközeül szolgáló, alkalmankénti jezsuita missziók fontossága. A korábban a nagyszombati kollégiumhoz tartozó Esterházy-misszió a rendi katalógusok és a *historia domus* tanúsága szerint 1647-től a soproni rezidencia kötelékében működött tovább. Az Esterházy László gróf mellett szolgáló két jezsuita közül 1648-tól Vicarius János páter volt az egyik, állandó tag.⁷² Az ifjú gróf halála után ugyan a misszió „automatikusan” távozott az udvarból (ami jól tükrözte a főúr személyéhez való szoros kötődését, azaz hogy az atyákat mintegy a főúri udvartartás részeinek tekintették), Vicarius mégis a 11 éves Esterházy Orsolya (Miklós nádor István nevű fiának leánya) mellett maradt.⁷³ Az Esterházy-misszió 1655-től ismét feltűnik a névtárakban: 1657-től egyértelműen az új családfő, Pál mellett működő főúri misszióként, immáron egyetlen taggal, a családhoz haláláig hűséges Vicariusszal. Őt 1666-ban maga Esterházy Pál temettette el családi sírboltjukba — ami

⁶⁹ Vö. HCS, 194. A Szentlélek-templomról I. *Bán*: Sopron, 200–201., Sopron Atlasz, adattári rész: 9.1.1 (Egyházak, keresztény, római katolikus), Szt. Lélek-kápolna (templom), Szentlélek u. 1.

⁷⁰ Landovich (Landovics) István neves jezsuita hitszónok volt, nyomtatásban 1689-ben jelent meg kétkötetes prédikációgyűjteménye, vö. *Lakatos Bálint*: Landovics István. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. VI. kolostorhálózat–Lestyán. Főszerk. Köszegehy Péter, szerk. Tamás Zsuzsanna. Bp., 2006. 390–391.

⁷¹ Vö. HCS, 89–90. (E tevékenységi körökre alább még visszatérek.)

⁷² Az Esterházy László gróf mellett jezsuita misszióról l. még *Marti Tibor*: Gróf Esterházy László (1626–1652). Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez. Doktori disszertáció. PPKE BTK. Bp., 2013. 112–113.

⁷³ HCS, 139. (1653)

együttal a jezsuita Esterházy-misszió végét is jelentette.⁷⁴ A szintén hosszú életű Nádasdy-misszió Ferenc gróf, a későbbi országbíró személyéhez kötődött. A főúr konverziójában is (amint még visszatérek rá) kulcsszerepet játszottak a soproni jezsuiták. Így „magától értetődőnek” tűnik, hogy 1645-től egy vagy két jezsuita atya tartózkodott misszionáriusként a Nádasdy-udvarban egészen 1663-ig. A misszió végét feltehetően a grófnak a Jézus Társaságától való eltávolodása (a soproni terciaház sikertelen alapítási kísérlete) és az új rezidenciára, az alsó-ausztriai Pottendorfba való átköltözés is indokolta. Ebbe a misszióba azonban a rend nem tudott Vicariushoz hasonló, tartósan a Nádasdyaknál szolgáló pátert találni, így a misszionáriusok személye gyakrabban változott. Ennek ellenére (és az Esterházy-misszióval szemben) éppen innen van a rendi katalógusokban is szereplő adatunk arra, hogy az udvarba küldött páter egyúttal a főúr gyóntatója is volt: 1655-ben Lanczmar Ferenc szolgált ekként.⁷⁵ Végül egyetlen példát említhetünk a soproni rendházból is, amely a jezsuiták főpapi gyóntatóként való szolgálatához újabb adalékot jelent: valószínűleg gyóntatója is volt Püsky János kalocsai érseknek és győri adminisztrátornak Tompa Ferenc jezsuita és érseki „misszionárius” 1654-ben.⁷⁶

A segítőtestvérek (laikus rendtagok) és feladatköreik

A segítőtestvérek azaz koadjutorok kezdettől, 1638-tól fogva jelen voltak a rendház életében, a vizsgált korszak végére létszámuk elérte a hét főt. Míg 1641-ig egyetlen, elsősorban gazdasági felügyelőként (*oconomus*) működő segítőtestvér szolgált, 1642-től ketten voltak: a szakács mellett egy testvér tevékenykedett sekrestyés, szabó, ruhatár-felügyelő, emellett éléstár-felügyelő, éjjeliőr, ébresztő és az utazók kísérője feladatkörökkel. 1649-től vált ketté az utóbbi munkakör, a sekrestyési, ruhatárosi és éléstár-felügyelői feladatok, illetve a számtartó, beteggondozó és kapusi szolgálat. Az 1650-es évek közepére (a gimnázium hatévfolymossá bővülésekor) négy, majd öt főre nőtt a koadjutorok száma, előbb a szabó és a ruhák felügyelője lett külön testvér, majd külön kapus–számtartó és éléstár-felügyelő is szolgált. Az 1656. évi járvány Sopront is érintette, így átmeneti létszámcsökkenés után (1657: négy koadjutor) 1659-ben érte el a segítőtestvérek száma a hat főt: egy szakács és bevásárló; egy számtartó és a prokurátor atya társa; egy a ruhatár (alsó- és felsőruhák) felügyelője, sekrestyés, éjjeliőr és betegápoló; egy éléstár-felügyelő és az utazók kísérője; egy másik testvér szintén az utazók kísérője (olykor egyben ruhatáros); egy pedig számtartó, kapus és kertész volt. A korszakban 1665-ben először, majd

⁷⁴ HCS, 204. (Vicarius elogiumával).

⁷⁵ Lanczmar (Lanzmayr) Ferencnek az 1664-ben Nádasdy által kiadott *Mausoleum...* megszületésében is fontos szerepe volt, l. *Toma Katalin*: Gróf Nádasdy III. Ferenc mecénási működésének társadalmi, anyagi és szellemi háttere. *Századok* 114. (2010) 853–872. (a továbbiakban: Toma: Nádasdy mecénási működése) itt: 865. Lanczmar Ferenc személyéről l. *Lakatos Bálint*: Lanzmayr Ferenc. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. VI. kolostorhálózat–Lestyán. Főszerk. Kőszeghy Péter, szerk. Tamás Zsuzsanna. Bp., 2006. 396.

⁷⁶ *Lukács*: Catalogi III. 389.

1670–1671-ben érte el a hét fő maximumot a koadjutorok száma. Az addigi munkamegosztás nagyrészt állandósult, új szolgálatként a prokurátor atya második társa jelent meg. Ez Sopron esetében leginkább a birtokigazgatás feladatainak növekedésével magyarázható.

A koadjutorok (38 fő) átlagos soproni szolgálati ideje (3,52 év) bő egy évvel meghaladta a rendházban a korszakban szolgáló összes rendtag átlagos szolgálati idejét (2,35 év). Ez leginkább a szolgálati időnek a kiegyensúlyozott megosztásával és a pap rendtagokénál hosszabb voltával magyarázható. Egyetlen évig csupán a testvérek kevesebb, mint egyharmada maradt Sopronban (12), míg kettő-hat évig szolgált itt a koadjutorok több, mint fele (20 fő). A pozsonyi rendházból ismert jelenség:⁷⁷ egy-egy segítőtestvér igen hosszú helyben maradása Sopronban kevésbé volt jellemző. A hosszú ideig helyben tartózkodó koadjutorok a korszak elején csak kisebb szünetekkel váltották egymást. Az első, hosszan itt maradó testvér, a passai származású Johann Rinner kilenc évnyi szolgálata (1642–1650) során mindvégig sekrestyés, ruhatáros és szabó volt, életében leghosszabb ideig ebben a városban szolgált, majd egy éves bécsi és rövid pozsonyi tartózkodás után halt meg élete teljében 1655-ben a járvány áldozataként. Utána csak 1654-től találjuk Sopronban a szintén a birodalomból elszármazott Michael Heroldot, aki hosszú életéből átmenetinek tűnő szakaszt, ám így is tekintélyes időt, hét évet töltött Sopronban (1654–1660), Rinnerével egyező munkakörben. Mellette 1657-től szolgált az osztrák Anton Megen kilenc évig (1657–1665) mint a prokurátor társa és bevásárló, aki 1662-ben ünnepélyes fogadalmát is Sopronban tette le,⁷⁸ de négy évvel később (ismeretlen okból) elbocsátották a Társaságból és a soproni rendházból. Vele egyidőben került a városba a sváb nációjú Centurio Wideman, aki korszakunkban 11 évet (1657–1667) szolgált itt mint élesztár-felügyelő, sáfár és bevásárló, ünnepélyes fogadalmát is itt tette le,⁷⁹ majd győri és hosszas pozsonyi szolgálat után tért vissza Sopronba hat évre (1689–1694), ahol halálát is lelte. Korszakunkban (és azon kívül tekintve is) soproni „csúcstartónak” az osztrák Simon Schertzet tekinthetjük, aki 1662-től (egyetlen egyéves „kitérőt” leszámítva) 1682-ig, húsz éven át működött itt mint szakács, számtartó, bevásárló, illetve olykor kertész, a prokurátor atya társa, élesztár-felügyelő, portás, betegápoló és éjjeliőr. Végül még egy svábot, Johann Holtt kell említenem, aki hét évig (1665–1671), egészen haláláig szolgált Sopronban, főként mint beteggondozó és kapus.

Sopron esetében tehát a koadjutori feladatok kiegyensúlyozott megosztása, a segítőtestvérek viszonylag hosszú és stabil szolgálati ideje volt jellemző. Végül a testvérek náció-megosztásának egyoldalú voltát is ki kell emelni. A város nyelvi viszonyaihoz alkalmazkodva, illetve az osztrák határhoz való közelség okán is egy-két kivételtől eltekintve mindvégig ausztriai és a birodalomból elszármazott rendtagok látták el Sopronban a koadjutori teendőket.

⁷⁷ Vö. *Kádár*: A pozsonyi kollégium.

⁷⁸ HCS, 177.

⁷⁹ HCS, 203. (1665)

3. A jezsuita „apostolkodás” eszközei: oktatás és lelkipásztorkodás

A soproni jezsuita rendház alapítástörténetéről, továbbá a rend által a városban 1674 előtt birtokolt, illetve használt épületeiről és az itt szolgáló rendtagok életútjáról, tevékenységéről e tanulmány előzményeként már írtam.⁸⁰ Alább a háztörténet (*historia domus*)⁸¹ mellett főként a jezsuita éves jelentések sorozatára (*litterae annuae*)⁸² támaszkodva céloom a jezsuita „apostolkodás” két ismert területének, az oktatásnak, illetve a lelkipásztorkodásnak a bemutatása. A Jézus Társasága tevékenységének rendházankénti feltárása hazai (és európai) viszonylatban az általános jelenségek mellett a helyi sajátosságok megismerésére is lehetőséget ad, amint erre több, az utóbbi években történt elemzés is példát mutatott.⁸³ A sajátos soproni forrásviszonyok az iskola működésének, az oktatási tevékenységnek, a diákság összetételének megismerése helyett sokkal tágabb teret biztosítanak a pasztorációs munka feltárásához. Utóbbi azért is érdekes feladat, mert a sokfélekezetű nyugat-magyarországi régióban esettanulmány szintjén lehetőséget ad a „felekezetképződés” jelenségének vizsgálatára egyetlen szerzetesrend példája mentén.⁸⁴

A Jézus Társasága ugyanis a vizsgált korszakban a nyugat-magyarországi régióban nem csak a konfesszionalizáció és társadalmi fegyelmezés „végrehajtója” és „eszköze” volt, hanem a jezsuiták az egész folyamatot alakították is: az egyházi és világi elit céljainak és a helyi közösségek igényeinek az erőterében valósították meg Társaságuk egyetemes céljait. A rend lelkipásztori tevékenységét, a tanítást, térítést, szentségek kiszolgáltatását, a „társadalmi fegyelmezésben” betöltött szerepüket és ehhez kapcsolódóan az irgalmaság gyakorlását, végül a „népi vallásosság” szolgálatát is ebben a viszonyrendszerben lehet értelmezni. Elemzésemből fontossága ellenére ezúttal kirekesztettem a jezsuiták vallásos társulatszervező tevékenységét. E helyütt csak megemlítem, hogy Sopronban a rendház-alapító Draskovich György győri püspök kezdeményezésére 1639/1640-től működött a Krisztus Teste-társulat mint városi (polgári) kongregáció a jezsuiták lelkivezetésével, továbbá a diákok Gyümölcsoltó Boldogasszony-társulata. A szélesebb társadalmi réte-

⁸⁰ Kádár: A soproni kollégium.

⁸¹ HCS.

⁸² LAW, LAR.

⁸³ Vö. pl. Molnár Antal: Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században. Bp., 2005. (METEM könyvek 49.) (a továbbiakban: Molnár: Mezőváros) 136–150.; Kádár: A győri kollégium, 101–103.

⁸⁴ A Heinz Schilling és Wolfgang Reinhard által alkotott „konfesszionalizáció” („Konfessionalisierung”) modellje és az azzal szorosan összefonódó, Reinhard és Gerhard Oestreich nevéhez fűződő „társadalmi fegyelmezés” („Sozialdisziplinierung”) tézise a kora újkori katolicizmus vizsgálatakor, értelmezésekor megkerülhetetlen. A szakirodalom ismertetése helyett ezúttal csak néhány újabb összefoglalóra utalok: *Peter Hersche: Muße und Verschwendung. Europäische Gesellschaft und Kultur im Barockzeitalter.* Bd. I–II. Freiburg–Basel–Wien, 2006. (a továbbiakban: *Hersche: Muße und Verschwendung*) 55–63., *Balázs Mihály: Az alkalmazás dilemmái. A német konfesszionalizációs modell és az erdélyi reformáció.* Korall 57. (2014), 5–26.; *Kármán Gábor: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után.* Bp., 2011. 12–19., *Mihalik Béla Vilmos: Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699).* Bp., 2017. 13–19.

gek, illetve a nők számára is nyitott Agonia Christi-társulat 1661-ben alakult meg, eleinte elkülönülő német és magyar tagozattal.⁸⁵

Az iskola kiépülése, fejlődése

A jezsuita „apostolkodás” elsődleges (és legjobban kutatott) területe a gimnáziumi oktatás. A 17. századi soproni jezsuita iskola esetében azonban a forráshiány megmagyarázza a kutatási hiátust, mivel a gimnáziumi anyakönyv ebből az időszakból nem maradt fenn vagy lappang. A győri és pozsonyi jezsuita gimnáziumi anyakönyvek megkezdett feldolgozása alapján,⁸⁶ illetve a soproni gimnázium 18. századi történetéről, diákságáról Dominkovits Péternek köszönhetően rendelkezésre álló elemzés⁸⁷ tükrében azonban méltán feltételezhetjük, hogy Sopronban is jelentős létszámú, teljes gimnáziumként működő és legalább regionális vonzáskörzettel (az osztrák–magyar határon is átívelő kapcsolatokkal) rendelkező iskolával kell számolnunk, ami az igen jelentős helyi lutheránus gimnáziumnak is méltó „párja”, vetélytársa volt.

A háztörténet és a jezsuita éves személyi katalógusok azért arra mégis lehetőséget nyújtanak, hogy a gimnázium osztályszerkezetét és a diáklétszámokra vonatkozó szórványadatokat megismerjük.⁸⁸ Az alapítás elhúzódnása, Draskovich püspök anyagi segítségének esetlegessége is hozzájárult, hogy az iskola csak lassan épült ki teljes gimnáziummá. Habár már letelepedésük után, 1637-től megkezdtek a rendtagok a tanítást (az első rendházuk, a Kolleum épületében) két alsó osztállyal (összevont *infimía* és *principia*, illetve *grammatica*) és két tanárral, és a következő évben a *grammaticával* egy osztályban a *syntaxis* is elindult, de 1640-ben is még csak ez a három osztály működött három tanárral. A teljes gimnázium felállításának eleinte a helyhiány is oka volt. Amikor 1640-ben az iskola átköltözhetett az egykori johannita konvent telkén álló épületbe a Bécsi utcába, a felsőbb osztályok is fokozatosan el tudtak indulni. 1641-től külön magiszterrel indult a *poetica*; 1642-ben, először a *poeticával* összevont osztályként indították a *rhetoricát*, az iskolában ekkor összesen négy tanár szolgált. A következő esztendőől vált jellemzővé, hogy a *parva* vagy *infima* nevű előkészítő osztállyal együtt tartott *principia*, illetve a négy felsőbb évfolyam mindösszesen öt tanítóval működött, amitől 1653-ig csak néhány esetben tértek el (1647, 1648: négy tanár). 1653-ban először fordult elő,

⁸⁵ A soproni jezsuita kollégiumhoz kötődő vallásos társulatokról l. *Kádár Zsófia*: Jezsuita vezetésű vallásos társulatok Magyarországon a 17. században (1582–1671). *Századok* 148. (2014) 1229–1272., itt: 1244–1246., továbbá: *Uő*: Középkori eredetű vallásos testvérületek és barokk társulatok kapcsolata: a soproni Krisztus Teste-konfraternitás példája. In: *Barokk vallásos közösségek*. Szerk. Bogár Judit, Déry Eszter. Budapest, 2017. (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok 15.) 135–144.

⁸⁶ Vö. *Kádár*: Jezsuita kollégium, 168–220.

⁸⁷ *Dominkovits Péter*: Sopron, a 18. század egyik regionális oktatási központja. (Adatok és szempontok a nyugat-dunántúli vármegyei tisztikarok, nemesi elit társadalomtörténeti feldolgozásához). In: *A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. Konferencia Sopron szabad királyi város 725 évéről*. Szerk. Turbully Éva. Sopron, 2002. 123–170.

⁸⁸ Az alábbi adatok forrása: *Lukács*: *Catalogi* II–IV., a vonatkozó éveknél.

de megszakításokkal a korszak végéig jellemző maradt, hogy a gimnázium első osztálya, a *principia* alatti előkészítő osztály (*parva* vagy *infima*) is külön tanárt kapott, és az így az öt plusz egy évfolyamossá bővült gimnáziumban hat magiszter tanított. A járványokkal, háborúval sújtott években (1657, 1664) a tanárok száma — alighanem a diáklétszám megcsappanásával párhuzamosan — lecsökkent: a hat osztályt ezekben az években négy tanulócsoportba vonták össze négy tanárral. Az 1650-es évek végén az iskola megint öt, majd 1667-től a korszak végéig hat magiszterrel működött.

Az iskola indulásakor beiratkozó 32 diák létszáma még az első tanévben közel százra emelkedett.⁸⁹ A tanítás 1644–1645-ben Sopronban is sokáig szünetelt.⁹⁰ A diákok száma a háború és a járvány előtti mértékét 1648-ra érte el, de még a következő esztendőben is volt pestis, ami miatt az őszi szünetet meghosszabbították.⁹¹ 1651-ből érdekes adatunk van: a *principia* és (a *parvának* megfelelő) *infima* összevont osztályában összesen 150 diák tanult.⁹² Ez a szám a győri és a pozsonyi vonatkozó adatokkal összevetve azt sejteti, hogy a század közepére már a soproni gimnázium is megközelítőleg hasonló nagyságú osztályokkal és összlétszámmal működhetett, mint a másik két, általam korábban vizsgált iskola. Az 1657. évre az össz-tanulólétszámról feljegyzett 200 fő két háborús, pestises év utáni újraindulást tükröz, és kis mértékű „lemaradást” mutat a győri és pozsonyi adatokhoz képest.⁹³ Ugyanerre következtethetünk abból is, hogy 1663-ban a diákkongregáció taglétszáma mintegy 200 főre emelkedett, továbbá, hogy 1668-ból ismert, hogy a gimnáziumban 297 diák tanult, akik között volt három grófi, két bárói és 50 nemesi származású tanuló is.⁹⁴

A soproni gimnázium jelentőségét érzékelteti, egyúttal az iskola tágabb vonzáskörzetét és „profilját” sejteti, hogy igen korán, 1661-ben már felállították mellette a nemesi konviktust Draskovich püspök hányatott sorsú (a kollégium javára tett) alapítványa terhére, de indulását megnehezítette Lippay György érsek és Széchényi György győri püspök vitája a leendő konviktorok kiválasztásának jogáról.⁹⁵ A jezsuiták kollégiumaitól, gimnáziumaitól eltérően a konviktusok jogilag önálló intézmények maradtak, vagyonukat is külön kezelték, ugyanakkor a diákok személye, nevelése, illetve az otthonok vezetése révén a rendházakkal szoros szimbiózisban működtek. Sopronban 1661/1662-től szerepel a rendtagok között külön tisztséggként a diákotthon régense, aki feladatát rendszerint más szolgálatok mellett (hítségnok, gyóntató, a gimnázium *praefectusa*) látta el.⁹⁶

⁸⁹ HCS, 67., 71.

⁹⁰ HCS, 118. (1645), 119. (1646), LAW 1646 (Cod. 12219.) 424r–v.

⁹¹ LAW 1648 (Cod. 12220.) 146v–147r, LAW 1649 (Cod. 12220.) 259r.

⁹² HCS, 136–137. (1651)

⁹³ HCS, 149. (1657)

⁹⁴ HCS, 189. (1663), LAW 1668 (Cod. 12065.) 91.

⁹⁵ HCS, 160–161., Schwartz: Die Geschichte, 36–37. E helyütt a konviktus (alapítás)történetének ismertetéséről lemondok.

⁹⁶ A rendi katalógus adatai mellett l. még HCS, 172. (1661-ben Keresztes István régens).

A prédikálás az első jezsuita rendtagok tevékenysége óta központi eleme volt a rend „apostoli” szolgálatának.⁹⁷ Sopronban kezdetben a német nyelvű lelképásztorkodás volt elsődleges; a Draskovich püspök által nekik adott Keresztelő Szent János-templomban heti hitszónoklataikat is ezen a nyelven tartották. Már 1637-ben jó szónoki képességekkel bíró rendtagok szolgáltak a rendházban: Christoph Wilpenhoffert Heigl Ambrus váltotta, akit eleinte csak hárman hallgattak, de rövidesen annyian összegyűltek a prédikációira, hogy a kápolnába alig fértek be. Mellettük magyarul tudó rendtag is mindig szolgált a városban, de ő elsősorban a szentségek kiszolgáltatásával volt megbízva.⁹⁸ Kis templomuk szűkössége már egy-két év elteltével komoly nehézségeket okozott a pátereknek, és mivel a bővítésére (az evangélikus városvezetés szilárd ellenállása miatt) nem volt lehetőség, a korszak végéig bajlódtak a helyhiánnyal. A templomról szólva a tanulmányom első részében már említettem, hogy 1638-ban éppen emiatt a karzatot is megnyitották a hívek számára.⁹⁹ Az 1640-es évekre a vasárnapi szentmisék és prédikációk mellett már a nagyböjt péntekjein Krisztus szenvedéséről tartott beszédek is egyre többen látogatták, különösen a húsvéti szent három napra gyűlt össze a hívők nagy serege. Mivel a soproni jezsuiták a környékbeli falvakba és mezővárosokba kezdettől fogva kijártak prédikálni és a szentségeket kiszolgáltatni, a Keresztelő Szent János-templomban — vagy hely híján és jó idő esetén a templomkertben — tartott szónoklataik közönsége is jelentős részben a környékbeli földművesek és szőlőmunkások közül került ki.¹⁰⁰ A helyhiány miatt a templomot 1654-ben két oldalsó karzattal is bővítették.¹⁰¹ Néhány évvel később bevezették a vasárnap délutáni hitoktatást is,¹⁰² amely az 1660-as években is népszerű volt a gyermekek és a felnőttek körében egyaránt. Katekéziseket nem csak saját templomukban, hanem vidéki útjaik alkalmával is rendszeresen tartottak, a falvak elemi iskoláiban 1664-ben például verses kis nyomtatványokat (*manuscula*) osztogattak a tanulóknak, hogy a hit alapjainak elsajátítását elősegítsék.¹⁰³ A jezsuiták hallgatósága Sopronban az 1660-as években is jelentős részben az alacsonyabb rendűek közül került ki, amiről egy 1665-ben feljegyzett nehézség is tanúskodik: a soproni lutheránus polgároknál alkalmazásban álló szolgálat és szolgálakat sokszor uraik akadályozták meg, hogy az ünnepnapokat — ha nem is munkaszünettel — legalább mise és szentbeszéd hallgatásával megünnepeljék. Ezért a szentmiséket a páterek kora reggeli időpontra helyezték át, ezzel valóban többek számára

⁹⁷ L. John W. O'Malley: Az első jezsuiták. Ford. Török Péter. Bp., 2006. (a továbbiakban: O'Malley: Az első jezsuiták) 108–122.

⁹⁸ HCS, 76., 81. (1637), LAW 1637 (Cod. 12218.) 223r.

⁹⁹ HCS, 91. (1638), LAW 1638 (Cod. 12218.) 272v.

¹⁰⁰ LAW 1641 (Cod. 12219.) 81v–82r, LAW 1646 (uo.) 424r, LAW 1647 (Cod. 12220.) 59r, HCS, 127. (1647), LAW 1650 (Cod. 12220.) 345r, LAW 1650 (uo.) 346v, LAW 1655 (Cod. 12052.) 32.

¹⁰¹ LAW 1654 (Cod. 12051.) 27., HCS, 140. (1654)

¹⁰² HCS, 149. (1657), 156. (1659).

¹⁰³ LAW 1664 (Cod. 12061.) 55., HCS, 194. (1664).

teremtették meg a részvétel lehetőségét. A jezsuita krónikás a kora reggeli sötétség jótékony hatását is feljegyezte: így — úgymond — „inkognitóban” néhány evangélikus is elment meghallgatni a beszédeket, ami már a hitbéli megingás jele volt.¹⁰⁴ A korszak végére, éppen a prédikációs tevékenységet is nehezítő háborús év után, 1664-ben vezették be a jezsuiták a magyar nyelvű szentbeszédeket is, amelyeket a Szentlélek-plébániatemplomban tartottak.¹⁰⁵

A jezsuiták szolgálatának másik fontos pillére volt térítő és hiterősítő tevékenységük: a katolikus hitigazságokban megingottak és a nem katolikusok (protestánsok, illetve kisebb részt nem keresztények) erősítése, áttérítése. A térítő munkát a 17. század derekán még nem jellemezték a (későbbiekre nézve) a jezsuitákhoz kapcsolt erőszakos módszerek.¹⁰⁶ A jezsuita éves jelentések és a soproni háztörténet adatai a környező kollégiumokéhoz hasonló térítési aktivitást tükröznek: Sopronban a konverziók éves száma 6 és 140 között ingadozott, az évi átlag 40 fő volt.¹⁰⁷ Az áttérésekről az éves jelentésekben fennmaradt, általában sematikus és névtelen leírások közül itt csupán néhány jellemző esetet emelek ki, majd a korszak legjobban dokumentált, a soproni kollégiumhoz kötődő konverzióját mutatom be.

A korabeli felekezeti viszonyok magyarázzák, hogy a soproni jezsuiták elsöprő többségben protestánsokat, főként evangélikusokat térítettek át. Különleges „eredmény” volt protestáns egyháziak vagy családtagjaik áttérítése: 1667-ben Johann Melchior Künne, a gothai evangélikus püspök fia konvertált mintegy ötévnyi vívódás után, amivel jelentős anyagi veszteség is érte: 600 forintnyi örökségéről kellett lemondania.¹⁰⁸ Az áttérést gyakran a testi-lelki betegségből, rémlátomásból való gyógyulás reménye motiválta. 1637-ben egy Felső-Magyarországról származó „eretneknek” éjjeli látomásában a bírói székében ülő Krisztus jelent meg, aki éppen az illető súlyos vétkeit mérlegelte. A férfi rémálma után a jezsuitákhoz fordult, majd Heigl Ambrus páter meggyőző magyarázata nyomán katolizált.¹⁰⁹ A hódoltsági határvidék jelenségvilágához tartozott török fogságba esett katonák vagy pestissel fenyegetettek áttérése. 1665-ben Sopronban egy protestáns katonát azután térítet át, hogy a „barbárok fogságában” egy katonatársa tanácsára Szűz Máriának tett fogadalmat, hogy szabadulása esetén katolikus hitre tér.¹¹⁰ Végül jóval kisebb

¹⁰⁴ HCS, 198. (1665), LAW 1665 (Cod. 12062.) 26.

¹⁰⁵ HCS, 194. (1664), LAW 1664 (Cod. 12061.) 55. A hitszónoklatok az 1660-as évek végén is rendszeresek maradtak: LAW 1667 (Cod. 12064.) 17.

¹⁰⁶ A 17. századi nyugat-magyarországi jezsuita gimnáziumokban bekövetkezett áttérésekről és a jezsuita térítés sajátosságairól (a konverzió-kutatás szakirodalmának összefoglalásával együtt) l. *Zsófia Kádár*: The Difficulties of Conversion. Non-Catholic Students in Jesuit Colleges in Western Hungary in the First Half of the Seventeenth Century. *Hungarian Historical Review* vol. 3. no. 4. (2014) 729–748.

¹⁰⁷ Az éves adatok részletezését (a pozsonyi és győri adatokkal együtt) l. *Kádár*: *Jezsuita kollégium*, 268–270.

¹⁰⁸ LAW 1667 (Cod. 12064.) 34., HCS, 211. (1667)

¹⁰⁹ LAW 1637 (Cod. 12218.) 223r.

¹¹⁰ HCS, 198–199., LAW 1665 (Cod. 12062.) 48.

számban, de olykor a soproni rendházhoz kötődően is feljegyezték mohamedánok áttérését, 1662-ből két ilyen esetről értesülünk.¹¹¹

Nádasdy Ferenc katolizálása

A számtalan, sematikus leírt áttéresi eset mellett a *litterae annuae* egy-egy jelentős konverzióról részletesen is beszámol. Ezek között a soproni rendház szempontjából kiemelkedik gróf Nádasdy (III.) Ferenc áttérése, amelyben a soproni jezsuiták kulcsszerepet játszottak. Nádasdy Ferenc neveltetéséről apjának köszönhetően magasan képzett evangélikus egyháziak, Kis Bertalan püspök, Nádasdy Pál sárvári lelkésze és Zvoranich István, a főúr keresztúri udvari papja gondoskodtak.¹¹² Az apa korai halála után a tizenéves ifjú Esterházy Miklós nádor is nagy hatást gyakorolt, ami a fiatal gróf katolizálásában is fontos szerepet játszott.¹¹³ Nádasdy a régió egyik utolsó főuraként maradt hű sokáig apja hitéhez, amíg 1643-ban be nem következett az áttérése.

A konvertálás előzményeiről ismert, hogy Nádasdy tanulmányai lezárásaképp (és anyja, Révay Judit ellenkezése dacára) itáliai utazást tett 1642-ben. Előtte Esterházyval találkozott és közöttük hitvita alakult ki a katolikus és evangélikus vallásoknak a szentírás-hoz való viszonyáról, aminek folyamán mindkét fél írásban is rögzítette nézeteit.¹¹⁴ A folyamat legfontosabb mozzanataként a szakirodalom az 1643. november 25-i csepregi evangélikus zsinaton a gróf által bejelentett áttérést tartja számon.¹¹⁵ Ipolyi Arnold említéséből ismerhetjük, hogy a gróf megtérése — még a csepregi zsinat előtt — Bécsben fejeződött be.¹¹⁶ Az 1643 karácsonján Sárvárott az evangélikusoktól elvett templomban lett trienti hitvallás szintén ismert.¹¹⁷ Legújabban Toma Katalin és Viskolcz Noémi írták le, hogy a gróf áttéréseben a bécsi jezsuiták — személy szerint Wilhelm Lamormaini korábbi császári gyóntató —, illetve a soproni rendtagok is szerepet játszottak, és az áttérést „a legfelsőbb helyről [tudniillik a bécsi udvarból] is figyelemmel kísérték”.¹¹⁸ A jezsuitáknak a térítésben játszott (és közismert) kiemelkedő szerepe ellenére eddig a rendi forrásokat a Nádasdy-áttérés szempontjából nem aknázza ki a kutatás. Pedig

¹¹¹ Egy tatár férfi és egy török asszony megkereszteléséről. LAW 1662 (Cod. 12222.) 54v.

¹¹² *Toma Katalin*: Gróf Nádasdy Ferenc országbíró politikusi pályaképe (1655–1666). Doktori disszertáció. ELTE BTK. Bp., 2005. (a továbbiakban: *Toma*: Gróf Nádasdy Ferenc) 34–35.

¹¹³ *Ipolyi Arnold*: Bedegi Nyáry Krisztina 1604–1641. Bp., 1887. (Magyar Történeti Életrajzok) (a továbbiakban: *Ipolyi*: Nyáry Krisztina) 111–112.

¹¹⁴ *Ipolyi*: Nyáry Krisztina, 112.; *Toma*: Gróf Nádasdy Ferenc, 37.; *Toma*: Nádasdy mecénási működése, 863.

¹¹⁵ Uo., továbbá: *Viskolcz Noémi*: A mecénatúra színterei a főúri udvarban. Nádasdy Ferenc könyvtára. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai VIII.) Szeged–Bp., 2013. (a továbbiakban: *Viskolcz*: A mecénatúra) 45.

¹¹⁶ *Ipolyi*: Nyáry Krisztina, 113.

¹¹⁷ *Toma*: Gróf Nádasdy Ferenc, 37., *Toma*: Nádasdy mecénási működése, 863.

¹¹⁸ *Viskolcz*: A mecénatúra, 45., *Toma*: Gróf Nádasdy Ferenc, 37., *Toma*: Nádasdy mecénási működése, 863.

ezekből a konverzió folyamata, (amelynek lépései kísértetiesen hasonlítanak Batthyány Ádám katolizálásának „koreográfiájához”),¹¹⁹ részleteiben tárul elénk.

A soproni jezsuiták buzgóságát sejteti, hogy a gróf anyja, Révay Judit megtérésében is kulcsszerepük volt. Az özvegy 1638-ban Kismartonban tette le a katolikus hitvallást egy jezsuita kezébe, gyóntatója egy Sopronból hívott rendtag, alighanem Dobronoki György superior volt.¹²⁰ A családnak a soproni rezidenciával való kapcsolata azonban Révay Judit megtérésénél korábbra ment vissza, és a rendtagokat a missziós küldetéstudat mellett anyagi megfontolások is motiválták.

A Draskovich püspökhöz kötődő soproni jezsuita kollégiumalapítás egészen 1650-ig elhúzódó ügyének e helyütt csak a Nádasdy Ferenc személyéhez kötődő mozzanatait idézem fel. A kezdeti időszakban az alapítást nem csak az evangélikus város ellenállása nehezítette, hanem a jezsuitáknak szánt egykori johannita javadalom kegyuraságát élvező Nádasdy-család, azaz Révay Judit és fia ellenkezése is. A kollégium alapításának 1640. és 1650. évi jogi rendezésekor a keresztes javadalom (és a pornói apátság) jelentette a legfőbb anyagi alapot, ezeknek a jezsuiták kezébe kerülése tehát igen fontos volt, és az ifjú gróf áttéréséig folyamatos súrlódási felületet jelentett a Nádasdyakkal. Draskovich a javadalom átadását már 1640-ben ígérte a jezsuitáknak,¹²¹ ehhez az özvegy Révay Judit hozzájárulását is megszerezte,¹²² az év őszén azonban Nádasdy már ellenezte, hogy a rendtagok vegyék át a javadalmat, és a kereszteség épületébe helyezték át iskolájukat; ez ügyben a soproni városi tanáccsal is levelezett és a nádornál is panaszt tett. Arra hivatkozott, hogy beleegyezése nélkül a püspök nem adhatja át a javadalmat, „[m]ivel eö kegyelmenekis olly Conditióval conferaltatot, hogy semmit mi hirünk nelkul ne chelekedhessek”¹²³ Draskovichot ez nem térítette el szándékától, és az idő múlása őt látszott igazolni, mert 1641 januárjában Nádasdy már hajlott arra, hogy anyja feltételeit elfogadva átengedje a javakat a jezsuitáknak.¹²⁴ A jogi átengedés ekkor még nem történt meg, de hozzá-

¹¹⁹ L. *Koltai András*: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. Győr, 2012. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 14.) (a továbbiakban: *Koltai*: Batthyány) 93–99.

¹²⁰ Vö. Egyháztörténeti emlékek. Forrásgyűjtemény a dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerület történetéhez. Összegyűjt. *Payr Sándor*. I. Sopron, 1910. (a továbbiakban: *Payr*: Forrásgyűjtemény) V. 7. f); LAW 1638 (Cod. 12218.), 273r; legújabban: *Toma*: Nádasdy mecénási működése, 863. (72. j.)

¹²¹ Vö. MNL OL MKA E 152 Coll. Sopr. Irreg. 1. tétel, 2. sz. 1640. márc. 28. (Bécs), Fundatio collegii Soproniensis (eredeti); Originales literae, (kötetlen iratcsomó) 28. sz. (fogalmazvány).

¹²² L. Originales literae, (kötetlen iratcsomó) 21. sz.

¹²³ MNL Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltárának Soproni Levéltára (Sopron), Sopron Város Levéltára, Lad. III. et C., fasc. III. 71. 1640. nov. 30. (Keresztúr), Nádasdy Ferenc levele Sopron városhoz. Közli: *Pódafai Póda Endre*: A soproni kath. „parochia” és a „soproni kath. hitközség” története. Sopron sz. kir. város, a győri püspökség, és a plébánia levéltáraiban őrzött okiratok nyomán. Sopron, 1892. 96. Vö. továbbá *Payr*: Forrásgyűjtemény, V. 3. Nádasdy Ferenc gróf levele a soproni tanácshoz a kereszteség beneficiumához tartozó házra vonatkozólag (Sárvár, 1640. okt. 4.). Uo. 4. Nádasdy Ferenc grófnak ugyanazon tárgyban írt levele (Keresztúr, 1640. nov. 30.).

¹²⁴ Vö. Originales literae, (kötetlen iratcsomó) 4. sz., 1641. jan. 18. (Bécs), Rumer János osztrák tartományfőnök Paczot Ferenchez.

járult, hogy a püspök a jövedelmeket élete tartamára a Jézus Társaságának juttassa.¹²⁵ A problémát — a beleegyezés megszerzésének nehézségét — az okozta, hogy a keresztes javadalom birtokosának kiletét a kegyuraságot élvező Nádasdyaknak elvileg jóvá kellett hagyniuk. A jezsuitáknak való átadás viszont ennek a lehetőségnek az elvesztését jelentette, ugyanis a Társaság saját hatáskörében jelölte ki a rezidencia *superior*jait majd *rector*ait, akik jogilag egyúttal a kereszteséget is birtokolták. A rendi szabályok és a magyarországi jogrend ütközésének feloldására a jezsuiták elemi érdeke volt, hogy a kegyúri családdal jó kapcsolatra törekedjenek. Nádasdy Ferenc konverziója egyúttal a jezsuiták missziós tevékenysége előtt is újabb területeket nyithatott meg: a gróf hatalmas dunántúli birtokait.

Nádasdy áttérésének pontosabb részletei a soproni *historia domus* és a jezsuita éves jelentések alapján ismerhetők meg.¹²⁶ Maguk a rendi források is hangsúlyozzák, hogy az áttérés sokéves addigi fáradozásuk gyümölcse volt, tehát Ipolyi véleményével szemben a legújabb kutatási eredményeket igazolják, amelyek a fiatal gróf hosszas vívódását feltételezik.¹²⁷ Az áttérés előzményének egyik epizódja 1643-ban, Szent Katalin napja előtt történt. Megyery Zsigmond, a főúr jelentős familiárisa révén közel egy éve rendszeres vendég volt a sárvári udvarban Heigl Ambrus jezsuita atya, aki 1638 óta Sopronban szolgált német hitszónokként, spirituálisként és gyóntatóként.¹²⁸ Vitatársa Zvoranich István lelkész volt, a disputák hallgatói pedig a gróf és familiárisai. Egy alkalommal Nádasdy az asztali áldást a jelenlévő Kiss Benedek evangélikus püspököt mellőzve Ambrus páterrel mondatta el, amit a jelenlévő katolikus urak, közöttük Megyery és Káldy Ferenc is nagy örömmel fogadtak, az evangélikusok azonban szóhoz sem jutottak, a lutheránus püspök pedig a méltatlanság okán távozott az asztaltól. Ezután Nádasdy mindenki meglepetésére Ambrus atyát köszöntve emelte poharát a Jézus Társasága egészségére, és azt azzal adta körbe az asztalnál ülőknek, hogy mindannyian erre igyanak belőle.¹²⁹

A konverzió korábbi és mélyebb indítékaként az 1642. évi itáliai utazás befejeztével Magyarországra hazatért Nádasdy súlyos betegségét említi a soproni háztörténet, amely miatt Semptén („Senttaviae”) nyomta az ágyat.¹³⁰ Mivel a gróf az útról 1642 nyarán már visszatért, Megyery inentől számított egy éves fáradozása éppen kitölti az időt 1643 novemberéig. A megbetegedett ifjú a rendi beszámoló szerint gyógyulása reményében tett fogadalmat katolizálására és a mariazei Szűz pártfogását kérte. Hazatérése után, az

¹²⁵ Originales literae, (kötetlen iratcsomó) 21a. sz. [s.d., 1641. jan. 18. után?], [Nádasdy Ferenc] válasza Draskovich Györgynek.

¹²⁶ Az alábbi leírás ezek alapján készült. HCS, 114v–115r.; LAW 1643 (Cod. 12219.) 184r–v.

¹²⁷ *Toma*: Nádasdy mecénási működése, 863.; *Uő*: Gróf Nádasdy Ferenc, 37.; *Viskolcz*: A mecénatúra, 43–45.

¹²⁸ *Vö. Lukács*: *Catalogi* II. 615.

¹²⁹ HCS, 114.

¹³⁰ Valószínűleg 1642 augusztusa-szeptembere folyamán, mielőtt itineráriuma szerint Csejtén tartózkodott. *Vö. Nádasdy III. Ferenc országbíró itineráriuma*. Összeáll. *Buzási Enikő, Király Péter, Kiss Erika, Toma Katalin, Viskolcz Noémi*, kiegészítő adatok: Martí Tibor. http://nadasdy.barokkudvar.hu/site/?q=itinerarium_lista (2016. okt. 15.), 1642. évnél. Sempte nem Nádasdy-, hanem Esterházy-birtok lévén az ifjú gróf vendégként lehetett itt. Semptei tartózkodása célját egyelőre nem ismerem.

említett sárvári epizódot követően először az áttérés nem nyilvános, személyes aktusára került sor Bécsben. Nádasdy az osztrák jezsuita rendtartomány *domus professa* templomában, az Am Hof-on Johannes Gans jezsuitánál (III. Ferdinánd gyóntatójánál) végzett gyónást, majd a sekrestye fölötti kápolnában szentáldozáshoz járult. Bécsből hazatérve 1643. november 25-én a csepregi evangélikus zsinat alkalmával nagy tömeg — elsősorban saját korábbi hittársai — jelenlétében az áttérését nyilvánossá tette. A jezsuita források szerint a zsinatra mintegy 40 evangélikus lelkész gyűlt össze, közöttük a soproni első lelkész és esperes Schubert Pál,¹³¹ akik, mivel a jezsuiták közül a disputa kitűzött napjának előestéjéig senki sem érkezett meg, poharazással és kölcsönügyletekkel múltatták idejüket. A rossz idő miatt a három tapasztalt jezsuita hitszónok, akiket Nádasdy meghívott, késő éjjel érkezett és a lutheránusok között nagy felzúdulást keltettek. Jászberényi Tamás, Esterházy Miklós udvari hitszónoka, Heigl Ambrus és Höffer János, Brandenburgi Katalin udvari gyóntatója ismert személyiségek lehettek az összegyűlt evangélikusok körében is. A gróf másnap valóban bejelentette és megindokolta áttérését, aminek súlyát a lutheránusok bizonyára felmérték, és az evangélikus neveltetésű ifjú hitehagyását apja halálának és a jezsuiták hatásának tulajdonították.

A konverzió harmadik fontos eleme 1643 karácsonyán, a sárvári várnak az evangélikusoktól elvett és katolikus rítus szerint újrászentelt templomában következett be. Jelen volt a gróf úr jezsuita gyóntatója, — ő valószínűleg Johannes Gans-szal azonosítható —, Lónyi Mihály vasvári prépost¹³² a vasvári káptalan két tagjával, a veszprémi püspök, Bosnyák István,¹³³ és egy jezsuita pap, természetesen az egész főúri udvarral együtt. Nádasdy karácsony napján a veszprémi főpap kezébe tette le a trienti hitvallást — feltehetően udvarának más tagjaival, ha nem is az „egész udvartartásával” együtt.¹³⁴ Addig evangélikus használatban lévő nyomdáját a jezsuiták rendelkezésére bocsátotta, és a soproni rendtagoknak a keresztes javadalom átengedésében sem kellett csalatkozniuk. 1644-ben Nádasdy a pestis pusztítása ellenére átadta Heigl Ambrus *vicesuperiornak* a keresztes

¹³¹ Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története. A reformáció négyszázados jubileumára. Gamauf Teofil soproni lelkész kéziratí hagyatékának felhasználásával. I. A reformáció kezdetétől az 1681-ik évi soproni országgyűlésig. Sopron, 1917. 294–295.

¹³² Lónyi Mihály apja csizmadia és soproni polgár volt, őt magát 1630-ban szentelték pappá, 1632-ben szenteleki plébános, majd 1633-tól Batthyány Ádám udvari lelkésze volt. Ekként a Batthyány-birtokok rekatolizációjában kulcsszerepe volt, a főúr „papi familiárisának” tekintette. 1634-ben győri kanonok, rábaközi főesperes, majd olvasókanonok (1637), 1639-től (győri kanonokságáról lemondva) vasvári prépost lett. Szülővárosában 1639-ben sikerült a Szent Erzsébet-oltárjavadalmat megszereznie, majd 1644-től betölthette a városplébánosságot. 1645-ben a soproni pestisben halt meg. Vö. *Koltai*: Batthyány, 416–422.

¹³³ Veszprémi püspök 1642–1644. Ipolyi nyomán (*Ipolyi*: Nyáry Krisztina, 113–114.) tévesen azonosították a Sárvarott jelenlévő veszprémi főpap személyét Sennyei Istvánnal (vö. pl. *Toma*: Nádasdy mecénási működése, 863.). A két Sennyei István közül az idősebb ekkor már halott, a fiatalabb még bőven tanult, 1646-ban a római Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke, és csak 1659-től volt veszprémi püspök.

¹³⁴ Vö. az említett helyek mellett LAW 1644 (Cod. 12219.) 211r.

javadalomhoz tartozó Bő falut malmával együtt.¹³⁵ A soproni jezsuiták és Nádasdy Ferenc kapcsolata a következő években is intenzív maradt, ezt jelzi, hogy Draskovich püspök fundátor mellett Nádasdy Ferencet a keresztes javadalom, a Crucigeratus kegyuraként és egyik kiemelkedő jótévőjüként (*benefactor*) tartották számon, birtokain pedig 1645-től 1663-ig folyamatosan missziót működtettek.

Nádasdy Ferenc áttéréseinek utolsó mozzanata is jezsuita források, az 1646. évi éves jelentés alapján ismerhető meg.¹³⁶ A pozsonyi országgyűlés idején, 1646. december 2-án, Xavéri Szent Ferenc ünnepén Nádasdyt a pozsonyi Szent Márton-dómban Lippay György esztergomi érsek bérmálta meg, bérmakeresztapja pedig maga III. Ferdinánd volt. Ez a gesztus egy korábbival együtt, — 1643-ban megtérése alkalmából a király a fiatal grófot egy korall olvasóval ajándékozta meg —,¹³⁷ azt is alátámasztja, hogy Nádasdy áttérése a soproni jezsuitáktól, magyarországi katolikus nemeseken és arisztokratákon, valamint az egyházi elit tagjain át egészen az uralkodóig nagyon sokak érdekét szolgálta.

Szentségkiszolgáltatás

A jezsuita lelkipásztorkodásban a szentségek kiszolgáltatása közül (mivel a Társaság a szabályzata értelmében plébániai szolgálatot nem vállalt) a szentáldozás és a gyónás volt elsődleges.¹³⁸ A páterek prédikációikban és katekéziseikben gyakran tanították e szentségek vételének helyes módját, miközben az új vallási ideálnak megfelelően buzdították a híveket a rendszeres és gyakori szentségi életre.

Az éves jelentések a soproni jezsuiták ez irányú munkálkodásának fokozatos beérését tanúsítják. Az 1640-es évekből négy-hatezer évi áldozást regisztráltak (1642: 6000, 1646: kb. 4000, 1647: 4200),¹³⁹ bár az esetek jó részét nem a helybéli lakosok, hanem a környékbeli jobbágyok adták. Emiatt jegyezhetette fel az 1650. évi éves jelentés írója, hogy 5050 áldozójuk soknak számít az „eretnekségnek ebben a fészében” — a korábbi évek 500 körüli (!) számához képest.¹⁴⁰ A következő években 3000–6700 áldozási esetről tudunk (1657: 3100, 1659: 6700, 1663: 3000), miközben 1658-ban vezették be az általános áldozás (*generalis communio*) gyakorlatát.¹⁴¹ Ezek a havi rendszerességű, közös áldozási alkalmak a szentség vételének rendszerességét szolgálták, és lehetőséget adtak búcsú elnyerésére is — a gyakorlat mint rendi sajátosság más hazai jezsuita rendházakból is ismert, Pozsonyban 1648-ban, Győrben szintén 1658-ban vezették be.¹⁴² A *generalis communió*kon a jelentések szerint annyian vettek részt, amennyien a legnagyobb ünnepeken szoktak

¹³⁵ Vö. HCS, 118.

¹³⁶ LAW 1646 (Cod. 12219.) 416r.

¹³⁷ *Viskolcz*: A mecenatúra, 46.

¹³⁸ Vö. *O'Malley*: Az első jezsuiták, 156–180. (az első rendtagok példája).

¹³⁹ LAW 1642 (Cod. 12219.) 142r, LAW 1646 (uo.) 423v, LAW 1647 (Cod. 12220.) 59r, HCS, 127. (1647).

¹⁴⁰ „in hoc nido haereticorum”. LAW 1650 (Cod. 12220.) 345r.

¹⁴¹ HCS, 149. (1657), 152. (1658), 155. (1659), 186. (1663), LAW 1658 (Cod. 12055.) 46.

¹⁴² Vö. *Kádár*: Jezsuita kollégium, 276.

megjelenni. Sopronban a korszak végére „az eretnokség ekkora sötétsége” ellenére is elérte az éves áldozások száma az 1671. évi győri mennyiséget (1666: 9600, 1668: tíz hónap alatt 10100, 1670: 13600, 1671: 20800 eset), ami a más viszonylatban (például a rendház létszáma) is megfigyelt jelenségre rímel: a soproni kollégium tevékenységében, hatásában eddigre már nem mutatott lényeges elmaradást az egy évtizeddel korábbi alapítású pozsonyi és győri kollégiumokhoz képest.¹⁴³

Az éves jelentésekben az áldozási esetekhez képest kevésbé jellemző a gyónások (*confessiones*) számának feljegyzése, mivel a gyónás az áldozás előfeltétele volt. A két szentségben részesülők számának azonosságát az elvértve ismert soproni adatok is tanúsítják: 1649-ben 5500 esetet jegyeztek fel (amiből csak január elsejére 350 gyónás esett),¹⁴⁴ 1664-ben pedig 8900 gyónót említettek, akik között — a háborúra való tekintettel — számos haldokló katona is akadt.¹⁴⁵ A beszámolókbán inkább a szentség helyes vételének tanítása és annak jótékony hatása hangsúlyos. Sopronból már a jezsuita megtelepedés második évében beszámoltak egy rejtett bűnében több, mint egy éve élő férfi lelkiismereti vívódásáról, aki a jezsuita pap „istentelen” gyónás elleni prédikációja hatására, könnyekig megindulva ismerte be vétkét, és ezzel az örök kárhozattól való rettegése helyett „lelke teljes jókedvét visszakapta”.¹⁴⁶ A járvány vagy háború a gyónások terén is rendkívüli helyzetet teremtett: miközben a hívők, főként a betegek vagy haldoklók részéről megnőtt az igény a lelki vigasztalás iránt,¹⁴⁷ a jezsuiták közül szintén sokan áldozatul estek a pusztításnak. Így 1656–1657-ben, mivel sem német hitszónok, sem gyónató nem maradt életben a soproni rendházban, a városba a pozsonyi jezsuiták jártak át gyónatni.¹⁴⁸

A gyónások különleges eseteiről, az életgyónásokról (*confessiones generales*) önálló kimutatások is ismertek, mivel ezeket a jezsuiták nagyon pártfogolták. (Életgyónást jellemzően a katolizáló protestánsok, a csak névleg katolikusként élők vagy az életük valamely szakaszhatárán lévők tettek.) Az életgyónásokra Sopronban és más rendházakban is jellemző volt, hogy számuk időben előrehaladva nem növekedett, inkább ingadozó maradt: a Sopronból (1671-ig) ismert életgyónások száma a néhánytól egészen 200–300-ig terjedt,¹⁴⁹ ami a nagyszombati kollégiumban tett *generalis confessiók* számától sem különbözik érdemben.¹⁵⁰ Kirívó példaként jegyezték fel egy soproni hívő esetét, aki 1663-ban a jezsuita prédikáció hatására kezdte el egész életének vétkeit számba venni, de

¹⁴³ HCS, 204. (1666), 216. (1668), LAW 1670 (Cod. 12067.) 71., LAW 1671 (Cod. 12068.) 63.

¹⁴⁴ LAW 1649 (Cod. 12220.) 260v.

¹⁴⁵ HCS, 193–194. (1664)

¹⁴⁶ HCS, 91. (1638)

¹⁴⁷ Pl. HCS, 193–194. (1664)

¹⁴⁸ HCS, 149. (1657), LAW 1657 (Cod. 12054.) 53.

¹⁴⁹ 1657: 65, 1659: 86, 1663: 300, 1664: 200, 1665: több, mint 170, 1666: 300, 1669: 30 eset, vö. HCS, 149. (1657), 155. (1659), LAW 1663 (Cod. 12060.) 11., LAW 1664 (Cod. 12061.) 61., HCS, 194. (1664), 199. (1665), LAW 1666 (Cod. 12063.) 21., HCS, 204. (1666), LAW 1669 (Cod. 12066.) 75.

¹⁵⁰ Nagyszombati adatok pl. 1617: 119, 1625: 375, 1637: több, mint 150 életgyónás, vö. LAR 1617 (ARSI Austr. 133.) 514., LAR 1625 (ARSI Austr. 135.) 375., LAW 1637 (Cod. 12218.) 231r.

gyónása olyan hosszúra nyúlt, hogy a jezsuita gyóntató azt megszakítva vallomása végét másnap hallgatta meg.¹⁵¹

Társadalmi fegyelmezés és az irgalmasság cselekedetei

A jezsuita lelkipásztorkodás „társadalmi fegyelmező” szerepe az utóbbi évtizedekben mind a jezsuita vezetésű vallásos társulatok kapcsán, mind tágabb összefüggésben is előkerült a nyugat-európai, illetve a magyar szakirodalomban.¹⁵² A házasságok védelmében, az ellenségek kibékítésében, illetve a börtönök és ispotályok pasztorációjában végzett munka a soproni jezsuiták „apostoli” munkájának is szerves része volt, amint ezt az alábbi kiragadott, a jezsuita éves jelentések jellegéből fakadóan mindig anonim példák is tanúsítják.

A keresztény házasság védelméhez tartozott a haragos és elvált párok kibékítése éppúgy, mint a katolikus szentségi házasságkötés szorgalmazása. 1638-ban a prédikáció hatására három, egymással összekülönbözött házaspár is nyilvánosan békült ki a hitszónoklat végén a jezsuita templom kapuja előtt.¹⁵³ 1646-ban pedig Heigl Ambrus *superior* békített ki három napi munkával egy főnemesi párt, akik közül a válást fontolgató férj fordult a jezsuitákhoz segítségért.¹⁵⁴ Már külön élő, elvált házastársak közötti kapcsolatot is többször sikerült rendezni:¹⁵⁵ egy pár 1641-ben saját gyermekei előtt vallotta be az egymás ellen elkövetett vétkeket.¹⁵⁶ Máskor a jezsuiták segítségével már elvált, nemesi párok házassága rendeződött.¹⁵⁷

A szentségi házasságkötést a jezsuiták e nélkül együtt élők, illetve protestáns szertartás szerint házasulandók körében egyaránt népszerűsítették. Sopronban már 1638-ban 15 pár kelt egybe a jezsuiták hatására evangélikus helyett római katolikus szertartás szerint.¹⁵⁸ 1644-ben két, plasztikusan megörökített példázatot jegyeztek fel katolikus menyasszonyok evangélikus házasságkötéstől való megóvásáról. Egyiküket egy előkelő, gazdag lutheránus férfi óhajtotta nőül venni, az esküvő napja már ki volt tűzve. Az egyik jezsuitának a „hitehagyottak szomorú végzetéről” szóló prédikációja hatására azonban a nő katolikus hitében megerősödött, és abban a reményben ment bele a házasságba, hogy férjét idővel sikerül áttérítenie. A másik leányt szintén protestáns vőlegénye vezette volna be az evangélikus templomba, de annak küszöbétől halálfélelmében visszafordult, és a jezsuita

¹⁵¹ LAW 1663 (Cod. 12060.) 16.

¹⁵² A tanulmány elején idézett szakirodalom mellett l. még jezsuita vonatkozásban: *O'Malley*: Az első jezsuiták, 193–195.; *Louis Châtellier*: The Europe of the Devout. Transl. by Jean Birrell. 2nd ed. Cambridge, 1991. Magyar példák: *Molnár*: Mezőváros, 144–146.; *Kádár*: A győri kollégium, 101–103.

¹⁵³ HCS, 91. (1638)

¹⁵⁴ HCS, 125. (1646)

¹⁵⁵ Pl. HCS, 149. (1657)

¹⁵⁶ LAW 1641 (Cod. 12219.) 82r.

¹⁵⁷ HCS, 200. (1665)

¹⁵⁸ LAW 1638 (Cod. 12218.) 272r, HCS, 90. (1638). Egy későbbi soproni példa: uo. 187. (1663).

kollégiumhoz ment. Egy páter észrevéve zavarát beszélt vele, majd miután a szentségekkel megerősítette, a házasságkötés is megghiúsult, mert a leány nem hagyta magát a „csalárd emberek ügyködései által” eltéríteni katolikus hitétől.¹⁵⁹ 1666-ban pedig egy, a felesége halála óta 17 éve konkubinátusban élő férfi házasságát rendezték, aki addig rendezetlen kapcsolata ellenére rendszeresen (szentségtörő módon) járult a szentségekhez.¹⁶⁰

A soproni jezsuiták békítő munkájának hatására 1647-ben két előkelő nemesúr engesztelődött ki egymással.¹⁶¹ Máskor több családi viszályt is megoldottak, amelyekben katolikus és lutheránus felek egyaránt érintve voltak. A páterek felléptek a párbaj szokása ellen is, a vitás ügyeket vérontás nélkül rendezték.¹⁶²

A börtönök látogatása szintén az atyák „mindennapi” feladata volt: olykor halálra ítélték büntetésének enyhítését is elérték,¹⁶³ illetve törekedtek a protestáns elítéltek áttérítésére, mivel meggyőződésük szerint e személyek üdvözülése csakis így volt lehetséges. Sopronban már 1637-ben sikerült egy halálraítéltet konverzióra bírniuk, akit a jezsuita atya egészen az akasztófáig kísért el.¹⁶⁴ A jezsuita börtönpasztoráció már a következő évben kiváltotta a soproni evangélikus lelkészek ellenszenvét, akik a magisztrátusnál azért kilincseltek, hogy a pátereket tiltsák ki a börtönökből, ispotályokból és szegényházakból. Törekvésük nem járt eredménnyel: 1638-ban 15 rab konverziójáról tudunk,¹⁶⁵ a jezsuiták pedig a következő években is rendszeresen gyűjtöttek alamizsnát a foglyok számára, a halálraítélték büntetésének végrehajtására pedig haladékat eszközöltek ki az áttérésük reményében.¹⁶⁶ 1650-ben a páterek kérésére a város három, nyilvános vesszőzésre ítélt személyt is felmentett, és a jezsuita beszámoló szerint a lutheránus foglyok is egyre gyakrabban fordultak hozzájuk — saját lelkészeik büszkeségére és tunyaságára panaszkodva.¹⁶⁷ Az 1650-es években az evangélikus városvezetés valóban kitilthatta a jezsuitákat a börtönökből, az évtized végére azonban ezt sikerült feloldani. 1659-ben már a foglyok közül annyian kívántak gyónni, hogy a jezsuiták más egyháziaktól kértek segítséget.¹⁶⁸ A jezsuiták 1660-ban is rendszeresen látogatták a katolikus és protestáns fogvatartottakat. Néhány halálraítélt számára kegyelmet eszközöltek ki, mások büntetését a kérésükre enyhítették, és ehhez mindig társult az érintettek hitbéli (szentségekkel való) megerősítése, illetve a protestánsok esetében az áttérítés.¹⁶⁹ A konverziót 1663-ban egy evangélikus fogoly esetében csodás éjjeli látomás segítette elő, majd a kovertáló férfit

¹⁵⁹ LAW 1644 (Cod. 12219.) 291v–292r.

¹⁶⁰ LAW 1666 (Cod. 12063.) 25., HCS, 204–205. (1666)

¹⁶¹ LAW 1647 (Cod. 12220.) 58v, HCS, 127.

¹⁶² LAW 1638 (Cod. 12218.) 271v.

¹⁶³ Pl. LAW 1668 (Cod. 12065.) 99.

¹⁶⁴ HCS, 82., LAW 1637 (Cod. 12218.) 223r.

¹⁶⁵ HCS, 89–90.

¹⁶⁶ LAW 1648 (Cod. 12220.) 146v.

¹⁶⁷ LAW 1650 (Cod. 12220.) 346r.

¹⁶⁸ HCS, 157.

¹⁶⁹ LAW 1660 (Cod. 12057.) 18.

jezsuita közbenjárásra ki is engedték börtönéből, és bár egy hónappal később elhunyt, a páterek sikerként könyvelhették el egy újabb lélek üdvözülését.¹⁷⁰ A következő évben két olyan rab is szabadult, akik váltságdíját a jezsuiták kéregették össze. Egyikük halála jeléül már másnap feleségével és leányával együtt a jezsuitákhoz ment, hogy az oltáriszentséget magához vegye. A másik egy francia férfi (talán egy katona) volt, akit a város azért ítelt halálra, mivel egy paraszt házában a tetején ülő galambra lövöldözve akaratlanul is felgyújtotta az egész házat, ami porrá égett. Azokat az elítélteket pedig, akiknek halálbüntetését nem sikerült enyhíttetniük, a páterek egészen a vérpadig kísérték, minden esetben arra törekedve, hogy a rabokat a kegyelem állapotában érje a kivégzés.¹⁷¹ 1665-ben egy nyilvános vesszőzésre és a városból való kiutasításra ítélt vétkes leány, illetve egy kötél és egy kard általi halálra ítélt férfi büntetését enyhítették a jezsuiták kérésére.¹⁷² A korszak végéről pedig már egy, a jezsuiták beszámolója szerint felekezeti alapon nyilvános vesszőzésre ítélt asszony esete is fennmaradt. A tisztos korú előkelő katolikus hölgyet egy szenátor lutheránus felesége juttatta a városbíróság elé, majd börtönbe. A jezsuiták azonban igazolták az asszony ártatlanságát, aki így megmenekült a megalázó büntetéstől és visszanyerte szabadságát.¹⁷³

Sopronban (a börtönpasztorációhoz hasonlóan) a jezsuitáknak a városi ispotályba való szabad bejárása is a lutheránus városvezetés ellenállásába ütközött.¹⁷⁴ A tilalmat azonban ismételten leküzdötték: legkorábban 1638-ban, amikor a jezsuiták — talán az evangélikusokkal is jó viszonyra törekvő Dobronoki György házfőnöknek köszönhetően — engedélyt kaptak a beteglátogatásra.¹⁷⁵ Két évvel később már városszerte csodálatot ébresztett Johann Rinner segítőtestvér kolduló útja, aki a városi ispotály építésére gyűjtött alamizsnát.¹⁷⁶ A páterek lelkigondozását olykor csodás gyógyulások is segítették: 1650-ben egy mindkét lábának amputálására váró asszony — Szűz Mária, az angyalok és Szent Ignác közbenjárására történt — gyógyulását jegyezték fel.¹⁷⁷ Az ispotályban végzett munka az 1650-es évek végére már olyan eredményekre is vezetett, mint a „szegények ájtatossága” (*„devotio pauperulae”*): kevés pénzüket a betegek és szegények gyertyák vételére ajánlották fel, hogy Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepére a templom díszítéséhez hozzájáruljanak.¹⁷⁸ A korszak végéről adatolható, de bizonyára korábban is bevett

¹⁷⁰ LAW 1663 (Cod. 12060.) 24.

¹⁷¹ LAW 1664 (Cod. 12061.) 83. Hasonló pozsonyi esetek is ismeretesek, pl. LAW 1664 (uo.) 85.

¹⁷² HCS, 199–200.

¹⁷³ HCS, 205. (1666), LAW 1666 (Cod. 12063.) 62–63.

¹⁷⁴ Az adatok bizonyára a Balfi út és az Ikvahíd sarkán álló, a 13. században alapított Szent Erzsébet-ispotályra vonatkozhatnak, amely kezdetben a johannitáké, majd városi kézben volt. Vö. Sopron Atlasz, adattári rész: 9.1.1 (Egyházak, római katolikus), Szt. Erzsébet kápolna, Ispotály (Szt. Erzsébet).

¹⁷⁵ LAW 1638 (Cod. 12218.) 271v.

¹⁷⁶ HCS, 125. (1646)

¹⁷⁷ LAW 1650 (Cod. 12220.) 346v.

¹⁷⁸ HCS, 152. (1658)

gyakorlat volt, hogy a jezsuiták nem csak gyámolították a szegényeket testi-lelki szükségleteikben, hanem őket a kollégium költségén el is temették.¹⁷⁹

A jezsuiták a háborúval és járvánnyal sújtott években is igyekeztek a társadalom legkülönbözőbb rétegeit, csoportjait részesíteni a szentségekben, testi-lelki vigasztalásban. A pestises betegek gondozását a Társaság a rendtagok védelmében szigorúan szabályozta: csak megfelelő előképzettséggel rendelkező testvérek vettek részt a betegek fizikai ellátásában, a papoknak pedig a gyóntatásnál és áldoztatásnál kellett különösen körültekintőeknek lenniük.¹⁸⁰ Olykor azonban hiábavaló volt az elővigyázatosság, ahogy azt a soproni jezsuita, Ludovicus Purwalter esete is tanúsítja: hiába maradt a ház kapujában, amikor a második emeleten lévő pestises beteg gyónását meghallgatta, mégis megfertőződött a járványban.¹⁸¹

I. Rákóczi György erdélyi fejedelem magyarországi hadjárata idején, 1645-ben a soproni jelentés számos haldokló ellátását említi; az elhunytak között 12 áttérő is volt.¹⁸² A járvány Sopronban és Pozsonyban egyaránt áthúzódott a következő évre is, amikor a jezsuiták a városbeliek mellett a környező vidékre is rendszeresen kijártak a haldoklók ellátására.¹⁸³ Hasonló kihívás elé állította a „hátországot” képező soproni és pozsonyi rendházakat az 1663–1664. évi hadjárat, amikor a jezsuiták az (elő)városokba visszaszállított sebesült katonák testi-lelki ellátásában vettek részt, e célból Lippay György érsektől kaptak alamizsnát.¹⁸⁴

Népi vallásosság (csodák, gyógyítás, szentelmények)

A jezsuitáknak a népi vallásossághoz fűződő tevékenysége (mint ami a Társaság „modernizációs” szerepével nehezen összeegyeztethető) a kutatásban eddig kevesebb figyelmet kapott.¹⁸⁵ A jezsuita pasztorációs eszköztárba is beépülő szentelmények használatáról, paraliturgikus cselekményekről, a szentek közbenjárásának kéréséről, a „babonás” tárgyak elvételéről és a korabeli emberek csodákba vetett hitéről az éves jelentésekben sokat olvashatunk.¹⁸⁶ A rendtagok kiélezett helyzetekben jó pszichológiai érzékkel alkalmazták ezeket az eszközöket a társadalom legkülönbözőbb csoportjainak áttérésére, hitbéli

¹⁷⁹ HCS, 200. (1665)

¹⁸⁰ Az osztrák és a cseh provincia vonatkozó 17. századi szabályozásairól l. *Jirí M. Havlík*: *Quaedam servanda in visitandis infirmis et maxime pestiferis. Regeln für die Seelsorge der Jesuiten an Pestkranken in der Böhmischen Provinz*. In: *Bohemia Jesuitica 1556–2006*. I. Ed. Petronilla Cemus. Praha, 2010. 385–394.

¹⁸¹ HCS, 145. (1656)

¹⁸² LAW 1645 (Cod. 12219.) 371r–v.

¹⁸³ LAW 1646 (Cod. 12219.) 415v, 423v.

¹⁸⁴ LAW 1664 (Cod. 12061.) 20–21.

¹⁸⁵ Vö. *Hersche*: *Muße und Verschwendung*, 209–210.

¹⁸⁶ A jezsuiták ez irányú tevékenységét magyar viszonylatban eddig főként a missziók részeként vizsgálták, pl. *Bárth Dániel*: *Benedikció és exorcizmus a kora újkori Magyarországon*. [Budapest–Pécs], 2010. (*Fontes Ethnologiae Hungaricae IX.*) (a továbbiakban: *Bárth*: *Benedikció*) 70.

megerősítésére, meggyőződésük szerint mindig az egyén üdvösségének elősegítése érdekében.

A nehéz szülések megkönnyítésére Sopronban is előszeretettel kérték Szent Ignác közbenjárását, használták a szent ereklyéit.¹⁸⁷ 1659-ben a szent közbenjárását kérték egy nehéz vajúadás meggyorsítására.¹⁸⁸ 1670-ben egy főrendű asszony nem csak szerencsés szülését köszönte a rendalapítónak, hanem hogy végre-valahára fia született.¹⁸⁹ Az ereklyéket olykor még protestánsok is kölcsönkérték, akiknek a megtérítésére a hosszas vajúadás adott alkalmat. 1641-ben egy három napja szenvedő asszony kérte el a páterektől a relikviákat.¹⁹⁰ 1641-ben Szent Ignác kiakasztott képének tulajdonították egy két napja vajúadó nemesasszony szerencsés szülését.¹⁹¹

A csodás gyógyulások jellemzően valamilyen lelki bántalomtól való szabaduláshoz is kapcsolódtak. A jezsuita szentek (a rendalapító mellett Xavéri Szent Ferenc és Gonzága Szent Alajos) hathatós segítsége a beszámolók visszatérő motívuma. Sopronban 1665-ben egy rossz szellem valakit úgy kísértett, hogy sok aranyat és ezüstöt kínált neki, de az illető a veszélyt észlelte, és hogy a szellem elkerülje, Ignác képét akasztotta ki otthonában.¹⁹² A rendházban 1667-ben Ignác-vízzel¹⁹³ gyógyították az epilepsziás rohamokban szenvedő segítőtestvért, Philip Ladnert is.¹⁹⁴ Xavéri Ferencnek tulajdonították tébolyodásnak, illetve a hallás vagy beszédképesség elvesztésének gyógyítását, és a szent pártfogását haldoklók és rémlátomásoktól szenvedők is eredménnyel kérték.¹⁹⁵ Jezsuita sajátosság volt a láz és más betegségek gyógyítására az úgynevezett foy-i kő (*lapillus Foyensis*) használata.¹⁹⁶ 1658-ban egy, az evangélikus lelkészek segítségével hasztalan folyamodó asszony gyógyult meg azáltal, hogy egy foy-i követ háromszor megérintett.¹⁹⁷

A jezsuiták kötelességüknek tartották a „babonaság”, a „kuruzslás” és az „eretnek-ség” elleni küzdelmet is. A trienti katolicizmussal nehezen volt ugyan összeegyeztet-

¹⁸⁷ LAW 1637 (Cod. 12218.) 223r–v., LAW 1642 (Cod. 12219.) 142r., HCS, 211. (1667)

¹⁸⁸ HCS, 156. (1659)

¹⁸⁹ LAW 1670 (Cod. 12067.) 43.

¹⁹⁰ Hasonló esetek később is rendszeresen akadtak. LAW 1641 (Cod. 12219.) 82r., LAW 1649 (Cod. 12220.) 260v., HCS, 187. (1663), 206. (1666).

¹⁹¹ LAW 1641 (Cod. 12219.) 82r.

¹⁹² LAW 1665 (Cod. 12062.) 63–64., HCS, 200–201. (1665)

¹⁹³ A szent tiszteletére szentelt víz, amely a hazai jezsuita gyakorlatban is elterjedt volt: nehéz szülések megkönnyítésére, gyógyításra is használták. Szentelési szertartása a *Rituale Romanum* szertartáskönyvébe is bekerült, és benediktus ordója a hazai jezsuita gyakorlatban is elterjedt, vö. *Bárth*: Benediktus, 70–71., 139., 152–153.

¹⁹⁴ HCS, 210. (1667)

¹⁹⁵ HCS, 152. (1658), LAW 1663 (Cod. 12060.) 86–92., HCS, 187. (1663), 200–201. (1665)

¹⁹⁶ A belgiumi Szűz Mária-kegyhelyről, Foy-lez-Dinant-ból származó kövecskéknek gyógyító erőt tulajdonítottak és a jezsuiták előszeretettel használták „pogány” amulettek helyettesítésére. Vö. *L. Barbian*: *Belgien*. (Geschichte, Gnadenstätten). In: *Marienlexikon*. Hrsg. von Remigius Bäumer – Leo Scheffczyk. Bd. I. St. Ottilien, 1988. 415–417.

¹⁹⁷ HCS, 152. (1658)

hető, a gyakorlatban mégis jól működött, hogy a „babonás” vagy „eretnek” tárgyakat átkrisztianizált tárgyakkal helyettesítették.¹⁹⁸ Az éves jelentések gyakran csak általános-ságban említik, hogy a varázslás és kuruzslás ellen eredményesen vették fel a harcot, helyettük a szentelmények, főként a szentelt víz használatát, a szentségek rendszeres vételét igyekeztek bevezetni.¹⁹⁹ Babonás, csodatévő amuletteket is gyakran vettek el, üldözték a csodatévő erővel felruházott cédulák (*schedismatae*) használatát és a kuruzslást (*magiae artes*) is.²⁰⁰ Ezek helyett olykor imákat tanítottak, esetleg (ahogy egy 1668. évi példa is tanúsítja) különleges áldást adtak.²⁰¹ Sopronban is felléptek a katonák által sebesülés ellen a nyakukban hordott amulettek ellen, a babonás hiedelmek helyett a helyes szentségvé-teli gyakorlatot igyekeztek bevezetni.²⁰² A jezsuiták szemében egyenértékű „eretnek” és „babonás” könyvek elvételére is számos példa akadt: ezeket leggyakrabban elégették.²⁰³

A babonás tárgyaknak az elvétele, a tévhitiek eloszlátása hangsúlyozottan nem csak a jezsuiták városon belüli pasztorációjához kötődött. E problémákkal tömegesen a vidéki missziók alkalmával találkoztak. Az éves jelentés 1649-ben említi, hogy a soproni rend-tagok a németekhez, magyarokhoz és horvátokhoz egyaránt kijártak a szentségek kiszol-gáltatására és a babonás hiedelmek eloszlátására.²⁰⁴

Összegzés és kitekintés

Ha a soproni jezsuita rendházat a korabeli Magyar Királyság, illetve az osztrák jezsuita rendtartomány intézményhálózatában szeretnénk elhelyezni, akkor előzményekként, il-letve „párhuzamos” alapításokként a már említett pozsonyi és győri kollégiumok mellet osztrák területről az 1610-es, 1620-as évek alapításai kínálkoznak. Ezek viszonylag kisebb városokban, mezővárosokban (Märkte) történtek, patrónusaik pedig — a magyarországi alapításoktól eltérően — az uralkodó (II. Ferdinánd) mellett nagyrészt helyi arisztokra-ták voltak. A soproni (és nyugat-magyarországi) jezsuita intézményekkel összlétszámuk és tevékenységük alapján leginkább a kremsi (1616), görzi (1621/1623), judenburgi (1621/1627) és steynri (1632/1635) kollégiumok hasonlíthatók össze.²⁰⁵

¹⁹⁸ Vö. *Molnár*: Mezőváros, 146–148., *Hersche*: Muße und Verschwendung, 60–61. (további szakirodalommal).

¹⁹⁹ Pl. LAW 1649 (Cod. 12220.) 260v.

²⁰⁰ Pl. LAW 1650 (Cod. 12220.) 346v.; LAW 1648 (uo.) 146v., LAW 1650 (uo.) 346v., HCS, 194. (1664), LAW 1668 (Cod. 12065.) 79. Párhuzamként említhető a veszprémi misszió gyakorlatából, hogy csodatévőnek hitt amulett helyett egy katonát ereklje hordására buzdítottak, akinek ettől rémálmai múltak el, vö. *Molnár Antal*: Katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Bp., 2003. (METEM könyvek 44.) 138.

²⁰¹ LAW 1668 (Cod. 12065.) 79.

²⁰² HCS, 127. (1647)

²⁰³ LAW 1645 (Cod. 12219.) 371r., HCS, 155. (1659)

²⁰⁴ LAW 1649 (Cod. 12220.) 260v.

²⁰⁵ Alapításukra vonatkozóan e helyütt csak egy kevésbé ismert forrásra hívom fel a figyelmet: *Elogia fundatorum et benefactorum collegiorum et domorum Provinciae Austriae Societatis Iesu. Anno*

A soproni rendházzal közös vonásuk, hogy kezdettől fogva kollégiumnak szánták őket, ezért gimnáziumuk is hamar kiépült, minden esetben konvikttussal kiegészítve. A jezsuitáknak a városokban, illetve azok környékén vegyes felekezettű közegben kellett helyt állniuk, lelkipásztori munkájuk így nem csak a katolikusok megerősítésére, hanem új hívek megnyerésére is irányult. A városokon belül Sopronhoz hasonló „helyváltoztatásra” Görzben kényszerültek: a város déli széléről a városközpontba költözhettek át és kezdhettek új kollégium- és templomépület emelésébe.²⁰⁶ A kreamsi és judenburgi kollégiumok eleve a város meghatározó pontjain kaptak meg középkori templomokat, illetve egyházi (szerzetesi) és polgári épületeket; előbbieket barokkizálták, utóbbiak helyén rendházakat és iskolaépületeket emeltek.²⁰⁷ Steyrben nem a városközpontban, mégis a város meghatározó pontján (Steyrdorf városrészben) teljesen újonnan építhették ki intézményegyesítésüket.²⁰⁸ E kollégiumok rendtagjaik létszámában is hasonlóságot mutatnak: 1640-re 12-19 taggal működtek.

A soproni rendház fejlődése sok szempontból az említettekhez hasonlóan alakult. Alapításának elhúzódnása, a kollégium (*Kolleum*), de főként a gimnázium épületének alkalmatlan volta és ebből következő folyamatos építése, még inkább a Társaság városon belüli periférikus helyzete az intézmény lassabb stabilizálódását eredményezték. A magyar határ innenső oldalán a jogi keretek is kevésbé kedveztek a Társaságnak, a nagyon erős lutheránus város(vezetés) ellenállása egészen az 1670-es évekig, a protestáns gyászévtized eseménysoráig meggátolta a jezsuiták városon belüli terjeszkedését. Tette ezt annak dacára, hogy a soproni rendház a régió legtekintélyesebb katolikus arisztokratáinak a

MDCLXXV. Archivum Provinciae Austriae Societatis Iesu (Bécs), Sign. 2 08 12 16. — A kézirat értékéről l. *Kádár Zsófia*: *Fundatores et benefactores. Jezsuita intézmények alapítói és jótevői a rendi emlékezetben a 17. századi Magyar Királyságban*. In: *Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon*. Szerk. Báthory Orsolya, Kónya Franciska. Bp., 2016. (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok 12.) 195–207.

²⁰⁶ A jezsuita épületekről és a görzi jezsuita kollégium kezdeteiről l. *Jean Vallery-Radot*: *Le recueil de plans d'édifices de la Compagnie de Jésus conservé à la Bibliothèque nationale de Paris*. Rome, 1960. 275., *Bernhard Duhr*: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*. Bd. II./1. Freiburg im Breisgau, 1913. (a továbbiakban: *Duhr*: *Geschichte*) 348–350.

²⁰⁷ A kreamsi kollégium alapításáról, a jezsuita épületek városon belüli helyzetéről l. *Krems-Stein*. (Wissenschaftliche Bearbeitung: Harry Kühnel.) In: *Österreichischer Städteatlas*. Hrsg. von Felix Czeike, Renate Banik-Schweitzer, Gerhard Meißl, Ferdinand Oppl, Andreas Weigl. Wien, 1977–2013. (<http://mapire.eu/oesterreichischer-staedteatlas/> — 2018. márc. 1.; a továbbiakban: *Öst. Städteatlas*); *Andrea Pühringer*: „Topographie der Gegenreformation” oder „Austrian Urban Renaissance”? In: *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*. Hrsg. von Rudolf Leeb, Susanne Claudine Pils, Thomas Winkelbauer. Wien–München, 2007. 289–310. (a továbbiakban: *Pühringer*: *Topographie*), itt: 295–298.; *Franz Schönfellner*: *Krems zwischen Reformation und Gegenreformation*. Wien, 1985. 285–289.; *Duhr*: *Geschichte*, 322–325. A judenburgi kollégiumról l. *Judenburg*. (Wilhelm Deuer: *Kommentar zur Siedlungsgeschichte. Wachstumsphasenkarte von Judenburg*.) In: *Öst. Städteatlas; Duhr*: *Geschichte*, 338–339.

²⁰⁸ A steyri kollégium alapításáról, épületeiről l. *Steyr*. (Susanne Claudine Pils: *Kommentar zur Siedlungsgeschichte*. Susanne Claudine Pils und Thomas Bodory, *Wachstumsphasenkarte von Steyr*.) In: *Öst. Städteatlas; Pühringer*: *Topographie*, 301–304.; *Duhr*: *Geschichte*, 332–333.

pártfogását élvezte, cserébe saját rendtagjait mint missziós munkaerőt bocsátva az Esterházy család, illetve Nádasdy Ferenc gróf szolgálataiba. A soproni rendházat főúri missziói is fontossá teheték a rendi vezetés számára, amely az 1660-as évekig komolyan számolt vele egy tervezett magyarországi tercia probációs ház lehetséges helyszínéként. Ez ugyan nem valósult meg, a rendtagok létszáma alapján azonban még a kollégiumi rang hivatalos elnyerése előtt, 1645 körül sikerült „behozni” az említett ausztriai rendházakhoz viszonyított létszámbeli lemaradást, mivel ekkor emelkedett először (három fővel) tíz fölé a közösség létszáma. A Magyar Királyság jezsuita házaihoz képest Sopron másik sajátosságának a német nyelvterülettel való szoros kapcsolata tűnik: az itt működő rendtagok nagy része — közöttük gyakorlatilag a segítőtestvérek teljes állománya — német anyanyelvűként azonosítható. Mindezt pedig éppen az önálló magyar rendtartomány hiánya, a teljes osztrák provincián belül mozgó, mobilis és közös (!) rendtagállomány tette lehetővé.

A rendház 1671 (1674) utáni „külső” története részben ismert. Azt azonban további kutatásnak kell tisztáznia, hogy a megváltozott körülményekhez a rendtagok hogyan alkalmazkodtak, hogyan változott a ház tevékenysége a „térítő földesúri ellenreformáció” új szakaszában, az erőszakosan központosító lipóti várospolitika légkörében.²⁰⁹ E kérdések pedig továbbvezetnek a város és abban a jezsuita kollégium 18. századi történetéhez, amelyből még szintén sok kérdés vár megválaszolásra.

²⁰⁹ A „térítő földesúri ellenreformáció” fogalmára l. *Péter Katalin*: A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon. In: *Uó: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból.* Bp., 1995. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8.) 186–199.; nyugat-magyarországi megvalósulására l. *Fazekas István*: Adalékok a fraknoi grófság és a kismartoni uradalom rekatolizációjához. In: *Uó: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon.* Győr, 2014. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 20.) 196–215. I. Lipót abszolutista politikájának a szabad királyi városokra gyakorolt hatásáról l. H. Németh István munkáit, Sopronra vonatkozóan: *H. Németh István*: Az állam szolgálói vagy a város képviselői? A központosuló várospolitika hatásai a soproni politikai elit átrendeződésében. *Soproni Szemle* 61. (2007) 125–141.

Nem szakmabeliek számára a levéltár olyan hely, ahol régi iratok és őreik együtt porosodnak az eseménytelen századok során. Így levéltártörténetet írni általában nem számít különösen izgalmas témaválasztásnak. E sorok írója sem a várható felfedezések örömeért kezdte vizsgálni a csornai premontreiek levéltárainak, közülük is elsősorban a magánlevéltár történetét. Különösen azért sem, mivel a szakirodalom eddigi egybehangzó megállapításai alapján egy egyszerű és sablonos levéltártörténet kibontakozására lehetett számítani. Nevezetesen: az évszázadok során viszonylag zavartalanul kialakult irategyütteseket, vagyis a prépostsági magán- és hiteleshelyi (másként országos) levéltárakat a monostor 1786. december 7-i feloszlása után a hódoltság kora óta szokottnak tekinthető ideiglenes őrzési helyükre, a győri a káptalanhoz vitték,¹ aminek köszönhetően megmenekült az 1790. június 24-én a prépostságot egészen, de magát Csorna városát is szinte teljesen elpusztító tűzvésztől.² Utóbb a magyar kamara levéltára annak rendje és módja szerint átvette, majd a rendi élet 1802. évi visszaállításával az visszakerült a rend tulajdonába, ahol egészen napjainkig őrzik – egy történelmi léptékkal nézve rövidke, magyar szemmel pedig szokványosnak tekinthető 1950 és 1997 közötti állami kitérő közbejöttével.

A történelem azonban meghazudtolja az utókor kutatójának sematikus (pre)konceptióját.

Előre bocsátandó: a csornai premontreieknek két levéltáruk létezik. A saját jogaik és működésük dokumentumait őrző magánlevéltár, valamint a közhitelű tevékenységük eredményeként létrejött hiteleshelyi vagy országos levéltár, amely elsősorban a szűkebb és tágabb környezetük nemességének ügyeit dokumentálja. Magyar sajátosságként a premontrei monostorok élén a történelmi időkben prépostok álltak, jelenleg azonban – igazodva a világ premontrei közösségeinek gyakorlatához – apátok vezetik önálló közösségeiket. Ennek megfelelően, bár az alább részletezendő történeti áttekintést csak közvetetten érinti, szeretnék egy javaslatot megfogalmazni. A rend rendszerváltás utáni újjáalakulása óta legalább a még mindig gyarapodó, élő és bővülő magánlevéltárakat a

¹ *Jerney János: A magyarországi káptalanok és konventek, mint hielmes és hiteles helyek' története. Magyar Történelmi Tár 2 (1855 – a továbbiakban Jerney: Káptalanok és konventek) 54. és 91., Kovács Imre Endre: A csornai premontrei prépostság 1802. évi visszaállításának története. In: Hermann Egyed emlékkönyv. Szerk. Sümeji József – Zombori István. (METEM Könyvek 20) Budapest, 1998. 195–201. (a továbbiakban Kovács: 1802) 195–196. és főként Horváth [Tibor] Antal: A csornai konvent hiteleshelyi működése. Keszthely, 1943. (a továbbiakban Horváth: Hiteleshelyi működés)*

² *Kovács: 1802 195–196., Horváth: Hiteleshelyi működés 17., Pájer Imre: Csorna évszázadai. Csorna, 1996. 15.*

Csornai Premontrei Apátság (Magán)levéltára név kellene, hogy illesse, a mai jogfolytonos fenntartó jelenlegi megnevezéséből kiindulva. A Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában őrzött, lezártnak tekinthető és tisztán történeti jellegű hiteleshelyi levéltárat ugyanakkor akár apátsági, akár prépostsági levéltárnak is nevezhetnénk. A következetesség jegyében e sorok írója hadd törjön lándzsát ennek esetében is a Csornai Premontrei Apátság hiteleshelyi levéltára változat mellett.³

A magánlevéltár okleveleinek származása (provenienciája)

Sorra áttekintve a fennmaradt dokumentum-szövegeket – segédleteket és nagy vonalakban a levéltár kései anyagát is –, a magánlevéltár első látásra is gyűjteményes jelleggel bír.⁴ Ez részben annak is köszönhető, hogy a rend 1802-es visszaállításkor a csornai rendházat egyesítették a jánoshidai és a türjei prépostsággal,⁵ amelyek levéltári anyaga részben fennmaradt.⁶ Türjéről hiteleshelyi anyag is került a magánlevéltár állományába.⁷ Emellett Csorna egy másik filiájából, Mórichidáról, illetve a turóci prépostságtól is érkezett elszórtan premontrei iratanyag a magánlevéltár állományába.⁸

³ Így, részben kis betűkkel, hiszen jogelőd intézmény neve, míg a magánlevéltárnak ma megfelelő intézmény az apátságnál működő nyilvános magánlevéltár. A csornai levéltár hivatalos neve mindazonáltal Csornai Premontrei Prépostság Levéltára, ezért az alábbiakban CsPPLt-ként fogunk az ott őrzött iratokra hivatkozni.

⁴ Legújabb, egyelőre belső használatú fondjegyzéke és részletes segédlete már a magánlevéltár restitúciója után készült a levéltár és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Mediävizitikai Tanszéke együttműködésében.

⁵ Kovács: 1802 passim.

⁶ Jánoshidáról csak újkori anyag, l. ennek régi segédletét: CsPPLt 43/2/21. Elenchus documentorum Praepositurae S. Joannis de Ponte. — Néhány korai türjei szöveget őrző 18. századi példány ezek közül: 1. CsPPLt 106/8/1 (DF. 264 820., több, részben töredékes 18. századi másolat), kiadása Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk.: Nagy Imre, Véghely Dezső és Nagy Gyula. I. Budapest, 1886. (a továbbiakban ZO) I. 18–19., Szentpétery Imre – Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Budapest, 1923–1987. (digitális változata: Sz. I.–B. I.–Rácz György: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest, 2008. – a továbbiakban RA) I. 860. – 2. CsPPLt 106/8/2. (DF. 264 865.). – 3. CsPPLt 17/2/2 (DF. 265 226.), kiadása ZO I. 44–45., RA I. 1397. – 4. CsPPLt 106/8/4. és 5. (DF. 264 838. és 264 843., Kristó Gyula – Almási Tibor (főszerk.): Anjou-kori oklevéltár I–XV, XVII, XIX–XXXIV. XXXVIII., XL–XLII., XLVII. Budapest–Szeged 1990–2017. (a továbbiakban Aokl) IV. 61. és Kóta Péter: Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről (1130) 1212–1526. (Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban I. Vas megyei levéltári füzetek 8) Szombathely 1997. 46. – 5. CsPPLt 106/8/2. (DF. 264 865.).

⁷ Itt található a legkorábbi türjei kiadású oklevél is: CsPPLt 106/8/3. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Fényképgyűjtemény [a továbbiakban DF.] 264 820., regesztája Kovács Imre Endre O.Praem: A türjei Premontrei Prépostság története. Zalai Gyűjtemény 32. Zalaegerszeg, 1991. (a továbbiakban Kovács: Türje) 172.

⁸ Mórichida: CsPPLt 14/2/12. (DF. 264 826.), számos régi kiadása mellett l. Fejér György: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban Fejér) IV/3. 122–124., Dreska Gábor: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára. Monumenta credibilia conventus de monte Pannoniae. I–IV. 1244–1526. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 6., 8., 10. és 19.) Győr, 2007–2014. (a továbbiakban Dreska) I., kivonatait l. RA I. 1331. és Urkundenbuch

A levéltár rendi jellegű iratok mellett figyelemre méltó családi anyaggal is bővült: a Rezneki és Rohai családok anyagának egy részével,⁹ valamint itt található a Logodiak egy oklevele.¹⁰ Ezek minden valószínűség szerint a hiteleshelyi levéltár letéti anyagából kerültek, nagyrészt még a középkor folyamán a magánlevéltár iratai közé. Ezen kívül állománya a 18. század folyamán a gradicsi (ma Hradisko) és zábrdovicei atyaapátságtól is nyert – elsősorban az egész rendet érintő privilégiumokról másolatokat, továbbá három protokollum-kötetet az atyaapátságok saját anyagából.¹¹ Érthetetlen módon került anyagába a pilisi konvent Hambato pozsonyi polgár részére adott 1301-i adománya.¹² Látható, hogy mind a középkor, mind az újkor alatt gyarapodott idegen elemekkel a levéltár.

A magánlevéltár története

A hiteleshelyi kiadványok tanúsága szerint a monostor levéltárát a középkorban általában a sekrestyében őrizték¹³ Első adatunk éppen egy viszontagságos helyzetet ír le, amikor is elkerülnek a levéltárak Csornáról. Az 1403-as Zsigmond király elleni felkelés harci cselekményei során – nagyjából június folyamán¹⁴ – a vélhetően a lázadó Kanizsaiakkal tartó szerzetesek a rendházból elmenekülve annak minden oklevelét biztonságos helyre igyekeztek menekíteni. A monostor kegyurainak egyike, a király hűségén maradt Asszonyfalvi

des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete und Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I. Szerk.: *Hans Wagner*. Graz, 1955. 435. – Turóc: CsPPLt 88/4/4A. (DF. 264 823.), újabb kiadásai *Fejér* VII/5. 294–308., Hazai Okmánytár I–VIII. Kiadják: *Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Ipolyi Arnold, Véghely Dezső*. Győr – Budapest, 1865–1891. (a továbbiakban HO) VI. 65–75., *Richard Marsina* (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae – Slovenský diplomatár*. Bratislava, 1987. II. 276–282., RA I. 979. – utóbbi oklevélmásolat talán inkább a 18. század másolási „lázának” köszönhető.

⁹ Resznekiek: 1. CsPPLt 106/8/6. (DF. 264 847.), 2. CsPPLt 106/8/12. (DF. 264 972.), 3. CsPPLt 106/8/10. (DF. 264 916.), Zsigmondkori oklevéltár 1387–1426. Összeállította *Borsa Iván – Lakatos Bálint – Mályusz Elemér – Neumann Tibor – C. Tóth Norbert*, közrem.: *Mikó Gábor*. Budapest, 1951–2017. (a továbbiakban ZsO) II/1. 3309., II/2. 5410., 5464. és *Köblös József*: Zalalövő és környéke középkori településtörténetéhez I/2. Zalai Gyűjtemény 31. Zalaegerszeg 1990. 5–28. 83., 86–87. szám, 4. CsPPLt 106/8/7. (DF. 264 878.), ZsO II/1. 3777., *Köblös* i.m. I/2. 89., 5. CsPPLt 106/8/8. (DF. 264 880.). – Rohaiak: CsPPLt 87/6/4. és 5. (DF. 264 900. és 264 901.), *Fejér* X/2. 523–530, ZsO I. 4744., 4827.

¹⁰ A tördemeszi oklevelek csornai példányai már a 18. századi másolások eredményei. Kiadja *Dreska* I. 332–333. és II. 19–20.

¹¹ CsPPLt 6/1/1. (DF. 264 812.), kivonata *Jaffé, Philippus – Löwenfeld, S(amuel)*: *Regesta pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII*. I. Lipsiae, 1885. 7654., továbbá CsPPLt 6/1/3. (DF. 264 822.). – A morvaországi eredetű, semmilyen magyarországi vonatkozással, egyben régi csornai levéltári jelzetekkel sem rendelkező másolati kötetek CsPPLt Diplomatikai levéltár, sine numero: *Copiae privilegiorum et aliorum literalium instrumentorum monasterii Gradicensis, Monasterium Gradicensis documenta és Documenta Monasterii Zabrdovicensis* (DF. 286 280–286 282.).

¹² CsPPLt 87/6/2A. (DF. 264 839.), átírása uo. 87/6/2B. (DF. 264 842.). Kiadásait I. AOKI I. 64.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL.) 24 654.

¹⁴ Az 1403–1404-es polgárháború legújabb összefoglalása *C. Tóth Norbert*: *Luxemburgi Zsigmond uralkodása (Magyarország története 6.)* Budapest, 2009. 45–50.

Ostffy Gergely soproni ispán¹⁵ – akinek egyébként oroszlánrésze lehetett Vas és Sopron vármegyék Zsigmond hűségén tartásában¹⁶ – azonban embereivel megrohanta őket, és okleveleket valamint más kincseket rabolt el tőlük.¹⁷ Jóllehet ez a dátum csaknem egybeesik a csornai kiadványok felszaporodásának idejével,¹⁸ semmi esetre sem okozhatta Ostffy Gergely támadása a hiteleshelyi tevékenység korai időszakából származó esetleges okleveleink tömeges pusztulását. A forrásból inkább az oklevelek hatalmaskodás jellegű, tehát kifejezetten magáncélú elbirtoklására következtethetünk, hiszen a Kanizsai testvérek éppen Baráti (ma Nagybarát, Győrújbarát része), Szögye és Gyarmat adománylevelét kénytelenek ismét kiállítani a szerzetesek részére, tehát a csornai *magánlevéltár* egy darabját. A szűkszavú források mindössze ebben az egy esetben emlékeznek meg a szerzetesek kirablásáról, és a Kanizsaiak sem próbálják meg az udvarnál elérni – sem ekkor, sem később – a rablott javak és oklevelek visszaszolgáltatását. A kútfők hallgatásából, az ügy elnyugvásából okkal következtethetünk arra, hogy sem a hiteleshelyi munkát,¹⁹ sem a monostor jogait nem érintette a későbbiekben hátrányosan Ostffy Gergely támadása, vagyis az okleveleket, talán az egyéb rablott javakkal együtt rövidesen pereskedés nélkül visszaszolgáltatták a premontreieknek. Így ma is a csornai magánlevéltárból a kamara archívumába került anyagban található az eltulajdonított irat eredetije.²⁰

A 15. század közepén még valószínűleg nem volt elkülönített hiteleshelyi levéltárunk a csornai premontreieknek, legalábbis erre utal a győri káptalan egy átíró oklevele, amelyben a csornaiak két, a káptalannál letett oklevelét is átírják a Fraknóiak örökösire részére.²¹ Ez megegyezik a pannonthalmi helyzettel, ahol 1500 előtt ugyancsak nem vezettek hiteleshelyi regisztrumokat, illetve sosem a helyben őrzött oklevélpéldányról állítottak ki átíró oklevelet.²² Regisztrumkötetek Csornán történt használatára ugyanak-

¹⁵ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. II. Budapest, 1996. 179., Pór Antal: Az Osl nemzetség története a XIII. és a XIV. században. Turul 8 (1890) 153–200. (a továbbiakban Pór: Az Osl nemzetség) 181–182.

¹⁶ HO II. 171–172.

¹⁷ Fejér X/4. 340–342. és ZsO II/1. 2928.

¹⁸ Vö. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa (DL.-DF. 4.3). Szerk. Ráczy György, CD-ROM, Budapest, 2008. vagy ugyanennek internetes kiadását a hungaricana.hu-n vagy a <http://mol.arcanum.hu/dldf> oldalon (DL.-DF. 5.1. 2009.), a csornai kiadványok egyszerű időrendbe rendezésével, továbbá Vajk Ádám: A csornai premontrei prépostság hiteleshelyi tevékenysége és szerzetesei a középkorban. Szakdolgozat, PPKE-BTK. Piliscsaba, 2002. (a továbbiakban Vajk: Hiteleshely) 11.

¹⁹ Ekkor még viszonylag ritkák a konvent (fennmaradt) kiadványai, ám kétségtelen, hogy a következő ismert oklevelük csak 1405 áprilisából való, vö. DL.-DF. 4.3. és 5.1.

²⁰ DL. 8462. és 8464., CsPPLt 14/2/2B. (DF. 264 871.), ELTE Egyetemi Könyvtár Collectio Hevenessiana Vol. XXII. 82–88., Fejér X/2. 649–653., ZsO I. 5982.

²¹ Amint a győri káptalan megfogalmazta, *duas literas predicti conventus in nostra sacristia deponere, ac dum et quando prefati prepositus et conventus, coram quovis iudice exhibicionibus earundem indigerent, et ad requisicionem iudicariam a nobis repererent, eisdem eisdem in specie reddere et restituere dignaremur, quarum unius tenor talis est...*, DL. 12 952., 1806. évi másolata CsPPLt 15/2/25. (DF. 265 066.).

²² Dreska Gábor: A pannonthalmi konvent hiteleshelyi tevékenysége 1321–1500. Doktori értekezés. Budapest, 2008. 63.

kor már a 16. század első felében vannak adataink. Egyrészt 1531-től vezetni kezdték a felvallási jegyzőkönyvek korunkra maradt, valószínűleg a legkorábbi sorozatát;²³ lényegesebb azonban szempontunkból, hogy még a század elején esetenként elkezdték őrizni a kiállított oklevelek egy példányát.²⁴ A monostor 1522. évi leltára szerint a két nagyobb ládában őrzött privilegialisok mellett két kisebb ládában és egy *scatula* (una *scatula litere*) őrizték az egyéb okleveleket.²⁵ Nem ismerhetjük persze a ládák és a *scatula* méretét, tároló-kapacitásuk azonban elég lehetett mind a magán-, mind a hiteleshelyi levéltár akkori anyagának őrzésére. Talán nem véletlenül két nagyobb és két kisebb ládát tartottak e célra: egyet-egyet a két külön levéltár számára.

Az 1490–91-es dunántúli hadjárat eseményei szintén érintették a monostort, annyira hogy ebben az időben, 1490 és 1495 között a hiteleshelyi munka is szünetelt. Ezt a konvent kiadványainak időrendjében tatóngó úr mellett tanúsítja II. Ulászló király egy 1495. június 22-i oklevele, amellyel új pecsétet adományozott a konventnek a Miksa római király hadjárata során eltulajdonított eredeti pecsétje helyett, nehogy az illetéktelenek által esetleg időközben kiállított oklevelek érvényben maradjanak.²⁶ Az események az alábbi módon rekonstruálhatók. A Mátyás király által kinevezett Apatóci Gergely és a monostor kegyurai, a Kanizsaiak között a király halála után törésre került sor: a prépostot elűzték, és mást neveztek ki a helyére. A hiteleshely autentikus pecsétjét a védettebb Kapuvárra, Kanizsai László várába vitték, legkorábban valószínűleg 1490 őszén, Miksa német király szeptember 4-én megindult dunántúli hadműveletei miatt. A kegyurak ugyan már a következő évben kiengesztelődtek Apatóccal, és újjólag kinevezték prépostnak, sőt a német sereg a térségben nem épített ki komolyabb stratégiai pozíciókat,²⁷ a pecsét mégis összesen csaknem öt évig Kapuváron maradt.²⁸ Arról nem esik szó, hogy mindezzel összefüggésben az okleveleket is Kapuvárra vitték volna; ennek megfelelően a monostorban

²³ A prépostság 1522. évi leltárában nem esik szó sem a könyvek, sem az oklevelek között a regisztrumokról, holott a hiteleshelyeknél ekkor már általában használatban voltak: DL. 26 357. (számozatlan eredeti lapokon, 3r).

²⁴ DL. 24 654.

²⁵ ...in ingressu eiusdem per fratrem Iohannem professum eiusdem ecclesie et Stephanum prepositum tunc de Boromnycz existente assignatis: 1522. márc. 30.: DL. 26 357. 3v.

²⁶ Erről l. *Eckhart Ferenc*: Hiteleshelyeink oklevélkritikája. Turul 31 (1913) 158., *uő*: Hiteleshelyek a középkori Magyarországon (Studia Notarialia Hungarica XI.) Budapest, 2012. 57–58., *Pór Antal*: A csornai konvent pecsétjének átalakulásai. Turul 11 (1893) 182–183. Az 1495-ös Ulászló-féle pecsétadomány jelenleg egyetlen középkori iratgyűjteményben sem ismert (köszönöm a II. Ulászló okleveleinek kiadására készülő Neumann Tibornak az adatot), csak kiadása: *Josephus Nicolaus Kovachich*: Epicrisis documentorum diplomaticorum. Pestini, 1817. 282–284., az új pecsét rajzát lásd *Jerney*: Káptalanok és konventek, melléklet 69. rajz és *Pór*: Az Osl nemzetség 183.

²⁷ *Neumann Tibor*: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). Századok 144 (2010) 339–349., térkép 350.

²⁸ Apatóci királyi kinevezése 1485. július 23-án kelt (DL. 19 061), a Kanizsaiak pedig 1491. december 12-i oklevelükben nevezték ki (DL. 19 774), ezzel ismerve el prépostnak. L. még *Horváth*: Hiteleshelyi működés 5–6., életére l. *Vajk*: Hiteleshely 19–20.

találjuk a levéltárakat őrző ládákat a monostor 1522. évi, Bucsai Illés prépost beiktatása alkalmából készített leltárának felvételekor.²⁹

A levéltárakat ezután már csak rövid ideig találjuk az inventáriumban rögzített állapotnak megfelelően.³⁰ A mohácsi katasztrófával kialakult új katonai-stratégiai helyzet gyors alkalmazkodásra készítette a rendház és a levéltárak életét – legkésőbb 1529-ben, a törökök első Bécs elleni hadjárata idején.³¹ 1540-ben I. Ferdinánd király, Ládonyi Imre 1525-ben a csornai konventnél kiállított végrendeletét kerestető parancslevelére írt válaszában Kaposi Péter prépost ugyanis úgy fogalmaz, hogy a törökök majdnem minden oklevelüket elpusztították.³² Ennek megfelelően a prépost hagyatékában is mindössze négy, pontosabban le nem írt hátyaoklevél volt 1542-ben.³³ A hiteleshelyi levéltár középkori anyagából valóban semmi sem maradt napjainkra,³⁴ a magánlevéltár azonban lényegében épségben fennmaradt. Kaposi prépost tehát – értelemszerűen – a hiteleshely iratanyagára vonatkoztatta a királyi mandátum rendelkezését, azaz válasza kizárólag erre vonatkozott, hiszen a hiteleshelyi oklevelek között őrizték Ládonyi végrendeletét. A magánlevéltár megmaradása viszont csak egyetlen módon képzelhető el: a török támadás idején a prépostság magánoklevelei már nem voltak Csornán. A család legutolsó felnőtt férfi tagja, Kanizsai László halála (1525) után testvére, a monostor kegyura, a mohácsi csatame-

²⁹ DL. 26 357 3r. A dokumentum egyúttal egy meglepően ősi hagyományról is tanúskodik: a levéltárakat már ekkor is a legutolsóként emlegetik az ingóságok között, a borkészlet, a lovak és kocsik, a konyhai eszközök és a könyvek után.

³⁰ A premontreiek rendtartományon belüli fokozottabb együttműködésének eredménye, hogy néhány 16. sz. eleji oklevél a leleszi konvent hiteleshelyi levéltárába, illetve az ebben lévő Bercsényi családi akták közé került. Mindegyik Apatóci Gergely prépostnak a Csikvándi Kapolcsiakkal bonyolódó, ám a megyei sedria működését is kártékonyan befolyásoló konfliktusát őrzi. L. Slovenský Narodný Archív (Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony), Leleszi konvent hiteleshelyi lt. Acta Bercsényiana 18–36. (DF. 284 590), ill. uo. Acta anni 1505. 64/B. és 64/C. (DF. 224 497–224 498), kiadásai: *Horváth Richárd*: Győr megye hatóságának oklevelei (1328–1525). (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 1.) Győr, 2005. (a továbbiakban *Horváth*: Győr megye) 121–124, *Dreska* IV. 40–42, 44–45. Csorna akkoriban a korábnál szorosabb kapcsolatot ápolta a rendi reform egyik központjának számító Lelesszel. Innen érkezett Bucsai Illés és Kaposi Péter (prozopográfiai adataikat l. *Vajk*: Hiteleshely 21–23.), a két utolsó középkori csornai prépost, akikkel a rendi prépostok sora hosszú időre megszakadt.

³¹ *Rázsó Gyula*: Az 1529-es török hadjárat stratégiai problémái. *Hadtörténelmi Közlemények* 23 (1976) 3–41.: 24, 27. Az 1532-es hadjárat nemcsak az eltérő felvonulási terület miatt zárható ki kiváltó eseményként, hanem azért is, mivel 1531-ből már maradt fenn dokumentum az első fellépési jegyzőkönyv-kötetben.

³² *...per violenciam turcarum in repositoio nostro litterarum pene omnia instrumenta fuissent consumpta et deperdita*: 1540.: DL. 24 654.

³³ Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából IV. 1542–1547. Szerk. *Karácsonyi János – Kollányi Ferenc*. Budapest, 1909. 159–162. Az oklevelek itt is a leltár végén találhatóak. – Később valószínűleg ez a négy oklevél is elenyészett.

³⁴ A hiteleshelyi levéltárban ma található, *Copiae litterarum* címet viselő középkori forrásanyagot megőrző másolati kötetnek vajmi kevés köze van a monostorhoz, mindössze két csornai kiadványt tartalmaz. Jellemzően szlavóniai és Dráva-menti eseményeket dokumentál (Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. A csornai premontrei prépostság hiteleshelyi levéltára [a továbbiakban MNL GyMSM SLt. CsPPHhLt.] Sopron. DL. 5640. [DF. 286 775.]).

zön elhunytakat eltemettető Kanizsai Dorottya az új katonai helyzetnek megfelelően a prépostság jogait bizonyító magánoklevelek biztonságba helyezése mellett döntött, és a család lakhelyére, Sárvárra³⁵ szállíttatta. Ezzel a magán- és a később „újratermelődő” hiteleshelyi iratok sorsa egészen a 19. század elejéig különvált egymástól.

Sárvártól Budáig – a magánlevéltár újkori vándorlása

A magánlevéltár anyaga a Kanizsai örökséggel együtt a Nádasdyakra szállt, utóbbiak levéltárának 1665-ben készült elenchusában³⁶ meg is találjuk Capsa N alatt, 20 csomóba rendezve. A levéltár Nádasdy Ferencnek az 1670-es Wesselényi-összeesküvésben játszott szerepe miatti fej- és jószágvesztés büntetése után a koronára szállt, és a magyar kamara kezelésébe került. Ugyan a Nádasdy-levéltár elkülönítve őrizte az eredetileg különböző családok és szerzetesközösségek (így Csorna) levéltáraiból származó iratait, a kamaránál uralkodó állapotok, valamint a Nádasdy-levéltár darabokban történő, évtizedekig húzódo átvétele és rendezése miatt nemcsak a kamara *Acta ecclesiastica* sorozatába kerültek a csornai oklevelek, hanem az ugyanott elhelyezett Nádasdy-levéltárban is maradtak.

A Nádasdy-levéltár első részét 1742 folyamán vette át az újonnan kialakított kamarai archívum. Ezzel a csornai magánlevéltár is Pozsonyba került, ráadásul már a folyamat elején. A Nádasdy-iratok egyes darabjai – az 1670-es lajstrom és mutató mindenképpen – ugyanakkor 1755 végén, 1756 elején kerültek a kamara levéltárába.³⁷ A Nádasdy-anyaggal együtt a premontreiek anyagának számos darabját a *Neoregestrata acta* gyűjteménybe is áthelyezték 1755 után, egészen az 1770-es évekig,³⁸ sőt az *Irregestrata acta* sorozatba is kerültek iratok.³⁹ Mind a *Neoregestrata acta* ekkor elvégzett, mind az *Acta ecclesiastica* későbbi rendezése folyamán felbomlott az iratok eredeti rendje. Az átvételi folyamatot dokumentálja több, jelenleg Csornán található másolat hitelesítési záradéka is már 1745-től. A másolatokon hitelesítőként Rajcsányi Ádám királyi levéltárnok és kamarai tanácsos szerepel,⁴⁰ akinek irányításával a kamara archívumát kialakították. A magánlevéltár

³⁵ Kanizsai László özvegye Béltéki Drágfi Anna a legtöbbször innen keltez 1525–26-ban (időrendben): DL. 94 391, 94 392, 25 721, 104 459.

³⁶ MNL OL Mikrofilmgy. 31989. tekercs.

³⁷ *Herczog József: A magyar kamarai levéltár története II. Levéltári Közlemények 7 (1929) 155–192.: 156., 176.*

³⁸ *Herczog József: A magyar kamarai levéltár története III. Levéltári Közlemények 9 (1931) 226–283.: 270–271.; Maksay Ferenc: A magyar kamara archívuma. Budapest, 1992. (a továbbiakban Maksay: Kamara archívuma) 34.*

³⁹ CsPPLt 100/4. és 6. (DF. 264 996) eredetije MNL OL E 150. Irregestrata acta f. 23. 721v–722r

⁴⁰ A legkorábbiak 1745. júl. 24-iek: CsPPLt 6/1/4. és 6/1/11. (DF. 264 837. és 265 241.), kiadja *Oszwald Ferenc: Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. Művészettörténeti Értesítő 6. 1957/2–3. 231–254., Fejér VI/1. 257., Monumenta ecclesiae Strigoniensis II. Ed. Knauz Ferdinandus. Strigonii, 1882. 346–347. ill. kivonata Fejér V/3. 110., Pothast, Augustus: Regesta pontificum Romanorum (1198–1304). II. Berlin, 1875. 21 817., Bónis György: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon. Gond. és szerk. Balogh Elemér. (Jogtörténeti Tár 1/1.) Budapest, 1997. 35.*

legnagyobb része végül az 1780-ban kialakított *Acta ecclesiastica* sorozatba került,⁴¹ amelyben ma is több száz darabja található. Miután II. József rendeletére a kormányzerveket Budára helyezték át, 1784-ben a magyar kamara is ide költözött az archívummal együtt.

A rend 1802-es visszaállítása után még évek teltek el, mire jogbiztosító irataikat visszaignényelték. A kamara archívuma láthatólag vonakodott a teljes iratanyagot kiadni kezéből, így 1806-ban végül kompromisszumos megoldás született: a középkori oklevelek (ma 437 darab) bő felét, 226 eredetit és mintegy 40 darab 18. századi hiteles és egyszerű másolatot átadták. A levéltár korai anyagának mintegy 40 százaléka, a későbbi iratoknak kisebb része így a kamaránál maradt. Utóbbiakról többnyire 1806 végén, november 10. és december 30. között készítettek hiteles másolatokat – egytől egyig Lendvay Márton Ignác⁴² kamarai levéltárigazgató hitelesítésével –, és ezeket kapta meg a prépostság az eredetiek helyett. Azt a néhányat kivéve, amelyet a grandiózus másolási folyamat során kifelejtettek.⁴³

Az 1790-es tűzvész során a csornai rendház teljesen leégett, ami történetünk szempontjából szerencsés időpont, hiszen a rendházban ekkor semmilyen iratanyag nem volt – mint alább szó esik róla, a hiteleshelyé sem. Ugyanakkor a premontrei birtokokat ekkor kezelő kamara a rendházat nem, csak a gazdálkodáshoz szükséges melléképületeit állíttatta helyre, így a rend visszaállításakor, 1802-ben megkezdett felújítás idejére a szerzetesek Türrjén rendezkedtek be. Az oklevelek is ide kerültek 1806. során, egészen a rendház elkészültéig, valamint a közösség és a levéltár 1808. szeptember 29-i Csornára költözéséig.⁴⁴

⁴¹ Maksay: Kamara archívuma 39.

⁴² Már 1766-ban lajstromozó a kamaránál, 1777-től allevéltárnok, I. *Herczog József*: A magyar kamarai levéltár története III. Levéltári Közlemények 9 (1931) 235. és 244. – 1800–1811 között kamarai levéltárigazgató, I. *Fallenbüchl Zoltán*: A Magyar Kamara tisztviselői II. Józseftől a polgári forradalomig, 1780–1848. Levéltári Közlemények 43 (1972) 327–395.: 374. Utóbbi egyébként jó képességű terézianus kori tisztviselőnek írja le. – A királyi személynőkökre és ügyvezetőkre vonatkozó, 1337-tel kezdődő archontológiai gyűjtése: OSzK Kézirattár, Quart. lat. 531–532., ill. Pozsonyi Egyetemi Könyvtár (Universitný Knihovna) Ms 356. L. erről *Fallenbüchl* i.m. 334. – Főméltóságokról és főispánokról készült gyűjtése: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) E 683. Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archívuma, Libri dignitariorum Vol. 1. és 5. Sajtó alá rendezte *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főméltóságai. Budapest, 1988. és *Uő*: Magyarország főispánjai. Die Obergespane Ungarns 1526–1848. Budapest, 1994.

⁴³ Pl. DL. 1027., 2154., 6681., 10 101. (ZsO IV. 1298.), 10 165. (pedig fontos oklevél, a prépost úriszéki jogait védő királyi páten: ZsO IV. 1588.), 10 426. (*Dreska* II. 97–99.), 11 657., 12 075., 12 234. (*Dreska* II. 235–236.), 12 336, 12 657–12 658, 12 708, 13 055, 13 057, 13 873, 13 875, 14 139. (viszont az utóbbi hármat átiró DL. 14 140-et lemásolták), 14 462, 16 851 (*Dreska* III. 147.), 16 897–16 898 (*Horváth*: Győr megye 74. és *Dreska* III. 370–372., ugyanezen ügyről a harmadik jelentése eredetije visszakerült Csornára), 16 963 (*Horváth*: Győr megye 76., régi jelzete MNL OL MKA Acta ecll. 55/29., a többi csornai oklevéltől tehát egészen eltérő csomóba került), 17 028 (*Dreska* III. 154.), 17 223 (*Závodszky Levente*: A Héderváry-család oklevéltára II. Budapest, 1922. 374–375.), 18 056, 18 266, 20 838, 21 432, 21 454, 25 196.

⁴⁴ *Horváth*: Hiteleshelyi működés 15., *Kovács*: Türrje 149. és *Kovács*: 1802. 199.

A csornai országos levéltár

A monostor törökök általi feldúlása után a hiteleshelyi tevékenység már 1531-től újraindult, így a prépostság országos levéltára ismét anyaggal telt meg, azonban ennek sorsa is viszontagságosan alakult. A konvent szerzeteseinek létszáma a 15. század utolsó éveitől folyamatosan csökkent.⁴⁵ A hiteleshely működése több korábbi, néhány éves szünet után Galamboki Máté prépost halálakor, 1593 után megszűnt,⁴⁶ mégis csak III. Ferdinánd 1647. évi II. dekrétuma (121. tc.) rendelkezik arról, hogy Csornáról a vasvári káptalanhoz vigyék az országos levéltárat, lehetővé téve a másik hiteleshelynél az iratokról másolatok kiadását.⁴⁷ Hogy azok mégsem kerültek Vasvárra,⁴⁸ az az uralkodó 1655. évi IV. dekrétuma 39. törvénycikkelyéből derül ki, amelynek rendelkezése szerint az ekkor már mintegy 60 éve megszűnt hiteleshelyi működést a prépost köteles volt helyreállítani, és a győri ferencesektől vissza kellett szállítani Csornára a jegyzőkönyveket.⁴⁹ Ezek szerint a hiteleshelyi iratanyag átvészelte a győri ferences kolostor előző évi égését is.⁵⁰ Nem csoda, hogy Gallya Mihály csornai írnok nem sokkal később kelet nélkül, talán 1657 körül azt jegyezte le, hogy a mindössze 1530 óta rendelkezésre álló hiteleshelyi jegyzőkönyvek hiányosak és rendezetlenek, íveik feltehetően összekeveredtek.⁵¹ A törvénycikkelynek megfelelően aztán Szenttamási Máté prépost a korábbi, „működőképes” állapotába restitválta az autentikus pecséttel rendelkező konventet. Első kiadványa 1656-os, a következő évtől pedig zavartalan a hiteleshelyi működés, még a rend 1786. évi megszüntetése után is, lényegében a levéltárnak a rendházban maradása utolsó pillanatáig.⁵²

A csornai hiteleshely iratanyagát a felvallási jegyzőkönyvek belső címlapon álló bejegyzései szerint 1787 májusában szállították el Csornáról⁵³ meglehetősen rendetlenségben, majd három évig Budán, a hétszemélyes tábla regisztratúrájánál őrizték.⁵⁴ 1790-ben

⁴⁵ Vajk: Hiteleshely 13–14.

⁴⁶ Horváth: Hiteleshelyi működés 11–12., életére Horváth [Tibor] Antal: A csornai premontrei prépostság commendatorai a XVI–XVII. században. Keszthely, [1942] 22–23.

⁴⁷ Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár III. 1608–1657. Budapest, 1900. 501.

⁴⁸ Kovács: Túrje 78., Horváth: Hiteleshelyi működés 12–13.

⁴⁹ Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár III. 1608–1657. Budapest, 1900. 609. Egyrészt azért is csak a jegyzőkönyveket emlegetik a források, mivel más nemigen maradt a 17. sz. közepe előtti időből, másrészt az udvarnak és a rendeknek ezek voltak az igazán fontosak.

⁵⁰ Szabó György Piusz: Ferencrendiek a magyar történelemben. Budapest. 1921. 257–259.

⁵¹ *Verum ingentem defectum habuit conventus propter disturbia et haeres (!), nam solum ab anno 1530 reddita sunt prothocolla, eaque etiam confusa et attrita valdeque defectuosa.* MNL GyMSM SLT, a csornai premontrei prépostság hiteleshelyi levéltára, Protocollum 6. 8r. Egyébként előtte 1672-es, utána 1661-es iratok másolatai találhatók.

⁵² MNL GyMSM SLT. CsPPHhLt. Felvallási jegyzőkönyvek 6. kötet 1v és 10r *passim*.

⁵³ 1787. V. 7. MNL GyMSM SLT. CsPPHhLt., Felvallási jegyzőkönyvek 2., 3. és 5. kötetek belső címlapi feljegyzései. Érdekes módon az utolsó konventi kiadvány V. 10-i keltű, Horváth: Hiteleshelyi működés 16.

⁵⁴ Éppen a Csornáról érkezett iratanyag váltotta ki a hétszemélyes tábla rendeletét a kamarai iratátvételek szigorúbb szabályozására. L. Kumorovitz Bernát Lajos: A leleszi konvent országos levéltárának története. Levéltári Közlemények 10 (1932) 223–255.: 238.

pedig, hogy a környék lakosai könnyebben tudjanak oklevélmásolatokat kérni ügyeikhez, a győri káptalan vette át,⁵⁵ amely 1796 januárjában gondoskodott a dokumentumok újrakötéséről.⁵⁶ A jegyzőkönyvek 2-4. köteteinek össze-visszaságán ma is látszik, hogy a kötetek egy részét valójában csak ekkor tették aránylag rendbe.⁵⁷ A premontrei rend 1802-ben történt visszaállítása és a prépostságok egyesítése után a fent kifejtett módon 1806-ban az egyesített prépostság rendházában, Túrjén találkozott újra a hiteleshely és a magánlevéltár anyaga.

Érdekes, hogy az ekkor szintén hazakerült türjei levéltárnak csak újkori része került az anyagba.⁵⁸ A türjei rendház középkori okleveleit ugyanis 1527-ben a monostor egyéb kincseivel együtt elrabolta berekszászi Hagymási István, majd családja kihalásával a 17. század közepén annak levéltárával együtt a Batthyányak körmendi levéltárába került. Innen 1945-ben Keszthelyre, majd 1953-54. folyamán az Országos Levéltárba⁵⁹ szállították a türjei okleveleket, ahol a Batthyány-levéltárat részben elpusztító 1956-os tűzvész szerencsésen elkerülte.⁶⁰ Ennek megfelelően sem Csornán, sem a kamara archívumának *Acta ecclesiastica* sorozatának 34., részben türjei csomójában egyetlen középkori, a türjei monostorra vonatkozó oklevél sincs.

A levéltárak egyesülése után

1808 után zavartalan volt a hiteleshelyi és magánlevéltári iratok őrzése egyaránt. Az egyesített csornai, türjei és jánoshidai rend levéltára tovább gyarapodott, köszönhetően a rend működésének, és a hiteleshely a francia háborúk miatt némileg megkésett, 1812-es újraindulásának.⁶¹ Ráadásul jórészt történelmi érdeklődésből, semmint jogbiztosító céllal megindult egyes levéltárak feltárása és a csornai monostort érdeklő iratok lemásolása.⁶² A szerzetesrendek 1950. évi felosztása után rövidesen, már 1951-ben a soproni levéltárba került mindkét levéltár: 1952-es bejegyzéseket már találunk a felvállási jegyzőkönyvek

⁵⁵ 1790. III. 8. MNL GyMSM SLt. CsPPHhLt. Felvállási jegyzőkönyvek 3., 4. és 6. kötetek belső címlapi feljegyzései.

⁵⁶ Uo. Felvállási jegyzőkönyvek 2. és 4–7. kötetek belső címlapi feljegyzései.

⁵⁷ A három kötetben jóindulattal sem találunk időrendet, dokumentumok maradnak félbe, mivel második lapjuk elkallódott, piszkozat és tisztázat áll egymás után, egyes dokumentumok derékszögben elfordítva vannak bekötve stb.

⁵⁸ Ha szervezetileg nem is, a prelátusok személyében már 1741–1766 között egyesítve lett a két prépostság. A türjei levéltár Csornára szállításának azonban ekkor még nincs nyoma, és a levéltári anyag szerkezete sem árulkodik erről.

⁵⁹ Ma: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.

⁶⁰ Kovács Túrje 18., 47. és 183.

⁶¹ A legutolsó csornai hiteleshelyi okmány 1850-ből való.

⁶² Például: GyMSM SLt. Sopron város tanácsülési jegyzőkönyvei. Vol. 45. 1636. máj. 28-i bejegyzés 148–149. = CsPPLt 14/2/15. (19. századi másolat – DF. 264 832.). Kiadásait I. Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete und Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg II. Szerk.: Lindeck-Pozza, Irmtraut. Graz – Köln, 1965. 110–111.

másolati példányaiban. A megyei levéltár rendezte az iratanyagot, új soproni DL. jelzete-
ket⁶³ adva az ekkor kiemelt középkori okleveleknek.

A szerzetesi élet 1990-es újraindulásakor azonnal felmerült az iratanyag visszaigény-
lése. A folyamatot elsősorban Kovács Imre Endre rendi levéltáros mozdította előre, azon-
ban az alkalmas raktár kialakítása miatt a megvalósítás elhúzódott. Végül 1998-ban és
2004-ben került vissza ismét Csornára a magánlevéltár, míg a hiteleshelyi levéltár a mai
napig a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában ta-
lálható.⁶⁴

⁶³ SDL. 5201–5792.

⁶⁴ A legutóbbi eseményekről tájékoztat Turbuly Éva segédlete a soproni levéltárban.

SOPRONI ARCOK

Nagy Roland – Turbuly Éva

In memoriam Mollay Erzsébet
(1949. október 31. – 2018. február 15.)

Mollay Erzsébetet joggal nevezhetjük a magyarországi néderlandisztika megteremtőjének. Tanulmányait germanistaként kezdte, német nyelv- és irodalmat tanult a 70-es években az ELTE-n. Németes tanulmányai mellett részt vett az egyetemen szervezett első holland nyelvkurzuson, majd 1976-tól édesapja, Mollay Károly buzdítására, maga kezdte oktatni a holland nyelvet alma materén. Az ezt követő évek során ő fektette le a magyarországi néderlandisztika alapjait az ELTE-n. 1983-ban védte meg *Növénynevek Melius Herbáriumában* című doktori dolgozatát *summa cum laude* minősítéssel.

A magyarországi néderlandisztika megszületésében betöltött kulcsfontosságú szerepét mi sem példázhatná jobban, mint hogy az ő – és valamikori diáktársa, Sándor Anna – nevéhez fűződik az első magyaroknak szóló holland nyelvkönyv, a *Kevés szóval hollandul*, melyet 1980-ban adtak ki a Tankönyvkiadó gondozásában. Legmeghatározóbb műve, a minden holland nyelvvel foglalkozó számára nélkülözhetetlen *Holland–magyar kéziszótár* hosszú évek kitarató és végtelenül alapos munkájának gyümölcseként 2002-ben jelent meg a Grimm Kiadó gondozásában. A mű 2008-ban – a díj alapításának második évében – megkapta a Magyar Tudományos Akadémia „Kiváló Magyar Szótár” díját.

1976-tól egészen 1995-ig vezette a mai Néderlandisztika Tanszék elődjét az ELTE-n. Néderlandisták nemzedékeit oktatta holland nyelvre, kultúrára, történelemre, de elsősorban nyelvészetre, a leíró nyelvtantól a középkori szövegolvasásig. Későbbi kollégái és a jelenlegi három magyarországi holland tanszék oktatói javarészt az ő tanítványaiból kerültek ki. Mindig is szeretett tanítani, és noha szigorú volt, egyszersmind következetes, kristálytisztán logikus, végtelenül korrekt és mindig segítőkész. Nem véletlen, hogy élete első és utolsó szakmai munkája is a holland nyelvoktatáshoz kötődik: első műve a már említett holland nyelvkönyv volt, utolsó pedig egy egyetemi hallgatóknak szóló holland nyelvtan. Szakmai pályafutásának különleges ívéről legékesszólóbban mégis az tanúskodik, hogy nyugdíjba vonulásakor az általa felépített tanszéket első csoportjának egyik tanítványa vezette, miközben utolsó csoportjának egyik hallgatója éppen új oktatóként csatlakozott a tanszékhez.

Minden túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a magyarországi néderlandisztika mára már három tanszéken virágzó fája az ő gondos ápolása révén szökkent szárba és hozta meg első virágait. Noha mély fájdalommal búcsúzunk Tőle, azért mégsem keserű a szívünk, mert tudjuk, hogy meghatározó életműve tovább él és további szirmokat bont a magyarországi néderlandisztikában, kollégái és diákjai munkájában.

A Soproni Szemlében azonban nemcsak a magyarországi néderlandisztika egyik megteremtőjeként, kiemelkedő művelőjeként emlékezünk rá. **Őt és családját szoros szálak fűzték Sopronhoz.** Nagybátyja, Mollay János városi vezető tisztviselőként keményen küzdött a Soproni Szemle újraindításáért az 1950-es évek közepén. Később az egyetem gazdasági főigazgatójaként szolgálta városát. Édesapja, Mollay Károly, a neves germanista első tanulmányát a Soproni Szemlébe írta, aminek már a háború előtt szerkesztője, 1970-től 1997-ig, haláláig a főszerkesztője volt. Lánya saját jogon lett a hazai néderlandisztika megkerülhetetlen alakja; mindemellett Sopron, a Soproni Szemle mindvégig kiemelt jelentőségű maradt az életében. Támogatta, segítette feladatai ellátásában idős édesapját, olykor a szerkesztőségi ülésekre is elkísérte. Halála után elkezdte a jelentős hagyaték, a tudományos kéziratok, a tudósi és magánlevelezés, a családtörténeti dokumentumok, valamint az értékes, germanisztikai és helytörténeti irányultságú szakkönyvtár anyagának feldolgozását, a fontosabb fotók és dokumentumok szkennelését, tematikus rendszerezését. A munkát sajnos már nem tudta befejezni. A soproni vonatkozású forrás-másolatok és cédulák egy része a 2000-es évek elején a Soproni Levéltárba került, az anyag tudománytörténeti és helytörténeti szempontból igazán értékes része, benne a Soproni

Szemle szerkesztői levelezésével azonban már **nem jutott el a közgyűteménybe. A helytörténeti kiadványokat tervei szerint azokat gyűjteményként egyben tartva a Berzsenyi Dániel Evangélikus Líceum könyvtárának kívánta adományozni.**

Édesapja születésének 100. évfordulójára 2013. november 14-én konferenciával és emléktábla avatással emlékezett a Soproni Levéltár, együttműködve a Városszépítő Egyesülettel és a helyi közgyűjteményekkel. A szervezésben Mollay Erzsébet is tevékenyen részt vett, és **Édesapám hagyatékából tanulom Sopront** címmel ő tartotta meg a nyitóelőadást. Az írott változat Írásos és rajzos szemelvények édesapám hagyatékából címmel jelent meg a Soproni Szemle 2013. évi 4., tematikus számában, amelyet a folyóirat Mollay Károly emlékének szentelt. A Városszépítő Egyesület a konferencia napján emléktáblát avatott a tudós szülőházának falán a Balfi utca 24. alatt, ahol Józán Tibor elnök mellett ő emlékezett az ünnepeltre.

2014-ben 150.000 forintos adománnyal támogatta a Városszépítő Egyesületet, az összeg teljes egészében a Soproni Szemle kiadására fordítódott. 2014-15. folyamán a szerkesztőség munkáját segítve aktívan részt vett a folyóirat cikkeinek nyelvi-stilisztikai ellenőrzésében, sebési pontossággal javította a szerzők pongyola vagy nyelvtanilag nem megfelelő mondatait. Munkájáért díjazást nem fogadott el, és azt sem engedte, hogy neve felkerüljön a munkatársak közé.

Évente többször megfordult Sopronban, Halottak napja előtt mindenképpen. Meglátogatta itt élő rokonait, barátait, gondozta a családi sírhelyeket, több éves kitaró munkával próbálta elérni, hogy azok – egyik a régi, másik az új Szent Mihály temetőben – műemléki védelmet kapjanak. Sajnos, fáradozását nem koronázta siker.

Korábbi súlyos betegsége, a kezelés következményeként mozgása az utóbbi években megnehezült. Kitaró tornáztatással, nyaranként a siófoki kertben – a soproni földművelő ősök hagyatékaként nagy kedvvel végzett – kemény kerti munkával, csodálatra méltó akarattal és elszánással kerekedett felül a nehézségeken. Tele volt tervekkel, feladatokkal, ezért is álltunk döbentén és értetlenül váratlan és gyors távozásáról értesülve. Hiányozni fog csendes, a humort sem nélkülöző egyénisége, elkötelezettsége, tenni és adni akarása. Újra elment egy soproni polgár, aki nem szavakkal, hanem csendes tettekkel bizonyította a gyökerek, a város iránti elkötelezettségét.

Bár évekkel ezelőtt túllépte már a nyolcadik „X”-et is, ám e a tiszteletre méltó életkor szellemén nem volt érezhető! Mindazok, akik ismerték, személyében a burgenlandi történetkutatás doyenjét tisztelhatték. Harald Prickler 1934. október 17-én született az egykor Sopron megyei Locsmádon (Lutzmannsburg), és 2018. április 8-án, Kismartonban (Eisenstadt) hunyt el.

A szülőhelyén elvégzett alsófokú tanulmányait követően, 1952-ben a bécsi Bundesrealgymnasium diákja lett. Középfokú tanulmányai után történelmet és angol nyelvet tanult a bécsi egyetemen. 1957-ben megvédett disszertációja a dél-burgenlandi

(egykor Vas megyei) borostyánkői uradalom története volt. Ezt követően, 1956 és 1959 között az osztrák történészképzés vezető intézménye, az Institut für Österreichische Geschichtsforschung falai között bővítette és szilárdította meg tudását. Ezt követően a Burgenlandi Tartományi Levéltár levéltárosa lett. 1963-ban átmenetileg az intézmény osztályvezetőjévé nevezték ki. 1994-ben, munkássága elismeréseként kapta a Valóságos Udvari Tanácsos (*Wirklicher Hofrat*) címet. Ugyancsak 1994-ben, hatvanadik születésnapján osztrák és magyar történészek ünnepi tanulmánykötettel köszöntötték őt.¹ 1996-ban vonult nyugdíjba. Úgy tűnt, hogy követője legidősebb fia, Leonhard Lesz (1968–2007), aki azonban türelemmel viselt betegségben tragikusan fiatalon távozott közülünk.

A nyugdíj és a családi tragédia ellenére Harald Prickler kapcsolata nem szakadt meg sem a Tartományi Levéltárral, sem az őt körülvevő tudományos közzeggel. Továbbra is aktívan kutatott és kitűnő munkákkal örvendeztetett meg mindnyájunkat. Egy évtizeddel később, 2004-ben, egykori kollégája, Felix Tobler, a *Burgenländische Heimatblätter* hasábjain köszöntötte a burgenlandi történetírás nemzetközileg elismert személyiségét. Prickler mindnyájunk örömeire továbbra is folytatta az elmélyült kutatómunkát, olyannyira, hogy egy kéziratban maradt kötete jelenleg is kiadásra vár.

Évfordulós alkalmak idején megjelentetett bibliográfiái alapján kutatásainak időhatárait a 16–19. század közé tehetjük, témáikat tekintve pedig a Burgenland-kutatás teljességét felölelték: település- és uradalomtörténet, kézművesipar-történet, az etnikai és felekezeti kisebbségek története, a szőlőművelés és borkereskedelem története. E tanulmányok kézbevétele után és szakmai életútján végig tekintve feltétlenül ki kell emelnünk, hogy nem csak Burgenland, de a határos területek, elsősorban Moson, Sopron és Vas megyék 1848 előtti történetkutatásának is meghatározó személyisége volt. Gyakran találkozhattunk vele e levéltárak kutatótermeiben, miként otthonosan mozgott mind az osztrák, mind a magyarországi, országos levéltárakban is.

Gyakori résztvevője volt a térség nemzetközi konferenciáinak, többek között az 1969-ben az 1664-es Szentgotthárdi csata évfordulójára létrehozott, évtizedekig fontos kultúrdiplomáciai szerepet betöltő „Mogersdorfi Nemzetközi Kultúrtörténeti Szimpózium” (*Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf*) rendezvényeinek, illetve az öszönként megrendezésre kerülő „Szalónaki Beszélgetések” (*Schlaininger Gespräche*) konferencia sorozatnak. Az 1990-es években történész kutatóként ő is alakítója volt annak a kulturális és tudományos területen tapasztalható váltásnak, melynek során a burgenlandi tartományi kormányzat az éves tartományi kiállítások tematikájában nyitott a herceg Esterházy család irányába, és amely 1993-ban a *Bollwerk Forchtenstein*, 1995-ben pedig a *Die Fürsten Esterhazy* c. kiállítások megrendezését eredményezte.

A soproni levéltárosok közül legtöbbit Tirnitz Józseffel dolgozott együtt. Ő lektorálta az 1767. évi úrbérrendezés Sopron vármegyei kilenc kérdőpontos vizsgálatának német

¹ Beiträge zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes. Festschrift für Harald Prickler zum 60. Geburtstag. Hg. von Felix Tobler et al. Eisenstadt, 1994.

nyelvű dokumentumait közreadó kötetet,² és pályatársa iránti tiszteletét a Soproni Szemle Tirnitz József-émlékszámban közölt tanulmányával is kifejezte.³ Egy magyarra fordított publikációja a Soproni Szemle soproni és Sopron megyei zsidósággal kapcsolatos tematikus számában is közlésre került.⁴ Mindig megújuló érdeklődését, kiterjedt és mély szakmai tudását kitűnően illusztrálja az a tény, hogy a locsmánci molnárokról és céhükről írott monográfiájában, a Soproni Levéltárban feltárt magyar nyelvű forrásokat is átírt és közzétett.⁵

Szerencsésnek mondhatják magukat mindazok – köztük e sorok írója is –, akik ismerhették őt, s emlékét hosszan és szeretettel őrizhetik!

A fotón jobbról balra, dr. Johann Seedoch, Harald Prickler és Stefan Behofsits, a Burgenlandi Tartományi Levéltár munkatársai. 1993 karácsonya

² Tirnitz József: Antworten auf die neun Fragepunkte der Maria Theresianischen Urbarialregulierung im Komitat Sopron/Ödenburg. II. Deutsche Bekenntnisse (1767). Sopron – Eisenstadt, 1999.

³ Harald Prickler: Der Ödenburger Bierbraumeister Samuel Wilcky († 1709). Soproni Szemle 62 (2008), 47–50.

⁴ Harald Prickler: Zsidók Ruszton. Soproni Szemle 49 (1995), 28–37.

⁵ Harald Prickler: Die Lutzmannsburger Müller und ihre Zunft. Eisenstadt, 2004. (Burgenländische Forschungen 89.).

SOPRONI KÖNYVESPOLC

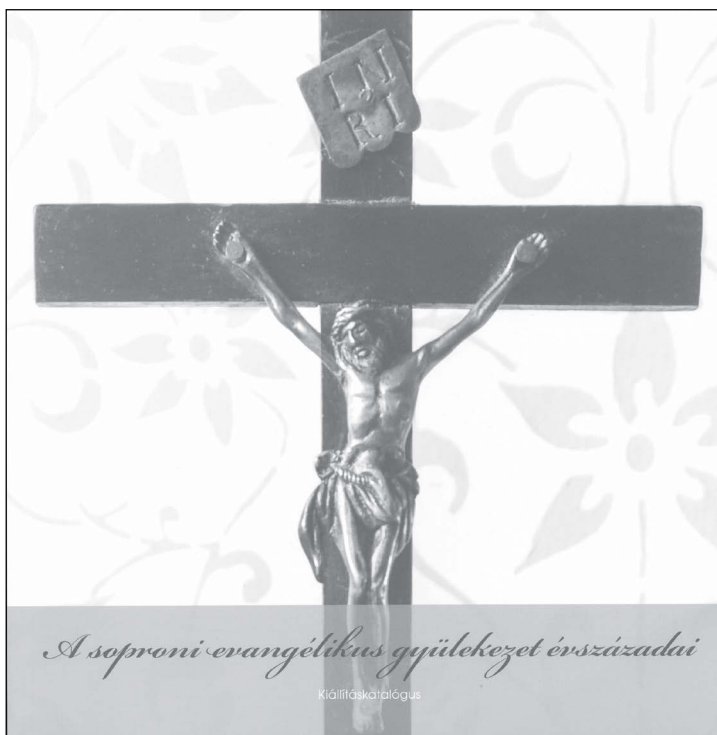
Gálos Miklós

Krisch András – Tóthné Szlavkovszky
Mariann: A soproni evangélikus gyüle-
kezet évszázadai. Kiállítási katalógus.
Soproni Evangélikus Egyházközség
Gyűjteményei, Sopron, 2017. 110 p.

A soproni evangélikus gyülekezet alapításának 450. évfordulóján, 2015 októberében nyílt meg a Soproni Evangélikus Gyűjtemények új állandó kiállítása az egykori evangélikus népiskola Színház utcai épületében. A kötet szerzői és Alpárné Szála Erzsébet által rendezett válogatás a gyűjtemény levéltári, könyvtári, valamint képző- és iparművészeti anyagából elsősorban a gyülekezet történetét kívánja bemutatni, ám **jelentősége jóval túlmutat a felekezeti határokon.** A gyülekezet és a város történetének szoros összefonódása miatt nélküle Sopron története sem érthető meg teljesen, az itt látható tárgyak tekintélyes részének magas művészi színvonala és kiemelkedő jelentősége pedig országosan is figyelemre méltóvá teszik az új állandó kiállítást.

Az új rendezés előzményének tekinthető a Templom utcai parókia épületében 1986-ban megnyílt tárlat. Ahogy azt is kiállítási vezető kísérte, úgy megújult változatához is katalógus csatlakozik. Az akkori szerény, kétnyelvű füzet helyett most magyar és német nyelven külön kötetek jelenhettek meg. A kézbeillő formátumú, több mint száz, többségében színes képpel illusztrált kiadvány a gyűjtemény két munkatársának műve, amely egyben azt is jelzi, hogy a kiváló anyag értő kezekben van. A bravúrosan kialakított, de a műtárgyak gazdagságához mérten azért szűkös tér kevésbé a helyszínen kalauzoló vezetőt kívánt – a kiállítás követhető tagolása, gazdag feliratozása ezt amúgy sem tesz szükségessé –, mint inkább egy, a látottakon elmélyedni kívánó látogató emlékeit megőrző kiadványt. Ennek a kötet a kiállítás hangulatát megőrző színvilágával, pompás grafikai kivitelezésével maradéktalanul meg is felel.

A bevezető tanulmány a protestáns tanok megjelenésétől a soproni németiség kitelepítéséig vezeti végig olvasóját a gyülekezet és város történetén. Az adatokban gazdag, ám ennek ellenére olvasmányos szöveg könnyen követhető tagolásával, jól megválasztott egyedi példáival teszi átélhetővé a gyülekezet **életének felívelő szakaszait és súlyos megpróbáltatásait.** Az írást nem tudom eléggé méltatni. A felekezeti és nemzetiségi elfogultságtól mentes előadásmód – a soproni evangélikusok hányattatott sorsát tekintve bőven lett volna alkalom hazabeszélni – példamutató történészi munkát sejtet. A feldolgozás korszerűségét jelzi az eseménytörténeti elbeszélés gazdagítása szociográfiai, lelkeség- és jogtörténeti elemekkel. Bár a szövegtől idegen bármiféle keserűség, az olvasóban óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy miért ilyen, kényszerű megtorpanásokkal teli, zaklatott élet jut hazánkban egy olyan közösség osztályrészéül, amely mindig a város – és sokszor országhatáron is átnyúló környéke – javát szolgálta. Illusztrációként egy-egy családfe-

térkép és grafikon segít abban, hogy a szöveg szűk terjedelme ellenére a lehető legátfogóbb képet nyújthassa.

A könyv derekát jelentő vezető hűen követi a kiállítás felépítését, így annak jóleső változatossága a katalógust is kellemesen élénkíti. Kéziratok, nyomtatványok, metszetek, festmények és fotográfiák váltakoznak a vas- és üvegművesség, bútór- és ötvösművészet emlékeivel. A gyülekezet lelkészeinek és kiemelkedő személyiségeinek imponáló arcképcsarnokát remekbe szabott kismonográfiák kísérik. Az életút ismertetését anekdotikus elemek színesítik, így tudjuk meg például, hogy az ellenreformáció által egy időre Sopronból elüldözött lelkésznek, Sowitsch Kristófnak saját kulcsa volt a jezsuiták kertjéhez. A mai olvasóhoz ily módon közel kerülő személyek képmásai mellett prédikatori és gyülekezetszervezői munkájuk, valamint szerteágazó irodalmi, tudományos és műgyűjtői tevékenységük dokumentumai láthatók. Az egyes műtárgyakhoz tartozó tételleírások jól egészítik ki az életrajzokat.

A gyülekezet történetéhez kevésbé kapcsolódó, bár önmagukban gyakran jelentős festményeknek és ötvösmunkáknak ennél jóval rövidebb ismertetés, néhány esetben csak alapadatokra szorítkozó megnevezés jutott. A meghatározások – hála az adott terület szakértőinek segítségéért – azonban ezekben az esetekben is szabatosak. Főleg a kiemelkedő jelentőségű 17. századi ötvösanyag esetében a kötet szakirodalomként való használata javára vált volna az egyes műtárgyak részletesebb ismertetése. Azt ugyanakkor

el kell ismernünk, hogy jelen formájában a katalógus jobban tud koncentrálni a kiállítás gyülekezettörténeti mondanivalójára.

Az állandó kiállítási vezetők örök problémája, hogy a katalógus csak megszületése pillanatában tudja pontosan leképezni az adott tárlatot. A nevük által sugalmazottól eltérően az állandó kiállítások sem változatlanok, időről időre – műtárgyvédelmi okokból, restaurálásokat követően – bizonyos tárgyak cserélődnek bennük. E kötetet kevésbé kezdi majd ki az idő, köszönhetően annak, hogy nem minden kiállított tárgy szerepel a katalógusban. A döntést csak helyeselni tudjuk, még akkor is, ha a kihagyott műtárgyak között jelentősebbek is akadnak.

A kötet elegáns megjelenése, áttekinthetősége a tördelést végző Mihala Juditnak köszönhető. A választott betűtípus jó olvashatóságot biztosít, szöveg és kép összetartozása mindig egyértelmű, fáradságos keresgélésre nincs szükség. A változatos elrendezés igen szép oldalpárokat eredményezett. Az egyes képek méretének kiválasztása sokszor sikeres, bár előfordul, hogy részletekben szegény, jelentéktlenebb tárgynak jutott túl nagy, vagy fontos műtárgynak túl kicsiny kép. A gyülekezet egyik legjelentősebb kincsének, a Gálffy Ádám megrendelésére Hans Jakob Baur augsburgi műhelyében készült 17. századi keresztelőtálnak sem méretét, sem jelentőségét nem érzékelteti az apró kép, míg egy teljesen dísztelen és meglehetősen érdektelen 19. század végi kehelynek egész oldal jutott (77. o.).

A fotóanyag, Tóth Tamás Richárd munkája ízléses, a beállítások gyakran ötletesek. A kelyheknél a választott alulnézeti perspektíva azonban aránytalanná teszi a tárgyakat, a Lorenz Biller serlegére helyezett paténa trébelt díszítésének csak a fonákját látjuk (82. o.). Az ötvöstárgyokról készült egész oldalas képek azt is megmutatják, hogy milyen nehezen fotózhatók ezek a tárgyak, a fényképezőgép sehogy sem talál fókuszt az aranyozott felületen. Ezért is elismerésre méltó a képek többségének élessége, a tárgyak volumenének érzékeltetése. Sajnálatos, hogy a kötetben nincsenek részletfotók. Éppen a jelentős ötvös-munkák egy-egy részlete többet árulna el a tárgyról, mint a csillogó összkép.

A kötet német változatának nyelvezete szabatos és természetesen gördülő. A fordító Krisch Imre hűen követte a magyar eredetit. Ennek eredményeképpen a két kötet azonos oldalbeosztással készülhetett el, ám ugyanez néhol érezhetővé teszi a szöveg magyarból fordított voltát. A stilisztikai élénkítésre használt szinonimák helyett gyakran akadunk szóismétlésre (*kép és festmény* a magyar, mindkétszer *Gemälde* a megfelelő német mondatban, 37. o.) A német szöveg a széleskörű ismeretanyagot kívánó terminusokat többségükben jól adja vissza, az olyan pontatlanságok, mint egy ezüsből készült pohár *Becher* helyett *Glas*-ként való feltüntetése (34. o.) nem sokat rontanak az összképen.

A kötetet a soproni lelkészek teljes névsora és a felhasznált irodalom jegyzéke zárja. Egyetlen rövid előszava pedig – köszönet azért, hogy a kötetet kiadó gyülekezet ellen tudott állni annak a kísértésnek, hogy itt mindenféle rendű-rangú neves személyiségek ajánló sorai kövessék egymást – az evangélikus templom 17. század végi perselyládájának üzenetét felhasználva tud szólni gyülekezetről, műgyűjtésről és arról a Jézus Krisztusról, aki a kiállításnak és a katalógusnak is a középpontjában áll.

A katolikus megújulás magyarországi történetének kutatása iránt az utóbbi évtizedekben fokozott érdeklődés mutatkozik: az egyházi infrastruktúra 18. századi újjáépítése, a magyar klérus szentszéki kapcsolatai, vagy éppen a szerzetesrendek kora újkori története számos kötet és tanulmány témájául szolgált az elmúlt időben. Az új lendületet vett egyháztörténeti kutatások vonalába illeszkedik jelen tanulmánykötet is, mely a győri Szent Ignác-templom használatba vételének 375. évfordulója alkalmából jelent meg. A 2016-ban rendezett tudományos konferencia előadásai kibővített formában kaptak helyet a szép kivitelű, gazdagon illusztrált kötetben.

A könyv nem csupán az egykori jezsuita (ma bencés) templom szűkebb értelemben vett építéstörténetére koncentrál, hanem a rend tevékenységét szélesebb perspektívából szemlélve a címben megfogalmazott „jezsuita jelenlét” minél teljesebb bemutatására törekszik. A tanulmányok a rendház, a templom, a kollégium, illetve a vallásos társulatok működését többféle forráscsoporton keresztül megragadva a rend győri intézményeinek társadalmi kapcsolatrendszerét, hitéleti, oktatási és szociális funkcióit is tágabb kontextusba helyezik.

Az első tanulmányban *Fazekas István* és *Kádár Zsófia* a templom támogatói körének rekonstrukciójára tesznek kísérletet. Sorra véve az építéstörténet fontosabb állomásait, kirajzolódik annak a támogatói csoportnak az összetétele, amely adományaival lehetővé tette az egyes épületrészek, oltárok elkészítését, vagy éppen a liturgikus felszerelés beszerzését. Az építkezés ugyanis nem egyetlen fundátor nagyobb alapítványából, hanem egyfajta közösségi összefogás révén, sok-sok kisebb adományból jöhetett létre: a város lakosságának legkülönbözőbb elemei pénzösszegekkel, értéktárgyakkal vagy ingyenmunkával járultak hozzá a munkálatokhoz. A támogatók között egyaránt megtaláljuk a vagyonos városi polgárokat és nemeseket, a katonaság vezető személyiségeit, illetve a klérus képviselőit, ezáltal a jezsuiták működésének társadalmi beágyazottsága is kirajzolódik előttünk.

E támogatói kör elemzése egyúttal át is vezet bennünket az első nagyobb tematikus egységbe – ez talán a kötet legnagyobb volumenű és leginkább adatgazdag része – mely a jezsuita rendház és gimnázium történetét járja körül. *Fazekas István* tanulmánya a korabeli Győr társadalmi életéről nyújt átfogó képet: milyen körülmények közé érkeztek meg a jezsuiták, milyen nehézségekbe ütközött a letelepedésük, milyen feladatok vártak rájuk. A város speciális helyzete miatt többféle konfliktusforrással is számolhatunk: a polgári és katonai igazgatás kettős jelenléte, a székeskáptalan – mint a település földesura – és a városból egyre inkább kiszoruló püspök közötti érdekellentétek időről időre összeütkezésekhez vezettek. A viszonyrendszer fontos alkotóelemei a különféle anyanyelvi csoportok (magyar, német, olasz, szerb), melyek azonban sokféle társadalmi státusú és jogállású személyt magukba foglaltak. Vallási szempontból sem mutat egységes képet a lakosság,

hiszen az evangélikus és református közösségek, változó körülmények között ugyan, de végig fennmaradtak a század folyamán. Ez a társadalmi, nyelvi, felekezeti sokszínűség kiváló terepet biztosított a jezsuiták térítő, lelkipásztori, oktatási tevékenységéhez, emellett számos kihívás elé is állította a rend helyi képviselőit.

Jelentős új kutatási eredményeket vonultat fel *Kádár Zsófia*, aki a jezsuiták éves jelentéseinek (*litterae annuae*) keresztül tematikusan mutatja be a győri jezsuita kollégium összetett funkcióit. Az intézmény ugyanis nemcsak gimnáziumként, hanem rendházként, templomként, missziós és birtokigazgatási központként is működött. Az iskolai oktatás folyamatos biztosítása mellett a páterek részt vettek a város és a környékbeli falvak pasztorációjában, illetve a dunántúli missziók fenntartásában is. Emellett megismerkedhetünk a rendház felépítésével és működésével, melyben a laikus testvérek is jelentős szerepet játszottak.

Kökényesi Zsolt szintén friss kutatásai alapján, az intézmény matrikuláit feldolgozva nyújt átfogó, problémafelvető elemzést a kollégium működéséről, illetve részletesebben vizsgálja egy kiemelt csoport, a főnemesi diákok jelenlétének alakulását az 1630–1773 közötti időszakban. A tanulók összlétszámának évenkénti alakulása, valamint az osztálylétszámok változása szoros összefüggésben áll az iskola regionális jelentőségével, pillanatnyi népszerűségével, de az aktuális események – háborúk, járványok – hatása is azonnal megmutatkozik, többnyire létszámcsökkenés formájában. Bár a győri kollégium a leglátogatottabb intézmények közé tartozott, átlagosan 300–500 fős tanulólétszámmal, a főnemesi családok körében nem volt kimondottan népszerű az iskola. A főrangú ifjak a diákság összlétszámának 0,5 %-át tették ki, és a legtöbb esetben mindössze egy vagy két osztályt végeztek el itt, majd más jezsuita iskolákban folytatták tanulmányaikat. Az kollégium célja tehát nem az elitképzés volt, hanem a lehető legszélesebb földrajzi és társadalmi kör felölelése.

A második fejezetben a Szent Ignác-templom művészeti koncepciójába pillanthatunk be a művészettörténet szemével. *Galavics Géza* a Szent Ignác-templom mellékoltárainak ikonográfiai programján keresztül mutatja be, hogyan fordítható le a képzőművészet nyelvére a jezsuiták társadalmi kapcsolatrendszere. A győri templom ikonográfiai készlete némiképp eltér a hagyományos jezsuita eszköztártól, és érzékenyen reflektál a rendnek a város lakóival kialakított viszonyára. Különösen az 1646-ig elkészült négy mellékoltárra jellemző, hogy témaválasztásuk tükrözi a donátor személyiségét, miközben az adott földrajzi-társadalmi kontextus is markánsan kidomborodik. Szemléletes példa erre a Szent Pál-oltár, melynek oltárképe Szent Pál damaszkuszi látomását ábrázolja, a jelenet háttérében viszont Győr látképét ismerhetjük fel. A névazonosság mellett a katonai tematika is a konvertita donátorra, Sibrik Pál főkapitány-helyettesre utal vissza. Az elemzés aprólékos részletességgel tárja fel az ehhez hasonló finom kapcsolódási pontokat, melyek jellemzőek a templom egész 17. századi művészeti koncepciójára.

Serfőző Szabolcs az épület 18. századi átalakításának, a liturgikus tér megújításának folyamatát tekinti át: ekkor készült el a templom új főoltárképe, mely Szent Ignác megdicsőülését jeleníti meg, és szorosan összekapcsolódik a szent mennybemenetelét ábrázoló mennyezetképpel. Ezek az illuzionisztikus ábrázolások a rend sajátos művészet-

eszményének megnyilvánulásaiaként is értelmezhetőek, melynek központi eleme az erős érzelmi hatás kiváltása a vizualizáció erejével. Kiegészülve a jezsuiták Mária-kultuszát propagáló Angyali üdvözlettel, az egész belső kialakítás egységes, jellegzetesen jezsuita ikonográfiai programot alkot.

A harmadik fejezet tanulmányai egy-egy sajátos forráson vagy forráscsoporton keresztül mutatják be a jezsuita rend társadalmi beágyazottságát, illetve a korszak másik jelentős szerzetesközösségével, a ferencesekkel történő összehasonlításra is némi alapot szolgáltathatnak.

Horváth József az egyházi intézmények javára tett kegyes hagyományokat kereste a győri végrendeletekben: mely intézmények voltak a kedvezményezettek, milyen jellegű és értékű adományokat kaptak. A számszerű adatok alapján a ferencesek kedveltebbek voltak, mint a jezsuiták, ugyanakkor a végrendeletekből is kiténik az a sokszínűség, amely a jezsuita rend támogatói körének anyagi és társadalmi státuszát jellemezte.

A jezsuiták által gondozott laikus társulatoknak több típusa is kialakult a megszólítani kívánt társadalmi rétegeknek megfelelően, s Győrben is több konfraternitás működött a rend ellenőrzése alatt. Ezek közül kettőt, az urak *Patrona Hungariae*-társulatát és a Győzedelmes Mária-kongregációt mutatják be *Kádár Zsófia*, illetve *Székely Zoltán* tanulmányai. Az társulatok elsősorban nyelvi alapon szerveződtek: előbbi „úri” társulatot a magyar lakosság számára hozták létre, utóbbi a város német katonaságát kívánta összefogni. A társulati könyvek adatainak segítségével feltérképezhető, kik voltak a társulatok tagjai és tisztségviselői, hogyan működtek és mely társadalmi rétegeket tudták megcélolni ezeken keresztül a jezsuiták. A Győzedelmes Mária-kongregáció albuma emellett művészettörténeti szempontból is érdekes, hiszen szokatlanul díszes, reprezentatív jellegű votívképek ékesítik.

Barkó Gábor Ágoston tanulmánya a címében foglaltaktól némiképp eltérve nem kimondottan a városi térhasználatot állítja a középpontba, inkább a ferencesek működéséhez szolgáltat adalékokat, elsősorban a templom építésével, berendezésével és a barátok tevékenységével kapcsolatban. A rend győri ténykedéséről ez idáig kevés információval rendelkezünk, ugyanakkor a kötet munkálatai során előkerült egy eddig lappangó irategyüttes, a mariánus provincia levéltárából hiányzó, győri kolostorra vonatkozó ladula. Az anyag feldolgozására és beépítésére jelen keretek között a szerzőknek már csak minimális mértékben nyílt lehetőségük, ugyanakkor a szerencsés felfedezés utat nyithat a további kutatások előtt.

Nem pusztán egy jeles alkalomról való megemlékezés tehát ez a tanulmánykötet, hanem egyedi célkitűzésével, invenciózus látásmódjával mintaként szolgálhat a hasonló tematikájú feldolgozások számára. Külön érdeme az új kutatási eredmények bemutatása, illetve az ezekhez kapcsolódó forrásközlések a tanulmányok végén. Egyetlen apró kritika talán a betűméret választását illetheti: a kevésbé sűrű szedés kényelmesebb olvasást tehetett volna lehetővé. Ettől eltekintve mind tartalmában, mind küllemében igényes, színvonalas kiadvány kerülhet az olvasó kezébe, amely a szakmai közönség és a téma iránt érdeklődők számára egyaránt számos érdekességet tartogat.

Horváth József nagy ívű áttekintése Győr kora újkori lakosságának mindennapi életéről a szerző 2009-ben az ELTE Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékén megvédett PhD disszertációján alapul. Már a disszertáció is csaknem három évtizedes kutatói munkásságát összegzi: egyetemista korától, 1980-tól kezdve szeminárium- és szakdolgozatát, egyetemi doktori értekezését, több tucat tanulmányt és három kötetnyi, mintaszerűen közreadott forráskiadványt mind-mind a testamentumok felhasználásával készítette el. Hogy ez a forrástípus mennyire hozzátartozik egyéni profiljához, azt legjobban egy önvallomás mutatja. Disszertációjának témavezetője, Bácskai Vera 65. születésnapját köszöntő tanulmányának ugyanis a következő címet adta: „Egy végrendeletkutató tapasztalataiból.”¹ Nagy nyeresége a magyar társadalomtörténeti kutatásnak, hogy Horváth József számos hivatali teendője mellett vállalkozott a disszertáció könyvvé formálására. Ebbe már beledolgozta annak a csaknem tucatnyi cikknek a tanulságát is, amelyet a disszertáció leadása után jelentetett meg a győri végrendeletek gazdag tárházának kiaknázásával. Az eredmény egy friss szemlélettel megfogalmazott, az élet teljességét átfogó, izgalmas és olvasmányos összefoglalás.

A munka rendkívül alapos kutatástörténeti összefoglalóval indul, amely kiterjed a végrendeletet hátrahagyó minden társadalmi csoportra (polgárok, parasztok, nemesek) és a történeti Magyarország egészére – ezen belül nagy hangsúlyt kap az Alföld, ahol e forráscsoport társadalomnéprajzi felhasználása a legnagyobb hagyományra tekinthet vissza. Ezt követően áttekinti a forráshelyzetet, a 17. századból fennmaradt végrendeleteket – itt már elsősorban a mai Magyarországra és a kiadott anyagra koncentrálva.

A bevezető áttekintés után tér át Horváth József saját forrásanyaga, a 17. századi győri végrendeletek bemutatására. Példamutató alapossággal veszi sorra a kutatásba bevont, illetve abból alapos indokkal kizárt források számát, keletkezését és őrzőhelyeit. Kiemelendő, hogy ez utóbbi az elmúlt évtizedek során jelentős változáson ment keresztül. a magyar levéltári rendszer átalakulása miatt. Jelenleg három gyűjtemény őrzi a fennmaradt 880 győri testamentum döntő többségét: a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, valamint legnagyobb számban a Győri Egyházmegyei Levéltár. A győri székeskáptalan ugyanis hiteleshelyként három, időben egymást követő testamentumkönyvbe másolta be ezeket az iratokat. Mint említettem, Horváth József a szorosán vett 17. századot választotta kutatásai keretétül, bár Győr történetének belső logikája szerint – amiről egyébként a következő, „Kik voltak Győr lakói a 17. században” című fejezetben szintén jó áttekintést találunk – más lehető-

¹ Horváth József: Egy végrendeletkutató tapasztalataiból. In: Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. Szerk. Á. Varga László. Debrecen, 1995, 433-444.

ség is adódna: lehetne kezdő évszámként 1598-at, a város töröktől való visszafoglalásának évét választani, záró dátumként pedig talán az 1686-os év, Buda visszafoglalása is szóba jöhetne, ami Győr végvár-jellegének megszűnését, és a korábbi évtizedekben domináns katonai réteg súlyának csökkenését hozta magával.

Nagyon tanulságos a testamentumok fennmaradási módjainak részletezése, amelyre később, az írásbeliség szerepének vizsgálatánál is visszatér a Szerző. Komoly munkát fektetett abba, hogy a három különböző levéltárba került fennmaradt végrendeletek közötti átfedéseket és összefüggéseket kiderítse. Leírásából és a mennyiségi adatokból az is kitűnik, hogy mekkora minőségi ugrást jelentett a korabeli irat- és ügykezelésben a testamentumok könyvekben való regisztrálása. Az, hogy ezt a lépést először az írásbeliség kézben tartásában hiteleshelyként évszázados hagyományokkal rendelkező székeskáptalan, és nem az írásos ügyintézésbe jóval később bekapcsolódó városi hatóság tette meg, sokat elárul a hatalmi viszonyokról, a városi közösség korlátozott autonómiájáról is. (Hasonló vita zajlott egyébként Pozsony városa és a helyi társaskáptalan között is a végrendelezés

feletti ellenőrzésről a 14. század közepén, ami végül is a város számára kedvező megegyezéssel zárult – ott azonban egy éppen felívelő jelentőségű szabad királyi városról volt szó.) Horváth József joggal hangsúlyozza a székeskáptalan mint a város földesura érdekeltségét a végrendeletek írásba foglalásában, hiszen a háramlási jog érvényesítése, illetve a város lakóitól „testpénz” címén és *captatio benevolentiae* gyanánt kapott adományok komoly bevételt jelentettek a papi testület számára. Ugyanakkor az egyházi földesúr hiteleshelyi mivolta legalább annyira fontos szerepet játszott a végrendeletek nagy számban való fennmaradását segítő körülmények között.

A későbbiekben érdemesnek tartanám megvizsgálni, hogy más hasonló esetekben, ahol a mezővárosi lakosok egy hiteleshely jobbágysai voltak, hogyan hatott mindez a testamentumok írásba foglalására és fennmaradására. Az egyik fontos, a későbbiekben vizsgálандó aspektus a végrendeletek hitelesítésével kapcsolatos. A döntő részük, mint az a fentiekből kitűnik, hiteleshelyi átirat, de ahogy a képmelléklet is mutatja, elsősorban a városnál keletkezett, fennmaradt testamentumok között sok olyan található, amit a végrendelkező és a tanúk gyűrűspecstjeikkel erősítettek meg.² A végrendelet tehát az egyik olyan forrástípus, mely révén értékes adatokat nyerhetünk a mezővárosi polgárok pecséthasználatáról is.

A kötet következő nagyobb egysége a mindennapi élet kereteit, azon belül is először a családi viszonyokat mutatja be. A differenciált vizsgálat, amely összehasonlíthatóvá teszi a 17. századi győri családokat az ország más városaiéval, különösen az özvegyek vonatkozásában szolgál sok új megfigyeléssel. Számarányuk évtizedes bontásban való feltüntetése (57. o.) és annak megállapítása, hányadik házasságuk után maradtak özvegyek végrendelkezésük idejére, tovább árnyalja erről a fontos társadalmi csoportról alkotott képünket. Az újránházasodás lehetőségének vizsgálata, az özvegy férfiak jóval kisebb aránya nyomon követhetővé teszi a nők és férfiak eltérő megítélését a házassági piacon. Olyan rendelkezést viszont nem idéz a Szerző, amelyben a testáló korlátozta volna a túlélő házastárs újbóli frigyre lépését vagy a gyermekek feletti gyámsági jogát – holott ilyen kikötések más városok polgárainak végrendeletében rendszeresen feltűnnek. Fontosak az egyes nemzetiségek házassági szokásaival kapcsolatban tett megállapítások is, nevezetesen, hogy a németek inkább törekedtek az endogámiára, míg a többi népcsoport tagjai nyitottabbak voltak e tekintetben.

A gyermekek számát és a róluk való gondoskodás módjait is kiemelt kérdésként tárgyalja a kötet (60-66. o.). Úgy tűnik, hogy ebben a tekintetben a győri szokásjog beleillik a korábban soproni és pozsonyi példák alapján „nyugat-magyarországi rend”-ként azonosított örökösödési gyakorlatba, amely szerint a szülő halálakor osztották meg, amikor is kiskorú gyermekek, sőt még meg nem született magzatok is örökölhettek.³

² Köszönöm Dominkovits Péternek, hogy erre a fontos szempontra és az ezzel egybevágó szombathelyi tapasztalataira felhívta a figyelmemet.

³ A nyugat- és kelet-magyarországi öröklési rend közti különbségekre lásd *Szende Katalin*: Gyermekek, testvérek, házastársak. Családi viszonyok és örökösödési szokások Eperjesen a középkori végrendeletek tükrében. *Történelmi Szemle* 46 (2004), 113–140, kül. 129–131.

A magzatokról való gondoskodásra – és gondolkodásra – Horváth József több érzéketes, mentalitástörténeti szempontból is figyelemre méltó példát hoz (87-88. o.). Kitér a „tartott gyermekek”, a családban élő, nem vér szerinti leszármazók kérdésére is. Itt talán több esetben el lehetett volna különíteni a kiskorúak vagyonának védelmére kijelölt *tutorokat* – akik között számos városi és vármegyei tisztviselő volt – a gyermekek napi gondozását végző nevelőszülőktől, még ha a két csoport között mutatkozott is átfedés. Esetleg a végrendeletekben említett szolgák és szolgálók viszonylag kis száma (a testamentumok mintegy 8%-ában fordultak csak elő) is a „tartott gyermekek” jelenlétével lehet magyarázható, akik felcseperedvén kivehették részüket a ház körüli munkából. A tanítatásra vonatkozó adatok összegzése pedig azzal a tanulsággal szolgál, hogy a korábbi korszakok e célra tett, döntően vallási motivációjú, a testáló lelki üdvét előmozdítani kívánó adományai helyett megnőtt a gyakorlatias indíttatású, a tanulók érdekeit előtérbe helyező rendelkezések száma.

A végrendeleti hagyományok kedvezményezettjei között feltűnnek a szegények is. Itt egy apró részletben vitáznék a Szerzővel, aki a „házi szegényeket” a „város által fenntartott szegénygondozó intézmény lakói”-ként határozza meg (100. o.). Az általam feldolgozott, valamint a Majorossy Judit által elemzett adatok viszont elkülönítik egymástól az „ispotály szegényei”-t a „házi szegényektől” – eszerint az utóbbi csoport a magánházban, esetleg saját lakásukban élő szegényeket jelentette.⁴

A családi kapcsolatok vizsgálatánál és a joggyakorlat egyes elemeinek bemutatásánál egyaránt szóba kerül az a Szerző által német eredetűnek meghatározott szokás, amely szerint az esetleg utólagosan jelentkező oldalági rokonok igényeinek kielégítésére 5 forint 60 pénzt tetet félre a testáló. A szokás eredetének felderítésében talán segíthet a korábbi testamentumok tanúsága is: Pozsonyban és Sopronban a 16. század elején terjedt el, különösebb előzmény nélkül a pénz – általában 1 aranyforint – félretetésének szokása erre a célra, valószínűleg bécsújhelyi mintára.

Győr helyzetét és fekvését tekintve méltán szentel nagy figyelmet a Szerző a testamentumok alapján rekonstruálható kereskedelmi kapcsolatoknak, a városon belül és azon kívül egyaránt. Nagy kutatói tapasztalatra és megfontolt forráskritikára vall, hogy a végrendeletek mint forrástípus szubjektivitásából adódó egyenetlenségek miatt óvakodik a kereskedelemre vonatkozó adatok statisztikai kiértékelésétől. Felhívja ugyanakkor a figyelmet arra, hogy ezek az adatok hogyan illeszkednek a korábbi, elsősorban Gecsényi Lajos nevéhez fűződő gazdaságtörténeti kutatásokhoz, illetve hogyan árnyalják a más forrásokból (vámnaplókából, peranyagokból, stb.) nyert képet. Igen tanulságos a győriek városon kívüli kapcsolatainak bemutatása. A helyszínek felsorolásából – amelyet nagyon hasznos lett volna egy vagy több megfelelően szerkesztett térképpel kiegészíteni – a Duna víziútja (Pozsony, Bécs ill. Komárom, valamint az északi (Nagyszombat) és a délkeleti

⁴ *Judit Majorossy – Katalin Szende: Hospitals in Medieval and Early Modern Hungary,* in: *Europäisches Spitalwesen. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 51.* Eds. *Martin Schütz, Andrea Sommerlechner, Herwig Weigl and Alfred Stefan Weiß.* Wien–München, 2008, 409-454, küll. 419.

(Pápa) irányba vezető, egész évben járható utak fontossága emelkedik ki. Nyugati irányba, így a Pozsonnyal azonos távolságra fekvő Sopron felé ugyanakkor sokkal gyengébbek voltak a kapcsolatok. Ez elsősorban a mocsaras Hanság elválasztó szerepének tudható be, amit másik irányból a soproniak kapcsolatrendszerének, piackörzetének keleti irányú lehatárolódása jelez. A Fertő-parti, elsősorban a borkereskedelem miatt fontos települések esetében is főleg a tó északi partján fekvő falvak, mezővárosok felé volt intenzív a győriek összeköttetése.

A monográfia harmadik nagyobb egysége a mindennapi élet körülményeivel, a házzal és berendezésével, díszítésével, a ruházattal és más értéktárgyakkal foglalkozik, itt a már korábban közreadott kis számú győri hagyatéki leltárát is segítségül hívta a Szerző. Eredményei jól összekapcsolhatók a korabeli anyagon végzett soproni és ruszti vizsgálatokkal; a korábbi soproni, pozsonyi és eperjesi adatokkal összehasonlítva pedig egy hosszabb távú kultúrtörténeti áttekintés felvázolásához is jó alapot nyújtanak. Ugyanakkor örövendetesen növekszik az a történeti-néprajzi irodalom is, amely egyre korábbi időszakokra visszatekintve, a 18. sőt helyenként a 17. századot is bevonja vizsgálata körébe. Az idézettekén túl az öltözködést tekintve hasznosnak tartottam volna Flórián Mária munkáinak felhasználását: számos, egy-egy ruhadarabra (mellény, dolmány, nadrág), vagy a gyászruhák szín-szimbolikájára vonatkozó résztanulmánya mellett a nyolckötetes *Magyar Néprajz Anyagi kultúra* kötete mértékadó „Öltözködés” fejezetére, továbbá *Magyar parasztviseletek* áttekintő kötetére gondolok elsősorban.⁵ A konyhákat illetően pedig Askercz Éva újabb soproni vizsgálatai szolgálhattak volna értékes párhuzamokkal.⁶ A konyhánál maradván: nem tartom teljesen helyénvalónak az ezüst evőeszközök ide kapcsolódó tárgyalását, hiszen ezek az értékes, reprezentatív tárgyak inkább a szobákban zajló ünnepi étkezésekhez, vagy még inkább a ládáknál tartott értéktárgyakhoz köthetők.

A ruházatra és a házat díszítő textiliákra visszatérve a közzétett és feldolgozott anyag számos további kutatást tesz majd lehetővé. Például a testálók nemzetiségére vonatkozóan tett megállapítások alapján a teljes évszázadra vonatkozóan nemzetiségek szerint szétválasztva is meg lehetne vizsgálni az ide vágó adatokat. Az egyes etnikai csoportokra jellemző ruhadarabok, szabásformák vagy színek azonosítása – vagy éppen ezek keveredése, nem egyértelmű elválaszthatóságának megállapítása hasznosan egészíthetné ki a régészeti irodalomban az anyagi kultúra és etnikum kapcsolatáról az utóbbi években kibontakozott izgalmas vitát. Érdekes lenne elkülönítve vizsgálni a Győrben élt nagy számú szabó végrendeletében előforduló ruhaféleségeket és anyagokat is, amelyek a vevőkörre vonatkozó információkkal kiegészítve az öltözködés keresleti és kínálati oldaláról is tájékoztatnak. A harmadik érdekes kérdéskör, amelyre a bemutatott adatok célirányos csoportosításával választ kereshetünk, a török – helyesebben balkáni – hatások vizsgálá-

⁵ Flórián Mária: Öltözködés. In: *Magyar Néprajz IV. Életmód*. Szerk. Paládi-Kovács Attila, Balassa Iván, Füzes Endre, Kisbán Eszter. Budapest, 1997, 585-767; Flórián Mária: *Magyar parasztviseletek* Budapest, 2001.

⁶ Askercz Éva: Milyenek lehettek a konyhák Sopronban a 17. század elején? *Soproni Szemle* 53 (1999), 370-382.

ta, amely egyaránt megmutatkozhat a viseleti kultúra egyes elemeiben, a szőnyegek és más lakásdíszítő textíliák korábbitól eltérő használatában és az edénykészletben. Erre a témára elsősorban a „török” áruk és „görög” kereskedők jelenlétére vonatkozó kereskedelem-történeti és néprajzi vizsgálatok hívják fel a figyelmet. Itt ismét utalhatok Flórián Mária eredményeire, aki a pamutvászon anyagú gatyák és gyolcsrokolyák, vagy a steppelt felsőruhák és paplanok elterjesztésében mutatta ki a balkáni hatásokat.

A kötet „mindennapokra” vonatkozó fejezete, szép és átgondolt módon, az ünnepekkel zárul. A hazai végrendelet-kutatásban új elem, hogy az emberi élet végső fordulójához legszorosabban kapcsolódó forrásban az emberélet más fordulóira: a keresztelőre, a kézfogóra és a lakodalomra vonatkozó adatokat is összegzi a Szerző, a néprajzi és kultúrtörténeti kutatás nagy hasznára. A temetéssel kapcsolatos adatok felekezetek szerinti összegzése liturgia-történeti szempontból is fontos. Érdekes megfigyelni, hogy a korábbi időszakhoz képest mérséklődött a misemondatás hatalmas mennyiségi terhe, és nem idéz a dolgozat utalást a késő-középkorban igen elterjedt, a halál utáni 1., 7., és 30. napon mondatott gáyszmisékre és örökmise-alapítványokra sem.

Ismertetésem nagyon hosszúra nyúlna, ha a kötet minden egyes témakörére, eredményére, továbbgondolásra serkentő megállapítására kitérnék. Bízom benne, hogy az eddig elmondottak is elegendő példával szolgáltak arra, hogyan helyezik Horváth József itt összefoglalt új eredményei tágabb perspektívába a családszerkezetre, a kereskedelem, az anyagi kultúra vagy az emberi élet fordulóinak történetére vonatkozó hazai kutatásokat. Emellett izgalmas szempontokat vetnek fel például a könyvkultúrára, a nyelvhasználatra, az írásbeliség terjedésére, az aláírásokra, valamint a szóbeli felvallások szerepére vonatkozó alfejezetek is. Ezekben az esetekben, a többi fent említett témakörhöz hasonlóan, Horváth József jól megválasztott forrásrészletekkel, tartalmi vagy betű szerinti idézetekkel támasztja alá mondanivalóját, mintegy „beszélni engedve” a fontos pillanatokban magukat a végrendelkezőket. Az idézetek azonban nem nyomják el a Szerző kutatói távolságtartását és saját hangját. Egész munkájára jellemző az empatikus, humánus hangvétel, amellyel a nagy számú adat megkívánta kvantitatív feldolgozás mellett is meg tudja őrizni az emberi sorsok – a felhasznált források természetéből következően gyakran emberi tragédiák – iránti fogékonyságot és megértést.

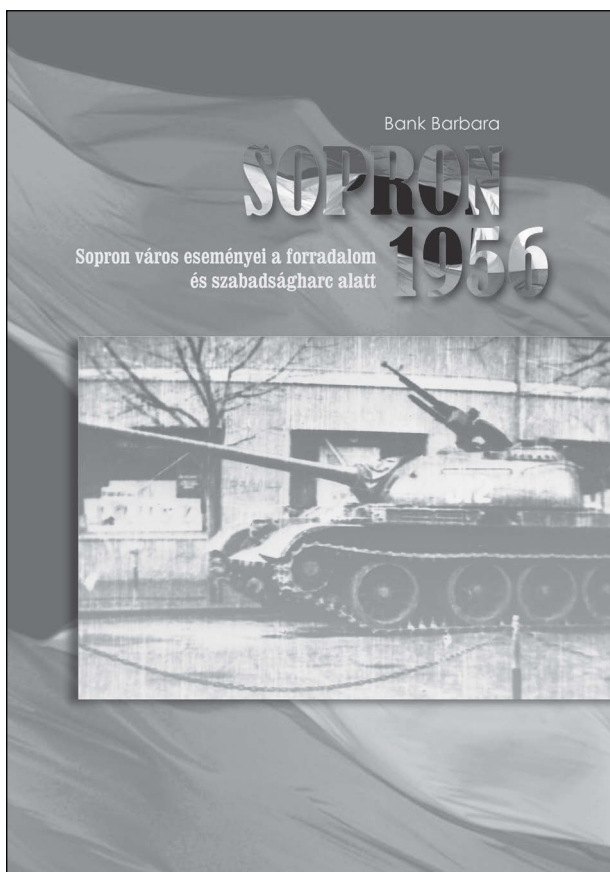
Az igényes kivitelű kötetet a társadalomtörténészeken és néprajzosokon túl minden, a régmúlt idők mindennapjai iránt érdeklődő olvasó évezettel forgathatja – diákoknak különösen ajánlott! Megfogalmazása közérthető, a források és a szakirodalom bőséges bibliográfiája után az idegen szavak és kifejezések magyarázatát, valamint a mértékek és pénznemek átváltását is megtaláljuk. A kötet törzsanyagát személy-, helynév- és tárgymutató, részletes angol nyelvű összefoglaló, továbbá 27 látképet, illetve dokumentum-fotót tartalmazó színes melléklet egészíti ki.

Jelzők és a kommunizmus álvalósága

Sopront gyakran közhely szerűen ismert, de annál emelkedettebb jelzőkkel szokás illetni írásban és szóban egyaránt. Szépsége és hűsége, s mindezekből fakadó büszkesége az első, ami eszébe jut a legtöbb magyarnak. Mindezzel szemben 1945 után nemcsak a történelem, hanem a nyelvezet – akkor még újnak számító – formálói is galádul bántak a várossal és annak emlékezetével, igénybe véve a marxista történetírás segéderőit is. Az újságok hasábjain és a történelemkönyvek lapjain az 1921-es népszavazás kulcsszereplői „reakciósokká”, a felkelők, rongyos gárdisták „terroristákká” és „fasisztákká” lettek átminősítve. 1945-ben a *Szabad Nép* egyszerűen a „volksbundisták fészkekének” nevezte Sopront. A hűség városa az árulók és kollaboránsok városává, a nyilasok „fővárosává” vált.

A *Szabad Nép* volt az is, amelyik az 1945. június 19-én megjelent, *Veszélyes tünetek* című vezércikkében kiemelten foglalkozott a keresztény és nemzeti elköteleződéssel bíró soproni „reakciósokkal” és politikusokkal. A cikk írójának jellemzése szerint más társakkal ellentétben ők „nem ilyen csendesek. Ők már szervezeten, »harcosan« lépnek fel.” Ugyancsak a *Szabad Nép* adott hírt arról, hogy 1948. június 9-én Sopronban „néhány száz” katolikus diák és asszony tüntetett az iskolák államosítása ellen. A rendszerint „klerikális”, vagy „fekete reakciónak” nevezett ellenség fellépésére két napon belül választ kellett adni. Ellentüntetést szerveztek és a cikk szerint tizenötezer „dolgozót” mozgósítottak. Biztos, ami biztos. Mi több, a szónokok között szerepeltették az addigra megtört Kisgazdapárt és a társutas Nemzeti Parasztpárt helyi képviselőit is. A sikeres tiltakozó tüntetés fényes győzelemnek is tűnhetne, mégis mintha a kommunista térnyerés hívei megijedtek volna. A demonstrációra ugyanis az igazán nehézsúlyúnak számító kommunista, Nógrádi Sándor érkezett erősítésül, aki meglehetősen nagy veszélyt látott a lesajnált soproni katolikus diákokban, nőkben és a „gyáván megbújó értelmi szerzőkben.” A ’19-es vöröskatoná, a kijevei partizániskola és a híressé magasztalt szovjet partizáncsoport parancsnoka (majd 1949–1956 között a néphadsereg politikai főcsoportfőnöke) nyilvánvalóvá tette, hogy a kormány „a soproni tüntetést is a nép hatalma elleni fasiszta támadásnak minősíti és keményen meg is torolja. (...) A kormány nevében kijelenthetem, hogy a népi demokráciának elég ereje van ahhoz, hogy letörje az ilyen kísérleteket...” Mielőtt bárki félreérthette volna, rögtön igyekezett fenyegetéseinek élet tompítani azzal, hogy hozzátette: „itt Sopronban sem a gyermekeket vonjuk felelősségre, hanem az értelmi szerzőket.” Továbbá azt is fejtegette, hogy Pócspetri esete és az oktatás kérdései körül kialakult helyzetben „a demokratikus kormány békét akar.”

A nyilvánvaló ellentmondások könnyen megfértek ebben a sajátos „Szabad Népválóságban” és hamarosan a totális diktatúra kiépülésével csak egyetlen engedélyezett „válóságot” (álvalóságot) hangoztattak a kommunista párt és a sajtó megyei leképeződé-

sei. Ez volt az a „valóság”, amelyhez kötelezővé vált hozzáigazítani vagy hozzáhazudni az igazi, átélt valóságot, a mindennapokat, a munka eredményét, az emberi viszonyokat, a véleményeket, a hanglejtéseket és gesztikulációkat. Végző soron az álvalóság alávalóságot szült és követelt meg, amire 1956-ban mondott nemet a magyar társadalom és Sopron városa. Illyés Gyula zsarnokságról szóló „egy mondatát” ráadásul egy olyan városban kellett hosszú éveken keresztül megélni, amelyet nem szűnő gyanakvással szemléltek a múltja, identitása és határ menti elhelyezkedése miatt.

A „Szabad Nép-valóság” lebontása – Sopron 1956

Ezen a ponton veszi fel a fonalat Bank Barbarának, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága tagjának *Sopron 1956. Sopron város eseményei a forradalom és szabadságharc alatt* című könyve, amely a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárának gondozásában jelent meg, melyet az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulójára létrehozott emlékbizottság támogatott.

Bank Barbara a történész eszközeivel és forrásközpontú szemléletével igyekszik lebontani az évtizedeken keresztül épített „Szabad Nép-valóságot” és feltárni azt, ami feltárható a valós eseményekből. Sopron 1956-os történetét megtisztítja az 1945 és 1990 között formált nyelvezettől és jelzőitől, ugyanakkor nem állít helyébe újakat, hanem a lehető legnagyobb hitelességre törekedve bemutatja az eseményeket, összefüggéseket, részleteket és iratokat. Jobb annyit állítani, amennyit tudunk, mint többet mondani esetleg alaptalanul. Az olvasottak lecsapódása és megemésztése ezért elsősorban az olvasón múlik, aki átszűri magán a szöveget és kialakítja benyomását, viszonyulását a szöveghez és a tárgyalt eseményekhez.

Ennek megfelelően a könyv egyszerre ötvözi a történeti munka, a forráskiadvány és a kézikönyv tulajdonságait. Tartalmaz egy jelentős terjedelmű tanulmányt, egy 180 oldalt felölelő, értékes dokumentumválogatást, a forradalom utáni megtorlás érintetteinek adattárát és életrajzait, illetve egy fényképválogatást. A tanulmány alapját Bank Barbarának és Tóth Imrének, a Soproni Múzeum igazgatójának közösen írt munkája képezi, amely a *Soproni Szemlé*ben jelent meg 2006-ban *Az 1956-os forradalom Sopronban* címmel. Az újra gondolt és alap kutatásokkal kiegészített írás ráadásul így is „csak” egy következő lépcsőfokot jelent a történet felszínre hozásában. Bank Barbara jegyzi meg lábjegyzeteiben, hogy különböző munkástanácsok irányában még folytatható a kutatás és az iratfeltárás. Mivel némelyik üzem vagy vállalat munkástanácsainak csak az összetételét ismerjük jelenleg, remélhetőleg a jövőben is várható, hogy újabb eredmények születnek, és még a mostaninál is teljesebb kép rajzolódik ki Sopron 1956-os történetének fontos tényezőjéről.

A soproni srácok

A szerző bevezetőjében röviden felidézi a Sopront érintő jelentős változásokat, melyek szerint 1950-ben az első tanácstörvény (1950. évi I. tv.) bevezetésével a várost megfosztották megyeszékhelyi rangjától és törvényhatósági jogától, ennek nyomán pedig megszüntették a *Sopronmegyei Hírlapot*. A kormányzat szándékát tükrözi az is, hogy öt éves terv és az iparosítási hullám alig-alig kívánta a várost és környékét érinteni. Bár az erőltetett iparosítás elmaradása szerencsés fordulatnak is tekinthető a városkép megmaradása szempontjából, az okát valójában a közeli határ jelentette, melynek közelében kockázatos lett volna komoly nehézipari komplexumot létesíteni. A földrajzi elhelyezkedés ezúttal nem jelentett sem előnyt, sem különlegességet, ekkor még turisztikai oázist sem – az életet döntően egyetlen tény határozta meg, mégpedig az, hogy Sopron a vasfüggöny keleti oldalán feküdt.

Bank Barbara szinte óráról órára, napról napra mutatja be a fiatalok, a hadkiegészítő parancsnokság, a munkástanácsok és a pártbizottság szereplőinek izgatott, néhol kusza cselekedeteit. Az 1956-os forradalom soproni eseményeit is a fiatalok indították el, mint Budapesten és Szegeden, így az Erdőmérnöki Főiskola és a Bánya- és Földmérőmérnöki Kar hallgatóinak helye is mellettük van az emlékezetben. (Érdekfeszítő kérdés, de sajnos nem tudjuk, hogy közülük hányan lehettek ott diákként a Nógrádi Sándor által „fasiszta

támadásnak” minősített 1948-as tüntetésén.) Minden esetre a kommunista ifjúsági szervezettel szemben alternatívát jelentő Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ) megalakításával, az 1956. október 22-én tartott diákszabadságkongresszus és a következő napok követeléseivel egyértelművé vált, hogy a „soproni srácok” nem kérnek a diktatúrából.

Az október 23-tól Budapestről érkező hírekre rögtön reagáltak Sopronban is. Még aznap megmozdulást tartottak, melynek során kifejezték szolidaritásukat a Poznań felé: „Együtt a lengyelekkel” – üzent a transzparens. A készülődő változások komolyságát jelezte, hogy szimbolikus események egész sora indult meg a nemzeti lobogók kifüggesztésétől kezdve a történelmi emlékművek megkoszorúzásáig. (Nem reprezentatív és csupán laikus megfigyelés, de általában a jelképes aktusokkal járó érzelmi katarzist követően már nehezen van visszaút.) Megjegyzendő, hogy ebből az időszakból izgalmas képanyag található a kötet függelékében, melyek közt szerepelnek röplap kivágatok, a Nemzeti Tanács és a MEFESZ felhívásai is. Így saját szemünkkel láthatjuk, hol járt, mit olvashatott, milyen papírosokat adhatott kézről-kézre akkoriban az utca embere.

A város irányításáért felelősséget érző két „forradalmi” szervezet között egyébként akadtak súrlódások, hatásköri nézeteltérések. A közrend fenntartásában egyre jelentősebb szerepet játszó MEFESZ és a pártbizottság, illetve a rendőrség közötti kapcsolat is napról napra változott a forradalom eseményeinek hatására. A karhatalom és a pártvezetés szerepe és tekintélye egyre inkább leértékelődött. Október 26-ára az indulatok kezdtek elszabadulni, a fiatalok sem tudták minden esetben biztosítani a rendet. Azonban nagy kérdés, hogy egyáltalán érdemes lett volna-e megakadályozni, hogy Várkerületen végre ledöntsék az 1945-ben felállított szovjet emlékművet? Hiszen jelképesen ez jelentette a totális diktatúra összeomlását!

Az eseménytörténetben több elgondolkodtató momentum is van. Az egyik közülük október 27-éhez köthető, amikor a „néphatalom” védelmezőinek, az ÁVH ekkor már bujkáló tagjainak keresésére indult „a nép”. A MEFESZ vezetése ekkor nagy higgadtságról tanúságot téve, rendkívül humánus döntést hozott. A vérengzés és az atrocitások elkerülése végett lefegyverezték az államvédelmi tiszteket, akiket október 28-án, az ÁVH feloszlását követően a rendőrség védőőrizetbe vett. Így nekik sem eshetett bántódásuk. Ez nem volt egyedi eset 1956-ban. Ezeket a döntéseket a forradalom tisztasága és emberisége mellett szokás emlegetni. Mégis felmerülhet, hogy nem volt-e hiba a felelősségre vonás vagy a népharag elől ily módon egérutat adni azoknak, akik a kommunista diktatúra brutális terrorszervezetének tagjai voltak? Különösen annak fényében, hogy a volt ÁVH-sok közül utóbb számosan kivették részüket az 1956-ot követő kíméletlen megtorlásokból. A régi vasseprű érzéketlen volt emberiségi kérdésekre. Nem így a forradalom. Bank Barbara idézi és foglalja össze soproni karok állásfoglalását „népünk szabadságharcának szent ügyében”. A dokumentumban a szovjet csapatok azonnali kivonását, az ÁVH megszüntetését, a vérontás megakadályozását és az emberi szabadságjogok biztosítását és a demokratikus rend kereteinek megteremtését követelték. Az elítéltek rehabilitálása mellett pedig a politikai és gazdasági perek felülvizsgálatát és a legfelső pártvezetés felelősségre vonását tartották leginkább elengedhetetlennek. Programjuk tehát egy teljes körű és fe-

lelősséggel levezényelt rendszerváltás vízióját tartalmazta. A párhuzamosan futó, mégis egybekapcsolódó történetek szála azonban október 28. majd pedig november 4. után újabb és újabb fordulatot vettek.

A munkástanácsok ellenállása

Számos korábban ismeretlen adatot vonultat fel a könyvnek azon része, amelyben a különböző forradalmi tanácsok és a legfontosabb munkástanácsok tényanyagát külön-külön foglalta össze a szerző. Az 1956. december 11-12-én lezajlott sztrájk és a nagyobb üzemek, mint a Fésűsfonalgyár, Ruhagyár, Pamutipar, SOTEX, Selyemipar és a többi vállalat munkástanácsainak története egyaránt rávilágít arra, hogy a forradalom nem ért véget november 4-ével. A 48 órás sztrájk az egész megyére kiterjedt és szinte az összes soproni vállalat, ipari üzem és gyár csatlakozott hozzá. Több mint egy hónappal a szovjet hadsereg ismételt és végezetes beavatkozása után még erős jelét adta Sopron és a „dolgozók” társadalma az ellenállási szándékának. Azonban nemsokára kiderült, ahogy Bank fogalmaz: „a munkástanácsoknak ez volt az utolsó nagy megmozdulása a városban, elvesztették érdekérvényesítő erejüket és szerepüket. A megtorlás és a hatalom felszámolta és/vagy felszámoltatta a számára inkább a forradalomhoz kapcsolódó szervezeteket.”

Nyilvánvaló volt tehát, hogy a munkástanácsok tevékenysége helyenként rövidebb, máshol az országban pedig igen hosszú ideig komoly kihívást jelentett a Kádár János által vezetett „munkás-paraszti” hatalom számára. Ezért sem hanyagolható el annak a 86 személynek a története, akiket 1957-ben a Belügyminisztérium Győr-Sopron megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya tartott nyilván „ellenforradalmi tevékenység” miatt. A szerző figyelmeztet: „ez nem azt jelentette, hogy »csak« ezen emberek ellen indult eljárás, illetve azt sem jelentette, hogy mindegyikőjüket elítélték, vagy közbiztonsági őrizet alá helyezték volna. Mind a megye és a város területéről is nagyon sokan a határátlépést választották és nem tértek vissza az országba.” Sokan, akik hazájuk elhagyására kényszerültek, hosszú időre tiltó névjegyzékre kerültek, ami azzal járt, hogy később még csak látogatóba sem térhettek vissza Magyarországra. A tanulmányban rögzített eseményeket Bank Barbara elsősorban az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL), a Hadtörténelmi Levéltárnak (HL) és a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) országos és soproni részlegeinek az iratanyagaiból tudta rekonstruálni.

A történeti munka után a dokumentumválogatás és az adattár ugyanakkor nemcsak kiegészítő jellegű, hanem ha lehet, még mélyebb betekintést enged az eseményekbe, nevekkel, jegyzőkönyvekkel és a megtorlás során keletkezett peres iratokkal. A kötet a források közelhozásával a hitelességet erősíti. Vaskos, gazdag, de nem feltétlenül könnyű olvasmány, melynek a külleme is méltó a témához, s a kötet értékeiből a néhány elhallgathatatlan szerkesztési hiba sem von le semmit. Sokkal fontosabb, hogy a könyv megmutatja, hogy Sopron a „Szabad Nép-valóság”, a pártsajtó állításaival szemben a hűség városa volt 1956-ban is, és hű maradt a magyar nemzet önrendelkezési vágyához. Láthatjuk, hogy hat évtizedes távlatból is kitartó történész munkára és alap kutatásokra van szükség az egyébként nyilvánvaló valóság „helyreállításához”, mélyebb megismeréséhez.

E számunk szerzői |

Dominkovits Péter levéltárigazgató, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1. peterdominkovits@gmail.com

Gálos Miklós főosztályvezető, Iparművészeti Múzeum Ötvös Főosztály, 1091 Budapest, Üllői út 33-37. galos.miklos@imm.hu

Kádár Zsófia tudományos munkatárs, ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszék, 1088 Budapest Múzeum krt. 6-8. kadarzsofiaklara@gmail.com

Klinyecz Barbara PhD hallgató, ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszék, 1088 Budapest Múzeum krt. 6-8. barbaraklinyecz@gmail.com

Nagy Roland egyetemi adjunktus, ELTE Néderlandisztikai Tanszék, 1088 Budapest, Rákóczi út 5. dudukk@gmail.com

F. Romhányi Beatrix egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem BTK Történettudományi Intézet, 1088 Budapest, Reviczky u. 4. t.romhanyi@gmail.com

Szende Katalin egyetemi docens, Közép-Európai Egyetem Középkortudományi Tanszék, 1051 Budapest, Nádor u. 9. szendek@ceu.edu

Szokolay Domokos tudományos kutató, Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala; PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem - BTK, karneval1912@gmail.com

Turbuly Éva történész, 9400 Sopron, Macskakői út 13. turbuly@gmail.com

Vajk Ádám levéltárigazgató, Győri Egyházmegyei Levéltár, 9021 Győr, Káptalandomb 5/a. bordalito@gmail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2018/2

KLÖSTER UND ORDEN IN WESTUNGARN

BEATRIX F. ROMHÁNYI: Klosternetzwerk und Regionalentwicklung: Regionenbildung entlang der Bernsteinstraße	119
ZSÓFIA KÁDÁR: Die erste Phase der Tätigkeit des Ödenburger Jesuitenkollegs (1636–1671)	147
ÁDÁM VAJK: Das Geheimleben der Archive. Jahrhunderte der Archive der Csornaer Prämonstratenserabtei	187

ÖDENBURGER PORTRÄTS

ROLAND NAGY – ÉVA TURBULY: In Memoriam Erzsébet Mollay	198
PÉTER DOMINKOVITS: Harald Prickler (1934–2018) zum Andenken	201

BÜCHERSCHAU

MIKLÓS GÁLOS: András Krisch – Mariann Szlavkovszky Tóth: Die Jahrhunderte der Ödenburger Evangelisch-Lutherischen Kirchengemeinde. Ein Ausstellungskatalog. Sopron, 2017.	204
BARBARA KLINYEZ: István Fazekas – Zsófia Kádár – Zsolt Kökényesi (Red.): Jesuiten in Győr (Raab) im 17–18. Jahrhundert. Győr, 2017.	207
KATALIN SZENDE: József Horváth: Alltagsleben der Bewohner von Győr (Raab) im 17. Jahrhundert. Győr, 2017.	210
DOMOKOS SZOKOLAY: Barbara Bank: Sopron 1956. Geschehnisse in Sopron während der Revolution und des Freiheitskampfes. Sopron, 2017.	216

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.
Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kiss Melinda technikai szerkesztő,
Kücsán József, Németh Ildikó, Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre,
Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Dávid Ferenc, Domonkos Ottó, Galavics Géza, Gömöri János, Józán Tibor,
Kelemen István, Pálffy Géza, Pápai László

A Soproni Szemle Alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.
Postacím: 9401 Sopron, Postafiók 315

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, interneten <https://eshop.posta.hu> weboldalon, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 4000 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak 3100 Ft-ért. Előfizetési díj egy évre 2400 Ft, egyes szám ára 600 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Egyetem Növénytani Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A 10404058-40510307-00000000 bankszámlaszámra történő befizetéssel támogathatja a Soproni Szemle Alapítványt. Köszönettel fogadunk minden támogatást.

Nyomdai munka: Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknoi u. 22.
Felelős vezető: Major Lajos ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748
Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

A jezsuitáknak a népi vallásossághoz fűződő tevékenysége (mint ami a Társaság „modernizációs” szerepével nehezen összeegyeztethető) a kutatásban eddig kevesebb figyelmet kapott. A jezsuita pasztorációs eszköztárba is beépülő szentelmények használatáról, paraliturgikus cselekményekről, a szentek közbenjárásának kéréséről, a „babonás” tárgyak elvételéről és a korabeli emberek csodákba vetett hitéről az éves jelentésekben sokat olvashatunk. A rendtagok kiélezett helyzetekben jó pszichológiai érzékkel alkalmazták ezeket az eszközöket a társadalom legkülönbözőbb csoportjainak áttérítésére, hitbéli megerősítésére, meggyőződésük szerint mindig az egyén üdvösségének elősegítése érdekében. A nehéz szülések megkönnyítésére Sopronban is előszeretettel kérték Szent Ignác közbenjárását, használták a szent ereklyéit. 1659-ben a szent közbenjárását kérték egy nehéz vajúdas meggyorsítására. 1670-ben egy főrendű asszony nem csak szerencsés születését köszönte a rendalapítónak, hanem hogy végre-valahára fia született. Az ereklyét olykor még protestánsok is kölcsönkérték, akiknek a megtérítésére a hosszas vajúdas adott alkalmat. 1641-ben egy három napja szenvedő asszony kérte el a páterektől a relikviákat. 1641-ben Szent Ignác kiakasztott képének tulajdonították egy két napja vajúdo nemesasszony szerencsés születését.

Kádár Zsófia: A soproni jezsuita kollégium működésének első szakasza
(1636–1671)

Ára: 600,-Ft

Soproni Szemle

2018. harmadik szám

Hetvenkettedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) kérjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájlt, a képfájlokat megfelelő sorrendben számozva képjegyzékekkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegátalakított Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelenetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Digitális képek esetén JPG vagy TIFF fájlokat kérünk legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz kérjük, egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem vállalni, hanem PDF fájlt küld a megjelent közleményről.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénzügyintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Soproni Szemle

| 2018. harmadik szám

| hetvenkettedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

KÜCSÁN JÓZSEF: „A Szemle kapcsolatai messze elértek...” Beszélgetés a 90 éves Domonkos Ottóval	225
NEMES ANDRÁS: Askercz Éva köszöntése	238

SOPRON ÉS A REFORMÁCIÓ

TÓTH GERGELY ISTVÁN: Evangélikusként a király hűségén . A felekezeti identitás szerepe Lackner Kristóf soproni polgármester életművében	240
DOMINKOVITS PÉTER: Sopron város kora újkori végrendeleteiről, különös tekintettel az evangélikus felekezethez tartozók végakarataira	248
VERESS FERENC : A soproni Szentháromság- emlék és mecénásai: Thököly Katalin és Kollonich Lipót	252
SOÓS VIKTOR ATTILA: Az Állami Egyházügyi Hivatal ellenőrzése a protestáns egyházak felett – vázlatos kitekintéssel Győr-Sopron megyére	279

MŰHELY

RIBI ANDRÁS: „ <i>filia ordinis crucigerorum de Alba</i> ” – A soproni keresztes preceptorium a középkor végén (A kispreceptorok adattárával).....	286
KOVÁCS ELEONÓRA: A Soproni Levéltár reformációs projektje	297

SOPRONI ARCOK

KÁROLYI GYÖRGY: Új életrajzi adatok Liszt Ferenc keresztszüleiről, akik soproni lakosok voltak (kutatási beszámoló)	300
BENDEFY ISTVÁN: A fertőszéplaki oskolamester, Barabás György 2. (1811–1879)....	309

SOPRONI KÖNYVESPOLC

SEBŐK RICHÁRD: Kónya Péter – H. Németh István: (szerk.): Mestá na sneme Városok a diétán. Prešov, 2016.	327
--	-----

Ha az 1955-ben, tehát 63 éve újraindult Soproni Szemle egyes számaint lapozzuk és figyelünk a borítólapon belső oldalának szerkesztőségi adatokat tartalmazó soraira is, feltűnhet, hogy a folyton változó nevek között két állandó mégis van!

Az egyik, az alapító Heimler Károly, aki érdemeire tekintettel, kegyeleti okokból szerepel mindig az első helyen. A másik pedig Domonkos Ottó, aki az 1955-ös, összevont első-második számtól máig, szilárd tagja a szerkesztőségnek, illetve a szerkesztőbizottságnak. Folyóiratunk jelenlegi szerkesztőségének tagjai azzal szeretnék köszönteni az idén kilencven esztendőes Domonkos Ottót, hogy számos kérdésüket eljuttatva hozzá, visszatekintésre kérik. Elevenítse fel a több mint hat évtized emlékeit, melyeket ő láthatott és tapasztalhatott, de amik jellegükénél fogva, soha nem voltak publikusak. Mára viszont az idő az emlékeket történelemmé avatta.

Kíváncsiak lennénk, hogyan működött a Szerkesztőség Csatkai Endre főszerkesztősége alatt?

Csatkainak viszonylag könnyű dolga volt az első néhány évben, mert a lap régi folyamának megszűnése (1944) és új folyamának indítása közötti bő évtizedben sok íróasztal fiókjában gyűltek fel Sopron történetével kapcsolatos anyagok. Ha nem is kész cikkek – bár olyanok is voltak –, de adatgyűjtések, melyekről ő és a levéltári kollégák tudtak, s fel lehetett kérni a szerzőket a feldolgozásra, biztos helye és gyors megjelentetési fóruma lett a tanulmányoknak. Közben és később pedig a népes szerkesztőbizottság tagjai szervezték a szerzői gárdát helyben és a fővárosban egyaránt. Csatkainak a topográfiai munkája miatt kiterjedt szakmai kapcsolatai voltak a pesti kollégákkal, főleg miután a belvárosi műemléki kutatásokba az Országos Műemléki Felügyelőség munkatársai is bekapcsolódtak. Cikkekben tehát, mint főszerkesztő nem szűkölködött, említette is, hogy főszerkesztősége idején 170 új munkatársa volt a folyóiratnak. Ha pedig a különféle rovatokban mégis hiány mutatkozott volna – rövidebb közleményekből például –, akkor a saját, korábbi anyaggyűjtéseiből mindig ki tudta tölteni az űrt. Áttekintve a Környei-féle, két részletben megjelent Csatkai bibliográfiát láthatjuk, milyen bőséges és szerteágazó adattömeget dolgozott.¹

¹ Környei Attila: Csatkai Endre irodalmi munkássága. 1–2. Soproni Szemle 25. (1971), 66–75.; 145–165.

Mennyi diplomáciai érzékre volt szüksége Csatkainak ahhoz, hogy a nagy létszámú szerkesztőség erősen eltérő egyéniségű tagjaival és számos szerzőjével, zökkenőmentesen együtt tudjon dolgozni? Volt erre módszere?

Igen, megvolt a módszere, már ha az emberi és szakmai tekintélyt „módszernek” lehet nevezni. Elsősorban jó természetű, segítőkész, konfliktuskerülő ember volt, ami nagy előnyére szolgált. Ezen túl, hírét, nevét és szakmai rangját már a két világháború között megalapozta, s azért, hogy már akkor nem kaphatta meg az annak megfelelő városi állást, csakis az embertelen politikai viszonyokat okolhatjuk. A város vezető értelmiségeinek elismerését és támogatását mi sem bizonyította jobban, mint az érdekében fogalmazott munkaszolgálat alóli mentesítési kérelem, amit egy korábbi cikkben megismerhettünk.² Amikor azután 1945-ben visszatért a munkatábor poklából, nem volt kérdés, hogy a városi múzeum élére kerülve az őt megillető pozíciót elfoglalja és szakmai tekintélyét tovább öregbítse. Az azt követő munkás évek tudományos csúcsát jelentette a műemléki topográfia megjelentetése, a kultúrpolitikai elismerésnek pedig az érte kapott Kossuth-díj társadalmi súlya.³ A tovább bővülő emberi háttérrel és támogatással a városban az a „tanítványi kör” jelentette, melynek kialakulása magántanítványokból, művészettörténet és néprajz iránt érdeklődő regőscserkészektől már a háború előtt megindult. Ez folytatódott a háború után, tehetséges fiatalok (gimnazisták és egyetemisták), kezdő egyetemi és kutatóintézeti kutatók felkarolásával, kvázi önképző körbe való bevonásával. Ezek az emberek az ötvenes évek közepére már olyan pozíciókba kerültek, ahonnan Csatkait és a Szemle ügyét pártolni tudták – gyakorta saját tanulmányokkal, vagy pályatársaiktól kért cikkek közvetítésével. De voltak „tanítványok” fővárosi intézményekben is, így a Szemle kapcsolatai messze elértek. Neveket ne említsünk, mert vége-hossza nem lenne a felsorolásnak.

A mindenkori városvezetés mennyire tartotta fontosnak, mennyire tekintette szívügyének a Szemle sorsát? Milyen forrásai voltak a Szemlének, s hogyan alakult a kiadás helyzete az évtizedek alatt?

A város az újraindulástól kezdve a magáénak érezte és vallotta a folyóiratot és a kiadás teljes költségét fedezte, még az akkori magas példányszámok mellett is. Érvényes volt ez a Szemle „különkiadványaira” szintén, melyekből számos jelent meg önálló füzetként az évtizedek során. A városi költségvetésből azokat is finanszírozták. Nem akármilyen rangot jelentett egy vidéki városnak, amely akkor már megyeszékhelyi rangját is elveszítette, hogy ilyen tudományos színvonalú folyóirattal büszkélkedhetett. Ennek a támo-

² A 23 nevet tartalmazó névsort közli Varga Imréné: „...öt évtizeden át támogatóm és pártfogóm voltál ...” Két tudós ember, Házi Jenő és Csatkai Endre barátságának kialakulása levelezésük tükrében. 450., In: Környei Attila – G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Sopron, 1996, 443–456.

³ Csatkai Endre – Dercsenyi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1953. (2. jav. bőv. kiad. 1956).

1. kép. A „Kézművesség – népművészet” című állandó kiállítás rendezésének hajrájában. (1989. október)

gatásnak a folyósításában Bognár Dezső tanácselnöknek múlhatatlan érdemei vannak! Az újraindítás lelkes hónapjaiban sikeres előfizető gyűjtő akciók is voltak, amelyekben nem csak intézmények könyvtárai, de magánszemélyek (tanárok, idegenvezetők, város-történet iránt érdeklődő értelmiségiek) is támogatták az előfizetésükkel a Szemlét. A gyárak, üzemek, de főleg a szolgáltató vállalatok hirdetésekkel helyezték el a lapban, ami biztos bevételt jelentett.

A korai idők szerkesztőségének névsorát áttekintve úgy tűnik, többen nem tudományos érdemeik miatt kerültek a testületbe, hanem a politikai ellenőrzés okán. Valóban „komisszárok” voltak?

Igen, de ez a korszak légkörében természetesnek számított. Elsősorban az „évfordulós” időszakokban volt ez téma. A legjobb példája ennek a Tanácsköztársaság 1959-es évfordulója körül támadt „vihár” volt, ami után hét pártemberrel „erősítették meg” a szerkesztőbizottságot! De erről részletesen, nevek említésével írtam a jubileumi számban, ott érdemes utánanézni.⁴ Később aztán, néhány év alatt Csatkai „átállította” a Szemle oldalára a delegáltak némelyikét, köztük a városi tanács akkori elnökét, Erdély Sándort

⁴ Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve. Soproni Szemle 59. (2005), 3–26., különösen 24–26.

is. A legegyszerűbben úgy lehetett védekezni az ilyen direkt irányítás ellen, hogy az igények bejelentéséhez szerzőket és megfelelő színvonalú, szakmailag lektorált cikkeket is kértünk. Arra is volt példa, hogy az ipari üzemek vezetői közül a szerkesztők közé küldött műszakiakat felkértünk saját vállalatuk történetének megírására, mondván ki más lenne illetékes erre, mint a szakemberek. Dicséretükre legyen mondva, született is néhány színvonalas üzemtörténeti közlemény.⁵ Arra is emlékszem, hogy a pártiskolai tanárok közül munkásmozgalom-történeti tanulmányokat talán csak Papp Istvántól kaptunk. Szerencsére, ebben a témában Környei Attilának a brennbergi kutatásai eredményeiből írott cikkei, illetve a munkásmozgalom-történeti tanulmányai minden szakmai és politikai kritikát kiálltak.⁶ A hetvenes években a politikai légkör enyhülésével mérséklődött ez a nyomás is. Mollay Károly főszerkesztősége idején már lehetőségünk volt Trianon kényes témájához is „hozzányúlni” –, igaz csak Burgenland kérdésében, a soproni népszavazás kapcsán.⁷

Sem Csatkai, sem Mollay nem forogtak a politikában, hogyan tudtak így lavírozni a folyóirat szakmai/tudományos érdekeinek védelmében?

Mint mondtam, a tudós munkatársak segítségével, akik nagy szakmai tekintélynek örvendtek. Csatkainak például feltétlen támogatója volt Gyulay Zoltán, az egyetem olajipari tanszékének vezetője, aki a saját területén olyan elismertségnek örvendett, hogy még az elhíresült MAORT perben sem tudták vád alá helyezni, pedig akkor a cégnél vezető pozícióban volt. Ugyanígy Tárczy-Hornoch Antal, Vendel Miklós, s a többiek is, akik elkerültek az egyetem egy részével Sopronból, de tartották a kapcsolatot és olyan szakmai tekintélyt adtak a szerkesztőség „tudós” felének, amit a politika végül is nem tudott zátonyra futtatni.

Csatkai halála után (1970. március 12.) volt egy pár hetes időszak, amikor „illetékes helyen” nem volt egyértelmű döntés a következő főszerkesztő személyéről. Valószínűleg megkérték Tárczy-Hornoch Antalt, hogy tájékozódjon, tárgyaljon és tegyen javaslatot a kérdésben. Történt egyik napon, hogy Tárczy telefonon magához kéretett és előadta azt az elképzelést, hogy a város három vezető intézményének igazgatója (Domonkos Ottó, Hiller István és Horváth Zoltán) közösen vegyék át a Szemle főszerkesztését és kollektíve vigyék tovább a munkát. Meglepődtem, megköszöntem a bizalmat és a megtiszteltetést, de nyomban közöltem vele, hogy ebbe a felállásba én semmiképp nem tudok bekapcsolódni. Ennek egyrészt személyes és tudományos okai vannak, másrészt a múzeum előre

⁵ Ld. pl. *Fekete Ferenc*: Sopron textiliparának fejlesztési lehetőségei. Soproni Szemle 22. (1968), 97–112.; *Uő*: 50 éves a Soproni Pamutipar. 1922–1972. Sopron, 1972, 168. p., Soproni Pamutipar kiad.

⁶ *Környei Attila*: A brennbergi bánya és munkásmozgalom vázlatos története. Soproni Szemle 22. (1968) 193–229.; *Uő*: Az osztályharc néhány kérdése Sopron megyében a polgári demokratikus forradalom időszakában (1918. nov. – 1919. márc.) Soproni Szemle 23. (1969) 3–14.

⁷ Ld. pl. *Fogarassy László*: Bevezetés a burgenlandi kérdés forrásaiba és irodalmába. Soproni Szemle 25. (1971), 138–145.

látható fejlődése annyi terhet ró rám, hogy nem lenne kellő erőm a szerkesztéssel foglalkozni. Azon túl, az egészségemre is kell gondolnom. Harmadrészt pedig az a véleményem, hogy erre a funkcióra egymagában Mollay Károly volna alkalmas és illetékes. A régi Szemlénél kezdődött addigi munkássága, tekintélye, soproni ismeretei alapján én őt javasolnám főszerkesztőnek. Nem tudni, hogy a javaslatom milyen súllyal esett latba, de a megosztott főszerkesztőségéből szerencsére nem lett semmi.

Mollaynak pedig, miután rövidesen megkapta a kinevezését és Pestről szerkesztette a folyóiratot, az egyetem és az ott betöltött pozíciója, tudósi tekintélye adott olyan védelmet, melyet a helyi és megyei politika nem tudott kikezdeni. Szerencsére, addigra már a politikai légkör is enyhült, a dogmatikus vonal háttérbe szorult. Akkor már nem volt akkora szükség a „politikailag is elkötelezett” humán képzettségű szakemberek támogatására sem, a megjelentetett cikkek színvonala volt a legjobb védőernyő.

A bölcész főszerkesztők hogyan tartottak egyensúlyt a nagy tekintélyű, de esetleg „nehéz természetű” természettudós szerzőkkel?

Ezen a téren nem emlékszem konfliktusra szerzők és szerkesztők között. Egyrészt, a természettudósoknak megvoltak a saját szakterületük közvéleménye által kontrollált tudományos szaklapjai, ahol a témájukba vágó igazi szakcikkeiket publikálták. Ami kevés természettudomány a Szemlében megjelent, az témáját tekintve inkább kultúrtörténeti érdeklődésre tarthatott számot, nyelvezetét illetően pedig a népszerűsítő műfajhoz volt közelebb, így öröndetesen gazdagította és árnyalta a bölcész megközelítés esetleges egyoldalúságát. Ráadásul Csatkai sokoldalúsága azt is jelentette, hogy ezeket a cikkeket mindenkor alapos olvasói és szerkesztői kritika alá vette.

Mikortól és miért kapott egyre fontosabb szerepet a szerkesztőségben Hárs József?

Az újraindításkor Csatkai elérte, hogy a népes szerkesztőbizottság tagja legyen Kelényi Ferenc nyelvész, az Óvónőképző Intézet vezető tanára, aki mint a Szemle kitűnő olvasó-szerkesztője, 1975-ben bekövetkezett hirtelen haláláig szolgálta a folyóirat ügyét.⁸ Hárs József szerzőként 1966-ban tűnt fel a folyóiratban és 1976/1. számtól kezdve, Mollay Károly felkérésére ő vette át az olvasó-szerkesztői posztot. Ezt vitte 1997 végéig, azzal is kibővítve, hogy 1992-től titkár, olvasó- és technikai szerkesztő is lett, tehát néhány évig Mollay Károly „jobbkeze” a soproni munkában. Nem csoda, hogy sokan ilyen „mindezenként” emlékeznek rá, bizonyára Mollaynak is kényelmesebb volt, hogy csak egy emberrel kellett szoros kapcsolatot tartania. Sokat publikáló, szorgos, nagy munkabírású munkatárs volt, később a szerkesztőbizottságban segítette a lapot.

⁸ Kelényi mellett Hammerl Lajos volt a technikai szerkesztő 1972-ig, ám akkor disszidált. Helyét Hiller István szerkesztőségi titkár vette át és vitte is 1991 végéig.

Emlékezete és véleménye szerint, a jeles főszerkesztők egyénisége, szakmai, stílusbeli, vagy emberi tulajdonságai rányomták-e a bélyegüket az egyes időszakok számaira? Például, a korábbi rovatszerkezet miként alakult ki Csatkai irányítása alatt, s miért formálódott át Mollay főszerkesztősége idején?

Igen, Csatkai szerkesztése alatt a Szemle „olvasmányosabb” volt, legalább annyira szólt a laikus olvasókhöz, mint a szakma szigorú képviselőihez. De ez csak a fogalmazásra, a cikkek nyelvezetére volt igaz, a hitelesség és a tudományos színvonal akkor sem csorbult. Talán azért volt ez így, mert Csatkai nem csak tudós kutató, de jó tollú hírlapi publicista is volt, aki a két háború között, megélhetési okokból, soronként tíz fillér javadalmazásért, a városi lapokban publikálta rövid, kultúrtörténeti tárgyú cikkeit – szorgos levéltári kutatásai „melléktermékeit”. A fentebb már említett életmű-bibliográfiában ennek érdemes utánanézni! Nagy gyakorlata volt tehát komoly témákról egyszerű fogalmazásban írni, amire a Szemle első idejében szükség is volt, amikor pl. a belvárosi helyreállításokat hátráltató régészeti és építészeti kutatások elhúzódnását kellett a közvélemény előtt indokolnia. A Csatkai által kialakított rovatszerkezet is ezt tükrözte, a rövidebb, helytörténeti témákkal foglalkozó írások is a helyi olvasóközönség megnyerését szolgálták.

Mollay ezt az „egyszerűséget” néha tréfásan szóvá is tette. Tény, hogy az ő főszerkesztői ideje alatt változott a Szemle stílusa. Sokkal szárazabb, „tudományosabb” lett a tanulmányok szövege és a terjedelmi arányok is a „főcikk” javára változtak. **Ám ez összefüggésben állt azzal is, hogy a hasonló szerepű és tartalmú országos és regionális folyóiratok is a „tudomány nyelvén” fogalmazott tanulmányokat várták a szerzőiktől.**

Ezzel összefüggésben, az időben előre haladván, az évfolyamok tipográfiai megjelenése miért lett egyre igénytelenebb?

Semmi szándékosság nem volt ebben. Kétségtelen, hogy az újraindulás idejének a számai grafikai megjelenésükben, a rovatfejek képzésében, a képanyag válogatásában igényesebbek és szebbek voltak, mint a 15–20 évvel későbbi évfolyamok. Ez egyrészt a művészettörténész Csatkai ízlését is dicséri, másrészt ne feledjük, hogy őneki rendelkezésre állt a múzeum gazdag grafikai és fotóanyaga, nem csak a szerzők által szállított képanyagra kellett szorítkoznia. Másrészt, a soproni nyomda technikai színvonala is folyamatosan romlott, a szerény költségvetés miatt a jobb minőségű papírra sem telt. Ez a régi szerkesztőségnek is folyamatos gondot okozott, de tenni ellene nem tudtunk.

Mikor találkozott először a Soproni Szemlével, a folyóiratban megjelent cikkeivel?

Amikor Sopronba kerültem 1952-ben és kezdtem beletanulni a város történetébe, akkor vettem kezembe a folyóiratot, egyetemistaként nem ismertem. Párhuzamosan történt ez azzal, hogy Csatkaitól is kaptam muzeológiai, művészettörténeti és építészettörténeti „különórákat”, mert hamar kiderült, hogy a betegségem miatt az egyetemi anyagból kimaradásaim voltak. Csatkai ezeket beszélgetésekkel, városi séták során tett magyará-

2. kép. Az „Isten áldja a tisztas ipart” című ünnepi kötet átadásának alkalmából rendezett ebéden.
(1998. augusztus)

zatokkal, könyvek, cikkek kijelölésével és ajánlásával folyamatosan pótolta. Akkor folyt a műemléki topográfia első kiadásának összeállítása, amiből rengeteget tanultam anyagismeretben és szerkesztési ismeretekben is. Hasonlóképp a megjelent kötet akadémiai vitájából, ahol bizony a szakma nem kevés irigységgel és kicsinyes szőrszálhasogatással próbálta a kötet érdemeit csorbítani ...

Milyen érzés volt kezdő muzeológusként és a szerkesztőség legifjabb tagjaként helyet kapni a tekintélyes testületben?

Érdekes idők voltak az újraindulás előtti hónapok. Független, 27 éves fiatalember voltam, sokat beszélgettem Csatkaival azokban a hetekben is, amikor már lehetett tudni, hogy a folyóirat elindul, de a korábban kijelölt Peéry Rezsőt a visszaerősödő doktriner politika nem engedte a főszerkesztői székbe. Akkor a régi emberei Csatkainak félhivatalosan megemlégtették, hogy szóba jött jelöltként a pozícióra. Ő viszont erősen hezitált, mondván

nem akar szembe kerülni sem Peéryvel, sem az általa alkalmasnak tartott Mollay Károlylyal. Mivel Peéryt a szociáldemokrata múltja miatt félreállították, Mollay pedig vonakodott és úgy nyilatkozott, hogy az adott körülmények között ő Pestről nem tudja vállalni a főszerkesztői munka felelősségét (bár ambíciói már a régi Szemlénél is voltak), patthelyzet alakult ki. És akkor, egy ilyen múzeumkerti beszélgetésen arra vettem a bátorságot, hogy azt mondtam Csatkainak, ha senki nem vállalja el a főszerkesztői pozíciót, hát elvállalom én! Nincs ugyan szakmai múltam és tudományos tekintélyem, sem szerkesztői tapasztalatom, de ha csak ezen múlik a Szemle újraindulása, akkor valakinek ezt meg kell tennie. Az, hogy ő a mindenki által respektált tudományos múltja, kandidátusi címe és a Kossuth-díja adta tekintély ellenére sem vállalja a pozíciót, az tarthatatlan! Hogy ezen a furcsa kijelentésen megütődött, vagy meglepődött-e, nem tudom, de tény, hogy végül elvállalta a megbízatást. Az, hogy magával vitt a szerkesztőségbe, részéről korábban kezdett, tudatos politika volt. Mint igazgató, úgy kezelte minket Nováki Gyulával, a múzeum akkori régészével, mint az adjunktusait, és ha városi párt, vagy állami vezetőhöz ment hivatalos ügyben tárgyalni, egyikünket, vagy másikunkat legtöbbször magával vitt és mindenről tájékoztatást is adott.⁹ Nem volt tehát meglepő, hogy a szerkesztőségbe is bekerültem. Annál inkább, mert korábbi minisztériumi kapcsolataimat is felhasználva, akkor már erősen szorgalmaztam a múzeum belvárosi bővítését, nevezetesen a Lábasház megszerzését, kisipar-történeti raktárrá és kiállítássá való átalakítását. Beadványokat írtam és olyan körökben mozogtam, ahonnan a Szemle szerkesztői is kikerültek.

Volt-e, s ha igen, milyen mértékű befolyása a folyóirat tematikájának meghatározására, esetleges bővítésére?

Nem volt ilyesmire szükség, a folyóirat – főleg az első időkben – igen széles körből kapta és közölte a cikkeket, a történettudomány minden fő ága és segédtudománya képviselve volt. A néprajzi szakirány cikkeit adta nekem Csatkai átnézésre és véleményt kért róluk, ugyanígy a régészeti cikkeket Novákinak továbbította átolvasásra. Hasonló módon dolgoztak a szerkesztőbizottság nagy tekintélyű tagjai is, akiknek a véleményét mindenki respektálta. Külső lektorok felkérésére, írásos vélemények beérkezésére én nem emlékszem. Ha voltak, azokat a főszerkesztő kaphatta.

Kik voltak a kedvenc szerzői, akiknek a cikkeit a legszívesebben gondozta?

Valójában nem szerzőkhöz ragaszkodtam, hanem a témák között voltak számomra kedvesek! Esősorban a város, illetve városszerkezet fejlődését feltáró régészeti kutatások érdekeltek, melyeket a belvárosban, időnként több helyszínen is, külső kutatók folytattak, de leletanyaguk hozzánk került és tapasztalataik itt csapódtak le. Ugyanilyen érdeklődéssel vártam a műemléki feltárások egyes épületekre, épületegyüttesekre vonatkozó eredmé-

⁹ Ezen túl, a tanácsi választások alkalmával a körzeti tanácsstagjelölt mellé is beprotezsált „összekötői” státusba, később ugyanígy a Hazafias Népfrontba, tehát a közéleti szerepvállalásunkat is ösztönözte.

nyeit, ezek társadalomtörténeti tanulságait. Ezek azután kapcsolódtak a múzeumhoz, a múzeumi kollégák munkájához, például a polgárlakások rekonstrukciója Askercz Éva kutatásaihoz, vagy a széplaki tájházak berendezése a néprajzi gyűjteményhez.

Ezen túl, nagyon szívesen dolgoztam Dávidházy Istvánnal, aki kitűnő cikkeket írt a posztóosok céhének történetéről és általában a posztóiparról. Bár nem szerkesztettem, de érdeklődéssel olvastam Kovács József László cikkeit. Hasonlóképp Mollay írásait, akinek az eredményeit módszertani megoldásai miatt is tiszteltem. Horváth Zoltán 19. századdal foglalkozó cikkeit igen fontosnak tartom, és a molnárokkal, a malmok történetével foglalkozó kutatásait is –, bár ezek önálló kötetben jelentek meg.

Milyen emlékezetes alkalmak voltak, amikor sikerült meggyőzni egy-egy szerzőt, hogy írjon a Soproni Szemlébe?

Szívesen emlékszem arra, amikor a hatvanas évek első felében az Evangélikus Egyház gyűjteményében ráleltünk az addig lappangó Lackner-rézmetszetek pusztulásának indult lemezeire, s a készülő új állandó kiállításunk gazdagítására sikerült a Konvent képviselőivel korrekt megállapodást kötnünk, hogy restaurálás fejében bizonyos darabokat kölcsönkapunk, illetve a grafikai anyagukból is felhasználhatunk. Akkor nekem (más kutatások miatt) már kapcsolatom volt Rózsa György művészettörténésszel, a Nemzeti Múzeum metszetgyűjteményének illetékes szakemberével. Megemlítettem neki az anyagot és azt a lehetőséget, hogy feldolgozhatná ezt a Soproni Szemle számára és összeismerttettem Csatkai Endrével. Igen jóemberi és szakmai kapcsolat alakult ki közöttük, aminek eredményeként megszületett az a kétrészes, rendkívül alapos tanulmány, ami a Lackner életmű kutatásának egyik fontos pillére lett.¹⁰

Szerzőként melyik saját írása áll legközelebb a szívéhez?

Elsőként az újrainduló számban megjelent cikkemet említeném a soproni gombkötőről, melyben megmutatkozott az a céh- és kézműipar-történeti irány, melyet azután egész életemben követtem. Fontosnak tartom még a hatvanas években megjelent pásztorművészeti tárgyú tanulmányomat, ami a népművészetben elterjedt ábrázolások előképeivel foglalkozott. Azután az Anyaház utolsó nagy kiállításának az ismertetését, ami Mollay Károly nagyvonalúságának hála, először több részletben a Szemlében jelent meg és mint a folyóirat tizenhetedik különiadványa, lett az állandó kiállítás katalógusa.¹¹ Sajnos, a folyóiratba szánt cikkekből, a terjedelmi korlátok miatt csak kisebb lélegzetű témákat lehetett feldolgozni, ez pedig olyan kutatások esetében, ahol a forrásközlés és értelmezés is lényeges, erős korlátokat jelentett.

¹⁰ Rózsa György: Lackner Kristóf a rézmetsző. 1–2. Soproni Szemle 25 (1971), 194–207.; 312–322.

¹¹ Domonkos Ottó: A soproni gombkötők céhszabályzata 1633-ból. Soproni Szemle 9. (1955), 112–119.; *Uő*: Sopron megye pásztorművészete. 1. Soproni Szemle 16. (1962), 124–134.; *Uő*: Sopron megye pásztorművészete. 2. Soproni Szemle 17. (1963), 41–51.; *Uő*: Kézművesség – népművészet. 1–3. Soproni Szemle 48. (1994), 1–32.; 105–137.; 233–265.

3. kép. A Szt. Mihály templom üstdobjainak tanulmányozása közben, a templom sekrestyéjében (2010 nyarán)

Emlékszik-e olyan esetekre, a folyóirat egy-egy olyan számára, amikor konfliktusok terheltek a szerkesztői munkát? Szakmai, emberi, vagy esetleg politikai gyökерűek voltak-e ezek az ellentétek?

Politikai konfliktusokról melyek a szerkesztőbizottság szakmai beállítottságú részének életét keserítették, fentebb már esett szó, egyes emberek közötti ideológiai ellentétről nem tudok. Hasonlóképp nem emlékszem emberi gyarlóságból eredő konfliktusra sem.

Szakmai konfliktus az én szerkesztői területemen előfordult, amikor egy reformkori mezőgazdasági szakmunka faksimile kiadását úgy ismertette az egyik tudományszak

képviselője, hogy nem tájékozódott kellő alapossággal más tudományszakok (agrártörténet és néprajz) szakirodalmában, melyekben az illető szakmunka szemináriumai kötelező olvasmány volt! Ezért azután az illető mű ismertségéről és használatáról téves megállapításokat tett, amit megfelelő körültekintéssel el lehetett volna kerülni. Sajnos, ez csak a folyóiratszám megjelenése után derült ki, ami a főszerkesztőt is kínosan érintette, hiszen a kéziratot valamiért nem futtatta át a szokásos szerkesztési láncon. Botrány nem kerekedett, de a rossz érzés megmaradt.

Milyen adminisztrációja volt a Szemle szerkesztésének? Voltak évfolyamokra bontott irat-csomók? Őriztek a kéziratokon kívül lektori véleményeket, szerkesztői javaslatokat?

A szerkesztéssel kapcsolatos iratok a főszerkesztőnél és a szerkesztőségi titkárnál gyűltek össze. Csatkai a szerkesztést az oktatási osztály egyik irodájában álló íróasztalánál végezte, az iratok ott voltak elzárva. Azok egy része valószínűleg levéltári őrizetbe került, találkoztam is körülbelül négy-öt doboznyi régi anyaggal, amikor az ötven éves jubileumi cikkemhez kutattam. Más része továbbra is ott maradhatott, mert az az iroda és asztal még Hárs József titkári és olvasó- illetve technikai szerkesztői tevékenységi idejében is megvolt. A Mollay Károlynál képződött anyag szintén levéltári kezelésbe került és kutatható, az időrendbe is volt rakva, de iktatókönyvre nem emlékszem. Ha Csatkai magániratai között maradt Soproni Szemlére vonatkozó anyag (amire kicsi az esély), akkor az a múzeum helytörténeti anyagába kerülhetett, erre vonatkozólag ott lehetne tájékozódni. Annak igen kicsi a valószínűsége, hogy bárki szerkesztőbizottsági tagnál maradt kint dokumentum, az iratmozgás erre csekély esélyt adott.

Mennyire használta a Soproni Szemle szakmai bázisaként a Soproni Múzeumot?

Mindenkor két módon kapcsolódtak a muzeológusok a Szemléhez. Egyrészt, az egyéni ambícióiknak megfelelően publikációs fórumot jelentett mindenkinek a folyóirat. Volt aki folyamatosan szállította a cikkeit, másokat noszogatni kellett a munkahelyről vagy a szerkesztőségből, de a lap mindig nyitva állt a szakcikkre és az intézmény működésével kapcsolatos közérdekű információk, vagy ismertetések számára. Másrészt, a korábbi szerkesztőbizottságban, később a szerkesztőségben és a mellé szerveződött tanácsadói testületként működő szerkesztőbizottságban is jócskán voltak és vannak múzeumi munkatársak, a Csatkai teremtette hagyományok tovább élnek. Arról se feledkezzünk meg, hogy a régi nyomdatechnikával nyomott Szemle kliséanyaga a múzeum gyűjteményébe került. A múzeum fotótára és grafikai gyűjteménye viszont, kimeríthetetlen kincsesbányája a folyóirat illusztrációs igényeinek. De a múzeum is profitál a Szemle tekintélyéből! Tucatnyi külföldi cserepartnernek fizettük elő a folyóiratot, viszonzásul olyan értékes kiadványokért, melyek beszerzésére egyébként soha nem lett volna lehetősége a könyvtárunknak. Az összefonódás tehát igen-igen erős.

A város tudományos, közgyűjteményi, vagy közművelődési intézményei (egyetem, főiskola, múzeumok, levéltár, könyvtár, művelődési ház, pártiskola, TIT, stb.) ambicionálták-e, hogy részt kapjanak a folyóirat szakmai arculatának meghatározásában?

Egy ilyen esetre emlékszem konkrétan, amikor az újraindulás idején a pártbizottság kijelölte a delegáltjait, akik a szerkesztésre és a tartalomra felügyeltek. Ennek a gárdának az ellensúlyozására hozta Csatkai a szakemberekből kiválasztott munkatársakat, akik a tényleges munkát végezték. Ezen túl, a felsorolt intézmények munkatársai egyénenként tartottak kapcsolatot a folyóirattal, „hivatalos” kapcsolatra én nem emlékszem sem a korábbi, sem a későbbi időben.

Van-e alapja annak a városi legendának, hogy Csatkai Endre annak idején azért szorgalmazta a „Helytörténész Asztaltársaság” alapítását, hogy a Szemlének helyi szerzőgárdát biztosítson/neveljen?

Tudomásom szerint nincs alapja, olyannyira nincs, hogy emlékeim szerint az Asztaltársaság nem is Csatkai életében alakult, hanem utána egy évvel. Csatkainak a Kitaibel Pál Természettudományi Asztaltársaság újraélesztésében volt elismert szerepe.

A Helytörténész Asztaltársaságot szerintem Szita Szabolcs kezdeményezésére alapítottuk 1971-ben. Ő hívta össze a városi KISZ-Bizottság Papréten volt székházába az előkészítő megbeszélést. Többen voltunk, helytörténettel, munkásmozgalom történettel foglalkozók, köztük Horváth Zoltán, Környei Attila és mások. Emlékszem, „taktikai szempontból”, előrelátóan azt javasoltuk, hogy a pártbizottságról is hívjunk meg három, munkásmozgalommal foglalkozó embert, s ezzel kvázi legalizáljuk a „szervezkedést”. Ezek a tagok azután elmaradoztak néhány ülés után, egyedül Szita Szabolcs maradt, aki Csatkai-tanítvány lévén, amúgy is tagja volt a Szemle körül szerveződött szakemberi gárdának. A koncepciót páran dolgoztuk ki, szervezeti mintaként a Kitaibel Asztaltársaság szolgált. Az igaz a legendából, hogy a Szemle szorosabban vett szerkesztői és szerzői gárdája jelentette a Helytörténészek Baráti Körének a gerincét és hozzájuk csatlakoztak a helytörténet iránt érdeklődő, elkötelezett amatőrök. Akikre hirtelen emlékszem, hogy ebből a körből a folyóirat szerzőgárdájába is bekerültek, Dávidházy István és Hárs József voltak, ők hosszan és igen aktívan vettek részt a munkánkban. Az alakuló névsort meg lehet keresni a jegyzőkönyv múzeumi adattárban őrzött első kötetében és össze kellene hasonlítani a szerzői névsorokkal.

Mi az, amit az évek során hiányolt a Szemléből és mi az, ami jelenleg is hiányzik belőle?

Amit sajnálok, hogy elmaradozott, az a városban történt fontosabb kulturális események, kiállítások említése és rövid ismertetése – a város kulturális közéletének a krónikája. Azután az „üzemtörténetek” elmaradása. Ezek a gyárak jórészt meg is szűntek, féltő, hogy teljes feledésbe merülnek egy idő után. Néhányról – köztük a jelentősebbek voltak a GySEV, a Gázgyár, a Vasgyár, a Selyemgyár, stb. – születtek alapos és részletes írások, de sok kisebb nyom nélkül elmúlhat.

Mit tart a Soproni Szemle legfőbb sajátosságának, értékének?

A várostörténet olyan részletproblémáinak a publikálását és vitafórum biztosítását, mely kérdések formájában már a topográfiában szerepeltek, de a megoldásukat csak a későbbi levéltári, régészeti, vagy építéstörténeti kutatások jelentették. Ilyenek voltak a város nevééről, annak kialakulásáról folytatott polémiák, a római városfal, a vörös sánc és a középkori városfal építésének és egymásra építésének mikéntjét tisztázó tanulmányok, a „Löovervita”, a bánfalvi Mária Magdolna-templom körüli ásatások eredményeinek a publikálása, és hasonlók. Ezek olyan eredmények, melyek a Szemle nélkül nem biztos, hogy a szélesebb, helyi közvélemény elé kerültek volna. Az újabb törekvések közül igen hasznosnak tartom azoknak az interjúközléseknek a sorát, melyek az emlékezetben megőrzött történelmet is a Szemlébe hozták. Ezek az adatok sem a sajtóban, sem levéltári forrásokban nem maradtak volna meg, így viszont a folyóirat átmenti azokat az utókor számára.

Miben látja másnak a történeti illetve helytörténeti folyóiratok feladatát manapság, mint 60 évvel ezelőtt?

Ami szerintem a legfontosabb volt és maradt is, hogy a helyi közvélemény számára hiteles információval szolgáljanak ezek a folyóiratok a rég- és közelmúltjukat illetően. A forrásanyag tisztelete, a megfelelő forráskritika és a tudományos igényű feldolgozás az, ami a helyi folyóiratokat a gyorsan avuló napi sajtó és az ilyen-olyan, divatos „fesztiválok” fölé emeli –, ezt kell megtartani, ha lehet erősíteni. A hiteles tudáson alapuló lokálpatriotizmust és az arra épülő, legendáktól mentes nemzettudatot kell megteremteniük. Ezen túl, rendkívül hasznos lenne, ha ez a hiteles tudásanyag az idegenforgalomba is bekerülne, az útikönyvek friss kiadásaiiban is szerepelne. Elsődlegesen el kellene érni, hogy az idegenvezetők képzésére és továbbképzésére szolgáló segédletek és tanfolyamok használják a helytörténetírás friss eredményeit.

A Szerkesztőség tagjai büszkék arra, hogy Domonkos Ottónak a magyar tudományos sajtó történetében párját ritkító szerkesztői tevékenysége éppen a Soproni Szemle kiadásához kapcsolódik. Köszönjük több mint hat évtizedes odaadó munkáját, amelyre múzeumigazgatói feladatai és nemzetközileg elismert kutatásai mellett is mindig szakított időt. Kívánjuk, hogy minél tovább segítse tanácsaival, figyelmével folyóiratunk megjelenését!

Évát, vagy ahogyan a múzeumban sokan nevezték, „az Askerczet”, 1984 tavaszán ismertem meg. Ő kezdő művészettörténészt keresett, én pedig állást. Így találtunk egymásra a Soproni – akkor még Liszt Ferenc – Múzeumban. Az első három év szinte valamennyi munkanapját együtt töltöttük hármásban, mint a „Storno különítmény” tagjai. A harmadik tag Gabrieli Gabi volt, szintén kezdő muzeológusként. A múzeumba kerülve gyorsan kiderült, hogy az egyetemen gyakorlati muzeológiára nem képeztek bennünket, még a 17. és 18. századi bútorok megkülönböztetése is gondot okozott számomra. Ehhez kapcsolódik az első tanulságos történet is. Éva azzal bízott meg, hogy a Storno gyűjtemény tárgyait azonosítsam régi fotókról és írjam be helyiségenként a leltári számokat. Nekiláttam a kezdők buzgalmával, fotóról és műtárgykartonról dolgozva. Ekkor jött az első lecke: Éva ezt látva elmagyarázta, a tárgyakat nézzem inkább és aztán azonosítsam azokat a fotókon. Így kezdődött a tárgyismereti képzésem. Ekkor tanultam meg, hogy ha lehet, az eredetit nézzük és ne a fotókópiát. A részleteket, a sajátosságokat a tárgyakon vehetjük észre leginkább. Ez a fajta tanítás-tanulás módszer aztán folytatódott a festményekkel, a metszetekkel, kerámiákkal. Lassan-lassan, már szakszerűen el tudtam készíteni a kartonokat is. Éva nagyon jól magyarázott, mindig ki tudta emelni azokat a fontos részleteket, amelyek alapján egy tárgy egyediségét megjegyezhettem.

1987 tavaszán kellett újrarendeznünk felújított, eredeti helyén a Storno gyűjteményt. Ekkor a kiállításrendezésbe is belekóstolhattam. A nyolcvanas-kilencvenes években összeszokott gárda dolgozott a múzeumban. Évával jó volt dolgozni. A rendezés kezdetekor egyedül akart maradni, majd mikor a fejében összeállt a teljes kép, akkor mehattünk építeni. Ezek a rendezések jó hangulatúak voltak, a humor, némi csipkelődéssel soha nem hiányozhatott belőlük. Maradandó emlékek lettek a biennálék, a díjazottak kiállításai, de említhetjük a „hetet egy csapásra” (hivatalos nevén: „Ágoston Ernő és tanítványai”) sorozatot, vagy a mosonmagyaróvári Cselley-ház berendezését is. Egy-egy nagyobb munka után Éva kitalálta, hogy főz a csapatra. A kiállítás elkészülte után a Színház utcai lakásán gyűltünk össze, és mindig nagyon finomakat ettünk-ittunk. Éva kifinomult ízlésű konyhaművész is, ezt kevesen tudhatják róla.

A kilencvenes években – ekkor már mindketten a Storno-házban dolgoztunk –, más-más volt a feladatunk. Önálló munkaterv és időbeosztás szerint végeztük a teendőinket, mégsem volt olyan hét, hogy ne beszélünk volna kétszer, háromszor. Ezek nem hivatalos megbeszélések voltak, csak szakmai beszélgetések. Viszont okulhattam belőlük, számos apró fortélyt ekkor tanulhattam meg a látásmódról, a tárgyak különbözőségéről, s ez egészen 2004-ig, Éva végleges nyugdíjba vonulásáig tartott.

Ám a kép azért nem ennyire egysíkú! Ha Évának egy mondata így kezdődött: „Na ide figyeljen édes fiam/lányom ...”, akkor tudtuk, hogy valami nem stimmel. Vagy valamit rosszul csináltunk, vagy elhallgattunk. Nem tűrte a trehánytságot és a sumákolást, a dolgok elhallgatását. Szerencsére ezek a zord időszakok nem tartottak sokáig. Most már tudom: sokszor igaza volt, de akadt olyan eset is, mikor nem.

Nem csak tanító, szemléletmódot alakító művészettörténész volt ő számomra, hanem kitűnő pótnagymama is. Sokszor vigyázott gyerekeimre, amikor nem értünk rá. Értette és most is érti a gyerekek nyelvét. Középső, kissé hiperaktív fiamat is levette a lábáról, édesdeden aludt Éva ölében, mikor érte mentem.

Éva 12 éve költözött el Sopronból, gyerekeihez és unokáihoz. Akkor már ott lett rá szükség. Mint a Szemle szerkesztőségének tagja, visszajárt Sopronba. Ha csak tehetett, meglátogatott bennünket a Fabricius-házban. Egy alkalommal a polgárlakás kiállításban időztünk és hosszas gondolkodás után megszólalt: „Most már több tárggyal, még életszerűbben rendezném be”. Közel negyven évvel az általa rendezett kiállítás után is figyelt rá. Megjegyzése arra utal, hogy még ekkor is foglalkoztatta, érdekelte, a lehetséges módosításokon gondolkodott.

Sokszor halottam Sopronban, hogy Éva túlságosan szigorú volt értékítéleteiben. A középszerűt nem kedvelte. Ha az általa gyűjtött műtárgyakat, bútorokat, érmekeket nézzük, akkor ez így is van. A minőség, mint gyűjtőelv jól tapintható ezeken a műtárgyakon – szerencsére, szerencsénkre – mondom, az általa is gyarapított gyűjtemény egyik „örököséeként”!

Mostanában ritkán találkozunk, időnként telefonon beszélünk. Az első kérdése mindig a múzeumról szól. Azt hiszem, lelke mélyén még most is kötődik a Soproni Múzeumhoz, annak ellenére, hogy 2006-ban boldogan költözött Budapestre.

Kedves Éva! Boldog születésnapot! Sok jó könyvet, hogy kedvedre olvashass. És derűs éveket!

SOPRON ÉS A REFORMÁCIÓ

TÓTH GERGELY ISTVÁN

Evangélikusként a király hűségén.
A felekezeti identitás szerepe
Lackner Kristóf soproni polgármester
életművében

A vallás: tabutéma? Párhuzamos jelenségek Lackner Kristóf, Révay Péter és Bocatius János munkásságában

Nagy bajban lennénk, ha Lackner Kristóf (1571–1631), a jeles evangélikus soproni polgármester felekezeti, vallási identitását, illetve ehhez való viszonyulását kizárólag a nyomtatott művei alapján kellene megítélnünk. Hiába lapozgatnánk ugyanis a *Coronae Hungaricae emblematica descriptiōt*, a *Maiestatis Hungariae aquilát*, vagy éppen a *Cura regia* című iskoladrámáját – ezekből legfeljebb csak annyit tudnánk meg, hogy szerzőnk lépést tartott kora divatos tudományos irányzataival, vagyis az emblematikával és a neozstoikus, lipsiusi irodalommal.¹ A jelenség általános: a kor evangélikus magyarországi értelmisége általában kerülte a vallási témákat irodalmi és tudományos megnyilvánulásaiban. Jó párhuzamként említhető itt a koronaőr Révay Péter (1568–1622), aki híres kornatörténetében, a *Commentarius*ban mellőzi a vallási problémák feszegetését,² illetve Bocatius János (1569–1621), a kassai iskolamester, majd városbíró, Bocskai híve, aki nyomtatásban megjelent alkalmi költeményeiben és verseiben ugyancsak tartózkodik a felekezeti megnyilvánulásoktól.³

¹ Lacknerre és életművére általában ld. Kovács József László: Lackner Kristóf és kora (1571–1631). Sopron 2004. Lackner fentebb említett művei: *Christophorus Lackhner: Coronae Hungariae emblematica descriptio*. Lavingae Suevorum, 1615.; *Uő: Cura regia seu consultatio paterna... Cassoviae, 1616.; Uő: Maiestatis Hungariae Aquila a Christophoro Lackner I. U. D. inventa, et hieroglyphica eius interpretatione levissime descripta*. Kereszturini, 1617. A korabeli magyarországi emblematikára ld. Knapp Éva: Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században. Tanulmány a szimbolikus ábrázolásmód történetéhez. Bp. 2003. (Historia Litteraria 14.) Újabb a *Coronae Hungariae...* című munkáját mint fejedelmüköt, illetve neozstoikus jegyeket mutató emblematikus művet helyezi el a korszak irodalmában Juhász János: A fejedelmi tükör és az emblematika kapcsolata. A politika elmélete és gyakorlata, újsztoicizmus. In: Képek, szavak változatok. Szerk. Egerer Lilla [et al.] Miskolc, 2012. (Pro Scientia Füzetek 1.) 40–47. Lipsiusra, a neozstoicizmusra és magyarországi hatására újabban, további bőséges irodalommal ld. Ács Pál: Lipsius hatása. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. I–XIV. Szerk. Kőszeghy Péter – Tamás Zsuzsanna. Budapest, 2003–2014. VII. 34–39.

² Révay Péterre általában ld. Bónis György: Révay Péter. Budapest, 1981. (Irodalomtörténeti Füzetek 104.); fő művére, a *De Sacrae Coronae Regni Hungariae ortu... commentarius* című munkára (1613) legbővebben ld. Kees Teszelszky: Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás. Szerk. Czibere Mária; ford. Trostovszky Gabriella. Pannonhalma, 2009. 215–291.

³ Bocatius műveinek (majdnem) összkiadása: *Ioannes Bocatius: Opera quae exstant omnia*. Poetica (I–II.),

A tartózkodás okai elég jól láthatóak. Lackner esetében a Bécshez való közelség, a város politikai kiszolgáltatottsága bizonyosan nagy súllyal esett a latba (ugyanaz Bocatius esetében is említhető, hiszen Kassa a felső-magyarországi főkapitány székhelye volt). Szintén sokat számított, hogy a 16. században és még a 17. század első felében is létezett egy törekeny kompromisszum az evangélikus városok, illetve a világi és az egyházi hatalom között: a polgárság fizette a tizedet, és kereste az egyházi felsőséggel a kiegyezést a vitás kérdésekben.⁴ Nyilvánvaló, hogy a városi elit nem akarta ezt az érzékeny és könnyen felboruló egyensúlyt polemikus megnyilvánulásokkal veszélyeztetni.

Ehhez járul még egy általánosabb, európai jelenség. Megfigyelhető ugyanis, hogy a vallási témák a század végére már veszélyesek lettek: aki ilyesmiről írt, joggal tarthatott a világi hatóságok, vagy az inkvizíció büntetésétől, nem beszélve arról, hogy a protestáns oldalon belül is újabb és újabb irányzatok, viták burjánzottak el. A tudósvilág, a *respublica litteraria* ezért más, vallásilag semleges témák felé fordult: a természettudományok, különösen a botanika, vagy éppen az emblematika, neosztoicizmus felé.⁵ Végül meg kell még említeni, hogy az erőviszonyok is lassan megváltoztak: míg Ferdinánd és Miksa uralma a protestáns egyházak számára kegyelmi állapotnak számított, addig Rudolf országlása, s főleg a tridentini reform főpapjainak (Draskovich György, Forgách Ferenc, Pázmány Péter) megjelenése a katolikus egyház megerősödését hozta magával, és ezt a folyamatot a Bocskai-felkelés, valamint a protestáns szabad vallásgyakorlat törvényben való biztosítása (1608) sem tudta tartósan megállítani.⁶

Persze az, hogy az evangélikus értelmiségi elit a nyomtatott munkákban nem foglalkozott vallási problémákkal, egyáltalán nem jelentette azt, hogy ezek nem is érdekelték

Prosaica (III.). Ed. Franciscus Csonka. Budapest, 1990–1992. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova XII/1–3.). Életére ld. *Csonka Ferenc: Utószó*. In: *Bocatius János: Öt év börtönben*. [1606–1610.]. Kiad. *Csonka Ferenc*. Budapest, 1985. 187–244.

⁴ Erre a jelenségre a szepesi prépost és a szepességi lelkészek példáján ld. *Sebők Marcell: Humanista a határon. A késmárki Sebastian Ambrosius története (1554–1600)*. Budapest, 2007. (Mikrotörténelem 1.) 94–97, 137–148.; még ld. *H. Németh István: Felekezettváltás vagy együttélés. A szabad királyi városok egyházainak sorsa. Egy kutatási projekt első eredményei*. In: *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században*. Szerk. Varga Szabolcs, Vértesi Lázár. Pécs, 2017. 157–174.; *Kuzma Dóra: A lutheri reformáció térhódításának néhány kérdése Besztercebánya példáján keresztül*. In: uo. 175–184.

⁵ A lipsiusi neosztoicizmus szuprakonfesszionális, vallási dogmákat nélkülöző jellegéből adódó vonzerejére ld. *Gerhard Oestreich: Neostoicism and the early modern state*. Eds. Brigitta Oestreich – H. G. Koenigsberger. Transl. by David McLintock. Cambridge, 1982. 8., 17–18., 33–34. stb.; *Bene Sándor: Rimay vindicatus: Rimay János Justus Lipsiushoz írott leveléről*. In: *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban. Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28.* Szerk. Kecskeméti Gábor – Tasi Réka. Miskolc, 2012. 139–188., itt: 161–163., 165–168. A korabeli értelmiség egyéb „menekülőútjaira” (botanika stb.) ld. *Sebők* 2007. 302–304.; *Almási Gábor: Politikai színlelés, vallási színlelés és a császári udvar nikodémusai a konfesszionalizáció korában*. In: *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, 2010. 33–66., itt: 51–53.

⁶ A jelenségre a győri egyházmegye példáján ld. *Fazekas István: A katolikus megújulás és reform kezdetei a győri egyházmegyében a 17. század első harmadáig*. In: *Új: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon*. Győr, 2014. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 20.) 23–37.

volna őket. Hogy a három fenti példánál maradjak, Révaynál, Lacknernél, Bocatiusnál a felekezeti kérdés egyaránt húsbavágó probléma volt, a mindennapok küzdelmes része. Révay Péter saját birtokain, illetve vármegyéjében aktívan részt vett az evangélikus egyház belső ügyeinek intézésében, s aláíróként ott volt az 1610. évi evangélikus zsolnai zsinaton.⁷ Bocatius éppen városbíró, amikor Belgiojoso 1604-ben fegyveres erővel elfoglalja a kassai Szent Erzsébet-templomot az evangélikusoktól – mint ismeretes, ez az agresszió sodorta őt, a várost és az ország egy részét is Bocskai mellé.⁸ Lackner pedig, amint látni fogjuk, egyházi ügyekben sokszorosan megtapasztalta a győri püspök és a bécsi udvar közelségét. E felekezeti küzdelmeknek, konfliktusoknak nagyon is maradt nyoma a fenti három szerző életművében, de a történetek megörökítése anonim, kéziratossá formákba, ego-dokumentumokba (például memoárokba, önéletrásokba) szorult vissza, illetve a szűkebb városi nyilvánosság szintjén maradt.⁹ Példának ismét felhozhatók az említett triász által írt, életük végéig asztalfiókban maradt munkák, amelyekben a felekezeti problémákat tematizálták: Bocatius *Hungaroteutomachiája*, illetve *Olympiasa*, Révay *De Monarchia* című munkája, illetve Lackner *Vitája*, azaz önéletrajza.¹⁰ Az alábbiakban az utóbbi lesz vizsgálatunk tárgya.

Kísértések és a római inkvizíció – Lackner ifjúkora saját ábrázolásában (1571–1597)

Előljáróban néhány szót ejtenünk kell Lackner *Vitájáról*, azaz életrajznak álcázott önéletrajzáról. A sokáig tévesen 18. századi biográfiának hitt munkát 2008-ban jelentettük

⁷ Ld. Bónis 1981. 42.; Révaynak a zsolnai zsinaton való részvételére ld. *Zsilinszky Mihály: Az 1610-ik évi zsolnai evangélikus zsinat háromszázados emlékünnepe*. Egyháztörténeti tanulmány. Selmezbánya, 1910. 24. Még ld. uo. 16.

⁸ Az eseményre s benne Bocatius szerepére ld. *Csonka* 1985. 209–212.

⁹ A kéziratossá nyilvánosság problematikájára ld. *Tóth Zsombor: Kéziratossá nyilvánosság a kora újkori magyar nyelvű íráshasználatban: medialitás és kulturális másság. Irodalomtörténeti Közlemények*, 119. (2015) 625–650.

¹⁰ Bocatiusnak a Bocskai-propaganda szolgálatában írt, felekezeti kérdéseket is feszegető munkáját, a *Hungaroteutomachia* („Magyarnémetharc”) című művet ld. *Johannes Bocatius: Hungaroteutomachia vel colloquium de bello nunc inter Caesareos et Hungaros excitato. – Magyarnémetharc, avagy beszélgetés a császáriak és a magyarok között most fellángolt háborúról*. S. a. r., ford., jegyz. Tóth Gergely; bev. Kees Teszelszky, Tóth Gergely. Budapest, 2014.; a műre újabban ld. *Tóth Gergely: Az erasmista szatirikus és a bebörtönzött mártír. Bocatius két műve, a Hungaroteutomachia és az Olympias carceraria*. In: *Börtön, exilium és szenvedés. Bethlen Miklós élettörténetének kora újkori kontextusai*. Szerk. Fajt Anita, Szilágyi Emőke Rita, Tóth Zsombor. Budapest, 2017. 61–75. Révay evangélikus nézőpontú, klérus- és pápaellenes (posztumusz megjelent) művét ld. *Révay Péter: De monarchia et sacra corona Regni Hungariae centuriae septem... Francofurti, 1659. Értékelését* ld. Bónis 1981. 61–93.; *Tóth Gergely: Lutheránus országtörténet újszoitokus keretben: Révay Péter Monarchiája*. In: *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. Szerk. Tóth Gergely. Budapest, 2014. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes.) 117–147. Lackner önéletrajzát ld. *Lackner Kristóf: Lackner Kristófnak, mindkét jog doktorának rövid önéletrajza. – Vitae Christophori Lackner I. U. D. Hominis, brevis consignatio. A szöveget gond., ford., jegyz. és bev.: Tóth Gergely. Soproni Levéltár, Sopron, 2008. (Sopron város történeti forrásai. C sorozat, 5. kötet.)*

meg a Soproni Levéltár forráskiadvány-sorozatában. Bevezetőnkben arra a megállapításra jutottunk, hogy Lackner 1613-ban írhatta meg a szöveg nagy részét, majd egészen 1618-ig folytatta, évenként összefoglalva saját polgármesteri ténykedését. Stílusában, fordulataiban a szöveg érdekes párhuzamokat mutat Lackner ugyancsak kéziratban maradt gyászbeszédével, amelyet Johann Bucher tanácsstag felett mondott. Ez alapján felvethető, hogy Lackner a *Vitával* a saját maga felett mondott temetési beszédhez akart mintegy alapanyagot szolgáltatni, s ezzel saját szűkebb, városi emlékezetét is előre formálni. Az izgalmas, olykor intim részletek mellett különösen érdekes, hogy az önéletrajz egyes szám harmadik személyből több helyen is egyes szám első személybe vált át, általában valamilyen fontos emlék elbeszélésekor.¹¹

A *Vitában* Lackner – nyomtatott műveivel ellentétben – már nem rejti véka alá saját evangélikus hitéhez való viszonyát. A felekezeti kérdés a gyerekkor és az ifjúság elbeszélésében is hangsúlyosan jelen van. A keresztelésénél név szerint említi a szertartást végző evangélikus lelkészt, s részletesen ismerteti a csepregi tanulmányait, ahogy a külföldi evangélikus gimnáziumokban, Ostrauban, Meseritzben és a grazi evangélikus tartományi iskolában eltöltött tanulóéveit is – bár itt a felekezetiesség még nem kerül előtérbe.¹² Annál fontosabb lesz ez a probléma a padovai egyetemi éve elbeszélésekor, sőt, Lackner itt mutatja ki legerősebben a felekezeti identitását – nyilván azért is, mert az itáliai katolikus környezetben érték a legkomolyabb kihívások lutheránus hitét. Megtudhatjuk például a műből, hogy hősünk hogyan utasította el öntudatosan az egy szín alatti áldozást, amikor egy olasz doktor erre rá akarta beszélni, valamint azt is, hogy milyen izgalmakat élt át, amikor az inkvizíció emberei Róma határában átkutatták a holmiját – aggodalmát az okozta, hogy volt nála egy evangélikus imakönyv.¹³ Lackner emellett hangsúlyozza, hogy Padovában nem kellett „pápista” esküt tennie, mivel a Velencei Köztársaság toleráns volt a protestánsokkal szemben, így a fennhatósága alatt álló Padovában is tanulhattak evangélikus és egyéb nem katolikus ifjak, akik nem a püspök, hanem a palotagróf előtt tettek esküt, „kihagyva a kihagyandókat”.¹⁴ Végül jámborságát is igyekszik kidomborítani a peregrináció leírása után: elmondása szerint amikor Itáliából Grazba ért, azonnal sietett a templomba úrvacsorára, mivel erre négy éven át (azaz peregrinációja alatt) nem volt

¹¹ Tóth Gergely: Előre megírt emlékezet: Lackner Kristóf különös önéletrajza. In: Lackner 2008. 7–35.

¹² Lackner 2008. I–III., V–VI. fej. (80–91.)

¹³ Az elutasított katolikus szentáldozás elbeszélése: „A mondott Ruess doktor eközben minden igyekezetével azon fáradozott, hogy a szentáldozást egy szín alatt, a pápisták szokása és szabálya szerint vegyem el, de semmire sem jutott, mert Isten mindenhol megőrizte őt páratlan jóságával.” Uo. XIV. fej. (101.) (Az eredeti szövegben is először egyes szám első, majd harmadik személyben ír magáról Lackner.) Az inkvizíciós „kaland”: „Rómában a következő dolog történt Lacknerral. Mivel egy magyar nyelvű lutheránus imakönyv volt nála, elhatározta, hogy azt Rómán kívül valahol elrejtí, de valamilyen oknál fogva megfélelkezvén erről egyenesen Rómába vitte. Amikor viszont a megszokott módon megérkeztek holmijukkal az inkvizíció helyére, s mindent átkutattak, a nálam lévő könyvet nem találták meg. Így Isten kegyelmével ebből a veszedelemből is megmenekültem.” Uo. XIV. fej. (101., 103.) (Itt is feltűnő az először egyes szám harmadik, majd első személyű elbeszélés.)

¹⁴ Uo. XIV. fej. (103.) Még ld. uo. a 76. jegyzetet.

módja.¹⁵ Érezhető az egész *Vitán*, hogy a soproni polgárokhoz szól, és nyilvánvalóan ezek a kijelentések is nekik vannak címezve: a szerző ezzel akarta bizonyítani a város felé, hogy hű evangélikus volt.

„Ha mindezt egy pápista hajtotta volna végre...” – Lackner útja a polgármesteri hivatalig (1597–1613)

Lackner 1597-ben tért haza szülővárosába. Mint ismert, ez az időszak Sopron életében igen zaklatott volt, főleg vallási szempontból. A polgároknak 1584 óta nem lehetett evangélikus lelkészük és tanítójuk, 1594-ben pedig beköltözött a győri káptalan a városba. 1598-tól az agresszív és türelmetlen Pethe Márton volt a győri püspök, akinek számos konfliktusa volt a várossal.¹⁶ Lackner mindezt közelről is szemlélhette, mivel 1599-től tanácsstag volt, s 1602-ben – ahogy arról öntudatosan beszámol – más tanácsstagokkal együtt őt is csaknem egy hónapig fogságban tartotta Mátyás főherceg Bécsben, mivel ő és a polgárság „nem tért le az igaz útról”, azaz a többszöri tiltás ellenére kijárt Nyékre és Keresztúrra az evangélikus igehirdetésekre.¹⁷ Ugyanakkor a Bocskai-felkelés és a hozzá kapcsolódó soproni események elbeszélésekor Lackner harcos királyhűségét ecseteli igen hosszan: olvashatunk vitéz tetteiről (amelyek igazak is lehetnek, mert egy darabig hivatásos katona volt), továbbá fáradozásairól, valamint a város védelmében és a felkelők elleni harcban betöltött fontos tisztségeiről.¹⁸ Mint látható, hithűség és királyhűség Lackner számára egyaránt kézenfekvő volt, s nem zárta ki egymást.

Az 1605. évi események végén található talán az egész *Vita* kulcsmondata – témánk szempontjából biztosan. Lackner ugyanis így összegzi érdemeit s azok uralkodói elismerését: „Az azonban igen gyakran mondogatta Lackner doktor, hogy ha mindezt egy pápista hajtotta volna önként végre – nagyszerű jelét adva ezzel hűségének –, nem kétséges, hogy dicsősége soha nem halványult volna el, s hatalmas jutalmat kapott volna.”¹⁹ Úgy vélem, elég pontosan kifejezésre jut ezen a helyen az evangélikus városi és akár nemzeti elit érvényesülési vágya, és annak korlátai. Lackner itt arra tapint rá, igen helyesen, hogy az a kompromisszumos együttműködés az udvar és a protestáns elit között, amely

¹⁵ Uo. XV. fej. (103.)

¹⁶ A soproni egyházi viszonyokra a korszakban igen jól adatolt leírást ad *Payr Sándor*: A soproni evangélikus egyházközség története. I. kötet. Sopron 1917. 154–191.

¹⁷ „Majd 1602. január 6-án Bucher Jánossal, Dobner Sebestyénnel, Klein Menyhérttel, Brunner Jánossal és Walter Ádámmal együtt csaknem egy hónapig fogva tartották Bécsben, csupán azért, mert nem tértek le az igaz útról, és látogatták az igehirdetéseket Keresztúron és Nyéken.” Ld. *Lackner* 2008. XVII. fej. (105.) Az ügyre ld. uo. 88. jegyz.

¹⁸ Uo. XVIII–XXII. fej. (104–113.) A Sopronnal kapcsolatos eseményekre a Bocskai-felkelés alatt ld. *Dominkovits Péter*: „Egy nemzetek lévén...” A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Budapest, 2006. 65–71.

¹⁹ „Hoc tamen saepissime numero D. Lackhner dixit: si Pontificius haec sponte praestitisset, tantumque fidelitatis argumentum exhibuisset, procul dubio ipsius laudes numquam cum maximo praemio intermortuae fuissent.” Ld. *Lackner* 2008. XXII. fej. (112–113.)

az udvar részéről bizonyos nagyvonalúságot, „félrenézést” igényelt, az elit részéről pedig „nikodémus-magatartást”, azaz hitük elleplezését (vagy legalábbis a felekezeti kérdések tematizálásának kerülését), egyre kevésbé működött a század végére, a fentebb már említett okok miatt (ellenreformáció, Rudolf uralkodása).²⁰ De 1608 után még kevésbé volt mindez lehetséges. Mert igaz ugyan, hogy ebben az évben a protestáns felekezetek elismerést és törvényi bizosítékot kaptak a működésükre és egyházszervezetük kiépítésére, ám a katolikus egyház az első pillanattól kezdve megkérdőjelezte a létrejövő egyházak törvényességét. Emiatt a felekezeti kérdés állandó és súlyos vitatéma lett az országos politikában, az udvar pedig e vitákban természetesen a katolikus klérus mellé állt, és minden lehetséges módon a katolikus egyház pozícióit erősítette.²¹ Így, amiképpen a katolizáló főnemeseknek, úgy Lacknernek is a konverzió nyitotta volna meg az utat a felemelkedés előtt – s ezzel láthatóan ő is tisztában volt.

A templom megszerzése – Lackner első polgármesteri időszaka (1613–1619)

Lackner 1613 és 1619 között Sopron polgármestere volt. Ezt az időszakot egy jelentős politikai tettel vezeti fel: mint írja, 1613-ban az országgyűlésen újból „megszerezte” a Szent Mihály-templomot, és biztosította benne a szabad vallásgyakorlatot.²² Szerzőnk ennek jelentőségét messzemenően hangsúlyozza, ami jelzi, hogy erőfeszítéseit életműve fontos részének tartja.²³ Polgármesteri működése elbeszélésekor viszont a királyhűség domborodik ki: büszkén sorolja fel, milyen gesztusokat tett az uralkodóház felé, mind a városi reprezentációban, mind egyéb formában.²⁴ Lackner lassanként mind feljebb emelkedik: többször is országgyűlési követ, részt vesz a linzi gyűlésen, emellett tehetségének és műveltségének köszönhetően az elitben mozog: Révay Péter, Napragi Demeter győri püspök, Esterházy Miklós egyaránt pártfogója, jóakarója.²⁵ A felekezeti problémák nem

²⁰ Almási 2010. 63–64.

²¹ A korszak egyházpolitikai vitáira még mindig a legteljesebb összefoglalás, habár szemléletében már jócskán elavult: *Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve*. II. kötet. A bécsi békekötéstől a linzi békekötésig. 1608–1647. Budapest, 1891.

²² Lackner 2008. XXVII. fej. (118–119.) Ld. uo. a 136. és 137. jegyzetet.

²³ Lackner a szabad vallásgyakorlat jelentőségét, a „tisztá és igaz vallás” tiszteletét külön is kiemelte szónoklatában, amelyet 1612-ben tartott Sopron város dicséretéről. A szöveget és fordítását ld. *Grüll Tibor: Lackner Kristóf beszéde Sopron város dicséretéről (1612)*. In: *Lymbus. Művelődéstörténeti Tár. III. Szerk. Monok István, Petneki Áron*. Szeged, 1991. 45–97., különösen 83–84., 87. A műre még ld. *Kovács József László: A Soproni Nemes Tudósok Társasága. 1604–1674*. Helikon, 17. (1971) 454–467., itt: 461.

²⁴ Lackner 2008. XXXI. fej. (124–125.), XXXVIII. fej. (136–137.) Lackner eme gesztusai (kétfejű sas felfestése a „második kapura” II. Mátyás tiszteletére, ünnepi felirat II. Ferdinánd megkoronázása alkalmából stb.) alapján egy korábbi tanulmányunkban arra a megállapításra jutottunk, hogy nagy valószínűséggel a polgármester indítványozta az 1622. évi nevezetes címerbővítést (a városi címer kétfejű sással való kiegészítését). Ld. *Tóth Gergely: A 1622. évi soproni címerbővítés. Előzmények, utóélet, szöveggözlés és fordítás*. In: *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. Szerk. Dominkovits Péter – Katona Csaba. Sopron–Budapest, 2014. (Annales Archivi Soproniensis 1.) 293–311.

²⁵ Lackner 2008. XXXII. fej. (126–127.), XXXVII. fej. (134–137.)

jelennek meg a mű e részében, mert Sopron számára a viszonyok ekkor kedvezőek voltak: a káptalan elment, lett viszont evangélikus lelkész, tanító, iskola és templom.²⁶ 1618-ban aztán újra megjelenik a téma, igaz, egy kurta mondatban: mint írja, ebben az évben az országgyűlésen tizenhat héten át „küzdött a hitért és a haza üdvéért” (*pro fide et patriae salute militavit*), ami azt jelzi, hogy ekkor már neki is újra élesen vetődött fel ez a probléma.²⁷

1618-ban megszakad az önéletrajz, ami aligha véletlen: 1619-ben már nem választják meg polgármesterré, ráadásul a város megegyezett Bethlennel.²⁸ Vagyis éppen az az út vált járhatatlanná – ha csak ideiglenesen is –, amin Lackner eddig haladt, tehát az evangélikus hit és a királyhűség egyszerre való megtartása. Amikor 1622-ben Lackner újra polgármester lett, s tovább emelkedett tisztségekben és tekintélyben, önéletrajzát már nem folytatta tovább – talán azért, mert a kieső éveket, és a város hűtlenségét nem tudta beilleszteni az elbeszélésebe.

Utóhang: az életút vége

Az életút végén az abbahagyott önéletrajz helyett egy másik ego-dokumentum, Lackner 1631-ben kelt végrendelete szolgál néhány adalékkal témánk szempontjából.²⁹ Az idős polgármester a bevezetőben evangélikus formulával él: *Cum per Christum redemptus sim*, azaz „mivel Krisztus megváltott engem”.³⁰ A végrendeletben szereplő személyek sora azonban szépen megmutatja, hogy Lackner a halálra készülve is kettős szerepet igyekezett vinni. Hagyott örökül egy-egy becses tárgyat a császárnak, a császárnénak, továbbá III. Ferdinándnak és Esterházy Miklósnak is – ezek jelzés értékű gesztusok, ahogy az is, hogy kisebb összeget ajándékozott Zalavár megerősítésére.³¹ Ugyanakkor városi, felekezeti kötődéseit is megmutatta: az örökösök között szerepel a soproni evangélikus lelkész, a soproni gimnázium tanárai, valamint a német iskola tanítói is.³²

²⁶ Payr 1917. 215–255.

²⁷ Lackner 2008. XXXVII. fej. (134–135.) Lackner itt részben az 1618. évi országgyűlés heves egyházpolitikai küzdelmeire gondolhatott (ld. Zsilinszky 1891. 118–135.), részben soproni ügyekre, mert utóbbi ügy nyilatkozott, hogy az iskolák, az egyházi javadalmak és a templomok ügyében kellett kemény vitákat folytatnia. Ld. Kovács 2004. 33.

²⁸ Payr 1917. 256–276.; Kovács 2004. 33–35.; Tóth 2008. 16–17.

²⁹ A végrendeletet ld. Dominkovits Péter: Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai. (Végrendeletek, hagyatéki- és vagyonleltárak, osztályok 1591–1632.) – Besitztümer eines reichen Stadtleiters, des Bürgermeisters Christoph Lackner (Testamente, Verlassenschafts- und Nachlassinventare, Vermögensteilungen 1591–1632). Sopron, 2007. 64–67. (A végrendelet német változatát ld. uo. 61–64.)

³⁰ Uo. 64.

³¹ Uo. 65.

³² Uo. 66.

Lackner egész életében kereste azt a szűk mezsgyét, amelyen az atyák hitét megtartva, de egyben a bécsi udvarral és a katolikus egyházzal a *modus vivendi*-t megtalálva vezetheti városát. Az önéletrajzából látható: mindkettő fontos volt neki, és mindkét magatartást, a hithű evangélikust és a királyhű polgárt is identitása elengedhetetlen részének tartotta. De azt is látnia kellett, hogy ez a kettős identitás egyre kevésbé életképes modell: a protestáns háttér ekkorra már alig volt elfogadható a bécsi udvarban, különösen II. Ferdinánd hatalomra jutása után. Lackner talán az utolsók egyike, aki magyarországi evangélikus létére még élvezte az uralkodó bizalmát, és Ferdinánd bőségesen meg is jutalmazta szolgálataiért³³ – ebben is különleges és egyedi az életpályája.

³³ II. Ferdinánd 1622. január 15-én udvari familiárisává tette, majd ugyancsak 1622-ben palotagrófi és asztalnoki címmel tüntette ki a városvezetőt. Ld. Kovács 2004. 35.; Tóth 2014. 296. Lackner tehát akár elégtételnek is érezhette az őt elhalmozó uralkodói kegyet, ám az is nyilvánvaló, hogy a felsorolt címeket nem annyira korábbi érdemeiért kapta, hanem az ugyanezen évben lezajlott soproni országgyűlés lebonyolításában nyújtott segítségével. Ld. uo. Megjegyzendő itt, hogy Daniel Klesch evangélikus lelkész (1619–1697) *Pentast doctorum iuris in Hungaria* című munkájában (Jéna, 1680.) azt állítja, hogy itáliai peregrinációja idején Lackner felismerte az inkognitóban lévő, szintén Itáliában tartózkodó Ferdinánd főherceget (a későbbi II. Ferdinándot), de nem árulta őt el, majd együtt utazták be a félszigetet („toto illo per universam Italiam itinere ... quod velut inito pacto iunctoque comitatu mutuo aggressi fuerant...” uo., sztlan), s ezért a későbbi császár nagyon megkedvelte őt. Klesch szerint ennek lenne köszönhető, hogy később Lackner a városnak bármilyen kiváltságot meg tudott szerezni a császárnál. A Klesch művét ismertető P. Szabó Béla erősen vitatja a történet valóságát, rámutatva arra, hogy Ferdinánd 1598-ban peregrinált Itáliában, amikor Lackner már otthon tartózkodott. P. Szabó Béla: Magyarországi jogi doktorok számbavétele 1680-ból. In: Emlékkönyv dr. Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szerk. Balogh Elemér, Homoki-Nagy Mária. Szeged, 2010. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica tom. LXXIII. fasc. 1–64.) 701–724., itt: 709–710. P. Szabó megállapítása helytállóan tűnik. Mindazonáltal, Lackner hazatérésének időpontja még nem teljesen tisztázott: annyi bizonyos, hogy 1597 elején kezdte meg itáliai körútját, és hogy 1598 tavaszán már Sopronban van (igaz, nagy valószínűséggel már 1597 vége felé hazatért), ugyanis 1598. április 12-én jegyezte el a városban Gurtner (Törtl) Orsolyát. Ld. Lackner 2008. XIII–XVI. fej. [100–105.], ill. uo. 70. és 71. jegyzet. Még ld. Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I–II. Budapest, 1982. II. 607. A két peregrináció időbeli közelsége miatt érdemes lenne ezt a kérdést jobban megvizsgálni, hogy nincs-e mégis valami valóságmagja – illetve arra is választ keresni, hogy van-e egyéb forrás a polgármester és a császár közötti „családias” jó viszonyra, amit Klesch állít.

A Soproni Levéltárat bemutató cikkében Házi Jenő már 1923-ban felhívta arra a figyelmet, hogy az intézmény kiemelkedő mennyiségű 16–18. századi végrendeletet őriz.² Ismertetőjéből tudjuk, hogy ez az állományegység a levéltár 18. század második felében bekövetkezett rendezése során nyerte el a máig változatlan belső rendjét és segédletét. Ebben a végrendelezők alfabetikus sorrendjébe rendezett végrendelet-gyűjteményben irattani szempontból egyaránt találunk pecséttel ellátott eredeti példányokat, másodpéldányokat, illetve közel egykorú, valamint későbbi hiteles és egyszerű másolatokat. Nem csak irattanilag eltérő végakaratok találhatók e gyűjteményben, hanem eltérő végrendelet-típusok is, így a házaselek bármelyikének önálló testamentuma, valamint a házastársak közös végrendelete is (*donatio mortis causa reciproca*). Azt is érdemes jelezni, hogy a testamentumok mellékleteiként olykor más dokumentumok is fennmaradhattak. Így esetenként eltérő részletességű genealógiákkal, hagyatéki és vagyonleltár-kivonatokkal, születési, halálozási igazolásokkal is találkozhat az iratanyag szisztematikus kutatója.

Győr-Moson-Sopron megye két centrumát, Győrt és Sopront joggal tarthatjuk a hazai végrendelet-kutatás fellegráinak. Sopronban e forrástípus kutatása döntően Szende Katalin munkásságához köthető. Vizsgálatai jelentős részben Házi Jenő két világháború közötti forráspublikációinak feldolgozásán alapulnak, aki a város hazai viszonyok között kivételes gazdagságban fennmaradt középkori levéltári anyagát, azon belül pedig a középkori végrendelet-gyűjteményt közzétette.³ Ez a forrásbázis nem csak az egykori polgárság kapcsolatrendszeré, de a városi kancellária német nyelvhasználata miatt is, nemzetközi relevanciával rendelkezik.

A soproni középkori végrendeleteket Szende Katalin a legkülönbözőbb szempontú társadalom- és kultúrtörténeti elemzéseknek vetette alá. Interdiszciplináris módszereket (pl. régészeti, tárgytörténeti összevetések) is felhasználva, nemzetközi kontextusba ágyazottan családszerkezeti, társadalom-, életmód- és tárgytörténeti vizsgálatokat végzett e forrásokon az 1990-es évektől kezdve. Első tanulmányát a tárgykörben szintén a Soproni

¹ A 2017. november 29-én a Sopron és a reformáció konferencián elhangzott előadás bővített, jegyzetekkel ellátott változata.

² Házi Jenő: Sopron sz. kir. város levéltára. Levéltári Közlemények 1. (1923) 3–4. sz., 227–247.

³ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. II. rész 1. kötet. Végrendeletek és egyéb feljegyzések. Sopron, 1930; II. rész 2. kötet. Végrendeletek, közgyűlési jegyzőkönyvek, polgárkönyvi feljegyzések és különféle számadások. Sopron, 1931.

Szemlében publikálta. Az idézett feldolgozások által került ez a 20. század elején közzétett forrásanyag mind a hazai, mind a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe.⁴

Győrben ez a kutatási irány döntően Horváth József nevéhez fűződik, aki 1995–1996-ban, három kötetben tett közzé több, mint háromszáz, 17. századi győri végakaratot.⁵ A végrendeletek publikálása mellett e forrástípust mind szerkezeti, mind tartalmi szempontból sokoldalúan elemezte. Egyrészt bemutatta a végrendeletek szerkezeti egységeit a végrendeletek formakincsét, másrészt a források tartalmát mind a jogtörténet (pl. öröklési jog), mind a történeti etnográfia szempontjaiból vallatóra fogta, többek között a temetkezési szokásokra, öltözködésre vonatkozó adatokat elemezve.⁶

Bár a végakaratok között szerényebb számban latin, illetve a kora újkortól kezdve magyar nyelvű dokumentumok is találhatóak, a források többségét a német nyelvű testamentumok alkotják. E sorokban is érdemes hangsúlyozni, hogy a kora újkori végakaratok szövegének formakincse máig nincs filológiai szempontból feltárva.

A soproni és győri végrendelet-kutatásokat követően, Tózsza Rigó Attila kutatásainak köszönhetően kezdődött el a 16. századi bécsi és pozsonyi végrendeletek feltárása és elemzése. Ez a kutatási irány immáron a végrendelkezés és a felekezetiesség, illetve a felekezeti identitás problémakörére is kiterjesztette figyelmét. Az elemzések egyértelműen arra mutatnak rá, hogy az egykorú végrendelet-állományból az evangélikus felekezeti testálók utolsó rendelkezését akkor lehet leginkább és egyértelműen elkülöníteni a katolikus hiten maradtak végakarataitól, ha az utolsó rendelkezésben a túlélő örökös számára a végrendelező felekezethez kötött testálást rögzít. Emellett a kegyes hagyományok elemzése is segíti a felekezeti identitás szétválasztását, egyebekben viszont az újonnan feltűnő evangélikus testálók végrendeleteinek formakincse jelentős részben megegyezett az egykorú katolikus végakaratokéival – példának okáért az evangélikus testálók is fohászkodtak a Szentháromsághoz.⁷ A közös elemek miatt a felekezeti identitás egyrészt a végakarat teljes szövegének filológiai elemzése alapján választható el, másrészt pedig akkor igazolható, ha az adott személy társadalomtörténeti beágyazottsága, felekezeti hovatartozása végakaratán kívül más források, vagy a szakirodalom bevonásával, az adott személyre vonatkozó kiegészítő adatgyűjtéssel megoldható.⁸

⁴ *Szende Katalin*: A soproni későközépkori végrendeletek egyház- és tárgytörténeti tanulságai, Soproni Szemle 44. (1990), 268–273; *Uő*: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Budapest, 2004 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 32).

⁵ *Horváth József*: Győri végrendeletek a 17. századból I. 1600–1630. Győr, 1995. *Uő*: Győri végrendeletek a 17. századból. II. 1631–1654. Győr, 1996., *Uő*: Győri végrendeletek a 17. századból III. 1655–1699. Győr, 1996.

⁶ *Horváth József*: Győr lakóinak mindennapi élete a 17. században. Győr, 2017.

⁷ *Tózsza Rigó Attila*: A reformáció hatása a polgári végrendelkezés gyakorlatában a pozsonyi és bécsi források példáján. Egyháztörténeti Szemle 13. (2012), 4. sz., 39–57.

⁸ A kérdéskörrel l.: *Tózsza Rigó*: i. m., illetve a 2014. december 6-án, Miskolcon megtartott Felekezetiesség és társadalmi identitás konferencia részletes ismertetőjét *Baros-Gyimóthy Eszter*től. Egyháztörténeti Szemle 16. (2015), 154–155.

A Soproni Szemle szerzői korábban már többször is foglalkoztak kora újkori soproni testamentumokkal. Részletesen adatoló historiográfia helyett, engedjék meg pár illusztratív hivatkozás. Kovács József László német szövegészletekkel bőven megtűzdelt tanulmányban ismertette Hummel Kristóf polgármester 1562. évi végrendeletét és 1569. évi számadását. Ő is hangsúlyozta, hogy az életút tanulmányozása és e források alapján nehéz eldönteni, hogy az 1533 és 1562 között iskolamesterként (*am Pfister*), belső tanácsosként, majd polgármesterként mindvégig a városvezetés legszűkebb elitjébe tartozó Hummel valójában melyik felekezethez tartozott.⁹ Friedrich Károly nem csak publikálta Lichtenauer Lukács felesége, Katharina Innerkaider 1663. február 20-án keletkezett végakarátát,¹⁰ hanem külön felhívta a figyelmet annak 4. pontjára, amelyben a testáló 500 aranyat hagyott a Szent Mihály templom felső sekrestyéjében elhelyezendő, az evangélikus gyülekezet lelki épülésére szolgáló, különböző jó könyvek beszerzésére.¹¹

1997 decemberében a Soproni Levéltár Végrendeletek és a hagyatéki leltárak címmel konferenciát rendezett, a konferencia előadásai (célirányosan felkért további szerzőkkel kiegészítve) napvilágot láttak a Soproni Szemle 1999. évfolyamának 4. számában.¹² A kora újkori soproni végrendelet-feldolgozások egyik legutóbbi esettanulmánya Gerald Schlag munkája, aki Anna Maria Fürstin Eggenberg életútjának felvázolásával, testamentumának bemutatásával ismét felhívta a figyelmet a Sopron belvárosában élt kora újkori arisztokrácia tágabb közép európai térségben fenntartott kapcsolatrendszerére, valamint a felekezeti viszonyok közötti szerepére. Ez esetben a fejedelemszöveg szabad evangélikus hitgyakorlást lehetővé tevő, valójában intézményként funkcionáló Sopron belvárosi háza állt a vizsgálat középpontjában.¹³

E sorok írója Lackner Kristóf és családtagjai végakarátának publikációjával járult hozzá a soproni városvezető elit felekezeti identitásának a kutatásához.¹⁴ A forrástípus kora újkori publikációjának máig legnagyobb szövegtömege D. Szakács Anita forrásfeltáráshoz és publikációjához kötődik, aki egy differenciált feladatkörű, hierarchizált

⁹ Kovács József László: Hummel Kristóf végrendelete (1562) és számadása (1569). Soproni Szemle 50. (1996), 115–126.

¹⁰ Friedrich Károly: Concordia 500 aranyért. (Végrendelet és könyvtörténet) Soproni Szemle 45 (1991.), 122–135.

¹¹ A végakarát publikációja: Friedrich: i.m. 128–132.

¹² Az elhangzott és publikált előadások sorában Kubinyi András professzor úr a késő középkori végrendeletkezés társadalomtörténeti sajátosságait elemezte, Szende Katalin a magyarországi városi végrendeleteket Sopron, Pozsony, Eperjes példáján a középkori európai joggyakorlatban helyezte el. Horváth József (Győr) a nyugat-dunántúli 17–18. századi falusi végrendeletek formái és tartalmi sajátosságait mutatta be. A meghívott szerzők sorában Askercz Éva művészettörténész elsősorban a különböző típusú hagyatéki és vagyonleltárak alapján a 17. század eleji soproni konyhák rekonstruálta, Kücsán József etnográfus ugyancsak e forrástípus alapján Sopron északkeleti külvárosa lakosságának a 17–18. századi szőlőbirtoklásának kutatásához szolgáltatott adatokat, illetve vetett fel további vizsgálati szempontokat.

¹³ Schlag, Gerald: Das Testament der Anna Maria Fürstin Eggenberg (1609–1680) und Ödenburg. Soproni Szemle, 62. (2008), 178–184.

¹⁴ Dominkovits Péter: Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai. (Végrendeletek, hagyatéki és vagyonleltárak, osztályok 1591–1632.) Sopron, 2007.

struktúrájú, létszámában is kiterjedt foglalkozáscsoport, a Sopron kora újkori egészségügyében tevékenykedő orvosok, fürdősök, sebészek, bábák és más, hasonló hivatások képviselőinek végakaratait publikálta.¹⁵ Ezen historiográfiai tradíciókra építve a Soproni Levéltár a 2017-es előmunkálatokat követően a Magyar Nemzeti Levéltár belső pályázati lehetőségeit, valamint a *Reformáció 500* ünnepi eseménysorozat adta lehetőségeket kihasználva, 2018-ban újabb forráskiadványt jelentetett meg. A szerzők a levéltárban őrzött végrendeletek állományából válogatva újabb, közel félszáz végakaratot tesznek közzé a városban 1582 és 1781 között élt evangélikus városvezető és szellemi elit (lelkészek, iskolai rektorok, tanárok) képviselőitől. Örömmünkre szolgál, hogy vállalkozásunkhoz szerzőként olyan, a város és a térség evangélikusságának életével történetével foglalkozó személyeket is sikerült megnyernünk, mint Szála Erzsébet professzor asszony és Szemerei János püspök úr.¹⁶

A megújuló törekvések és eredmények ellenére is vitathatatlan tény, hogy a Soproni Levéltárban őrzött kora újkori végrendeleteknek csupán szerény része jelent meg mind- eddig nyomtatásban. A forrásanyag további feltárásához elengedhetetlen az elektronikus adatbázisokban való gondolkodás.

A Szent Mihály templom felső sekrestyéjében elhelyezett könyvek számára készített polcok tartói
(fotó: Bolodár Zoltán)

¹⁵ D. Szakács Anita: *Medizingeschichtliche Testamente des 16–18. Jahrhunderts. Gesellschaftsgeschichtliche Quellen des Sanitätswesens der Stadt Ödenburg aus der Frühen Neuzeit / 16–18. századi orvostörténeti vonatkozású végrendeletek. A kora újkori Sopron város egészségügyének társadalomtörténeti forrásai.* Ödenburg/ Sopron, 2008.

¹⁶ Dominkovits Péter – D. Szakács Anita: *Adalékok és források a soproni evangélikus városvezető és szellemi elit társadalomtörténeti kutatásához. Végrendeletek.* Sopron, 2018.

A soproni Fő téren álló Szentháromság-émlék (1695–1701) nem csupán művészeti, de történelmi vonatkozásai miatt is megérdemli a kutatás figyelmét. (1. kép) Bár az emlékmű Sopron egyház- és művelődéstörténetének fontos időszakához kötődik, kutatása az utóbbi évtizedekben háttérbe szorult. Írásokkal pótolni szeretném a hiányt, ráirányítva a figyelmet az emlékek megrendelőire, készülésének történeti hátterére, illetve az emlékek művészeti kapcsolataira, így talán a jövőben közelebb kerülhetünk a mesterkérdés megoldásához is.

Póda Endre a soproni katolikus plébánia történetében jegyzi fel, hogy gróf Löwenburg János Jakab és felesége, Thököly Katalin grófné „hálából, hogy az isteni gondviselés őket az iszonyúan dühöngő pestisből megmentette”, emlékművet állított a soproni Fő téren a Szentháromság tiszteletére, 8000 forint költséggel, melyet 1701. november 25-én ünnepélyesen felszenteltek. A grófi pár az Ober-Kohlenberg dűlőben szőlőt adományozott a plébániának azzal a kötelezettséggel, hogy a plébános minden évben, Szentháromság vasárnapján a szobor előtt ajtatosságot tartson.¹ Sopron újkori egyháztörténetének kutatója, Bán János is említi a szoborállítás körülményeit, bár forrásait ő sem nevezi meg. Szerinte gróf Esterházy Ferenc és felesége a pestis idején tett fogadalmat emlékmű állítására, de ezt csupán 1695-ben válthatta be Thököly Katalin.²

A hagyomány tehát a pestis elhárításához köti a Szentháromság-émlék alapítását, ami megfelelhet a valóságnak, hiszen a hasonló emlékművek fogadalmi jellege általánosnak mondható. Szilárdfy Zoltán szerint: „A háború, éhínség és döghalál – a *Tria Davidis mala* – ellenszereként a Hármasság Legfőbb Jóság: az Atya, Fiú, Szentlélek az eszmény és orvosság erejével hatott [...] mint *Servator, Salvator* és *Sanator*. [...] A Duna mentén emelt Szentháromság-szobrok, pestisemlékek ebben a szakrális élménykörben születtek, nagyrészt a jezsuita pasztoráció hatására.”³

1710-ben a kőszegi városi tanács például a következő határozatot hozta: „Mint hogy pedig Isten ő szent felsége városunkat a pestissel meglátogatta, hogy az írott Isten ő szent felsége minél előbb azon veszedelmes nyavalyát vegye rólunk, *concludáltatott* [határozott], hogy a Szentháromság tisztességére egy *statua* [szobor] a piacon *erigáltassék* [emeltessék], és ki-ki maga tehetsége szerint annak megfizetésébe *concurráljon* [megfizetéséhez járuljon hozzá], amelyre bizonyos személyek fognak majd *deputáltatni* [kiküldetni].”

¹ Póda Endre: A soproni katolikus parochia története. Sopron, 1892. 70. A szerző forrásaira nem hivatkozik.

² Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 264.

³ Szilárdfy Zoltán: Sajátos témák a Jézus Társaság barokk művészetében. In: Ikonográfia – kultusztörténet. Képes tanulmányok. Budapest, 2003. 305–314, itt: 307. Ld. még: Askercz Éva: Barokk pestisemlékek a Sopron környéki falvakban. In: Arrabona 15. (1973) 149–168.

1. kép. Diebold Károly: A soproni Szentháromság-emplék. 1937.
Soproni Múzeum, Fotógyűjtemény, ltsz. 19367

A kőszegi oszlop ma már nehezen olvasható eredeti felirata ezt a könyörgést tartalmazta: „Szentháromság, szabadítsd meg az elesetteket az éhségtől, a pestistől és a háborútól.”⁴

Tudjuk, hogy 1711-ben, a győri püspök a pestis hatására három nyilvános körmene-
tet rendelt el a soproni Szentháromság-emplékhez, a szentbeszédeket a domonkos atyák
tartották.⁵

⁴ 1710. november 18-án kelt határozat. Kőszegi Levéltár. Idézi: *Bariska István*: A kőszegi pestisszobor szobrászának felfedezése. In: *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 11–12. (1984) 363–379. Itt: 371, 375..

⁵ *Szalay János OP*: A soproni Szent Domonkos rendház története. 1675–1800. In: *Olvassatok. Röpirat. Sopron, 1930. június 22. 14.*

A soproni Szentháromság-émlék állíttatói: gróf Thököly Katalin és gróf Löwenburg János Jakab

Thököly Katalin (1655–1701) mindössze tizenöt éves volt, amikor leleplezték a Wesselényi-féle főúri szervezkedést. Édesapja, az evangélikus nagybirtokos Thököly István felszólítást kapott, hogy váraiba engedje be a császári katonaságot; miközben Árva várát körülzárták, 1670. december 4-én elhunyt. Katalin eljegyzését Esterházy Ferencsel november 15-én tartották. Fiútestvére, Thököly Imre Likava ostroma elől Erdélybe szökött; családi kincseiket lefoglalták és Bécsbe küldték. Az 1670 decemberében Szelepcsényi esztergomi érsekhez oltalomért forduló három Thököly-lány: Katalin, Éva és Mária végül Esterházy Pál pártfogása alá került.⁶ Thököly Éva (1659–1716) 1682 októberében a nádor felesége lett; esküvőjüket néhány hónappal Thököly Imrének Zrínyi Ilonával való házasságkötése után tartották. Thököly Mária előbb Gersei Pethő Lászlóhoz, majd Nádasdy Istvánhoz ment férjhez.⁷

Esterházy Ferenc (1641–1683) pápai kapitány, a hittérítő buzgalmáról ismert Pál nádor testvére, a család grófi ágának megalapítója volt. Első felesége, Illésházy Ilona (1646–1669) halálát követően, 1670-ben vette feleségül Thököly Katalint, aki ugyanekkor katolikus hitre tért. A házaspár a katolikus reform támogatójaként szerzett hírnevet a Dunántúlon és Ausztriában. 1679-ben közösen ajándékoztak ezüst antependiumot (oltár-előlapot) a máriacelli kegyoltár számára, továbbá megalapították a pápai ferences templomot és kolostort. A templom portálja fölötti dedikációs felirat 1673-ban, a kolostorban őrzött fogadalmi kép 1683-ban készült. A fogadalmi kép ábrázolása a máriacelli Madonna tiszteletére, felirata a háború és a pestis elleni védelemre utal.⁸ (2. kép)

Esterházy Ferenc halála után Thököly Katalin még két alkalommal kötött házasságot. Amint a Szentháromság-émlék feliratában szerepel, második férje gróf Jörger Károly József, a harmadik pedig gróf Löwenburg János Jakab volt, akihez 1698-ban ment nőül. A felirat egyértelműen Thököly Katalint és Löwenburg János Jakabot nevezi az emlékek alapítójának, tehát Katalin személye jelenti a folytonosságot az egykori fogadalom és az emlékmű alapközetétele között.⁹ Löwenburg gróf tiszteletben tartotta Katalin kívánságát és mindent megtett annak megvalósulása érdekében.

Esterházy Ferenc halálát követően Katalin gyakran vette igénybe sógora, Pál nádor

⁶ *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. 1664–1671. I–II. Budapest, 1876. Itt: II. 182–189.

⁷ *Bubics Zsigmond – Merényi Lajos*: Herczeg Esterházy Pál nádor (1635–1713). Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1895. 207.

⁸ A budapesti Egyetemi Könyvtárban található a Máriacelli kegyhely adományozóinak listája. Thököly Katalin neve szerepel a St. Lambrecht-i apát által a Hitterjesztés Szent Kongregációjához felterjesztett, 1671. évi listán. Ld. *Fazekas István*: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Győr, 2014. 265–266.

⁹ Az emlékmű feliratainak szövegét a Függelékben közlöm.

2. kép. Esterházy Ferenc és Thököly Katalin fogadalmi képe. Pápa, Szent István Plébánia

segítségét, hiszen kilenc gyermekének neveltetését, házasságát, öröklését irányítania kellett.¹⁰ 1688 márciusában, Pápáról írott levelében például köszönetet mondott a nádornak, amiért hozzájárult lányának, Rozáliának Batthyány Ferencsel kötendő házasságához: „Értettem Kegyelmes Uram az Nagyságod hozzám, s lányomhoz mutatott kegyelmes nagy gratiáját, jó akaratját az mennyegzőnek Pünkösöd után két héttel való megszolgáltatása végett. Kit is mindjára megírván Bottyány uraiméknak, igen tetszett ő kegyelmeknek az minthogy is mindenkor az Nagyságod parancsolatihoz akarván szabni magokat akkorra készen fognak ő kegyelmek lenni. Kívánom, [hogy] az Úr Jézus sok szegény árvák s úgy országunk szerencsés-jére éltesse sokáig kedves jó egészségben Nagyságodat.”¹¹ Amikor az örökség megosztásának nehéz kérdésével kellett szembenéznie, Jörgerné Thököly Katalin a gyermekei iránti elkötelezettségét hangoztatta a nádornak: „[...] *de talántán Nagyságod az én férjhez mené-*

¹⁰ Thököly Katalinnak a következő gyermekei születtek Esterházy Ferencről: József (1682–1748), Antal (1676–1722), Rozália (1672–1689), Borbála (1673–1733), Krisztina (1674–1717 u.), Franciska (1677–1691 k.), Erzsébet (1683 k.–1689 u.), Anna Terézia (megh. 1696 u.), Ferenc (1683–1754). Vö. Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VI. Pest, 1858. 90. A genealógiai táblázatban véletlen elírásként Thököly Mária szerepel Katalin helyett. Ld. továbbá: <http://genealogy.euweb.cz/hung/esterhazy1.html> (letöltés ideje: 2018. augusztus 31.)

¹¹ MNL OL Esterházy Levéltár (P 108). Pál nádor iratai. 44. köteg. 4138. szám. Valószínűleg Batthyány Ferenc (1665–1720) grófról és Esterházy Mária Rozáliáról (1672–1689) van szó. A fiatalasszony a levél kelte után egy évvel meghalt. Vö. Koltai András: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. 4. Győr, 2012. 433 (családfa).

semre nézve nem is ítélem engem már szerető édes anyjuk lenni, noha tudja az Isten, hogy most is az én szeretetemben meg nem fogatkoznak, s nem is leszek oly anyjok, hogy az én uramért én őket mind kitagadnám (?), mert az maga is oly igaz lélekkel bír, hogy az övéket nem kívánja.¹²

A levélben említett élettárs, Jörger Károly József gróf maga is régi evangélikus családból származott. A család székhelye, Tollet a felső-ausztriai Grieskirchen járáshoz tartozik. A reformáció kezdetén a Jörgerék elsőként fogadták be Luther tanítását és hívtak lelkészt a birtokukra. A fehérhegyi vereség után (1620) birtokaikat elkobozták, mégis, idővel sikerült javaik egyik részét visszaszerezniük. A 18. század folyamán a családtagok közül többen visszatértek a katolikus hitre.¹³ A soproni evangélikus temetőben nyugszik Scherffenberg Krisztina (1579–1640), Hilldebrand Jörger de Toelet felesége, akinek a faragott sírköve fennmaradt.¹⁴ Ezen olvasható, hogy két fia és egy lánya született. Jörger János udvarmesterről az evangélikus gyülekezet házasságkötési anyakönyvéből tudjuk, hogy 1654-ben feleségül vette Herberstein Marianna Dorottyát.¹⁵ Thököly Katalin férje, Jörger Károly József a katolikus hitet vallotta, hiszen a Jörger-címer a Thökölyvel együtt szerepel a soproni jezsuita Szent György-templom címerpajzsainak egyikében. A házaspár együtt támogatta az 1694-ben felszentelt barokk bútorzat elkészülését, a jezsuita rend soproni tevékenységét, a többi főrangú családdal együtt, amelyeknek a címerei ma is a főhajót díszítik.¹⁶ A Jörger-címert a hasított pajzsról lehet felismerni, jobb és bal mezejében egy-egy kifelé álló kaszapengével. A Thököly-címer négyelt pajzs, a mezőkben négy, páronként szembe fordított, ágaskodó, koronás oroszlán, jobbában karddal; a szív-pajzsban kétfejű sas látható. (3. kép)

Második férje halálát követően, 1698-ban Thököly Katalin újra házasságot kötött, gróf Löwenburg János Jakabbal.¹⁷ A sziléziai eredetű Löwenburg (Lovorovszky) család I. Lipót alatt nyert bárói (1683), később grófi rangot (1691).¹⁸ Címerük: négyelt pajzs, 1. és

¹² 1695. május 26-án írott levél, hiányzik a keltezés helye. A levélben Thököly Katalin a devecséri és a pápai örökség megosztásáról ír Ferenc és Antal fiai között. MOL, Pál nádor iratai. 44. köteg, 4141. szám.

¹³ *Elisabeth Gruber*: Die Familie Jörger und ihre Rolle in der konfessionellen Geschichte Österreichs. In: Renaissance und Reformation. Ed. Karl Vocelka et al. Linz, 2010. 67–73.

¹⁴ Soproni Múzeum, ltsz. Kp.56.45.1. Vö. *Csipkés Kálmán*: Címeres emlékek Sopronban. Kézirat a szerző rajzaival. Soproni Múzeum, ltsz. Kp.2009.3.1–94. Ld. még: *Kiss Melinda*: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban. 2. Társadalomtörténeti tanulmányok. In: Soproni Szemle. 59. (2005/3) 265–285. itt: 266–267.

¹⁵ *Payr Sándor*: A régi evangélikus temető Sopronban. Sopron, 1917. 25. A szerző megemlíti, hogy Herberstein Marianna Dorottyát 1654-ben vette feleségül Jörger János. Marianna annak az Oktávia Eszter grófnőnek volt a húga, akit mint Öttingen gróf feleségét temettek el, sírköve fennmaradt. Vö. *Tschürtz Nándor*: A soproni evangélikus temetők története. [Csipkés Kálmán forrásanyaga levéltári dokumentumokkal kiegészítve.] Sopron, 2006. 88–89.

¹⁶ Mohl Adolf tévesen írja, hogy Thököly Katalin harmadik férjével, Löwenburg János Jakabbal együtt támogatta a templom berendezését, hiszen az egyesített címerpajzsban egyértelműen a Jörger-Thököly címer szerepel. *Mohl Adolf*: A soproni Szent György templom és plébánia rövid története. Győr, 1926. 11.

¹⁷ *Bán*: i. m. 264. Forrását a házasságkötés idejére vonatkozóan nem tünteti fel.

¹⁸ Nagy Iván munkájában Löwenburg János Jakab feleségeként Windischgrätz Erzsébetet és Czobor Anna Reginát tünteti fel. Utóbbitól a grófnak egy fia és egy lánya született. Thököly Katalinról a szerző nem tesz

3. kép. Az egyesített Jörger-Thököly címer. Sopron, Szent György templom

4. mezejében három-három vágással, 2. és 3. mezejében egy-egy rózsával, a szív pajzsban befelé forduló, ágaskodó, oroszlánnal, amely jobbujában kardot tart. Ezt a címet láthatjuk a soproni Szentháromság-émlék talapzatán, a heraldikai jobb oldalon, míg a baloldalon a Thököly-címer van elhelyezve. A címertakarót az oroszlánbőr képezi (a mitológiai Herkules attribútuma), amely fölött nyitott, ötágú koronát láthatunk.

Miután Thököly Katalin 1701-ben elhunyt, Löwenburg János Jakab egy vörösmárvány *oltár-előlapot* állított a tiszteletére Boldogasszonyban (Frauenkirchen), az Esterházy Pál által épített ferences zárandokegyházy templomban. A tábla a Szent Jakab-kápolna oltárát díszíti, amelyet a gróf alapított. A márványtáblán Löwenburg-Thököly-címer érintkezik egymással, a fölöttük lévő koronát két, gyászoló puttó emeli a magasba. A Thököly-címer a pápai ferences templom homlokzatán látható változatot követi: az oroszlánok közül csak az 1. és a 4. számút ábrázolták karddal a jobbujában, a 2. és a 3. számú rózsaszálakat tart, hasonlóan az Esterházy-címerhez, amelyben látható két, rózsát tartó oroszlán (lásd a soproni Esterházy-palota bejárata fölötti címet).¹⁹

Löwenburg gróf nem csupán a boldogasszonyi oltártáblával fejezte ki óhaját, hogy feleségével egyesített címere az Esterházyaké közelében szerepeljen. A bécsi Mariahilf-

említett. Nagy Iván: i. m. VII–VIII. Pest, 1860. 183. A soproni Szentháromság-émlék feliratából kiderül, hogy a gróf első felesége Czobor Mária Regina, a második Thököly Katalin volt. Utóbbinak a halála után vette feleségül a gróf Windischgrätz Erzsébetet.

¹⁹ A boldogasszonyi táblát említi Csatkai Endre tanulmánya: A soproni szobrászat. In: Magyar Művészet 4. (1928/7) 519–539, itt: 530. A tábla feliratát a Függelékben közlöm.

templom főoltárát Pál nádor 1686-ban rendelte Johann Indautól; az időközben lebontott oltár reprodukciója látható Indau egykorú, *Wienerisches Architektur-Kunst und Säulen Buch* című művének ábráján, oromzatában a Thököly-Esterházy címerrel. Erre a címerpárra felel a Löwenburg-Thököly kettős címer a Szent Kereszt-kápolnában. Amint felirata elárulja, a tábla 1701-ben, a boldogasszonyival egy időben keletkezett és a Szent Kereszt-oltár alapítójának, Löwenburg grófnak és feleségének állított emléket.²⁰

Löwenburg János Jakab gróf címerállata, az ágaskodó oroszlán ma Békés vármegye címerpajzsában is látható, mivel a gróf 1699-től 1732-ig békési főispán volt.²¹ (4-5-6. kép) Löwenburg 1688-tól 1726-ig a kassai kamarai igazgató tisztségét is betöltötte; alapítványából jött létre a rózsahegy-i piarista gimnázium (1729). Miután fiát elveszítette, Löwenburg gróf a lányát, Aloyziát – gróf Gaisruck Antal feleségét – tette meg örökösének, azzal a kikötéssel, hogy ha gyermeke nem születne, a hagyaték a bécsi józsefvárosi piaristák konviktusára szálljon. Az alapítvány 1748-tól működött, számos ifjúnak téve lehetővé a tanulást.²² Löwenburg gróf harmadik felesége, Windischgrätz Erzsébet (megh. 1747-ben) is bőkezűen támogatta a piarista rendet: 1734-ben 18 ezer forintot ajánlott fel nekik pesti építkezéseikre.²³

A Szentháromság-emlék térdelő donátor-figurái és párhuzamaik

A boldogasszonyi Mária-zarándoktemplomban állított emléktáblával Löwenburg János Jakab tiszteletét akarta kifejezni felesége iránt, aki első férje mellé, az Esterházyak kismartoni kriptájába temetkezett.²⁴ A Lajtakátán elhunyt Thököly Katalin kívánsága eltért

²⁰ Mivel a templom berendezése többször is megújult a 18. században, a Löwenburg-alapítás emlékét ma csupán ez a feliratos tábla őrzi. A címerek érdekessége, hogy a címerállatok a sisakokon is megismétlődnek: a Löwenburg-címer sisakjain tollakat, kétfejű sast és kardot tartó oroszlánt, míg a Thököly-címer sisakjain kardot és rózsákat tartó oroszlánokat láthatunk. A templom történetéhez lásd: *Waldemar Posch*: Quellen und Daten zur Geschichte der Mariahilfer Kirche. In: *Wiener Geschichtsblätter*. Vol. LXX. (1955) no. 1. 8–13. Az Indau-féle oltárról részletesen ír *Galavics Géza*: A Mariazelli kegypoltár és Esterházy Pál. In: *Máriacell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete*. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban. 2004. május 28. – szeptember 12. Szerk. *Farbaky Péter – Serfőző Szabolcs*. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 2004. 116–118.

²¹ *Karácsonyi János*: Békésvármegye története. Kiadja Békésvármegye közönsége. 1896. I. köt. 312–338. Ld. még: „A Szent Koronába visszahelyezett Békés megye török utáni helyreállításának háromszázadik évfordulója.” Kiállítás a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban. 2015. június 18. – szeptember 6. Kurátor: Kocsor János.

²² *Vö. Héjja Julianna Erika*: Békés vármegye archontológiája (1715–1950). Főispánok és alispánok. In: *Közlemények Békés megye és környéke történetéből* 11. Gyula, 2009. 371–372.

²³ Ld. Löwenburg-Windischgrätz emlékkehely (18. sz. első harmada). Piarista Múzeum, Budapest. Talpában a Löwenburg-Windischgrätz címer. A felirat szerint a kelyhet Löwenburgné ajánlotta fel a pesti piaristáknak 1735 november 19-én, önmaga és férje emlékére. Ld: *Hitre, tudásra. A piaristák és a magyar művelődés*. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban. Szerk. *Koltai András*. Budapest, 2017. 415–417 (kat. 6.5).

²⁴ A boldogasszonyi emléktábla szerint a grófné Gatán (Lajtakáta, Gattendorf) halt meg. A kismartoni kripta

4. kép. A Löwenburg-Thököly címér a soproni Szentháromság-emlék talapzatáról. 1937.
Fotó: Diebold Károly. Soproni Múzeum, Fotógyűjtemény, ltsz. 19368

testvérének, Évának a végakarátától, aki a Bécs melletti Lanzendorf ferences kolostorba tért nyugovóra.²⁵

Kismartont az Esterházyak Miklós nádor idejétől, vagyis az 1620-as évektől bírták zálogjogon. A nádor a ferencesek mariánus ágának adományozta a kolostort és saját költségén restauráltatta azt (1625–1630). Az 1631-ben kelt alapítólevélnek megfelelően a nádor gondoskodott a kolostor fenntartásáról évi alamizsna útján.²⁶ Kismarton azt követően vált az Esterházyak temetkezőhelyévé, hogy a nagyszombati jezsuita templom alatti családi kriptá vizenyősnek bizonyult.²⁷ A kismartoni halotti kápolnát és az alatta elhelyezkedő kriptarendszert Miklós nádor halála után fia, Esterházy Pál alakította ki, a források alapján a következőképpen. A kolostor kerengőjéből lépcsőkön lehetett a magasabb szín-

egyszerű vörös márvány sírkőlapjára a következő szöveget vésték: „ILLVSTRISSIMA COMITISSIMA CA / THARINA THÖKÖLY DE KEZ / MARC ILLVSTRISSIMI DO / MINI COMITIS FRANCISCI / ESTERAS CHARISSIMA CON / IUX.” Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. Der Verwaltungsbezirk Eisenstadt und die Freistädte Eisenstadt und Rust. Hrsg. von der Burgenländischen Landesregierung. Eisenstadt, 1963. II/1. 421. A kiadvány a sírkőlapot letétként sorolja fel a kismartoni Landesmuseum gyűjteményében, ám ott jelenleg nem azonosítható.

²⁵ Ugyr Bálint: Esterházy Pál nádor és Esterházy József tumbája a kismartoni családi kriptában. In: *Ars Hungarica*, 2015/4. 91., 2. jegyz. Hivatkozik Thököly Éva végrendeletére.

²⁶ Nagy Béni: Herczeg Esterházy Pál nádor, a ferencesek jótevője. Az Érseki Lyceum Könyvnyomdája, Eger, 1903. 11–12.

²⁷ Vö. Viskolcz Noémi: Az Esterházyak temetkezéseiről a 17. században. In: *Művészettörténeti Értesítő* 58. (2009/2) 245–246.

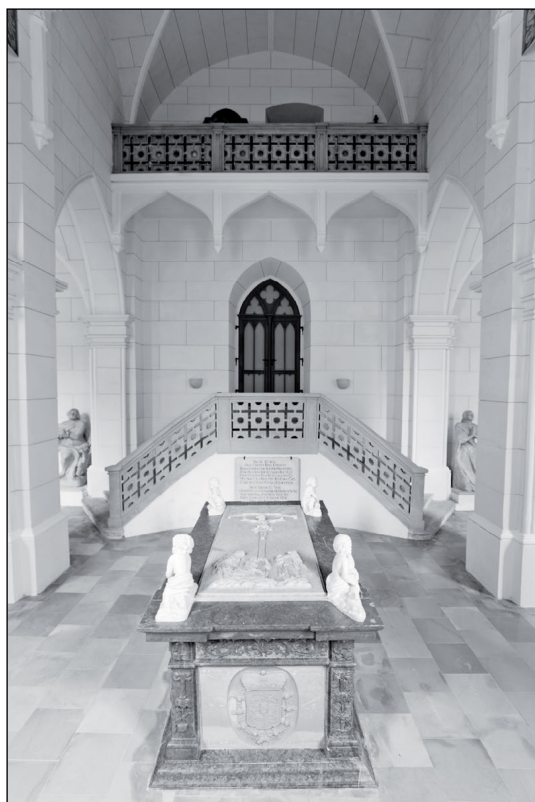
5. kép. Löwenburg-Thököly címer a boldogasszonyi (Frauenkirchen) ferences templom Szent Jakab-kápolnájában. Fotó: Veress Ferenc

6. kép. A bécsi Maria Hilfer Kirche Szent Kereszt kápolnájának egyesített címer-párja. Fotó: Veress Ferenc

ten elhelyezkedő, boltozott kápolnába lépni, amelyet a Fájdalmas Szűznek szenteltek. Kis tornyában lévő harangja mindig megszólalt a temetések alkalmával. A dedikációs felirat szerint (amely ma a kripta lejárataánál van elhelyezve) a kápolna és az alatta lévő, az Angyalok Királynéjának szentelt hercegi kripta 1701-ben készült el. (7. kép)

A nyolcszög öt oldalával záruló kápolnában, 19. századi források szerint nyolc, fából készült, aranyozott szobor került elhelyezésre. Az oltártól jobbra eső falfülkében Esterházy Pál alakja volt, a vele szemben lévő oldalon pedig első feleségéé, Esterházy Orsolyáé. Pál mellett került elhelyezésre testvérének, Esterházy Ferencnek, vele szemben pedig fe-

7. kép. A kismartoni (Eisenstadt) Esterházy-kripta. Fotó: Roland Schuller.
Copyright: Esterházy Privatstiftung

leségének, Thököly Katalinnak a szobra. A bejárati fal mentén négy gyermekalak volt, mindannyian Pál fiai: a jobboldalon Miklósé és Lászlóé, akik mindketten egyházi pályára léptek; a baloldalon Mihály és László grófok voltak elhelyezve, mindannyian térdelő, imádkozó tartásban.²⁸

A kismartoni sírkápolna fülkébe helyezett, imádkozó tartású, térdelő faszobrairól szóló 19. századi leírások találóan illenek arra a négy szoborra, amely ma a Nemzeti Galéria

²⁸ A halotti kápolnát és az alatta lévő kriptarendszer mai kialakítása 1856–1857-ben módosult, ekkor az elszigetelt tereket összevonták, a boltozatot egységes magasságban alakították ki. Az új halotti kápolna tervezője idősebb Storno Ferenc volt. Az egykor eltemetett személyek hamvait részint a padlóba, a falba, vagy osszáriumba helyezték. Az eredeti tereket 19. századi leírások és alaprajz nyomán rekonstruálta: P. *Michael Weiss OFM.*: Die Geschichte des Franziskanerklosters zum Hl. Michael in Eisenstadt (1630–1980). 1979-ből származó gépelt kézirat. Sammlung Privatstiftung Esterházy, Eisenstadt. Handbibliothek, nr. 1261. Köszönöm dr. Gottfried Holzschuch levéltárosnak, amiért a kéziratot számomra lemásolta. A kripta mai állapotáról küldött fotóért dr. Margit Koppnak, a Sammlung Privatstiftung Esterházy munkatársának tartozom köszönettel.

gyűjteményében található (ltsz. 57.759-762), és amelyeket korábban – a kismartoni adatok ismerete hiányában – öntőformáknak véltek.²⁹ Az Esterházy Pál nádort és első feleségét, Esterházy Orsolyát, valamint Esterházy Ferenc grófort és Thököly Katalint ábrázoló kismartoni szobor-pár közeli rokona a soproni Szentháromság-émlék térdelő donátorainak. (8–9. kép) Mint ahogyan a faszobrok esetében nem beszélhetünk portrészéről (talán Esterházy Pál alakjának kivételével), ugyanúgy a Szentháromság-émlék donátor-alakjai esetében sem kell portréra gondolnunk. Löwenburg János Jakab hosszú parókát, kihajtott, széles, csipkés gallért, hasított mellényt, térdnadrágot, vállán palástot visel. Ruházatának a korabeli európai arisztokrácia divatját követő, világias jellege különbözik Esterházy Pál szigorúbb, mell- és lábvértes öltözékétől. Ez utóbbi még őriz valamit a páncélos hős archaikus típusából, amely széles körben elterjedt volt a 17. századi

7. kép. Esterházy Orsolya térdelő szobra. Magyar Nemzeti Galéria

9. kép. Thököly Katalin alakja. Sopron, Szentháromság-émlék. Fotó: Diebold Károly

²⁹ *Aggházy Mária*: Az Esterházy család síremlékszobrainak modelljei. In: Bulletin du Musée National Hongrois des Beaux-Arts 12. (1958) 132–134.; *Galavics Géza*: Esterházy Pál és Orsolya (?) síremlékszobrai ismeretlen szobrásztól. In: Barokk művészet Közép-Európában. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban. 1993. június 11. – október 10. Szerk. Galavics Géza. Budapesti Történeti Múzeum, 1993. 412–414. Galavics Géza elsőként hívta fel a figyelmet arra, hogy a Nemzeti Galéria szoborparjai valószínűleg Kismartonból származnak.

síremlékeken, és eredete a középkorba nyúlik vissza. Több a rokonság a nőalakok ősgaléria-portrékra emlékeztető öltözékében.

Thököly Katalinnak a soproni Szentháromság-empléken térdelő alakját a Magyar Nemzeti Múzeumban lévő, fiatalkori *ősgaléria-portréjával* (10. kép) hasonlíthatjuk össze. A grófné mindkét esetben fűzöt visel, mellén boglárával; az ingujjak bő szabásúak, mindkét csuklón több soros gyöngyfűzér látható. Az ősgaléria-portréval szemben a térdelő szoborról hiányzik a derekat övező vastag gyöngysor, amely a magyar főúri hölgyek viseletének jellemző eleme volt a 17. században (vö. a pápai fogadalmi-képpel). A festett portré szoknyájának növényornamentikájához hasonlót a szobrász meg sem kísérelt faragni, de ha volt is ilyen dísz, az időjárás mára eltüntette. Rokonság mutatkozik még a fülbevalókban, némiképp a hajviseletben is, bár különösebb egyénítésről a köztéri emlékek alakja esetében nem lehet beszélni.³⁰

Funkciójukat tekintve a térdelő alakok az örökimádás gesztusával reprezentálják az ábrázoltakat. Ebből a szempontból felidézhető *Esterházy Ferenc és Thököly Kata* fogadalmi képe a pápai ferences templomból (1683, ma a kolostor épületében), továbbá az ezzel közel egykorú táblakép, melyet *Esterházy Pál és Thököly Éva* helyezett el a máriacelli bazilika falán (1689).³¹ Ugyancsak a máriacelli bazilika lunettáiban láthatók Giovanni Rocco Bertoletti stukkó-szobrai, amelyek *Nagy Lajos királyt*, valamint *Henrik morva őrgrófot és feleségeiket* ábrázolják (1670 k.). Nyilvánvaló a stukkófigurák rokonsága a reneszánsz Itáliában ismert *ex voto*-kal, melyek viaszból, fából, egyéb anyagokból (cartapesta) készültek, de gyakran öltöztették is őket, mint például a mantovai (Curtatone) Santa Maria delle Grazie-templom hajójának szobrait. Még korábbi példa az örökimádás tartásában térdeplő donátorra Enrico Scrovegni imádkozó kőszobra a padovai Aréna-kápolnából.³² A kora-újkorból a bécsi *Pestisemlékmű* császárfigurája jelentheti a legközelebbi párhuzamot; a magyar emléktanyagban ugyanis ebben az időben ritka a köztéri emléken elhelyezett, világi személyt megjelenítő plasztika. (11. kép)

³⁰ Thököly Éva és Katalin ősgaléria-portréiról ld. *Buzási Enikő* katalógustételeit. In: Esterházy-kincsek. Öt évszázad műalkotásai a hercegi gyűjteményeiből. Kiállítás a budapesti Iparművészeti Múzeumban. 2006–2007. Szerk. Szilágyi András. Iparművészeti Múzeum. Budapest, 2006–2007. 115–116. Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon. (16–17. század). Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában. 2008. március 28. – július 27. Szerk. Mikó Árpád – Verő Mária. A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2008/3. 280–281.

³¹ *Galavics Géza*: Esterházy Pál és Thököly Éva fogadalmi képe (1689). In: Máriacell és Magyarország. Szerk. Farbak Péter – Serfőző Szabolcs. Budapest, 2004. 395–396, illusztráció a 119. oldalon.

³² Az, hogy a kismartoni hársfaszobrok a Pál nádor első feleségét, Esterházy Orsolyát, vagy pedig Thököly Évát ábrázolják, nem dönthető el egyértelműen, mert a nőalakok nem portrészerűek. Tudjuk, hogy a nádor első feleségének a mumifikálódott holttestét a kismartoni kriptában egy, a kápolna tereből nyilvánosan át látható üvegkoporsóban őriztette, magára vonva a ferencesek csendes rosszallását. (*Nagy Béni*: i. m. 39–40). A második feleség – talán azért is, mert házasságuk nem volt boldog – nem kívánt Kismartonban nyugodni. Ez amellet szólna, hogy az ő alakját a szobor távollétében reprezentálta; az első feleség iránti feltétlen szeretet ugyanakkor az ellenkezőjét sugallja. Esterházy Pál és Thököly Éva házasságáról: *Péter Katalin*: A gyermekek első tíz esztendeje. In: *Eadem* (szerk.): *Gyermekek a kora újkori Magyarországon*. Budapest, 1996, 15–50, itt: 18–19.

10. kép. Thököly Katalin képmása. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

A ma látható bécsi emlékmű tervezésére 1687-ben kérték fel Johann Bernhard Fischer von Erlach építész és a színpadi tervezőmérnököt, Ludovico Octavio Burnacinit; mellettük dolgozott a dél-tiroli szobrász, Paul Strudel (1648?–1708) is. Az emlékművet 1692-ben ugyan felszentelték, de a szobrok befejezése még két évig húzódott. Az emlékmű tetejére a „győzedelmes Szentháromság” típusa került, az angyalok kilenc karát nagyméretű angyalfigurák jelképezik. Az emlékmű programját Franciscus Menegatti jezsuita (később császári gyóntató) dolgozta ki: a hat alsó narratív relief (*historiae*) a Szentháromság három személyével összefüggésbe hozható jeleneteket vonultat fel; a jelenetek értelme utalnak a sarkokon feliratokat hordozó angyalok. A második szint reliefjei kisebbek, szimbolikus tartalmúak: csillagterkép a zodiákusjegyekkel, földi térkép a négy égtájjal,

11. kép. I. Lipót császár alakja. Bécs, Pestisoszlop. Fotó: Veress Ferenc

Agnus Dei, *Eucharisztia*, lángoló szív, Isten keze a törvénytáblákkal. Ezt a programot egészíti ki a heraldikus reprezentáció: nagyméretű pajzsok, a birodalom egyes országainak címerével. A második szinten térdelő császár alakjának lejjebb egy allegorikus szoborcsoport felel meg: *A Pestisen diadalmaskodó Hit* (Paul Strudel munkái). Az emléket hatásonosan koronázza a Burnacininek tulajdonítható angyalfejes felhőoszlop, amely a színpadi dekorációk hatását kelti.³³

Meglepő a bécsi emlék időbeli közelsége a sopronihoz; úgy tűnik, a megrendelésben a grófi pár mellett részt vevő fontos személyiség közvetlen kapcsolatot is teremt a bécsi udvarral.

Kollonich Lipót püspök és a soproni Szentháromság-emlék

Sopron városának tanácsi jegyzőkönyvei 1695. április 11-én említik, hogy Kollonich Lipót győri püspök megjelent a város vezetősége előtt, és Esterházy Ferencné Thököly Katalin grófnő nevében engedélyt kért egy Szentháromság-emlék állítására a Fő téren. A püspök egyúttal át is nyújtotta a városi tanácsnak az emlék tervét, amelyet magával hozott. A város vezetői hozzájárultak a terv kiviteléhez, csupán arra a kérték az állíttatót,

³³ Boeckl, Christine M.: Vienna's Pestsäule: the Analysis of a Seicento Plague Monument. In: Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte 49. (1996) 41–57.

hogy az emlékmű elhelyezkedése ne zavarja a házak kapuján történő ki-be közlekedést, továbbá legyen biztosítva az alapítás és a fenntartás pénzügyi fedezete.³⁴

A forrásnak azért van különleges jelentősége, mert rávilágít arra, hogy az emlékmű tervének jóváhagyatását a püspök vállalta magára és a tervet ő hozta. Kollonich Lipót (1631–1707) korának meghatározó egyházi-politikai személyisége volt, akinek a jelentősége közép-európai mércével mérhető; az ellenreformációban játszott szerepe azonban úgy tűnik a legutóbbi időkig háttérbe szorította tevékenységének méltatását.³⁵ A soproni evangélikusok számára nem volt ismeretlen a püspök neve, hiszen 1673-ban elérte, hogy a városi tanács tagjainak sorába fele arányban katolikusokat válasszanak, 1674 februárjában pedig kényszerítette az evangélikusokat az általuk használt, egykori katolikus templomok visszaadására. Ekkor vették használatba a jezsuiták a gótikus Szent György-templomot, amelynek barokk berendezése 1694-ben részben elkészült. A püspök maga jött felszentelni a templomot, az egyik kápolna fölé pedig a címerét helyezték, emlékeztetve mecénási tevékenységére.³⁶

Kollonich tehát együttműködött a nyugat-magyarországi arisztokráciával a szerzetesrendek és általában a katolikus egyház támogatásában. Ebbe beletartoztak az erőszakos, térítő, kényszerítő eljárások is, mint az 1674. évi „pozsonyi per”, vagyis a protestáns prédikátorok elítélése. Ennek a pernek ugyan nem Kollonich volt a kezdeményezője, mégis, mint a pozsonyi kamara elnöke (1672-től), fontos szerepet vitt benne. A gályarabság ítélete az idők során Kollonich nevével forrt össze, hiszen az egykori máltai lovagnak, a tengeri ütközetek résztvevőjének, ismernie kellett a gályák működését.³⁷

A lovagrendre utal a Kollonich-címert kísérő Máltai-kereszt motívuma is. Ez utóbbit látjuk a pozsonyi *Mária-oszlopon* (1675), a volutás oszlop fejezetén. A talapzat felirata

³⁴ A tanácsi jegyzőkönyv szövegét német eredetiben idézi: Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Dercsényi Dezső. Írták: *Csatkai Endre* et al. 2. jav., bőv. kiad. Budapest, 1956. 200.

³⁵ Előrelépést jelent, hogy a részben általa szerkesztett államrendezési tervezet, az *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarns* (1688–1690) immár új kiadásban olvasható. *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarns*. (1688–1690). Hrsg. von *János Kalmár* und *János J. Varga*. Stuttgart. 2010. Kollonich Lipót unokaöccse, János Zsigmond (1677–1751) 1716-tól Bécs érseke, 1727-től pedig bíboros volt. Vö. *Nagy Iván*: i. m. VI. Pest, 1860. 305–306. Rövid életrajza: *Gabriel Adriányi*: *Katolische Erneuerung – Gegenreformation: Lebenswerk des Kardinals Leopold Graf Kollonich (1631–1707)* In: *Uő: Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns*. Dr. Rudolf Trofenik, München, 1986. 83–99. *Lakatos Adél*: *Kollonich Lipót (1631–1707)*. In: *Esztergomi érsekek. 1001–2003*. Szerk. Beke Margit. Budapest, 2003. 319–325.

³⁶ *Robert Schwartz*: *Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in der königlichen Freistadt Sopron (Ödenburg)*. Veszprém, 1935. 45–48. Mohl Adolf említi, hogy esztergomi érsekké választása alkalmából a püspököknek egy feliratos emléktáblát is állítottak a templomban, amely később a préposti lakás folyosóján volt elhelyezve, mára azonban nyoma veszett. *Mohl*: i. m. 11. Az események egykorú összefoglalása a soproni jezsuiták háztörténete, amely ma a Bécsi Nationalbibliothek gyűjteményében van (*Historia Collegii Soprogniensis*, cod. 14002–14004). Ebből készített kivonatot Szittyay Dénes rendtörténész 1918–1919-ben (budapesti jezsuita levéltár). Köszönöm Kádár Zsófiának, hogy elküldte a számomra a kézirat megfelelő oldalait.

³⁷ *Adriányi*: i. m. 97.; *S. Varga Katalin*: *Vitetnek ítélőszékre. Az 1674-es gályaper jegyzőkönyve. Pozsony, 2002. Itt: 20–22.*

megemlékezik a török elleni háborúról, valamint az „eretnekségről,” amely vitatta Mária szeplőtlen fogantatását és Krisztus valóságos jelenlétét az Oltáriszentségben. Mindezek ellenében, hálából emelte az emlékművet Lipót császár és magyar király a Magyarok Nagyasszonyának és az Oltáriszentségnek a tiszteletére. Bár a felirat nem említi, de gyaníthatóan Kollonich felügyelte az oszlopállítást, mint a pozsonyi kamara elnöke: erre utalhat a máltai kereszt az oszlop fejezetén.³⁸ Kamarai elnök minőségében egyébként Kollonich kiterjedt levelezést folytatott a legkülönbözőbb ügyekről; írásai éleslátását, gyakorlati érzékét, iróniáját egyaránt tükrözik.³⁹

Kollonich 1669-ben nyerte el a bécsújhelyi püspökséget, ahol nem sokkal a pozsonyi oszlop felállítása után, *Mária-oszlopot* emeltetett. Az alkalmat I. Lipót két lánytestvérének, Eleonóra Máriának és Mária Annának a városban tartott esküvője jelentette. Az oszlop ünnepélyes leleplezésére 1679. augusztus 15-én került sor. A fejezet volutáit összekötő szalagon függő máltai kereszt már ismerős a pozsonyi oszlopról, hasonlóan a gyermekét tartó, koronás Mária alakjához. Az oszlopszéken lévő ábrázolások: Szent Alajos, Szent Jeromos, Szent Ignác és az Oltáriszentséget tartó két miseruhás angyal. A vörösmárvány talapzat oldalain Kollonich címere, dedikációs feliratok és Szent József alakja látható a gyermek Jézussal. Ugyanezen a talapzaton négy nagyobb, homokkő szobor áll: Keresztelő Szent János, Szent Lipót, Padovai Szent Antal és Szent Flórián. 1695-ben Kollonich utóda, Franz Anton von Puchheim püspök balusztrádos korláttal bővítette az emléket, amelyre újabb hat szobor került.⁴⁰

A pozsonyi oszlopszéken térdelő, monstranciát tartó, miseruhás angyalok a győri jezsuita (ma bencés) templom előtt álló *Mária-oszlopon* térnek vissza. (12–13. kép) Ezt a dedikációs felirat szerint Kollonich győri püspök 1686-ban, hálaképpen állíttatta, amiért Buda felszabadult a török uralom alól. A finom kidolgozású győri oszlopot szoros rokonság fűzi a bécsújhelyihez. Az oszlop tetején itt is a sárkányon taposó, Napbaöltözött Asszony jelenik meg, akit a talapzaton négy szent szobra kísér: Padovai Szent Antalé, Szent Lipóté, Keresztelő Szent Jánosé és Szent Istváné. A talapzat Győrben is háromszintes:

³⁸ A pozsonyi oszlopról ld. *Ivan Rusina* katalógustételét. In: Barok. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Szerk. Ivan Rusina. Slovenská Národná Galéria. Bratislava, 1998. 429.

³⁹ Benczédi László idézi például az egyik, 1677-ből származó levelét, amelyben Kollonich bírálta Szelepcsényi György esztergomi érseket (1666–1685), aki a maga részéről hűtlen gazdálkodással vádolta. Kolonich erre válaszul írta a pozsonyi kamara tanácsosainak, hogy az érsek jobban tenné, ha elszámolna Draskovich győri püspök hagyatékával, amelyből síremléket kellett volna készítenie. Bár a püspök szobra elkészült, most a mesterembereknél hever. *Benczédi László*: Rendiség, abszolutizmus, és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685). Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 91. MTA, Történettudományi Intézet. Budapest, 1980. 158–159. Hozzátehetnénk, hogy Kollonichnak igaza volt, a soproni jezsuitákat letelepítő Draskovich György ugyanis hatalmas összeget hagyott hátra sírjának elkészíttetésére, de végül egy szerény, ideiglenes sírboltban helyezték nyugalomra a soproni Keresztelő Szent János (egykori johannita) templomban, a szentély alatt. A levélben említett püspök-szobor ma ugyanebben a templomban áll, itáliai faragómesterét nemrégiben sikerült meghatározni. Draskovich Györgyről ld. *Szabady Béla*: Draskovich György győri püspök élete és kora (1599–1650). Sopron, 1936.

⁴⁰ *Gertrud Gerhartl*: Wiener Neustadt. Geschichte, Kunst, Kultur, Wirtschaft. W. Braumüller, Wien, 1978. 293–299, 310.

12-13. kép. Adoráló angyalpár monstranciával. A pozsonyi és a győri Mária-émlék oszlopszéke.

Fotó: Veress Ferenc

legalul, a sarokpillérek mezejében máltai keresztetek csüngenek, közrefogva a Kollonich-címet és Szent Rozália barlangban fekvő alakját, valamint a dedikációs feliratokat. A középső szinten gyümölcsfüzérek közötti medallionokban szentek ábrázolásai helyezkednek el, köztük Szent Flóriáné és Szent Józsefé. Az oszlopszéken ugyancsak szentek, valamint profilba forduló két angyal látható, a monstranciát tartva.⁴¹

Buda török alóli felszabadulását követően kerülhetett sor az itteni *Szenháromság-émlék* felállítására. A hívek gondozását – más szerzetesrendek mellett – a győri rendházból Budára települt jezsuiták látták el, akiknek állandó támogatója volt Kollonich Lipót

⁴¹ Győr városának tanácsi jegyzőkönyveiben – Soprontól eltérően – nem maradt nyoma a szoborállításnak. Tudjuk, hogy a győri *Mária-oszlopot* 1833-ban és 1897-ben restaurálták; utóbbi alkalommal eltávolították a balusztrádján lévő négy alakot: Xavéri Szent Ferenc, az Immaculata (!), valamint Szent Rókus és Szent Sebestyén – később készült – szobrát. Utóbbi kettő a szárazvámi (Müllendorf) neogótikus templom homlokzatára került, az első kettő Győrben van. *Valló István*: Győr ismertetése és tájékoztatója. Győr, 1930. 97–98. A szobrok jelenlétét a balusztrádon archiv fotók dokumentálják, pl. talbotípa és archiv fotó a Széchenyi térről. 1850-es évek. (Rómer Flóris Múzeum, F. 351; F. 3628). Köszönöm Szalai Zsoltnak az archiv fotókat, továbbá Schütz Zoltánnak, hogy a legutóbbi (2010) restaurálás dokumentációját elküldte nekem. A győri Mária-oszloppal a kutatás mindmáig nem foglalkozott behatóan. *Pigler Andor* például csupán egy mondatban említette: A győri Szent Ignác templom mennyezetképei. Budavári Tudományos Társaság, 1923. 4.

püspök. 1692-ben a budai városi magisztrátus szerződést kötött Bernardo Feretti kőfaragómesterrel és Johann Philip Preis szobrásszal egy *Szentháromság-oszlop* elkészítésére, azonban az emlékműből sokáig nem valósult meg semmi. A budai jezsuiták rendházfőnöke révén Kollonich püspök 1697–1698-ban ezer talléros adományt helyezett kilátásba a Szentháromság-emlékre. Mivel ezt az ígértét végül mégsem tudta beváltani, 1698 májusában írott levelében megnyugtatta a városi tanácsot, hogy az emlékmű mesteréről ő gondoskodik majd. 1699-ben a császári család több tagja is adakozott az emlékre, de az alapkőletétel így is csupán 1700 augusztusában történt meg.⁴²

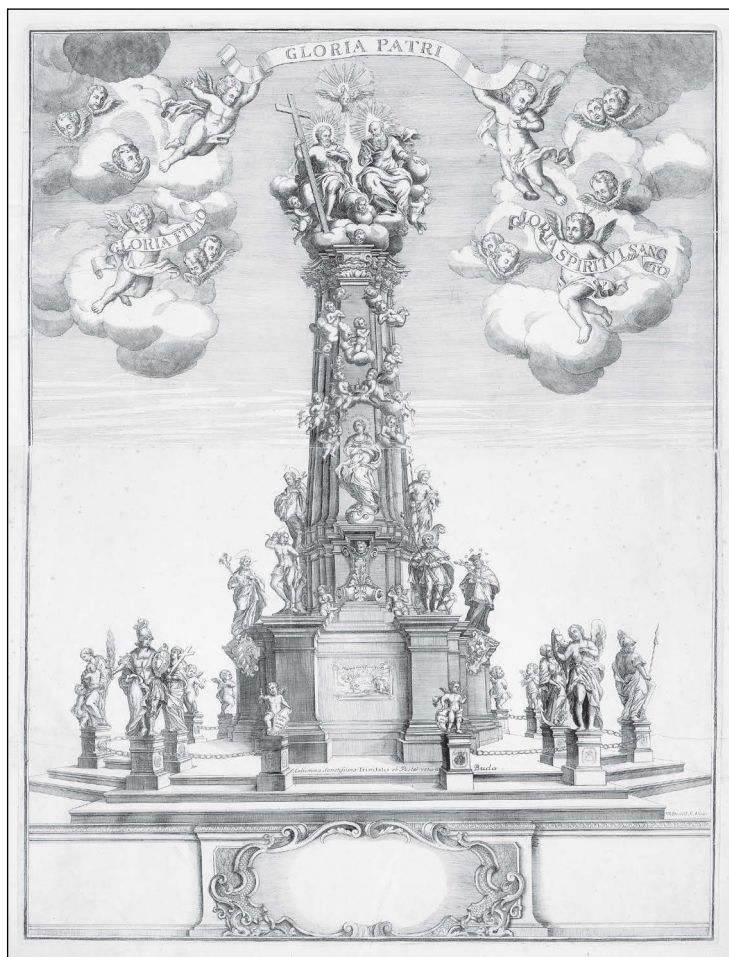
Az évekkel később, 1706-ban felavatott emlékmű tervezője Venerio Ceresola császári építész volt. Az emlékmű ma a Zsigmond téren áll, mert a budai városi tanács 1712-ben Buda-újlaknak ajándékozta azt. Eredeti tervét Georg Falconer lavírozott tusrajza mutatja, ez azonban csak részben valósult meg, mivel a talapzatot a ma látható három szobor díszítette: Szent Istváné, Szent Imrée és Szent Józsefé. A pilléren egy *Szentháromság-csoport* foglal helyet, amelyet nagy valószínűséggel Kollonich Lipót adományozott a városnak az ígért pénztámogatás helyett, és amely évekig állt a városházán, majd a budai jezsuita rendházban, várva az emlékmű felállítását. Kollonich támogató szerepe tehát nyilvánvaló, bár nevét az adakozókat feltüntetető díszes album nem említi.⁴³

Mivel ez az emlék kezdetlegesnek és túlságosan egyszerűnek bizonyult ahhoz, hogy a budai Nagyboldogasszony előtti teret díszítse, 1711-ben a budai magisztrátus – az ismétlődő pestisjárványok hatására – újabb *Szentháromság-szobor* állítását határozta el, erre pedig Philipp Ungleich kismartoni szobrásszal kötött szerződést. Ungleich magával hozta segédnek sógorát, a szintén kismartoni születésű Anton Hörgert is, aki Budán telepedett le. Az 1713. június 11-én felavatott emlékmű eredeti képét F. A. Dietell 1714-ben készült rézmetszete őrizte meg. (14. kép) Ezen még láthatók az emlékművet körülvevő balusztrádnak azok az erény- és angyal-figurái, amelyeket IV. Károly koronázása idején eltávolítottak. A talapzaton a következő szentek foglaltak helyet: Szent Kristóf, Szent József, Szent Rókus, Szent Sebestyén, Nepomuki Szent János és Szent Ágoston. Fölöttük, konzolok tartotta párkányzaton: Szűz Mária, Keresztelő Szent János, Xavéri Szent Ferenc. Az obeliszk tetején a Szentháromság szoborcsoportja kapott helyet.⁴⁴

⁴² Schoen Arnold: A Zsigmond-téri Szentháromság-emlék. In: Tanulmányok Budapest múltjából. 4. sz. 1936. 198–210, itt: 201. Schoen alapos tanulmányából kiderül, hogy az ünnepélyes alapkőletételt Széchényi Pál (1645–1710) kalocsai érsek, a sopronbánfalvi pálosok neveltje végezte. Széchényi 1695-ben lett kalocsai érsek, azt követően, hogy Kollonich elfoglalta az esztergomi primási széket. Széchényit I. Lipót a budai Kamarai Albizottság vezetőjének is kinevezte, ezt a tisztségét 1697–1703 között viselte. A püspök sokat tett Buda újjáépítése érdekében, például visszatelepítette az ágostonos atyákat; azonban nem helytálló az az állítás, hogy ő alapította volna a budai Szentháromság-emléket. Vö. Kas Géza: Széchényi Pál élete és működése. In: Széchényi Pál érsek emlékezete. Szerk. Kristóf Lilla Alida – Tóth Vilmos. Győr, 2012. 26–34, itt: 31. A szerzőt alighanem *Liber Endre* (Budapest szobrai és emléktáblái. Budapest, 1934. 133–135) téves adata vezette félre.

⁴³ Schoen: i. m. 1936. 201.

⁴⁴ Schoen Arnold: A budavári Szentháromság-szoboremlék. Budapest, 1918. 25–26. Ld. még: Budapest műemlékei. I. Szerk. Pogány Frigyes. Budapest, 1955. 458–460.

14. kép. A budai Szentháromság-emplék. F. A. Dietell rézmetszete. Budapesti Történeti Múzeum, Metszetgyűjtemény. Ltsz. 17832

A soproni Szentháromság-emplék mesterei

A fent ismertetett adatok, a megbízók és a keletkezés körülményei segítenek kijelölni a soproni Szentháromság-szobor helyét a korszak emlékanyagában. Láthattuk, hogy gróf Thököly Katalint szoborállítási szándékában Kollonich Lipót hathatósan támogatta. A püspök levéltárának alapos átnézése talán eligazítást nyújthatna a soproni Szentháromság-szobor mestereire nézve, azonban ez a levelezés mára szétszóródott és a benne folytatott eddigi kutatásaim nem vezettek eredményre. Így a tervező mester nevét továbbra is homály fedi, de az említett Mária-oszlopokkal és Szentháromság-emplékekkel való összehasonlítás több hasznos megfigyeléssel járt, amelyeket az alábbiakban foglalok össze.

A soproni *Szentháromság-émlék* alsó talapzata kiugró párkányával mozgalmasabb a bécsújhelyi és győri *Mária-oszlopok* szigorú négyszöghasábjainál. Utóbbiakhoz hasonló Mária-oszlopokat állíttatott Esterházy Pál nádor is birtokain Fraknón és Boldogasszonyban, kincstárában pedig megtalálható a bécsi Am Hof téri *Immaculata-émlék* mása, amely a müncheni nyomán készült. Ismert továbbá, hogy a bécsi Mária-oszlop talapzatát a kismartoni Esterházy-kastély kivitelező építésze, Carlo Martino Carlone tervezte.⁴⁵ Az említett Mária-oszlopok talapzatát egyszerű kusból alakították ki, úgy, hogy a sarkok közötti mezőt visszaléptették, ezt a zárópárkány megtört vonalával is hangsúlyozták. A sarkokon lévő fölkéket eredetileg a mécsesek számára alakították ki. A bécsújhelyi, győri Mária-oszlopokon ugyanakkor nincsenek lanterna-nyílások, itt gyümölcsfüzéreket látunk, a köztük lévő mezőket pedig medalionok, vagy dedikációs feliratok elhelyezésére használták.

A soproni *Szentháromság-émlék* talapzati építményén a sarkok rézsútosan vannak alakítva. Lanterna-nyílások nincsenek, a párkány megtört vonala itt is szembeszökő. A talapzat alsó részének leghangsúlyosabb motívuma a kettős címerpajzs, amelyre korábban már utaltam. A dedikációs feliratok az alépítmény második szintjére kerültek, oda, ahol a donátor-alakok térdelnek. Löwenburg János Jakab és Thököly Katalin gesztusaikkal szinte felhívják a figyelmet a felíratra, amely szerint az emléket a Szentháromság tiszteletére, fogadalomból (*ex voto*) állították. Két további felírat a gróf és a grófné címeit és házasságait tartalmazza, a negyedik ismét a Szentháromságra utal.

Mária neve nincs külön megemlítve a felíratokon, de közvetlenül az oszlop tövében, földgömbön foglal helyet, amely köré kígyó tekeredik. Az *Immaculata*, a Napbaöltözött Asszony, vagy az Új Éva alakja tehát itt is hangsúlyos, mint a Mária-oszlopokon, vagy mint a budavári *Szentháromság-émlék*en, a kismartoni Philip Ungleich szobrász alkotásán. A soproni Mária-alakot hullámzó drapériái övezik, a kezét felemelve imára teszi össze és a járókelők irányába tekint. Gesztusa különböző a budai obeliskétől, ahol kezét mellén összetéve, tekintetét a Szentháromság irányába fordítja. Mária fiatalsága eredendő büntől való mentességére utal, amelyet a szeplőtlen fogantatás tanítása hirdetett; alakja ezenkívül az ellenreformációs propagandában az eretnokség elleni küzdelmet is jelképezte.⁴⁶

A soproni emlék legrégiesebb részlete a Szentháromság-csoport, amely a középkorban ismert *Kegyelem Trónusa* ábrázolással rokon. Itt a palástot-koronát viselő Atya tartja térdén a meztelen Fiút, fölöttük a Szentlélek galambja lebeg. A soproni emléken a hármas

⁴⁵ Walter P. Kalina: Die Mariensäulen in Wernstein am Inn (1645/47), Wien (1664/66), München (1637/38) und Prag (1650). In: Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege. 58. (2004/1) 43–61. cit. 46–47.; Stefan Körner: Mária-oszlop – talapzatában óraszerkezettel. Augsburg vagy Bécs, 1675 után. Esterházy-Schatzkammer, Burg Forchtenstein. Ld. Esterházy kincsek, 2006–2007. 134–135. Az 1663–1672 között épített kismartoni kastély kivitelezésére 1663. június 17-én kötöttek szerződést Carlo Martino Carlonéval. Ld. Dagobert Frey – André Csatkai: Die Denkmäler des Politischen Bezirkes Eisenstadt und der Freien Städte Eisenstadt und Rust. Wien, 1932. 56. A tervező mester a Burg Lipót szárnyát is tervező Filiberto Lucchese volt, vö. Galavics Géza: A mecénás Esterházy Pál. In: Művészettörténeti Értesítő 37. (1988) 136–181. Itt: 159 o., 14. jegyz.

⁴⁶ Kalina: i. m. 47.

koronát, jogart és glóbuszt tartó Atya mellett a meztelen Fiú ül, köztük látható a Szentlélek galambja, hasonlóan a Zsigmond téri (Buda) *Szentháromság*hoz. Az Ungleich-féle második budai emléken azonban Krisztus már palástot visel, az alakok karaktere pedig eltérő.

A soproni emléken elhelyezkedő szentek típusa már ismerős a *Mária-oszlopok*ról, illetve a budai *Szentháromság*-emlékről. Löwenburg Jánost védőszentje, Szent Jakab kíséri, a grófné mögött pedig Szent István király áll. Ezeknek megfelelői a szemközi oldalon Nepomuki Szent János és padovai Szent Antal. Utóbbi a bécsújhelyi és a győri *Mária-emléken* előfordul, de Nepomukié még nem. Őt csupán később, 1729-ben avatták szentté, kultuszát pedig a bécsi udvar támogatta; soproni ábrázolása tehát korai a hazai emlékanyagban.⁴⁷ A második szinten, balra Szent Annát látjuk a gyermek Máriával, mögötte egy ismeretlen, pálmaágot tartó női mártírral (Regina?), jobbra Alexandriai Szent Katalint, mögötte pedig Szent Borbálát.

A soproni *Szentháromság*-emlék felépítésében, részleteiben, kidolgozásában különbözik a budai társától, továbbá a győri és bécsújhelyi *Mária-oszlopok*tól is. Miközben például Padovai Szent Antal alakjában van némi rokonság a soproni és a győri szoboremlék között, továbbá a győri Szent Lipót-alak hosszú szakálla a soproni Atyaistenre emlékeztet, a győri oszlop minden egyéb vonásában klasszicizálóbb, szabályosabb a soproninál. A budai *Szentháromság*-emlék alakjainak modellálása könnyedebb, mozgásuk-tartásuk természetesebb a soproniakénál. A budai figurák erős rövidülésben vannak ábrázolva, tanúsítva, hogy a szobrász a néző látószögét figyelembe vette. Ez nem jellemző a soproni emlékre, igaz, a 17. század végi bécsújhelyi és győri *Mária-oszlopok* alakjai sem rövidülésben vannak ábrázolva.⁴⁸

A soproni emlék legkarakterisztikusabb eleme a monumentális csavart oszlop, növény-ornamentikájával és repkedő angyalaival. A csavart törzsű oszlop szerényebb léptékben, keretező-elemként megtalálható az evangélikus temető sírkövein is.⁴⁹ Az oszlop növény-ornamentikájának jellegzetes motívumai a 17. századi stukkókról ismerősek, mint amelyeneket például a luganói Pietro Antonio Conti készített. A stukkátorral a soproni forrásokban 1694-ben találkozunk, amikor Lorenz Eisenkölbl, Jakob Schneider kőművesek, valamint Johann Unger kőfaragó bepanaszolták gyalázkodás miatt. Conti ekkor a büki kastélyban dolgozott, később a boldogasszonyi (Frauenkirchen) ferences templomban, majd a nagyszombati jezsuita templomban készített stukkókat (1695–1699).

⁴⁷ Szilárdffy Zoltán: Magyar vonatkozások Nepomuki Szent János kultuszában és ikonográfiájában. In: Szilárdffy 2003. 213–220. *Tüskés Gábor – Knapp Éva*: Nepomuki Szent János tisztelete a szabadtéri emlékek tükrében. Kvantitatív elemzési kísérlet. In: Ethnographia 99. (1988) 330–354.

⁴⁸ Ungleich budai *Szentháromság*-emlékének eredeti szobrai ma az óbuda-kiscelli egykori trinitárius kolostorban (ma Kiscelli Múzeum) vannak kiállítva.

⁴⁹ Kiss Melinda: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban. In: Soproni Szemle 59. (2005) 185–207. Az evangélikus síremlékek indamotívumai kapcsán felhívja a figyelmet a stukkóművészettel való rokonságra, továbbá kitér Pietro Antonio Conti tevékenységére. Ugyanitt olvashatunk a csavart oszlop motívumáról is. Ld. 198–201. ill. 202–203.

Ismert műveivel való összevetés alapján neki tulajdonítják a soproni jezsuita templom és a Caesar-ház, valamint a kőszegi jezsuita templom Xavéri Szent Ferenc-kápolnájának stukkóit is. A mester 1705-ben szerzett polgárjogot Sopronban és itt is halt meg, 1721 körül.⁵⁰ Pietro Antonio Conti céhen kívüli volt, ezért is panaszkodhattak rá a kőfaragók, akik féltették tőle az egzisztenciájukat. Lehetséges, hogy díszítő kőfaragói munkát is vállalt, ezzel vonhatta magára társai irigységét?

1697-ben egy ács feljelentette a városi tanácsnál Servatius Leitner bajor származású soproni szobrászt, amiért „az oszlop” köfejtőből való behozatala idején eltulajdonította egy erős kötelét. A *Szentháromság*-oszlopot ebben az évben kivitelezhette, legalábbis részben, Servatius Leitner, aki 1711–1713 között Kőszegen készítette el az emlék mását.⁵¹ A *kőszegi oszlop* a soproninak az egyszerűsített változata: tetejére az ülő alakokból álló Szentháromság helyett – a falvakban gyakran megfigyelhető – *Kegyelem Trónusa* került. A talapzaton Nepomuki Szent János és Padovai Szent Antal mellett Szent Rókuszt és Sebestyént látjuk. A kőszegi oszlop darabos részletei alapján a szakirodalom kizárta Leitnert a soproni oszlop készítői közül, holott a forrás kapcsolatba hozta őt a soproni oszlop készülésével. Más kérdés, hogy egyedül nem lehetett a bonyolult, sok figurális dísszel bíró emlék mestere, de bizonyos részleteket, mint például a csavart oszlop ornamentikája, ő készíthetett el.⁵²

A fenti forrásokban előforduló Pietro Antonio Conti, a vele vitába szálló Lorenz Eisenkölbl, valamint Servatius Leitner mind közreműködhetnek a soproni *Szentháromság*-emlék kivitelezésében, amely 17. század végi formáival jól elkülönül a 18. század közepén készült hasonló munkáktól, mint például a Várkerületen álló *Mária-oszloptól* (1745), vagy a sopronbánfalvi pálos lépcső alakjaitól (1751–1753).⁵³ Tervezőjének kérdése továbbra sem tekinthető megoldottnak, csupán annyit tudunk, hogy a tervet Kollonich Lipót püspök hozta, talán Bécsből. Hasonló esetre példa a soproni *Mária-oszlop*, amelynek tervező-mestere Andrea Altomonte bécsi színpadi mérnök, szobrásza pedig a kiváló képességű Jakob Christoph Schletterer (1699–1774) volt. A számadásokban megtalálható a kivitelezést végző helyi kőfaragók, Lorenz Eisenkölbl, valamint Tobias Hauck neve is.⁵⁴

⁵⁰ *Csatkai Endre*: Conti Péter Antal, soproni stukkószobrász. In: Lyka Károly emlékkönyv. Budapest, 1944. 188–191.

⁵¹ Amint az a Bariska István által közölt, kőszegi szerződésből és az egykorú levelezésből kiderül, Leitner megbecsült mesternek számított. A kőszegi szerződés kifejezetten hangsúlyozza, hogy „A szoborművet jó minőségű és tiszta kőből kell készíteni, olyanból, aminőt Sopron belvárosában állítottak fel.” Bariska: i. m. 363–364.

⁵² *Csatkai*: i. m. 1928. 535.; Uő: A nyugatmagyarországi barokkszobrászat problémái. Az MTA II. Osztályának Közleményei. 1951. II. köt. 1. sz. Művészettörténet. 91–101. Itt: 95–96.; Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Dercsényi Dezső. Írták: *Csatkai Endre* et al. 2. jav., bőv. kiad. Budapest, 1956. 200.; *Dávid Ferenc*: Soproni építőiparosok házai. In: *Építés-építéstudomány* 5. (1973/3–4) 631–637. Itt: 632–633, 3. jegyz.; *Bariska*: i. m. 1984.

⁵³ *Dávid Ferenc*: Sopronbánfalva-kolostorhegyi lépcső. Adatok Schweitzer György soproni szobrász működéséhez. In: *Építés-építéstudomány* 15. (1983/1–4) 55–91, itt: 83.

⁵⁴ *Veress Ferenc*: A soproni Mária-oszlop és mesterei. In: *Soproni Szemle* 69. (2015) 337–352.

15. kép. Andrea Bertinalli: Donátor-alak. Mariazell, bazilika. Fotó: Bara Júlia

Általános igazság, hogy a bécsi tervezők műveit kivitelező helyi mesterek gyakran darabosabbak a részletekben, az eredeti arányokat eltorzítják, így már csak áttételekkel emlékeztet a kivitelezett változat a tervekre. A soproni *Szentháromság*-emlék esetében is számolni kell ilyen módosulásokkal. A helyi mesterek közreműködésére utal bizonyos részletek elnagyoltsága, a figurák faragásában mutatkozó különbségek; a csavart oszlop és fejezete is helyi mester munkája lehet. Lehetséges, hogy itt is egy Ludovico Burnacinihez és Andrea Altomontéhoz hasonló színpadi mérnök készítette az eredeti tervet – miként a soproni jezsuiták színpadi tervei között is akad Burnacini hatását mutató lap⁵⁵ – de a helyi lehetőségek a kivitelezésnek határt szabtak: ezzel magyarázható az oszlop és egyes szentek alakjának leegyszerűsített kidolgozása.

⁵⁵ The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs. Preface by Marcello Fagiolo. Studies by: Éva Knapp and István Kilián. Enciklopédia Publishing House. Budapest, 1999. 33.

Továbbra is érdekes probléma marad a grófi pár és védőszentjeiknek a mesterkérdése. A térdelő figurák a kismartoni faszobrok mellett a stukkóművészettel is rokonságot mutatnak, így nem elképzelhetetlen, hogy a megoldást ebben az irányban kell keresni. Esterházy Pál a közeli Kismartonban számos mestert foglalkoztatott, köztük a máriacelli donátorfigurákat készítő, valamint korábban a nádor sógora, Nádasdy Ferenc részére a sárvári vár dísztermében is dolgozó Andrea Bertinallit.⁵⁶ (15. kép) Kiemelt emlékek esetében, amilyenek a főrangúak megrendeléseai számítottak, általában áthágták a céhszabályokat, külföldi mesterekkel szerződtek, legalább a tervezésre, részben a kivitelezésre is, noha utóbbi folyamatban gyakran már a helyiek váltak meghatározóvá. A források szerint egyébként Esterházy Pál a második budai *Szenháromság*-emléket kifaragó, kismartoni Ungleich Fülöpöt is fontos megbízásokkal látta el.⁵⁷

Kérdés, mennyire avatkozott a kivitelezésbe az egyébként elfoglalt és 1695-ben esztergomi érsekké is kinevezett Kollonich Lipót? A hányattatott sorsú budai emlék kálváriáját, láttuk, sokáig nyomon kísérte, de szerepét a forrásokból csak nagy odafigyeléssel lehetett kimutatni. Mivel Thököly Katalin szorosán kötődött az Esterházy-családhoz, Kismartonba is temetkezett, ezért a nádortól is kaphatott segítséget a mestereket illetően. Az 1690-es években az ő tulajdonában volt az Új u. 11. szám alatti ház – tehát Sopronban ebben az időben jelen volt – a házat pedig később testvére, Éva használta.⁵⁸ Löwenburg gróf is mindenben segítette az emlék kivitelezését, amelynek leleplezésére, mint láttuk, 1701-ben került sor. Ez Katalin halálának éve, továbbá a boldogasszonyi és bécsi (Mária-hilf) *emléktáblák* felavatásának ideje is; lehetséges tehát, hogy Löwenburg gróf is megsürgette a munkát, hogy felesége akaratát teljesítse.

Jellemzői különleges helyet biztosítanak a soproni *Szenháromság*-emléknek a hazai emléktáblákban. A térdelő grófi pár köztéri szobra egyedülállónak számít, de a monumentális csavart oszlop is különleges elemnek tekinthető. Az emlék alapítóinak-mecénásainak tevékenysége rámutat egy fontos változásra: az evangélikus Sopronban szimbolikusan győzött a katolicizmus és ez a folyamat betetőződött a 18. században, amikor megújult a visszaadott templomok bútorzata, számos szobrásznak kínálva munkalehetőséget.

⁵⁶ Halálakor Nádasdy Ferenc országbíró 438 forinttal tartozott Andrea Bertinallinak. Később az országbíró ajánlására kapott munkát az Esterházyaknál. Ld. *Rózsa György*: Nádasdy Ferenc és a művészet. In: *Művészettörténeti Értesítő* 19. (1970) 185–202, itt: 189. *Kászonyi Andrásné*: Andrea Bertinalli stukkátor és köre. In: *Az Iparművészeti Múzeum Évkönyve* 7. (1964) 55–70.

⁵⁷ *Harald Prickler*: Eisenstädter bildende Künstler und Handwerker der Barockzeit. Biographische Daten und Werke. Burgenländische Forschungen 105. Eisenstadt, 2013. 75–81.

⁵⁸ 1690–1693 között „Gräfin Esterházy Ferenczin” (vagyis Thököly Katalin), 1696–1701 között „Fürstl. Palatinussin,” vagyis Thököly Éva a ház tulajdonosa. *Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv*: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939. Sopron, 2008. 228.

Függelék⁵⁹

A pápai ferences templom bejárata feletti felirat (1673)

FRANCISCO ESZTERHAS CATHARINÆ THEOKEOLIANÆ
HOC PIA CONIVGIBVS VIRGO REPENDAT OPVS.
INVICTVS VIVAT FRANCISCI GRIPHVS, VT ORTAS
COLLIGAT INQVE AQVILÆ POSTERITATE ROSAS.

*Esterházy Ferencnek és Thököly Katalinnak, a házasfeleknek,
Ezért a kegyes műért a Szűz [méltóképpen] fizessen.
Győzhetetlen éljen Ferenc griffje, hogy a jövőben
A sas számára nyíló rózsákat gyűjthessen.*

A pápai fogadalmi kép felirata (1683):

EX VOTO OBTVLERVNT TEMPORE BELLI DIRÆQVE PESTIS. AB
HOSTE LUCUM HUNC FOVE ET PESTEM AB HINC AMMOVE

*Fogadalomból, a háború és a pestisnek a dühöngése idején felajánlva. Az ellenségtől ezt a
helyet mentsd meg, a pestist pedig tőlünk űzd távol.*

A soproni Szentháromság-émlékmű feliratai

1. COMITISSA CATHARINA TÖKELY de KIS/ MARCKPRIMUM FRANCISCI
ESTERHAZY de GALANTHA & FRACKNO EXPOST CAROLI/ IOSEPHI
IORGER DE TOELET & TANDEM/ IOANNIS IACOBI a LÖWENBURG
ILLUSTRIS/ – SIMORUM COMITUM CONTHORALIS

*Késmárki Thököly Katalin grófnő, előbb galántai és fraknoi Esterházy Ferenc, majd Károly
József de Toelet, végül Löwenburg János Jakab méltóságos grófok házastársa.*

2. DEO TRINO & VNI/ POTENTI SAPIENTI/ BONOQUE

A fenséges, bölcs és jóságos, egy személyben háromságos Istennek [ajánlva].

3. IOANNES IACOBUS S:[ACRI]R:[ROMANI]:I[MPERII]: COMES a
LÖWENBURG/ PERPET[UUS] IN STRECHEN & WARY COM[ES] IN
ZATHUAR/ VEGLES INCL[ITI] COMITATUS BECKES SUP[REMUS]

⁵⁹ Köszönöm kollégáimnak, Tóthné Szlavkovszky Mariannak és Kelemen Istvánnak a feliratok fordításában és értelmezésében nyújtott segítségét.

COMES S[U]A[E]/ R[EGIAE] MA[IEST]ATIS EX: CAM[ERAE] AULIC[AE]
NEC NON REGNI/ HUNG:[ARIAE] CONSIL[IARIUM] PRIMUM QUIDEM
COMIT[ISSAE] MARIAE/ REGINAE CZOBOR de Szent MIHAL EXPOST
VERO CATHARINAE TOKOLY de KYSMARCK MARITUS

Löwenburg János Jakab, a Szent Római Birodalom grófja; Sztrecsény vára, Szádvár és Végles örökös grófja,⁶⁰ a tekintetes Békés vármegye főispánja, Ő Királyi Fensége udvari kamarájának, nemkülönben a Magyar Királyságnak első tanácsosa; elsőként szentmihályi Czobor Mária Regina, majd késmárki Thököly Katalin grófnőnek a házastársa.

4. VNI TRINOQVE DEO PATRI/ FILIO SPIRITVI SANCTO/ EX VOTO
POSVIMVS/ SOPRONII

A háromszemélyű egy Istennek: Atyának, Fiúnak és Szentléleknek fogadalomból állítottuk Sopronban.

A boldogasszonyi (Frauenkirchen) ferences zárandoktemplom Szent Jakab kápolnájának vörös márvány oltárelőlapján olvasható felirat:

IOANNES IACOBVS S:[ACRI]R:[ROMANI]:I[MPERII] COMES
LÖWENBURG IN COMEMORAT -/- IONEM DENATAE SUAE CO /-
NTHORALIS ILL[VSTRISSI]MAE -/- D[OMI]NAE COMITISSAE CATH
/- ARINAE TÖKÖLY DE -/- KISMARC ET QUIDEM 46 ANNO AETATIS -/-
SVAE 26 IAN: GATTAE -/- IN DOMINO OBDO /- RMIENTIS ET HVC AD
PRATA MAR -/- IANA EX SPECIALI /- DEVOTIONE ERGA -/- BEAT[I]/-
SALVATOR-IS NOSTRI GEN -/- ITRICEM SVSPIR /- ANTIS DELAT -/- AE
HINC VERO /- IN CRIPTAM -/- CELS[ISSI]MI PRINCIPIS /- PAVLI ESTER
-/- HASY KISMARTO /- NIVM PENES PR -/- IMVM MARITVM SV -/- VM
ILL[VSTRISSI]MVM D[OMI]NVM CO -/- [MES] -/- FRANC[ISCVS].
ESTERHAZY /- DEDVCTAE ET SEPOSITAE -/- HOC ALTARE FIERI
CVRAVIT /- ANNO 1701.

Ezen oltárt állíttatta Löwenburg János Jakab, a Szent Római Birodalom grófja 1701-ben, feleségének, a néhai méltóságos késmárki Thököly Katalin grófnőnek az emlékére, aki miután életének 46. évében, január 26-án [Lajta]kátán az Úrban jobb létre szenderült, ide, a Boldogasszonyhoz – különleges tisztelete folytán, Megváltónk szülője után sóhajtva – lehozatott, innen pedig herceg Esterházy Pál kismartoni kriptájába, első férje, a méltóságos gróf Esterházy Ferenc mellé vitetett és helyzetetett nyugovóra.

⁶⁰ MNL OL, A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri Regii. 27. köt. 58. o. I. Lipót Szádvár, Végles és Léva birtokait elzalogosította Löwenburg János Jakabnak (1703. október 12.). Köszönöm Kelemen Istvánnak, hogy felhívta a figyelmem a forrásra.

A bécsi Mariahilfer Kirche Szent Kereszt-kápolnájának Löwenburg-Thököly címertáblája (1701):

IOAN[ES]. IAC[OBVS]. S[ACRI]:R[OMANI]:I[MPERII]: COMES -/-
A. LOEWENBVRG -//- ET VXOR: CATHA[RINA] -/- COM[ITISSA]:
TOEKOELY -//- DE KISMARC: AD -/- LIBITVM PRO SE -//- SVIS NEC NON
-/- PRO FRATRE -//- COM[ES]. FRID[ERICVS]. A -/- LOEWENBVRG -//-
EIVSDEM DES -/- CENDENTIBVS -//- HIC SIBI SEPVL -/- TVRAM ELI -//-
GENTES ALTARE -/- S.S. SALVATORIS -//- ERIGERE FECERE -/- VIENNAE
IN SVBVRBIO AD -//- B[EATAE].V[IRGINI]. AVXIL[IATRICI]. DIE 20
IAN[UARIJ]: 1701

A legszentebb Megváltó tiszteletére emelt oltárt Löwenburg János Jakab, a Szent Római Birodalom grófja és felesége, a késmárki Thököly Katalin grófnő állíttatták saját kívánságuk szerint, maguknak és övéiknek, nemkülönben a testvérnek, Löwenburg Frigyes grófnak és leszármazottainak, [mindazoknak], akik ezt a helyet örök nyugvóhelyüknek választják majd. Bécsben, a külvárosban, a Boldogságos Segítő Szűznél, 1701. január 20-án.

A kommunista diktatúra időszakában, akár a Rákosi-, akár a Kádár-korszakot tekintjük, az egyházak voltak a legmeghatározóbb közösségek, amelyeket ellenségnek tekintettek és mindvégig üldözték, nyomon követték a párt emberei.¹ Először el akarták törölni, meg akarták szüntetni az egyházakat, majd hagyták őket élni és rábírták elsősorban az egyházi vezetőket, hogy legalizálják, segítsék a pártállam működését. Az egyházak ellenőrzése, felügyelete mindvégig jelen volt, különböző intenzitással, más-más módszerekkel, de a kommunista diktatúra teljes időszakában kontrollálták a felekezetek működését.² Mind az állambiztonság, mind az Állami Egyházügyi Hivatal nyomon követte az egyházak tagjait, ellenőrizte mindennapi működésüket, úgy járt el, hogy bár az egyházpolitika változott, a különböző egyházakkal szemben más-más módszereket alkalmaztak, de a totális diktatúra teljes időszakában mindent és mindenkit felügyeltek.

A pártállam másképp lépett fel a katolikus egyház és másképp a protestáns egyházak ellen, ugyancsak más módszereket alkalmazott a kisegyházakkal szemben. Az evangélikus és a református egyházzal már 1948-ban megállapodtak, és ezt használták fel a katolikus egyházzal szemben. A katolikus egyházat a reakció fészekének tartották és ezért elsőként, a legkeményebben jártak el vele. Az, hogy más eljárást alkalmaztak, ez azt jelentette, hogy más úton akartak eljutni a célhoz, ahhoz, hogy megsemmisítsék, illetve később behódolásra kényszerítsék az egyházakat. Igaz, hogy a módszerek különbözőek

¹ Az egyházak kommunista diktatúra alatti helyzetével, üldöztetésükkel, együttműködésükkel nagyon sokan foglalkoztak, ezekre külön nem utalok.

² Az Evangélikus Egyház Tényfeltáró Bizottság munkája kiemelkedő. A Háló sorozatban jelentetik meg kutatásaikat. Háló – Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról 1945-1990. Szerk.: Mirák Katalin. Luther Kiadó, Budapest, 2010.; Háló 2. – Egyházvezetők I. Káldy Zoltán, Ottlyk Ernő. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról – 1945-1990. Szerk.: Mirák Katalin. Luther Kiadó, Budapest, 2014.; Kiss Réka: A „református reakció” az állambiztonsági iratokban (1956-1967). In: Ablonczy Balázs – ifj. Bertényi Iván – Kiss Réka – Hatós Pál (szerk.): Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére. Budapest, 2002. 222-248.; *Tabajdi Gábor*: A III/III. Csoportfőnökség egyházi elhárító tisztjei a Kádár-korszakban. In: Egyháztörténeti Szemle, X. évf. 3. szám. 2009/3.; *Vörös Géza*: Állambiztonság és egyházak. In: Egyháztörténeti Szemle, X. évf. 4. szám. 2009/4.; Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Luther Kiadó – Szent István Társulat, Budapest, 2010.; *Vörös Géza*: Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban. In: Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945-1989. Szerk.: Bánkuti Gábor – Gyarmati György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, Budapest, 2010. 281-333.; *Kiss Réka – Soós Viktor Attila – Tabajdi Gábor*: Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótiszteknek. L'Harmattan, Budapest, 2012.

voltak, azonban az intézményi rendszeren belül hasonló szervezeti egységek végezték a mindennapi munkát.

Az egyházi „reakció” megzabolázásának, az ellenük való fellépésnek az intézményi megvalósítás területén a kommunista diktatúra időszakában több útja mutatkozott, melyek közül a két legfontosabb, legmarkánsabb az ÁEH-hoz és a Belügyminisztériumhoz köthető. Az egyik, az ÁEH adminisztratív fellépése, legális, államilag formalizált és többé kevésbé ismert működése, a Hivatal helyzeténél, erejénél fogva pedig nyomásgyakorlás az egyház tagjai, különösen annak vezetői felé. A másik a BM-hez, az állambiztonsági szervekhez köthető, melyek kevésbé ismert, a társadalom szempontjából illegális eszközökkel megvalósított fellépések voltak. A BM megfelelő osztályának, alosztályának operatív nyomozását követően vizsgálati-, majd bírósági eljárás keretében vonták ki a társadalomból az adott egyházi személyt. Az országos hatáskörű intézményeknek a területi közigazgatásban is jelen voltak szerveik, embereik, így minden egyes megye területén az állambiztonság a megyei rendőrkapitányság keretén belül megfelelő részleggel rendelkezett, ahogy az ÁEH-nak is voltak megyei megbízottai a megyei tanács szervezetében.³

Győr-Sopron megye egyházi szempontból alapvetően katolikus volt, kiemelkedő egyházigazgatási központokkal és intézményekkel, de emellett jelentős szerepet töltött be a megye területén az evangélikus egyház is. Igaz 1952-ben megszüntették a Nyugati (Dunántúli) Egyházkerületet, a másik három egyházkerülettel együtt, és új egyház-kormányzati struktúra, két kerület jött létre, az Északi és a Déli. Az Északi Evangélikus Egyházkerület kiemelkedő közössége volt a Győr-Soproni Egyházmegye, ahol Sopron és Győr városok evangélikus közössége emelkedett ki. A jelen rövid áttekintésben a pártállam Győr-Sopron megye területén végrehajtott egyházak feletti ellenőrzésének helyi specifikumait, az ÁEH és az állambiztonság evangélikus felekezet és annak vezetői felé irányuló munkáját tekintem át.

Győr-Sopron megye az 1950-es megyerendezéskor alakult ki, amikor Győr-Moson megyét és Sopron megyét egyesítették. Ekkortól Győr-Sopron megye volt a megye neve 1990-ig, amikor átnevezték Győr-Moson-Sopronra. Az 1950-es megyerendezéskor Győr-Moson megyéhez egy megyei város tartozott, Mosonmagyaróvár. Ezen kívül a két megyeszékhely, Győr és Sopron törvényhatósági jogú város volt, így nem tartoztak a megyéhez, hanem külön közigazgatási egységeket alkottak. Mivel a törvényhatósági jogú városi jogállás 1950. június 15-én megszűnt, Győr és Sopron attól kezdve Győr-Sopron megyéhez tartozott. 1983-ig még két település szerzett városi rangot a megyében: Kapuvár 1969-ben és Csorna 1971-ben, így 1983-ra a városok száma ötre nőtt.

A tanácsok megalakulásától 1954-ig Győr és Sopron közvetlenül a megyei tanács alá rendelt város volt, Mosonmagyaróvár pedig közvetlenül a járási tanács alá rendelt városként a Mosonmagyaróvári járáshoz tartozott. 1954 és 1971 között a megye valamennyi

³ A két szerv működésének lenyomata a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltár (MNL GyMSML GyL) őrzetében lévő a Győr-Sopron megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága egyházügyi titkár iratai MNL GyMSML GyL XXIII. 24., illetve a Győr-Sopron Megyei Rendőr-Főkapitányság iratai MNL GyMSML GyL XXIV. 12.

városának jogállása járási jogú város volt. Győr 1971-ben, a harmadik tanácstörvény hatálybalépésével megyei város lett, ami azt jelentette, hogy a megyéhez tartozott, de bizonyos kérdésekben a többi városnál nagyobb önállóságot élvezett. A többi város rangja egyszerűen város lett. Győr-Sopron megye lakossága az 1970-es évek elején több mint 400.000 fő volt, melynek 45 %-a városokban élt. A korábbi évtizedekre jellemző fejlett ipar továbbra is meghatározó volt, elsősorban Győr térségben.

Az állambiztonság szempontjából fontos és összetett terület volt a megye. Győr-Sopron megye kulturális, felsőfokú oktatási központ volt, ahol az agrártudományi, erdészeti, faipari egyetem is működött. A megye területén a korábbi teljes elszigeteltség után az 1960-as évektől nőtt az idegenforgalom jelentősége, köszönhetően a politikai klíma megváltozásának, valamint a közeli Ausztriának és Csehszlovákiának. Emellett jelentős egyházi intézmények is működtek a megyében, kiemelkedik Győr mint püspöki székhely, Pannonhalma mint a bencés rend központja, amely egyházi, idegenforgalmi, oktatási, szociális területen is képviseltette magát, továbbá a győri bencés gimnázium és az egyházmegye szemináriuma. Ezeket a területeket az állambiztonság III/III osztályán kulturális, ifjúsági, rendkívüli események vonalán követték nyomon, ahogy kiemelt szerepet kapott az egyházi reakció elhárító osztály is. Ugyanígy jelentős súlyuk volt az evangélikusoknak, akik mint közösség kaptak figyelmet.

A Győr-Soproni Egyházmegye vezetését Németh Károly lébényi lelkész mint egykori győri esperes látta el 1952–1953 között. Azután Weltler Rezső, egykori mosoni esperes vette át a helyét, aki soproni lelkész volt, és aki 1977-ig végezte az esperesi szolgálatot. Weltler Rezsőt Bárány Gyula győri lelkész követte 1977 és 1995 között.

Jelen ismereteink szerint sokkal inkább az ÁEH megyei megbízottja, az 1966. március 2.–1977. március 1. között a Győr-Sopron megyei Tanács egyházügyi tanácsosaként működő Kovács István volt az, aki felügyelte a megye területén működő protestáns egyházakat, így az evangélikusokat is, és tartotta a kapcsolatot az egyházi vezetőkkel. Az ő szakmai életútjában, munkájában azonban volt egy csavar, egy különlegesség. Nemcsak egyházügyi tanácsos volt, hanem ezen munkájával párhuzamosan a BM Győr megyei Rendőr-főkapitányság III/III-1. alosztály, „SzT” állományú, főoperatív beosztottja is volt 1966. március 5. és 1976. október 31. között, így azokat az információkat, melyeket állambiztonsági úton ő, vagy a belső reakció elhárítás osztály munkatársai megszereztek és neki átadtak, felhasználta mint az ÁEH megyei egyházügyi tanácsosa.⁴ Ez egy speciális, eddigi ismereteink szerint egyedülálló együttműködés volt az ÁEH és a BM között megyei szinten. Így kapcsolattartása, az evangélikus egyház Győr-Soproni Egyházmegye kiemelkedő, vezető lelkészeivel való szakmai munkakapcsolata olyan információszerző csatorna volt, ami bizonyos ismereteket az állambiztonság megyei szerveihez is eljuttatott.

⁴ Erről a kérdéskörrel lásd: *Soós Viktor Attila: Egy szigorúan titkos tiszt, Kovács István egyházügyi tanácsos egy évtizedes (1966–1977) felügyeleti munkája és jelentései a bencés rendről.* In: *Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején I.* Szerk.: Dénesi Tamás és Boros Zoltán, Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Pannonhalma, 2017. 195-234. o.

Az ÁEH megyei megbízottjának jelentéseit áttekintve, melyet negyedévente, a hatvanas évek közepétől félévente írt és küldött meg az ÁEH központjának, a hatvanas években elvéve jelennek meg a jelentésekben a protestáns egyházak. Dömötör László és Szaló Sándor többségében a katolikus egyházzal foglalkozott. Kovács István 1966. március 2-i kinevezése után a következő évi jelentésében változott a jelentések tartalma, pontokba szedve tekintette át a megye területén működő egyházakat, szektákat. Érthető módon nagysága, jelentősége, fontossága miatt nemcsak első helyen szerepelt a katolikus egyház, hanem nagy terjedelemben foglalkozott az egyházügyi előadó az egyházmegye életével és külön a bencés renddel. A jelentések 80-90 %-át a katolikus egyházzal kapcsolatos információk tették ki, a protestáns egyházak ügyei, problémái minimális terjedelemben, szinte csak utalásokban jelentek meg. Ennek értelmében a katolikus egyházzal kapcsolatos információk után szerepelt a Győr-Sopron megye területén 37 lelkésszel, egy esperesi kerületbe szervezett, lényeges intézmény nélkül működő evangélikus egyház, a maga kicsivel több, mint harmincezer hívével. Az evangélikus esperesi hivatal központja Sopronban, a Templom utca 10. szám alatt volt. Az evangélikus lelkészek munkaközösséget alkottak, havonta gyűltek össze, lelkigyakorlatokat, továbbképző tanfolyamokat, előadásokat tartottak.

A reformáció 400 éves évfordulója 1967-ben jelentős ünnepekre adott alkalmat, a megyéből két evangélikus lelkész, mint küldött vett részt az NDK-ban Wittenbergben a reformáció ünnepein.⁵ A hatvanas évek végén nem hitéleti, hanem épületfelújítási kérdések jelentettek problémát a soproni evangélikus közösségnek. Sopron Városi Tanács felszólítást küldött, hogy a műemlék, vagy műemlék jellegű épületet tatarozzák. Az anyagi nehézségekkel küzdő evangélikus egyház ezért több épületét felajánlotta eladásra Sopron városának, illetve az államnak. Cserébe azt kérték, hogy az állam újítsa fel a soproni lelkészi, illetve esperesi hivatalt. A másik problémát az idősödő, nyugállományba menő lelkészek pótlása jelentette, csökkent az utánpótlás is. Az ÁEH megyei megbízottjának információ szerint a Győr-Sopron megyei evangélikus lelkészek többségének gyümölcsöző, jó nyugati kapcsolatai voltak, amelyet természetesen a korabeli pártállami logika szerint ellenőrizni és korlátozni kellett.⁶

Több évig elhúzó probléma volt a győri gyülekezet és az ott lévő szeretetház vezetésének helyzete, akiket anyagi visszaélésekkel vádoltak meg. Az evangélikus egyház vezetése, egyeztetve és egyetértve az ÁEH-val elmozdította és leváltotta az egyházi és világi vezetőket.

Az 1945 utáni időszak meghatározó esperese, az 1953-tól soproni evangélikus gyülekezet lelkészévé választott Weltler Rezső volt,⁷ aki az esperesi tisztséget is betöltötte,

5 MNL OL XIX-A-21-d-007-35/1967. 40. d.

6 MNL OL XIX-A-21-d-007-11/1971. 75. d.

7 Emlékező írás róla: „Maul halten und weiter dienen” – Weltler Rezső esperes-lelkész emlékére. Ihtisz, közzétéve: 2011. július 27. <https://weltler.wordpress.com/2011/07/27/2010-100-eve-szuletett-weltler-rezso-esperes-lelkesz/>

1970-ben és 1976-ban újabb hat évre megválasztottak esperesnek. Az ÁEH megyei megbízottja 1976-os összefoglaló jelentésében az esperesválasztás utáni helyzetről azt írta, hogy volt egy „reakciós” kör, akik Weltler beiktatása után személye, családja és azon személyek ellen, akik elköteleződtek a pártállam mellett, kritikát fogalmaztak meg, a jelentés szavaival élve „*támadást intéztek ellenük*”. Az ÁEH megyei megbízottja szerint az evangélikus egyház vezetői intézkedéseikkel nem léptek fel elég határozottan, tiltóan és elítélőleg a reakció ellen.⁸

Az ÁEH megyei megbízottja a hetvenes évek közepére kialakította azt a gyakorlatot, hogy Győr-Sopron megye területén működő valamennyi egyház megyei szintű vezetőjével rendszeresen találkozott, így Weltler Rezsővel is havonta áttekintették az elmúlt időszak egyházpolitikai eseményeit, problémákat és feladatokat.⁹ Weltler Rezső 1977-ben bekövetkezett halála után Bárány Gyula lett a győr-soproni egyházközség esperese, aki 1971-től a beledi egyházközség lelkipásztora volt, majd 1980-tól a győri gyülekezetben szolgált lelkészként és esperesként 1996-ig, amikor nyugállományba vonult. Bárány Gyuláról a pártállam egyházügyi megbízottja, 1977-ben egyházügyi tanácsossá kinevezett Horváth Antal azt írta, hogy nincs megfelelő tekintélye, emiatt nem mert határozottan intézkedni. Az ÁEH megyei titkára úgy fogalmazott, hogy támogatni és befolyásolni kell Bárányt.¹⁰

A soproni egyházközség életét felkavarta Joób Olivér ügye. Joób 1963-ban kitűnő eredménnyel fejezte be a Budapesti Evangélikus Teológiai Akadémiát, majd lelkész-szé szentelték. Ezt követően Sopronba került, segédlelkészként jelentős ifjúsági életet vezetett. 1969-ben a meszlen-acsádi gyülekezet hívta meg lelkésznek, ekkor helyezték büntetésül édesapját Nyíregyházáról Ostffyasszonyfára, ahol hamarosan balesetben el is hunyt. A megüresedett állásba meghívták a fiatal lelkészt édesapja helyére. Joób Olivér 1977 decemberétől a soproni gyülekezetben szolgált lelkészként. Folytatta aktív lelkészi munkáját, a fiatalokra továbbra is figyelt. Kész lett volna a burgenlandi Lutzmannsburg (Locsmánd) gyülekezetének meghívását elfogadni, tárgyalta is velük, ezért egyházvezetői megrovást kapott. Káldy Zoltán püspök megakadályozta abban, hogy szolgálatot vállaljon Ausztriában. Az ÁEH megyei megbízottja szerint tisztázódott ügye, magatartása, megnyilatkozásai pozitívak voltak, de javasolta, hogy továbbra is fokozottan figyeljék. Ezt követően nem sokkal titkosrendőrségi nyomás hatására 1979 nyarán családjával külföldre menekült, lemondott soproni állásáról, és Svédországban kapott politikai menedéket, majd állampolgárságot. 1979-ben Káldy Zoltán egyházi bírósági eljárást indított ellene, a bíróság pedig a legsúlyosabb ítélettel, hivatalvesztéssel sújtotta. Az Országos Egyházi Bíróság 1989-ben az eltelt időre hivatkozva, és nem az ítélet törvényellenessége miatt mentesítette az ítélet alól. Így ez amnesztia, nem pedig rehabilitáció volt.¹¹

8 MNL OL XIX-A-21-d 007-14/1976. 87. d.

9 MNL OL XIX-A-21-d 007-14/1976. 87. d.

10 MNL OL XIX-A-21-d 007-14/1977. 93. d.

11 *Mirák Katalin* (szerk.): Nem voltam egyedül II. kötet, MEVISZ 1999. 199-224. o.

Az 1977-ben megválasztott Bárány Gyula pozícióját segítette, erősítette az ÁEH, konstruktív kapcsolatot alakított ki vele a megyei egyházügyi titkár. Ezt írta róla: „Társadalmi és politikai tevékenysége egyértelműen haladó, tagja a beledi és a megyei népfront bizottságnak. [...] Az esperes tekintélye sokat erősödött az elmúlt években azáltal, hogy többször szerepelt nyilvánosan, teológiaiilag képezte magát, írásai jelentek meg a felekezeti lapokban.”¹² A nyolcvanas évek elejére jó kapcsolat alakult ki Bárány Gyula és az ÁEH megyei megbízottja között. 1981-es jelentésében ezt így írta le: „Bárány Gyula esperes az összes egyháziak közül a leghaladóbb magatartású és gondolkodású egyházi vezető. Miután az év közepén Győrbe költözött, megszűnt a többi gyülekezettől, lelkésztől viszonylagos elzártsága; a megyeszékhelyről könnyebben el tudja látni irányító tevékenységét. Kapcsolata az állami és társadalmi szervekkel még szorosabbá vált, az egyházat érintő minden kérdéstről konzultálunk. Neki is szerepe van abban, hogy a két évvel ezelőtti soproni zavargások lecsillapodtak, s ebben a nagy gyülekezetben rend és nyugalom van”¹³. Az itteni presbitérium megújulásával, az új lelkész odahelyezésével sikerült a reakciós törekvéseknek gátat szabni. Az egyik zavarokeltető lelkész (Gosztola László) halálával valószínűleg sikerül tovább stabilizálni a helyzetet. (Ez azonban felveti az újabb lelkész delegálásának kérdését is.) A soproni gyülekezet számára jelentős esemény volt, hogy megkapták a városi tanáccsal kötött szerződésben biztosított, felújított műemlék lakásokat.”¹⁴ Ez az utolsó mondat utal arra, hogy lezárult az a több, mint egy évtizedes folyamat, amellyel a soproni evangélikus közösség küszködött, anyagi erőforrások hiányában nem tudták a rossz állapotú épületeiket megfelelően használni. De maradvány még Bárány Gyula esperes személyénél, hiszen az 1981-es összefoglaló jelentés újabb adalékot ad elkötelezettségének mértékéhez, úgy írtak róla, hogy a legőszintébb politikai szövetségese az ÁEH-nak a megye összes egyházi vezetője közül. Az egyház helyzetét érintő minden kérdéstről konzultált, kikérte az ÁEH egyházügyi tanácsosának a véleményét. Ez a saját, személyes, szakmai kötődése, de ennél erősebb kitétel, hogy „beosztottjait, az evangélikus lelkészeket és a presbitériumok vezetőit haladó egyházi vezetés politikájának támogatására nevelte”¹⁵

Győr-Sopron megyében az evangélikus egyház lelkészhiánnyal küzdött, a gyülekezetek összevonásának kérdése a hetvenes években megjelent és onnantól kezdve a vizsgált korszak végéig napirenden volt. Szorgalmazták a női lelkészek beállítását.¹⁶ Évről évre előkerül, hogy öregedtek a lelkészek, és nem volt elegendő lelkész utánpótlás. Természetesen ezt a helyzetet is megpróbálta a saját céljaira felhasználni a pártállam egyházakat felügyelő, ellenőrző szerve, az ÁEH megyei egyházügyi tanácsosa.

¹² MNL OL XIX-A-21-d 007-14/1978. 100. d.

¹³ Utalás Joób Olivér 1979 nyarán történt külföldre távozására és ezt követően az egyházközségben lévő hangulatra.

¹⁴ MNL OL XIX-A-21-d 007-14/1980. 111. d.

¹⁵ MNL OL XIX-A-21-d 007-8/1981. 116. d.

¹⁶ MNL OL XIX-A-21-d 0032-8/1979. 108. d.

A nyolcvanas évek végére olyan képet festett az ÁEH Győr-Sopron megyei egyházügyi megbízottja, hogy az evangélikus lelkészek tevékenysége még a katolikus papokra is jó hatással volt. Azonban az aktív lelkészek száma huszonkettőre csökkent, a korszak elején negyven fő körül volt Győr-Sopron megyében az evangélikus lelkészek száma. A nyolcvanas években erőre kapó ifjúsági pasztoráció vitorlájából úgy vette ki a szelet az egyházvezetés, hogy irányítása alá vonta az ifjúsági rendezvényeket.

Az 1557-ben alapított evangélikus líceum, az 1948-as államosítás után Berzsenyi Dániel – az iskola egyik leghíresebb diákja – nevét vette fel. Az evangélikus egyház karöltve az állami szervekkel 1982-ben ünnepelte az alapítás 425. évfordulóját, amire az iskola is nagyon készült. Úgy értékelte az egyházügyi megbízott, hogy az evangélikus egyház részvétele az ünnepségen pozitívan értékelhető, jól szemléltette a pártállam szövetségi és egyházpolitikájának eredményességét.¹⁷

A soproni evangélikus templom tetőszerkezetét 1986-ban egy vihar súlyosan megromlalta. A felújításhoz a megyei tanács jelentős támogatást adott. Nem azért fontos ez a támogatás, ami természetes is lehetne, no nem a pártállam viszonyai között, mert segített a megyei tanács, hanem azért, mert az evangélikus egyház vezetése bel- és külföldön történő megbeszéléseken úgy mutatta be ezt a példát, hogy ez jól szimbolizálja az egyház és az állam helyi kapcsolatának jó példáját. Nemcsak a pártállam használta ezt propagandisztikus célra, hanem az egyház vezetése is jó példaként mutatta be.¹⁸ A nyolcvanas évek vége felé érzékelve a változások szelét előre tekintett az evangélikus egyház, ifjúsági tábortartásokat tartottak, próbáltak megújulni.

Jelen ismereteink szerint Győr-Sopron megye vonatkozásában a megyei állambiztonsági szervek belső reakció elhárítás osztály által keletkeztetett iratok, dossziék a 70-es, 80-as évekből nem nagyon maradtak fenn, legalábbis az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában nem találhatók ilyen anyagok. Így az egyházak működését, életét, legalábbis a pártállam szempontjából, az ÁEH által hátrahagyott iratokból, mind a központi, mind a megyei iratokból rekonstruálhatjuk.

Jelen rövid, vázlatos áttekintés a legfontosabb témákat, ügyeket villantotta fel, kifejezetten az ÁEH megyei megbízottjainak szemüvegén keresztül. Érdemes tovább kutatni, feldolgozni, főleg az ÁEH megyei iratai alapján a Győr-Sopron megye területén működő evangélikus egyház életét, a pártállam ellenőrző, nyomon követő tevékenységét, amelyet egészen a rendszerváltásig folytatott.

Az egyházak üldözött ellenségei voltak a pártállamnak, de hosszú, szisztematikus munkával igyekeztek főleg vezetőiket a pártállamhoz lojális, együttműködő személyekké alakítani. Személyek egyházi pozícióból történő elmozdításával, anyagi lehetőségek megvonásával próbáltak nyomást gyakorolni azokra, akik nem voltak hajlandók együttműködni a párt egyházpolitikájának megvalósításában. Az egyházak felismerve ezeket a körülményeket, mindent arra tettek fel, hogy túléljék ezeket az évtizedeket.

¹⁷ MNL OL XIX-A-21-d 007-12/1982. 121. d.

¹⁸ MNL OL XIX-A-21-d 007-12/1988. 157. d.

RIBI ANDRÁS

„*filia ordinis crucigerorum de Alba*” –
A soproni keresztes preceptorium
a középkor végén (A kispreceptorok
adattárával)

Egy pozsonyi *protocollum*ban fennmaradt bejegyzés szerint 1587. szeptember 1-jén a pozsonyi káptalan előtt Esztergomi Ferenc orvosdoktor és pozsonyi vikárius, aki egyben „*preceptor filialis ecclesie sancti Johannis Baptiste ordinis crucigerorum de Alba Sopronii fundate*” is volt, átadta a soproni *preceptorium*ot Pölöskei Andrásnak.¹ Az oklevél szerint negyvennégy évvel a középkori koronázó város eleste után úgy emlékeztek a nyugati határszélen, hogy a 13. században alapított soproni johannita egyház a középkor végén a fehérvári keresztesek rendjének filiája volt. Hasonló jogi helyzetre utal egy 1551. évi bejegyzés is, amelyben Dalmadi Sebestyén egykori fehérvári – ekkor soproni – *preceptor* tiltakozott a Vránai Perjelség egésze, a fehérvári, esztergomi, győri és soproni konventek, a csurgói vár, a szentlőrinci várkastély és egyéb, a török hódoltság előtt a fehérvári vagy a soproni konventhez illetve a Vránai Perjelséghez tartozó birtokok elfoglalása ellen. Vagyis mindenre kifejezte az igényét, ami az egykori johannita magyar–szlavón rendtartományból átvészelte a 15. századi elzálogosításokat.²

A soproni egyháztörténettel foglalkozó szakirodalom már régen felhívta a figyelmet, hogy a városban a 14. század közepe táján megszűnt a johannita közösségi élet. Az utolsó ismert parancsnok az az Albert volt 1358–1361 között, aki egyúttal három másik, Drávától délre található *preceptorium*ot is kormányzott (Dubica, Gora, Moštanica), tehát vélhetően ritkán tartózkodott Nyugat-Magyarországon. Közben a konvent egyik tagja oklevélhamisítási ügybe keveredett, a hiteleshely befejezte működését, a johanniták által fenntartott ispotály pedig 1346-ban városi kézre került.³ Az intézményt a 15. század első felében megpróbálták feléleszteni: 1422-től a század közepéig az a Hertenfelder Lőrinc kormányozta a Szent János-egyházat, akit III. Frigyes soproni uralmának éveiben a bohémiai

¹ Slovensky Národný Archív, fascikel Hodnoverné Miesto Bratislavská Kapitula., Protocollum no. 22, Annorum 1585–1589, pag. 477–488.

² Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából V. Szerk. *Karácsonyi János – Kollányi Ferenc – Lukcsics József*. Budapest, 1912. 629–630.

³ *Reiszig Ede*: A János-lovagok Sopronban. Századok, 44 (1910) 542–553.; *Belitzky János*: Sopron vármegye története I. kötet. Budapest, 1938. 953–955.; *Házi Jenő*: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 135–136.; *Majorossy Judit*: A város közepén – a társadalom permén. A szegények helye a középkori Sopron életében. Soproni Szemle, 57 (2003) 219–220.; *Zsolt Hunyadi*: The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1187. Budapest, 2010. 125–128.

perjel is elfogadott.⁴ Ugyanő volt 1449-ben a rend *commendatoria* Fürstenfeldben és Lachban is mint a bohémiai perjel ausztriai helyettese.⁵

Fontos megjegyezni, hogy hasonló folyamatok játszódtak le Esztergomban és Győrben is. Az érseki székhelyen a Szent Kereszt tiszteletére szentelt *preceptoriumra* vonatkozóan 1335 után nincsen forrás, igaz Hunyadi Zsolt egy 1401-ben említett Ferenc parancsnokot még ismer.⁶ Könnyen lehet azonban, hogy ő már a 14-15. század fordulóján alapított Szent Erzsébet-ispotályt igazgatta, amelyhez a sziráki birtok is tartozott.⁷ Ugyanennek az intézménynek egy meg nem nevezett *preceptora* fizetett 15 dukátot *subventio* címén Michele de Castellaccio rodoszi vizitátornak 1449-ben.⁸ A legrosszabb forrásadottságokkal Győrben kell szembenéznünk: 1329 és 1486 között semmilyen adatot nem ismer a szakirodalom a *preceptoriumra* vonatkozóan,⁹ de C. Tóth Norbert jóvoltából újabban felbukkant egy István nevű *crucifer* a győri káptalanban, aki 1396 és 1426 között kimutatható.¹⁰

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a fehérvári befolyás hogyan épült ki Sopronban, és a 15. század második felében ismét felbukkanó soproni *preceptorok*nak mi lehetett a szerepük. A dolgozat függelékében a késő középkori soproni parancsnokok archontológiáját és propozográfiáját is közlöm.¹¹

A fehérvári befolyás az 1450-es évek elején kezdett kibontakozni az Észak-Dunántúlon.¹² A rend átszervezése során¹³ Szentgyörgyi Székely Tamás vránai perjel – Gúti János fehérvári *preceptor* közreműködésével – megfosztotta javaitól Hertenfelder Lőrincet Sopronban.¹⁴ Helyét Imre fehérvári *vicepreceptor* és a minden bizonnyal helybéli paptestvér, Plugler Wolfgang vette át:¹⁵ 1451-től utóbbi kormányozta a rend soproni és Sopron kör-

⁴ *Reiszig Ede*: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon. I–II. Budapest, 1925–1928. II. 88.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 14 225.

⁶ *Hunyadi*: The Hospitallers i. m. 118–120.

⁷ *Reiszig*: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend i. m. II. 61–63.

⁸ Archives of the Order of Malta, National Library of Malta (Valletta, Málta) 364. fol. 162r-v. Kiadását ld. *Ribi András*: A várnagy és a püspök – fehérvári johannita preceptorok karrierje a 15. század második felében. In: Középkortörténeti tanulmányok 10. A X. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2017. június 7–9.) előadásai. Szerk. Szanka Brigitta – Szolnoki Zoltán – Nagy Zsolt Dezső. Szeged, 2018. 106 – 107.

⁹ *Hunyadi*: The Hospitallers i. m. 123–124.; *Reiszig*: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend i. m. II. 70–71.

¹⁰ 1396. II. 5. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény /a továbbiakban: DF/ 207 491.), 1407. V. 6. (DL 39 274.), 1419. VI. 4. (*Mályusz Elemér*: Zsigmondkori Oklevéltár VII. (1419–1420). Budapest, 2001. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 37.) 590. sz.), 1426. II. 20. (DL 43 657.), 1426. IV. 24. (DF 263 455.), 1426. VIII. 6. (DF 278 164.) – Köszönöm C. Tóth Norbertnek, hogy a vonatkozó adatait önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta!

¹¹ Az adattárban szereplő parancsnokokra sorszámmal utalok a tanulmány lábjegyzeteiben (№).

¹² A folyamat előzménye, hogy Esztergomi Benedek fehérvári *crucifer* 1445-ben a fehérvári káptalannal átiratta IV. Béla király 1239. évi oklevelét a rend Sopron megyei birtokaira vonatkozóan: DL 3630.

¹³ Erről részletesebben ld. *Ribi*: A várnagy és a püspök i. m. 96–97.

¹⁴ *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története I–II. Sopron, 1921–1943. (A továbbiakban: *Házi*) I/3. 290–291.

¹⁵ *Házi* I/3. 310–311.

nyéki birtokait (Bő, Keresztény, Kóny, Lócs, stb.), sőt még az egykori rendházat is visszaszerezték Wurs Péter harmincadostól; ekkor Gúti János már egyértelműen Plugler fellettesként jelenik meg egy oklevélben, akivel személyesen is tárgyalni akart Kónyban.¹⁶ 1454-től aztán – szintén a vránai perjel akaratóból – egy bizonyos Miklós *crucifer* volt a soproni *preceptor*.¹⁷ Szentgyörgyi Székely Tamás és Gúti János ugyanebben az időszakban a rend esztergomi javaival is törődött: bár 1453 elején még eltiltották Mohorai Jánost Szirák elfoglalásától, áprilisban mégis jobbnak látták számára bérbe adni a birtokot. Az egyezséghez Gál esztergomi parancsnok is hozzájárult.¹⁸

Miután 1462-ben Mátyás király visszaszerezte Sopront, az események felgyorsultak. Bár 1466-ban még mindig Miklós volt a *preceptor*,¹⁹ a következő évben már azt a Benedeket említi egy oklevél,²⁰ aki talán azonos Tamás fia Benedek fehérvári keresztessel is. A soproni *preceptorium* végül uralkodói közbenjárásra került a fehérvári konvent fennhatósága alá.²¹ 1470-ben Mátyás engedélyt adott a fehérvári keresztéseknek és Simontornyai István *preceptor*nak, hogy kinevezhessék a soproni Keresztelő Szent János egyház vezetőjét, egyszersmind felszólította az ispánt és a város kapitányát, hogy védjék meg a mondott intézményt.²² Simontornyai élt jogával: 1471 márciusában Kopácsi Miklós²³ fehérvári keresztés részére iktatták Bőt és Keresztényt, vagyis a rend Sopron környéki birtokait.²⁴ A soproni *preceptor*ok kapcsán fontos tisztázni a helyben tartózkodás kérdését. A leggyakrabban hiteleshelyi oklevelekben találkozunk velük, amikor a fehérvári konvent képviselőjében mint *socius noster conventualis* járnak el környékbeli ügyekben. A soproni példák esetében a *preceptor* háromszor Sopron megyébe, egyszer pedig a szomszédos Vas megyébe szállt ki.²⁵ Ez arra utal, hogy legalább a jelentés megtételekor felkeresték az anyakonventet Fehérváron, illetve az országos hatáskörű hiteleshely praktikus szempontok szerint alkalmazta őket.²⁶ Szintén a fehérvári tartózkodást erősíti Albert soproni

¹⁶ *Házi* I/3. 317–318., I/4. 3–4.

¹⁷ *Házi* I/4. 68.

¹⁸ DL 106 527., DF 285 662., DF 227 574.

¹⁹ DL 106 594.

²⁰ DL 25 220.

²¹ Vö. *Belitzky*: Sopron vármegye története i. m. I. 958.

²² DL 17 083. – Kiadását ld. *Ribi*: A várnagy és a püspök i. m. 107–108.

²³ № 1.

²⁴ DL 17 166. – Bár csak a nyugat-magyarországi konvent kapcsán maradt fenn engedélyt adó királyi oklevél, Simontornyai hasonlóképpen kezelte a rend többi észak-dunántúli házát is: Esztergomban 1473-tól Ambrust (DL 17 472.), Győrben pedig 1487-től Keszői Simont nevezte ki helyi *preceptor*nak (DF 265 192.). Utóbbira azt követően kerülhetett sor, hogy Mátyás 1486. június 24-én kiváltságot adott az intézménynek (*Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár. XII. Pest, 1857. 312–313.).

²⁵ DL 18 203., DF 265 159., DL 100 988., DL 22 542. – Hasonlóképpen a másik két észak-dunántúli parancsnok esetében: Esztergom – DL 20 246., DL 19 577., DF 226 939. Győr – DF 265 192., DL 19 623., DL 19 798., DL 70 067.

²⁶ A fehérvári keresztés konvent országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenységéről ld. *Ribi András*: Miért működött két országos hatáskörű hiteleshely Fehérváron? *Turul*, 91 (2018) Megjelenés alatt.

preceptor és *fehérvári vicegerens*²⁷ 1483. évi ügyvédi megbízatása a Rozgonyaik elleni perben.²⁸ A két intézmény állandó kapcsolatát mutatja az a faddi birtokügyekről szóló levél is, amit Huszti Miklós²⁹ kapott kézhez a központból.³⁰

Ugyanakkor Sopronban több esetben végrendeletek vagy egyéb bírósági ügyek tanú-sorában tűnnek fel a *preceptorok*, amihez nyilvánvalóan nélkülözhetetlen volt helyben tartózkodniuk, sőt Kopács Miklós a saját végrendeletét is Sopronban vetette papírra.³¹ Hasonlóképpen a soproni tartózkodást mutatják a környékbeli birtokok ügyei: 1483-ban Damonya, Keresztény és Lócs népei, 1499-ben a bői és a keresztényi jobbágyok kaptak bírói, vámentességi és adózási kiváltságot, 1500-ban pedig Keresztény elfoglalása miatt tiltakozott a soproni *preceptor*.³² Különösen fontosnak bizonyult egy 1487. évi lócsi ügy, amikor Simontornyai Istvánnal, György esztergomi és Keszői Simon győri *preceptorral* együtt tiltakozott Albert soproni parancsnok.³³

Az eredményeket összefoglalva kijelenthető, hogy Gúti János és Simontornyai István egykori észak-dunántúli johannita egyházakat egyesítő törekvése tartósan bizonyult: 1490 után is bőven vannak nyomai, hogy a fehérvári konvent függésben tartotta az esztergomi, győri és soproni házakat.³⁴ Így a prépost–kisprépost viszony mintájára a továbbiakban kispreceptornak nevezhetjük az olyan, a fehérvári *preceptor* által olykor bizonyíthatóan, olykor valószínűsíthetően kinevezett parancsnokokat, akik a keresztetek megmaradt esztergomi, győri és soproni egyházát kormányozták a 15. század utolsó harmadától, de egyúttal a fehérvári konvent tagjai is voltak, és többségükben hiteleshelyi eljárásoknál is közreműködtek. A fehérvári keresztet konventre rodoszi johannita szempontból jellemző szabálytalanságok³⁵ közül a leginkább egyedülállóan ez a rendszer tekinthető.

²⁷ № 2.

²⁸ DL 106 655.

²⁹ № 6.

³⁰ DL 106 779.

³¹ *Házi I/7.* 14–16. 122., II/1. 190–191., 223–224., 235–237., II/2. 101–102., 105–106.

³² DL 18 781., DL 20 847., DL 106 703.

³³ DL 19 253. – Hunyadi Zsolt már korábban felhívta a figyelmet, hogy amennyiben a rend fontos birtokainak bérbeadásáról volt szó, a johannita szokásjog szerint négy *preceptor* jelenlétére volt szükség a perjelség területéről. Ennek továbbélésére tudomásom szerint ez az oklevél az egyetlen magyarországi bizonyíték a késő középkorból. Vö. *Zsolt Hunyadi: Estate management of the Hospitallers in the medieval Kingdom of Hungary (13 th–14th centuries)*. In: *The Military Orders: On Land and Sea*. Ed. Judith Upton-Ward. Aldershot, 2008. 148.

³⁴ A soproni példákra ld. alább!

³⁵ A teljesség igénye nélkül: a parancsnoki tisztséget papok töltötték be, a konventben használt tisztségek (*custos*, *lector*, *cantor*) teljesen egyedülállóak voltak Magyarországon és a rend többi tartományában, a 15. század közepi Castellaccio-missziót leszámítva a késő középkorban egyáltalán nem fizettek rendi adókat, megszűnt a renden belüli előrelépés lehetősége, teljesen eltűntek a külföldi johanniták Magyarországról, stb.

Függelék I.

A soproni Szent János-egyház kispreceptorai

Vö. *Reiszig E.*: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend i. m. II. 96–97.

Kopácsi Miklós	1471. III. 18. (DL 17 166.) 1477. XII. 24. (<i>Házi</i> II/1. 190–191.)
Albert ³⁶	1478. IX. 29. (DF 265 159.) 1493. I. 13. (<i>Házi</i> II/1. 235–237.)
Ozorai Benedek	1499. V. 9. (DL 20 847.) 1502. I. 4. (DL 22 542.)
Szabadi Miklós ³⁷	1512. IX. 17. (DL 22 341.)
Hetesi István	1521. V. 26. (<i>Házi</i> I/7. 14–16.)
Husztai Miklós	1524. X. 14. (DL 106 779.) 1524. X. 22–30. (<i>Házi</i> I/7. 122.)

Függelék II.

A soproni kispreceptorok életrajza

Az alábbiakban az 1470 és 1526 között ismert soproni kispreceptorok prozopográfiája olvasható. A fejlécben szereplő évszámok közül az első mindig a fehérvári konvent esetében fellelhető legkorábbi említésre utal, a második a soproni parancsnokság kezdetére, a harmadik pedig értelemszerűen az adott személy utolsó említése. Csillaggal (*) azokat a kereszteseket jelöltem, akiknek életéről az 1526 utáni oklevelek hozzáférhetőségének pillanatnyi korlátozottsága miatt nincs adatunk a mohácsi csatát követő évekből, de feltételezhető, hogy még egy darabig a fehérvári konvent tagjainak számítottak.

N° 1. Kopácsi Miklós

1461–1471–1477

Későbbi soproni érdeklődései miatt valószínűleg a Vas megyei Kopács faluból származott.³⁸ 1461 végén bukkant fel a fehérvári keresztes konvent kiadványaiban egy Miklós

³⁶ 1483-ban fehérvári vicegerens is.

³⁷ Ugyanekkor fehérvári, esztergomi és győri preceptor is.

³⁸ *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–V. Budapest, 1890–1913. (A továbbiakban: *Csánki*) II. 766.

frater, aki hiteleshelyi kiküldötként működött közre Veszprém megyében.³⁹ Miklós *crucifer* fehérvári viszonylatban legközelebb 1469-ben jelent meg, ekkor Fejér megyében vizsgálódott egy hatalmaskodás kapcsán.⁴⁰ 1470-ben Simontornyai István fehérvári *preceptor* engedélyt kapott Mátyás királytól, hogy kinevezze a soproni parancsnokot: választása a nyugati határ környékéről származó Kopácsira esett, akit 1471 elején a csornai konvent bevezetett a rend Sopron környéki birtokaiba.⁴¹ Tisztségét 1477 karácsonyáig megtarthatta, hiszen ismerjük ekkor kiállított végrendeletét.⁴²

Nº 2. Albert

1469–1478–1493

Albert *crucifer*, *presbiter* 1469-ben bukkan fel a fehérvári forrásokban mint *custos* és egyidejűleg *cantor*. Mivel ezek Simontornyai István *preceptorságának* első méltóságsoros oklevelei, feltételezhető, hogy bizalmi emberének számított.⁴³ 1470-ben hiteleshelyi kiküldött volt egy Veszprém és Tolna megyei ügyben, majd a következő évben újra örtestvér lett.⁴⁴ 1473-ban pápai oklevelet íratott át, majd 1476–1478 folyamán ismét a hiteleshelyi munkában találkozunk vele: járt Sopron, Zala, Somogy, Veszprém és Pest megyében is.⁴⁵

1478 őszén – minden bizonnyal Simontornyai István kinevezése nyomán – soproni *preceptor* lett, de hiteleshelyi munkáját folytatta a fehérvári konvent számára. 1483-ig két alkalommal járt el Sopron és egyszer Vas megyében; ezek az oklevelek mint soproni *preceptor* és *socius noster conventualis* említik, vagyis úgy tűnik, egyszerre tartozott mindkét *preceptorium* kötelékébe.⁴⁶

1483-ban – még mindig mint soproni *preceptor* – a fehérvári konvent ügyvédje volt a Rozgonyiak elleni tímári perfolym egyik oklevelében. Ekkor fehérvári *vicegerensként* is hivatkoznak rá, talán Simontornyai István ideiglenes távollétében viselte ezt a címet.⁴⁷ Ugyanebben az évben a soproni konvent komoly adományt kapott a királytól: Damonya, Keresztény és Lócs falu népeit bíraskodási, adó- és vámmentességi kiváltsággal látták el.⁴⁸ 1487-ben egyfelől tiltakozott Mátyás és Beatrix ellen a soproni konventhez tartozó Lócs

³⁹ Monumenta ecclesiae Vesprimiensis 1437–1464. A Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár oklevelei. Szerk. Dreska Gábor – Karlinszky Balázs. Veszprém, 2014. 252–253.

⁴⁰ DL 88 489.

⁴¹ DL 17 166.

⁴² Házi II/1. 190–191.

⁴³ DL 88 473., DL 88 474.

⁴⁴ DL 45 422., DF 282 980.

⁴⁵ DL 107 879., DL 46 537., DL 102 598., DL 102 599., DL 102 601., DL 59 639.

⁴⁶ DF 265 159., DL 18 203., DL 100 988.

⁴⁷ DL 106 655.

⁴⁸ DL 18 781. – Hasonló kiváltságban részesült a rend Fehérvár melletti Szentkirályföldre birtoka is egy évvel korábban: *Érszegi Géza*: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári konvent magán levéltárában, 1193–1542. In: Fejér megyei történeti évkönyv 5. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1971. (A továbbiakban: *Érszegi*) 272. sz.

birtok eladományozása miatt, majd tanúként volt jelen Sági György özvegye, Margit, soproni polgárosszony végrendeleténél.⁴⁹ Utoljára akkor szerepel a forrásokban, amikor Tämrrer Márton soproni oltárigazgató végrendeleténél hasonlóképpen tanúként működött közre 1493-ban.⁵⁰

Érdekes adalék Alberttel kapcsolatban, hogy a soproni Keresztelő Szent János-templom északnyugati támpillérvégződésén – idősebb Storno Ferenc 1873-ban készített felvételi rajza alapján – egykor megtalálható volt címere: kerek aljú címerpajzsban A betű, a tetején csücskös gerendával, alatta hatágú csillaggal (1. kép).⁵¹ A címer máshol sajnos nem szerepel: bár Tämrrer Márton végrendeletén látható öt gyűrűspecsét lenyomata, a szöveg hat tanút említ, és közülük valószínűleg éppen a kispreceptor nem helyezte el pecsétét.⁵²

Nº 3. Ozorai Benedek

1476–1499–1502

Benedek *crucifer, presbíter* 1476–1479 között bukkan fel a fehérvári konventben mint *cantor*.⁵³ Könnyen lehet, hogy gyors emelkedéséhez hozzájárult származása, hiszen Simontornyai István *preceptor* szinte földije volt.⁵⁴ 1479-ben a plébánosi teendőket is ellátta a konvent Szent István egyházában; ekkor Tolna megyében hiteleshelyi tevékenységet is végzett.⁵⁵ 1482–1483 között a konvent faddi birtokán – mely a 14. században rövid időre önálló *preceptorium* volt – plébánosként szolgált. Új helyén nem fogadták tárt karokkal: 1482 augusztusából fennmaradt egy oklevél, miszerint a fehérvári káptalan jobbágyai meg akarták gyilkolni.⁵⁶ Még ugyanebben az évben tiltakozott a simontornyai várnagy gyánti foglalása ellen, majd 1483 nyarán hiteleshelyi kiküldetésben is részt vett Pozsega megyében.⁵⁷

1485 elején tért vissza Fehérvárra, ahol előbb újra *cantor*,⁵⁸ majd – egy kisebb megszakítással – 1491-ig *custos* lett.⁵⁹ 1486-ban átíratta Mátyás király 1482. évi kiváltságleve-

⁴⁹ DL 19 253., *Házi* II/1. 223–224.

⁵⁰ *Házi* II/1. 235–237.

⁵¹ Dávid Ferenc szíves közlése, amelyért ezúton is köszönetet mondok. A felvételi rajzot ld. Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény, tervtár ltsz.: S.84.97.3.

⁵² DF 204 469.

⁵³ DF 261 763., DL 46 537., DL 59 639., DL 45 723., DL 94 448., DL 86 412., DL 34 078., DL 73 616.

⁵⁴ Ozora mezőváros – *Csánki* III. 410.

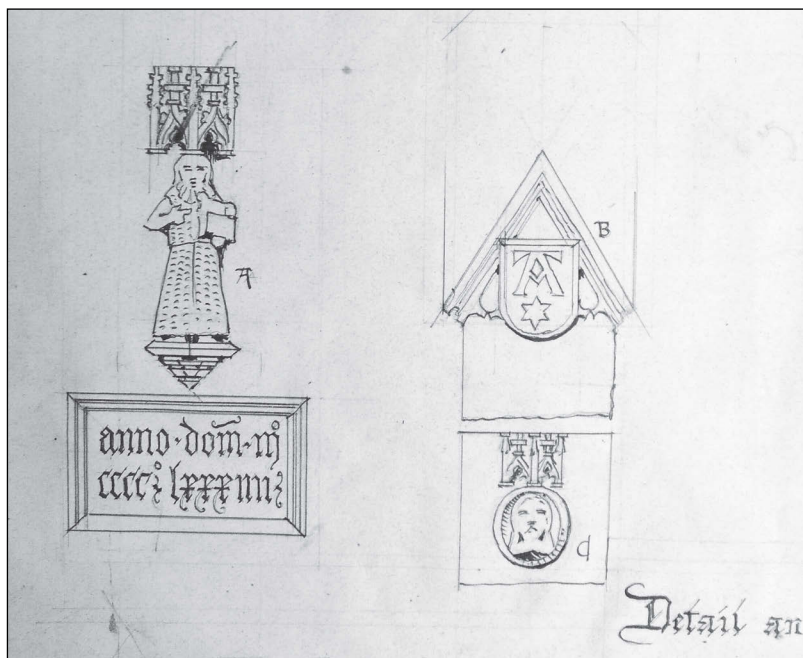
⁵⁵ DL 33 819.

⁵⁶ *Szakály Ferenc*: Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt 1314–1525. Szekszárd, 1988. 165. sz.

⁵⁷ DL 106 653., DL 33 819.

⁵⁸ DL 24 520.

⁵⁹ Első említés: 1485. V. 30. (*Gutheil Jenő – Kredics László – Hermann István*: Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból, 1002–1523. Veszprém, 2008. 177. sz.) – utolsó említés: 1491. VIII. 5. (DL 105 050.)

Albert kereszties *preceptor* – ma már nem látható - címere a Keresztelő Szent János-templom északnyugati támpillérvégződésén id. Storno Ferenc 1873-ban készített felvételi rajzán. Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény

lét a konvent számára,⁶⁰ közben ismét folytatott hiteleshelyi tevékenységet is: négyszer Veszprém, kétszer-kétszer Bodrog és Fejér, egy-egy alkalommal pedig Bács, Somogy és Zágráb megyében járt.⁶¹ 1492 végén még egyszer fehérvári *crucifer*ként találkozunk vele; ekkor Körös megyébe szállt ki.⁶²

Hét évvel később, 1499–1502 között soproni *preceptor*ként találkozunk ismét egy Benedekkel, könnyen lehet, hogy Ozorairól van szó. Erre utal, hogy ebben a minőségében ismét hiteleshelyi eljárást végzett a fehérvári konvent képviselőjében mint *unus ex nobis* Sopron megyében.⁶³ Hasonlóképpen soproni parancsnokként nyert 1499-ben kiváltságot II. Ulászlótól bő és keresztényi jobbágysága számára, majd a következő évben tiltakozott is utóbbi birtok elfoglalása miatt.⁶⁴

⁶⁰ Érszegi 281. sz.

⁶¹ DL 19 136., DF 207 962., DF 207 944., DF 207 955., DL 19 176., DL 19 177., DL 19 252., DL 101 090., DL 49 501.

⁶² DF 231 853.

⁶³ DL 22 542.

⁶⁴ DL 20 847., DL 106 703.

Nº 4. Szabadi Miklós

1512–1512–1526*

Nem tudjuk, melyik Szabadi nevű településről származott Miklós; találunk ilyen Fejér, Győr és Tolna megyében is. Ezek közül Sárszabadi a fehérvári káptalan birtoka volt, Győrszabadi a konventtel jó kapcsolatban álló Hédervári család uradalmához tartozott, a tolnai Szabadi pedig nemesi falu volt.⁶⁵

Szabadi Miklós 1512 szeptemberében bukkan fel először Bertalan vránai perjel utolsó oklevelében mint fehérvári, esztergomi, győri és soproni *preceptor*, tehát úgy tűnik, a rend valamennyi észak-dunántúli házáért ő felelt. Beriszlónak bizalmi embere lehetett, hiszen az említett oklevélben visszaadta a fehérvári konvent számára a már régóta vita tárgyát képező tolnai birtokokat.⁶⁶ Októberben két fehérvári méltóságsor *electus preceptor* formában említi a nevét, de novemberre minden bizonnyal megérkezett a megerősítés, hiszen ekkor már teljes jogú parancsnokként emelt panaszt a rend soproni *preceptorium*ához tartozó Bő ügyében.⁶⁷ Ezt követően soproni parancsnokként nem említik, de fehérvári *preceptor*i címét 1517-ig megtarthatta, majd 1525-től újra átvette a központi konvent irányítását.⁶⁸

Nº 5. Hetesi István

1502–1521–1524*

Talán a Kaposvár környéki Hetes mezővárosból származott, bár további Hetes és Hetes nevű települések is szóba jöhetnek.⁶⁹ Elképzelhető, hogy István *crucifer*, *presbiter* Hetesi Lőrinc (1471–1506) hatására lépett be a fehérvári konventbe, és kezdte pályafutását rögtön *custos*ként.⁷⁰ 1506-ban – György mester helyetteseként és Pápai Orgonás Péter rövid életű parancsnokságát követően – a *locumtenens*i tisztséget viselte, sőt ekkor már *magister*ként hivatkoznak rá.⁷¹ A következő évre György visszavette a *preceptor*i pozíciót, úgyhogy Istvánnal ismételten hiteleshelyi kiküldöttként találkozunk: kétszer működött közre Veszprém megyei birtokba vezetéseknél.⁷²

1509-től kezdett újra felfelé ívelni a pályája: ismét Györgyöt helyettesítette, sőt az év második felében még *custos* is volt. Ebben az évben egy rendkívüli esemény is történt vele: a Somogy megyei Szőlős birtokról tartott hazafelé Lőrinc deák nevű szolgájával, amikor a Bátoriak jobbágjai kifosztották, elvették 10 forint értékű lovát és 4 forint értékű

⁶⁵ Engel Pál: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép. CD-ROM. Térinformatika: Kollányi László – Sallay Ágnes. Budapest, 2002., *Csánki* III. 449.

⁶⁶ DL 22 341.

⁶⁷ DL 67 965., DL 47 021., DL 106 738.

⁶⁸ Fehérvári *preceptor*ként első és utolsó említései a mohácsi csatáig: 1512. X. 26. (DL 67 965.) – 1517. V. 1. (DL 102 323.), 1525. II. 14. (DL 64 701) – 1526. VI. 12. (DL 82 724.)

⁶⁹ *Csánki* II. 578.

⁷⁰ DL 88 871.

⁷¹ DL 21 535., DL 21 595.

⁷² DF 262 392., DL 21 816.

köpenyét, sőt a szolga ruháját sem kímélték.⁷³ Sajnos nem derül ki az oklevélből, hogy mit csináltak Istvánék, de mivel egy írástudó emberével utazott, a birtok ügyes-bajos dolgait intézhették. 1510 közepétől hosszabb időre átvette a konvent vezetését, igaz 1511 novemberéig még az ideiglenes címek valamelyikét viselte az őrtestvéri tisztség mellett.⁷⁴

1512. évi leváltását követően semmilyen információnk nincs István hollétéről, de elképzelhető, hogy azonos azzal az István *commendatorral*, aki 1521-ben egy soproni közjegyzői oklevélben szerepel.⁷⁵ Akárhogy is, 1523 márciusában újfent fehérvári *preceptor*ként jutott egyezsége a toldi pálosokkal egy somogyi birtokcsere ügyében, tisztségét pedig szűk másfél évig megtartotta.⁷⁶

Nº 6. Huszti Miklós

1511–1524–1525*

Miklós *crucifer, presbiter* feltehetően a Máramaros megyei Huszt mezővárosból származott, de szóba jöhet a Somogy megyei Huszt falu is, ami a fehérvári káptalan birtoka volt.⁷⁷ Figyelemre méltó mindazonáltal, hogy nevét néha *de Hwzth*, néha pedig *Hwzthinus* alakban írták; utóbbi inkább már valódi vezetéknev, aminek a későbbiekben még lehet jelentősége. Karrierjének íve nagyon szépen rajzolódik ki előttünk a fehérvári konventben: kezdetben hiteleshelyi kiküldetésben járt dunántúli megyékben, illetve oklevelet íratott át,⁷⁸ majd 1514–1517 között *lector* volt.⁷⁹ 1517 második felében öt évre *preceptor* lett.⁸⁰

Egy faddi ügyben *Nicolaus de Zabar* alakban írják nevét,⁸¹ ami mindenképpen magyarázatra szorul. Ezen a ponton lehet jelentősége a *Hwzthinus* formának, vagyis a vezetéknevek: elképzelhető, hogy Miklós felmenői valóban Husztról származtak, de ő már egy Szabar nevű településen nőtt fel; ilyen található Baranya, Tolna, Vas és Zala megyében is.⁸² A dolognak már csak azért is van jelentősége, mert Huszti 1522-ben eltűnik a fehérvári forrásokból, de két évvel később felbukkan Sopronban egy *Nicolaus de Sabari* nevű helyi *preceptor*, aki szerepel abban a híres vizsgálati jegyzőkönyvben, amely 1524 októberének végén született a Sopronban elburjánzó lutheránus hit kapcsán. Ekkor a parancsnok tanúskodott egy helyi pap ügyében, aki nyíltan prédikált a pápa ellen.⁸³ A helyzetet tovább bonyolítja, hogy ugyanekkor, tehát 1524 őszén a nagyon hasonló nevű Szabadi („Zabady”) Miklóst a visszatérő Hetesi István váltotta a fehérvári *preceptor* posztján,

⁷³ DL 106 731.

⁷⁴ Első és utolsó említése: 1510. V. 31. (DF 201 582.) – 1512. V. 10. (DL 22 301.)

⁷⁵ *Házi I/7.* 14–16.

⁷⁶ Első és utolsó említése: 1523. III. 23. (DL 106 767.) – 1524. IX. 8. (DL 30 288.)

⁷⁷ *Csánki I.* 445., III. 430.

⁷⁸ DL 105 103., DL 22 579., DL 106 739.

⁷⁹ Első és utolsó említése: 1514. II. 27. (DF 233 513.) – 1517. V. 1. (DL 102 323.)

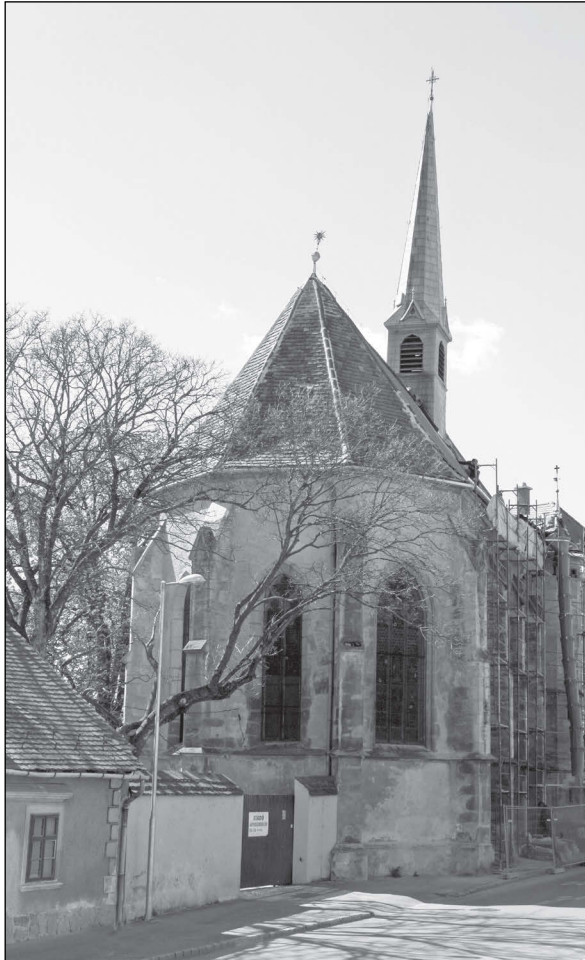
⁸⁰ Első és utolsó említése: 1517. X. 24. (*Érszegi* 312. sz.) – 1522. IX. 16. (DL 23 666.)

⁸¹ DL 106 761.

⁸² *Engel: Magyarország a középkor végén i. m.*

⁸³ *Házi I/7.* 115–129.

tehát még az is előfordulhat, hogy ő járt Sopronban ekkor.⁸⁴ Egy évvel később ismét felbukkant egy Miklós nevű soproni *preceptor*, akit – talán nem véletlen – éppen a fehérvári káptalan ellen folytatott faddi birtokper állásáról értesített a fehérvári konvent.⁸⁵ Kérdés, hogy ez miért volt érdekes számára? Azért, mert néhány évvel korábban ő képviselte a konventet az ügyben, vagy, mert ő volt a fehérvári parancsnok is, aki alá az említett tolnai birtok tartozott? Véleményem szerint előbbiről lehet szó, hiszen a misszilis levél címzésében kizárólag soproni *preceptor*ként nevezték meg.

Keresztelő Szent János-templom, Sopron (Fotó: Nemes András)

⁸⁴ № 4., 5.

⁸⁵ DL 106 779.

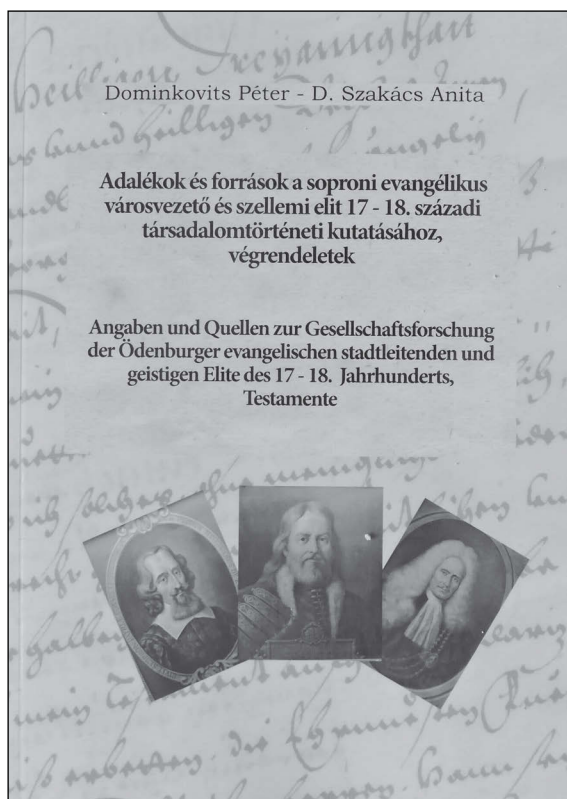
A 2017-es Reformáció Emlékévhez csatlakozva a Magyar Nemzeti Levéltár komoly előkészületeket téve a levéltári terület valamennyi szegmensét érintő projektet dolgozott ki és hajtott végre. Ebben az átfogó projektben a Magyar Nemzeti Levéltár valamennyi intézménye részt vett, így Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára is.

Sopron kitüntetett helyen áll a magyar protestantizmus kutatásában, hiszen e város a legkorábbi helyszínek között tartható számon hazánkban, ahol a lutheri reformáció elterjedt. Mivel a város és a megye többi településeinek történetében a későbbi évszázadokban is fontos tényező volt a protestáns egyházak jelenléte, ezért az elmúlt ötszáz év szinte valamennyi korszaka tartogat a témára vonatkozó értékes iratanyagot. Éppen ezért is volt kiemelten fontos, hogy az intézmény őrizetében lévő, releváns iratanyagról áttekintést kapjunk. Ezt a célt szolgálta az a fond- és állagszintű áttekintés, amely a magyarországi protestantizmus témakörében a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára kutatásba bevonható iratanyagáról készült.¹ A projekt honlapján közzétett jegyzéken az általános jellemzés és a kutatási tudnivalók mellett szinte mindegyik iratcsoport esetében találunk feltüntetve **érdekességeket is, amelyekre felhívják a figyelmet az áttekintést készítő, s az anyagot alaposan ismerő levéltárosok.**

Az áttekintés nem csupán a kutatók számára ad tájékoztatást és biztosít viszonylag zökkenőmentes eligazodást az iratanyagban, hanem a levéltáros kollégák további feltáró munkájának is ez szolgált alapul. A Magyar Nemzeti Levéltár reformációs projektjének alapja a forrásfeltárás volt, amelynek fő célja, hogy egyre több, a témához kapcsolódó iratanyagot tegyenek közzé, s ezzel is ösztönözzék a kutatást. Ehhez a célhoz járultak hozzá a levéltár munkatársai a projekt keretében megvalósult kiadványaikkal is, amelyek a feltárt, illetve a már ismert, de még nem publikált levéltári források közzétételét tüzték ki célul.

A Magyar Nemzeti Levéltár *Forrásaink a reformációról* című huszonegy kötetes forráskiadvány-sorozatának egyik kötete a Soproni Levéltaré (*Dokumentumok az MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárából*). A kiadvány szerkesztője Dominkovits Péter. A kötetben vizsgált időszak az 1524 és 1739 közti évekre esik; a szerkesztés azonban nem kronologikus, hanem tematikus elveket követett, tizenhat témakör köré szervezve mutatja be a soproni protestantizmus kialakulásának és fejlődésének mintegy kétszáz évet felölelő időszakát. Megismerhetjük belőle a város erőteljes és összetett kapcsolatrendszerét a külfölddel, s a hazai reformációban betöltött hangsúlyos szerepét is. Különösen érdekes része a kiadványnak a Sopron város evangélikus közösségének hétköznapi életébe bevezető források csoportja, amelyből megismerhetjük iskoláik, istentiszteleteik

¹ A jegyzék elérhető itt: http://reformacio.mnl.gov.hu/az_mnl_gyor_moson_sopron_megye_soproni_leveltara_fond_es_allagszintu_attekintese_a_protestans

rendjét, életmódjukat, sőt külön dokumentumcsoport kapcsolódik az egyházi zene témájához. Fontos jellemzője a kötetnek – s ez a számos közzétett forrásnak köszönhető –, hogy egyes kérdésekben árnyalja a reformációról eddig alkotott képet. A kötet a távotól a közelig, a nagyobb közösségtől a kisebbben át jut el az egyes emberig. Egyéni életutakat ismertető fejezetében esküvői meghívókat, hagyatéki és vagyoneleltárakat, végrendeleteket olvashatunk. Mindez természetesen csak a jéghegy csúcsa, hiszen a Soproni Levéltár még számos kutatásra érdemes forrást tartogat és nemcsak megismerteti az olvasót a fontos dokumentumokkal, de kedvet is csinál a további kutatómunkához.

Az intézmény gazdag végrendelet-gyűjteménye adja az alapját a levéltár másik kiadványának, amely a két szerkesztő, Dominkovits Péter és D. Szakács Anita saját kutatásaira épül, s közreadásuk már régi terveik között szerepelt. A közelmúltban megjelent kötet az *Adalékok és források a soproni városvezető és szellemi elit 17–18. századi társadalomtörténeti kutatásához, végrendeletek* címet viseli. A benne közzétett 48 végrendelet 1582 és 1781 közöttől származik, s a szerkesztők bevezető tanulmányai mellett a kiadványban még Szemerei János („A reformáció jelentősége”) és Szála Erzsébet („Protestantizmus Nyugat-Magyarországon a 16–17. században”) tanulmányai olvashatók. A kötet értékes része

a színes melléklet, amely egy kisebb fotógyűjtemény nemcsak a közölt végrendeletek képeiből, hanem a város evangélikus emlékeiből (portrék, tárgyak, épületek, sírkövek). E forráskötet további kutatások alapjául is szolgálhat, de önmagában is értékes, érdekes kiadvány.

A levéltári projekt fontos része volt, hogy a feltárt adatokat, új kutatási eredményeket a kollégák ne csak a tudományos élet képviselőivel, hanem az érdeklődő nem szakmabeli közönséggel is megosszák, lehetőleg minden életkorú érdeklődőt megszólítva. A diákok megismertetése a reformáció történetével Sopronban nemcsak az iskolai tananyag kiegészítésére alkalmas, hanem a fiatalok számára hozzájárulhat saját szülővárosuk, iskolavárosuk vagy éppen gyülekezetük jobb megismeréséhez is, arról nem is beszélve, hogy betekintést nyerhetnek a levéltári munka, s a levéltár mint történeti értékeket őrző intézmény életébe. A levéltári órákat látogató diákok országos versenyen vehettek részt, amelynek fő díja volt – a vetélkedő címével egybehangzóan – utazás Wittenbergbe. Az intézmény többféle tematikájú foglalkozást is kínált az érdeklődő fiataloknak a versenyen való részvételtől függetlenül is, sőt felnőtt ismeretterjesztő foglalkozásokra is volt igény. A nagyközönségnek és a szakmának egyaránt szólt a levéltár 2017. november 29-én *Sopron és a Reformáció* címmel megrendezett konferenciája, amely egy-egy jelentős periódusát vagy eseményét mutatta be a magyarországi protestantizmusnak.

A Soproni Levéltár két olyan nagy projektrészben is dolgozott, amely a Magyar Nemzeti Levéltár valamennyi intézményét érintette. A legadatgazdagabb és leglátványosabb dokumentumokból készült *„mi úgymond mennyei polgárok vagyunk...” Válogatás a magyarországi protestantizmus történeti emlékeiből a Magyar Nemzeti Levéltárban* című képes albumban a soproni iratok közül több is helyet kapott. A kötet kronologikusan haladva, a magyarországi reformáció történetében lényeges vagy jelenségként érdekes eseményeket bemutató, tartalmában fontos, ugyanakkor esztétikailag is értékes dokumentumokból válogat, emellett tükrözi az egyes térségek és gyűjteményeik jellegzetességeit is. Ugyancsak megtalálható a soproni iratok képe a *„Vissza a forrásokhoz”* című vándorkiállítás molinóin is, amely 22 tablón és 20 témán keresztül mutatja be a magyarországi protestantizmus történetét és jellemző vonásait, jellegzetességeit, érdekességeit. Számos településen volt látható e tárlat 2017-ben, sőt határainkon túlra is több meghívást kapott.

A levéltár részt vett abban az adatgyűjtésben is, amely a reformációs projekt honlapján (reformacio.mnl.gov.hu) az épített örökség, s a képzőművészet emlékeit örökíti meg. Protestáns síremlékek, festmények, épületek (templomok, iskolák) fotói és tervrajzai jelennek meg a felületen, több esetben levéltári adatokkal kiegészítve.

A Soproni Levéltár helyzetéből fakadóan, az általa őrzött dokumentumok jellegéből, tartalmából következően a későbbiek során is fontos műhelyként funkcionálhat majd, és adhat ösztönzést a protestáns, azon belül is az evangélikus egyháztörténet, illetve a 16–18. századi várostörténet kutatására.

SOPRONI ARCOK

KÁROLYI GYÖRGY

Új életrajzi adatok Liszt Ferenc keresztszüleiről, akik soproni lakosok voltak (kutatási beszámoló)¹

Liszt Ferenc a magyar és az egyetemes zenetörténet kiemelkedő alakja, világhírű zongorista, zeneszerző, zenepedagógus. 1811. október 22-én, a Sopron vármegyei Doborjánban (ma Raiding, Ausztria) született. A kereszteleire már másnap sor került a szomszéd falu, Lók (mai neve Unterfrauenhaid) plébániatemplomában (1. kép).

A kereszteleési anyakönyvben a születési hely „Reiding”, a keresztszülők Zambothy Franciscus et Szalay Julianna (sic). Az ő sorsuk érdekelt, mivel Sopronban temették el őket. Az erre utaló első adatot a Sopron és környéke műemlékei című kötetben találtam meg, a régi Szent Mihály-temető sírjait taglaló fejezetben.² Csatkai Endre zárójeles megjegyzése: „Zambotti Ferenc (Liszt Ferenc keresztapja)” sírja (2. kép). A jelzett helyen a temetőben egy kettős síremléket találtam a közös sírhely fölött. A bal oldali síremlék táblája hiányzott, de nyoma jól látható volt. Talán leesett, vagy ellopták. A jobb oldali fekete márvány fehér betűs feliratán meglepetésemre Szalay Julianna helyett Pinteritsch Mária de Caresana és gyermeke, Alexander neve olvasható, pontos évszámokkal.

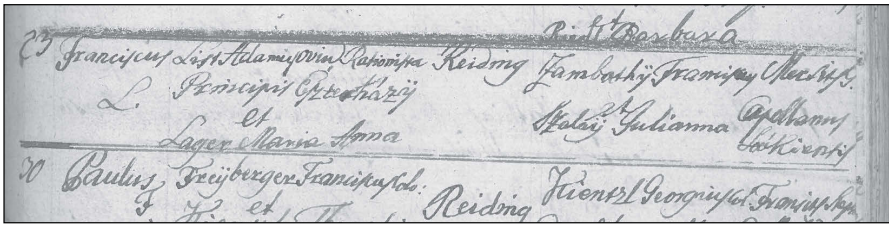
De hol van Zámbothy Ferenc neve? És ki Pinteritsch Mária? Liszt Ferenc keresztszüleinek neve ugyanis világosan olvasható a kereszteleési anyakönyvben, azonban a Csatkai által megnevezett síremléken egyikük neve sem olvasható. Akkor hol vannak eltemetve? Mi a titka a hiányzó sírtáblának? A sír mellett értetlenül állva, ezek a kérdések toltak fel bennem.

Zambotti (Zámbothy) Ferenc neve a kor szokásainak megfelelően az írott forrásokban különböző módokon szerepelt: Zambotti, Zambothy, Zámbothy, felmerült a Szombati változat lehetősége is. A de Caresana előnév, ami itáliai eredetre utal, első ízben a második, Pinteritsch Máriával kötött házasság anyakönyvi bejegyzésében szerepelt, előtte nem.³ Apja, Zambothy Crescentius neve előtt sem. A név Zambottiként való írás megerősíti ezt a feltételezést. A továbbiakban Liszt Ferenc születési anyakönyvében szereplő Zambothy írásmódot használjuk. Beazonosítva a sírhelyet, Liszt keresztapjának a nevét nem találtam meg a síremléken, Pinteritsch Máriáról sem voltak ismereteim.

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani a munkám során nyújtott segítségért Horváth Imre városplébánosnak, Kelemen István és Turbuly Éva történészeknek, a Győri Egyházmegyei Levéltár, a Soproni Levéltár, a soproni Széchenyi István Városi Könyvtár munkatársainak, Kosztká Lászlónak, Boly Annamáriának, Dr. Kárpáti Györgynek és Dr. Kárpáti Zsófiának.

² Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Dercsényi Dezső. Írták: Csatkai Endre et. al. Budapest, 1953. 2. jav., bőv. kiad. Budapest, 1956. 414-415.

³ Caresana kis település Milano és Torino között félúton.

1. kép. Liszt Ferenc keresztelési anyakönyvi bejegyzése

2. kép. Liszt Ferenc keresztszüleinek sírja a régi Szent Mihály-temetőben

Választ keresve először a szakirodalomhoz fordultam. Liszt Ferenc életrajzírói többnyire nem tettek említést a keresztelőről, a keresztszülőkről. Kivételt Thier László, Alan Walker és Békefi közleményei jelentenek.⁴ Walker közli a keresztlevél szövegét, Békefi a fakszimilét is. Liszt Ferenc édesapja, Liszt Ádám (3. kép) sem tett említést fia kereszte-

⁴ Thier László: Liszt Ferenc soproni hangversenyei és műveinek nyilvános előadása. In: Soproni Szemle 10 (1956/4) 355. Allan Walker: Liszt Ferenc. Editio Musica, Budapest, 1986. 80. Békefi Ernő: Liszt Ferenc származása és családja. Zeneműkiadó. Budapest, 1973. 40.

lőjéről doborjáni naplójában.⁵ A soproni városplébánia halotti anyakönyveiben kutatva viszont rábukkantam Zambóthy Ferenc halotti bejegyzésére, ami megerősítette Csatkai Endre közlését. Eszerint a soproni régi Szent Mihály temetőben helyezték örök nyugalomra, Széchényi Ferenc gróf uradalmi tiszteként, a VI. oldalfalban, 1846. november 17-én, 67 éves korában (4. kép). Ebből visszszámolva születésének valószínű éve: 1779.

Keresztlevelét nem találtam meg Sopronban. Első házasságát Szalay Juliannával Cenken kötötte 1805. június 26-án (5. kép) A bejegyzésben 22 évesként szerepel, ami 1783-as születésre utalhat. Második feleségével, Pinteritsch Máriával Sopronban, a Szent György-templomban házasodott össze 1833-ban. Itt a házasságlevelében 57 évesként jelölik, ami 1776-os születési évet feltételez.

3. kép. Liszt Ádám képmása (MNM Történelmi Képcsarnok, 66.17)⁶

⁵ A naplónak idővel nyoma veszett, de részleteket idéz belőle d'Ortigue, aki Liszt első életrajzírója volt, aki még látta a naplót. d'Ortigue, Flechsig In: Neue Zeitschrift für Musik Bd. 4. Leipzig 1836.

⁶ Készült 1819-ben Raidingban. Gouache, 24,1 x 17,9 cm. Reprodukálta: Bory, Robert: La vie de Franz Liszt par l'image. Paris, 1936. 61; Galavics Géza: Művészettörténet, zenetörténet, tánc történet (Muzsikuszés táncbrazolások 1750—1820 között Magyarországon). In: Ethnographia 98. (1987/2-4) 203-204.

Krisztus Urunk' születése után 18^{napunkhozaddin}

Hó, Nap.	A' meghaltak és eltemetettnek			Betegség' neve, mellyben meghalt.	Haldoklók' szentségei-beni részvétel.	Temető és Eltemető.
	Vezeték- és Keresztneve.	Életneve, születés- és Lakhelye.	Életkora.			
1844 1849	Peter Lajos	Peter Mihály kőm. Dy. Sopron- nyonyalá.	47 D.	Pelgölés.	Rejésvill.	Pécsmező R. 2 Kraff Ferenc Sajó.
1848	Lorapápai Zámbóthy Ferencz.	Uradalmi t. k. P. P. P. Sisó Maria f. f. f. Sopron.	67 D.	Mártyírás.	Rejésvill.	Ugyan az Kraff Ferenc Pécsmező.
1848	Aminger László	Hajdú. Sopron.	54 D.	Szélvadás.	Rejésvill.	Ugyan az Ugyan az.

4. kép. Zámbothy Ferenc halotti anyakönyvi bejegyzése

colonia... Catholicis.

Die 20 Junij Copulatus est per me Franciscum Roth Parochum
loci Franciscus Zambóthy sine Ecclesie Comitijs
in mat. Petri Charygei Aleho Catholicus amos 22 cum
celibe Juliana Balaj Stephani Balaj, Aule Praefecti apud Cur.
idem suam Ecclesiam, filia Catholica amos 19. Praesentibus
testibus Spectabilibus Domino Michaeli de Tóthi Sacerdoti
Vigilium Magistro Pensionato, nec non J. Rothi Praepositi
Tabulae Indivisi Abbevoe Catholico, et Friderico Bilat apud
suam Ecclesiam Catholicis.

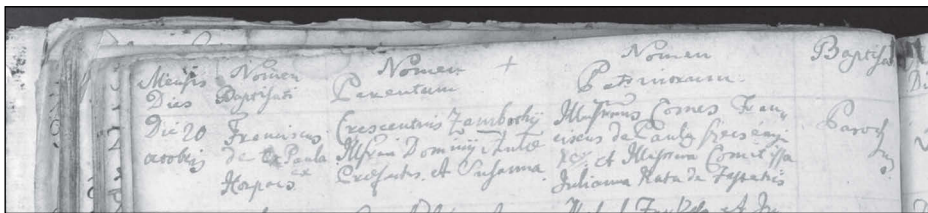
Franciscus Roth Parochus e S. Ecclesia

5. kép. Liszt Ferenc keresztszüleinek házassági anyakönyvi bejegyzése

Az 1945-ben a Pinteritsch család engedélyével ugyanebbe a sírba temetett Demeter Béla leszármazottainak családtörténetében szerepel egy fotó a sírról az eredeti sírkövel. A kissé elmosódott fénykép szövegének leírását a Demeter család tagjai megerősítették. A homályos fényképen a sírkő feliratán az 1779–1846 dátumok szerepelnek, amit a Demeter család tagjai visszaemlékezéseik alapján megerősítettek.⁷ A család által megadott mindhárom halálozási dátumot a városplébánia anyakönyveiben ellenőriztem. Zámbothy Ferenc egymásnak ellentmondó születési évszámai miatt kiterjesztettem a születési ada-

A kép korábban is közlésre került: László Zsigmond – Mátéka Béla: Liszt Ferenc élete képekben és dokumentumokban. Budapest, 1978. 4.

⁷ Bolya Anna Mária: Kicsi a világ – Liszt Ferenc keresztapja. <https://theoryofart.webnode.hu/l/kicsi-a-vilag-liszt-ferenc-keresztapja/> (letöltés dátuma: 2018. május 16.)

6. kép. Zámbothy Ferenc keresztelési anyakönyvi bejegyzése

tok utáni kutatást. Feltételeztem, hogy Zámbothy Ferenc valamelyik Széchenyi-birtokon született. Így jutottam el hónapokkal később a Győri Egyházmegyei Levéltárba, ahol Horpács plébánia anyakönyveiben megtaláltam Zámbothy eredeti születési bejegyzését. Eszerint 1780. október 20-án született, apja Zambotti Crescentius, édesanyja Susanna. Keresztszülei „comes Franciscus de Paula Szécsényi et Julianna nata Festetics”. Az apa a gróf udvarmestere volt: „aulae prefectus” (6. kép). Miután a pontos születési dátum tisztázódott, többet szerettem volna megtudni Liszt keresztszüleiről. Hol éltek, mivel foglalkoztak?

Lakhelyük kezdetben feltehetőleg Cenk, majd Sopron, ahol a Magyar u. 6. sz. alatti épület Zámbothy saját háza volt.⁸ Az épület földszintjén ma az Arany Kígyó gyógyszertár működik. Zámbothy soproni polgárjogot 1824. október 20-án, 44 évesen, földművesként nyert.⁹ A Soproni Városszépítő Egyesületnek szándékában áll e házat emléktáblával megjelölni.

A család

Ahogy már írtam, Zámbothy Ferenc Cenken, 1805. június 26-án házasságot kötött **Szalay Juliannával**, aki a halotti anyakönyv szerint szakácsnő volt a grófnál. Szalay Julianna 25 év házasság után, 3 hónappal az ezüstlakodalom előtt Sopronban halt meg 46 évesen, 1830. március 16-án.¹⁰ Születési éve így feltehetően 1784. A soproni régi Szent Mihály-temetőben temették el (7. kép). Pontos sírhely-megjelölés a halotti bejegyzésben sajnos nincs. Születési anyakönyvi bejegyzését Sopronban, Cenken, Horpácson, Peresztegen és Keresztúron (Sopronkeresztúr, ma Deutschkreutz, A.) sem találtam meg.¹¹ Utóbbi anyakönyveit a kismartoni (ma Eisenstadt, A.) érseki levéltár őrzi. Házasságkötése idején 19 éves volt. A házaspárnak Cenken 1806 májusa és 1810 márciusa között négy gyermeke született: Ludovica (1806. május 3.). Carolus (1807. augusztus 22.). Franciscus (1808. november 11.). Ludovica Theresia (1810. március 30.).

⁸ *Thirring Gusztáv*: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 240. A házszerűség azóta nem változott.

⁹ *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. 2. kötet. Budapest, 1982. 967. Irányítószáma: 11831.

¹⁰ Soproni városplébánia anyakönyvei.

¹¹ Győri Egyházmegyei Levéltár, vonatkozó plébániák anyakönyvei.

L.	14-16.	65 Annyó	Georgius Reiger, Inquilinus, Barbara det. -nce Maritum.
L.	14-16.	77 Annyó	Maria, Schönherz Jacobi, Luis Propols, et Joseph Bayer, Coniug filia.
H.	15-17.	24 Annyó	Anna, D. Danich Kovács, Sobábe Comitaten. -rio & Joseph Lidl, Coniuge proles.
L.	16-18.	46 Annyó	Julianna, Zambóthy Francija, Cocqui emg M. long. Széchényi, Kősa, nata Szalay.
A.	16-18.	62 Annyó	Michael, Szapner Theophilus, Inquilini, et Barbara Franzelt, Coniug proles.
M.	17-19.	72 Annyó	Catharina, Christophori condam Mehtlan Luis, Christophora, Ngr. relicta Vidua, na. -ta Fuchshaber.

7. kép. Szalay Júlia halotti anyakönyvi bejegyzése

Több gyermekről nem tudunk. Szalay Julianna apja Szalay István (1757–1815. július 24.) volt, akit 58 évesen a régi Szent Mihály-temetőben temettek el.¹² Szalay István gróf Széchényi Ferenc kortársa, játszótársa, majd udvarmestere volt Sopronban (Hofmeister, curator domus) a 18 század végén, a 19. század elején.¹³ Az évszámok egybevetéséből kikövetkeztethető, hogy őt követte e tisztségben Zambóthy Ferencünk 1815 után. Julianna anyja Eleanor Termezcki volt, Szalay István felesége, utóbbi halotti anyakönyve alapján.¹⁴

Gróf Széchényi Ferenc végrendeletéből (1820) tudjuk, hogy Zambóthy a grófnak Cenken udvarmestere volt: „Zambóthy Ferencz hofmesteremnek, a kit magam felneveltetvén és ki is házasítván, akkor meg is ajándékoztam, mivel szüntelen hív szolgáltnak tapasztaltam, rendelék esztendőnként négyszáz forintokat convenciós pénzben, halála után Szalay Julianna feleségének kétszáz forintokat [...]”¹⁵ Úgy tűnik, hogy a gróf szolgálatában Zambóthy Crescentiust udvarmesterként Szalay István követte, aki 1815-ben halt meg, négyszeres nagyapaként. Az ő utóda lett a mi Zambóthy Ferencünk, aki a gróf halála (1820) után rövid idő múlva feleségével Sopronba költözött. 1824-ben nyert soproni polgárjogot, a városban a már említett Magyar u. 6. számú házban élték.¹⁶

A házaspár életéről az elérhető dokumentumok alapján annyit tudhatunk, hogy Cenken gyakran kérték fel őket keresztszülőknek. 1813–16 között nyolc alkalommal, majd 1822 után még három alkalommal. Kétszer a Goldmann Antal és Szalay Anna há-

¹² Soproni városplébánia anyakönyvei.

¹³ Bártfai Szabó László: A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története. II. kötet, Budapest.1913. 474–475.

¹⁴ Soproni városplébánia anyakönyvei.

¹⁵ Bártfai Szabó László: A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története. II. kötet, Budapest.1913. 474–475.

¹⁶ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 240.

zaspár gyermekeihez (Julianna 1822, Wilhelm 1824). Három Szalay testvérről tudunk, Juliannáról, Anna Máriáról és Ferencről. Quod erat demonstrandum. Ennyi adatot tudtam meg a keresztszülőkről.

Még egy kérdésre kerestem választ. Liszt Ferenc szülei, Liszt Ádám és Lager Anna miért éppen a Zambothy-Szalay házaspárt kérték föl keresztszülőknek? Liszt Ádám, aki az Esterházy-uradalom felelős alkalmazottja volt, (s korábban az Esterházyak zenekarában is játszott, ezért tudta gyermekét először maga tanítani), vajon miért nem a herceg Esterházy-birtok hasonló vagy magasabb rangban lévő alkalmazottait kérte fel gyermeke keresztszülőinek? Miért inkább a szomszédos, Doborjánhoz egyébként közellévő Kiscenkről Széchényi gróf udvarmesterét és annak feleségét kérte fel? Liszt Ádám naplójában nem találtam erre utalást.¹⁷ Nem voltak rokonok, szomszédok, vagy falubeliek. Talán munkájukban, életmódjukban, kapcsolataikban keresendő a megfejtés. Említettük már, hogy a Zambothy-Szalay házaspárt gyakorta kérték föl keresztszülőnek cenki tartózkodásuk éveiben. Tekintélyes, befolyásos család lehettek a környéken. Arról is olvashattunk, hogy Liszt Ádám ahhoz a helyi értelmiségi, magyar érzelmű („német a nevem, magyar a szívem”)¹⁸ körhöz tartozott, akik Keresztúron jöttek össze időnként. Frankenburg Adolf Esterházy herceg gazdatisztje, Liszt Ádám pedig az udvari muzsikusa Kismartonban, mielőtt Doborjánba helyezték volna.¹⁹ *Niesner József von Grafenberg* vértesskapitányt említik még e körbe tartozónak. „Igen gyakori vendégek voltak egymásnál”.²⁰ Az ifjú Frankenburg Adolf és Liszt Ferenc kortársak, játszótársak voltak.²¹ Mivel Cenk szomszédos Keresztúrral, és a foglalkozás, az esetleges érdeklődési kör, uradalmi tisztségviselőként a társadalmi státusz is hasonló volt, könnyen elképzelhető, hogy Zambothy e társaság tagjaként került jó kapcsolatba a Liszt családdal.²² Ez állhat a keresztszülői felkérés hátterében.

Tovább göngyöltve a családtörténetet, érthetővé válik, hogy a leesett, összetört sírtáblán miért szerepel Zambothy Ferencünk mellett Pinteritsch Károly és felesége, Irma neve.²³ Szalay Julianna halála után három és fél évvel ugyanis Zambothy Ferenc másodszor is megnősült. A házasság Pinteritsch Máriával (1801. augusztus 27. – 1894. június 4.) kötöttet a soproni Szent György-templomban 1833. november 28-án. A férj ekkor 53, a feleség 32 éves volt.²⁴ A Pinteritschek a Magyar u. 5-ben laktak, így az ismeretség

¹⁷ *d’Ortigue, Flechsig* In: Neue Zeitschrift für Musik Bd. 4. Leipzig 1836.

¹⁸ *Frankenburg Adolf*: Őszinte vallomások. Pest, 1861. 13–14.

¹⁹ *Gál György Sándor*: Liszt Ferenc életének regénye. Budapest, 1968. 27.

²⁰ *Csekey István*: Liszt Ferenc származása és hazafisága. In: Budapesti Szemle 247. kötet, 720. sz. Budapest, 1937. 17–18.

²¹ *Frankenburg Adolf*: Emlékiratok. Pest, 1868. 67–69.

²² *Gál György Sándor*: Liszt Ferenc életének regénye. Budapest, 1968. 27.

²³ *Bolya Anna Mária*: Kicsi a világ – Liszt Ferenc keresztapja. <https://theoryofart.webnode.hu/l/kicsi-a-vilag-liszt-ferenc-keresztapja2/> (letöltés dátuma: 2018. május 16.)

²⁴ Győri Egyházmegyei Levéltár, Soproni Szent György-plébánia anyakönyvei.

valószínűleg a közös utcabeliség révén alakult ki.²⁵ A házaspárnak két gyermeke született. Serafine 1834-ben, aki hét hónapos korában, 1835. március 18-án halt meg, valamint Alexander, aki 1836. január 31-én született és 1868. május 28-án, Hasfalván (ma Haschendorf, A.) hunyt el a 713. számú házban. Mindkettőjüket a régi Szent Mihály-temetőben temették el²⁶ és a Magyar utca 6-ban laktak. Zambóthy Ferenc 13 évvel a házasságkötés után, „*májvész*”-ben halt meg. A Magyar u. 6. alatti ötlakásos, 15 szobás ház a továbbiakban 1939-ig követhetően a Pinteritsch család tulajdonában volt.²⁷ Nekik nincs már közük Liszt Ferenchez.

Hogy kerek legyen a Zambóthy-sír története, a sírkő feliratának neveit megfejtendő szükséges a család tagjainak bizonyos ismerete. A Pinteritschek becsületes iparosok voltak 1734-ig visszavezethetően. Pinteritsch Mária nagyapja, Pinteritsch János kalapos, szülei pedig a házasságlevél adatai szerint Pinteritsch Ignácz csizmadia és Maria Impacher. György és János posztósok, tímárok voltak, akik polgárjogot nyertek.²⁸ A Magyar utca 5-ben laktak. Pinteritsch Mária bátyja, Károly²⁹ (1796–1848. július 13.) kereskedő volt Sopronban, felesége Wagner Anna (1805–1878. július 22.). Mindkét adatot a városplébánia halotti anyakönyvében találtam. A Szent Mihály-temetőben temették őket, Csatkai szerint az I. oldalfalban.³⁰ Ma ez a sír nem található már az I. oldalfalban. A katolikus Konvent adatai alapján Pinteritsch Károly és Wagner Anna sírhelye az I/1 sírhely volt közvetlenül a temetőkapu mellett. Ez ma a Machatsek család sírhelye. Károly halálakor testvére, Mária még élt, majd a két testvért külön helyre temették el a régi Szent Mihály-temetőben.

A VI. oldalfalon levő sír hiányzó kövén egy másik Pinterits Károly (1869–1931. december 3.) neve olvasható. Ő székesfővárosi kereskedelmi iskolai tanár volt, valószínűleg a Pinteritsch család rokona, leszármazottja. Azonos vezetéknevű feleségével (Pinterits Irma, 1872–1950. augusztus 31., lakhelye Magyar u. 6.) állíttathatták a kettős síremléket Zambóthy Ferenc temetkezési helyére. A síremlékről Thier László megemlékezik, azaz 1938-ban már állt.³¹ A síremlék mögött a temető falában rejtőzködik még egy további márvány sírtábla, amin a Marie Pinteritsch név olvasható. Egyelőre több adatot nem tudunk leolvasni róla. A fentiek alapján bizonyítva látom, hogy a VI. oldalfalban ma is látható Pinteritsch családi sírhely ad örök otthont Liszt Ferenc keresztapjának, Zambóthy Ferencnek is. Szalay Júlia sírját sajnos nem találtam meg.

²⁵ *Thirring Gusztáv*: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 240.

²⁶ Soproni városplébánia anyakönyvei.

²⁷ *Thirring Gusztáv*: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 240.

²⁸ *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. 1. kötet. Budapest, 1982. 124. Irányítószáma: 1157–1164.

²⁹ Vigyázat! Nem ő szerepel a sírtáblán.

³⁰ Pontos sírhely bejegyzés a korabeli halotti anyakönyvben sajnos nem szerepel

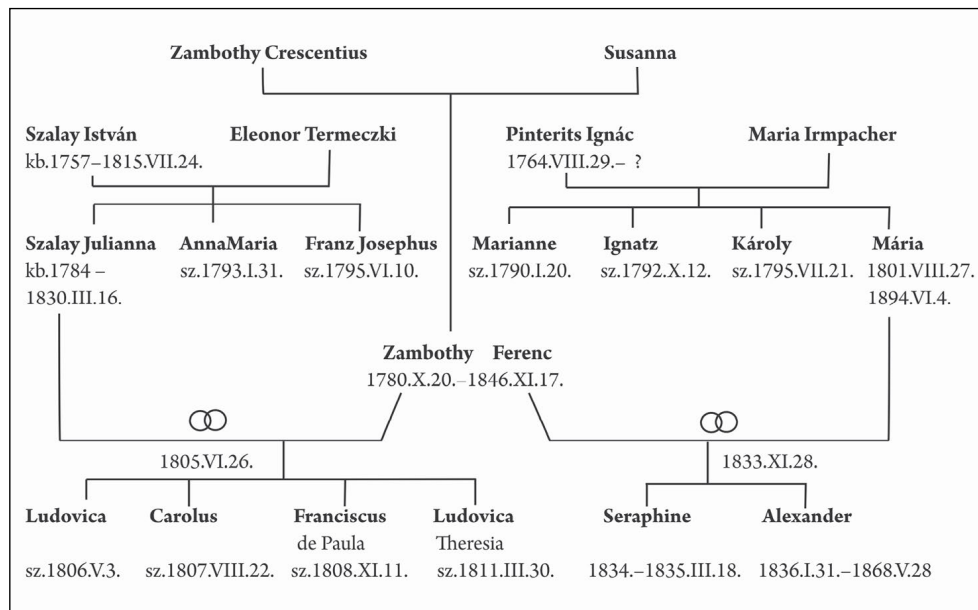
³¹ *Thier László*: Helytörténeti adattár. Liszt Ferenc soproni hangversenyei és műveinek nyilvános előadása. In: Soproni Szemle 10 (1956/4) 355.

A talán 25–30 éve leesett és kettétört eredeti sírkövet keressük. A Városszépítő Egyesület tervei szerint felújítanánk és eredeti helyén újra felállítanánk. Ha mégsem találjuk meg, a hiteles feliratot újra vésetjük egy, az eredetinek megfelelő fehér márványtáblán.

Végül néhány, az irodalomban olvasható tévedésre, pontatlanságra szeretném felhívni a figyelmet. Thier László szerint a keresztszülők Zambothy Ferenc és Szalay Julianna „*később házasságot kötöttek.*”³² Ez tévedés. Az 1805-ös anyakönyvi bejegyzés alapján Liszt Ferenc keresztelesekor már házasok voltak.

Csekey István szerint Liszt Ferencet „*Frankenburgné tartotta keresztvíz alá Loókon.*”³³ A kereszteleési bejegyzés cáfolja ezt, világosan olvasható, hogy Szalay Julianna a keresztanya. A szerző valószínűleg Frankenburgtól vette át az adatot kritika nélkül.

Frankenburg Adolf írja vallomásaiban, hogy „*Frankenburgné tartotta a Doborján melletti Lókon (akkor Alsó-Loók), ahol a plébánia volt, Liszt Ferencet a keresztvíz alá.*”³⁴ Walker is innen vehette át ezt az adatot. Frankenburg 1861-ben már rosszul emlékezhetett az 50 évvel korábbi eseményre. Ráadásul komoly presztízst jelenthetett volna a család számára a keresztszülőség. Koudela Géza írja: „*Liszt Ferenc keresztatyja nagybátyja vásonkeői és győri Liszt Ferenc lett.*”³⁵ A keresztlevél alapján téves szóbeszéd lehet.

³² Thier László: Helytörténeti adattár. Liszt Ferenc soproni hangversenyei és műveinek nyilvános előadása. In: Soproni Szemle 10 (1956/4) 355.

³³ Csekey István: Liszt Ferenc származása és hazafisága. In: Budapesti Szemle 247. kötet, 720. sz. Budapest, 1937. 17–18.

³⁴ Frankenburg Adolf: Öszinte vallomások. Pest, 1861. 13–14.

³⁵ Koudela Géza: Liszt Ferenc. Budapest, 1936. 9.

Barabás György 2. úkapám 1811. június 2-án született Hegykőn. Az anyakönyv szerint június 3-án keresztelték meg a széplaki (ma Fertőszéplak) plébániatemplomban. A keresztelésben a György József nevet kapta. Szülei: *Barabás György 1.*, házasságlevele szerint „*Georgius Barabás Spanus Dominalis*”, azaz uradalmi ispán, aki a Széchenyiek hegykői majorságában volt alkalmazásban, édesanyja pedig *Nagy Anna Barbara*, *Nagy Mihály* széplaki oskolamester leánya. Keresztapja Horváth József peresztegi ispán, az apa házassági tanúja, keresztanyja Koszina Terézia, kikről nem tudunk bővebbet.

Három fiútestvéréről tudunk: *József Antal* 1813. április 14-én született Széplakon, de csak alig öt hónapot élt, még az év szeptember 3-án meghalt. György 1.-t feltehetően már 1812-ben átvezényelték egy másik Széchenyi-birtokra, a Sopron megyei Lövőre. Várandós felesége ekkor Fertőszéplakra költözött édesanyjához, így második fiuk ott született meg. Harmadik gyermekük, Barabás János 1814. március 15-én már Lövön született. *Barabás László* 1815-ben születhetett, valószínűleg szintén Lövön, a kőszegi bencés gimnázium évkönyvei szerint együtt járt testvéreivel. Húguk, *Barabás Anna* 1817 körül születhetett, házasságlevele szerint „*Hegykői születésű leány*”.

György életének számos mozzanatáról egy közeli község tanítójának, Szalay Józsefnek halotti beszédéből² szerezhetünk tudomást. Szalay 1866-tól 1908-ig volt Homok (ma Fertőhomok) község tanítója,³ így teljes közelből követhette idősebb pályatársa életét. Személyes hangú nekrológja a *Sopron* című folyóiratban nyomtatásban is megjelent. Szalay szerint Barabás „*gyermekkorát részint Lövön töltötte, hová később atyja költözött, részint Martonfán, hol atyja később a sitkei Felsőbüki Nagy Ferenc földbirtokosnál nyert számtartói állást*”.

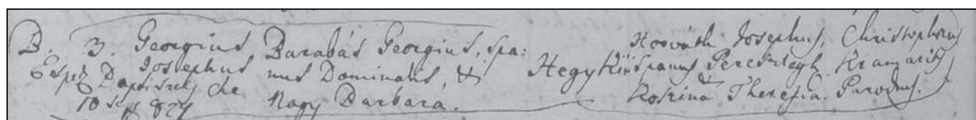
Az elemi ismereteket bizonyára a hegykői iskolában sajátította el. Szülei őt is a gazdasági pályára szánták. 1824-ben, 13 éves korában beírták a bencések kőszegi gimnáziumába.⁴ Érdemes egy pillantást vetnünk Barabás György anyakönyvi bejegyzésére, amelyben egy szokatlan jegyzetet találunk: nehezen értelmezhető szótöredékek alatt egy keltezéssel, „10 Sep 824”, ami nem lehet más, mint iskolai beíratásának dátuma, vagy a beíratáshoz szükséges anyakönyvi kivonat kiállításának a napja (1. kép).

¹ Barabás család: Családtörténet, kézirat. Benne: anyakönyvi adatok. Fertőszéplaki és Vasvári plébánia: Kereszteltek anyakönyve, Házasultak anyakönyve, Megholtak anyakönyve.

² *Szalay József*: Id. Barabás György, nekrológ. In: Sopron, IX. évf. 62. sz., 1879. 08. 05.

³ *Kelemen István*: Fertőhomok 1274–2001. Budapest, 2001. 190–191.

⁴ A kőszegi Bencés Gimnázium értesítői, Kőszeg.

1. kép. Barabás György keresztelési anyakönyvi kivonata

Szalay József ugyan azt írja, hogy „ő Sopronban, Kőszegen, Szombathelyen és Győrött végezte a *Gymnásium nyolc osztályát*”, de ebben tévedett, mert egyrészt a gimnázium abban az időben csak 4+2 osztályos volt, másrészt György nevét más városokban nem, csak a kőszegi bencések gimnáziumi értesítőiben sikerült megtalálnom, az 1825. és az 1830. évi füzetekben.

A korszak gimnáziumainak legfőbb feladata, az egyetemi, illetve az akadémiai továbbtanulásra való felkészítés mellett a hivatalnoki pályához szükséges ismeretek nyújtása volt.⁵ A magyar hivatalos közélet nyelve még mindig – bár egyre csökkenő mértékben – a latin volt. Ez határozta meg a gimnáziumi tananyagot: az innen kikerülő ifjoknak jól kellett beszélniük latinul. A közélet latinságán először az 1790–91. évi országgyűlés ütött rést, amelynek jegyzőkönyvét már két nyelven: latinul és magyarul vezették.

Érdekes módszerrel igyekeztek a gimnáziumok tanulóit a latin társalkodáshoz szoktatni.⁶ Az anyanyelven való beszéd tilos volt. A latin szóra való ügyelés eszköze egy számárfejet utánzó falap, a „*szignum*” (jel) volt. A tanár kijelölt egy „leselkedő” diákot, aki, mielőtt egy osztálytársa az anyanyelven szólalt meg, azonnal annak kezébe nyomta a szignumot, az pedig igyekezett mihamarább átadni ezt a nemkívánatos tárgyat valamelyik tetten ért társának. Büntetést csak az kapott, akinél aznap utoljára maradt a szignum.

Györgynek az akkori tanmenet szerint ki kellett járnia először a *Grammaticae* I–IV. osztályát, ez után kerülhetett a *Humanitatis* I., majd II. osztályába. Az 1825. évi iskolai értesítőből tudjuk, hogy akkor a *Grammaticae* II. osztályban az *eminentes*, kitűnő tanulók között szerepelt.⁷ Közben egy esztendő valamiért, talán betegség miatt kimaradt, mert csak 1830-ban találjuk a *Humanitatis Anno II.* osztályban. Úgy tűnik, itt már komolyabbak voltak a követelmények, ekkor a jelesek között találjuk azzal, hogy a *Religio*-ból, azaz vallástanból csak jeles osztályzatot érdemelt, de magyar nyelvből az osztályzata kitűnő. Ezzel az eredménnyel zárta gimnáziumi tanulmányait.

Öccsei is a kőszegi bencés gimnáziumba jártak, Lászlóval 1828-tól találkozunk először a *Grammaticae* I. osztályban. Sajnos édesapjuk nem sokáig élvezhette fia szép eredményét, 1833-ban 60 évesen elhunyt, hogy hol, nem ismeretes. Az édesapa halála után a családot az anyai nagyszülők vették gondjaikba. A nagyapa, Nagy Mihály, aki már 1786 óta volt a széplaki iskola „mestere”, vette gondjaiba. Gondoskodásából János 1833-tól sorban elvé-

⁵ Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*. Budapest, 1995. 312.

⁶ Uo.

⁷ A kőszegi Bencés Gimnázium értesítői, Kőszeg.

gezte az I–IV. osztályokat végig *Class 1.*, jeles osztályzattal, 1836-ban az utolsónál *aegrotat*, azaz „beteg” megjegyzéssel. László, miután a III. osztályt 1836-ban *Class 1.* osztályzattal végezte, „*Scholas deseruit*” – elhagyta az iskolát. A fiúk további sorsáról sajnos nem találtam adatokat. A rászakadt gondokkal nehezen birkózó 69 éves nagyapa nem győzte egyedül a tanítást, Györgyöt, az immár 22 éves ifjút maga mellé vette segédtanítónak.⁸ Megígértette vele, hogy haláláig mellette marad. Meg is maradt György és segített nagyapjának nem csak a tanításban, hanem a jegyzői és a kántori teendőkben is.

Az ugyancsak árván maradt, 16 éves Annát nagybátyja, *Nagy József*, aki akkor „Pordányi ispán” volt, vette gondjaiba.⁹ (Pordány feltehetően a mai Rábapordánnyal azonos). Négy év múlva, 1837. június 29-én Anna férjhez ment, vőlegénye *Fekete József*, „*Méltóságos Egyedi Gróff Festetics Sándor Ispánnya, Sajtos Káli születés.*” A vőlegény édesapja Fekete János, pordányi oskolamester, bizonyára Nagy Mihály jó ismerőse, anyja Gyömörei Éva. A házassági anyakönyv bejegyzése megerősíti, hogy a menyasszony (néhai) apja korábban gazdát váltott, végül „*sitkei Nagy Ferenc számtartója*” lett.

Tizenhárom esztendő telt el György segédtanítói működésével. Ezalatt feltehetően nagyapjától tanult meg zongorázni, valamint orgonálni, hogy a kántori teendőkben is segítségére lehessen. A zongorajátékban szépen haladt előre, a család szabad idejében, vagy ha vendég állt a házhoz, közkedvelt dallamokkal szórakoztatta a társaságot. Hogy műsor-számaint gyarapítsa, az innen-onnan kölcsönbe megszerzett kottákat szorgosan lemásolta magának. Egy ilyen gyűjteményét, amelyet 1840-ben, Télutó hava 17^{dikén} kezdett írni, címe: „*Különbféle Nóták zongorára...*”, az Országos Széchényi Könyvtár levéltára őrzi (2. kép).

A kottatár 150 számozott oldalt tartalmaz. A „Foglalat”-ban¹⁰ felsorolt darabok vegyes jellegűek. A sor „Lassú Magyar”-ral kezdődik, van köztük „Induló” (Czerny Károly), „Kesergő nóta” (Rózsavölgyi), „Menuetto” (Haydn), „Friss Magyar”, vagy „Andante” (Mozart). Véletlenszerű sorrendjük mutatja, hogy azokat György olyan rendben írta „öszve”, ahogy azokhoz hozzájutott.

Nagyapját 1844-ben súlyos csapás érte. Egy hideg téli napon, február 3-án 75 éves korában meghalt hűségese felesége, Bors Barbara.¹¹ Ettől kezdve egyre inkább úgy érezte, hogy ereje fogytán már nem tudja ellátni feladatait. Végül 1846-ban 82 éves korában lemondott állásáról. Ekkor György más pálya után nézett, mert eredetileg soha nem is gondolt arra, hogy tanító legyen.¹² Már-már biztos volt neki herceg Esterházy uradalmában egy állás, midőn a széplakiak fölkeresték és kérték: maradjon meg „mesteröknek”.

⁸ Szalay: Id. Barabás György i.m.

⁹ Barabás család: Családtörténet, kézirat.

¹⁰ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 70.

¹¹ Barabás család: Családtörténet, kézirat.

¹² Szalay József: Id. Barabás György, nekrológ. In: Sopron, IX. évf. 62. sz., 1879. 08. 05.

Foglatat.

Lova Magyar	29.	Canabile (Wanhal)	60.
Fris	3.	San Juan Men.	61.
Fisla sija Magyar	11.	Cadencia in D. (Wanhal)	62.
Szjo		Canabile	64.
Maglari (Kedves dozija)	6.	Allegro	
Alcihazy v v	8.	Melencio (Haydn)	65.
Fr. Magar	9.	Allegretto	
Magar (in Melobian)	10.	Andante (Mozart)	66.
v (Schubert)	12.	Andante (Haydn)	68.
Fr. Magar	13.	Magar (Czernak)	69.
Károlyi Rosa (Rosenitz)	14.	Fr. Magar	70.
Lova Magyar (Dobos)	15.	Maria (Haydn)	71.
v (Czernak)	16.	Magar (Haydn)	72.
v v (Rosenitz)	18.	Magar (Haydn)	74.
v v (Liszt)	20.	Magar (Haydn)	78.
Fr. Magar	21.	Magar (Haydn)	86.
v v	22.	Magar (Haydn)	88.
Sodulo (Czernak)	23.	Magar (Haydn)	90.
Werbung Keringot (Lanner)	26.	Magar (Haydn)	92.
Magar v	32.	Magar (Haydn)	100.
Magar	36.	Magar (Haydn)	110.
Károlyi Rosa (Lanner, Czernak)	37.	Magar (Haydn)	120.
Cadencia in C#	38.	Magar (Haydn)	130.
Wandlung		Magar (Haydn)	140.
Allegretto		Magar (Haydn)	150.
Polonaise	39.	Magar (Haydn)	160.
Allegretto		Magar (Haydn)	170.
Magar (Haydn)	52.	Magar (Haydn)	180.
Allegretto (Haydn)		Magar (Haydn)	190.
Cadencia in D#	53.	Magar (Haydn)	200.
Lova sija (Melobian)		Magar (Haydn)	210.
Allegretto	56.	Magar (Haydn)	220.
Cadencia in D# (Mel)	57.	Magar (Haydn)	230.
Wandlung (Haydn)	58.	Magar (Haydn)	240.
Mozart (Melobian)		Magar (Haydn)	250.
Cadencia in D#	60.	Magar (Haydn)	260.

2. kép. Különbféle Nóták Zongorára – Foglatat

A tanítói állás akkor még meglehetősen alacsony státusz volt, díjazása is igen csekély, de a széplaki állhatatos kérésére György, ki iskoláit kitűnően végezte, rendkívüli szám- és mértani ismeretekkel rendelkezett, 1846. április 26-án elfogadta az iskolamesteri állást és aláírta a községgel a tanítói szerződést.¹³ Érdemes idéznünk a szerződés bevezetését:

Mai alulírt napon s évben, ezen T[ekintetes] N[eme]s Sopron Megyébe keblezett Széplaki helység községe s Barabás György elemioskolatanító részéről következő egyezés köttetett:

- I. Miután helységünk elemioskola-mesteri, s a még eddig ehhez csatolt jegyzői hivatala – Nagy Mihál ur, 60 folyvásti évig volt mester éneklo s jegyzonk, öregség általi elgyengülésé következtében ebbeli hármás hivataláról önkényt lemondván – megüriült: jelen Gyűlé-sünk alkalmával Barabás Györgyöt, kit mint elemi oskolánk 13 éves segédtanítóját ez állomások betöltésére elég alkalmatosnak lenni ösmerünk s vele minden tekintetben meg-elégedve vagyunk: a N[agy] M[éltósá]gú M[agyar] K[irályi] helytartó tanácsnak a mult 1845dik évben 25224dik folyószám alatt kibocsátott Intézménye 61dik cikje értelmében, egy akarattal s lélekkel Mester s Jegyzonkké választottuk.

¹³ Egyezés Széplak község és Barabás György tanító között, 1846.

- II. Helységünk, részint az 1832. jan. 20^{án} néhai M[é]l[tósá]gos Juranics Antal Győri Megyés Püspök Ur által végbevitt hivatalos Egyházi s tanodai szemle 3. szakasza értelmében, részint az ebbe ugyan általában nem ígatott, de szokásos mester- s jegyző fizetést ad évenként Barabás Györgynek, u[gy] m[ínt]

A szerződésben ezután következett a járandóság megállapítása, ami egyben az elvégzendő feladatok felsorolását is tartalmazta:

A. Mesteri fizetés.

a) kész pénzben.

- 1) Az elemiskola-tanításért a helység közpénztárából Száz Forint, az az
100 f[orint] – kr[ajcár]
- 2) Ugynevezett lélekpénzkép(pén) a gazdák részéről ugyan azon pénztárból Hat forint, az az 6 f
Szinte e cím alatt minden házas és házatlan zsöllértől fejenként 15 kr., özvegytől 5 kr.
- 3) Az örök nyugalom helyérei kísérésért különbség nélkül 16 kr.
- 4) Egy egy énekes miséért 30 kr.
- 5) Házassághirdető levelkéért 7 kr. Esketéskor 7 kr.
- 6) Keresztelendők beírásáért 3 kr.

Jegyzés. A Fő M[é]l[tósá]gú Uraságtól készpénzben Húsz for[ínt] s egy megölkört¹⁴ szinte készpénzben Tizenöt for[ínt] összesen Harmincöt for[ínt] =

35 f

b) Gabona s kenyér.

Minden egy egész helyes gazda (melly nevezett alá jönnek nálunk a 6/8 és 7/8 os jobbágyok) fejenként fél pozs[onyi] mérő tiszta rozsot s egy egész úgynevezett harangozó kenyeret –, minden féltelkes pedig (hová a 3/8, 3½/8, s 4/8 osok számítanak) egy negyed pozs[onyi] mérő tiszta rozsot s fél kenyeret adni s helybe hordani tartozik.

1. Jegyzés. A főnérintett Egyházi Szemlének említett szakasza értelmében ad a Fő M[é]l[tósá]gú Uraság Négy és fél mérő tiszta búzát, és Nyolc mérő tiszta rozsot, természetben.

2. Jegyzés. Ostyasiütésért a Szentegyház részéről Egy pozs[onyi] mérő búza, vagy e helyett annak piaci ára készpénzben.

c) Bor.

Karácson s Húsvét ünnepeire külön külön egy pint ó bort ad a község. – Továbbá: minden helybeli s vidéki lakos, ki szőlőhegyünkben szőlőt bir, egy-egy szőlőtől egy ice mustot.

¹⁴ Vágósertés.

d) Szüleség.¹⁵

A helység réjtjéről járandó Három jó szekér széna és Egy szekér sarju. Ezenkívül a sírkerti fű használata.

e) Tüzelő.

Két öl jó tüzifa s kétszáz érdemes kéve nád.

f) Földek.

Az oskolaházhoz tartozik két szántóföld, mindenik 2½ mérős; ezeknek egyikét a helység az egész év folytában megkivántató munkálatokkal (kivéven a trágyázást és mag-adást) annak idejében ellátja. – Van az oskolához egy kert.

g) Legelő.

A mester marhái meghatározatlan számmal járhatnak a közlegelőre, míg illetősége az 1836diki VI. t[örvény] c[ikk] 3 szakasza értelmében ki nem hasítatik.

h) Hús, só, és gyertya.

A Fő M[é]l[tósá]gú Uraság részéről jár 50 font marhahús, vagy ennek készpénzbeni megváltása, és 25 font konyhasó természetben.

A Szentegyház részéről Adventre 1 font öntött faggyú gyertya, vagy helyette készpénz.

B. Jegyzői fizetés.

Készpénzben.

- 1) E cím alatt a számadások elkészítése s leírásáért a község pénztárából Tizenhat forint.
- 2) Járulék név alatt, minden Böcsü-, végintézeti-, egyezkedési-, házasság- szerződési-, kereseti-, adásvevési-, adós- s zálog- stb. efféle levelek s irományok készítéséért a szokott taksa; a község érdekében munkálatok s fáradozásokért napibér fejében a meghatározott illetmények. Egy nagyobb kérelem levélért 30 kr. kisebbért 20 kr.

Jegyzés. A vásárookra hajtandó marhákról irt egészség-uti-levelke ingyen irandó.

Így hát Barabás György lett a széplaki iskolamester, nagyapja, az öreg tanító pedig éppen csak megérte a szerződés aláírását, 1846. május 7-én meghalt.¹⁶ A plébánost megrendítette a szinte halálig tartó szolgálat, az anyakönyv margóján megjegyezte: „Széplakon mint tanító mester és jegyző folytonosan 60 egész évig szolgált”.

A szabályoknak megfelelően György Érsekújvárott hamarosan megszerezte a tanítói oklevelet,¹⁷ később, 1858-ban pedig póttanfolyamon vett részt.

¹⁵ Takarmány.

¹⁶ Barabás család: Családtörténet, kézirat.

¹⁷ Szalay: Id. Barabás György, i.m.

Nagyapja halála után a 36 éves Barabás György hamarosan megnősült, feleségül vette az 1826-ban (?) Dénesfán született *Rátkovits Katalint*.¹⁸ A házasság pontos időpontját nem ismerjük, de az első gyermek, *Barabás György* 3. születésének időpontjából (1848. augusztus 30.) úgy becsülhetjük, hogy 1847-ben jöhetett létre. A menyasszony édesapja Rátkovits Mihály molnármester a dénesfai Cziráky-birtok mára már lebontott malmában dolgozott, anyja Nagy Anna. A szülőkről pillanatnyilag nem tudunk többet.

Az ifjú pár Széplak 4. sz. házában (talán a nagyszülői ház?) kezdte meg közös életét,¹⁹ az 1861-ben született Ágnes keresztlevelében pedig lakóhelyként már a 39. sz. ház van föltüntetve. Barabás Györgyéknek Széplakon összesen kilenc gyermekük született, két fiú és hét leány.

A gyermekek:

<i>Barabás György István</i> 3.	*1848. augusztus 30., későbbi sárvári főtanító
<i>Barabás Julianna</i>	*1849. december 11.
<i>Barabás Katalin</i>	*1851. március 18., későbbi Lakatos Györgyné
<i>Barabás Eleonóra</i>	*1853. április 10., későbbi Ágh Györgyné
<i>Barabás István</i>	*1855. augusztus 18., későbbi vasvári igazgató-tanító
<i>Barabás Cecília</i>	*1857. április 10., későbbi Tóth Nándorné; † 1930. január
<i>Barabás Franciska</i>	*1858. szeptember 23.,
<i>Barabás Ágnes</i>	*1861. március 30., későbbi Kondics Sándorné
<i>Barabás Mária</i>	*1865. szeptember 13.; † 1869. október 24-én 4 évesen.

Fiait György a magáéhoz hasonlóan tanítói pályára szánta. *Barabás György* 3., az idősebb fiú a hat gimnáziumi osztály elvégzése után a Soproni Kir. Kath. Tanítóképzőben 1866-ban megszerezte a magyar és német tannyelvre képesítő tanítói oklevelet.²⁰ 1868-ban az akkor Sopron megyei Bőbe, majd fél év múlva Ivánba került segédtanítónak. Ezután néhány átmeneti állás következett, és végül Sárvárott telepedett le, ahol a népiskola főtanítója, majd igazgatója lett.²¹

A fiatalabb fiú, *Barabás István* a tanítói lakban szívtta magába a műveltség és a zenei ismeretek alapjait, már 8 éves korában jól orgonált, zongorázott és jártas volt az összhangzattanban.²² 1865-ben Sopronba került gimnáziumba, majd ennek végzetével a Somogycsurgói Tanítóképző Intézetbe, ahol 1874-ben szerzett tanítói oklevelet.²³ Ő a Vas megyei Vasvár iskolájába került tanítónak, aminek ugyancsak igazgatójaként fejezte be pályafutását.

¹⁸ Barabás család: Családtörténet, kézirat.

¹⁹ Barabás család: Családtörténet, kézirat.

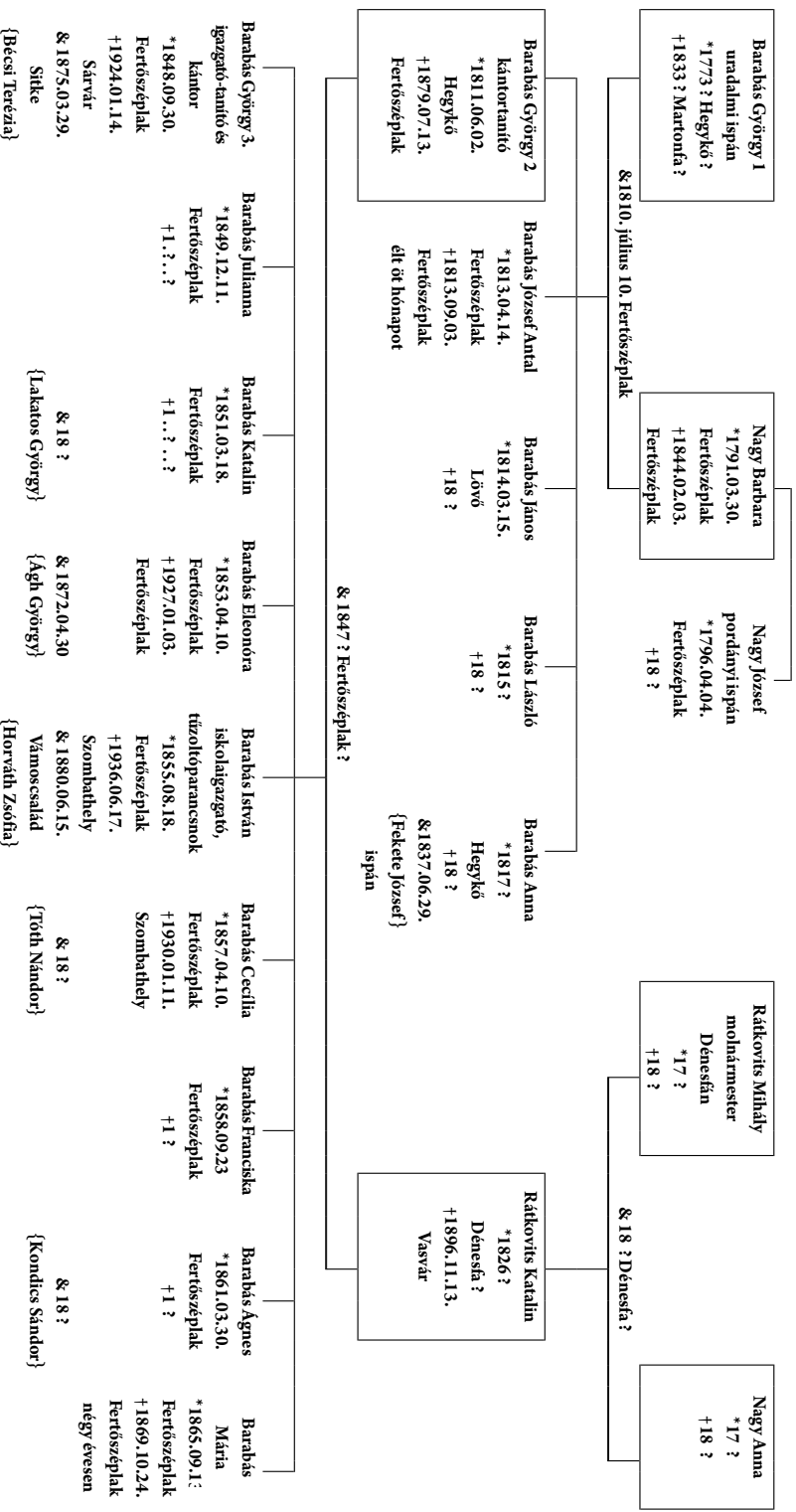
²⁰ Barabás György 3 tanítói oklevele. Sopron, 1866. júl. 19.

²¹ Bertalan Vince: Barabás György életrajza. Eger, 1916.

²² Szakály János: Barabás István emlékezete (1855–1936). In: Vasi Szemle 28 (1974/2).

²³ Barabás István tanítói oklevele. Csurgó, 1874.

Barabás György 2. családja

& – házasság; {házastárs}

Tanító képezési Bizonyítvány.
Lehrprüparanden-Zeugniß.

i születési
gebürtig

Barabás György von Huplak in Ungarn
 vallásu éves, az 18. és 18. években a tanító képezési két évi tan-
 teri képzésben részt vevő, 19. Jahre alt, hat in den Jahren 1861 und 1862 dem zweijährigen
 folyamot a képezésben végezván, következő bizonyít-
 ványt nyert:

und folgendes Zeugniß erhalten:
 Erkölcsi viselete a fegyelmi szabályokkal megegyezett.
 Das sittliche Betragen war den disciplinär Vorschriften vollkommen gemäß.
 Tanoda látogatása. Der Schulbesuch vollkommen gemäß.
 Alkalmazása. Die Verwendung vollkommen gemäß.
 A gyermekekkel bánásmódja. Das Benehmen gegen die Schulkinder vollkommen
 Kiejtése. Die Aussprüche vollkommen
 Előadása. Der Vortrag vollkommen

A tantárgyakban előmenetele. Leistungen in den Lehrgegenständen.	Sorozata. — Classification. A tantárgyaknak ismeretéből. Ueber die Kenntniß der Lehrgegenstände.
A vallásból. In der Religionlehre.	sehr gut
A nevelés- és tanítástól. In der Erziehung- und Unterrichtslehre.	sehr gut
A tankönyvek kezeléséből. In der Behandlung der Schulbücher.	gut
A tannyelvűből a pedig: (Nus der Unterrichtssprache u. s.)	sehr gut
a) az olvasásból. Im Lesen.	sehr gut
b) a nyelvtanból. In der Sprachlehre.	gut
c) a helyesírásból. In der Rechtschreibung.	gut
d) az írásbeli dolgozatokból. In den schriftlichen Aufsatzen.	gut
A mint második tannyelvűből.	sehr gut
Nus der als zweiten Lehrsprache.	gut
A nyelvből. Aus der Sprache.	sehr gut
Számítástól. Im Rechnen.	sehr gut
Szép- és kézzel írásból. Im Schön- und Fertigschreiben.	sehr gut
Rajz- és mértanból. Im Zeichnen und in der Geometrie.	gut
Éneklésből. Im Gesange.	gut
Organlásból. Im Orgelspiel.	sehr gut
Gazdaságtanból. In der Landwirtschaftskunde.	sehr gut
Női kézműviseletről. In den weiblichen Handarbeiten.	gut

Ennélfogva a fentebbit tannyelvű elemi tanodákban tanítósdgra
 Derjelbe kann benutz als Lehrer an Schulen mit Unterrichtssprache
 képesítettnek találtaik. Kelt 18. napján.
 Begeben in am des Monats 1866

3. kép. Barabás György 3. kétnyelvű tanítói oklevele

Barabás György 2. leányairól ismereteink csak hézagosak. Három leányának, Katalin, Cecília és Ágnes férjei nevét Horváth Zsófia, Barabás Istvánné 1928. július 13-án kelt gyászjelentéséből ismerjük,²⁴ ahol asszonynevükön szerepelnek, mint sógornők. Julianna és Franciska ekkor feltehetően már nem volt életben, mert nem szerepelnek a gyászolók között. Mária korai halálát a keresztlevél megjegyzés rovatába jegyezték be.²⁵ Eleonóra 1872. április 30-án házasságra lépett Ágh Györggyel. Ebből a házasságból származott a Dongó család. Ágnes Kondics Sándorral kötött házasságának részleteit nem ismerjük. Az ő Mária Magdolna nevű leánya 1930. március 30-án, 52 évesen Nagytétényben kötött házasságot Hupka Péterrel.

²⁴ Barabás Istvánné szül. Horváth Zsófia gyászjelentése. Szombathely, 1928. július 13.

²⁵ Barabás család: Családtörténet, kézirat.

Az ifjú pár első éveit érintette a szabadságharc kitörése. György a családi hagyományok szerint²⁶ önként csatlakozott a hazáért küzdő honvédsereghez és 1849-ben honvédtisztként tért haza. Unokája, Barabás János erről a következőképp írt egy levelében: „*Most jut eszembe, hogy nagyapám 1848–49-ben nagy szerepet vitt a szabadságharcban, melynek leverése (Világos) után 2 évig a Hanságban bujdosott. Mint honvédfőhadnagy szerelt le. Bujdosása alatt a szegény, nélkülözést szenvedő nép gondoskodott róla és családjáról.*”²⁷

Nagy Mihály tanítóságának hat évtizede alatt a tanítást államilag a Mária Terézia által 1777 nyarán jóváhagyott és közzétett latin nyelvű „*Ratio Educationis*” (Oktatási Rendszer), a magyarországi állami tanügyigazgatás első, országosan rendelkező terjedelmes dokumentuma, valamint az ezt kiegészítő, a hazai közoktatásügy korszerűsítése érdekében 1806-ban kiadott második *Ratio Educationis*, az új *Nevelési-Oktatási Rendszer* szabályozta²⁸. A második *Ratio* magáévá tette azt a gondolatot, hogy *a magyar nyelv nem egy a többi nyelv között, hanem kiemelt jelentősége van!* Ezzel a magyar polgári fejlődést is szolgálta a rendelkezés.

A falusi kisiskolák életében meghatározó szerepet játszottak az egyházak. Mind a katolikus, mind a protestáns egyházak törekedtek arra, hogy minden faluban – a templom mellett – iskola is működjön. A tanító közvetlen felettese a falu lelkésze volt, a község által biztosított fő járandósága a telekhasználat volt, ezt egészítették ki a lakosság különféle, főként természetbeni juttatásai.

1845-ben, egy évvel azelőtt, hogy Barabás György aláírta a tanítói szerződést, jelent meg a Helytartótanács rendelete, melynek címe: „*Magyarország elemi tanodáinak szabályai*”. Ez a szabályzat két tagozatra bontotta az elemi iskolát. A rendelet egyúttal 6–12 éves korig minden gyermek számára kötelezővé tette az alsó elemi két osztályának elvégzését. Ennek elmulasztása esetén a szülők pénzbüntetését helyezte kilátásba. Dél előtt három, délután két óra megtartását írták elő. Az alsó elemi két évfolyamának tananyaga mindenki számára azonos volt. A képzés anyanyelven folyt, a nemzetiségek lakta területeken a magyart is tanították. A felső elemi iskola háromosztályos volt. Latint csak a gimnáziumba készülőeknek tanítottak, a harmadik osztályban.

Tanítónak és segédtanítónak csak az nevezhették ki, aki elvégezte a tanítóképzőt. A tanítók 30 év szolgálat után lettek nyugdíjra jogosultak. Az első önálló, több évfolyamos magyar katolikus tanítóképző intézet 1828-ban nyílt meg Egerben. A jelölteket gimnáziumi végzettséggel vették fel, a felvételi vizsgán a testi alkalmasságot és a beszédképességet vizsgálták. A két esztendeig tartó tanulmányok során az elemi iskolai tantárgyakat dolgozták fel, tanítás- és neveléstant tanultak, valamint alapos zenei képzésben részesültek. 1840-ben királyi rendeletre öt hasonló tanítóképzőt szerveztek Pesten, Szegeden, Miskolcon, Érsekújváron és Nagykanizsán. Barabás György – mint láttuk – az érsekújvári intézetben szerezte meg tanítói oklevelét.

²⁶ Szakály: Barabás István emlékezete i.m.

²⁷ Barabás János levele Barabás György 4.-hez (1958).

²⁸ Pukánszky – Németh: Neveléstörténet i.m. 267, 268, 309, 310.

Széplakon az 1846/47-es tanévben Barabás György megkezdte a tanítást. A széplaki egyházkerület alsó elemi római katolikus tanodáiról szóló ún. általános felügyelői értesítésnek köszönhetően a részletes heti órabeosztást is ismerjük, ami a következőképpen alakult: keresztény hitvallás az Evangélium magyarázatával, valamint a szentírás és erkölcsi elbeszélések oktatása a vallástanító által heti 4 órában, betűismertetés 4 órában, olvasás 6 órában, helyesírás és „földírás” (földrajz) 2 órában, számtan 3 órában, természettan és leírás 1 órában, szépírás, „mondolva írás” (diktálás) a hon jelesebb történeteivel és írásbeli feladatokkal egybekapcsolva 3 órában, egyházi énekek 2, ministratio 1, végül imádkozás és egyéb intézkedések 2 órában. A hitoktatást a plébános végezte. A heti óraszám összesen 28 órát tett ki. A felügyelők kiemelték, hogy Széplakon minden gyermek el volt látva tan könyvvel.²⁹

A felügyelői jelentésből azt is megtudjuk,³⁰ hogy a megelőző évben a 136 tanköteles gyermekből (70 fiú, 66 leány) 98-an látogatták az iskolát, a következő 46/47-es esztendőben a 138 tankötelesből (71 fiú és 67 leány) 136-an (69 fiú és 67 leány)! A javulásban nyilvánvaló része volt a lelkes ifjú tanítónak. Nehéz ma elképzelni, hogy egy általában nem túl tágas falusi iskolában a tanító hogyan boldogult egymaga a száznál több nebulóval. 1868-ban Eötvös József népiskolai törvénye szabályozta, hogy „egy tanító 80 növendéknél többet nem taníthat”. A nagy létszám azért faluhelyen nem volt mindig állandó, különösen a mezei munkák miatt sokszor nem engedték iskolába a gyermekeket. Egy 1848-ból származó széplaki jelentés arról számol be, hogy az iskola látogatottsága télen 142 gyermek (74 fiú, 68 leány), míg nyáron 34! (14 fiú és 20 leány). 1879-ben egy alispáni jelentés panasolja a sok hiányzást az iskolákból, az okokat sorolva elmondja: „a növendékek többsége betegség, a rossz időjárás, főleg azonban a ruházatlanság miatt nem jelenik meg az iskolában”.³¹

1848 márciusának eszméi a közoktatás területén is jelentős fejlesztések kidolgozásához vezettek. Ezeket Eötvös József a népoktatásról szóló törvényjavaslatában foglalta össze. Ebben előírta azt is, hogy az iskolák fenntartása állami adókból történjék, a magyar nyelvet pedig minden iskolában tanítani kell. Eötvös eszméi egyelőre nem mehettek át a gyakorlatba, csak a kiegyezés után, második minisztersége alkalmával valósíthatta meg azokat.³²

Az új tanító a Nagy Mihálytól örökölt iskolában kezdte meg a tanítást. Úgy tűnik, az épület néhány év alatt meglehetősen leromlott, meg talán a község is belátta, hogy hogyan szorongott a 142 gyermek az egyetlen teremben. Az 1832. évi püspöki vizitáció adata szerint az iskolát 1827-ben emelték.³³ 1854-ben új iskola épült, vagy legalábbis átépítették a

²⁹ Kelemen István: A széplaki esperesi kerület tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében. In: Soproni Szemle 59. (2005), 285–305, 291.

³⁰ Uo. 289.

³¹ Simkovics Gyula: Köznevelés Sopron megyében a XIX. század végén. In: Soproni Szemle 17. (1963/4) 358. Kelemen: A széplaki esperesi kerület i.m. 288.

³² Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: Neveléstörténet. Budapest, 2005. 302.

³³ Kelemen: A széplaki esperesi kerület i.m. 288.

régit. Erről közvetlen írott bizonyítékunk nincsen, de az 1873. évi tanügyi szemle jelentésének „Mikor építtetett az iskola” rovatában az 1854-es esztendő olvasható.³⁴

Barabás György a nagyapja által beléoltott elhivatottsággal megküzdött a nehézségekkel. Szalay József búcsúztató beszédében így festette le Barabás György tanítói működését:³⁵ „Iskolájában már 25 évvel ezelőtt [1854-ben] volt számoló-gép tölgykubacsokból, melyeket maga szedett az erdőn. Midőn az új mérték ismertetése végett tanfelügyelőnk n[eme]s Ballagi Károly úr Fertő-szent-Miklósra tanító gyűlésre jött s még az iskoláknak új mérték-eszközeik nem voltak, Barabás nagy megleptünkre zsebeiből szedegette elő kérekpapírból készült mértékmintáit. – Volt neki iskolájában egy papír földgömbje, igen sok táblája s térképe, – és mind ezek saját készítményei.³⁶ A gyermekeknek maga készített írkatát, maga kötötte be könyveiket, tintát maga főzött az iskolának. – Egész műhely volt az ő egyik szobája, melyben tarka vegyületet képeztek: a (derék) pipa, a papírból készült kis gitár (gyermekei ezen tanultak); a papírrámás borotválkozó tükör; saját készítményű kétkaru mérleg, melyhez a súlyok márványkő-darabok voltak; a sok megmetszett író ludtoll; a nagy fekete tábla, melyre hirtelen jött eszméit szokta feljegyezni; egy nagy táblázat a falon: a nap delelése az egész évre kidolgozva; egy pontosan járó u.n. paraszt óra, melyen egy kalapács függ sulynehezítőül stb.” Tegyük még hozzá, hogy Barabás németül és latinul is beszélt!³⁷

„Munkának volt ő embere egész életén át; de annyira feltalálta életvilágát saját magában és környezetében, hogy ténykedésének igen kevés kihatása volt. Ő magának élt és családjának s a községnek. Mint jegyzőt szélesebb körben ismerték, s egész fiskálisa volt a népnek. Különböleg megelégedett, föltűnni soha sem vágyó, szerény s mindig kedélyes ember volt. Keveset beszélt, de többnyire humorral és éllel. – Fiatal korában egy felhő elé való harangozás alkalmával villámütést kapott, mely a beszélő tehetségétől két hónapra megfosztotta. Midőn először újra megszólamlott, barátja Fábíán így szól hozzá: „Csakhogy kinyílt a torkod, Gyuri! Ugye féltél, hogy többé nem tudsz kántorizálni? – „Attól nem – felele ő – hanem attól félttem, hogy többé nem tudok – inni!”³⁸

Barabás György kitűnő zenei tehetség volt. Célul tűzte ki a zenetanulást és ezen a téren oly sokra vitte, hogy a környék őt legjobb orgonistájának és legjobb zongoristájának ismerte el.³⁹ Nemcsak a játékban volt kiváló orgonista, fiai számára német források és saját tanulmányai alapján „Generalbass” címmel jeles orgona-technikai művet is írt. A gitár és hegedű szintén jól kezelt hangszerei voltak. Egy ideig családunk birtokában volt „Neueste Guitarren & Violin Schule” kottája (Leipzig, bei E. Schäfer) saját kézírású címkével

³⁴ Évi jelentés a sopronmegyei iskolatanács 1873-ik évi működéséről. Sopron, 1874. 14.

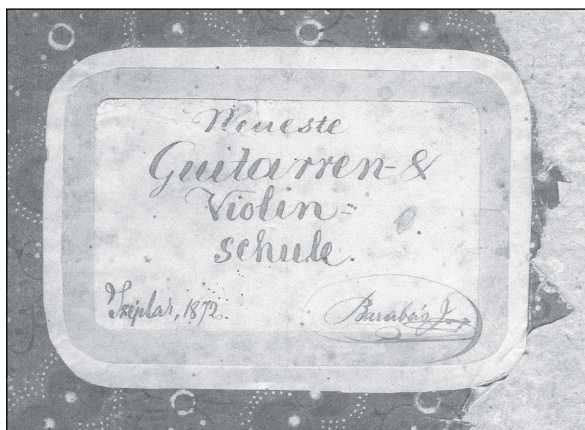
³⁵ Szalay: Id. Barabás György i.m.

³⁶ Hasonló földgömböt hazánkban első ízben a XVIII. század harmadik negyedében készített Szablik István kegyesrendi tanár, a debreceni tógátus diákok első föld- és éggömbjei pedig 1803-ban készültek el. Szakály: Barabás István emlékezete i.m. 276.

³⁷ Kelemen: A széplaki esperesi kerület i.m. 293.

³⁸ Szalay: Id. Barabás György i.m.

³⁹ Uo.

4. kép. A „Neueste Guitarren & Violin Schule” kotta saját kézírású címkéje.

1872-ből, amiből hegedülni és gitározni tanult. Jó barátságba keveredett a gyermekeit keresztelő plébánossal, Fábíán Istvánnal. Együtt magyarra fordították a latin Vesperás egyházi énekeket, és ezekhez a zenét Barabás György szerkesztette.⁴⁰

Fábíán István két évvel volt idősebb Barabásnál, 1838-ban került Széplakra mint káplán. Ekkor Eszterházán hg. Esterházy Miklós volt a ház ura. Felesége, a jeles műveltségű Jersey Sára angol úrhölgy, aki nyelvek ismeretében is kitűnő volt, új hazája nyelvét is sajátjává akarván tenni, Fábíánt hívta meg vezetőjéül a tanulásban, mikor nyaranta Széplakon tartózkodott.⁴¹ Utóbb (1847) már mint széplaki plébánost, a kis hercegek nevelőjéül is őt kérték föl. A tanítás franciául folyt. Fábíán István később győri kanonok és az MTA levelező tagja lett.

Ilyen kiváló barát oldalán Barabás György olyan magas fokon művelte a francia nyelvet, hogy 1847-ben «egy terjedelmes munkát is készített sajtó alá „*Franczia szónyomozástan*” címen, mely előbb Pozsonyban, majd Ballagi Károly úr ó nagysága közbenjárása által szakférfiakkal megbíráltatott; de bár a bírálat igen kedvező volt, a mű kiadó hiányában nem jelent meg».⁴² Tegyük hozzá, bár a könyv már sajtó alatt volt, ebben a forradalmi események is szerepet játszhattak.⁴³ Fennmaradt azonban néhány kézíratos műve, mint a „*Barabás György mester Széplakon 1842 március 26-án: Hasznos Franczia Mondatok*” c. zsebméretű, 73 oldalas, igen sűrű sorokkal teleírt füzete, vagy az ugyancsak 1842. évi keltezésű „*Dictionnaire portatif francais-hongrois A-E*” című, 90 oldalas, igen sűrűn teleírt kéziszótára. Ma mindkettő az Országos Széchényi Könyvtárban található.⁴⁴ Nem tudjuk,

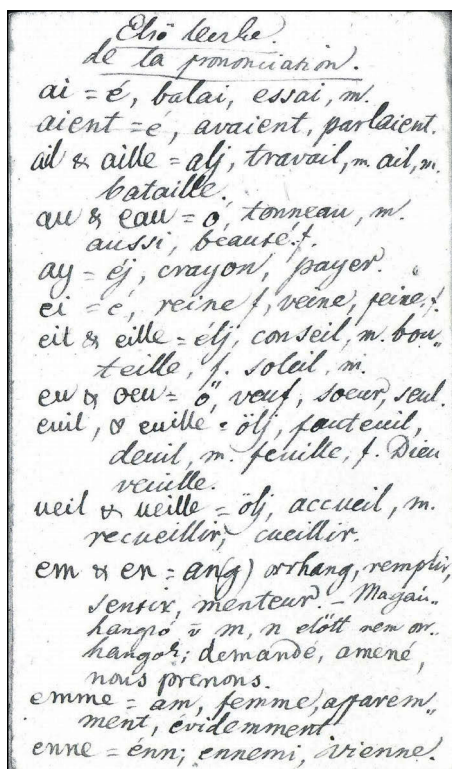
⁴⁰ Barabás család: Családtörténet, kézirat.

⁴¹ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IV. kötet. Budapest, 1891. 538.

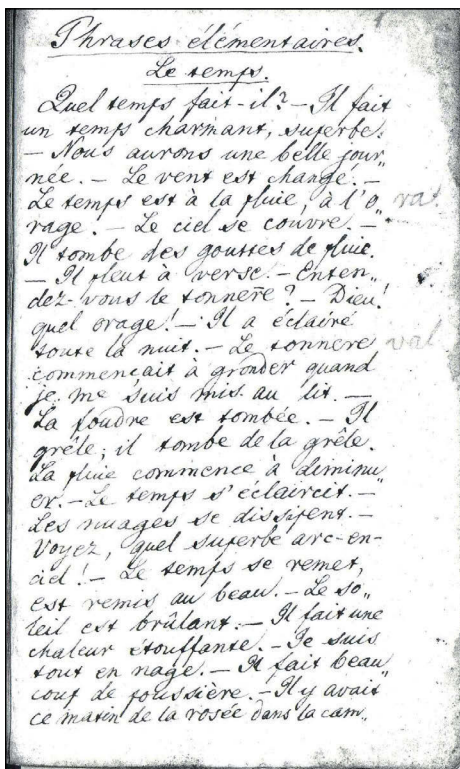
⁴² Szalay: Id. Barabás György i.m.; Szinnyei: Magyar írók i.m. 538.

⁴³ László Ernő: Még egy kommentár az 1873-as széplaki iskolaügyhöz. In: Soproni Szemle 18. (1964/4) 84.

⁴⁴ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 70.

5. kép. Hasznos Francia Mondatok.
Első lecke

6. kép. Hasznos Francia Mondatok. Phrases
élémentaires

mikor kezdte a szótárírást, valószínűsítem, hogy a kottákhoz hasonlóan a nagypja melletti segédtanítói időszakban, még legény korában. Az E betűig jutott vele.

Ahogy az évek teltek, azért a sok vesződés megviselte, szeretett volna maga mellé segítséget kapni, de kérését nem hallgatták meg. A község elöljárósága már nem az a régi volt, amely egekig magasztalta a szerződés megkötésekor. A helyzet nem volt egyedi, mint azt a Sopron megyei iskolatanácsnak az 1873. évről szóló jelentése is panaszolja: „[...] szaporodó iskoláinkkal éppen nincs arányban tanerőink összege, mert évről évre több iskola marad tanító nélkül. S e jelenség az, ami figyelmünk méltó tárgyát kell képezze, hacsak azon eshetőségnek nem akarjuk kitenni fejlődésnek indult népnevelésünket, hogy tanerők hiánya miatt ismét vissza-vetessék az. A tanférfiak kevesbülésének okául általában a tanítók nyomorult anyagi helyzetét s elhagyatott társadalmi állását jelzik minden oldalról; azért e tekintetben sürgős és komoly feladat várokozik a társadalomra.”⁴⁵

⁴⁵ Évi jelentés a sopronmegyei iskolatanács 1873-ik évi működéséről. Sopron, 1874. 4.

Fiai szomorúan, de tehetetlenül tapasztalták az otthoni állapotokat. György 3., a sárvári kántortanító elhatározta, hogy a közönség elé tárja az áldatlan helyzetet. 1873. szeptember 29-én a *Sopron* című „Társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi közlöny” hasábjain „Sárvári” – könnyen felismerhető – álnéven tárta a világ elé panaszait, szemléletesen leírva az iskolaépület és a tanítói lakás rozzant állapotát, ahol az öreg tanító már jó 40 éve igyekszik egymaga oktatni a mintegy 170 tanköteles gyermeket és amellet orgonálni, temetni, harangozni stb. Mikor pedig megelégtelve keserves helyzetét felszólította a község lakosságát, hogy fogadjanak mellé segédtanítót, a bölcs elöljárók azt mondták: „*Inkább nem kell tanító, mintsem ők pénzt adjanak tartására!*”⁴⁶

Nézzük meg a cikkben leírtakat az iskolatanács már idézett, ugyanezen évi jelentésének számai tükrében. A részletes táblázat szerint⁴⁷: „Milyen karban van az iskola épület”: rossz! Tanító: 1, segédtanító nincs! 153 fő 6–12 éves és 50 fő 12–15 éves, összesen 203 tankötelesből „A mindennapi iskolába jár”: 143. „Szerelvényeket illetőleg van”: fali olvasótábla 1, földgömb 1, Magyarország fali térkép 1, „természetrizai ábrák” 1, számológép 1. iskolai könyvtár nincs. Ezek az adatok híven alá támasztják a cikk írója által festett képet.

A soproni és környékbeli olvasók – a cikk bevezető soraiban található utalások nyomán – könnyen kideríthették, hogy Fertőszéplak községről van szó és, bár először egy goromba cikkel válaszoltak, György 3. végül elérte a célját. A goromba válaszoló cikkének végén kiderül, hogy hatásos volt a nyilvános kritika és fogadtak apja mellé segédtanítót.⁴⁸

Ha az 1873. évi felülvizsgálatkor a jelentés az iskolaépület állapotát rossznak találta,⁴⁹ ez úgy tűnik, megmozdította a község elöljáróit ennek jobbítása irányában is. Legalábbis ez tűnik ki Barabás Györgynek egy 1876-ban fiához Sárvárra írott leveléből, amelyben a tatározásról már mint elhatározott tényről ír, ő maga pedig valami anyagi segítség ügyében szorgoskodik, akár a királyhoz is elmenne. A plébánosról írott nem valami hízelgő sorok arról tanúskodnak, hogy már rég nem Fábíán István az egyházi főnöke, barátját előbb Süttörrre helyezték, 1869-ben pedig már Győrben székesegyházi kanonok.⁵⁰

A levél:⁵¹ „*Kedves fiunk Gyuri! Egészségesek vagyunk, s ezt kívánjuk Nektek is mindnyájatoknak! [...] Iskola-épületünk tatározásába legközelebb hozzá fognak; de előbb egy kis segítyezést várnak. – Ürményi Miksa hongyűlési követünk a napokban hon levén, a nála e végre jelentkezett bírónak megígérte, hogy Pesten a nemzeti szállodában keresse föl, de költség kimélés tekintetéből csak önmaga a bíró – vagy csak ha más, de egyetlen személy menjen, a kit ő ott élelmezéssel ellátand. Hanem, a mint a bíró mondja, a pap is elakar vele utazni. Hadd menjen! – Én készítettem az Ürményinek a folyamodást, aztán az ifju Herceg Eszterházynak,*

⁴⁶ *Kelényi Ferenc*: Fertőszéplaki iskolaügy 1873-ban. In: *Soproni Szemle* 17. (1963/2) 74.

⁴⁷ Évi jelentés a sopronmegyei iskolatanács 1873-ik évi működéséről. *Sopron*, 1874. 14–15.

⁴⁸ *Kelényi Ferenc*: i.m. 75.

⁴⁹ Évi jelentés a sopronmegyei iskolatanács 1873-ik évi működéséről. *Sopron*, 1874. 14.

⁵⁰ *Szinnyei*: Magyar írók i.m. Fábíán István

⁵¹ Barabás György levele fiának ifj. Barabás Györgynek, Széplak, 1876. május 5-én.

ki, mint megyei főispán Sopronban lakik; épen ma viszi neki a bíró a folyamodást; aztán király ő fölsége részére is egyet, mely még itthon van, s akkor akarja a bíró ő fölségének átnyújtani, ha az is Pesten lesz, a mit a hirdapokból tudhatunk meg. – A pap is készített egy egész iven kérvényt, mely az egész ivnek mind a 4 oldalát egészen igénybe vette, úgy, hogy az aláírásnak alig maradt egy kis hely; egyébkint ez a papi irat a bírónak sőt a többi előjárónak semmiképp sem tetszik (curiosum-kép segédemmel szóról szóra lemásoltattam) s nem is akarják az illető helyre azt fölterjeszteni, nem csak azért, hogy a halvány tintával irt igen hosszadalmas – majdnem olvashatlan betűkkel irt kérvény igen sok dicsérő, s a dolog lényegéhez nem tartozó magasztalásokat tartalmaz, hanem egyéb okokból sem; mert – mondja valaki – hogy a paraszt nem bir kombinálni, s a fogadtatást illetőleg megruminálni [megemészteni], kivált a kik már hozzászoktak az én rövides, de mégis kimerítő conceptusomhoz. – Aztán a pap a győri püspökhöz is irt s el is küldött egy maga fabrikálta esedezést, mely a bíró mondása szerint – még hosszabb az elsőnél, minthogy az aláírásokat egy más mellékes iven kellett eszközölni. Szerettem volna látni!”

1876 májusában, mikor az előbbi levelet megírta, még magabiztosan mondja: egészségesek vagyunk. Alig egy-két esztendő a helyzetet alaposan megváltoztatta. Szalay József így emlékszik: „Öregségében testileg igen elgyöngült. Már ezelőtt tiz évvel oly lassan lépdegélt, hogy egy másfél éves gyermek vele birt volna tartani. Egyszer midőn a mezőre kisétált, így szól neki egy szintén öreg földmives: „Urambátyám, most már mégis lassan járunk!” „Annál tovább érünk” – szolt ő.⁵² 1878 decemberében ugyancsak Sárvárra írott levele már egy hosszabb idő óta kinzó betegségről számol be, melyben nem nagyon reméli a gyógyulást. A levél olvasásakor szinte látjuk a reményvesztett öreg tanítót amint belefáradva a 45 esztendei idegőrlő munkába írja levelét kimondatlanul is segélykérően Gyuri fiához.

Kedveseim! Egy kis időt veszek magamnak, hogy néhány soraimmal tudósítsalak benneket. Elsőben a jelenlegi testi állapotomról szólok. – A mint elsőben a pesti orvosságot – fejér mell-szirupom megkaptam, azonnal használatba vettem. Volt egy kis 3 deci literes igen erős palackka; íze a legédesebb méznél is édesebb. De a köhögést nem szüntette, hanem majd inkább szaporította annyira, hogy néha azt kellett volna hinnem, hogy egyszerre megfúladok, és pedig minden egy ízben jó sokáig tartva, míg a gunszisz, ragadós turha lassankint ki nem takarodott belőlem. Elhivattuk a Kékessy orvost, ki is az orvosságot nem ócsárolta, de nagy csuda erejűnek sem állította; azonban használhatóságát annyira-mennyire ajánlotta is. Legjobb tanácsa, amit adott, az volt, hogy az igen alkalmatlan köhögés és turhálás közben gyakrabban ujjam hegyét megnedvesítve, s apró tört sóba mártva nyelvemre alkalmazzam. Ezen eljárás egyszerre nagyon segített rajtam, mert a rút turha s egyéb nyálka szájamból könnyen kitakarodott. A mi egészségem eddigi általános folyamát illeti, azt kell megjegyeznem, hogy az általán véve szemlátomást javul, de oly mértékben, hogy hamaros helyre igazulását várni lehetne, alig képzelhetik. A lefolyt napokban – tán 6–7 nap egymás után oly vigasztaló javulásra fordulni látszott állapotom, miszerint e rövid idő alatt is teljes felgyógyulást lehetett volna várni, midőn egyszerre megállapodott a fordulat és se jobbra se balra nem változott. Ezen igen

⁵² Szalay: Id. Barabás György i.m.

lassú menetnek okát már a mellszörp-orvosságnak használati utasításainak leírt módjából lehet gyanítani, mely szerint annak kis adagonkinti fogyasztása is már sok időt vesz igénybe, - s mégis az mondatik hozzá, hogy a tökéletes javulást csak akkor lehet bizton tudni, ha belőle (a szirup-ból) több (3-4) üveg elfogyasztatik, a mi pedig sok időbe kerül – kivált ily hidegben, mint most van. – Dietetikám következő: reggel tejes kávé, délben s este kis leves és sok darakása cukorral s édes tejben főzve kell ennem. Hus, vagy gorombább féle étkeket nem tudnék lenyelni. S még is erősödésem gyarapodni látszik, mert ámbár eddig kezem s lábam használatával csak alig rendelkezhettem, most már meglehetősen tudok járni bot nélkül is, s remélem, hogy a bőjt dereka felé a templomot is látogathatom. – Még az is jó vigaszt nyújt, hogy a dohányzás jól ízlett; kivált szivarból, mely végre 2-ttős szivarokat használok. A drágább fajták jobbak, de jelen finandciális körülmények közt oekonomiai szempontból mellőzendők.⁵³

Hat hónap telt el reménykedve, hogy a szirupok majd csak megteszik hatásukat, de ez nem következett be. Barabás György 1879. július 13-án, 68 éves korában örökre lehunyta szemét. „A széplaki nép, mely benne nevelőjét és tanítóját veszté, bizonyítékát adta hártartalan ragaszkodásának és fájdalmanak, midőn a gyászszertartáson majdnem egytől egyig megjelent. A ravatalnál szünet nélkül ki-be járt a siránkozó nép, a temetésre még az aratók is hazajöttek a mezőről. Kartársai s barátai is nagy számmal gyülekeztek a koporsóhoz, melyet a meghaltnak özvegye két fia s leányai öntöztek könyeikkel, s midőn dalba fontuk érzeménycinket, szívünk mélyéből sóhajtottunk fel: „adjon neki örök nyugodalmat az Isten!”⁵⁴ A széplaki temetőben temették el anyai nagyapja sírja mellé.

Özvegyét a vasvári igazgató-tanító István fia vette magához, még 17 évvel élte túl szeretett férjét. Vasvárott halt meg 1896. november 13-án.

1929 júliusában egy levelezőlap⁵⁵ érkezett a következő címre:

„Nagyságos

Dr. Benda László úrnak

Mérnökgeologus

Elek

Aradmegye

Kedves Lacikám, ide zarándokoltam a Te dédapád és annak anyai nagyapja sírjához. Ma 50 éve hogy dédapádat itt eltemettük az ő anyai nagyapja mellé. Mindkettőnek sírköve áll még, persze kerítetlenül s a természet gondozására hagyva. De a természet szépen gondozza. Szép zöld pázsit van a sírokon.

Innét üdvözöl benneteket

Szerető nagyapád”

⁵³ Barabás György levele fiának ifj. Barabás Györgynek, Széplak, 1879. december 1-jén.

⁵⁴ Szalay: Id. Barabás György i.m.

⁵⁵ Barabás István levelezőlapja. Kelt Fertőszéplakon, 1929. július 13.

A szerető nagyapa, ki Széplakra zárandokolt, Barabás István. A képes levelezőlapon („Üdvözet Fertőszéplakról”) három képet látunk: Róm. kath. templom, „Hangya” fogy. Szövetkezet és a Róm. Kath. Iskola: nem sokat változhatott az 50 év alatt.

Hálás köszönetet kell mondanom unokatestvéreimnek, Barabás Zoltán és néhai Dietzel Péter uraknak, kiktől számos okmányt és adatot kaptam, Robotka Csabáné asszonynak irodalmi anyagok felkutatásában nyújtott segítségével, valamint Kelemen Istvánnak a kutatáshoz nyújtott értékes támogatásáért.

7. kép Üdvözet Fertőszéplakról

SOPRONI KÖNYVESPOLC

SEBŐK RICHÁRD

Kónya Péter – H. Németh István:
(szerk.): *Mestá na sneme. Városok
a diétán.* Prešov, 2016. 350 pp.

A kötet a 2015. december 8-án Sopronban, a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltára és a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete által szervezett tudományos konferencián elhangzott előadások egy részének írott változatát, valamint az Eperjesi Egyetem kutatóinak tanulmányait tartalmazza. A szerkesztők határozott szándéka volt, hogy a szlovák és a magyar történettudományi kutatások eredményeit minél szélesebb körben ismertessék meg az érdeklődőkkel, ezért könyvükben mind szlovák, mind pedig magyar nyelven olvasható az összesen hat tanulmány és az egy forrásismertetés, melyeket angol nyelvű absztrakt vezet be a szlovák nyelvű szöveg előtt.

A szabad királyi városok és a felekezeti problémájához sok új adalékkal szolgál H. Németh István munkája, mely szerint a 17. század második felében a Magyar Királyságban végbement közigazgatási, városigazgatási és pénzügyigazgatási változások a nemzetközi tendenciákkal esnek egybe.¹ A 17. század utolsó harmadában az egyházpolitikai ügyek a várospolitikát tekintve a legproblematisabb kérdések közé tartoztak és fordulópontot hoztak a városigazgatás terén. Ettől az időszaktól kezdve az állam folyamatos ellenőrzése alatt tartotta a szabad királyi városokat, azok belső önkormányzatát, a városi tanács összetételét és ezeken felül a városi gazdálkodást is befolyásolni akarta. Ezt szolgálta a választási biztosok kiküldésének rendszere. Sopronban azonban ragaszkodtak a felekezeti paritás elvéhez, így az 1681. évi diétára az evangélikus Johann Serpilus(-Quendel)-t, a magyar várospolitikai kiemelkedő alakját és korának kiváló jogászát, valamint a katolikus Bartók János bírót küldték követként, utóbbit 1681 júniusában bekövetkezett halála miatt az ugyancsak katolikus Horváth Miklós váltotta a tisztségben. Mivel Johann Serpilus követi naplójának az a része nem maradt ránk, amelyben a diéta eseményeit írta le, így H. Németh kénytelen volt helyette a bártfai követ naplóját felhasználni. Végző következtetésként arra jut, hogy a „vizsgált városi diétai követ naplójából [...] egyértelműen kitűnik, hogy jóllehet a hagyományos városi érdekek felbukkantak a városi követ tevékenységében, a városi érdekek azonban alárendelődtek a felekezeti érdekeknek. A bártfai követ naplójából azonban az is kiderült, hogy ezen az országgyűlésen a kiemelkedő képességű városi követegyeniségek (elsődlegesen az evangélikus érdekeket keményen képviselő Johann Serpilus) felértékelődtek a diétai tárgyalásokon, hiszen

¹ H. Németh István: *Városi érdekvédelem felekezeti köntösben – a soproni követek az 1681. évi országgyűlésen*, 53–91.

tevékenységüket nem csupán az eredendően gyenge politikai befolyással rendelkező negyedik rend, hanem a nemesség is támogatta.” (89. o.)

Annamária Kónyová szerint az „1681-es soproni országgyűlés legfontosabb törvencikkei kétség kívül azok voltak, amelyek a szabad királyi városokat és azok felekezeti fejlődését érintették: a 25. és a 26. cikkely.” (339. o.) Az idézetnek megfelelően alaposan ismerteti a törvencikkek megszületésének körülményeit a szlovák és a magyar nyelvű szakirodalom eredményeinek felhasználásával. A szerző kiemeli, hogy a protestáns történészek által „tragikus gyászévtizednek” nevezett időszak után a soproni vallási cikkek egy egész évszázadra meghatározták a protestáns felekezetek jogi helyzetét. Azonban sem a protestáns, sem pedig a katolikus felekezet nem tartotta elegendőnek és kielégítőnek az elért kompromisszumot. Kónyová forrásismertetésének a végén mindkét említett törvénycíket teljes terjedelmében, szó szerint idézi a *Corpus Juris Hungarici*-ből.²

Peter Kónya a hat felső-magyarországi szabad királyi város tevékenységét mutatja be az 1681. évi soproni és az 1707. évi ónodi országgyűlésen.³ Az előbbi diétára vonatkozóan a két eperjesi követ, Stössel Mihály és Weber Frigyes jelentését használta fel forrásként. A 65 oldal terjedelmű levéltári anyag nehezen olvasható és rosszul áttekinthető, sok javítással, áthúzással és ismétléssel tarkított. Kónya a fentiekből arra következtet, hogy a dokumentum egy, a diétai ülések alatt készített piszkozat, nem pedig egy hivatalos követjelentés. Az 1707-es, Kónya által „felkelő-országgyűlésnek”⁴ nevezett (116. o.) eseményhez a bártfai követek Thaly Kálmán által 1875-ben már publikált naplóját dolgozta fel. A forrásról kifejti, hogy feltételezett készítője – Péchy Ádám polgármester – az országos ügyekkel szemben jelentősen komolyabb figyelmet fordított a várost közvetlenül érintő problémákra.⁵

Nagy János a Sopron és Buda szabad királyi város által az 1708 és 1792 közötti diétákra delegált városi követek összehasonlító, prozopográfiai elemzését kínálja az olvasónak.⁶ Hipotézise szerint a két város követei egyre többször a nemesek közül kerültek ki, akik jogi végzettséggel rendelkeztek és a hivatalnoki pályát élethivatásként választották. A fentiek mellett pedig a házassági kapcsolataik és hivatali pályafutásuk alapján mind a városi, mind pedig a megyei társadalomhoz is kötődhettek. A 18. századi országgyűléseken felmerülő főbb problémák és a városi érdekérvényesítés eszközeinek és céljainak ismertetése után Nagy rátér a követek két csoportjának bemutatására. A korszak összesen 12 soproni követéről megállapítja, hogy a soproni elit a legmagasabb szinten képviseltette magát a diétákon, és minden esetben hangsúlyt fektettek a felekezeti

² Kónyová, Annamária: Az 1681-es soproni országgyűlés vallási cikkei, 339–350.

³ Kónya, Peter: A felső-magyarországi szabad királyi városok küldöttjei a magyar országgyűléseken a 17. század végén és a 18. század elején, 107–122.

⁴ Vö.: Gebei Sándor: A Rákóczi-szabadságharc országos gyűlései. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig. Szerk.: Dobszay Tamás et al. Budapest, 2013, 172.

⁵ Vö.: Forgó András: Egy politikai küzdelem tanulságai. A munkácsi püspök és káptalan erőfeszítései az országgyűlési részvételért. In: Rendiség és parlamentarizmus i.m., 226–227.

⁶ Nagy János: Sopron és Buda országgyűlési követei a 18. században. Adalékok a városi követek csoportjának vizsgálatához, 157–189.

paritásra (a két városi követből egy evangélikus és egy katolikus). A delegáltak kétharmada nemes volt, akik közül néhányan a vármegyei esküdti pozíciót is betöltötték pályafutásuk során. Nagy János meglátása szerint „az említettek zöme saját maga vagy közvetlen felmenői révén szerzett nemesi címet, de nem szakadt el városi életformájától, illetve polgári-értelmiségi foglalkozásától, és nem köteleződött el a vármegyének.” (174. o.) A vizsgált korszak diétáira Buda összesen 14 követet küldött. A század közepéig a szindikust (jegyző) és egy tekintélyes tanácsost küldtek a város képviselőjében, de a század második felében már a szindikust felváltotta a városbíró. A fenti jelenséget Nagy úgy értelmezi, hogy a bürokratizálódott városvezető elit kisajátította magának az országos politikában való részvételt. A soproniakhoz hasonlóan a budai követek között is nagy számban találhatóak olyan jogtudó személyek, akik hivatásszerűen teljesítettek hivatali szolgálatot. A budai követek közel fele volt nemes, de az arányuk az időszak végére fokozatosan emelkedett. A szerző szerint a soproni és a budai követek kiemelkedtek a 18. századi városi követek tömegéből annak ellenére is, hogy a vármegyei követek általában lenézték a városi delegáltakat eltérő joggyakorlatuk, rendi-etnikai elkülönülésük, nem-nemesi származásuk és adótámogató politikájuk miatt.

Pap József egy, a dualizmus kori képviselőkkel foglalkozó átfogó kutatás részeredményeit ismerteti két kérdést vizsgálva: először is, hogy milyen viszonyt lehet kimutatni a képviselők és a kerületük között, azaz a megválasztott politikus idegen volt, vagy a helyi elit tagjai közül került ki; másodszer pedig kirajzolódnak-e olyan választói csoportok, amelyek hasonló pártpreferenciával rendelkeztek az adott időszakban?⁷ Pap a képviselők lokális kötődését Pál Juditnak az erdélyi városokra kidolgozott módszerét felhasználva vizsgálta. Pap eredményei így országos szinten erősítik meg Pál Judit korábbi, a Székelyfölddel kapcsolatos konklúzióit, azaz a megyei kerületekhez képest magasabb volt az idegen képviselők aránya a városokban. Pap úgy látja, hogy az alacsony választói létszám és a tradicionálisabb gazdasági háttérrel rendelkező választói csoportok dominanciája az idegenek jelenlétét valószínűsíti, míg a fejlettebb, jövedelem-alapú gazdasági háttérű réteg a helyi képviselők megválasztásával mutatott összefüggést. Továbbá kiderült az is, hogy a helyi képviselők átlagosan rövidebb ideig töltötték be hivatalukat, mint az idegenek, akikre Pap már hivatásos politikusként tekint. A második kérdést illetően, Pap úgy látja, hogy a városok egy része stabilan a kormánypártra, míg egy, az előzőnél kisebb kör inkább az ellenzékre szavazott. A kettő nagyobb és határozott pártpreferenciával rendelkező csoport mellett kimutatható az ingadozók kategóriája is. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a városok politikai szimpátiája nem tér el lényegesen az azokat körbevevő területekétől. Így az erdélyi, az észak- és nyugat-magyarországi területek kormánypártinak, az alföldi régió pedig inkább ellenzékinek mondható. A fentiek mellett az is bebizonyosodott, hogy a helyi és az idegen képviselők hasonló arányban jelentek meg a kormánypárti és az ellenzéki kerületekben. Pap az országos szintű részeredmények jelentőségét abban látja, hogy a „makroszintű elemzés elsősorban abban segíti a lokális kutatásokat, hogy kategóriákat állít fel és ezeken belül teszi értelmezhetővé a helyi jelenségeket.

⁷ Pap József: A városi képviselet, városi képviselők a dualizmus időszakában, 224–258.

A statisztikai módszerekkel elkészült táblázatok által a lokális kutatások eredményei országosan összehasonlíthatóvá válnak, és az esetlegesen szükséges kontrollvizsgálatok célterületei is könnyebben kiválaszthatók.” (258. o.)

Cieger András Sopron város leghosszabb ideig, 1887 és 1905 között, 18 éven át hivatalban lévő országgyűlési képviselőjéről, Fabinyi Teofilról írt tanulmányt.⁸ Szerinte Fabinyi kezdetben minden bizonnyal jó választásnak tűnt a soproniak szemében, hiszen a kormány tagja volt, jól tudott németül és az evangélikus felekezethez tartozott. Azonban két évvel a megválasztása után, 1889 áprilisában Fabinyi búcsút intett az igazságügy-miniszteri bársonyszéknek. Ezzel a miniszter elveszítette a kormányzati pozícióból származó befolyását. Emellett Fabinyi a későbbiekben nem tudta jól hasznosítani kapcsolati tőkéjét. Egyes szónoknak sem számított, hiszen nem túl gyakori felszólalásai inkább körülményesnek és monotonnak hatottak. Adottságainak hiánya abban a beszédében is megnyilvánult, amelyben Sopron mellett kellett volna érvelnie az igazságszolgáltatás szervezeti reformjának idején Győr ellenében. Felszólalása ellenére azonban az 1890. évi 25. törvénycikk Győrbe helyezte a királyi főügyészséget és az ítélőtáblát. Fabinyi abban is eltért a képviselőtársai többségétől, hogy idősebb korában, pályája végén lett a testület tagja. Az egyéni képességei mellett politikai karaktergyilkosság is rombolta a személyes hitelességét, ugyanis többször felbukkant a neve olyan – hiteles forrásból meg nem erősített és nem bizonyított – listákon, amelyek szerint a Bach-rendszer fizetett besúgója volt.

Patrik Derfiňák Hodossy Imre (1840–1909) pályafutását ismerteti, aki megszakítás nélkül, 37 éven keresztül volt a Sáros megyei, kisszebeni választókerület képviselője 1869-től.⁹ A jogi egyetem elvégzése után Hodossy a Sáros megyei politikai-társadalmi elit tagjává vált ügyészi állásának és házasságának köszönhetően, 1865-ben vette feleségül a korábbi sárosi alispán lányát, Piller Annát. Az 1870-es években már sikeres és elismert fővárosi ügyvédként tevékenykedett, 1878-tól 1893-ig a Budapesti Ügyvédi Kamara elnöke is volt. A 19. század utolsó évtizedeiben aktívan politizált és publikált, élete végén Berzeviczy Alberttel és báró Ghillányi Imrével állt szoros kapcsolatban. Lányainak kiházasítását is a megyei elittel történő még szorosabb kapcsolatok kialakítása jellemezte, egyik lányát Pulszky Géza kamarás, másik lányát pedig Péchy József minisztériumi tanácsos vette el.

Összegzőként elmondható a kötetről, hogy egyik nagy erénye a kétnyelvűsége. Ezzel a szerkesztők egyértelműen elérték céljukat: a magyar és a szlovák történetírás eredményeit könnyebben ismerheti meg a szélesebb közönség. A kötetben a nagyobb és átfogóbb témák mellett a részkérdések tárgyalása is hangsúlyt kapott, bemutatva azt, hogy a városok és az országgyűlés kapcsolata milyen sok szempontból vizsgálható kutatási terület.

⁸ Cieger András: Az érdekvérvényesítés lehetőségei és korlátai. Fabinyi Teofil, Sopron országgyűlési képviselője a dualizmus idején, 276–292.

⁹ Patrik Derfiňák: Hodossy Imre, elfelejtett ügyvéd és politikus Sáros megyéből, 310–325.

Bendefy István vegyészmérnök, ny. főosztályvezető, tanácsadó mérnök, 1122 Budapest, Székács u. 17., ibendefy@t-online.hu

Dominkovits Péter levéltár-igazgató, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1, peterdominkovits@gmail.com

Károlyi György gyermekorvos, 9400 Sopron, Szt. Mihály u. 8., karolyigyorgy@sopronkorhaz.hu

Kovács Eleonóra főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár, 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4, kovacs.eleonora@mnl.gov.hu

Kücsán József etnográfus, kucsanj2@gmail.com

Nemes András művészettörténész, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Pf. 68, nemand1960@gmail.com

Ribi András doktorjelölt, ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, ribiandris@gmail.com

Sebők Richárd történész, PhD-hallgató, ELTE BTK Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program, sebokrichard004@gmail.com

Soós Viktor Attila történész, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 1088 Budapest, Vas u. 10., attila.viktor.soos@neb.hu

Tóth Gergely István tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézete, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4, toth.gergely@btk.mta.hu

Veress Ferenc művészettörténész, posztdoktori kutató, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 6722 Szeged, Egyetem utca 2., veressf@gmail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2018/3

JÓZSEF KÜCSÁN: „Die Kontakte der Rundschau reichten weit aus...“: ein Gespräch mit dem neunzigjährigen Otto Domonkos	225
ANDRÁS NEMES: Jubiläumsgruß an Éva Askercz	238

SOPRON UND DIE REFORMATION

GERGELY ISTVÁN TÓTH: Königstreu als Lutheraner. Die Rolle der Religionsidentität im Lebenswerk des Soproner Bürgermeisters Kristóf Lackner	240
PÉTER DOMINKOVITS: Soproner Testamente in der Frühneuzeit, mit besonderer Berücksichtigung der evangelischen administrativen und geistigen Elite	248
FERENC VERESS: Die Soproner Dreifaltigkeitssäule und ihre Patrone: Katalin Thököly und Lipót Kollonich	252
ATTILA VIKTOR SOÓS: Die Kontrolltätigkeit des Staatskirchenamtes bezüglich der protestantischen Kirchen – mit einem Ausblick auf das Komitat Győr-Sopron ...	279

MITTEILUNGEN

ANDRÁS RIBI: „ <i>filia ordinis crucigerorum de Alba</i> “ Das Soproner Praeceptorium der Kreuzritter am Ende des Mittelalters (mit den Lebensläufen der Praeceptoren)	286
ELEONÓRA KOVÁCS: Das Reformationsprojekt des Soproner Archivs	297

ÖDENBURGER PORTRÄTS

GYÖRGY KÁROLYI: Neue Angaben zum Lebenslauf der Paten von Franz Liszt, die Soproner Stadtbewohner waren (ein Forschungsbericht)	300
ISTVÁN BENEDEFY: György Barabás 2 (1811–1879), der Grundschullehrer von Fertőszentmiklós	309

BÜCHERSCHAU

RICHÁRD SEBŐK: Péter Kónya – István H. Németh (Red.): Mestá na sneme. Städte im Landtag. Prešov, 2016	327
---	-----

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.
Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kiss Melinda technikai szerkesztő,
Kücsán József, Németh Ildikó, Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre,
Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Dávid Ferenc, Domonkos Ottó, Galavics Géza, Gömöri János, Józán Tibor,
Kelemen István, Pápai László

A Soproni Szemle Alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.
Postacím: 9401 Sopron, Postafiók 315

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, interneten <https://eshop.posta.hu> weboldalon, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 4000 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak 3100 Ft-ért. Előfizetési díj egy évre 2400 Ft, egyes szám ára 600 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A 10404058-40510307-00000000 bankszámlaszámra történő befizetéssel támogathatja a Soproni Szemle Alapítványt. Köszönettel fogadunk minden támogatást.

Nyomdai munka: Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.
Felelős vezető: Major Lajos ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748
Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

Lackner egész életében kereste azt a szűk mezsgyét, amelyen az atyák hitét megtartva, de egyben a bécsi udvarral és a katolikus egyházzal a *modus vivendi*-t megtalálva vezetheti városát. Az önéletrajzából látható: mindkettő fontos volt neki, és mindkét magatartást, a hithű evangélikust és a királyhű polgárt is identitása elengedhetetlen részének tartotta. De azt is látnia kellett, hogy ez a kettős identitás egyre kevésbé életképes modell: a protestáns háttér ekkorra már alig volt elfogadható a bécsi udvarban, különösen II. Ferdinánd hatalomra jutása után. Lackner talán az utolsók egyike, aki magyarországi evangélikus létére még élvezte az uralkodó bizalmát, és Ferdinánd bőségesen meg is jutalmazta szolgálataiért – ebben is különleges és egyedi az életpályája.

Tóth Gergely István: Evangélikusként a király hűségén. A felekezeti identitás szerepe Lackner Kristóf soproni polgármester önéletírásában

Ára: 600,-Ft

Soproni Szemle

2018. negyedik szám

Hetvenkettedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) kérjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájlt, a képfájlokat megfelelő sorrendben számozva képjegyzékkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegváltozatot Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelenetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Digitális képek esetén JPG vagy TIFF fájlokat kérünk legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz kérjük, egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem vállalja, hanem PDF fájlt küld a megjelent közleményről.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénzügyintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Soproni Szemle

| 2018. negyedik szám

| hetvenkettedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

ÉPÍTÉSZET ÉS VÁROSI TÉR

KELEMEN ISTVÁN: A Fabricius-ház 19. századi építéstörténete	335
KELEMEN ISTVÁN – NEMES ANDRÁS: A Lenck-villából kialakított kultúrpalota építéstörténeti áttekintése	349
FEKETE SZILÁRD: A Deák tér 1. sz. múzeumépület helyreállítása	369
TÁRKÁNYI SÁNDOR: A soproni kora-modern építészet egyik legkiválóbb alkotója: Füredi Oszkár	378
BOLODÁR ZOLTÁN: Lakáshelyzet és lakásépítések Sopronban (1945–1990)	400

MŰHELY

CSERMELYI JÓZSEF: Beszámoló a szalónaki „Die Kanizsai und ihre Zeit” konferenciáról	418
--	-----

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA: A vonal vonzásában. Beszélgetés Sulyok Gabriella grafikus- művésszel	420
--	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

ANTAL TAMÁS: Blazovich László: A középkori európai város és jogélete. Szeged, Iurisperitus Kiadó, 2017, 133 o.	439
HORVÁTH JÓZSEF: Dominkovits Péter – D. Szakács Anita: Adalékok és források a soproni evangélikus és szellemi elit 17–18. századi társadalomtörténeti ku- tatásához, végrendeletek. Angaben und Quellen zur Gesellschaftsforschung der Ödenburger evangelischen stadtleitenden und geistigen Elite des 17–18. Jahrhunderts, Testamente. Sopron, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson- Sopron Megye Soproni Levéltára, 2018. 256 o., illusztr.	443

ÉPÍTÉSZELET ÉS VÁROSI TÉR

Kelemen István

A Fabricius-ház 19. századi
építéstörténete *

Építéstörténeti áttekintés a középkortól a 18. század végéig

A soproni Fő tér északi részén elhelyezkedő Fabricius-ház¹ a város egyik legismertebb polgári lakóháza.² Az épület a 15. század elejétől kezdve a városi elit tagjainak tulajdonában állt.³ Műemléki kutatását és helyreállítását 1958–1961, majd 1970–1973 között az Országos Műemléki Felügyelőség végezte.⁴ A falkutatások eredményei és a levéltári források alapján sikerült meghatározni a ház építéstörténeti periódusait. Az épület hátsó, azaz északi szárnya, a várfal mentén húzódó hosszú pincével együtt a 14. század első felében épült fel.⁵ A század közepén a hátsó szárnyat kétemeletesre bővítették. 1400

* Itt mondok köszönetet az épület műemléki kutatását végző Dávid Ferenc művészettörténésznek a tanulmány elkészítése során nyújtott szakmai észrevételeiért és segítségéért.

¹ Sopron, Fő tér 6. Hrsz.: 192, 193, 194. Műemléki törzsszám: 3118. Azonosító: 4785.

² Az épületnek a műemléki helyreállítások előtti állapotát Csatkai Endre írta le. Sopron és környéke műemlékei. Szerk.: Dercsényi Dezső. Írták: Csatkai Endre et. al. Budapest, 1953. 2. jav., bőv. kiad. Budapest, 1956. 180–183.

³ A ház tulajdonosait a 15. század elejétől Mollay Károly kutatásai nyomán ismerjük. *Mollay Károly*: Sopron XIV. századi városképének vizsgálata. A Fabricius-ház története (kb. 50–1530-ig). I. rész. In: Soproni Szemle 18. (1964/1) 12–13. *Uő*: Sopron XIV. századi városképének vizsgálata. A Fabricius-ház története (kb. 50–1530-ig). II. rész. In: Soproni Szemle 18. (1964/2) 106–114. A későbbi háztulajdonlást ld.: *Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv*: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939. Sopron, 2008. 158–160. Az egyes háztulajdonosokról ld. még: *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. 1–2. kötet. Budapest, 1982. Mollay cáfolta meg azt a feltevést, miszerint az épület a középkorban középület (pl. céhház) lett volna. Sedlmayr János, a ház helyreállításának tervező-építészé ugyanis korábban azt feltételezte, hogy a középkori viszonylatban hatalmas pincetér és a reprezentatív emeleti terem nem lakóház céljait szolgálta, hanem az egyik soproni céhnek lehetett a székháza. *Sedlmayr János – Sallay Marianne*: Sopron, Fabricius-ház. Helyreállított Műemlékeink 1. sz. Budapest, 1964. 5–6.

⁴ A pincében feltárt római kori romokról: *Holl Imre – Nováki Gyula – Sz. Póczy Klára*: Városfalmaradványok a soproni Fabricius-ház alatt. In: *Archaeologiai Értesítő* 89. (1962/1) 47–67.

⁵ A mai gótikus pince eredetileg földszinti helyiség volt. Boltozatát láthatjuk ma is, félköríves, kőkeretes bejárata szintén ismert. Mollay – azóta megcáfolt – feltevése szerint a ház középkori szárnyának keleti-nyugati tájolású pincetere eredetileg kápolnának készült, 1320–1350 között (Szent Dorottya-kápolna). *Mollay Károly*: i. m. II. rész. 116. Utóbb, feltehetően a 17. században a középkori pince alá mélypincét építettek. A két, egymásfölötti helyiséget a műemléki helyreállítás idején egyesítették a köztes földem elbontásával. A nagyméretű földszinti pince/terem és a város védelmi érdekeinek oly ellentmondó módon a városfalba nyitott ablakokkal bíró második emeleti nagyterem nem illeszkedik a polgárházakról való ismereteinkhez.

körül a második emeleten a belső városfalba vágott gótikus mérműves ablaksorokkal és ülőfülkékkel díszített reprezentatív fogadótermet alakítottak ki.⁶

A szintén a 14. században emelt utcai szárny egyszerűbb volt, a telek keleti felében húzódott, s egyetlen helyiségsorból állott a fedetlen kapubejáró mellett. Földszintjén présházát és pincét, az emeleten faburkolatos nagyszobát és konyhát tartalmazott. Egyetlen lakószobájának díszes, téglából lépcsőzetesen kialakított és apró ablakokkal bíró oldalhomlokzata napjainkban is megtekinthető. Ilyenek lehettek egykor a térre néző homlokzati ablakok is. A 16. században beépítették a kapualjat, és ezzel a felette lévő kamra is elkészült első, boltozatos formájában. A 17. század közepe táján az utcai szárnyat két-emeletessé bővítették, az utcai nagyszobák fagerendás mennyezetet kaptak. Összeépült az utcai és az udvari szárny, megépítették az udvar loggiás lépcsőházát, és kialakult az épület használatának évszázadokon át folyamatos rendje az utcai és az oldalszárnyon szintenként egy-egy, a Fő térre nyíló úri lakással és a városfal menti szárnyon szerényebb lakásokkal. Ebből az építkezésből való a főtéri homlokzat kétszintes erkélye is. 1770 körül felújították a házat, és az utcai szárnyon a nagy, gerendamennyezetes szobaterék felosztásával szintenként egy-egy háromszobás, modern lakórészt alakítottak ki. Ekkor építették ki a kapualj mai hátsó, az udvarra nyíló szakaszát is.⁷ A második emeleti három szoba mai is megtekinthető díszítőfestései 1770–1780 körül készültek.⁸

A Fabricius-ház első két évtizede

A 19. század elején a Fabricius család vásárolta meg az épületet. Az ingatlan közel egy évszázadon át maradt a tulajdonukban. Az utókor emlékezetében a család és a ház szoros kapcsolata máig megőrződött, ezért az épületet napjainkban is Fabricius-háznak nevezik. A házat megszerző Fabricius András (Endre) dédunokája, Fabricius Endre – főként a család fennmaradt értékes archívumára⁹ támaszkodva – 1962-ben háztörténeti munkával jelentkezett a Soproni Szemle hasábjain.¹⁰ A szerző tanulmányában főként felmenőinek, az épület egykori tulajdonosainak és lakóinak életrajzára koncentrált, figyelme a ház

⁶ A gótikus nagyterem jelentős kőfaragómunkáiról: *Sedlmayr János – Sallay Marianne*: i. m. 6–7.

⁷ *Sedlmayr Jánosné*: Sopron, Beloianisz tér 6. A „Fabricius” ház utcai szárnyának műemléki helyreállítása. In: Műemlékvédelem 22. (1978/4) 296–297. *Dávid Ferenc* művészettörténész épületkutatói beszámolóját ld.: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (GyMSMSL), XXIII. 509 a) Sopron Városi Tanács VB Építési és Közlekedési Osztálya, 19 401/1974.

⁸ *Askercz Éva*: Sopron – Fabricius-ház 1. Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára 23. Budapest, 1980.; *Uő*: Polgári otthonok a 17–18. századi Sopronban. In: *Arrabona* 18. (1976) 89–143. *Galavics Géza*: A barokk szobafestés mint dekorációs műfaj. Egy nyugat-dunántúli festő vázlatrajzai. In: *Soproni Szemle* 62. (2008/3) 269. A kifestésre Conrad András (1724–1780) neves természettudós orvos tulajdonlása idején kerülhetett sor.

⁹ MNL Országos Levéltára (OL), P 1559 Fabricius (tótlicpcei) család iratai. XXVI. tétel, A soproni Fabricius-ház iratai 1769–1882.

¹⁰ *Fabricius Endre*: Adalék a soproni Fabricius-ház történetéhez. In: *Soproni Szemle* 16. (1962/1) 47–52.

építéstörténeti változásaira nem terjedt ki. Az alábbiakban ennek az ismertetésére vállalkozunk.

Fabricius András soproni ügyvéd és neje, Weckher Erzsébet 1806. december 29-én vásárolta meg a házat – a hozzá tartozó szőlőkkel, szántókkal és rétekekkel együtt – Spiess Antal tímártól, 17 000 Ft-ért. Az eladó nem régóta volt az ingatlan tulajdonosa, hiszen azt csak egy évvel korábban, 1805. december 27-én vásárolta meg.¹¹

Ebben az időben az I. emeleten két lakás helyezkedett el. Közülük az első az utcai szárnyban öt szobából, konyhából, spájzból, padlásrészből és udvari fáskamrából (*Holzgewölb*) állt. A második lakás az udvari részen volt kialakítva, két szoba és egy sufni (*Verschlag*) alkotta, hozzá ugyancsak konyha, spájz, padlásrész és udvari fáskamra tartozott. A második emeleten is két lakást találunk. Az utcai rész kiosztása ugyanaz volt, mint az első emelet esetében. Az udvari szárnyban, az alatta lévő szinthez képest annyi eltérést látunk, hogy itt a két szoba és egy sufni helyett három szoba állt rendelkezésre. Az első emelet utcai lakrészéhez két bástyakert tartozott. Az udvarban állt a két lóra való istálló, elkülönített abrakkamrával. A háznak három pincéje volt, melyekben összesen 80 boroshordó fért el. A földszinten kialakított présházban tartották a prést és a présedényeket.¹²

Az új tulajdonos nem sokkal az adásvétel után, 1807-ben, majd különösen az 1808. évi tűzvész után különböző jellegű, jelentős mértékű, költséges tatarozásokat, javításokat és átalakításokat végeztetett az épületen. Ezt főként a falak és a tetőzet állapota tette szükségessé. Azt nem tudjuk, hogy milyen beavatkozások érték ekkor a házat. Annyi kiderül, hogy Ofner János Péter fazekast, Meyer Frigyes lakatost, Lang Rozina asztalost, Handler Jakab kőművest, Hasenauer Márton ácsot és Bergmann Magdolna üvegest foglalkoztatták.¹³

A ház korabeli alaprajzi beosztását Handler József 1822. február 16-án készített rajzai alapján ismerjük ilyen pontosan. Az egyik tervrajzon a földszint, a másikon a két emelet alaprajza került megörökítésre.¹⁴ A lapok nemcsak az elkészítésük idején fennálló állapotot rögzítik, hanem a későbbieket is, mivel egészen 1866-ig az összes jelentős alaprajzi változást feltüntették rajtuk. Vizsgáljuk meg részletesen mindhárom szint alaprajzi beosztását!

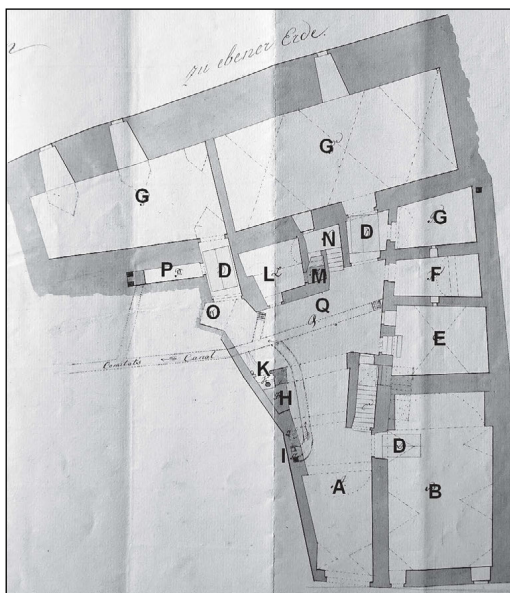
A földszinti rajzon (1. kép) elhelyezett betűk feloldása a következő. A) bejárat. B) présház. C) lépcső az I. emeletre. D) csapóajtó a pincébe. E) kis kézipince. F) lóistálló. G) fáskamra és raktár. H) trágyagödör. I) az illemhelyek kivezető csöve. K) illemhely. L) kis kamra. M) korábbi kályhakürtő. N) lépcső a hátulsó rész I. emeletére. O) a tyúkok helye. P) folyosó a trágyagödörhöz és az illemhelyek kivezető csövéhez. Q) udvar. A pirossal jelzett házi csatornákat Hild Vencel építész utólag, 1833 körül, a vármegyeháza építésekor vezette rá a rajzra.

¹¹ MNL OL, P 1559 XXVI. tétel, folio 16.

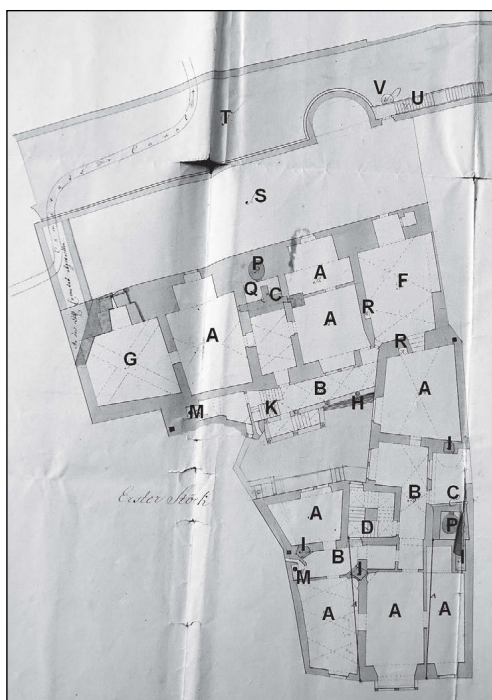
¹² Uo. Folio 98.

¹³ Uo. Folio 29., 78–79.

¹⁴ Uo. Folio 138. (földszint), folio 107. (emeletek).

1. kép. A földszint alaprajza (részlet). Handler József, 1822 (MNL OL)

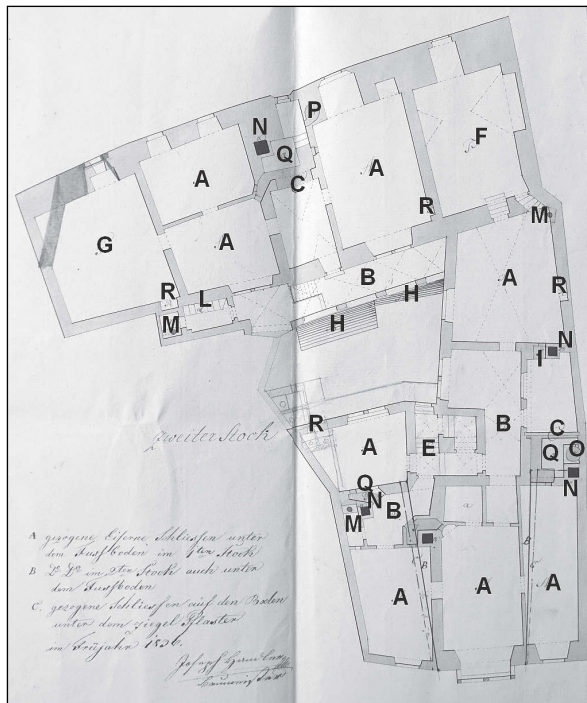

2. kép. Az első emelet alaprajza (részlet). Handler József, 1822 (MNL OL)

Az I. emeleten (2. kép) az alábbi helyiségeket találjuk. A) szoba vagy gardrób. B) folyosó vagy előtér. C) konyha. D) lépcső a II. emeletre. F) spájz. G) kamra. H) cseréptető a hátsó lépcső fölött. I) kandalló. K) lépcső a II. emeletre. M) illemhely. P) sütőkemence. Q) tűzhely. R) faliszekrény. S) kert. T) alsó várkert/bástyakert. U) kerti lépcső. V) kút. Utólag, piros színnel rajzolták rá a ház északnyugati sarkának és a kertnek azt a részét, amit a vármegyeház építéskor lecsonkoltak. A fallevágás miatt a közeli ablakot kissé keletebbre helyezték át. Az udvaron 1866-ban létesített és illemhelyekkel ellátott függőfolyosó szintén utólag került rá ceruzával a lapra.

A II. emelet (3. kép) kiosztása a következő volt. A) szoba vagy gardrób. B) folyosó vagy előtér. C) konyha. E) lépcső az előlő padlásra. F) spájz. G) kamra. H) cseréptető a hátsó lépcső fölött. I) kandalló. L) padláslépcső. M) illemhely. N) kémény. O) Bastaden/Bastaeden Ofen (?). P) kemence. Q) tűzhely. R) faliszekrény. Az I. emelethez hasonlóan itt is feltűnik a lecsonkolt északnyugati sarok és az udvari részen épített függőfolyosó.

Az emeleti alaprajzokat Handler 1836 tavaszán újabb kiegészítéssel látta el. Státikai okokból ugyanis kötővasakat helyeztek el az utcai fronton, melyeket a rajzon fekete, egyenes vonallal jelöltek: „A”: behúzott kötővas az I. emeleti padló alatt. „B”: ugyanaz a II. emeleten. „C”: ugyanaz a padlás téglaburkolata alatt.

3. kép. A II. emelet alaprajza (részlet). Handler József, 1822 (MNL OL)

A vármegyeháza építésével összefüggő változások

Lényeges események zajlottak a Fabricius-ház építésének történetében, amikor szomszédságában 1829-ben Hild Vencel tervei alapján megkezdték a vármegyeháza felépítését. Elsőként a középület számára kiválasztott telken álló két házat bontották le. A Fabricius-ház közvetlen szomszédja a Wohlmuth-ház volt, melyet még 1821. február 24-én vásárolt meg a vármegye Wohlmuth József özvegyétől, Ritter Magdolna asszonytól. Az ingatlan törvényes átadására Fabricius Andrást mint szomszédot is meghívták. Ő a jogügylet ellen nem élt ellenvetéssel, de a város előtt tett bevallásában minden törvényes jogát fenntartotta arra, hogyha az említett épületet – mely házával szorosan össze volt kapcsolva – előbb vagy utóbb a vármegye rendelkezése szerint lebontják, és ennek következtében házában bármilyen kár keletkezik, akár a falakban, akár a tetőzetben, akkor azokat a vármegye költségén állítsák majd helyre.¹⁵

A különböző bontási, alapozási és építkezési munkálatok következtében a Fabricius-házat jelentős károk érték. A tulajdonos ezt tapasztalva szakértői bizottság kirendelését kérte. Igazolni akarta ugyanis, hogy a bontásig az épület tökéletes és ép állapotban volt, másrészt pedig dokumentálni kívánta a bekövetkezett épületkárokat. 1829. augusztus 4-én a helyszínen megjelent megyeházi építőbizottság és a városi szakértői küldöttség Fabricius jelenlétében megállapította, hogy a lakóépületnek a megyeház felé eső falai megsüllyedtek, emiatt pedig az épületen repedések keletkeztek, mégpedig a hátsó traktusban lakó Göhring Gottlieb varga műhelyében az I. emeleten, a megyeház felé eső oldalfalon, a bástyakeretre néző ablak fölött, továbbá a II. emeleten Fuchs András szabó műhelyében, ugyanezen az oldalon. A vármegye részéről megjelent személyek (Ihász Imre táblabíró és Pethe Bálint aladószedő) kinyilvánították, hogy nemcsak a meglévő, hanem az építkezés miatt a jövőben keletkező károkat is ki fogják javítani.¹⁶

Az építkezés előrehaladtával kiderült, hogy a vármegyeház nagytermének ablakai nem jutnak megfelelő világossághoz, mivel a Fabricius-ház hátsó részének északnyugati sarka kitakarja előlük a fényt. A vármegye ezért megkereste Fabriciust, aki ebben az időben maga is a megye tisztviselője, nevezetesen táblabírája, Sopron városnak pedig tanácsosa és kapitánya volt. Fabricius a 1830. június 30-án tartott megyei közgyűlésen kinyilvánította, hogy házának és kertjének érintett részét átengedi a megye tulajdonába. Felajánlásában a ház egy részét „a köz jó tekintetéből le lerontani” ajánlotta. Az épület megcsonkításáért és „becsében történt hanyatlásáért” 1000 pengőforintot kért. Ezenfelül ragaszkodott ahhoz, hogy a bontás által okozott minden kárát kijavítsák. A rendek a terület megvételeát a „palotának tökéletes díszére el kerülhetetlen szükségesnek” tartották, ezért a felajánlott 6,5 négyszögölnyi (kb. 23,4 m²) területet a megjelölt összegért megvásárolták.¹⁷

¹⁵ MNL GyMSMSL, IV. A 1. b) Sopron Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, 2130/1832.

¹⁶ Uo. és MNL OL, P 1559 XXVI. tétel, folio 109–110.

¹⁷ MNL GyMSMSL, IV. A 1. Sopron Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, a) Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek, 1830–1831. év, 1797/1830. sz. MNL GyMSMSL, IV. A 9. Sopron Vármegye Székháza Építésére Kiküldött Bizottmányának iratai, 1830. év. Jegyzőkönyvi szám: 28/1830.

4. kép. A Fabricius-ház lecsonkolt sarka. Jobbra a vármegyeháza, előtte a telekhatáron álló téglafal.
Kelemen István fotója, 2018

Az épület sarkának lebontását és a megcsonkított épület helyreállítását Hild Vencel végezte el. A munkálatokra 1830 utolsó hónapjaiban kerülhetett sor, az építésznek járó összeg (167 pengőforint 38 krajcár) kifizetését 1831 januárjában rendelték el.¹⁸ Még ugyanebben az évben Hasenauer ácsmesterrel hozzáigazították a megyeház újonnan emelt tűzfalához a Fabricius-ház tetejét.¹⁹ (4. kép)

1831 tavaszán minden korábbinál komolyabb sérülést szenvedett az épület. A Wohlmuth-féle háznak ugyanis az a két emelete, amely össze volt vele kapcsolva, március 13-án az alatta lévő föld kiásása miatt „egyszerre szörnyű s rettentő rohannással” összedőlt. Ennek következtében a Fabricius-ház olyan mértékben károsodott, hogy „élet veszedelem nélkül annak nagyobb részeiben lakni nem lehetett”. Az érintett épületrészekből mind Fabriciusnak, mind cselédjeinek ki kellett költöznie. Az épület megpróbáltatásai ezzel nem értek véget. Amikor június elején a ház falainak alapjait 2 öl (kb. 3,8 méter) mélységben kiásták, az oldalszobák boltozatjai „bé dűltek”, a házfalak, az ablakkövek és a kályhák

¹⁸ Uo. 8/1831.

¹⁹ Uo. 26/1831.

megrepedtek, az ajtók sarkaikkal „félre rántattak”, aminek következtében négy szoba hasznavehetetlenné vált.

A károkat tapasztalva június 28-án minden részletre kiterjedő, alapos összeírást készítettek a sérülésekről. A kirendelt szakértők a helyszíni szemle során felmérték, hogy a bekövetkezett károk miatt milyen veszélyek fenyegetik a ház lakóit, feljegyezték, hogy milyen intézkedéseket szükséges megtenni, végül pedig a háznak mely sérült részeit kell lebontani, majd újraépíteni. A legnagyobb károk értelemszerűen az utcai traktusnak azon a részén keletkeztek (az I. és II. emeleten egyaránt), ahol az épület a megyeházával érintkezett. Az I. emeleti boltozott szobában öt nappal korábban egy nagyjából 0,75 négyzetméteres (kb. 2,7 m²) területen beomlott a mennyezet, emiatt tartani kellett az egész boltozat beomlásától.²⁰

Július 2-án Handler József építész költségvetést készített a károk helyreállításához szükséges kőműves- és kőfaragó munkákról. Megállapította, hogy az utcai fronton lévő I. emeleti szoba boltozatán egy boltpillér leomlott, ezért a boltozatot még inkább alá kell dúcolni, majd lebontani. Mivel a II. emeleten a szoba és az árnyékszék-folyosó közti válaszfal (a kandalló egy részével együtt) ezen a sérült boltozaton áll, ezért először ezt a válaszfalat kell lebontani a kéménnyel és a kandalló egy részével, vagy esetleg a teljes kandallóval együtt, majd ezután az I. emeleti szoba boltozatát. Mivel ez a szoba gerendafödém és stukatúros mennyezetet kap, ezért az újonnan létesítendő válaszfalat az alsó falra kell ráépíteni, aminek következtében az árnyékszék-folyosó és az árnyékszék valamivel kisebb lesz, vagy pedig ezt a 6 hüvelyk (kb. 16 cm) vastag falat egy tölgyfagerendára kell állítani, ami miatt szükséges lesz az egész kandallót módosítani. Le kell bontani továbbá a II. emeleten a legnagyobb veszélyben lévő területet, azaz a padláslépcső előtti részt (*Bodenstiegen Platzel*), majd azt újra kell boltozni. Ugyancsak lebontandó a padláson az attika (*Atik, Aufsatzmauer*), főként az alatta lévő fal tehermentesítése céljából, majd a II. emelet ablakai fölött új párkány alakítandó ki, arra pedig téglából egy keskenyebb oromzat helyezendő. Le kell bontani, majd újraépíteni a bejárati boltozatot és az ülő főfalat a megyeházától az erkélyig terjedő részen, két szintnyi magasságban. Úgy tűnik – ahogy azt az emeleti alaprajzokon láthattuk –, hogy végül inkább kötővasak segítségével erősítették meg a főfalat. A hátsó traktus I. emeletén (cipézlakás) és II. emeletén (kováclakás) ugyancsak kijavítandók a károk (repedések eltüntetése, vakolás, kőkeretek javítása).²¹ Ugyanezen a napon állított össze költségvetést Heiss József ácsmester a tető átalakításáról, amely a sérült, 18 hüvelyk (kb. 47 cm) vastag oromfal lebontása, majd 6 hüvelyk (kb. 16 cm) vastagságban való felépítése miatt vált szükségessé.²² A jelzett munkákat Fabricius – bizonyára a megvétől kapott 1000 forint felhasználásával – nem sokkal ezután elvégeztethette.

1832. január 18-án Fabricius levélben fordult a megyéhez. Ebben előadta, hogy már az előző évi június 28-i szemle alkalmával kérte a megyeházi építőbizottságot megsérült

²⁰ Uo. Folio 111–116.

²¹ Uo. Folio 118–121. Az árajánlat összege: 487 Ft 55 ¹/₃ kr.

²² Uo. Folio 117. A költségvetésben szereplő összeg: 165 Ft 5 kr.

házának haladék nélküli helyreállítására. A bizottság tagjai elismerték a kérés megalapozottságát, de jelezték, hogy annak teljesítése meghaladja hatáskörüket, a kártérítés tárgyában csak a vármegye határozhat. Fabricius a megyéhez intézett kérelmében helyreállítási költségeinek és kárainak megtérítését kérte. Úgy kalkulált, hogy összesen 330 pengőforint 39 krajcár illeti meg. Ebben az összegben az iparosok (építőmester, ács, asztalos, fazekas, kőfaragó, szobafestő) költségei mellett elmaradt hasznai is szerepeltek. Fél éven át ugyanis 98 pengőforint házbértől esett el, mivel a házban lakó bérlők közül Krenosz István ügyész a fenyegető veszedelem miatt kénytelen volt kiköltözni, míg Rédel József vargának azért kellett elhagynia bérleményét, mert az utcai részről ide költöztek át a Fabricius család tagjai.

Fabricius rámutatott arra, hogy a kártérítésre jogosult, hiszen: 1. Fenntartotta jogait a Wohlmuth-ház megvásárlásakor, tudván, hogy annak lebontása kárt fog neki okozni. 2. Az építkezés miatt háza megsérült, annak nagyobb része fél éven át hasznavehetetlen volt, ezekből a részekből az életveszély miatt mind neki, mind cselédeknek ki kellett költöznie. 3. A bontás előtt háza jó állapotban volt. 4. A megyeházi építőbizottság ígéretet tett neki, hogy nem csak a meglévő, hanem a jövőben keletkező kárait is megtérítik. 5. Az építőbizottság kérésére olyan áldozatokat hozott, „*mellyekre más ugyan soha rá nem állott volna*”, hisz háza hátsó részéből egy részt pénzért átengedett a vármegye részére. Ezen kívül megengedte, hogy a megyeház fő csatornáját házi kertjén vezessék keresztül, házának tetejéről pedig saját költségén leszedette a csatornát a vármegye hasznára és a vármegyeháza díszére.²³

Az építőbizottság megállapította, hogy Fabricius kérelmében olyan tételek is szerepelnek, melyeket nem annyira a ház „*rongált részeinek ki igazítására*”, hanem annak „*csinosítására*” fordítottak. Ugyanakkor tekintetbe vették a táblabíró készséges szomszédi gesztusát háza szegletének átengedésével, mellyel a „*köz jó előmozdítására segéd akarattal*” hozzájárult, valamint azt a körülményt, hogy már a harmadik éve kénytelen elviselni az építkezéssel szükségszerűen együtt járó kellemetlenségeket. 200 pengőforint kifizetését javasolták. A javaslatot július 16-án fogadta el a vármegyei közgyűlés.²⁴

Szó volt róla, miszerint Fabricius engedélyezte, hogy a megyeház fő csatornáját a kertjén vezessék keresztül. Hozzájárulását három feltétellel adta meg: 1. A telekre, melyen a kanálist keresztülvezetik, a vármegyének soha semmiféle joga ne lehessen. 2. A csatorna tatarozását és tisztítását a vármegye végezze saját költségén. 3. Még azelőtt, hogy a megyeház teljesen el nem készül, a Fabricius-házban lévő két illemhelyből kivezető szükséges csatornákat, melyeket Hild Vencel saját kezűleg rajzolt rá a házi tervrajzra, a vármegye saját költségén készíttesse el, azokat a megyeházbeliekkel kapcsoltassa össze. A vármegye 1833 augusztusára a támasztott feltételeknek eleget tett.²⁵

²³ MNL GyMSMSL, IV. A 1. b) Sopron Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, 2130/1832.

²⁴ MNL GyMSMSL, IV. A 9. Sopron Vármegye Székháza Építésére Kiküldött Bizottmányának iratai, 1832. év. Jegyzőkönyvi szám: 11/1832. MNL GyMSMSL, IV. A 1. b) Sopron Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, 2130/1832. MNL OL, P 1559 XXVI. tétel, folio 122.

²⁵ MNL OL, P 1559 XXVI. tétel, folio 123–124. MNL GyMSMSL, IV. A 1. b) Sopron Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, 2469/1833.

A ház építéstörténete az 1840-es évektől a század végéig

1843-ban nagyobb tatarozást és felújítást végeztek az épületen. Egy kimutatás szerint ebben az évben összesen 3 994 váltóforint 45 krajcárt költöttek a felújításra.²⁶ A legfontosabb változás az volt, hogy a lakóház új, cserépfedésű fedélszékét kapott. A faszerkezet elkészítésével Schneider Ferenc helyi ácsmestert bízták meg. Fabricius április 4-én kötötte meg vele a vállalkozási szerződést, melyben az ácsmester vállalta, hogy májusban az utcai traktuson lebontja a meglévő fedélszékét, helyére pedig újat készít.²⁷ A cserepezést a 131 négyszögöl és fél négyszögláb (kb. 471 m²) nagyságú tetőfelületen Felkl János cserepező végezte.²⁸ (5. kép)

A cseréptető létesítéséhez szükséges kőművesmunkákkal Handler Józsefet bízták meg.²⁹ Számláját az utcai traktuson végzett munkáiról június 14-én állította ki. Ebben többek között az alábbi tételeket találjuk: négy duplakémény magasítása; a padláson lévő régi illemhely lebontása és újraboltozása; az udvari fal felfalazása (1,5 láb magas, 1,5 láb széles) a tető egyforma alátámasztása végett, valamint a pillérek felfalazása a padláson; az udvaron 9,75 öl (kb. 18,5 méter) hosszú holker (*Holkehle*) kialakítása és bepucolása; az utcai homlokzaton az ablakszemöldökök kitörése, az (erkély)oromzat (*Fronton*) lebontása, új oromzat készítése kőből, a zárterkély (*Balkon Vorsprung*) újra stukatúrozása, a teljes homlokzat meszelése és színezése.³⁰ Július 21-én már a hátsó traktuson teljesített munkákról is elkészült a számla. Itt lebontottak egy duplakéményt, felfalaztak két új kéményt, a padláson a tetőszékét több pillérral aláfalazták, a várfal felőli homlokzatot bepucolták, lemeszelték és kiszínezték. A hátsó folyosó fölött 9 öl (kb. 17 méter) hosszú holkert alakítottak ki. Tatarozták és kimeszelték a kamrát, a kert felé eső szobában eltüntették a repedéseket és a helyiséget kimeszelték, a folyosó egy részén kijavították a téglalburkolatot, majd a lépcsőkkel és az udvarral együtt kimeszelték.³¹

Friedenreich András soproni bádogosmester júniusban és júliusban lefolyókat, ereszcatornákat javított, egyes szakaszokon pedig újakat készített.³² A lakatosmunkákat január és október között Heitzler Ágost végezte. Főként ajtók zárját javította, öt félkör alakú vas tetőajtót csinált, kéményajtókat készített, illetve kisebb javításokat végzett.³³

²⁶ Uo. Folio 137.

²⁷ Uo. Folio 129–130. A számla értéke: 367 pengőforint 43,5 kr. A fedélszék tervrajza: folio 142.

²⁸ Uo. Folio 125–126. Munkakimutatását és költségvetését (701 Vft 21 kr) 1841. január 2-án állította össze. Ezzel az építkezéssel tűnt el az utcai homlokzatot záró, bizonyára 17. századi attikafal.

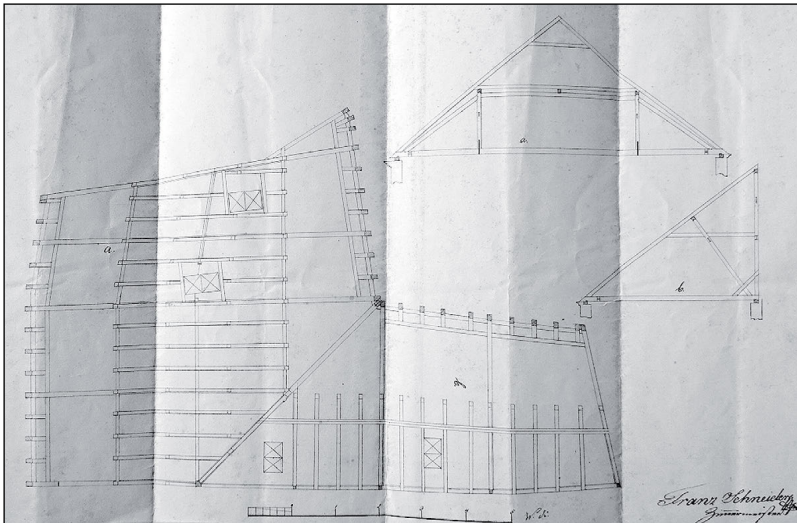
²⁹ Uo. Folio 127–128. 1841. február 4-én adott költségvetést (2 296 Vft 9 kr), mely a kőművesmunkákon kívül magába foglalta az ács-, cserepező-, lakatos- és bádogosmunkákat is.

³⁰ Uo. Folio 131–132. A számla értéke: 225 Vft 58 kr. Többek között felhasználtak 4500 faltégglát, 24 mérő meszt, 16 fuvar homokot.

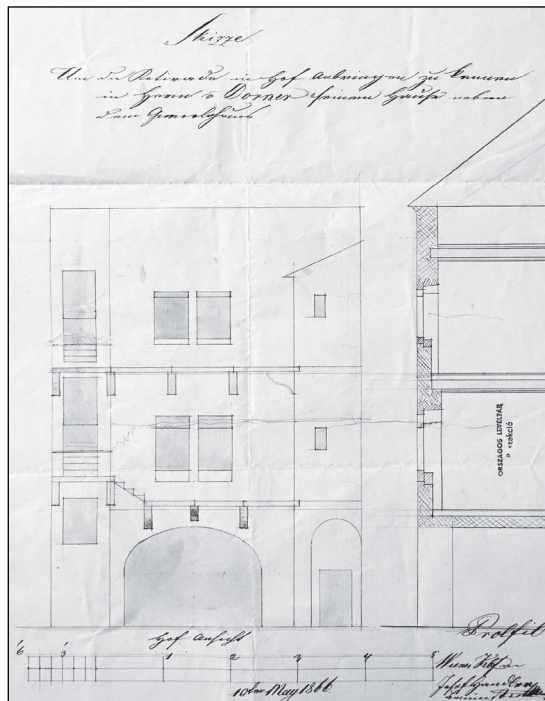
³¹ Uo. Folio 133. A számla értéke: 266 Vft 27 kr. Az anyagszükséglet többek között 49 mérő mészt, 36 fuvar homok és 2500 db faltéggla volt.

³² Uo. Folio 134. Augusztus 19-én kiállított számlája szerint 428 Vft-ot kért.

³³ Uo. Folio 135–136. Munkája ellenértékéről (241 Vft 49 kr) október 9-én adott számlát.

5. kép. Új fedélszék terve. Schneider Ferenc [1841?] (MNL OL)

6. kép. Az udvari részen elhelyezendő illemhelyek terve. Handler József, 1866 (MNL OL)

A 19. század utolsó harmadában kevés változásról értesülünk. Előbb az udvari részen illemhelyeket létesítettek függőfolyosókon az első és második emelet lakói részére,³⁴ majd egy évtizeddel később a présházból lakást alakítottak ki. (6. kép)

1878-ban az akkori tulajdonos, Fabricius András lánya, Dornér Frigyes soproni bornyagykereskedő neje, Fabricius Paula kéményt (*Zilinder Rauchfang*) építtetett a bejárattól keletre, a földszinten elhelyezkedő mosókonyha részére. A terveket Schármár János soproni építész készítette.³⁵ (7. kép)

A következő évben, 1879-ben Dornerné további átalakításokat végeztetett a földszinti részen (8. kép). Ennek következtében módosult a bejárattól keletre lévő helyiség (présház) alaprajza. Helyén lakórész létesült: két kabinetet és mögöttük egy konyhát alakítottak ki. A konyhából lehetett lejutni a pincébe. A présház a konyhától északra fekvő helyiségbe került át. A földszint megváltozott funkciójával összefüggésben módosult az utcai homlokzat is, a korábban meglévő két kis ablak helyén két nagyobbat nyitottak. A tervezéssel ezúttal is Schármárt bízta meg.³⁶

A ház 1890 körüli állapotáról részletes leírással rendelkezünk Dornerné unokaöccsének, Fabricius Endrének a jóvoltából.³⁷ Dornerné halála (1895) után végrendeletének megfelelően öccsére, Fabricius Endrére (1823–1902) szállt az épület. Az új tulajdonos 1897. február 4-én a házat, a telket és a kertet dr. Pósfai Sándor soproni királyi közjegyző előtt tanulmányi alapítványként kötötte le, hogy annak kamatait ösztöndíjként szegény sorsú, jól tanuló diákok élvezhessék. Az alapítvány neve „*Fabricius Endre-féle családi alapítvány*” lett. Az alapítvány kezelésével a soproni evangélikus konventet bízta meg, feljogosítva a ház jövedelmeinek beszedésére, a lakásoknak belátása szerint való bérbe adására. A konvent ugyanakkor köteles volt a jövedelmekből az adót és a tűzbiztosítást pontosan fizetni, valamint a szükséges javításokat elvégeztetni. A ház tiszta jövedelmének 10 %-át kellett elkülöníteni és gyümölcsöztetni, hogy abból a házat tataroztatni lehessen, „*esetleg idővel újra felépíthetessék*”. A konventet a kezelésért a jövedelem 10 %-a illette meg. Fabricius az alapítvány jövedelméből 600 koronát határozott meg évente segélyül a Fabricius családi nevet viselő fiú leszármazói neveltetésére, mely segélydíj pályázat útján nyerhető el. Kilátásba helyezte, hogy a ház jövedelmeinek növekedésével ez az évi segélydíj 1000 koronáig emelhető. Ha az említett leszármazói kör kihal, akkor az evangélikus konvent válik jogosulttá arra, hogy egy vagy több tehetséges soproni evangélikus vagyontalan fiút segélyezzen, de vegye figyelembe a Fabricius család leányági leszármazóit, ha azok pályáznának. Az alapító a jövedelemmel való rendelkezés jogát élete végéig fenn kívánta magának tartani. Az ingatlan tehát a közjegyzői okiratba foglalt alapítólevél értelmében – az alapító haszonélvezeti jogának fenntartása mellett – az alapítvány tulajdonába került.³⁸

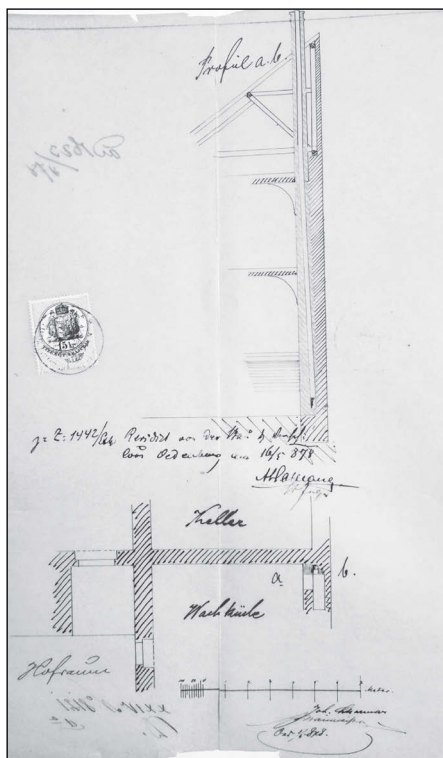
³⁴ MNL OL, P 1559 XXVI. tétel, folio 139. A függőfolyosókat és az illemhelyeket a műemléki helyreállításkor bontották el.

³⁵ MNL GyMSMSL, IV. 1403 Sopron Város Tanácsának iratai, XXIV. Közrendészeti iratok, No. 8121.

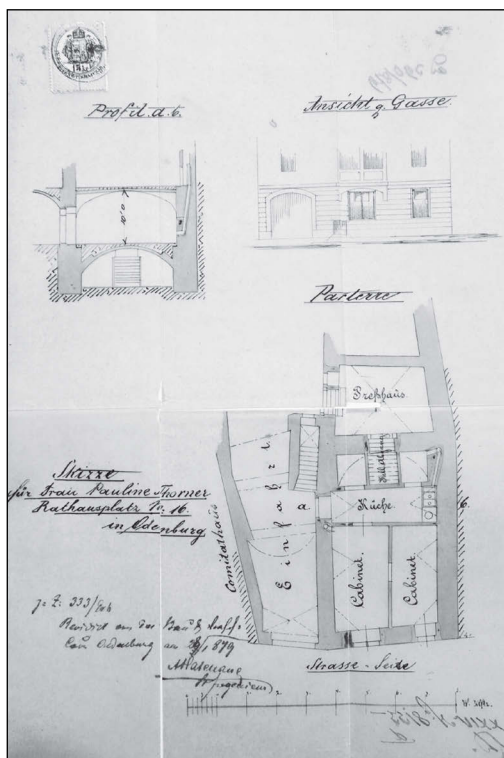
³⁶ Uo. No. 8155.

³⁷ *Fabricius Endre*: i. m. 50–51.

³⁸ MNL OL, P 1559 LI. tétel, A soproni Fabricius-ház ösztöndíj-alapítványi iratai, folio 13–20.

7. kép. Kémény terve. Schármár János, 1878
(MNL GyMSMSL)

8. kép. A földszint átalakítási terve, 1879
(MNL GyMSMSL)

Kitekintés a 20. századra

Fabricius Endre halála (1902. február 2.) után az alapítványi házat a soproni evangélikus egyház vette kezelésbe és az alapító szándéka szerint 1949-ig számos tanuló élvezte az ösztöndíjakat.³⁹

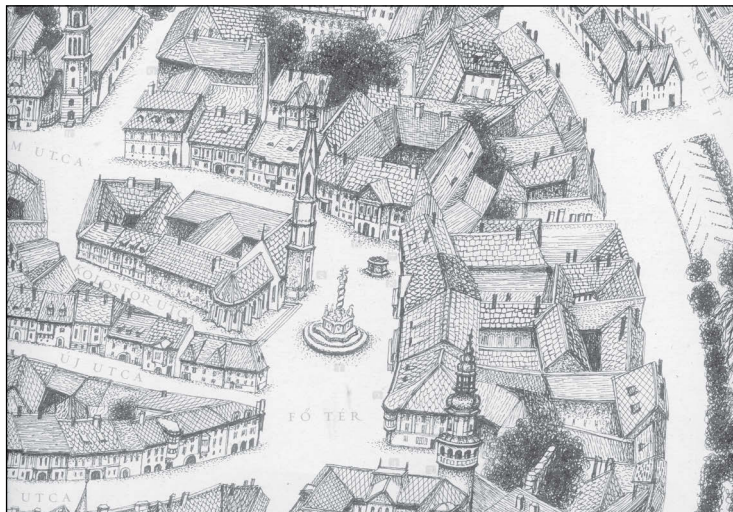
Az evangélikus egyháztanács megállapítása szerint az alapítványi ház az átvételkor, 1902-ben „oly rongált, düledező állapotban volt, hogy már a benne lakók élete veszélyben forogott, sőt hatósági beavatkozástól is kellett tartani s azért haladéktalanul annak tatarozásához kellett fogni. A tatarozás folyama alatt azonban mindig újabb és újabb hiányok kerültek elő; – falak, mennyezetek bedőléssel fenyegettek, melyeknek helyreállítása előre meg nem állapítható költséget okozott. Ezen elkerülhetetlen helyreállítások által, melyek nélkül a lakások egyáltalában bérbe adhatók sem lettek volna, nem csak a meglévő lakosztályok bérösszege emelkedett, hanem egészen új lakásokat is lehetett előállítani [...]”⁴⁰ A házhoz tartozott a bástya alatt

³⁹ Fabricius Endre: i. m. 52.

⁴⁰ MNL OL, P 1559 LI. tétel, folio 31–32.

egy 67 négyszögölnyi keskeny kert, udvarrész is, amely telekkönyvileg azonban a Stornoházhoz volt felvéve. Ezt 1903-ban eladták a várkerületi csatlakozó telek tulajdonosának, Hambach Jánosnak.⁴¹

Az épületet 1945 után államosították, benne bérlakások működtek. 1958–1961 között megtörtént az udvari szárny műemléki helyreállítása. Az épületrész múzeumi funkciót kapott, a pinceszinten római kori kőtárat alakították ki. 1972–1975 között az utcai szárnyat állították helyre. Ennek során a 17. századi, falsávokkal nem tagolt homlokzat került helyreállításra, és bemutatták a fedett kapualj nélküli korai épület sarkát is. A földszinten előkerült középkori nyílásokat kiegészítve megnyitották. 1975-ben az épületrész első emeletén a 17. századi nagytermes szobát rendezték be egyidős bútorokkal, kályharekonstrukcióval, egykorú források alapján berendezett konyhával. A második emeleten háromszobás lakást rendeztek be olyan falak között, amelyet a fent közölt alaprajzok is bemutatnak. Az egyes szobák funkciója a szobák elhelyezkedéséhez igazodik, bútoraik a 18. század második feléből valók, s a falak díszítőfestéseivel vannak összhangban. A földszinten a kívülről megközelíthető borospince kőraktár lett.⁴² 2002-ben felújították a belső udvar homlokzatát és a kapualjat.

Sulyok Gabriella: Sopron látványterkép, részlet (Fő tér), 2003

⁴¹ Uo. Folio 33–35.

⁴² A földszint boltozott helyiségében, az egykori présházban a város legrégebbi, 1720-ban készült szőlőprését helyezték el. A II. emelet barokk seccóit restaurálták. A festett felületek feltárása és restaurálása 1975-ben fejeződött be. Kovács György: Sopron, Fő tér 6. Múzeum, Fabricius ház. Adattár. A magyar műemlékvédelem munkájának eredményei az egyes műemlékek tükrében. In: Magyar Műemlékvédelem 9. Budapest, 1984. 509. A falképeket Bécsi János, Morocz László, Pintér Attila, Rády Ferenc állította helyre. Dercsényi Dezső: A soproni műemlékvédelem három évtizede (1945–1975). In: Magyar Műemlékvédelem 8. (1973–1974). Budapest, 1977. 24.

A Lenck-villa megépítése

A Deák tér és a Csatkai Endre utca által határolt területen álló földszintes villát 1890–1892 között építtette Lenck (Lenk) Emil soproni nagykereskedő Deák téri kertjében Otto Hofer (1847–1901) soproni születésű bécsi építész tervei alapján. A telek eredetileg a Rákóczi u. 37. számú és a vele szomszédos házakhoz tartozott, és ugyancsak a Lenck család birtokát képezte.¹ Lenck 1890. július 21-én kérte meg az építési engedélyt a városi tanácstól. A benyújtott építési terveket az építészeti bizottság (*Bau Commission*) július 29-én vizsgálta felül, majd a tanács augusztus 16-án adta ki az építési engedélyt. Az elkészült épület használatba vételét 1892. július 16-án engedélyezték.² (1-2. kép)

A Lenck família nem sokáig lakta a nyári villának szánt épületet, hanem bérbe adta az itt katonáskodó Schaumburg-Lippe Frigyes hercegnek (1868–1945). Az ő felesége, Lujza dán királyi hercegnő (1875–1906) volt a későbbi VIII. Frigyes dán király (1906–1912) lánya, akit a trónörökös gyakran eljött Sopronba meglátogatni. Ennek emlékére és az uralkodó tiszteletére a mai Csatkai utcát 1912–1927 között VIII. Frigyes dán király utcának nevezték el.³

A villa átalakítása kultúrpalotává, 1910–1913

Miután az építető család üzlete 1901-ben az Építőbank csődje miatt megbukott, Lenck Samu cége felszámolásra került. A felszámolás alatt álló cégtől az épületet – a hozzá tartozó 1 hold 1520 négyszögölnyi területtel, melléképületekkel (pálmaház, meleg és hideg házak, kerti pavilon) és tartozékokkal (világítótestek, az ebédlő csillára) együtt – 1907 decemberében Sopron vármegye és Sopron sz. kir. város Régészeti Társulata vásárolta meg kultúrpalota, lényegében múzeum céljára.⁴ A múzeumot, melynek a hivatalos elnevezése 1896-tól „Sopronvármegye és Sopron szab. kir. város egyesített múzeuma” volt, ebben az időben ugyanis a Régészeti Társulat tartotta fenn. (3. kép)

¹ Soproni Múzeum (SoM), Helytörténeti Adattár (HA) 1448.

² Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (MNL GyMSMSL), IV. 1403. Sopron Város Tanácsának iratai 1872–1929. XXIV. Közrendészeti iratok, No. 8984. A bécsi historizmus stílusjegyeit hordozó épületnek – mint Hofer legismertebb soproni alkotásának – a műleírását Winkler Gábor 1988-ban megjelent munkájában találjuk meg. *Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században.* Budapest, 1988. 125.

³ *Hárs József: Utcáink nevei az utóbbi százhusz évben.* In: Soproni Szemle 44. (1990/2), 137.

⁴ Az adásvételi szerződés másolata: SoM, Régi múzeumi iratok.

1–2. kép. A villa északi és déli homlokzat. Otto Hofer [1890] (MNL GyMSMSL)

Még az épület megszerzése előtt, 1907. július 8-án a Régészeti Társulat választmányára egy ad hoc bizottságot küldött ki helyszíni szemlére Wälder József városi főmérnök és Kugler Alajos múzeumőr részvételével. A bizottság az épületen kijelölte az egyes helyiségek új funkcióját, valamint javaslatot tett az átalakításokra: „I. Az épület földszintje úgy alakítandó át, hogy az atrium teljes elkülönítésével az összes, közben fekvő helyiségek egy sorban végig járhatók legyenek. A bejárat mellett, balról a terv szerinti „cselédszoba” legalkalmasabb muzeumi irodának. A többi helyiség a modern muzeumi elveknek megfelelően balról jobbra a következő módon volna a legelőnyösebben beosztandó: a.) az első „lakószobába” jönné a praehistorikus osztály; b.) a két „gyermekszobából” és a „fürdőszobából” egyesített, nagy terembe a római osztály; c.) a „hálószoba” a népvándorláskori osztály és a középkor; d.) a következő „lakószobából” s a „szalonból” egyesített terembe a képtár; e.) a „téli kert”be szobrok; f.) az „étterembe” és g.) az „urak szobájába” a néprajzi anyag. A bejáró mellett jobbról kis lapidariumot lehet berendezni. Az elkülönített atrium felső világításával igen alkalmas volna könyvtári olvasóteremnek, a mely esetben az atriumot körülfutó folyosók elzártan könyvtári helyiségekké volnának átalakíthatók. A földszinten ilyen formán tervezett átalakítá-

3. kép A múzeumi célra megvásárolt épület 1907-ben

sok szükségessé teszik azt is, hogy az épület hátsó és oldalsó „terrace”-ai eltávolíttassanak. II. A „souterrain”-ben a földszinten követett rendszer betartásával balról az első helyiségben a mithraeum volna felállítható, a következő helyiségekben a köveket lehetne elhelyezni és a praehistorikus, római, esetleg népvándorláskori temetkezéseket eredeti alakban **plastiche bemutatni**. A jobb szárny ásatási raktárnak alkalmazható. Több világosság nyerése végett a bal szárny ablakait szélesíteni és **mélyíteni kellene, a folyosókat pedig a keresztfalak eltávolításával az ablakokkal közvetlen érintkezésbe juttatni**. III. Az emelet egyik vendégszobája múzeumi raktárul, a másik múzeumi laboratórium gyanánt szolgálhat. Ha a kulturpalotát kulturházzal kívánóok egyesíteni, az épületre csak még egy emeletet kellene ráépíteni.”⁵ Az elképzelés ebben a formában végül nem valósult meg.

A bizottság szeptember 11-én tartott második ülésén, melyen már részt vettek ifj. Storno Ferenc és Bünker János Rajnárd tiszteletbeli múzeumőrök is. Az ismertetett javaslatokat teljes egészében elfogadták, és azokat továbbiakkal egészítették ki: „a.) A Lenck-villához tartozó **park botanikus kertté volna átalakítandó, a melynek jó karban tartását egy kertész végezné, a ki e munkáért saját használatára a kert egy kis részét kapná; a botanikus kert újabb felszerelését a helybeli középiskolák vállalhatnák; b.) a világításra csak a könyvtárban, az esetleges kulturházban, a múzeumi irodában és laboratóriumban volna szükség; c.) a szükséges átalakításokat első sorban a földszinten kell eszközölni, a többi átalakítás esetleg későbbre halasztható; d.) a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelősege felkérendő, hogy a Lenck-villa megtekintésére minél előbb szakembert küldjön ki. [...]**”⁶

⁵ SoM, Régi múzeumi iratok.

⁶ SoM, Régi múzeumi iratok. Ld. még: Domonkos Ottó – Környei Attila: A 125 éves soproni múzeum. Sopron, 1992. 19.

Az épületet az óhajtott közcélra végül 160.101 koronáért sikerült megszerezni, melyet a november 4-én tartott nyilvános árverésen ígért a villáért a Régészeti Társulat. Töpler Kálmán szorgalmazására, a Főfelügyelőség előterjesztésére gr. Apponyi Albert kultuszminiszter 100.000 korona segélyt ajánlott meg a nemes célra, míg a fennmaradó összeget a város vállalta magára.⁷

1910 januárjában a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége (továbbiakban Főfelügyelőség) részéről Szalay Imre helyettes országos főfelügyelő és dr. Hüttl Dezső építészeti szakfelügyelő tekintette meg az épületet. Ennek alkalmával megismerték a Régészeti Társulat elnökségétől a tervezett átalakításokat. A Főfelügyelőség ezt követően így foglalta össze véleményét: „A végzendő munkák két czélnek kell, hogy megfeleljenek, egyik az épület helyreállítása, másik a gyűjtemények biztosítása. A helyreállítási munkák legtöbbje a bádógosmunkák kijavitása és az esővizcsatornák áthelyezése. A tetővíz ugyanis a csatornában a tetőürben van végigvezetve, ezek az épület külsejére helyezendők. A tetőn több helyen mutatkozott szivárgás, ennek oka megszüntetendő. Az épület belsejében, különösen annak baloldalán a szükséghez képest egyes választófalak kibontandók, hogy ezáltal nagyobb helyiségek keletkezzenek. A souterrainben a folyosók a levő ablakokig megnyitandók, hogy itt kellő levegő és világosság áramolhassék be. Ahol a souterrain oldalfalain nedves foltok mutatkoznak, ezen helyeken a vakolat leverendő, a fal belülről, esetleg kívülről kátránynyal izolálendő. Czélszerű az épület körül egy méter széles járdát készíteni, betonlapra fektetett aszfalt vagy keramit, esetleg cementlapokból, a melyről a hó könnyen ellapátolható. Ez a falakat óvja a nedvességtől és a felügyelet szempontjából is fontos, hogy a ház télen körüljárható legyen. Kijavításra szorul a homlokzatok vakolata és egyes részek mázolása. Meg kell vizsgálni, részben átalakítani, részben kibontani a vízvezeték és a csatornázás csöveit, utóbbit az új tetővízcsatornákkal összeköttetésbe hozni, előbbihez pedig alkalmas helyeken tűzcsapokat csatolni. Javításra szorul a padlók burkolata, különösen a hol falak távolítottak el, megújítandó a mázoló munka és a szobafestő munka, egyszerű világos tónusokban. Festés előtt a régi tapétákat a falakról le kell mosni. Tűzbiztonság tekintetében fontos, hogy a tetőüreg az emeleten tűzbiztos elzárást nyerjen vasajtókkal. A vagonbiztonság növelése végett az ablakok faspalettái vas keresztrudakkal leerősíthetők legyenek. [Nem valósult meg.] Egy helyiség pedig erős vasspalettával, vasajtóval legyen elzárható, a hol t.i. a nagyértékű tárgyak mintegy kincstárban őriztetnek. E helyiség födeme is teljesen tűzbiztossá teendő. [...]

Az egykori villa átalakítását múzeumi célra 1910 tavaszán kezdték meg.⁸ A Főfelügyelőség a költségek finanszírozására 1909-ben és 1912-ben egyaránt 25.000 korona államsegélyt küldött.⁹ A június 10-én készített költségvetés szerint különösen a következő

⁷ Fraknói Vilmos: Visszatekintés egy évtized munkásságára (1898–1907). In: Múzeumi és Könyvtári Értesítő I. (1907), 126, 129.

⁸ A főépületet, a melléképületeket és a parkot 1907. október 10. és 1909. október 31. között Franz Károly nagykanizsai lakos és nagykereskedő bérelte.

⁹ Itt jegyezzük meg, hogy a Régészeti Társulat az istállóépületet is át akarta alakítani, hogy a néprajzi osztályt ott helyezték el. A Főfelügyelőség a terv elhalasztását kérte. Az emeletes melléképületet is átalakították, földszintjén kapott helyet a múzeumőr lakása.

munkákat tervezték elvégezni (a bontással, beépítéssel járó javítómunkákat és szobafestést nem említjük):

Pince:

- *P03 helyiség (fás- és szenespince)*. Közbenső fal lebontása, boltív képzése. 1 db 100×100 cm méretű ablak és vasrács részére nyílás törése [nem készült el], boltozat létesítése [nem készült el], ablak és rács elhelyezése. Földkiemelés létesítendő közfal számára. Közfal létesítése, abba 90×210 cm méretű ajtó elhelyezése.
- *P04 helyiség déli része (folyosórész)*. Közfal lebontása. 1 db hátfalmedencés klozet-felszerelés lebontása. A betonburkolat helyreállítása.
- *P05–P09 helyiség (spájz)*. 1 db 225×125 cm méretű ablak részére falkitörés. Ablak és rács kibontása. 1 db elválasztó kőlap. 2 db vasgerenda. 1 db kettős ablak (225×100 cm) 2 db vasrács. 1 db dupla ablak elhelyezése. Új padló. [Semmi nem valósult meg.]
- *P10 helyiség (szakácsnő szobája)*. 1 db ajtó törés, tok elhelyezése. Az ide szánt ajtó kibontása, a nyílás elfalazása. Padló részbeni javítása.
- *P11–12 helyiség (mosókonyha)*. 1 db 90×210 cm méretű ajtó részére faltörés. 1 db 300×250 cm méretű üvegfal kibontása, a nyílás befalazása. 1 db kőteknő és 1 db üstház elbontása. Betonpadló feltörése, helyette aszfaltpadló.
- *P13 helyiség*. Vízvezetékcsövek és melegítő kazán elbontása. 1 db 90×210 cm méretű ajtó kibontása [nem történt meg], az ajtónyílás befalazása. Előbbi ajtó részére falkitörés, [nem történt meg], ajtóelhelyezés [nem történt meg]. Padló helyreállítása.
- *P14 helyiség (vasalószoba)*. 1 db 90×220 cm méretű ajtó részére szükséges faltörés [nem történt meg], tok elhelyezése [nem történt meg]. Padlójavítás.
- *P15 helyiség (cselédszoba)*. Válaszfalak kibontása. [Nem történt meg.] Téglaburkolat felszedése, helyére betonburkolat készítése; 2 ablak, 1 ajtó kitörése.
- *P16 helyiség (fűtőhelyiség)*. Válaszfal lebontása. Téglaburkolat felszedése, helyére betonburkolat készítése. **Központi fűtésberendezés, kazán, füstcsövek stb. helyreállítása.**
- *P18 helyiség északi része (kézi spájz)*. Egy válaszfal lebontása, a benne lévő ajtó kibontása. 1 db 100×100 cm méretű ablak és vasrács részére nyílás törése, boltozat létesítése, ablak és rács elhelyezése.
- *P19 helyiség (konyha)*. Közfal lebontása. A tűzhely lebontása. Egy vízvezetéki kagyló és két csap leszerelése. A zománcozott agyaglap falburkolat leszedése. Betonburkolat felvágása, helyére kerámialap burkolat kerül.
- *P20 helyiség (edény- és ruhaszoba)*. Puhafa padló javítása.
- *Egyéb*. A nedves falak szigetelése kaucsukaszfalttal, 15 cm-rel a padló alá. Főlegesen világítási és berendezési tárgyak leszerelése. Tisztítás.

Földszint:

- *F05 helyiség (cselédszoba)*. 1 db 90×220 cm méretű keresztajtó kibontása, a nyílás befalazása [csak az ajtót bontották ki]. Falikárpit leszedése.
- *F06 helyiség (illemhelyek)*. 1 db egyszárnyú (50×165 cm) külső-belső szárnyú

- klozetablak kibontása, nyílás befalazása. 1 db 115×225 cm méretű dupla ablak részére falkitörés, az ablak fölé erős boltív készítése, ablak elhelyezése. 1 db 115×225 cm belméretű ablak készítése. A klozet-helyiség kettérekesztése céljából közepen árnyékszék-rekesztő választófal létesítése [nem készült el]. A meglévő árnyékszék-választófal átalakítása az új árnyékszéki osztályhoz egy ajtó létesítésével a meglévő ajtóval megegyező kivitelben, a meglévő ajtónak a szükséghez képest való áthelyezésével. [Nem valósult meg.] 2 db nyílás kitörése 95×225 cm belvilágú ajtók számára, az ajtók elhelyezése, új boltív készítése. [Nem valósult meg.] 1 db 95×225 cm belvilágú ajtó kibontása, a nyílás befalazása. 1 db 95×225 cm belvilágú egyszárnyú ajtó készítése. Az F19 (toilette) helyiségben lebontott magas tartályú szabadon álló klozet felszerelése, javítása. [Nem készült el.] 1 db üvegfal. [Nem készült.] Fapadló.
- F07 helyiség (lakószoba). Egy ajtónyílás megnagyobbítása kétszárnyú ajtó elhelyezésével.
 - F08 helyiség (gyerekszoba). Egy 125×250 cm méretű kétszárnyú ajtó kibontása, a nyílás kétoldali befalazása. Egy ajtónyílás áttörése a fenti 125×250 cm belméretű kétszárnyú ajtó részére, új boltív készítése, a tok elhelyezése. [Az ajtót nem alakították át.]
 - F09 helyiség (gyerekszoba). 1 db 125×250 cm méretű kétszárnyú ajtó, bélés, díszes ajtókoronázás és díszkeret kibontása. Közfal lebontása. [Nem valósult meg.] 1 db cserépkályha szétszedése.
 - F10 helyiség (fürdőszoba). Az üvegfal lebontása. A fürdőkád, zuhany és csapok felszerelése, a vízvezetékcsövekkel együtt. 1 db 90×220 cm méretű keresztajtó, bélés és díszkeret lebontása és utána a nyílás kétoldali befalazása. [Nem valósult meg, de helyette az F09 és F11 felé behelyeztek egy-egy kétszárnyú ajtót.] Közfal lebontása. Burkolati lemezek leszedése a fürdőszobában. Keményfa padló létesítése. 1 kályha lebontása és újbóli felállítása.
 - F12 helyiség (hálószoba). 1 db 125×250 cm méretű kétszárnyú ajtó, bélés és díszkeret kibontása. A nyílás befalazása kétoldalt. 1 db 80×220 cm méretű kárpitajtó kibontása [csak a kárpitajtót bontották ki és falazták be], a nyílás befalazása mindkét oldalt. Egy 125×250 cm belméretű kétszárnyú ajtó részére falkitörés, egy meglévő ajtó elhelyezése, új boltív készítése. Kályha lebontása, a régi barokk kályha ide szállítása és felállítása.
 - F13–14 helyiség. Az F14 (szalon) helyiségben a homorúan gömbölyű falsarkok kifaragása. [Nem valósult meg.] 1 db kétszárnyú ajtó kibontása, a nyílás befalazása kétoldalt. [Nem valósult meg.] Az F13 (lakószoba) helyiségben egy kétszárnyú ajtó, bélés, díszes ajtókoronázás és díszkeret kibontása. A nyílás befalazása jobb és bal oldalt. [Nem valósult meg.]
 - F15 helyiség (téli kert, pálmaház, üvegpavilon). Az üvegtetőzet befestése világoszürke festékkel.
 - F16 helyiség. 1 db 125×250 cm méretű kétszárnyú ajtó, bélés, díszes ajtókoronázás és díszkeret kibontása. A nyílás befalazása jobb és bal oldalt. [Nem valósult meg.]

- *F17 helyiség (ebédlő)*. 2 db 140×370 cm nagyságú nyílásnál a **bélés és falborítás, díszkeretek** leszedése. A két nyílás befalazása jobb és bal oldalt. [Nem valósult meg.] A mennyezet alatti párkány alsó tagozatának javítása.
- *F18 helyiség (az úri szoba)*. Festés, a régi falkárpit leszedése.
- *F19 helyiség (toilette)*. 1 db magas tartályú klozet-felszerelés lebontása. 1 db piszoárkagyló leszerelése. 1 db vízvezetéki kagyló kibontása. Egy üvegfal elbontása. Egy fal lebontása. A falban lévő **90×220 cm nagyságú ajtó kibontása. Új választófal létesítése** a folyosó felé régi téglából, az előbbi kibontott ajtó elhelyezésével. Ezen fal alá 1 db 270 cm hosszú vasgerenda elhelyezése. 1 db 80×220 cm méretű kárpitajtó kibontása a **bélésborítással együtt, majd a nyílás befalazása. [Helyette falfülkét alakítottak ki.]** 1 db (50×165 cm) külső-belső szárnyú klozetablak kibontása, nyílás befalazása. 1 db 115×225 cm belméretű dupla ablak részére falkitörés, az ablak fölé erős boltív készítése, ablak elhelyezése. 1 db 115×225 cm belméretű ablak készítése. A fűtőcsövek áthelyezése az új ablakkönyöklőbe. A klozet előterében a burkolati lemezek felszedése. Keményfa padló készítése vakpadlóval, vánkosfa és keményfa székletek hozzáadásával, a meglévő padlóhoz hasonló kivitelben.
- *Egyéb*. A felesleges világítási, fűtés-berendezési tárgyak, csillár, lírák, fali karok stb., villamos szerelési tárgyak, csengők, sodronyok stb. leszerelése. Az összes helyiség felsúrolása, a keményfa padlók viasszal való beeresztése, fényezése, ablakok és egyéb belső épületrészek tisztítása.

Emelet és padlás:

A laboratóriumban a válaszfal lebontása, helyén a padozat helyreállítása. [Nem bontották le.] Egy ajtó kibontása. Egy fa spanyolfal lebontása. A mennyezeten gyalulatlan deszkázás. Ugyanerre mennyezetnádazás és vakolás. A folyosón az elmozdult márvány mozaiklapok helyreállítása, cementtel való kiöntése. **Világítótestek elhelyezése, felszerelése. Az E06 és E09 (padlás) helyiségekben 4 db ferdén húzó kémény elbontása. 16 db kéménytisztító ajtócska kibontása. 4 db elbontott kémény felfalazása. 4 db kémény-fedkőlap cementbetonból. A felszakított tetőszerkezet helyreállítása. Kéménybeszegés körben vasbádoggal. 85 folyóméter esőcsatorna elbontása. 11 db ereszcatorna-betorkoló cső elbontása, a nyílás befalazása, a facement tetőn lévő ereszcatornában levő nyílások befoltozása. 154 folyóméter ereszcatorna átjavítása. 2 db kibúvó ajtó helyreállítása. 8 db, összesen 100 folyóméter, 12 cm belvilágú új levezető, horganyzott vasbádoggal csatorna, összekötése az ereszcatornával, felszerelés. 12 folyóméter öntött vascső 12 cm belvilággal a lefolyó esővíz-csövekhez, a földben elvezető csatornába vezetéshez. Kb. 16 folyóméter 10 cm belvilágú cementbeton cső fektetése az épület körül az esővíz elvezetésére. Az üvegtetőzet átvizsgálása, javítása. A szobahelyiségek felsúrolása, a keményfa padlók viasszal való beeresztése, fényezése, ablakok és padlásterek tisztítása. [Csak a kémények átalakítása történt meg. A déli vendégszoba és kabinet közti falat megtartották.]**

Egyéb:

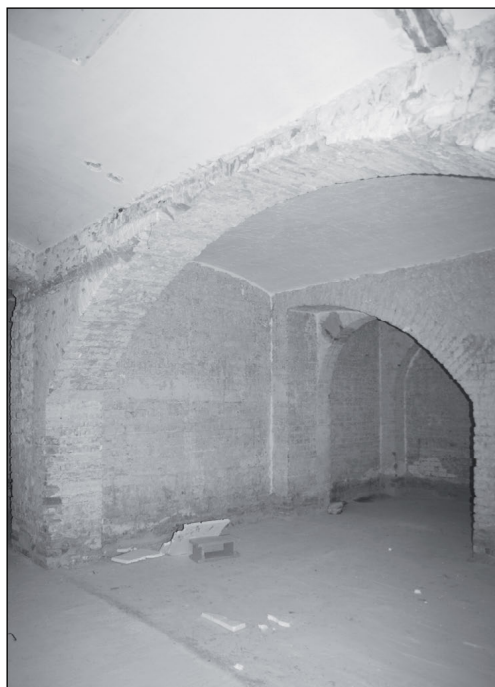
- Az *F12 helyiségben (hálószoba)* a födém szerkezet elbontása. 55,8 m² vasbeton mennyezet készítése. 5 db 6,45 m hosszú vasgerenda elhelyezése fal kitöréssel. 51,75 m², 16 cm magas földfeltöltés a padláson a vasbeton mennyezetre, fehérmészhabarcsba rakott téglaburkolattal. [Nem valósult meg.]
- 2 db 125×250 cm nagyságú kétszárnyú ajtó készítése a helyiségbe vezető ajtókhöz elzárható keresztvasrudakkal és erős lakattal ellátva. 2 db 100×220 cm nagyságú vasajtó (mint az előbb) készítése a padlásajtókhöz. 3 db ablakhoz az *F12 helyiségben* 120×240 cm nagyságú kétszárnyú, összehajtható vasspaletta-tábla felszerelése erős keresztrudakkal és elzárásra alkalmas patentlakattal. [Nem valósult meg.] A 3 db fenti ablaknál a faspaletták elbontása. 18 db ablakhoz és ajtóhoz a **faspaletták le**erősítéséhez erős vas keresztrudak alkalmazása elzárható lakatokkal. [Nem valósult meg.]
- 75 m² betonjárda készítése az épület körül kőszegéllyel.
- Az egész épület külső homlokzatának átjavítása: párkánytagozatok kijavítása, az összes lábazati kőlap újbóli finom szemcsézése, esetleg csiszolása, valamint az egész homlokzat színezése. **Az udvar és kert rendezése, az összes ablak és ajtó újbóli átfestése.**

December 10-én költségvetés készült a kicserélendő födém- és tetőgerendákról, valamint a velejáró mellékmunkálatokról: **A téglaburkolat felszedése a padláson. A téglaburkolat alatt lévő feltöltés leszedése. A deszkaburkolat felszedése. Az új gerendák behúzása, a rossz gerendáknak felfekvési végüknek lefűrészelése és javítása. A régi deszkaburkolat 50%-ának újbóli befektetése. 50%-ban új deszkaburkolat befektetése. A téglaburkolat fektetése, a téglaburkolat alatti feltöltőanyag szétterítése, híg fehér mészhabarccsal kiöntve. Az alsó vakolat helyreállítása. A behúzott új gerendákhoz az alsó deszkaburkolat odaszögélése, a vakolat leverése sávonként. A csapos gerendafödém-szerkezet lebontása. 32 m² csapos gerendafödém helyére egyszerű borított gerendafödém-szerkezet készítése. 32 m² alsó nádazás és sima vakolás. A középtraktus tetőszerkezetének javítása, egyes gerendák kiváltása, új gerendák behúzása. Anyagszükséglet: kb. 20 m³ fűrészelt száraz fa és deszkaanyag. Az összes fafelület impregnálása, ill. bemázolása.**

Az épület átalakítását így foglalhatjuk össze: A homlokzatokat érintő nyílászáró-átalakítás az északi oldalon, a portikusz két oldalán a leghangsúlyosabb. Az eddigi üres, sík felület egy-egy új ablakot kapott, ugyanakkor az oldalsó WC-ablakokat befalzták. Ezzel a hátsó kertrész felőli homlokzat is hangsúlyossá vált, a deák téri homlokzattal egyenértékű lett. A funkcióváltásból eredő átalakítás építészeti is emelte az épület értékét.

A pincében a P03 helyiség folyosóra nyíló árkádívét beszűkítették, benne ajtót helyeztek el. Ugyanakkor a pince két hosszanti folyosójáról elbontották a válaszfalakat, ezáltal a pince szellősebb és átláthatóbb lett. (4. kép) Ugyancsak itt a P12 helyiség eredeti, nagyméretű nyílását ajtóvá szűkítették, majd a helyiséget kettéválasztották.

A magasföldszint csak kisebb átalakításon esett át. A már említett illemhelyeket megszüntették a fürdőszobával együtt (F05, F10, F19). Helyükön kiállítótereket alakítottak.

4. kép. Az egykori tüzelőraktár, majd borospince (P03) fala ideiglenesen visszabontva az 1890-es állapotra. Nemes András fotója, 2018.

5. kép. Építéskori szintjelölés az F10 helyiségben, az egykori ajtó helyén, melyet 1913-ban befalaztak, ezen a szintjelölés hiányzik. Nemes András fotója, 2018.

tak ki. A könyvtárszobából az egykori hálóba nyíló ajtót lefalazták (F11–12), az ételliftet (F20) megszüntették.

A tetőtérben két szembetűnő változás történt. A folyosóról a déli irányba helyezkedő padlás bejáratát áthelyezték, valamint a kéményeket átalakították. Nehéz eldönteni, hogy a déli vendégszoba és a mellette elhelyezkedő „cabinet” szétválasztása mikor történt meg. A tervekkel ellentétben eredetileg egy helyiségként épült meg. Ezt 2018 nyarán láthattuk, amikor az utólagos lefalazás kiderült.¹⁰ (5. kép)

A múzeum gyűjteményi anyagát 1911-ben kezdték meg a két múzeumi főőr, Kugler Alajos és Bunker János Rajnárd irányításával átköltöztetni a városházáról új otthonába. Az átköltözés 1912 nyarára fejeződött be. A termek berendezése és a tárgyak elhelyezése

¹⁰ Építéstechnikai érdekességként említjük. Az épület falai már álltak, vakolat még nem volt rajtuk. Ekkor a nyers téglafalra meszelésréteget húztak +1 m magasságban. Erre a fehér sávra jelölték be a szintvonalat, amelyet a mostani helyreállításakor újra megfigyelhettünk. Ahol nem volt ilyen fehér sáv, ott későbbi, 1890-et követő építéssel számolhatunk. Így volt ez a vendégszoba és a „cabinet” közt is.

több mint egy évet vett igénybe.¹¹ 1912. február 3-án jelentették a Régészeti Társulatnak, hogy az átalakítás befejeződött.¹²

1912 őszén megkezdték a kertrendezést. 1913 tavaszára és nyarára maradt a kerti lak átalakítása, a régi evangélikus sírkövek múzeumkertbe szállítása és felállítása, a Szent Mihály-templom külső falába falazott 13 katolikus sírkő átszállítása és felállítása, a városházán elhelyezett római sírkövek ideszállítása, a régi múzeum polgári szobájában álló barokk kályha lebontása és itteni felállítása, a régi múzeumbeli polgári szoba oldalfalainak lebontása és azok mennyezetként alkalmazása az új múzeum kocsmahelyiségében. Az üvegpavilonba szánták a természettudományi gyűjtemény egy részét. 1913 nyarára már csak két nagyobb munka maradt. Az egyik a kerti pavilon átalakítása volt, a másik pedig a báró Hungersbach-féle síremlék átszállítása. Mindkettővel Schármár Károly (1877–1946) soproni építész bízta meg.¹³ Előbbire 2000 korona rendkívüli segílyt adott a Főfelügyelőség, a munkákat 1914-ben végezték el.

A múzeumot 1913. október 5-én, 12 órakor a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének Sopronban megtartott közgyűlése alkalmával nyitották meg. (6. kép) A földszinten négy szobát régészeti anyaggal rendeztek be, az ötödiket Sopron nagy alakjainak szentelték. Külön terme volt a már elhunyt soproni művészek festményeinek és külön terme a kortárs művészeknek is. A földszint kilencedik, egyben legnagyobb termében soproni polgári szobát rendeztek be. A tizedik helyiségben régi egyházi és polgári ruhákat állítottak ki. A lépcsőházba kerültek a soproni millenniumi bandérium, a hajdani éjjeliőrök és rendőrök emléktárgyai, a folyosókon fegyvereket és a lövész egyesület cél tábláit állították ki. Az emeleten három paraszti enteriőr kapott helyet eredeti berendezéssel (egy ágfalvi német szoba és konyha, egy kapuvári magyar és egy szarvkői horvát szoba). Az alagsorban a néprajzi gyűjtemény mellett négy teljesen felszerelt műhely (posztós, asztalos, kovács, fazekas) helyeztek el, valamint egy falusi (harkai) kocsmahelyiséget.¹⁴

¹¹ Soproni Napló, 1913. XVII. évf. 229. sz. okt. 5. 2. A 26 db vasszerkezetű üveg tárolószekrényt Hoffmann Rezső készítette. A későbbiekben sajnálatosnak bizonyult, hogy a légfűtést leszerelték. A Soproni Liszt Ferenc Múzeum és kiállításai. Összeállította: *Domonkos Ottó – Környei Attila – Nováki Gyula*. Győr, 1966. 15.

¹² Fennmaradt egy kimutatás az 1910–1911 között foglalkoztatott vállalkozókról. Közülük a teljesesség igénye nélkül az alábbiakat közöljük: Neuberger Ernő kőműves, Boór Gusztáv ács, Sonnleitner Mihály és Heretelndy N. tetőfedők, Trogmayer Gyula bádogos, Bergmann Ernő és ifj. Weidinger István asztalos, Neubauer János és Bergmann Adolf lakatos, Sterbenz Károly szobafestő-mázoló, Karner Mátyás üveges, Fasching és Nagelreiter kőfaragó, Trogmayer Rezső szerelő, Steinbach Károly kályhás, Pinteritsch Sándor kárpitos, Trogmayer Károly kefekötő. Facement tető: Menzel K. C., Pozsony. Vasáruk szállítása: Schleiffer Richárd. Gázberendezés: Soproni Világítási és Erőátviteli Rt. Vízvezeték-berendezés: Soproni Vízmű. Művezetés: Knöbl Pál. SoM, Régi múzeumi iratok.

¹³ Bünker elszámolásai a Főfelügyelőség részére, 1913. SoM, Régi múzeumi iratok.

¹⁴ *Domonkos Ottó – Környei Attila*: i. m. 21.; Soproni Napló, 1913. XVII. évf. 229. sz. okt. 5. 2. Egy kimutatás szerint 1910–1913 között összesen 50 644 korona 51 fillért költöttek a múzeum építésére és berendezésére. SoM, Régi múzeumi iratok, Bünker elszámolásai a Főfelügyelőség részére, 1914.

6. kép. Az újonnan nyílt múzeumépület, a kultúrpalota.¹⁵ A homlokzaton látható a két új ablak a földszinten és kettő az alagsorban. A bejárat elé Justitia és Janus szobra került, a régi városháza homlokzatáról.

A két világháború közötti időszak változásai

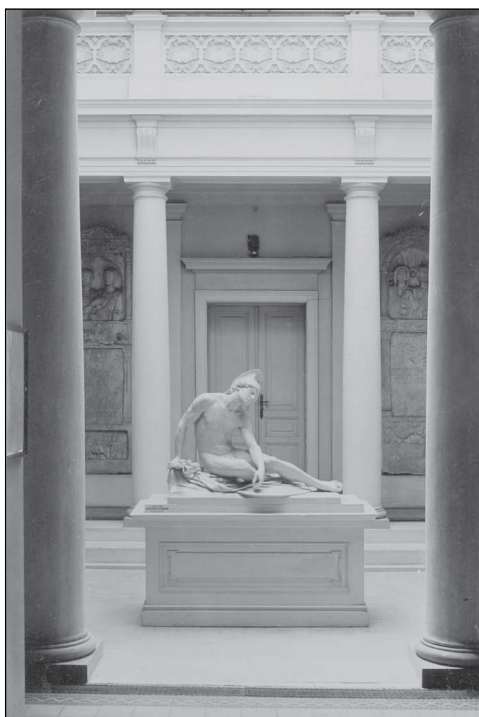
1918 októberében, a forradalmi események miatt a múzeumot bezárták a látogatók elől. A kommunista diktatúra idején, 1919. április 3-án államosították az intézményt.¹⁶ A Tanácsköztársaság alatt a múzeum szerencsére nem szenvedett kárt, gyűjteményeit nem bántották.¹⁷ Maga az épület 1922-re az elmaradt tatarozások miatt rossz állapotba jutott: esővíz szivárgott be a tetőn, az üvegpavilon pedig teljesen **szétrepedezett**. A tatarozáshoz szükséges összeget úgy tudták csak biztosítani, hogy 1923. február 22-én a múzeum a Régészeti Társulattól – Thurner Mihály polgármester megmentő gondoskodásának köszönhetően – Sopron város tulajdonába és fenntartásába ment át („*Sopron szab. kir. város múzeuma*”). Még ez év tavaszán megkezdődött a város pénzén a tatarozás, amely nyárra fejeződött be. **A múzeumbelsőt alaposan kijavították. A nagyközönség előtt augusztus 20-án nyílhatott meg a közgyűjtemény.**¹⁸

¹⁵ Vasárnap Újság, 1913. 60. évf. 41. sz. okt. 12. címlap.

¹⁶ SoM, Ikt. ügyv. ir. 19/1919.

¹⁷ SoM, Ikt. ügyv. ir. 1/1920. Jelentés, 1919. évről.

¹⁸ SoM, Ikt. ügyv. ir. 20/1923. Jelentés, 1922–1923. évről.

7. kép. Az átrium (F04) Tóth István 1887-ben alkotott, és A haldokló gladiátor címet viselő gipszszobrával. Diebold Károly fotója, 1940 körül (SoM, Fotótár, Diebold-album)

A két világháború közötti időszakot a folyamatos beázások, időleges javítások, helyszűke és pénzhiány jellemezte. 1925-ben külső tatarozást végeztek.¹⁹ 1928–1929-ben bevezették a villanyvilágítást a múzeum mind a 28 helyiségébe.²⁰ Lauringer Ernő intézményvezetőnek (múzeumi igazgatóőr) 1938-ra sikerült elérnie, hogy az épületet átfogóan felújítsák. Ebben az évben nagy volumenű külső tatarozásra került sor. A munkálatok miatt az intézmény nem volt látogatható. Az erősen hulló régi vakolatot tégláig teljesen leverték, helyébe új nemesvakolatot raktak. Az alagsori helyiségeket szigetelték. A terméskő-részleteket legyalulták, a silány anyagból készült urna-díszeket és füzérvégződésekkel terméskőből újrafaragták. A tetőzetet is alaposan átalakították. Feltűnően költséges volt az üvegpavilon rendbehozatala, melyet újra kellett üvegezni, kupoláját pedig vörösrézrel fedték be.²¹ Megújították a díszterem földemét is.²²

¹⁹ SoM, Régi múzeumi iratok, Jelentés az 1925. évről.

²⁰ 1929-ben a tavaszi hóolvadás az épületet több helyen súlyosan megrongálta, a tatarozási munkák sok időt vettek igénybe. SoM, Régi múzeumi iratok, Jelentés, 1928. és 1929. évről.

²¹ SoM, Régi múzeumi iratok, Jelentés az 1938. évről.

²² Közreműködtek: Füredi Oszkár és Moravetz Ferenc kőművesek, Baumann Béla kőfaragó, Lichtl Henrik ács, Trogmayer Mihály bádogos, Szakál Béla mázoló, Riedl Ferenc és Jandl Antal tetőfedők, Czigány István

8. kép. A dombon álló kerti pavilon (filagória). Diebold Károly fotója, 1935 (SoM, Fotótár 24641).
A romokat 1949-ben bontották le.

Lauringer Ernő 1944-ben a múzeum fejlesztésére vonatkozó javaslatot terjesztett elő a polgármesternek. Az üvegpavilon lebontását kezdeményezte, mint oda nem illő építményt. A múzeumkert átfogó rendezésére, beépítésére is kidolgozta elképzelését. A leírás és a terv ismeretében azt mondhatjuk, szerencsére nem valósult meg.²³

A II. világháborútól napjainkig

Az 1944. december 6-i bombázáskor a főépületet ugyan nem érte találat, de közelében bombák csapódtak be. Az ablakok becsukott fatáblái ugyan felfogták és csökkentették a légnyomás erejét, de az ablaküvegek, üvegajtók csaknem mind kitörték, több fatábla is széthasadt, a közfalak megrongálódtak. A tárlók és bútorok kimozdultak a helyükből, üvegezett ajtóik és oldalaik részben tönkrementek. Az átrium és az üvegpavilon oldalának

lakatos, Matuschek Rezső és Fleischhacker Vilmos üvegesek. MNL GyMSMSL, IV. 1404 Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai, IV. 11. Múzeumi ügyek, 1942.

²³ SoM, Ikt. ügy. ir. 5/1944. Lauringer már 1935-ben is szerette volna elérni, hogy az üvegpavilont lebontsák, helyén pedig a csonka sarkot az épülettel összhangban kiépítsék. SoM, Ikt. ügy. ir. 39/1935.

üvegei csaknem mind betörték. Az átriumba szabadon beesett az eső és a kőpadlón megállva felgyülemlt. A szétrepülő darabok és szilánkok egyes tárgyakban kárt okoztak, némelyek szét is törtek. **A kerti lak közvetlen közelében becsapódott bomba az ott elhelyezett természetrajzi gyűjteményt (kitömött állatok, ásványok) szinte teljesen elpusztította.** Az óvintézkedéseknek köszönhetően a nagyobb értékek és a leltárkönyvek biztonságos helyen vészték át az időszakot. Lassan, de megkezdték a romeltakarítást.²⁴ Téglával és deszkával fedték be az ablak- és ajtónyílásokat. **Az 1945. március 4-i és a 29-i bombatámadásban az összetákoltt ablaktáblák és szükségajtók ismét megsérültek.**

Egy 1945. október 15-én készített műszaki leírás szerint az épület előző állapotához képest – a tetőzet, főhomlokzat, falak, kémény és tűzfal, mennyezetek, eresz- és lefolyócsatornák, ajtók és ablakok, valamint az átrium üvegteteje tekintetében – 40%-os kárt szenvedett. Az üvegtető 95%-ban károsodott.²⁵ (8. kép)

A háborús károk megszüntetése, **az épület használhatóvá tétele – Csatkai Endre igazgató főőr vezetése mellett – egészen 1950-ig elhúzódott.** 1947. június 28-án – a vidéki múzeumok közül elsőként ünnepélyes keretek között megnyílt a soproni múzeum. (A megnyitó – tekintve, hogy az újjáépítés teljesen nem fejeződött be – szűk körű volt.)²⁶ A természettudományi anyag kivételével a múzeumi anyag nagy része átvészelt a pusztulást, így már az új ideológia megkövetelte szempontok szerint alakíthatták ki az új kiállítást. (9. kép)

A múzeumot 1951. január 1-jei hatállyal államosították, neve Liszt Ferenc Múzeum lett. 1962-ben állami kezelésből a megyei tanács kezelésébe került át, a Győr-Sopron Megyei Múzeumi Szervezet tagintézménye lett. 1952-ben, 1962-ben²⁷ és 1964–1965-ben átrendezték a kiállításokat. **Az utóbbi alkalmat megelőzően az épület központi fűtést kapott.**²⁸ Ezt követően a szükséges karbantartások, átrendezések kivételével az épület nem változott. Műszaki állapota a folyamatos beázások miatt nem javult, a tetőszerkezet gerendái több helyütt elkorhadtak. **A javítást a kilencvenes években végezték csak el.** Közben, 1983–1984 fordulóján a villanyvezeték-hálózatot is korszerűsítették.²⁹

²⁴ SoM, Ikt. ügyv. ir. 233/1944, 234/1944, 26/1945.

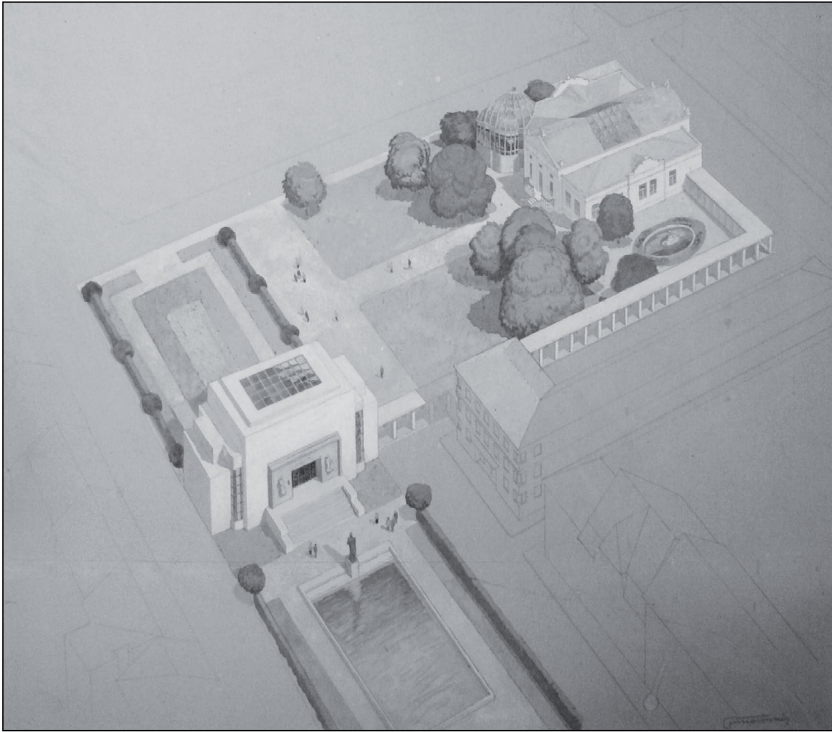
²⁵ SoM, Ikt. ügyv. ir. 183/1945. A gyűjteményi anyag 5,2%-a pusztult el, vagy tűnt el lopás következtében. Főleg a néprajzi anyagot és az éremtárat érte veszteség. SoM, Ikt. ügyv. ir. 234/1945, 2/1946, 29/1946 (Jelentés, 1945. évről).

²⁶ Az újjáépítést a VKM (4000 Ft), a Közgyűjtemények Főfelügyelősége (6000 Ft) és Sopron város (17 000 Ft) finanszírozta. A főépület rendbehozatala és átrendezése összesen 29 076 Ft 85 f-be került. SoM, Ikt. ügyv. ir. 87/1947 (Jelentés, 1947. évről). 1947-ben felmerült a pavilon lebontása és helyén az épület sarkának kiegészítése. Végül az olcsóbb helyreállítást választották, addig is az üvegházát ideiglenesen lefalazták. A pavilont 1948–1949-ben újjáépítették. SoM, Ikt. ügyv. ir. 115/1947, 152/1947, 161/1947, 354/1947, 138/1948, 442/1948, 362/1949, 419/1949, 467a/1949. és SoM HA 1460 (Jelentés, 1948. évről).

²⁷ SoM HA 1461 (A Soproni Liszt Ferenc Múzeum története 1951–1953.); SoM HA 1469 (Jelentés, 1962. évről); A Liszt Ferenc Múzeum működése 1962-ben. In: Soproni Szemle 17. (1963/2) 183–184.

²⁸ Környei Attila: A Liszt Ferenc Múzeum 1965. évi munkája. In: Soproni Szemle 20. (1966/3) 269.

²⁹ SoM HA 1438 (Jelentés, 1983. évről); SoM HA 1440 (Jelentés, 1984. évről).

9. kép. A Deák tér lezárása kiállítási csarnokkal kapcsolatban, a Múzeum tér kialakításával. Füredi Oszkár (1890–1978) meg nem valósult terve, 1948. Átfestette: Ágoston Ernő (SoM, Kp.60.2.1)

1987-ben elköltözött az épületből az igazgatóság, a helytörténeti, valamint a képző- és iparművészeti gyűjtemény, a múzeum könyvtára (a néprajzi anyagot kivéve) a Stornoházba került. 1989. október 22-én nyílt meg az épületben az új néprajzi kiállítás „Kézművesség – Népművészet” címmel. Az új kiállítást nem előzte meg átfogó épületfelújítás, ezért a már rendszeressé vált beázások miatt 1991-ben részleges födémcserét kellett elvégezni az épületen.³⁰ Ezt követően a héjazatot is cserélni kellett.

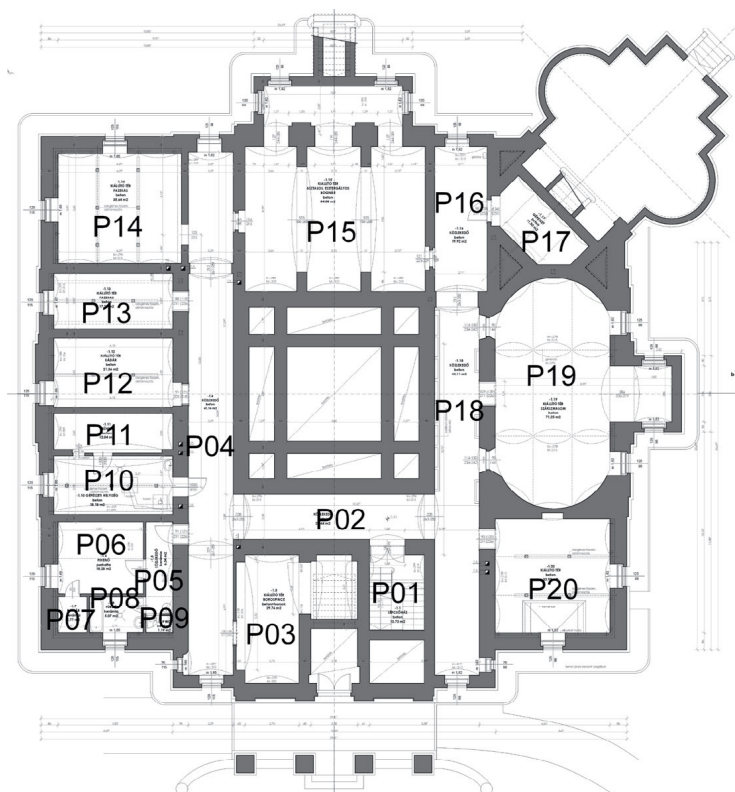
Az épületet 2006-ban életveszélyesnek minősítették, a kiállítást bezárták. Hamarosan a gyűjtemények is elköltöztek ideiglenes raktárakba. A felújítás 2007-ben elkezdődött, majd csakhamar félbeszakadt.³¹ Az épület 2007-től egészen 2018 májusáig Csipkerózsika-álmát aludta, ekkor elkezdődött az átfogó épületrekonstrukció.

³⁰ Domonkos – Környei: i. m. 35.

³¹ Az épület bezárásának idejére elkészült a parkban a barokk sírkögyűjtemény rekonstrukciója, mely 1993-ban kezdődött és 2006-ra fejeződött be. A sírkövek felállítása az új hordozófalra 2007-ben történt. Ünneplés átadása 2007. szeptember 15-én volt.

Függelék

Az épület mai helyiségkiosztása Az egyes helyiségek funkciójának változása, 1890–1989

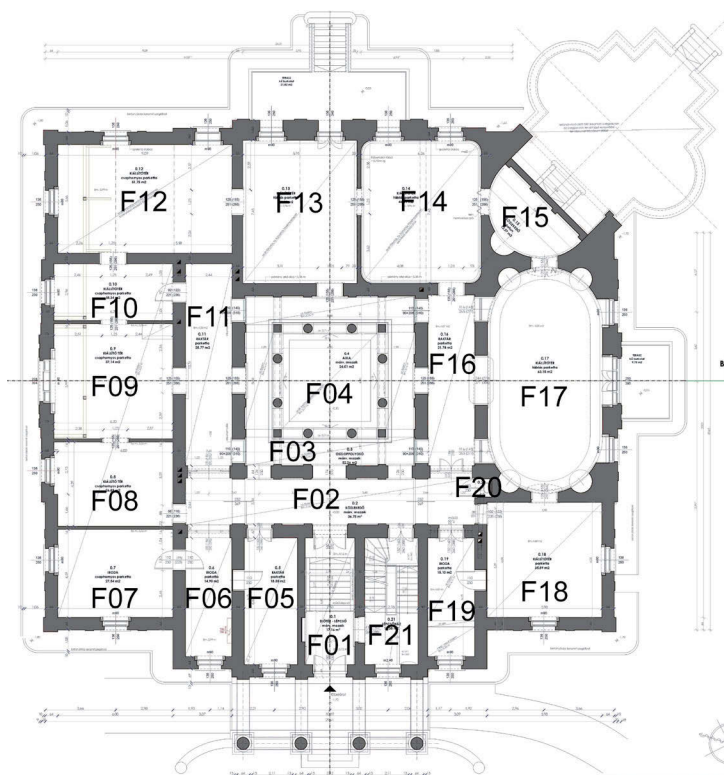

10. kép. Az alagsor (pince)

Alagsor (pince)

ma	1890	1913	1938-1939	1950-es évek	1965	1989
P01	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház
P02	folyosó	folyosó	folyosó	folyosó	folyosó	folyosó
P03	fás- és szenes- pince	fásszín	soproni bor- pince	borospince	borospince	borospince
P04	folyosó része	folyosó része	folyosó része	folyosó	közlekedő	kerámia, cégérek

P05	spájz	posztós- műhely	takácsműhely	takácsműhely	közlekedő	közlekedő
P06					hivatalsegéd	pihenő
P07					kamra	raktár
P08					fürdő	fürdő
P09					WC	WC
P10	szakácsnő- szobája	asztalos- műhely	asztalosműhely	???	kazánház	gépezet he- lyiség
P11	mosókonyha	kovács- műhely	kovácsműhely	kovácsműhely	kazánház	műhely
P12					széntároló	kádárműhely
P13	vasalószoba	fazekas- műhely	gerencsér- műhely	fazekasműhely	fazekasműhely	fazekasműhely
P14	szolgáló szobája	falusi kocsmá	harkai kocsmá	harkai kocsmá	harkai kocsmá	harkai kocsmá
P15	gyümölcs- és palackpince	néprajzi osztály	új lapidarium	lapidarium	raktár	asztalos, eszter- gályos, bogárn
P16	fűtőhelyiség	folyosó része	folyosó része	folyosó	közlekedő	ácsmesterség
P17	fűtőhelyiség	raktár	raktár	raktár	raktár	raktár
P18	északi része: kézi spájz	folyosó része	folyosó része	folyosó része	közlekedő	kőfaragó, la- katos
P19	konyha	lapidarium	régi lapidarium	lapidarium	raktár	csapodi száraz- malom
P20	edény- és ruha- szoba	lapidarium	néprajzi helyiség	???	kovácsműhely	kovács-lakatos

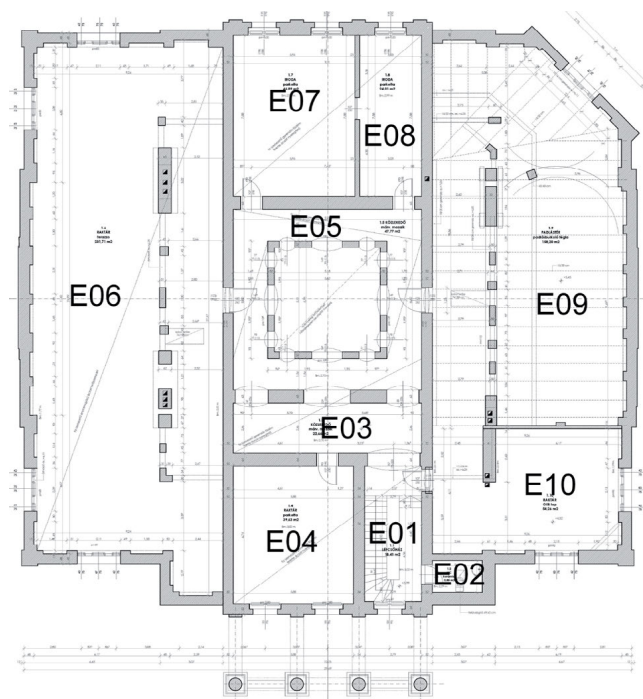

11. kép. A földszint

Földszint

ma	1890	1913	1938-1939	1950-es évek	1965	1989
F01	előtér lépcső	előtér lépcső	előtér lépcső	előtér lépcső	előtér lépcső	előtér lépcső
F02	folyosó	folyosó	folyosó	folyosó	folyosó	folyosó
F03	átrium folyosója	átrium folyosója	átrium folyosója	átrium folyosója	átrium folyosója	átrium folyosója
F04	átrium	oszlopcsarnok	oszlopcsarnok	oszlopcsarnok	aula – alkalmi kiállítóhely	előcsarnok
F05	szolgáló szobája	laboratórium	iroda	iroda	teremőrök szobája	raktár
F06	illemhelyek	a régi Sopron képbén	régiségtá-ri előszoba (városképek)	régiségtá-ri előszoba (városképek)	adminisztráció	iroda
F07	lakószoba	kő-, bronz- és régebbi vaskor (Hallstatt)	őskori anyag	őskori anyag	igazgatói iroda	dolgozószoba

F08	gyerekszoba	újabb vaskor (La Tène)	őskori anyag	őskori anyag	17. század	népművészet- kézművesség
F09	gyerekszoba	római kor	római terem	római terem	17. sz. pol- gári élet és lakáskultúra	takács
F10	fürdőszoba	közép- és újkor	népvándorlás-, közép- és újkor	népvándorlás-, közép- és újkor	18. sz. jobbágy- ság, Esterházyak, Haydn	képfestő
F11	előszoba és gardrobe	könyvtár	szakkönyvtár	szakkönyvtár	raktár-irattár	raktár
F12	hálószoba	soproni nagyok díszterme	díszterem	egyházi és főúri barokk művészet	18. sz. polgári életmód	posztós - posz- tónyíró
F13	lakószoba	soproni művészek dísz- terme (képtár 1)	képtár	polgári barokk	barokk egyház- művészet	szabó- gombkötő- var- róasszonyok
F14	szalon	soproni művészek dísz- terme (képtár 2)	empire-bieder- meier szoba	empire-bieder- meier szoba	biedermeier enteriőr, Liszt, zene, színház	csizmadia-kala- pos-kesztyűs
F15	télikert (pálmaház, üvegpavilon)	természetrajzi osztály (ásvá- nyok és kövü- letek)	kerámia-terem	kerámia-terem	átjáró: Széchenyi István, pavilon: kályhák	átjáróban: kötés-horgolás
F16	iroda	természetrajzi osztály	kerámia-terem előszobája	kerámia-terem előszobája	1919-től 1960-as évekig	raktár
F17	ebédlő	természetrajzi osztály (állattár)	céhemlékek	céhemlékek	19. sz. 1919-ig	népviseletek
F18	úr szobája	soproni polgári szoba	barokk-rokokó szoba	soproni nagyok emlékei	dolgozószoba	höveji hímzés
F19	toilette	ruhatár (rég ruhák, hímzés, gombkötés)	Széchenyi-em- lékszoba	dolgozószoba	dolgozószoba	fototár
F20	étellift	???	???	mosdó	mosdó	mosdó
F21	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház

12. kép. Az emelet (padlástér)

Emelet (padlástér)

ma	1890	1913	1938-1939	1950-es évek	1965	1989
E01	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház
E02	illemhely	illemhely	WC	WC	WC	WC
E03	folyosó	folyosó	folyosó	folyosó	folyosó	folyosó
E04	vendégszoba	kapuvári magyar szoba	kapuvári magyar szoba	könyvtár	könyvtár	kerámiaraktár
E05	folyosó	folyosó	folyosó	folyosó	néprajzi kiállítás	könyvraktár
E06	padlás	padlás	nagy padlás	raktár	raktár	raktár
E07	vendégszoba	ágfalvi német szoba és konyha	ágfalvi német szoba és konyha	kapuvári magyar szoba	kapuvári magyar szoba	dolgozószoba
E08	kabinet	szarvkői horvát szoba	szarvkői horvát szoba	szarvkői horvát szoba	szarvkői horvát szoba	dolgozószoba
E09	padlás	padlás	padlás	raktár	raktár	raktár
E10	padlás	padlás	padlás	ágfalvi német szoba és konyha	ágfalvi német szoba és konyha	bútorraktár

A Zsilip utcai óvoda óvodásaként egyszer biztosan, a Deák téri iskola iskolásaként talán háromszor is, kötelezően végigjártam a múzeum Deák téri épületét. Vitrinekben ruhák, kardok, az üvegház utánozhatatlan csillogó fényei, poros, nehéz múzeumszag, nyikorogó parketta, múzeumi posztópapucs. És csönd. Pisszegni sem szabad. A kert varázslatos volt és különleges, mert az tilos volt, senki nem használta. Persze beszöktünk, ugráltunk a kerti pavilon pincéjének földdel borított boltozatdombján, jó hangja volt, dübörgött. A kerítésen akkora rések voltak, hogy nem mászva, futva ugrottunk ki rajta, amikor az akkori gondnok messziről morcolánkodott és úgy tett, mintha fülön akarna csípni.

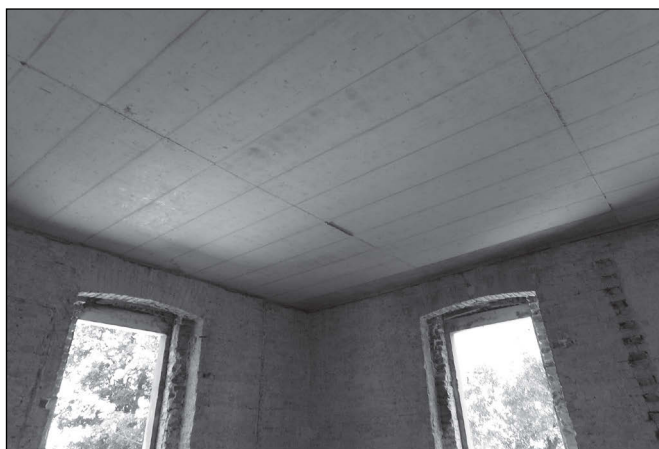
Tizenhat éves koromig a majdnem szemközti házban laktunk. Egy kis szünet, aztán 1991 májusában – már fiatal felnőttként –, megint a múzeumkertben találtam magam. A szökőkút szanaszét heverő köveit mértük, pontosan, hogy papírkartonra rajzolva összeállítsuk a kút valaha volt kontúrját, az alaplemez geometriájának meghatározásához. A kövek a helyükre kerültek, máig is ott vannak, a vízgépészet azonban nem készült el – talán most.

A következő találkozás 2004 januárjában, az üvegház restaurálási dokumentációja ürügyén volt. Belsejében fa gyámlítás tartotta, mert az acél tartószerkezete korrodált el először. A szakszerű bontást követően az épületelemek raktárba kerültek.

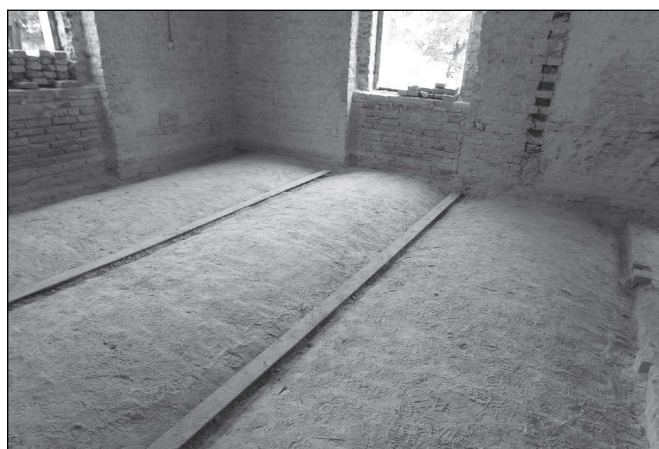
2006 nyarán a teljes épületegyüttesre „Programterv” készült. Az akkori tulajdonos egyezkedett meghatározni a villa, a kert, a kerti pavilon és a cselédház távoli jövőjét. Folytatásként, már csak a villa épületére készült „Építési engedélyezési terv”. Elsősorban épületszerkezeti felújítást tartalmazva, kiegészülve egy pince béli vizesblokkal, a látogatók számára. A „Kiviteli terv” sajnos már „Tendertervvé” soványodott, csak a legszükségesebb szerkezeti megerősítéseket tartalmazta. Ennek alapján készült el a földszint feletti földem. Az eredeti földemek általában fából – nagyobb fesztáv esetén acéllal kombinálva – készültek. Ezek cseréje, illetve megerősítése 2006–2007-ben megtörtént (1-2. kép).

A fedélszék keleti része furcsa mód a raktári berendezés részévé vált gerendázattal került megtámasztásra. Erre azért volt szükség, mert a gerendavégek korhadása miatt azokat kicserélték. Nyomatékbíró toldás hiányában belső mezőben kellett támaszt keresni, így a földszint feletti földem hordta a tető súlyát. 2006–2007-ben a tető terhe ideiglenesen kiváltásra került (3. kép). Ahol lehetett, a földszinti falakra, de elsősorban a pincefödémre került feltámasztásra a tetőszerkezet, így békésen át lehetett építeni a földszint feletti földemet.

Aztán vártunk tíz évet. Az épület „lakatlan”, pontosabban: a nyestek tanyája lett. A régi/új tulajdonos, Sopron városa 2016-ban, a „Modern Városok Program” lehetőségeivel élve, felkarolta a félbemaradt munkát és 2018 májusában elkezdődött az írásmunka készítése idején még tartó felújítás.

1. kép. Új vasbeton födém

2. kép. A pincefödémek boltozottak, illetve poroszsüveg boltozattal készültek, ezek állapota jó, itt nem készült megerősítés.

A funkció továbbra is múzeumi. Ez egyértelmű, hiszen ez a Deák téri múzeum-épület minden régi soproninak „A MÚZEUM” –, pedig a kérdés egy kicsit árnyaltabb. Megszoktuk, hogy a vidéki kúriák, kastélyok jó része „elme, gyógy és intézet”, (mára talán csak volt) idősotthon, közgyűjteményi, vagy közművelődési intézmény. Esetükben könnyű belátni, hogy a nem egészségügyi, nem közösségi funkcióra készült terek, épületszerkezetek nem, vagy csak erősen korlátozottan alkalmasak a gyógyászat, az ápolás, a művelődés funkcióját kiszolgálni.

Ha feltesszük a kérdést: mi ma a múzeum, bizonyos, hogy nem egy nagypolgári villa alaprajza, környezete, belmagassága, ajtóí és ablakai által meghatározott tér kerül bele a válaszba. Mert ma az elvárt, korszerű múzeum fogalmilag a kiállítóhelyi, a kutatóhelyi, a

3. kép. A keleti szárny tetőszerkezetének ideiglenes alátámasztása. A dúcolat a pincefödémre viszi a tető terhet.

műkincsraktári és a közönség számára aktív, tematikus tanulást jelentő funkciók együttese. Ami egyben korszerű, energiatakarékos, biztonságos épületszerkezetekből álló variabilis tér, könnyen átrendezhető kiállítótér, precíz légtechnikával, komoly épületvillamossággal, bonyolult gyengeáramú hálózatokkal felszerelve. A polgári nyaraló bizony nem ilyen...

Ugyanakkor, ha a védett örökség épületeinek sorsát vizsgálom, óhatatlanul felmerül, mit kezdjen a mai társadalom, a városi közösség, például egy leánynevelő intézetből átalakított Ruhagyárral, a Szt. Imre Kollégiummal, a kaszárnnyával a Kurucdombon, vagy a sor végén, egy komplett Belvárossal? Mit kezdjünk egyáltalán egy műemlékkel. Rengeteg korlát, rengeteg kompromisszum. „A műtárgynak az a legjobb, ha használják.” Ez az épületekre is igaz. Tehát, ha a műemléknek értelmes funkciót találunk, fennmaradásához ezzel járulunk hozzá a lehető legjobban. A kor igényei és a műemlék adta lehetőségek közötti kompromisszum megtalálása a legnehezebb.

Mit kell hát tenni és mit lehet tenni az egykori Lenck-villával, a későbbi városi „Kulturpalotával”, hogy mai múzeum lehessen? Nyilván a falak, a tető, az ablakok, a burkolatok, a kilincsek és az épületszobrász díszítések megmaradnak. A felsorolás természetesen így esetleges, de a házról részletes „Értékleltár” készült, felsorolva mindazt, amiért az épület a védett örökség része. Ezek mindegyikének megőrzése fontos.

A tervezett kiállítási funkció – most már csak kiállítási, mert a kutatói munkahelyek nem itt kapnak helyet –, alkalmazkodik az épület alaprajzi rendszeréhez, tehát a jelenleg tervezett kiállítást a meglévő térrendszerhez kell szabni. A több mint száz évvel ezelőtti épülettechnikát lehet korszerűsíteni, de nem a végtelenségig. A szerkezetek telerbírásának növelése, a tönkrement, elhasználódott épületszerkezetek javítása, cseréje, a hőtechnika, a tűzvédelem, az épületvillamosság, a szellőzéstechnika, az akadálymentes

bejárás, mind a jelenlegi felújítás feladata. Mindezt úgy, hogy az Értékleltár minden darabja megmaradjon (értelmes funkciójában, nem díszletként), és a villa térélménye továbbra is egyértelmű legyen.

Tehát, mit lehet tenni, hogy a műemlék műemlék maradjon, a múlt hű emléke, ami a márt szolgálja és nem válik az átalakítást követően, a jövőben, a ma emlékévé?

Alapozás

Jónak tűnik, de a kapcsolódó épületszerkezetek miatt (mivel a szellőzés vezetékai az alapozási sík alá kerülnek), néhány helyen injektálással talajszilárdítás készül. A padlószigetelés alatti vasbeton lemezt összekapcsoljuk a pincefalakkal, így az is részt vesz az alap teherviselésében.

Talajnedvesség elleni szigetelés

A padlóban jelenleg nincs szigetelés, a pincefalak függőleges, külső oldalán bitumenmáz szigetelés volt, ami egy korábbi felújítás során készült, de mára tönkrement. Mivel a pince is kiállítási tér lesz, így követelmény a teljes szárazság. A cél érdekében a pince padlózata mindenütt felbontásra kerül és a süllyesztett vasbeton lemezre a hagyományos, olvasztott technológiával bitumenes vastaglemez szigetelés kerül. A falak alatt, a teljes szerkezet elvágásával, ahol ez lehetetlen, injektálással készül vízszigetelés. Ám attól, hogy a szigetelés elkészül, még nem lesz száraz az épület. Ezért, a falakat aktívan kell szárítani (magukra hagyva két-három év lenne a teljes kiszáradás), ráadásul a falban tárolt só, amíg vizet kap, folyamatosan „dolgozik”. A tervek szerint a pincei szellőzőrendszer mielőbbi és azután folyamatos üzeme fogja a falak nedvességtartalmát elszállítani (4. kép).

A páralecsapódás okozta nedvesedést hőszigeteléssel és az előbb említett légcserével igyekszünk gátolni. Mivel a terepszint alatti épület nyáron is hűvös marad, a nyitott ablakon beáramló páradús nyári levegő a hideg falon és a padlón lecsapódó nedvességet produkál. Tehát, a pincefalaknak is olyan melegnek kell lenniük nyáron, mint a terepszint felettieknek. Ezért, a padlóban és az oldalfalakon 20-20 cm hőszigetelés készül, így a talajban tárolódó hideg nem kerül a padló- és falszerkezetekbe.¹

A terepszint helyreállítása

Az elmúlt száz év kerti hulladékai a park terepszintjét 30–50 centiméterrel magasabbra emelték.² Ezt nem korrigálták, amikor az épület köré az „új” járdát készítették, ezért a pince ablakait „bokáig” eltemették. A régi tok általában benn maradt, új tokösszekötő és

¹ Említésre érdemes az épület egyik érdekessége: A pincefalak eredetileg légréteggel készültek. A belső oldaltól 12-14 cm-re van egy 10 cm mély függőleges rés, a padló felett és a mennyezet alatt szellőzőrácsokkal ellátva. Feltehetően ettől a megoldástól várták a fal belső felületének felmelegedését és az imént említett páralecsapódás jelenségének megelőzését.

² Ugyanez a feltöltődés miatti terepszint-emelkedés a kerítés mellett is látható, nem véletlenül dőlnek kifelé egyes kerítésszakaszok.

4. kép. Készülő lépcsatorna aknák a konyha padlója alatt

szárny készült. Az ép ablakrácsok szintén megvannak, csak az alsó mintaköz a terepszint alá került (5. kép). Ezt a hibát korrigálandó, az épület megközelítőleg 5 méteres környezetében, ahol nyilván értékes növényzet nem található, a kívánatos terepszint visszaállításra kerül.

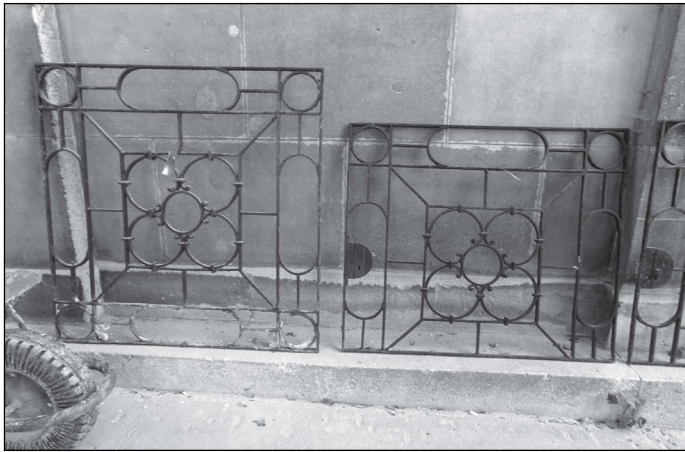
Felmenő falak

A falszövetben káros repedés nem látható. A téglá minősége kiváló, nem véletlenül, hiszen a Lenck-családnak téglagyára is volt. Szerkezeti megerősítés nem készül.

Fedélszék

A fedélszék a keleti és nyugati oldalon és a középső, nyeregvetős szakaszon teljesen újra készül. A kibontott elemek egy részét – alapos konzerváló kezelést követően –, talán újra fel lehet használni. A nyugati oldalon a szaruzat kielégítő állapotú, a talpszelemen viszont cserére szorul. A talpszelemen szakaszos cseréjével, konzerváló kezeléssel a szaruzat anyagát meg lehet tartani, de teljes kibontással és újraépítéssel kell számolni. A nyugati oldal szakaszos cseréjét az ebédlő festett mennyezetének védelme is megköveteli, tehát itt építés közben sem lehet beázás. Az új szakaszokon is építés közbeni provizórikus tetőt kell készíteni, fóliával fedni.

A kishajlású tető hajlásszöge 5 fok. Az átalakítás során 7 fokos tető készül! Ez a tetőhajlás alkalmas a cinklemez kettős állókorcos fedés fogadására (kisebb hajlás esetén beázik). A középső rész magas tetőjén eredetileg természetes palafedés volt. Ma szürke négyzetpala. A tervezett héjazat kettős állókorcos, natúr cinkfedés. A tető hajlásszöge 21 fok, a palafedés 30 fokot igényelne (kisebb hajlás esetén beázik), tehát pala nem kerül

5. kép. A baloldali rács alja a járda betonjában volt, a jobboldali aljából viszont arasznyit le kellett vágni, mert az nyitható maradt.

6. kép. A fedélszéket fogadó koszorú már elkészült.

het vissza. Általánosságban megállapítható, hogy az eredeti fedés anyaga és a választott tetőhajlásszöge nem illettek egymáshoz. Nem véletlen, hogy az épület első javítása a tető átalakítása volt, elsősorban a víz elvezetésének módján kellett változtatni (6. kép).

Az átrium üvegtetője feltehetően nem eredeti, valamelyik javítás során egy egyszerű, ragacsolt üvegtető került beépítésre, amely mára több helyütt beázik. Helyére egy korszerű, hőhídmentes alumíniumszerkezetet kell építeni, árnyékolóval. Az első emeleti földem magasságában lévő vízszintes belső üvegtető szegecselt acélszerkezete nyilván megmarad.

Padlóburkolatok

A jelenlegi padlók bontásra kerülnek. Kivéve a lépcsők, a bejárat és földszinti kerengő márvány mozaiklap burkolata. Ezeket finom csiszolással kell felújítani. A pincebeli konyha egyedi burkolata, a vasalt aljzat és szigetelések készítése miatt bontásra és visszaépítésre kerül. A földszinten az eredeti parketták kerülnek újrafelhasználásra.

Homlokzat

Az épület fennállása óta ez a harmadik alkalom, hogy teljesen új lesz a külső vakolata. A 25 évvel ezelőtti homlokzat-megújítás hagyományos szilikát-technikán alapuló eljárással készült. Sajnos, mára az épület a felújítás előttinél is rosszabb képet mutat. A homlokzat vakolása a legkorszerűbb technológiával, a színezés a természetes kőhöz hasonlító színekkel történik. A szobrok, kővázák, faragványok restaurálás után kerülnek vissza a helyükre.

Nyílászárók

A meglévő ablakok, ajtók, asztalos remekművek. Nagyon karcsú szelvényekből, nagyon jó anyagból készültek. Az eredeti árnyékolás a két ablak közti falamella volt. Mára csak nyomai voltak felfedezhetőek. Helyette vászonroló készül. A sötétítés spalettával történik és történik, a meglévő szerkezet mesteri fatokjaival együtt helyreállításra kerül. A bejárat ajtó csodálatos épségben maradt ránk. Tisztítás, illesztés, elektromos szerelvények beépítése után keményolaj felületkezeléssel megtartandó. A belső ajtók és üveg-fa tér-elhatárolások nagy része fellelhető. A raktárból, pincéből, depóból előkerült szárnyak az értékleltár készítésekor kiválogatásra és vélt helyükre kerültek.

Üvegház

Helyreállítására 2004-ben tervdokumentáció készült. A bontás, tehát az életveszély elhárítása megtörtént. Az elemek raktárban pihennek, állapotuk kétséges. A kőkáva már 15 éve várja az öntöttvas szerkezetet, reméljük, most elkészül. (7. kép)

Kert

Régebbi rajzok és faállomány-felmérések felhasználásával igyekeztünk rekonstruálni a korábbi sétaút-hálózatot. A faállomány műszeres vizsgálata elkészült. Mivel a kert ma is nyitott, a koros fák lehulló ágai komoly veszélyt jelentenek, így valószínű szükség lesz egy ápoló ritkítás elvégzésére. A betelepült invazív fajokat ki kell irtani (bálványfa, akác, stb.). A régi fotókból megállapítható, hogy a bejárat előtti kertrész francia-, a hátsó rész angolkertként volt kialakítva. Ezt kívánjuk visszaállítani.

A kerítés lábazata elfogadható állapotú, tisztítás, csiszolás, hidrofobizálás az elvégzendő munka. A fém elemek díszei mozognak, egy részük elveszett, ezeket újraöntéssel pótolni kell.

7. kép. Az üvegház, bontás előtt, 2004-ben

Kerti pavilon

Az építmény elpusztult. Rekonstrukciójához fotó és rajz áll rendelkezésre. A főépület építéskor készült helyszínrajz egy hétszögletű(!) pavilont ábrázol, amely illeszkedik a jelenlegi domb alatti pincére. A fotók és a rajz egy jóval kisebb, más pozícióban lévő pavilont ábrázolnak. A villa építésének korában az utóbbi hitelessége a valószínűbb, feltehetően a hétszögletű már korábban is állt, mint ahogy Sopronban szokás volt, a külső várfal, vagy kerítésfal részeként, (pl.: az Esernyős ház). Ezt elbontották, és nem pontosan a helyére készült el az új pavilon. Az építménynek a múzeumi programban nincs szerepe, helyreállítását egyelőre nem tervezzük (8. kép).

8. kép. Sterbenz Károly rajza a kerti pavilonról, 1945-ből

Szökőkút

A szökőkút 1991-ben részlegesen helyreállításra került. A kőmunkák elkészültek, a vezetékezés megtörtént, ám a gépészet akkor nem készült el. A vízgépészet és a vízköpő figura rekonstruálásával reméljük, újra működni fog.

A jelenlegi felújítás tervezői stábja

Bihari Sarolta belsőépítész
Bella Ervin gépészmérnök
Szalmási Vilmos villamosmérnök
Böröcz István tűzvédelmi szakértő
Horváth József és ifj. Orosz József építőmérnökök
Fekete Szilárd építész

A korai modern építészet jegyében megkomponált épületek első példája 1921-ben jelent meg Sopronban. Schármár Károly markáns, látszó téglarchitektúrájú alkotása a Forster gyarmatáru-kereskedés raktárépülete volt a Magyar utcában. A keskeny épület homlokzatának előnyös függőleges és vízszintes ritmizálása magas építőművészeti minőséget tükröz.¹ Füredi Oszkár építész Csengery utcai, látszó téglafelületű munkáslakóháza 1925-ben épült fel, amely már az egyetemes építészet legjobbjai közé sorolható.² Füredinek az 1920-as évek közepétől az 1930-as évek végéig tartó, termékeny időszaka számos magas színvonalú, modern stílusú lakó és középülettel gazdagította a műemlékekben páratlanul gazdag Sopron építészeti arculatát. A megvalósult épületek nagy részét a kor legnevesebb, országos szakmai lapja, a *Tér és Forma* építészeti folyóirat is bemutatta. Az 1930. május 31-én megnyitott, liège-i (Belgium) nemzetközi építészeti kiállítás sikeres magyar kiállítói közé is beavagották munkáit, akik között olyan nevek szerepeltek, mint Árkay Aladár és Bertalan, Lajtha Béla, Hajós Alfréd, Rimanóczy Gyula, Lechner Jenő, dr. Bierbauer Virgil és mások.³ Jelen tanulmány Füredi Oszkár gazdag életművét, valamint – zsidó származása miatt – hanyatttört sorsú életét kívánja főbb vonalakban bemutatni (1. kép).

Családi háttér, tanulmányok

A család nevében bekövetkezett változás Fleischmann Sándor orvosnak, Füredi Oszkár édesapjának köszönhető, aki 1877-ben, 26 évesen döntött úgy, hogy családi nevét Füredire változtatja.⁴ Ily módon már Füredi Sándorként (Komárom, 1851 – Sopron, 1929)⁵ kötött házasságot Goldberg Johannával (Dunaszerdahely / Dunajská Streda, Szlovákia, 1859 – Auschwitz, Lengyelország, 1944) 1882-ben.⁶ Egy évvel később költöztek Komáromból Sopronba, ahol három fiuk született: Jenő (1883), Artúr (1884)⁷ és Oszkár (1890).⁸ Jenő édesapja hivatását követve orvos lett, Budapesten telepedett le. Oszkár szülővárosában, a Soproni Magyar Királyi Állami Főreáliskolában (ma Széchenyi István

¹ Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. században. Tatabánya, 2003, (a továbbiakban: Kubinszky 2003) 53.

² U.o.

³ Bierbauer Virgil: A liège-i nemzetközi építészeti tervkiállítás magyar osztályának sikere, *Tér és Forma* 3 (1930), 7. szám, 302.

⁴ Századunk névváltozásai 1800–1893. Hornyánszky Viktor kiad., Budapest, 1895, 81.

⁵ Füredi Sándor halotti anyakönyvi kivonata, magántulajdon.

⁶ Füredi Sándor és Goldberg Johanna házassági anyakönyvi kivonata, magántulajdon.

⁷ Soproni Izraelita Hitközség születési anyakönyve. Magyar Zsidó Levéltár, XXIV-B.

⁸ Füredi Oszkár születési anyakönyvi kivonata, magántulajdon.

1. kép. Fűredi Oszkár portréja, 1943, Soproni Múzeum Fotótára

Gimnázium) érettségizett,⁹ felsőfokú tanulmányait a budapesti Műegyetemen, később pedig a müncheni Építészeti Akadémián végezte. Építésmérnöki oklevelét 1912-ben szerezte meg. Gyakorló éveit Münchenben töltötte Carl Hocheder irodájában, majd Hamburgban John Herbert Rosenthal építésznél dolgozott. Közben megnyert egy nagyobb pályázatot a Vereinigte Münchener Brauereitól, 1913-ban pedig megtervezett Douhou számára egy nagy szanatóriumot. Erich Mendelssohnnal együtt egy königsbergi városrendezési, illetve tíz kialakítási pályázaton vett részt sikerrel 1914 elején, később kis lakás-együtteseket épített.¹⁰

1924-ben feleségül vette Rawitscher Gyula kreutzburgi rabbi és Schwarczbach Henriette lányát, az akkorra már elvált Rawitscher Zsófiát (sz. 1888), akinek már volt az első házasságából egy fia. Kapcsolatuk nem bizonyult tartósnak, válással végződött.¹¹ Második feleségével, Bauch Erzsébet Jozefával (Guntramsdorf, Ausztria, 1906 – Sopron,

⁹ Fűredi Oszkár főreáliskolai értesítője, magántulajdon.

¹⁰ *Sarkady Sándor és ifj. Sarkady Sándor* (szerk.): Aranykönyv 2000. Sopron, 1999 (a továbbiakban: *Sarkady* 1999), 144.

¹¹ Soproni Izraelita Hitközség házassági anyakönyve, Magyar Zsidó Levéltár, XXIV-B.

1985) 1938-ban kötött házasságot, gyermekük nem született. Erzsébet a Szent György utcai plébániahivatal 2378/1940. sz. bizonyítványa szerint 1940. augusztus 27-én – a férje iránti elkötelezettségéből fakadóan korábban felvett izraelita vallásról – visszatért a római katolikus hitre.¹²

Pályájának indulása

Legkorábbi soproni köztéri munkája a soproni Koronázó dombon felállított „Koronázási emlékmű”, melyet 1915-ben állított a Városszépítő Egyesület III. Ferdinánd király 1625. december 8-án történt megkoronázása emlékére.¹³ Az emlékmű ma is áll, talapzatán „Füredi Oszkár műépítész” felirat olvasható.

Mint hadnagy vonult be 1914 novemberében a pozsonyi honvédhadosztályhoz, 1915. februárban az orosz frontra vezényelték, ahol hidakat épített, továbbá a Karlstadtnak elnevezett táborn Rudnia közelében, melynek modelljét a bécsi Heeresgeschichtliches Museumban is kiállították. A 17-es vadászokkal hosszabb ideig gyalogsági harcokban vett részt, majd a két front között levő áramfejlesztő központot felrobbantotta. Az orosz frontról 1917-ben súlyos tifuszbetegséggel szállították Lembergbe, majd a pozsonyi kórházba. Még lábadozott, mikor 1917-ben felmérte a Dunántúl műemlék kastélyait, sokuk architektúráját mentve meg ezáltal az átalakítás veszedelmétől. A háborúban kitüntetésként megkapta a Bronz Érdemérmét Kardokkal, a Koronás Arany Érdemkeresztet, a Károly Csapatkeresztet és a Háborús Emlékérmét. 1918-ban – 28 évesen – megnyerte a soproni munkaházak felépítésére kiírt pályázatot, s ekkor Sopron városa mint főhadnagyot felmentette a hadkötelezettség alól.¹⁴ A pályázat eredményeképpen a Pócsi-dombon négy, egyenként két lakásos munkáslakóháza épült fel.

Füredi 1918-tól építőmesterként,¹⁵ illetve építészként dolgozott Sopronban, ahol számos lakó- és középület, valamint ipari épület őrzi tehetségének nyomát. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet soproni osztálya 1919. január 26-i közgyűlésén vette fel az egylet tagjai közé.¹⁶ 1919-ben a Sopron vármegyei és városi építési direktóriumban önként vállalt állást, ezáltal a proletárdiktatúrát támogatta. Emiatt az Egylet 1922-ben kizárta a tagjai sorából.¹⁷ Ugyanezen okból kifolyólag nem kaphatott később – az 1945-ös felszabadulásáig – állami megbízásokat sem, így megbízói főleg magánszemélyek, vállalkozók voltak.

Egyik legkorábbi munkája (1921) a soproni Fő téren álló, műemlék épület földszintjén a Gambrinus étterem kialakítása. „Az apró ablakok helyett nagy körív foglalja be

¹² Füredi Oszkár és Bauch Erzsébet házassági anyakönyvi kivonata, magántulajdon.

¹³ A soproni koronázás emléke, Pesti Hírlap 1915. december 21., kedd, 11.

¹⁴ *Jakobi Ágost*: Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban. Budapest, 1938, 513.

¹⁵ Sopron város I. fokú közigazgatási hatóságának iratai, Mutatók. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (továbbiakban: MNL GyMSMSL), IV.B.1417.

¹⁶ Egyleti közlemények, A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 53. (1919), 7. szám, 56.

¹⁷ Vegyesek, A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 56. 1(922), 26. szám, 234.

a fény és levegő kapuját, az apró dekorációban nem másolja az ismert barokk motívumokat, hanem olyan ornamentumokat komponál, melyek beleilleszkednek észrevétlenül az egész ház, sőt a tér hangulatába is.” írta az átalakításról Csatkai Endre művészettörténész.¹⁸

Az 1920-as évek elején épült lakóházai (Fischer Emil lakóháza, Sopron, 1921; Gergely István bankigazgató háza, Sopron, 1922; Madarász Imre villája, Bécs, 1923) azonos stílusban megformált épületek. A földszint terméskövel burkolt, az emeletek sima vakolt felületűek, a cseréppel fedett, meredek hajlásszögű tetők merészen az ég felé törnek. A néhol a sarkokon is átforduló ablaksorokat félkörív formájú pillérek keretezik, melyeket alul hangsúlyos könyöklők, fölül vízszintes szemöldökpárkány zár.¹⁹ Formaviláguk a Kós Károly által képviselt népi építészet eszköztárával rokon.

1922-ben a Magyar Királyi Államépítészeti Hivatal megbízásából négy kislakóházat tervezett Csornára, emellett elnyerte a Magyar Általános Takarékpénztár Rt. soproni bankfiókjának átalakítását, Mitzger Salamon Ötvös utca 2. szám alatti házának és üzletének jelentős mértékű átépítését, valamint a Royal kávéház belső átalakítását.²⁰

1923. május 6-án a Soproni Izraelita Hitközség temetőjében emlékművet avattak az I. világháború hősi halottainak – a 34 nevet megörökítő emlékmű szintén Füredi munkája. A listán ott szerepelt kisebbik bátyja, Füredi Artúr neve is.²¹ Ugyanebben az évben tervezte a Soproni Autonóm Ortodox Izraelita Hitközség Paprét 26. szám alatti épületének udvarán álló, három tantermes Talmud-Tóra iskolaépületet, annak belső kialakítását, bútorzatát is.

Ipari megbízások és az első sikerek

1923-ban raktár és üzlethelyiség átalakítást tervezett a Schönberger Testvéreknek, munkásház telepet a Soproni Szőnyeg- és Textilművek Rt. (előtte: Haas Fülöp és Fiai) részére, közben lakás átalakítást Sümegey Zoltán és Engel Alfréd számára. A Fodor Ignác és Társa cégnek raktárépületet, a Sopron városi Lóhúsüzemnek (Bauer János és Társa) füstöldét és húspipari helyiségeket, a Sopron városi Forgalmi Bank Rt. számára bankbelső átalakítást, a Soproni Kendő- és Szövőgyárnak (Harler és Társai) 300 m² vasbeton bordásfödémeket tervezett és kivitelezett.²² 1924-ben a Soproni Szőnyeg- és Textilművek Rt. (előtte Haas Fülöp és Fiai) téglaburkolatú igazgatósági épületét tervezte, melynek fotóját az 1930-ban megjelent *A magyar feltámadás lexikona* is közölte.²³

¹⁸ Csatkai Endre: Egy soproni építész naplójából, Tér és Forma 1. (1928), 8. szám, (a továbbiakban: Csatkai 1928) 293.

¹⁹ Csatkai 1928, 294–295.

²⁰ Füredi Oszkár építész iratai, magántulajdon.

²¹ Max Pollak: Die Geschichte der Juden in Oedenburg, Wien, 1929, 103–104. Az emlékmű a II. világháborús bombázások során sajnos megsemmisült.

²² Füredi Oszkár építész iratai, magántulajdon

²³ Szentmiklóssy Géza (szerk.): A Magyar Feltámadás lexikona 1919–1930. Budapest, 1930 (a továbbiakban: Szentmiklóssy 1930), 293.

Első igazán jelentős, szakmai sikert és elismerést hozó munkája a Trebitsch S. és Fia Selyemárugyár Rt. részére, kora modern stílusban tervezett, téglaburkolatú gyártelep és háromemeletes munkáslakóház volt, amelyet 1925-ben tervezett (2. kép). A Csengery utcai munkás lakóház külső megjelenése, kompozíciója és részletképzései a kor világszintjén álló architektúrát tükröznek. A nyerstégla burkolat a tervező németországi tanulmányait és tapasztalatait idézi, a lakások szoba-konyhás, külső WC-s elrendezése azonban a kor hazai munkáslakásainak szintjén áll. A téglány formájú épülettömb szimmetrikus, utcai homlokzatán az ablakok sávjait hangsúlyos, vízszintes könyöklő- és szemöldökpárkányok keretezik, a markáns vízszintes kompozíciót két oldalról erőteljes, függőleges téglapilonok övezik. Az udvari homlokzat szimmetriáját a lépcsőház kiugratott tömege hangsúlyozza, a vízszintes párkányok közé feszített ablakok a sarkokon átfordulnak, így optimális benapozási viszonyokat teremtenek. A Trebitsch-féle iroda- és gyárépület, valamint a munkáslakóház fotóit, makettjét a *Tér és Forma* építészeti folyóirat részletesen ismertette 1928-ban. Csatkai Endre művészettörténész így jellemzi az épületet: „A szerkezet és anyagszerűség sajátos önön szépsége az, amely megadja e mű tisztára architektonikus, monumentális szépségét.”²⁴

Füredi tervei alapján épült fel 1925-ben a Haas-féle szőnyeggyár festőde épülete, igazgatósági épülete és víztornya (1928) is. Az 1925-ös Sopronban rendezett országos iparkiállítás alkalmából a Schwarz Viktor-féle Ipartelepek Rt. megrendelésére kiállítási pavilont tervezett, melynek művészi értéke – a nagyközönség és a sajtó véleménye alapján – messze felülmúlta az összes szakmában kiállított alkotásokat.²⁵ A Soproni Pamutipar Rt. (Preis és Társai Szövőgyár) kétszintes nagy szövőterme alapterületével és vasbetonvázával, valamint impozáns tömegével a maga idejében a legkorszerűbb építési megoldásnak számított. Az épületkomplexum 1925 és 1927 között készült el a Füredi-Cavallar²⁶ Műszaki Iroda tervei alapján.²⁷ 1927–28 között négy darab kétemeletes városi bérház épült Sopron szabad királyi város megrendelésére, ezek helyének beazonosításához további kutatásra lenne szükség.

Az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. brennbergi bányaigazgatóságának vezetőségével, Breuer György gazdasági igazgatóval, valamint Vajk Artúr műszaki igazgatóval Füredi baráti kapcsolatban állt, ennek is köszönhető, hogy számos megbízást kapott itt.²⁸ Vajk Artúr a bányamunkások irányában – a Selmec környéki gyermekéveinek és a bányászok között töltött ifjúságának köszönhetően – különös szociális érzékkel rendelkezett, életviszonyaik javításának érdekében számos intézkedést foganatosított, a településen több középületet és lakóépületet építtetett.²⁹ Az ő megrendelésére valósult meg

²⁴ Csatkai 1928, 298.

²⁵ Füredi Oszkár építész iratai, magántulajdon

²⁶ 1927 január 20-tól 1929 január végéig Cavallar Ödönnel együtt műszaki irodát tartott fenn, amely vesztességes vállalkozásnak bizonyult. MNL GyMSM SL, Mutatók IV. B. 1417.

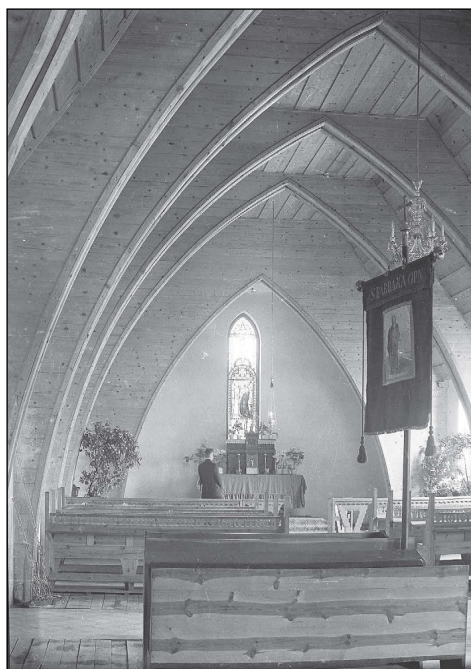
²⁷ Sarkady 1999, 144.

²⁸ Balogh Margit: A sopronkőhidai „hűtlenek”, Hadtörténelmi Közlemények 102 (1989), 3. szám, 446.

²⁹ Molnár László: Emlékezés nagyjainkra. Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat 124. (1991) 11–12 sz., 705.

2. kép. A Trebitsch-féle munkáslakóház (1925), Magyar Építészeti Múzeum Fotótára

3. kép. Római katolikus templombelső, Brennebergbánya (1930), Soproni Múzeum Fotótára

Füredi tervezésében a hat tantermes népiskola Brennebergbányán 1925–27 között, majd ezt követően a 108 gyermek befogadására alkalmas óvoda 1928-ban.³⁰

Mindkét épület anyaghasználatában – a fehér vakolt, festett felületek mellett – hangsúlyosan jelenik meg a látszótéglaburkolat is. Az iskola alagsori, kiszolgáló szintje téglaburkolattal készült, a tantermeket magába foglaló kétszintes, vakolt felső épületrész ablakait is téglapilaszterek választják el egymástól. Az óvoda emeleti ablakait magába foglaló téglaburkolatos sávot a földszinti – az ablakok könyöklőpárkányaig felfutó – vakolt felület tartja. Később az óvoda épületéhez a templom felől kétszintes, téglaburkolatos paplak bővítés épült. Itt az emeleti szinten mintegy 60 cm-rel kiugratott épulettömeg ad a homlokzatnak finom térbeli plaszticitást.

1930-ban szentelték fel a Brennebergbányai római katolikus templomot (3.kép). A templombelső fából kialakított, gótikus ívet formáló tartói a bányajaratok hangulatát idézik. Az épület fotója szintén megjelent *A magyar feltámadás lexikonában*.³¹ A templom bejárati árkádsora, ablakai is gótikus ívben záródnak, az altemplom szintjén a tervező kis

³⁰ Heimler Károly: Sopron topográfija, Sopron, 1936 (a továbbiakban: Heimler 1936), 52.

³¹ Szentmiklóssy 1930, 293.

4. kép. Bányász nyugdíjas sorház, Görbehalom-telep 18. (1932 körül), a szerző felvétele, 2013

múzeumot, irodát helyezett el. A templommal szemben lévő dombtetőn kőből rakott, két harangot tartalmazó evangélikus harangláb 1938-ban épült.³²

A Brennbergbányai Önszegélyző Egyesület 1932-ben épített először bányász nyugdíjas otthont Füredi tervei alapján a Görbehalom-telep 19. szám alatt. A szoba-konyhás, illetve egy szobás kis lakásokat a tervező finom ritmusban sorolta egymás mellé oly módon, hogy az egymás melletti lakások bejáratait tartalmazó, V alakú előterek az egyszerű, kétszintes, fehér vakolt felületű épülettömeget egyenletesen tagolják. A bejáratok téglaszínű, beugró előtereire rímel a karakteres, első emeleti záró párkány ellentétes irányú kiugrása. Az emeleti lakások egy oldalsó lépcsőn feljutva, a hátsó emeleti folyosóról közelíthetők meg. A nyugdíjas sorház alaprajzát, fotóit a *Tér és Forma* építészeti folyóirat 1934-ben közölte.³³

A második bányász nyugdíjas otthon a Görbehalom-telep 18. szám alatt épült, az elsőhöz hasonló stílusban, szintén sorház jelleggel (4. kép). Itt az emeleti lakások egy oldalsó, zárt lépcsőházon keresztül közelíthetők meg, a hátsó épülettömeg kb. 1 méterrel magasabb az utcára néző traktusnál. A bejáratok V alakú előtere fölött az emeleti párkány itt egyenesen fut végig. A harmadik bányász nyugdíjasotthon a Görbehalom-telep 17. szám alatt létesült, immár háromszintes, fogatolt rendszerben. A lakásokat három lépcsőházon keresztül lehet megközelíteni, melyek látszó téglával burkolt, kb. 60 cm-rel kiugratott tömegei egyenletes arányban osztják a nyugdíjas otthon fehérre festett, szigorú tömbjét.

³² Füredi Oszkár építész iratai, magántulajdon.

³³ *Bierbauer Virgil: Új sorházak. Tér és Forma* 7. (1934), 2. szám, 59.

A brennbergbányai építkezések sorában a következő létesítmények Új-Hermesen, a kétszintes munkáslakóházak voltak, amelyek 1938-ban valósultak meg.³⁴ A téglaburkolatú, kontyolt tetős lakóépületek ablakainak szigorú rendjét a fa spaletták nyitott-zárt állapotának spontaneitása oldja. A munkáslakóházak monolitikus tömbjét a lépcsőházat magába foglaló vertikális épületraktus teszi változatossá.

A korai modern építészeti kibontakozása Sopronban

Az 1930-as évek elejére, a Thurner-korszakra a modern építészet kibontakozott Sopronban. Füredi ipari-bányászati megbízásai mellett ekkoriban az Alsólőverben több, szépen megkomponált családi házat tervezett. Erre az időre esik a Soproni Izraelita Hitközség megbízásából a Képezde (ma Csatkai Endre) utca 6. szám alatti telekre tervezett Soproni Zsidó Polgári Otthon (Izr. Aggok Háza) is, amelyet Füredi 1930-ban vetett papírra. Az épületet 1930–31 között kiviteleztek, ünnepélyes avatását 1933. szeptember 10-én tartotta dr. Pollák Miksa soproni neológ rabbi.³⁵ Az ingatlanban a neológ és ortodox zsidó hitközséghez tartozó, kereset- és munkaképtelen, szegény, idős zsidó férfiak és nők gondozását, ellátását biztosították, a férőhelyek száma 24 fő volt.³⁶ Feltételezhető, hogy az idősek rituális ételmezése ortodox előírások szerint történt.³⁷ A Soproni Zsidó Polgári Otthon terveit, látványtervét a *Tér és Forma* építészeti folyóirat már 1930-ban, a megvalósulás előtt ismertette. Az épület modern stílusa és az igényes kertterv dicsérete mellett a cikk némi bírálatot is megfogalmazott: „... architektúrája a két látható fronton némi ellentmondásban van egymással, főleg ami a vertikális és horizontális vonalvezetések dolgában tapasztalható. Egy-egy front azonban magában véve jó egyensúlyban van és bizonyos mértékig szinte magán hordja az üdülőház egészséges jellegét.” Az utcai homlokzat négytengelyes kialakítású, az ablakok feszes szimmetriáját – melyet a kétszintes, látszó téglapillérek is tovább hangsúlyoznak – a második tengelyben elhelyezett, földszinti bejárati ajtó oldja (5. kép).

Az épület utcai frontját karakteres, a téglapillérekre támaszkodó, az utca fölé túlnyúló párkányzat zárja le. A helyszínrajzon gondosan megtervezett rózsakert felé néz az épület földszinti, üvegezett előcsarnoka, nappali tartózkodója, valamint a 11 db, kétágas szoba is. Ez a homlokzat jóval oldottabb, a magasabb, háromszintes főtömegeből két kisebb épületraktus nyúlik ki, melyek felső szintje nyitott teraszként funkcionált. Az épület jelenleg az MTA CSFK Geodéziai és Geofizikai Kutató Intézet használja.

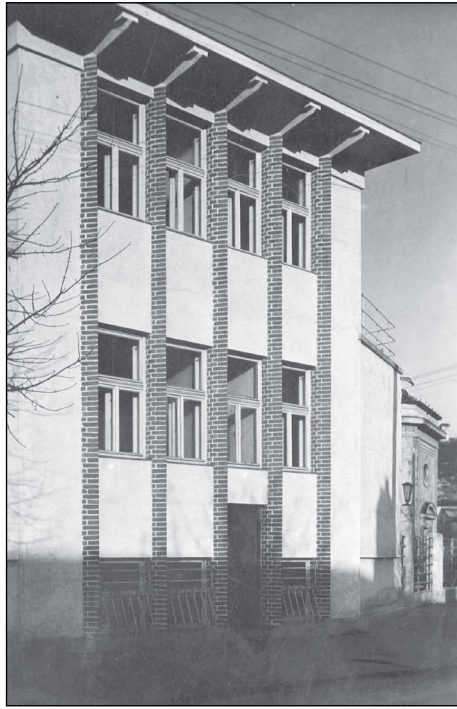
A lakóházak sorában a Mikovinyi és a Hunyadi út sarkán álló, Bettelheim Lipót ágfalvi vasútállomás-főnök részére készített lakóépület (1933) emelendő ki; földszintjének sarkán üzlethelyiséget is kialakítottak (6. kép). Az épület vezérszintjén kiérlelt alaprajzzal háromszobás lakás helyezkedik el, magasabb tömegével a szomszéd épülethez csatlakoz-

³⁴ Füredi Oszkár építészi iratai, magántulajdon.

³⁵ Pollák Miksa avató beszéde, Sopron, 1933.

³⁶ Heimler 1936, 63.

³⁷ Zsidó Újság, 1931. június 19. 8.

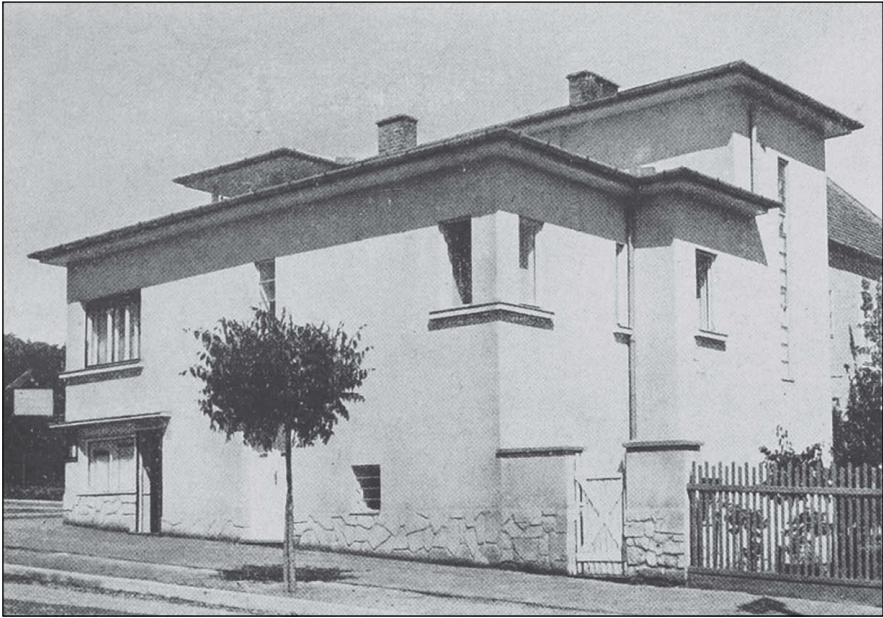
5. kép. Soproni Zsidó Polgári Otthon (1931), Magyar Építészeti Múzeum Fotótára

va. Ez a tagolás illeszti az épületet környezetébe.³⁸ A lapos tetős tömegekből megformált saroképületnek a homlokzatok elé túlnyúló párkánya, valamint a különböző méretű nyílászárók harmonikus rendje ad modern karaktert. Máig megnyerő látvány a Mikoviny út 40. szám alatti, háromszintes – Horn Vilmos számára tervezett – ún. Horn-villa, a Winkler utcára néző, markáns ívű teraszával (7. kép). Az 1934-ben épült, lejtős terepre illeszkedő lakóépület fő tömegét a tervező kontytetővel fedte, azonban a Mikoviny utca felé néző, látszó téglapillérekre állított kisebb épülettömeg – a tömör mellvédes terrasszal fedett konyha-tömb – igazán modern külsőt ad a háznak. A nyílászárók külső árnyékolását – a tervező által gyakran alkalmazott – fa spaletták biztosítják. Kubinszky Mihály szerint: „Ezzel az épülettel vonult be Sopronba a kiérett modern családi ház építés”.³⁹ Mindkét lakóépület fotóit, jellemző alaprajzát 1935-ben leközlölte a *Tér és Forma* építészeti folyóirat.⁴⁰

³⁸ Kubinszky 2003, 59.

³⁹ Kubinszky 2003, 59.

⁴⁰ S. L.: Gróf Széchenyi István Budapestről és az építészetről. *Tér és Forma* 8. (1935), 12. szám, 348–350.

6. kép. Bettelheim Lipót lakóháza (1933). Fotó: Diebold, 1935

7. kép. A Horn-villa (1934) a Winkler út elején. Soproni Múzeum Fotótára

Munkák a Lőverben

A Soproni Idegenforgalmi Rt. 1933-ban kérte fel Füredi Oszkárt a Lőver uszoda korszerűsítésének megtervezésére. Az uszodát 1934-ben építették át, sajnos a régi medencét nem alakították át, így az versenyek rendezésére nem vált alkalmassá.⁴¹ Az uszoda bejárata a medence északi oldalára került, a medencével párhuzamosan a terület egészét át-fogó földszintes épületsor épült, melyben a gépházat és az öltöző kabinokat helyezték el. A kabinsor közepén – a holland De Stijl konstruktivista művészeti, építészeti irányzat hatását mutató – tornyos bejárati épület áll, a víz felé lelépcsőző két napozóterasszal, markáns városképi elemként (8. kép). Az együttes további két kis új építménnyel is gazdagodott: egy gyermekmedencével, melyet egy emlékműhöz hasonló vízcsobogó táplál, és a zuhanyzóval.

A *Tér és Forma* építészeti folyóirat még ebben az évben beszámolt az átépítésről, leközölve a helyszínrajzot és öt fotót a megvalósult állapotról. Az átalakítást, bővítést méltató szakíró szerint Füredi „[i]gazán minimális eszközökkel, de annál nagyobb ügyességgel meglepően kedves és tetszetős, sőt mondhatni hatásos megjelenésű uszodát tudott kerekíteni a régi uszodából. A teraszt alátámasztó pillérekből képzett portikusz kitűnően keretezi azt a képet, amelyet az uszodába belépő vendég kap. ... Füredi munkájának legfőbb érdeme az, hogy az uszoda elrendezésével hogyan illeszkedett bele a természeti környezetbe, a szép fenyőligetbe, azt az emberi alkotással nem rontotta el — hanem ellenkezőleg, felfokozta. Munkája e tekintetben szinte iskolapéldája lehet annak, hogy a magunk rakta épületek miképpen rendelődjenek alá a Természetnek — már csak azért is, mert az igaz alárendelődésből mellérendelődéssé válhat.”⁴²

A vitéz Simon Elemér nevét viselő Magyar Ifjúsági Vöröskereszt üdülőházára kiírt soproni tervpályázaton Füredi Oszkár terve I. díjat nyert, így 1934-ben, viszonylag szűkös anyagi fedezettel megépülhetett az épület (9. kép).⁴³ Az alaprajzi kontúr hosszában szimmetrikus, a tervező zseniális építészeti, funkionalista koncepciója minimális közlekedő tereket eredményezett. Az U alakú bejárati oldalon jobbra a mosókonyhát és a ruharaktárt, balra a gondnoki lakást helyezte el, középen a tanító szobája mellett két oldalt kis folyóson a fiúk és lányok 24-24 ágyas hálótermét lehetett megközelíteni. A bejárati oldalon – a hálótermekből nyílóan – alakította ki a mosdókat és kabinos WC-ket. A hálóterem végéből nyílt a félkörben végződő, magasabb tömegű, nagy ablakkal a természet felé megnyitott ebédlő, ahol 48 gyerek étkeztetését tudták biztosítani. Az ebédlő egyik oldalán a konyha és kamra, másik oldalán a személyzeti- és betegszoba lett kialakítva. Az ebédlőből két oldalt fedett teraszra lehetett kijutni. Füredi ezen alkotását is ismertette a *Tér és Forma* a megvalósulás évében: „... épp ezért kell véleményünk szerint Füredinek érdemül felróni azt, hogy architektonikusan is megnyerő megjelenésűvé tudta tenni ezt a szerény eszközökkel létesített üdülőt, a nélkül, hogy az szegényesnek hatna! ... Az anyagiak hiányát a

⁴¹ Kubinszky 2003, 60.

⁴² A soproni új Lővér-uszoda. *Tér és Forma* 7. (1934), 11. szám, 336–338.

⁴³ Kubinszky Mihály ezt az épületet tévesen Hárs Györgynek tulajdonította (Kubinszky 2003, 61.).

8. kép. A Löver uszoda (1934) bejárati épülete a medence felől. Soproni Múzeum Fotótára

szellemmel, a munkával, az odaadással pótolja.” írta a lap kritikusa.⁴⁴ Az épület sajnos az 1944. december 18-i amerikai bombatámadás következtében elpusztult.⁴⁵

Hernfeld Pál soproni fogorvos 1937 decemberében 30 ágyas panzió terveit készítette el Winkler Oszkár építésszel, azonban a város az épület méreteit túlzónak ítélte, és nem adott építési engedélyt. 1938 januárjában az építető immár Füredi Oszkár építészt bízta meg egy kisebb épület tervezésével, aki eltérő beépítési móddal, kétszintes elrendezéssel, és mindössze 14 szobás kialakítással tervezte meg az épületet, amely még abban az évben – Lövér Penzió néven – megvalósult (10. kép).⁴⁶ A földszinten lévő társalgóból, ebédlőből és a hozzá kapcsolódó, íves teraszról szép kilátás nyílt a Soproni-hegységre. Az egyszerű, téglány formájú épületnek a homlokzatok elé kinyúló párkányzat ad erőteljes lezárást, a nyílászárók tervezett rendezetlenségét a sarkokon átforduló könyöklő- és szemöldökpárkányok keretezik. Szép építészeti gesztus az emeleti szobák folyosójának

⁴⁴ Vöröskereszt gyermeküdülő Sopronban. *Tér és forma* 7 (1934), 340.

⁴⁵ *Kubinszky* 2003, 61 o.

⁴⁶ U.o.

9. kép. A Magyar Ifjúsági Vöröskereszt üdülőlháza (1934), Magyar Építészeti Múzeum Fotótára

megnyitása az impozáns látvány felé egy kis erkélyes terasszal. A *Tér és Forma* szaklap 1938-ban bemutatta a penzió alaprajzait, és a megvalósult állapotot összesen kilenc (négy külső és öt belső) fotóval.⁴⁷ A lap leközölte Füredinek az ebédlőbe tervezett, egyedi mennyezeti lámpáját is.

1935-ben az ő tervei alapján készült el a városligeti zenepavilon, ahol hetenként kétszer katonazenekar játszott.⁴⁸ Állandó munkatársa volt a *Vállalkozók Lapjának*, a *Tér és Forma* című szakfolyóiratnak, valamint a *Wasmuth Monatsheftének*. A Képzőművészeti Társaság választmányi tagjává választotta.⁴⁹

Belvárosi üzletportálok és épületek

A soproni bevásárló utca, a Várkerület földszintje az elmúlt majdnem 200 évben szinte folyamatosan változott, átépült. Az egymást követő, eklektikus, historizáló fa üzletportálok a 19. század végére szinte már folyamatos falat alkottak. Azonban a modern építészet elterjedésével egy időben – az 1930-as évek elejétől – a Várkerületen is megjelentek a modern fa, illetve fém anyagú üzletportálok. A modern építészeti gyökeresen új eszközöket használt az üzletportálok kialakításánál. „A díszítés bűn” elvét, melyet Adolf Loos 1908-ban fogalmazott meg, Füredi épületeinél, kirakatainál következetesen alkalmazta. Az ad-

⁴⁷ Építészeti az idegenforgalom szolgálatában. *Tér és forma* 11. (1938), 10. szám, 289–292.

⁴⁸ Szabó Jenő: A Soproni Városszépítő Egyesület története (1864–1946) II. rész. *Soproni Szemle* 37. (1983), 130.

⁴⁹ Halász H. Imre (szerk.): *Soproni és sopronmegyei fejek*. Sopron, 1930, 173.

digi historizáló fa üzletportálok között a letisztult, nyugodt, finom plasztikájú modern homlokzatok a „kevesebb több” elvével, hatalmas üvegfelületükkel hívták fel magukra a figyelmet.

A Várkerület 107/a számú épület átépítésével kapcsolatban az új tulajdonos, Hirschl Jenő kereskedő 1930. február 11-én kért engedélyt.⁵⁰ Az üzlet átalakításának terveit Hárs György építész jegyezte. A tervező a korábban szecessziós stílusban átalakított épületet igazi modern üzletházzá alakította át. A terv unikumát az adja, hogy a meglévő épület utcai részének földemét elbontotta, és kétszintes belmagasságú, galériás üzletbelső hozott létre, így a viszonylag keskeny üzletbe belépve a korabeli vásárló katartikus térélményt élt át.

A Hárs-féle tervben nemcsak a földszint feletti földémet bontották el, hanem a korábbi bejárat is megszűnt, így az üzlet oldalirányban is bővült. Ezzel együtt nagyobb, szélesebb kirakat épülhetett, a galéria szinten pedig az épület teljes szélességében fém-üveg kirakat készült. Hirschl Jenő áruháza tehát már kétszintes fémportállal rendelkezett, így nem csoda, hogy az épület esti képét is megörökítették az utókor számára.⁵¹ A modern üzletportálok szerkesztésének egyik alapvető vezérelve a középső tengelybe helyezett üzletbejárat, mindkét oldalon azonos méretű kirakatokkal. A megrendelő – feltételezhető, hogy takarékosági okok miatt – ragaszkodott a meglévő, szecessziós fém-üveg portál megtartásához, így az üzletbejárat a régi helyén maradt.

Az 1,10 méter mély földszinti kirakatokat 2,00 méterre bővítették, az addigi 2,85 méter belmagasságú üzlettér megduplázódott. A Hárs György-féle terv alapkoncepcióját – a kétszintes üzlettér, valamint a körbejárható galéria ötletét – megtartva, kiegészítő megbízásával Füredi Oszkár az üzlet belső terét kismértékben áttervezte (11. kép). Nagyvonalú, üvegezett irodát tervezett, melyet áthelyezett a lépcsőpihenő szintjére, a próbafülke fölé, az üzlet bútorzatát, berendezését, illetve a galéria korlátját pedig modern, konstruktivista szellemben alkotta meg. Sajnos az épület a II. világháborúban elpusztult.

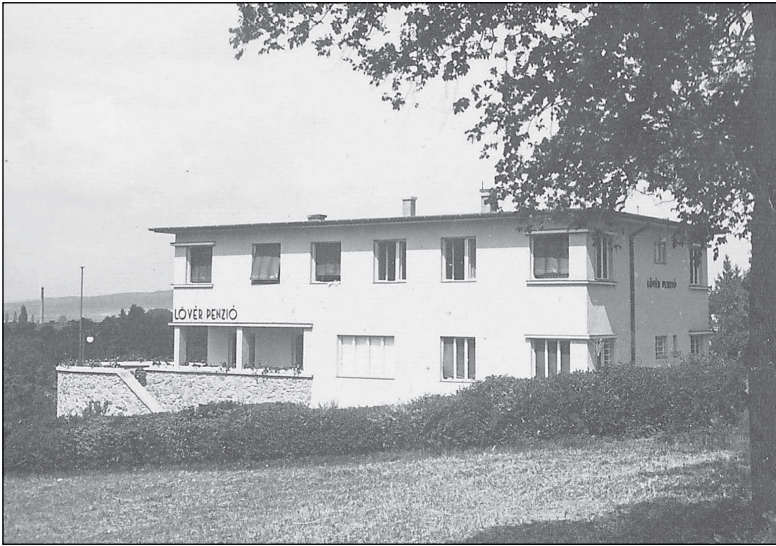
A Hárs György és Füredi Oszkár építészek által tervezett és épített üzletház igazi építészeti kuriózumot jelentett a kor historizáló várkerületi faportáljai, üzletei között. Habár a portál nem „tisztán” modern stílusban készült el, az épület átalakítása mégis egy kiemelkedően jó példája volt a 30-as évek soproni modern építészetének. Megvalósulása után hamarosan – 1934-ben és 1936-ban – követte két, már „tisztán” modern stílusban megjelenő üzletkirakat.

A Várkerület 113–115 számú épületet – amely a Lenck-ház jobb oldalán állt, kezdetben még két különálló épületként – Schwarz Ábrahám az 1910-es és 1920-as évek között vásárolta meg.⁵² Az új tulajdonos 1934-ben végzett nagyobb földszinti átalakítást. Ekkor összenyitották a két földszinti üzletet, és egységes, modern üzletportált építettek eljűk

⁵⁰ MNL GyMSM SL X.43/930.

⁵¹ MNL GyMSM SL XV.31. 3. dob.

⁵² *Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941 (a továbbiakban: Thirring 1941), 47.*

10. kép. A Hernfeld Pál számára tervezett Lóvér Penzió (1938), magántulajdon

11. kép. Hirsch Jenő üzletbelső, Várkerület 107/A (1930), MNL GyMSM SL

12. kép. Schwarz A. és fia üzlet és portál, Várkerület 113-115 (1934), MNL GyMSM SL

(12. kép). Az átalakítás tervezője és kivitelezője Füredi volt. A földszinten a korábbi két üzletet elválasztó tartófalat elbontották, és az üzlet teljes homlokzatán acél gerendákkal kiváltották a kirakatban lévő falazott pilléereket. Az üzlet bejáratát a tervező a fém-üveg portál közepén helyezte el, kétoldalt a kirakatok 1,85 méter magasságúak voltak, 60 cm-es parapettel. A vágott kő burkolatú földszinti homlokzatot az emeleti ablakok mellvédjének vonalában karakteres kinyúló párkány zárta le. A végeredmény nagyvonalú, fővárosi hangulatú, modern üzletportál lett.⁵³

A Várkerület 88. (ma Várkerület 79.) számú épület tulajdonosa a 19. század második felétől Lederer Manó ügyvéd volt.⁵⁴ A korabeli képeslapokon a Lederer testvérek üzlete az épület Torna utcai sarkán kis kőkeretes, fém spalettás ajtóval és kirakattal jelent meg. Az 1881-ben alapított vállalkozást a három fivér, József, Leó és Sándor vezette,⁵⁵ az üzlet profilja kékfestőgyár és textiláru-kereskedés volt. A vállalkozás 1936-ban nagy ívű, fővárosi léptékű portál átalakításra kért engedélyt,⁵⁶ melynek kiviteli terveit és megvalósítását ugyancsak Füredi Oszkár végezte. Az átalakítás lényege az volt, hogy a földszinti téglafalakat acél oszlopokkal és gerendákkal váltották ki, és a várkerületi kaputól a Torna utca 2. házig összefüggő, modern üzletportált építettek. Az átalakítás a sarokra helyezett be-

⁵³ MNL GyMSM SL, X.292.934.

⁵⁴ *Thirring* 1941, 64.

⁵⁵ Sándor Pál jubileumi emlékalbum. Budapest, 1930, 307.

⁵⁶ MNL GyMSM SL, X.122.936.

13. kép. A Lederer testvérek üzletportálja, Várkerület 88. (1936), Fotó: Diebold, Soproni Múzeum Fotótára

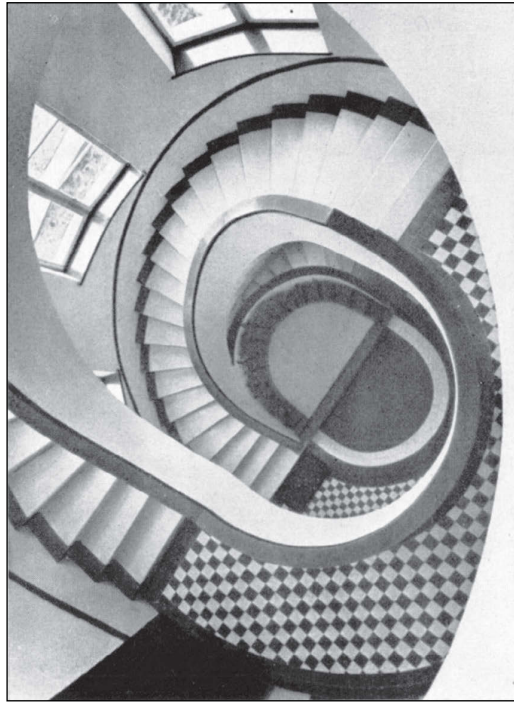
járáttal, a fölé kinyúló, íves képszellemmel, neon felirattal a város legnagyobb, fővárosi léptékű portálját eredményezte. Az üzletkirakat esti fotóján⁵⁷ életre kelt az első soproni neonreklám is, a nézelődők pedig a látványtól lenyűgözve szemlélték a fényárban úszó kirakatokat.⁵⁸

A Lackner Kristóf és a Damjanich utca sarkán 1936–37 között 6 lakásos lakóépület épült (Damjanich u. 1.) Füredi tervei alapján. Az alagsort, földszintet és emeletet magába foglaló lakóépület bejáratát a kisebb forgalmú Damjanich utca felől tárta fel a tervező. A magasszintre vezető lépcső egy fedett, bejárat előtérből nyílik, az emeleti szinten mindkét utcai oldalon kb. 1 méterre kiugró épülettömegek a saroképületnek erős hangsúlyt adnak. A homlokzatokon alkalmazott nyitható és kihajtható fa spaletták Füredi házainak elmaradhatatlan kellékei. A szomszédos épület, a Lackner Kristóf u. 14. számú is Füredi munkája, melyet 1932-ben tervezett Stricker Jakab soproni ügyvéd számára.⁵⁹ A kétszintes épület utcai homlokzata négytengelyes, a jobb szélén elhelyezett bejárat kinyúló előtetője és az emeleti, nappalit rejtő erkélyes kis kinyúló tömb teszi finoman aszimmetrikussá a homlokzatot.

⁵⁷ Soproni Múzeum, Fotótár, AF-19955.

⁵⁸ *Bolodár Zoltán*: Neonfényes Várkerület. *Soproni Szemle* 65 (2014), 383–400, itt: 386.

⁵⁹ MNL GyMSM SL, XIV. 7. Füredi Oszkár építész iratai, 19 d.

14. kép. A Deák tér 49. bérház lépcsőháza (1938)

A következő évben, 1938-ban két olyan, többlakásos lakóépülete (bérháza) épült fel a Deák téren, melyeket a *Tér és Forma* építészeti szakfolyóirat bemutatót – szintén a megvalósulás évében.⁶⁰ Az egyik a Deák tér 49. számú, háromszintes lakóház, amely a Deák tér északi térsorába illeszkedik, szintenként jobb és baloldalon két nagy és az emeleteken közepén egy kisebb lakással. Az épület utcai homlokzata, alaprajza tengely-szimmetrikus, U alakú beépítésével mélyen benyúlik a telekre. A nyújtott kör alaprajzú lépcsőház Sopron legszebben megkomponált modern kori lépcsőháza, melynek építészeti szépsége Füredi belsőépítészeti tehetségét mutatja (14. kép).

A másik, ún. Grosz-ház a Deák tér északi oldala és a Mátyás király utca találkozásánál áll (Mátyás király u. 17.), városképi szempontból kiemelt helyen. Az épület sarokhelyzetét toronyszerű kimagasodás, valamint a két utcai homlokzaton megjelenő, kinyúló épülettömbök (és zárt erkélyek) hangsúlyozzák. A szintenként három tágas lakást magába foglaló épület hátrahúzott bejárata a Mátyás király utca felől nyílik, a lépcsőház tömör, helyszíni műkö mellvédje szintén művészi formát. Az épületet 2003-ban tetőtér-beépítéssel átalakították.⁶¹

⁶⁰ *Bierbauer Virgil*: Új bérház egy régi város szélén. *Tér és Forma* 11 (1938). 4. szám, 95–97.

⁶¹ *Kubinszky* 2003, 60.

A háborús évek hányattatásai

1938. május 28-án – ezen a napon emelkedett törvényerőre az első zsidótörvény – a Soproni Izraelita Hitközség a Templom u. 24. szám alatti zsinagóga tatarozására és létraállvány építésre vonatkozó kérelmet nyújtott be,⁶² a kérvény mellett a zsinagóga Templom utcai homlokzati terve is szerepelt. A tervező Füredi Oszkár építész volt. Az eredeti, 1874-ben készült Schármár-féle homlokzathoz képest Füredi kisebb módosításokat végzett a homlokzaton. A főhomlokzat emeletén elhagyta a homlokzatzsínt (kanellúrákat, a szélső félpillérek fejezetét, talapzatát), a földszinti és emeleti két oldalsó ablak alatt pedig ablakmellvédeket alakított ki, hangsúlyozva az ablakok vertikális jellegét. Az attika korlát szélső pillérei helyett új „rácsozat” készült. A felújítás után készült fotón⁶³ a zsinagóga képe jóval díszesebb, mint a Füredi-féle terven. A bejárat fölötti félpilléreken, az osztópárkányok alatti mezőkben, a szélső ablakok mellvédjeiben és egyéb helyeken megjelennek geometrikus, kör és négyzet formájú homlokzati vakolatdíszek, esetleg kerámiák is. A homlokzat a tatarozás után késő historizáló, szecessziós hangulatúvá vált.

Füredi külföldön is keresett építész volt: Ausztriában az ebenfurti iskolaépület és a vasutas munkásházak tervezésével első díjat nyert. A zágrábi klinikákra benyújtott pályázatát harmadik díjjal jutalmazták. Abbáziában modern panziót, Bécsben több villát tervezett és épített.⁶⁴

Az 1930-40-es évek történelmi eseményei azonban drámaian rányomták bélyegüket Füredi személyes sorsára. 1938-ban aktívan részt vett a burgenlandi községekből elűzött zsidók átmenekítésében, majd Budapestre juttatásában. Ezért a segítségnyújtásért azonban felelnie kellett. A nemzetiszocialista Németországgal szimpatizáló ugyanis már ekkor szemmel tartották a „birodalom ellenségeinek” segítséget nyújtókat, így Magyarország 1944. március 19-i német megszállását követően Füredi sem volt biztonságban.⁶⁵ Április 28-án Várkerület 74. (ma 67.) sz. alatti lakásán két Gestapo ügynök (Brauning és Kaufmann) jelent meg, kezükben letartóztatási parancssal. Mivel Füredi éppen nem tartózkodott otthon, az ügynökök távozása után felesége és Breuer György, a brennbergi bánya adminisztratív igazgatója megszervezték számára a menekülést.

Estére Brennbergbe szöktették, ahonnan a bányamunkások egészséges lakáshoz juttatásáért korábban sokat fáradozó építészmérnököt Óhermesre vitték.⁶⁶ Füredit Pénzes Pál bányaács rejtegette hosszú hónapokon át. 1945. január 13-án a Szálasi brennbergi tartózkodása miatt állandósult razzziák, illetve egy besúgó ténykedésének következtében Füredit a nyilasok elfogták. Január 12–13-án Breuer Györgyöt szintén letartóztatták Brennbergbányán. A pártirodán tartották őrizetben a nyilasok és az odaérkező nyomozók

⁶² MNL GyMSM SL X.237/938.

⁶³ MNL GyMSM SL XV.31/035. 1. dob.

⁶⁴ Sarkady 1999, 144.

⁶⁵ Szita Szabolcs: Embermentés Sopron megyében 1944–1945. Soproni Szemle 47. (1993), 394.

⁶⁶ Szita Szabolcs: Adatok a háborúellenes és antifasiszta ellenállás Sopron megyei történetéhez (1944–1945) I. rész. Soproni Szemle 36. (1982), 31.

Füredi Oszkárrel, valamint Péntes Pállal együtt, akit a csendőrök csaknem agyonvertek. A letartóztatottakat január 18-án szállították át Sopronkőhidára. Ezt követően Füredi a 48-as laktanya katonai börtönében sínylődött, ahonnan három hónappal később, súlyos betegen szabadult fel. Édesanyját, Goldberg Johannát 85 évesen ölték meg Auschwitzban.⁶⁷

Füredi így írt erről az időszakról Kolb Jenőnek és feleségének, Meller Editnek címzett levelében 1946. december 12-én: „Jómagam 9 hónapig Brennbergen bujkáltam, mert engem és velem együtt még húszunkat a Gestapo már 1944. ápr. 28-án túszként keresett. Breuer Gyuri segítségével kiszöktem Brennbergbe, úgyszólván a Gestapo szeme előtt. Feleségem és Anyám maradtak itt, akiket elvinni nem volt lehetséges. Ly [Füredi felesége] a lehetetlent is megpróbálta a legrettenetesebb megaláztatások között majd el is érte, hogy a júliusi deportálásból boldogult Édesanyámat kimentse, de a magyar csendőrség volt az, amely ezt megakadályozta. Engem 1945. jan. 13-án Brennbergen a nyilasok elfogtak. 4 napig Vajk barátommal együtt ütöttek-verték, onnan Kőhidára kerültünk. Itt a politikai foglyokkal együtt febr. 20-ig maradtunk, és mint egy csodaképen, amit ma sem tudok megmagyarázni febr. 21-én a soproni 48-as laktanya katonai fegyházába küldtek be bennünket. Mindennap vártuk kivégzésünket. Naponta 3-4 sőt 6 kivégzés a szemünk előtt folyt le. Én tífuszba estem. Több kihallgatás után végre márc. 26-án vérbíráink a közeledő orosz felszabadító hadsereg elől kiszöktek az országból. Mi akkor már agyongyötörten, betegen 39 fok lázzal, de fegyveresen fel voltunk rá készülve, hogy nem hagyjuk magunkat Németországba vinni. Bekövetkezett a második csoda. A hírhedt vitézek oly gyorsan szedték sátorfájukat, hogy a mi elhajtásunkra már nem maradt idejük. Ápr. 1-én reggel 6 órakor bújtam ki a 48-as laktanya pincéjéből és megszabadultunk.”⁶⁸

Újrakezdés

Ritka kivételnek számított, ha az 1944-ben zár alá vett üzemek, üzletek közül valamelyik vezetése mégis a család kezében maradhatott. Füredi Oszkárénak sikerült ezt kijárnia a soproni polgármesternél, aki férje betonkészítményeket gyártó cégéhez rendelte őt ki vállalatvezetőül. Tette ezt annak ellenére, hogy a helyi iparkamara, arra hivatkozva, hogy az 1600/1944. M.E. rendelet nem ad lehetőséget, hogy zsidó tulajdonost felesége helyettesítsen, augusztus 9-én elutasította Fürediné kérvényét.⁶⁹ Amikor Sopron felszabadulása után, 1945. április 21-én Kamenszky Árpád polgármester megszervezte a Város Helyreállítási Tanácsot, tagjai sorába Füredi Oszkárt is beválasztották.⁷⁰ A tanácsnak az volt a feladata, hogy megállapítsa: a megrongált építmények közül melyeket kell helyre-

⁶⁷ Deportáltak névjegyzéke. Soproni Zsidó Hitközség iratai, rendezés alatt, 1944. július 5.

⁶⁸ Füredi Oszkár válaszelevele Kolb Jenőnek és feleségének, Meller Editnek, 1946. december 12., magántulajdon, Ramat Hasharon, Izrael.

⁶⁹ Csekő Ernő: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről (1944. március 19. – 1944. október 16.). Soproni Szemle 59. (2005), 38.

⁷⁰ Hilller István: Adatok legújabb kori történetírásunkhoz 7. Soproni helyzetkép a felszabadulás után. Soproni Szemle 40. (1986), 245.

állítani, melyek maradhatnak átmenetileg helyreállíthatatlanul, és melyeket kell lebontatni. Egy évvel később, 1946. március 19-én tartotta alakuló ülését a Városi Építési Szaktanács, amelynek alelnöki tisztét szintén Füredi Oszkár töltötte be.⁷¹ Nem sokkal a felszabadulást követően, 1945. április 27-én megalakult a visszatért zsidóság érdekképviselői szerve is, a Soproni Zsidók Szövetsége, melynek elnöke Hollós Richárd nőorvos, alelnöke pedig Füredi Oszkár lett.⁷²

Füredi 1946. július 3-án készítette el a soproni zsidó temetőben létesítendő közös szertartásépület, valamint a mártírok emlékművét is tartalmazó épületegyüttes tervrajzát. A nagyvonalúan megformált, modern, impozáns épület a két temetőt elválasztó telken épült volna fel, alapkövét Szakál Ernő szobrász egy kőtömbből faragta ki.⁷³ Az ideiglenes emlékkő egyik oldalán héber, másik oldalán magyar felirattal készült, az alábbi szöveggel: „Örök emlékül városunk 1600 fiának, kiket megöltek és elégették Isten szent nevéért. 5704 Tamuz 17.” A szűkös anyagi lehetőségek következtében a terv nem tudott megvalósulni, helyette Füredi a Schármár Károly által tervezett, 1908-ban átadott neológ csarnoképületet alakította át (15. kép). Az átépítés során a háborús események miatt megromlódott eredeti csarnoképület felét elbontották, a korábbi őrszobát, halottaskamrát, halottmosót és folyosót egybeépítették.

Az 1948 júliusában átadott, egy alacsonyabb és egy magasabb épületrészből megkomponált, modern stílusú épület fő hangsúlyát a temetőcsarnok – a Mózesi két kőtáblát idéző – dupla íves nyílásai jelölik ki. A mindkét oldalán nyitott, magasabb tömegű csarnok fő tengelyében a Szakál Ernő szobrász által megformált emlékkő áll. Fölötte olvasható az 1640 elpusztított soproni mártír fehér márványba vésett neve magyar nyelven, két oldalt pedig héberül. A mártír emlékfal két oldalát Füredi keskeny, színes, zsidó jelképeket tartalmazó üvegablakai díszítik, „Anyámnak” és „Kerpel Paulának” feliratokkal. A tervező az alacsonyabb épületrészben alakított ki egy kézmosó-váró helyiséget, az innen nyíló halottmosó helyiséget, továbbá egy temetőőr lakást.⁷⁴

1949. febr. 1-jén Füredit nevezték ki a Sopron vármegye Építésügyi Igazgatóság élére, de amikor Sopron megye Győr megyével egyesült, az Építésügyi Igazgatóság megszűnt, így 1950. szeptember 1-től a Győri Tervező Vállalat soproni fiókjának kiemelt tervezőjeként dolgozott egészen nyugdíjazásáig.⁷⁵

Nevéhez fűződik a Tömböly Dénes tervezte újságíró-szálloda átkomponálása Állami Szanatóriummal (1954-57),⁷⁶ valamint a II. világháborúban súlyos sérüléseket szenvedett Orsolya-téri Lábasház rekonstrukciója és múzeummá történő, művészi helyreállítása

⁷¹ Keizler Kálmán: Sopron II. világháború utáni újjáépítésének szervezése, pénzügyi háttere és kezdeti lépései. Soproni Szemle 57. (2003), 49.

⁷² A Soproni Zsidó Szövetség alakuló ülésének jegyzőkönyve, 1945. április 23., MNL GyMSM SL.

⁷³ A Soproni Zsidó Hitközség iratai, rendezés alatt, 1945.

⁷⁴ MNL GyMSM SL, Füredi Oszkár iratai, 10/14.

⁷⁵ Füredi Oszkár személyes iratai, 1959, magántulajdon.

⁷⁶ Amberg Ernő: A soproni Tervező iroda első húsz éve (1948–1968). Soproni Szemle 33. (1979), 332.

15. kép. Zsidó temetőcsarnok, a mártírok emlékfalával (1948), Magyar Építészeti Múzeum Fotótára

(1954).⁷⁷ 1959-ben Füredi tervei alapján építették be a háborúban elpusztult Templom utca 24. sz. ház lerombolásával szabaddá vált telket is. Az utcatorkolat régi, íves barokk kompozícióját egy modernebb, szögletes és árkádós kialakítás váltotta fel. Az épület szintenként három (egy utcára, egy udvarra néző és egy átmenő), összesen 12 lakást tartalmaz. A két szomszédos épület eltérő homlokzati síkjának adottságát a tervező az épület alaprajzában építészeti erénnyé kovácsolta: az árkádós bejáratot és a lépcsőházat helyezte el itt. A keskeny, ablaktalan déli homlokfalat mészkőből faragott, gitáros leányt ábrázoló szobor díszíti.⁷⁸

Összegzés

Füredi Oszkár a Bauhaus szelleméhez kötődő, korai modern architektúra egyik legkiválóbb hazai képviselője volt, Sopron modern arculatának egyik megformálója. Megvalósult lakó- és középületei, belsőépítészeti munkái olyan magas színvonalú építészeti örökséget jelentenek, amelyek megőrzésre, helyi és országos védelemre egyaránt méltóak. 1978. január 21-én hunyt el Sopronban, sírja a soproni neológ izraelita temetőben található. A városban ma sétány őrzi a nevét.

⁷⁷ Tompos Ernő: A „Lábas-ház” megújítása. Soproni Szemle 10. (1956), 74–75.

⁷⁸ Winkler Oszkár: Új lakóépületek Sopron belvárosában. Soproni Szemle 16. (1962), 294–296.

A második világháborút követő évtizedekben Sopron lakáshelyzete az országban tapasztalathoz viszonyítva számos hasonlóságot és eltérést mutatott. Az ötvenes években jelentősebb lakásépítést nem említhetünk. Az építések túlnyomó többsége az ipari településekre és a szocialista városokra koncentrálódott.¹ Rekonstrukcióról és kevés új lakásépítéséről beszélhetünk, ahogy ez más városokban is jellemző volt. Az ipari foglalkoztatottak számának dinamikus emelkedése, a falusi lakosság városba áramlása a nyugati határszélen is éreztette hatását, így a lakáshiány az egész korszakra állandósult. A „felemás modernizáció” – ez az Andorka Rudolf által megalkotott fogalom – számos területen Sopron esetében is igazolható (képzettség átstrukturálódása, a népesség változásai stb.). Lakótelep építésekre egészen az 1960-as évek második feléig kellett várni: az első tömeges lakásépítés 1968-ban indult el a Kőfaragó téri lakótelepen. Sopron műemlékekben gazdag város, így különös jelentősége van annak, hogy a történelmi belváros és más műemlékben gazdag városrészek nem váltak martalékká a „modernizációnak”, ahogy számos esetben megtörtént (lásd: Óbuda, Debrecen, Kecskemét stb.).² Az okozott kár – még ha fájó is – jellemzően lokálisnak mondható. Egy-egy ház esetében kifogásolható, de soha nem terjedt ki egymás mellett álló házakra vagy házsorokra, főleg nem városrészeire. Az egész periódusra igaz, hogy az 50-es, 60-as években tapasztalható katasztrofálisan rossz lakásállapotok mellett a lakások és házak száma emelkedett, alapterületük növekedett, komfortfokozatuk jobb lett, főképpen a hetvenes években. A nyolcvanas évek második felében az állami lakásépítések gyakorlatilag megszűntek³, majd az elmúlt két évtized tapasztalataiból tanulva Sopron esetében is új lakásépítési koncepció érvényesült.

Lakáshelyzet a népszámlálási adatok tekintetében

A háborút követően kimutatható csökkenést leszámítva Sopron népességének folyamatos növekedéséről beszélhetünk 1949 és 1990 között. Az egész huszadik századot tekintve a legdinamikusabb változás 1970 és 1980 között volt, hiszen 44.304-ről 52.663-ra nőtt a város állandó népessége, ami 18,9 %-os növekedést jelent (1. táblázat). Mind a lakosok számának emelkedése, mind a második világháborút követő súlyos károk leküzdhetetlennek látszó terhet jelentettek a lakáshiány tekintetében. Szignifikáns változás a harma-

¹ Valuch Tibor: Magyar hétköznapok Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig. Budapest, 2013, 167. (A továbbiakban: Valuch 2013.)

² Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest, 2005, 26–27, 295. (A továbbiakban: Valuch 2005.)

³ Valuch 2013, 171.

dik ötéves terv időszakában kezdődik (1966–1970), majd a negyedik és ötödik ötéves terv éveiben a három nagy lakótelep – Jereván ltp., Kőfaragó téri ltp., József Attila ltp. – építése nagyban hozzájárult a lakásstatistika javításához. Ebben az évtizedben 13.337-ről 17.698-ra nőtt a lakott lakások száma (2. táblázat), ami a legnagyobb gyarapodást jelenti az 1945–1990-es időintervallumban.

Népesség típusa	Év	Szám szerint
Jelenlévő népesség	1900	33478
	1930	40906
	1941	42255
	1949	36506
	1960	41981
	1970	45824
Állandó népesség	1970	44304
	1980	52663
	1990	53751
Lakónépesség	1970	47952
	1980	54836
	1990	55083

1. táblázat: Sopron népessége
(Népszámlálási adatok; KSH, 1900–1990.)

		1949	1960	1970	1980	1990
Lakások száma	Szám szerint	9435	10597	13337	17698	19210
1 helyiségből álló		24	–	–	–	–
1 szobás		4887	5027	4999	3755	2769
2 szobás		3226	4155	5951	9326	9331
3 szobás		1168	1410	2387	4617	7110
Lakószoba nélküli		–	5	–	–	–

1 helyiségből álló	Százalékban	-	-	-	-	-
1 szobás		-	47,4	37,5	21,2	14,4
2 szobás		-	39,2	44,6	52,7	48,6
3 szobás		-	13,4	17,9	26,1	37
Lakószoba nélkül		-	0	-	-	-
Összesen		-	100	100	100	100

2. táblázat: Lakott lakások a szobák száma szerint
(Népszámlálási adatok; KSH, 1949–1990.)

A mindennapi életvitel minőségét jelentősen befolyásoló lakásfelszereltség és ezzel együtt a lakások komfortfokozata egyértelműen javult. 1970-ről 1990-re a komfort nélküli lakások száma 40,4 %-ról 7,7 %-ra csökkent, a komfortos lakások száma pedig 46,4 %-ról 86,7 %-ra nőtt (3. táblázat). 1963-ra az ország valamennyi települését bekapcsolták az országos elektromos hálózatba, azonban a villamosítást még a 70-es évek elején sem fejezték be.⁴ Ez csak a villamos áram bevezetésének lehetőségét jelentette, de még nem mindenki élt a lehetőséggel. Ebben a tekintetben Sopron élen járt. Az épületek 98,5 %-a már 1960-ban villanyvezetékekkel volt ellátva, ami jóval az országos átlagot túlszárnyalta.⁵ A járási jogú városok esetében az átlag 75,9 % volt, de Győr (95,6 %) és Szombathely (96,7%) mutatóját is némileg meghaladta. 30 év alatt (1960–1990) a vízvezetékekkel való ellátottság 81,3 %-ról 98,1 %-ra nőtt, a vízöblítéses WC-vel való ellátottság pedig 36,2-ről 90 %-ra változott (4. táblázat). A használati jogcím tekintetében egyre inkább a tulajdonosi státusz erősödött. Az 1949-es 28,4 %-ról 61,4 %-ra bővült, ugyanakkor ezzel párhuzamosan a 60-as évektől kezdődően a társbérleti jogcím fokozatosan jelentéktelenné vált (5. táblázat). Ez a szocialista berendezkedés jelensége volt, amelyben a lakást társadalmi juttatásként kezelték és a lakáshiány enyhítésére az egy lakásban élők között megosztva kellett használni bizonyos helyiségeket. A közös helyiségeket (általában: fürdőszoba, konyha, wc stb.) mindenki használhatta, míg a lakószobákat kizárólagos használatba kapták a lakók vagy családok.

		1970	1980	1990
Komfortos	Szám szerint	6183	13222	16658
Félkomfortos		1762	1507	1066
Komfort nélküli		5392	2969	1486
Összes lakás		13337	17698	19210

⁴ Valuch 2005, 55.

⁵ Forrás: KSH, 1960-as népszámlálás.

Komfortos	Százalékban	46,4	74,7	86,7
Félkomfortos		13,3	8,5	5,5
Komfort nélküli		40,4	16,8	7,7
Összes lakás		100	100	100

3. táblázat: Lakott lakások komfortosság szerint
(Népszámlálási adatok; KSH, 1970–1990.)

Komfortos: fürdőszoba (mosdófülke) és wc is van, félkomfortos: vagy fürdőszoba (mosdófülke) vagy wc van, komfort nélküli: fürdőszoba (mosdófülke) és wc sincs.

		1960	1970	1980	1990
Összes lakás	Szám szerint	10597	13337	17698	19210
Vízvezetékekkel		8618 *	10692	16638	18852
Hálózati gáz		4301	7759	12486	14728
Palackos gáz		91	2791	4045	3679
Vízöblítéses W.C.		5956 **	7372	14227	17280
Vízvezetékekkel	Százalékban	81,3	80,2	94	98,1
Hálózati gázzal		40,6	58,2	70,6	76,7
Palackos gázzal		0,9	20,9	22,9	19,2
Vízöblítéses W.C.		36,2	55,3	80,4	90
Szennyvízelvezető csatornával		56,5	82,4	95,8	98,3

4. táblázat: Lakások felszereltsége
(Népszámlálási adatok; KSH, 1960–1990.)

* Lakáson belül: 6067 (57,2%), lakáson kívül: 2551 (24,1%). ** Lakáson belül: 3839, lakáson kívül: 2117.

		1949	1960	1970	1980	1990
Lakások száma	Szám szerint	9545	10597	13337	17698	19210
Tulajdonosi		2711	2370	5104	9874	11795
Főbérleti		5287	7252	8119	7722	7337
Társbérleti		171	264	71	54	8
Szolgálati és egyéb		1140	607	43	48	70
Nem lakott		236	104	–	–	–
Összesen	Százalékban	100	100	100	100	100
Tulajdonosi		28,4	22,4	38,3	55,8	61,4
Főbérleti		55,4	68,4	60,9	43,6	38,2
Társbérleti		1,8	2,5	0,5	0,3	0
Szolgálati és egyéb		11,9	5,7	0,3	0,3	0,4
Nem lakott		2,5	1	–	–	–

5. táblázat: Lakott lakások használati jogcím szerint
(Népszámlálási adatok; KSH, 1949–1990.)

Lakásállapotok és lakásépítések

Az 1946-ra elkészült háborús károkat felmérő összeírásban szereplő 3476 épület az alábbi állapotot mutatta: ép és könnyen sérült 1366 (33,30 %), közepesen sérült 1285 (36,97 %), súlyosan sérült 385 (11,08 %) és rom 440 épület (12,65 %). A romépületek 13 %-os arányszáma országos viszonylatban nálunk volt a legmagasabb.⁶ Az 50-es évek közepéig nem történt jelentős lépés a lakásgondok enyhítésére, egy-egy házépítés mellett többnyire romeltakarítás és felújítás történt. 1955-ben a Györi Tervező iroda soproni fiókja elkészített egy programjavaslatot Sopron általános rendezési tervéhez, amit az Építésügyi Minisztérium az Országos Tervhivatallal – egyetértésben – átdolgozott,

⁶ Boronkai Pál: Sopron újjáépítése. Soproni Szemle 14. (1960), 8.

és azt Sopron Városi Tanács Végrehajtóbizottsága (továbbiakban: VB) 1958-ban hagyta jóvá. Ezzel egyidejűleg kérték a Minisztertanácsot és az Országos Tervhivatalt, hogy 1959-re irányozzák elő Sopron általános rendezési tervének elkészítését.⁷ Az akkori közigazgatási hierarchiának megfelelően a megyei tanácsok hatásköre volt a jóváhagyás és az országos szervekkel történő kapcsolattartás, így a Győr-Sopron Megyei Tanács 1958. szeptember 3-án fogadta el az anyagot, amely később alapját képezte a Győri Tervező Iroda által 1960-ban kidolgozott dokumentumnak, ami Sopron város általános rendezési terv I. üteme nevet viselte. Az Építésügyi Minisztérium Város- és Községrendezési Főosztálya 1961. január 28-án küldte vissza a Városi Tanács Ipari és Műszaki Osztályának, hogy azt hozza nyilvánosságra. A tervdokumentációt a város hét körzetében, központi fekvésű helyen állították ki, és ankétokat szerveztek, amelyekben számos figyelemre méltó javaslat érkezett.⁸ Egy alkalommal, a Színház utcai általános iskolában – a kiállítás egyik helyszínén – Winkler Oszkár előadás keretében ismertette az elképzeléseket.⁹ A VB az általa szükségesnek vélt módosításokkal küldte a Megyei Tanácshoz, amely egyeztetette azt a minisztériumokkal. Az 1962-ben elfogadott terv képezte alapját a 60-as, 70-es években meginduló lakótelepépítések helyszín-kijelölésének és az öt éves soproni lakásépítési tervezésnek.¹⁰ Kijelölte a később megvalósuló három nagy lakótelep elhelyezkedését. A Kőfaragó téri és a József Attila lakótelep helyét véglegesen eldöntötték, a Jereván lakótelep esetében kisebb módosítást javasoltak, így ennek végleges helykijelölése 1969-ben történt meg.¹¹ Bár komolyabb volumenű építkezésbe nem kezdtek a hatvanas évekig, mégis mindez igazolja, hogy a cselekvés hiánya ellenére a szándék megvolt. Érezték a helyzet súlyosságát: kizárólag nagyszámú (tömeges), telepszerű megoldással lehet orvosolni az egyre rosszabbodó helyzetet.

A terv kidolgozásának és elfogadásának idején a város lakásállománya rendkívül rossz állapotú volt és a folyamatosan beérkező lakásigényeket sem tudták kielégíteni. Az évente kiutalt lakások száma rendre jóval alatta maradt az újonnan érkező lakásigényléseknek. Nagy volt a baj, hiszen az 1957. február 8-án tartott VB ülésen is a helyzet megoldhatatlanságára utaltak. 1957 januárjában – egy hónap alatt – 663 lakáskérelem érkezett. Másrészt 1956. november 25-től 1957. december 31-ig 1800 új igénylést regisztráltak.¹² Ha mellé állítjuk, hogy 1958-ban például 61 db új lakást adtak át, akkor érzékelhető a helyzet súlyossága. Az elkövetkező években – a Kőfaragó téri lakótelep

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (továbbiakban MNL GyMSM SL) XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1958.07.18. ülés 6. p.

⁸ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1961.12.15. ülés, melléklet, Sopron városrendezési tervének jóváhagyása

⁹ Kisalföld 17 (1961), 167. sz., július 18., „Bemutatták Sopron általános rendezési tervét”

¹⁰ *Kubinszky Mihály*: Sopron építészete a 20. században. Szeged–Tatabánya, 2003.

¹¹ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1970.06.12. ülés, melléklet, 5/a. napirendi pont 6. p., „Lakásépítési politika.”

¹² MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1957.02.08. 2. ülés, melléklet, 2. napirendi pont 6. p., illetve jegyzőkönyv, 2. napirendi pont 11. p.

építkezések megkezdéséig (1967–68) – sem emelkedett az évente átadott állami lakások száma száz fölé (7. táblázat). A második ötéves tervidőszakban (1961–1965) központi, állami finanszírozásban átadtak 335 lakást, egyéb állami tárcahitelből 175 lakást, ez összesen 510 állami lakást jelentett. A Soproni Ingatlankezelő Vállalat által kezelt, mintegy 6000 bérleményből tömegesen érkeztek hibabenyújtások és az életveszélyes lakások számát nagyjából 200-ra határozták meg. A Városi Tanács VB kijelentette, hogy a helyzetet nem tudják kezelni és a felelősséget nem tudják vállalni, ezért felettes szervhez fordulnak és tárgyalásokat kezdeményeznek az ügyben, mert a Megyei Tanáccsal folytatott tárgyalások nem vezettek eredményre.

Megnevezés/Év	1961	1962	1963	1964	1965	Összesen
Központi beruházásból épült állami	12	73	98	96	56	335
Egyéb tárcahitelből épült állami	18	38	60	42	17	175
Magánérés családiház	56	40	48	81	123	348
magánérés társasház és OTP öröklakás	–	31	8	37	96	172
Összesen:	86	182	214	256	292	1030

6. táblázat: Lakásépítkezések a második ötéves terv időszakában¹³

Év	Terv (db)	Megvalósult (db)	Állami (db)	Szövetkezeti (db)
1966.	12	12	12	–
1967.	71	111	63	48
1968.	95	80	63	17
1969.	230	196	112	84
1970.	301	330	90	240
Összesen:	709	729	340	389

7. táblázat: Lakásépítkezések a harmadik ötéves terv időszakában¹⁴

¹³ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1966.12.16. ülés, melléklet, 3. napirendi pont: III. ötéves terv lakásépítési programja és az ezzel kapcsolatos feladatok állása. 1. sz. melléklet.

¹⁴ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1970.10.02. ülés, melléklet, 2. napirendi pont: Tájékoztató jelentés a III. ötéves terv teljesítéséről, 2. p.

Az első jelentősebb lakásépítések az 50-es években kezdődtek. 1951-ben a város a Lackner Kristóf utca – Patak utca sarkán fekvő üres állami területet átadta a SOTEX-nek azzal a feltétellel, hogy a meglévő Lackner Kristóf utca 20. számú ház mellé 4 éven belül még egy második kockaházat épít fel. Az első épület a SOTEX dolgozóinak készült és az emberek mind a hivatalos fórumokon, mind a mindennapokban csak kockaházként emlegették, mivel ez volt az első többszintes lakóház, amelyet adaptált típusterv alapján építettek 1950–51-ben. Mintegy 10 évvel később (1961) a Megyei Tanács jelezte, hogy hajlandó 1961-es kezdéssel és 1962-es befejezéssel 16 lakásos társasházat felépíteni típusterv alapján, ezért még ebben az évben a VB határozatot hozott a terület visszavételéről. Indokuk az volt, hogy a SOTEX nem tett eleget beépítési kötelezettségének. Így épült állami beruházással 1962-ben a második, valamint 1964-ig további két lakóház a területen.¹⁵ 1958-ban költözhetek be a lakók a Sztálin tér 37–41. (ma Deák tér) épületekbe (38 lakás) amely a Lenkey – Kis János – Mátyás király utca által körbezárt épületekkel (61 lakás) alkot közös tömböt és 1955–58 között építették fel. Ez a tömb jelentette 1958-ra a teljes állami lakásátadást Sopronban.¹⁶ Szintén ennek az ötéves tervnek az eredménye a Kisfaludy utcában átadott, 1958 és 1960 között felépült házak.¹⁷ 1961–62-ben építik a Sztálin tér – Batsányi utca sarkán a 41 lakásos társasházat, amellyel egy cukrászdát is kialakítanak, ami az átadást követő évben, 1963-ban nyílik meg Borostyán Cukrászda néven.¹⁸ A Baross úton 3 db 16 lakásos ún. kockaház épült 1966-ban tanácsi beruházásban. A beépítés eredeti kezdeményezője a Hőerőmű volt, mert szolgálati lakásokat szerettek volna építeni a területre, de csak egy 16 lakásos épület valósult meg (Baross út 20.). Több tényező is befolyásolta, hogy gazdaságos lenne a folytatás. A lakótelepi építkezések ekkor még sehol sem indultak meg és a Hőerőmű már bevezette a távfűtési hővezetékét. A típustervek esetében kötött költségnormával takarékos, a városképet javító beruházás kívánatosnak tűnt. Mindezeket megfontolva döntött a tanács a befektetés mellett, így 1965-ben készült el a Baross út 20. mellé a Baross út 14–16–18., amelyek kerítést kaptak és 1966-ban parkosították is a telkeket.¹⁹ (1. kép)

¹⁵ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1961.04.07. ülés, melléklet, Határozati javaslat 4–5. p.

¹⁶ Kisalföld 3 (1958), 232. sz., október 2. 6. p., „Nemrég költöztek be a soproni Sztálin téri gyönyörű, modern bérházak lakásaiba a soproni dolgozók” (képalírás); MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1957.03.22. ülés, jegyzőkönyv, 5. napirendi pont: Sopron Városi Tanács várospolitikai irányelvek, 14. p.

¹⁷ Kisalföld 3 (1958), 209. sz., szeptember 5., 7. p., „Szépülnek-e, vagy csak épülnek a megye városai?”

¹⁸ Kisalföld 17 (1961), 270. sz. november 16., 3. p., „Megkezdtek Sopronban a 41 lakásos háztömb építését”; Kisalföld 18 (1962), 139. sz., június 16., „Szövetkezeti lakások Győrött, Mosonmagyaróvárott és Sopronban”; Soproni Múzeum, Helytörténeti gyűjtemény, aprónyomtatványok, „Megnyílt a Borostyán Cukrászda”; MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1963.01.11. ülés, melléklet, 8. p.

¹⁹ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1965.12.17. ülés, melléklet, 6. napirendi pont: Tanácsi beruházás és lakásépítés helyzete, 2. p., MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1966.01.14. ülés, melléklet, 1. napirendi pont: jelentés a lejárt határidejű határozatok végrehajtásáról. 2. p.

1. kép. Az első kockaház Sopronban. Épült: 1950-51-ben. Fotó: Adorján Attila, 1962.
Soproni Múzeum, SOM-AF-5019

A VB 1966-os munkaterv előkészítésben beismerte, hogy a második ötéves terv befejezésével különösebb eredményről nem tudnak beszámolni. Lakótelepi, a lakásproblémákat jelentősen enyhítő fejlesztésről és építkezésről nem tudnak beszélni. Kizárólag a foghíjtelkek és a lakótömbök közötti „hézagok” beépítésre koncentráltak. Arra azért kitértek, hogy lassú fejlődés kimutatható.²⁰ Az 1966. április 22-én tartott VB ülésen és az arra előkészített anyagokban viszont már komolyabban szembenéztek a város lakásállományának aggasztó problémáival. A kimutatásokat a Soproni Ingatlankezelő Vállalat (továbbiakban: IKV) által az ülést megelőző hónapokban végzett felmérések alapján készítették. Az említettek szerint az IKV kezelésében lévő 6249 bérlemény 42 %-a szánandó! Az életveszélyes állapotok megszüntetése volt az elsődleges feladat. A Városi Tanács Igazgatási Osztálya és az Építési és Közlekedési Osztály ugyan 54 lakást minősített életveszélyes, kiürítendő állapotúnak, viszont az IKV felmérése 198 lakásban állapította meg ugyanezt a körülményt. A jegyzőkönyvekbe bekerült ismét, hogy a vállalat számára jelenlegi kapacitásával a feladat megoldhatatlan. Az IKV a második ötéves

²⁰ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1966.12.02. ülés, melléklet, 5/a. napirendi pont. 2. p.

tervben 733 lakást újított fel, míg a harmadik ötéves tervben 809-et irányoztak elő. Ezek a számok viszont nem adnak világos tükröt a vállalat kapacitásáról, mivel ez minden kisebb javítást és jelentősebb felújítást tartalmaz. További nehézségeket is megfogalmaztak: az életveszélyes állapot nagyfelújítást tesz szükségessé, ami a lakás teljes kiürítésével és másik lakás biztosításával járna, erre viszont nincs lehetőség. Gondot okozott, hogy az életveszélyes lakásokat már alig lehetett helyreállítani, így felújításuk esetén az egészségtelen, korszerűtlen állapotokat konzerválták, továbbá a felújítás elhúzóásával az épületek tovább romlottak, így ráfordítások évről évre növekedtek. Az életveszélyes lakások száma nem csökkent, hanem növekedett. A helyzet kezelését abban látták, hogy minden el nem indított, de betervezett nagyfelújítást le kell állítani és először 100–150 váltólakást kellene építeni. A VB továbbra is hangsúlyozta, hogy a rendelkezésre álló anyagiak felhasználásával fontosnak tartja a belterületi foghíjtelkek beépítését, a földszintes lakóházak szanálását és azokra többszintes építését, valamint az üzlethelyiségek megszüntetését és azokból lakások kialakítását. Ezzel 35–40 %-os megtakarítás érhető el azáltal, hogy nem kell közművet kiépíteni, ami jelentős költségnövekedést eredményezne.²¹ Ugyanebben az évben (1966) öröndetes tényként állapítják meg, hogy a magánérs építkezés és a magas beépítés évről-évre növekszik. Ezt igazolja, hogy beépítésre kijelölt telkek közül magas beépítésű magánérs 56, míg a földszintes telkeken 419 magánérs beépítés volt.²² 1962. január 1-től például az igényjogosultak száma közel 3000 körül mozgott. 1966-ban 1026 beérkezett lakáskérelemből csak 163-at utaltak ki, így 863 volt kielégítetlen kérelmező. 1967. január 1-től szeptember 30-ig 792 kérelem érkezett, amiből 175-öt tudtak kielégíteni, fennmaradt 617. A két év alatt beérkezett 1818-ból a 338 kiutalt lakást figyelembe véve 1480 új kérelmező kérése nem volt teljesíthető.²³ Az 1966. december 16-án tartott VB ülésre előkészített anyagban, amely a harmadik ötéves terv lakásépítési programja miatt tárgyalta a helyzetet leírják, hogy a bombázások utáni károkhoz még a háború utáni években hozzájött az éveken át elmaradó tatarozások hiánya. A lakások 50 %-a 1-szoba konyhás, jelentős részük egészségtelen, vizes és gombás. A tanácsülésen elhangzottak szerint ez idő tájt 2154 lakásigénylő volt. A harmadik ötéves terv szerint 1104 lakáselőirányzatot hagytak jóvá, ebből 68 egyedi tervezésű foghíjbeépítés, 1036 lakás pedig házgyári panelos szerkezetre szolt. Az egyedi lakások ekkoriban hagyományos kályhafűtéssel voltak felépítve, a panelokat gázüzemű konyhával, központi melegvízfűtéssel és központi melegvízszolgáltatással ellátott fürdőszobával tervezték. A lakótelepeket alapfokú közintézményellátottsággal kalkulálták: iskola, óvoda, bölcsőde. Ezek járulékos alapberuházások, de a körzet ellátottságát is kezelték ABC, zöldségáruházzal, húsbolt és napirózlet elhelyezésével.

²¹ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1966.04.22. ülés, melléklet, 3. napirendi pont: Lakásgazdálkodás tapasztalatai. 1. p.

²² MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1966.04.08. ülés, melléklet, 4. napirendi pont. 1. p.

²³ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1967.10.20. ülés, melléklet, 3. napirendi pont. 4. p.

Sopron város lakásállománya	11065 lakás
1900 előtt épült	48 %
1900 és 1945 között épült	34,6 %
1945 után épült	17,4 %
Fizikai elhasználódás következtében szanálendő	2480 lakás
Korszerűtlenség, egészségügyi elavultság miatt szanálendő	1490 lakás
Városrendezés miatt szanálendő	290 lakás
Összes szanálendő lakás	4200 lakás

8. táblázat: A Városi Tanács 1965. december 31-i nyilvántartása szerint.²⁴

Látható, hogy a harmadik ötéves terv derekára megnövekedett átadható lakásszám ellenére is jóval nagyobb számmal nőtt az új kérelmezők száma, mint ahány lakást építeni tudtak. Továbbra is keresték az olcsó megoldásokat, ezért az előnyben részesített és favorizált emeletráépítések erősítésére a Tervező irodával 100 emeletráépítés tervét készítették el 1968-ban.²⁵ A fő szempont továbbra is az olcsóság volt, így megbontva számos épület tetszetős arányát (pl.: Kossuth utca 7–9.).

Harmadik ötéves terv (1965–1970)		Negyedik ötéves terv tervezet (1971–1975)	
Lakásállomány 1965. december 31-én	11780	Lakásállomány 1970. december 31-én	13722
Lakásállomány várhatóan 1970. december 31-én	13722	Lakásállomány várhatóan 1975. december 31-én	16182
Lakosság	48000	Lakosság várhatóan	53000
Lakáshiány	3000	Lakáshiány	1910

9. táblázat: A negyedik ötéves terv előkészítő adatsor.²⁶

²⁴ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1966.12.16. ülés, melléklet, 3. napirendi pont. 1. p.

²⁵ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1968.07.26. ülés, melléklet, 4. napirendi pont: KISZ lakásépítési akció helyzete és a további építkezések lehetőségei. 1–4. p.

²⁶ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1969.07.25. ülés, melléklet, 1. sz. melléklet

A tömeges lakásépítés megkezdését megelőző években a szorítást érezve az ország más városaihoz hasonló megoldásokkal kísérleteztek, hogy az átadható lakások számát növelni tudják. Sürgető volt, mivel a Kőfaragó téren építendő lakások csak a harmadik ötéves terv (1966–1970) időszakának végén javíthaták a statisztikát. A KISZ lakásépítési akció keretében 1967. októberben az első ütemként 24 lakás készült el a Május 1. téren (ma Deák tér 36–38.). II. ütemként elkészült további 24 lakás, így négy lakótömböt alakítottak ki (ma Deák tér 36–42.). III. ütemként a Csengery utcában adtak át 9 lakást. Az építő közösséget a Városi KISZ Bizottság intézte és a megvalósításhoz társadalmi munkát is szerveztek az I. ütemre (földkiemelés, visszatöltés, anyagrakodás). A lakások 56 m²-esek és egyenként 157.500,- Ft költséggel valósultak meg, míg a III. ütemben a Csengery utcában kétszobás lakások, 182.400,- Ft-os költséggel készültek el 1969. októberében (a bruttó átlagkereset 1969-ben a KSH adatai alapján 2012 Ft). Bár a VB nem zárkózott el további hasonló akciótól, de kijelentette, hogy csak a soron következő lakótelep beruházás során tud területet biztosítani, mivel most csak magánkézből való megszerzéssel tudna építési telket adni, ami drága. A KISZ lakások árának csökkentésére javaslatokat is tettek pl.: a szokásos 56 m²-es kétszobás helyett építsenek 43 m²-es egyszobás lakásokat, illetve ne 100 %-ban készüljenek el, hanem belső padlóburkolat vagy mázólmunka elhagyásával és jelentősebb társadalmi munkát várnának el. Ezzel valószínűleg annak adtak elsősorban hangot, hogy az árat és a lakások méretét kifogásolták és túlzónak tartották. Fontos szempont volt a KISZ tagok lakáshoz juttatása, így később is adtak át lakást a Városi KISZ Bizottság javaslata alapján fiataloknak. 1970-ben a Cseresznye soron 96 átadott lakásból 32 lakást, így értékesítettek. 40-45 ezer Ft készpénzt kellett letenni, hogy 140 ezer Forint hitelt biztosítsanak a lakásokra.²⁷ Ezek az erőfeszítések viszonylagos javulást eredményeztek és 1967-ben először 100 fölé emelkedett az átadott lakások száma (111 amiből 63 állami, 48 szövetkezeti lakás volt) és a Kőfaragó tér „beindulásával” 1969-től már jelentős lakásszám növekedést tudtak kimutatni. Az 1967-es növekedést a Szabadság körüli ún. OTP lakások átadása okozta. A foghíjbeépítéseken kívül összefüggő területet csak két helyszínen biztosítottak kisajátítással és közmű-építéssel: a Cseresznye sor-Hársfa sor közötti területre (OTP társasház építkezés, amely 1973-ig elhúzódott) és a Kőfaragó téren, mivel a közműépítésre nem tudtak költségvetési pénzt fordítani, így nagytömegű telepszerű lakásépítések elsőként a Kőfaragó téren indultak.²⁸

Az új gazdasági mechanizmus 1968-as beindulásával a központosítás csökkent és nagyobb önállóságot adtak a vállalatoknak, így ez a lakásépítéseknel is érezte hatását. Korábban a Győr-Sopron Megyei Tanács VB. Tervosztálya finanszírozta a beruházásokat és a Beruházási Vállalatra bízta a lebonyolítást. 1968. január 1-től a 2025/1967. számú kormányhatározat az építető szerepét az alsófokú tanácsoknak adta. A Városi Tanács

²⁷ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1970.06.25. ülés, melléklet, 2. napirendi pont: Az OTP soproni fiókjának beszámolója. 3. p.

²⁸ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1968.07.26. ülés, melléklet és jegyzőkönyv, 4. napirendi pont: KISZ lakásépítési akció helyzete és a további építkezések lehetőségei. 6. p.

Tervcsoportja, mint szakigazgatási szerv irányított, valamint tartotta a kapcsolatot a Beruházási Vállalattal, amely az említettek miatt és valószínűleg az építésre kerülő tömeges telepszerű építés 1967-es beindulása miatt – ekkor kezdik el a Kőfaragó téren az egyedi lakások építésével a lakótelepet – helyi részleget állított fel.²⁹

A lakások számának emelése folytán kénytelenek voltak azokra támaszkodni, akiknek volt megtakarítása, hogy OTP kölcsönrel vagy más megoldással lakást vásároljanak vagy házat építsenek. Ezért a magánérős építkezést fokozottabban próbálták előtérbe helyezni, másrészt a megnövekedett igényeket is szerették volna kielégíteni. Ez az erős tendencia az ingatlanok értékének növekedését okozta. Különösen a magántulajdonban lévő építőtellek ára emelkedett, a tervezők iránt pedig növekedett kereslet. Ugyan próbálták ezt a tendenciát visszaszorítani, de az erre tett erőfeszítések nem bizonyultak hatékonyak. Létrehozták a Megyei Tervező Névjegyzéket, amelyben a képesítéssel rendelkező magánszemélyek szerepeltek. 1968. március 15-től szigorú ellenőrzést érvényesítettek a tervezőkkel szemben, mivel munkájukat a Megyei Szakértői Bizottság ellenőrizte, amit az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium kezdeményezésére a Megyei Tanács VB hozott létre. Feladata a magántervezők munkájának ellenőrzése, minőségi javítása, valamint a korszerű építési és lakáskultúra gyakorlatban való érvényesítése. Helyesség, gazdaságosság – ekképpen igyekeztek érvényesíteni az állam által kívánatosnak tartott koncepciót a lakáspiacon.³⁰

1966. december 22-i ülésén a Megyei Tanács az egész megyére meghatározta a lakásgazdálkodás és elosztás elveit. A névjegyzékbe a 35/1956. számú kormányrendeletnek megfelelően végezték az igénylők besorolását. Figyelembe vették, ha valaki nem rendelkezett lakással, ha munkában kitűnt dolgozó volt vagy nagycsaládos. A besorolást úgy kellett végezni, hogy 70 %-ban fizikai és termelést közvetlenül irányító személyek jussanak lakáshoz. A fiatal házások részesedésének 20 %-ot el kellett elérni. Számítottak az anyagi körülmények, illetve az, hogy valaki romos, életveszélyes lakásban lakott. A névjegyzéket a VB hagyta jóvá, ettől függetlenül a bérlőkijelölési jogot számos esetben biztosították vállalatoknak vagy a Városi KISZ Bizottságnak. 1971-től a tanácsok végrehajtó bizottságainak lakáselosztási tervet kellett készíteni, melyet az 1/1971/II.8./ számú kormányrendelet írt elő.³¹

A harmadik ötéves terv végén még mindig nem tudtak jelentős előrelépést felmutatni. A korábbi hibák okát abban látták, hogy a tervidőszakban az állami lakásépítések szét-szórtnan valósultak meg. A beruházások egy esetben sem érték el a lakótelepi nagyságrendet, csak a háborús foghíjakat igyekeztek eltüntetni. Indokként fogalmazták meg, hogy

²⁹ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1968.12.13. ülés, melléklet, 3. napirendi pont: Sopron Városi Tanács VB. Tervcsoport jelentése. 5–7. p.

³⁰ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1969.05.02. ülés, melléklet, 4. napirendi pont: A magánérős lakásépítkezés alakulása a III. ötéves terv időarányos részében 1–7. p.

³¹ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1977.02.25. ülés, melléklet, 1. napirendi pont: Az 1976–77 évi lakáselosztási terv módosítása. 1–4. p.

szinte kizárólag családiházak telepítést jelentett a magánérs építkezés. Többek között így épült be a Káposztás utca, a Bartók Béla út és az Erdész utca, mind közmű nélkül és „úttalan utakkal” szegélyezve. Ebből is látható, hogy egyéni igények, érdekek alakították a beépülést városfejlesztési koncepció és rendezési terv hiányában. Az Egeredi dombot is példaként említik, amelynek a földszintes telepítése nem elhibázott, viszont az olcsó telekárhoz közművesítés hiánya párosult, és ez a lemaradás súlyos teherként nehezedett a tanácsra. Az építkezések volumenének növekedésével csökkent az állami telekkinálat és a magánérs lakóterületek közművesítésére fordítható összeg. Ez együtt járt a magántulajdonú földterületek értéknövekedésével, főleg a közművesített területeken. 1970-ben már az is elhangzott, hogy egyszerűbb lett volna a József Attila utca mellett fekvő egykori Károly-laktanya helyén elkezdni a lakótelep-építést, mivel ott „szanálásmentesebb” területet biztosíthatnak volna. Ekkor már két éve a Kőfaragó tér környékére koncentráldott az állami lakásépítés. (2. kép) Tapasztalatuk volt egyrészt az időigényes kisajátítások költségeiről, másrészt a szanált épületekben lakóknak lakást kellett biztosítani, és sokszor egyedi igényeket kellett orvosolni.³² Mindeközben 1969-ben megtörtént az Északnyugati Városrész (később Jereván lakótelep) végleges helykijelölése és a Belváros rekonstrukció a várfalon belül három ház kivételével befejeződött.³³

Külön területet képezett a belváros, amelynek helyreállítására indították 1960-ban a belváros rekonstrukciós programot, ebbe kapcsolódott be 1962-ben az Országos Műemléki Felügyelőség egy átfogó rekonstrukciós terv elkészítésével, ami 1970-re írta elő a védett terület helyreállítását, illetve célul tűzte ki a főútvonal mentén lévő házak megfelelő utcaképnék helyreállítását. Ehhez kapcsolódva próbálta a tanács a foghíjtelkek beépítését is elősegíteni, valamint kulcsszerepet kapott a sortatarozás.³⁴ 1967-re megállapították, hogy elsősorban a második ötéves terv folyamatban lévő lakóház-felújításainak lassúsága miatt új tervre van szükség. A főútvonal mentén (84-es, akkor 85-ös út) jelentős sortatarozások valósultak meg. Hangsúlyozták, hogy a sortatarozásokat továbbra is végezni kell, mivel a fejlődő idegenforgalom ezt megköveteli. Indoka, hogy az épületek belülről jó állapotúak és feltehetőleg tíz éven belül nem tervezik felújításukat, ezért elégséges a sortatarozás, ami többnyire a homlokzat helyreállítását, tetszetősebbé tételét jelentette. 1968-ban a belváros utcaképnék mielőbbi rendezése érdekében az ÉVM a Városi Tanács hozzájárulásával pályázatot írt ki az Új u. 23–25. (Turistaszálló), Városház u. 12. és a Szent György utca – Új utca saroktelkének beépítésére.³⁵ Abban bíztak, hogy az eredetileg 1970-re tervezett belváros-rekonstrukció befejezését 1972-re teljesíthetik.

³² MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1970.01.09. ülés, melléklet, 3. napirendi pont. 1–7. p.

³³ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1970.06.12. ülés, melléklet, 5/a. napirendi pont. 6. p.

³⁴ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1971.07.30. ülés, melléklet, 6/b. napirendi pont: Beszámoló a belváros rekonstrukciós tervének állásáról. 1–6. p.

³⁵ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1967.04.21. ülés, melléklet, 3. napirendi pont. 1–10. p.

2. kép. Épül a Kőfaragó téri lakótelep. Fotó: Finta Béla, 1970. Soproni Múzeum, SOM-AF-70665

1973-ban a Kőfaragó téri lakótelep elkészülésével új helyszínen kezdik meg az állami lakásépítést. Az Északnyugati városrészben is földmunkavégzésbe és közmű kiépítésbe kezdenek, majd 1975-ben az Ibolya úti panelházakat is elkezdik, ahol három középmagas panellakás épül fel.³⁶ A IV. ötéves terv (1971–1975) időszakára 1971-ben felmérést készítenek a cégekről, a lakáskapacitások vizsgálatára. Ebből megállapítják, hogy teljesíthetők a tervek, mert a lehetőségek fedezik az előirányzatokat (10. táblázat). Annak ellenére, hogy számos építési vállalat végzi az ipart, Sopronban a kapacitást tekintve csak kettő alkalmas, hogy tömeges, többszintes építést valósítson meg, mert ők rendelkeznek az elvárható építés-technológiával (Állami Építőipari Vállalat és a Fertődi Építőipari Szövetkezet). Még ebben a tervidőszakban a VB kimutatást állít össze, amely szerint: 1973-ban a vevők 88 %-a soproni lakos volt. Mivel az üzemek azzal a kéréssel fordultak a városvezetéshez, hogy az OTP lakások elosztásánál a későbbiekben kerüljenek előtérbe a vidékről bejárók, így 1975–76-tól a kiutalásoknál már ezt a szempontot is érvényesítették.³⁷ 1974-ben az Északnyugati városrészben sikeresen helyezik üzembe az első 202 lakást (112 állami és 90 szövetkezeti), így megalapozva a 75 évi fokozott ütemet, amely

³⁶ MNL GyMMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1975.01.31. ülés, melléklet, 3. napirendi pont. 4. p.

³⁷ MNL GyMMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1974.04.12. ülés, jegyzőkönyv, 2. napirendi pont: Sopron város 1974–1975. évi lakáselosztásiterve. 5. p.

a negyedik ötéves terv teljesíthetőségéről szólt.³⁸ A kezdet azért volt kiemelt jelentőségű, mert a tervezést és a közművek kiépítését úgy kellett megoldani, hogy az a későbbiekben a teljes lakótelep működését biztosítsa. A harmadik és negyedik ötéves tervet teljesítik, sőt túlteljesítik. A negyedik ötéves tervnél az előirányzott 2400 lakás helyett 2506 épül meg. Az ötödik és a hatodik ötéves tervnél már érezhetően nem fektetnek akkora figyelmet a teljesítés időszakos és végső ellenőrzésére. Valószínűleg 1980-ban és 1985-ben már megszűnt a központi nyomás. (3. kép)

Sorszám	Vállalat neve	kapacitás
1.	Állami Építőipari Vállalat	200 db
2.	Soproni Építőipari Szövetkezet	250 db
3.	Fertődi Építőipari Szövetkezet	1000 db
4.	Hegykői Építőipari Szövetkezet	100 db
5.	Lövői Építőipari Szövetkezet	100 db
6.	Tanácsi Építőipari Vállalat	500 db
Összes lakásszám:		2150 db

10. táblázat: A negyedik ötéves tervre vonatkozó lakásszám kapacitás vizsgálata.³⁹

	harmadik ötéves terv (1966–1970)		negyedik ötéves terv (1971–1975)	
	Db	%	db	%
Állami	590	27,8	597	23,8
Szövetkezeti	389	18,4	342	13,8
OTP	163	7,7	607	24,2
Társasház	437	20,6	414	16,5
Családiház	457	21,5	540	21,5
Emeletráépítés	84	4,0	6	0,2
Összesen	2120	100,0	2506	100,0

11. táblázat: Lakásépítés a harmadik és negyedik ötéves terv időszakában.⁴⁰

³⁸ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1975.02.14. ülés, melléklet, 2/a. napirendi pont. 8. p.

³⁹ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1971.12.23. ülés, melléklet, 4. napirendi pont: A magánérs lakásépítés helyzete 8. p.

⁴⁰ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1975.12.08. ülés, melléklet, 1. napirendi pont: Jelentés Sopronban a lakásépítés helyzetéről. 1. p.

Az 1980-as évekre a népességnövekedés gyakorlatilag megállt (1980: 54838, 1990: 55083, lásd 1. táblázat), a lakásigénylők száma valamelyest csökkent. 1983. december 31-én 978 nyilvántartott igénylőből 452-en tanácsi bérlakást, 526-an saját tulajdonú lakást igényelnek. 1984. december 31-én az összes igénylő 1129, amelyben 560 tanácsi bérlakást, 569 saját tulajdonú lakást igénylő van. Ekkor már a VB minden ülésre jelentést kér a két ülés közötti változásokról. Például az 1984-es kimutatások szerint 590 új lakásigényléssel szemben 299 volt a lakáskiutalások száma (12. táblázat). Az igényléseknek csak alig több, mint felét tudták kiszolgálni, mégis sokkal kedvezőbb volt az állapot, mint az 50-60-as években.

Jelentés dátuma	Igénylések száma	Kiutalások száma
	1984	
1984.01.20.	55	30
1984.02.03.	30	9
1984.03.15.	86	23
1984.03.29.	33	8
1984.05.22.	39	41
1984.06.04.	19	55
1984.08.20.	109	21
1984.08.02	21	4
1984.09.14.	40	9
1984.10.03.	26	67
1984.11.02.	70	20
1984.11.22.	62	12
1985.01.07.	65	23
Összesen:	590	299

12. táblázat: Lakásigénylések, lakáskiutalások 1984-ben, a VB ülésekre készített jelentésekből

3. kép. A Jereván lakótelep és az Ibolya tó környezete. Fotó: Torma József, 1977.

Utószó

A második világháborútól 1990-ig terjedő időszakra tekintetem át a korszakban központi kérdésként kezelt lakáskérdés ügyét. Terjedelmi okokból nem volt lehetőségem ismertetni a három nagy lakótelep építéstörténetét. Jelen írásom folytatásaként a jövő évben kerül publikálásra a Kőfaragó téri lakótelep, a József Attila lakótelep és a Jereván lakótelep története, amelyeknek lényeges szerepük volt a lakásínség enyhítésében.

2018. szeptember 18. és 20. között 38. alkalommal rendezték meg a burgenlandi Városszalónakon (Stadtschlaining), Andreas Baumkircher és a Batthyány család ősi várában a „Szalónaki beszélgetések” (Schlaininger Gespräche) konferenciát. Miután az elmúlt néhány év programja előbb az első világháborúhoz, majd a reformációhoz kapcsolódott, a szervezők idén ismét visszanyúltak a középkorba, a családtörténeti tematikához (korábban a Batthyányak, az Esterházyak, a Kőszegiek és a Nádasdyak köré szerveződött Szalónakon egy-egy konferencia). Ezúttal a Kanizsai családra esett a választás. E döntés több szempontból is szerencsés volt, a Kanizsaiak nem csupán a mai burgenlandi térség múltjának jelentős szereplői, de a tágabb Nyugat-Magyarországnak is, a família egyes tagjai pedig „kétlakivá” válva akár ausztriai bárósáig is vihették. Ennek köszönhetően idén minden korábbinál nagyobb számú magyar előadó vett részt az eseményen, elősegítve a magyar és az osztrák történettudomány eredményeinek határokon átnyúló megismertetését.

A konferenciát a burgenlandi tartományi múzeum (Landesmuseum Burgenland) igazgatója, Gert Polster nyitotta meg, majd a résztvevők közösen megemlékeztek a konferenciasorozat azon korábbi állandó résztvevőire, rendszeres előadóira, Brigitte Hallerre és Harald Pricklerre, akik az elmúlt évben hunytak el. A tudományos szimpózium első előadója, Daniela Dvořáková sajnos nem tudott személyesen megjelenni, Zsigmond király és a Kanizsai család kapcsolatáról szóló előadását felolvasták. Ezt követően jelen sorok írója tartotta meg előadását, amely a 15. század közepén III. Frigyes császár birtokába került nyugat-magyarországi váruradalmak státuszával foglalkozott, valamint az egykori magyar birtokosok közül Kanizsai László 1459 körüli politikájával, amelyet részben saját elveszített birtokainak visszaszerzése motivált. Ezt követően Sonja Lessacher tartott előadást a különböző Kanizsai-címerlevelekről, köztük az első magyarországi, nő által elnyert címeradományról, Kanizsai Dorottya armálisáról. Az ebédszünetet követően két régészeti előadásra került sor. Feld István a Zsigmond-kori magyarországi elit állandó lakóhelyeiről, székhelyeiről adott elő, részletesen szólva a Kanizsaiak kismartoni rezidenciájáról. Manuela Thurner ehhez kapcsolódóan a kismartoni vár középkori emlékeit mutatta be, kitérve a mai Esterházy-kastély középkori előzményeire, valamint egy ott található címerfaragvány-együttesre, amely egy a 16. század folyamán, utólagosan összeállított, művészetiileg gyengébb minőségű címerfal lehetett. A napot a tartományi vezetés által adott fogadás zárta.

A második napot Vajk Ádám előadása nyitotta meg, amely Kanizsai János esztergomi érsek életpályájával foglalkozott. Ezzel összefüggésben kitért a leleszi prépostság 13. századi történetének egy kaotikus időszakára is. Vizsgálat tárgyává tette Kanizsai érseki

gyűrűspecsjét és az azon található címerképet, amelyet kapcsolatba hozott Kanizsai egykori egri püspöki elődje és utódja pecsétjeivel. Ezt követően Lövei Pál beszélt Kanizsai Miklós tárnokmester töredékesen fennmaradt sírkövééről, amely részben a nagykanizsai Thúry György Múzeumban található, egy másik darabja azonban idővel Sopronba került. Az előadás továbbá részletesen bemutatta, képekkel illusztrálta a késő középkori magyarországi sírkőfaragványokat és a salzburgi vörösmárvány nyugat-magyarországi elterjedését. Ezt követően Günther Stefanits előadása következett, aki új adatokkal gazdagította Szarvkőnek a 15. század közepi magyarországi belharcok nyomán viharos történetét.

Az ebédszünet után Erwin Schranz mutatta be a késő középkor és a kora újkor két jelentős jogi intézményét, a hűbért és a zálogbirtokot. Ezután Péterfi Bence előadása következett, aki többek között arra a kérdésre kereste a választ, mi vitte rá Kanizsai (V.) Jánost, hogy ősei földjéről elköltözve I. Miksa császár szolgálatába állva jelentős összegekért megszerezze magának a távoli Neuburg am Inn uradalmát és az ottani grófi címet. Ezt egy szintetizálóbb jellegű előadás követték, Emmerich Szabo foglalta össze Szapolyai János és I. Ferdinánd uralkodásával bezárólag a középkori magyar numizmatika történetét, részletesebben kitérve a késő középkor pénztörténeti eseményeire, mint az ausztriai schinderling korszak vagy II. Lajos pénzreformja. A második nap utolsó előadásában Kelényi Borbála ismertette Kanizsai Dorottya életpályáját, elemezte végrendeletét, bemutatta jól és rosszabbul sikerült házasságait és egyéb családi kapcsolatait, például a stájerországi Stubenbergekkal, továbbá kitért emlékezetének fennmaradására is, különböző intézmények, stb. nevében. A napot az önkormányzat által adott fogadás zárta.

Az utolsó nap előadásai főképp Kanizsai Orsolyára, férjére, Nádasdy Tamásra és utódaikra összpontosítottak. Varga J. János kezdte meg a sort, vázolván Kanizsai Orsolya életének jelentős eseményeit. Ezt követően Deák Ernő mutatta be a házaspár meghitt kapcsolatát magyar nyelvű levelek tükrében. Lengyel Tünde előadása a házaspár hosszú gyermektelenségével foglalkozott, külön kitérve arra, hogy a gyermekáldás érdekében Orsolya asszony számára Szegedi Körös (Fraxinus) Gáspár miféle orvosi praktikákat írt elő. Az életmódváltásnak köszönhetően a nádorné egészségi állapota javulni kezdett és 1555-ben egészséges fiúgyermeknek adott életet. A nap utolsó előadásában Méhes Péter Nádasdy (III.) Ferenc, a Wesselényi-féle összeesküvés résztvevője életének egy kevésbé ismert aspektusával, az oszmán-törökök elleni harcaival foglalkozott, beleágazva a 17. század török elleni védekező harcainak történetébe.

A konferencia programját egy lékai kirándulás zárta, amelynek során Gert Polster vezetésével járhatták be a résztvevők a Kanizsaiak és a Nádasdyak egykori várát, amely Paul Anton Keller osztrák írónak köszönhetően régi fényében fogadhatja az ide érkező látogatókat. Az osztrák író nevét a várban emlékszoba őrzi. Végül a Nádasdyak által az oszmán támadások és a reformáció korának viharai után – a középkori ferences klostrom helyén – a 17. században barokk fényben felépített ágostonos kolostor templomának és az abban található Nádasdy-kriptának a megtekintésére került sor. Itt található többek között az eredetileg Egerszegen elhalálozott Nádasdy Tamás nádor és felesége földi maradványait rejtő szarkofág.

SOPRONI ARCOK

Turbuly Éva

A vonal vonzásában.
Beszélgetés Sulyok Gabriella
grafikusművésszel¹

Sulyok Gabriella grafikusművész annak az Ágoston Ernő vezette legendás rajziskolának a legfiatalabb nemzedékéhez tartozik, ami Hertay Mária, Gyulai Líviusz grafikusokat, Richly Zsolt rajzfilmet, Kutas László szobrászt adta a magyar képzőművészetnek. A főiskolán Fónyi Géza² és Barcsay Jenő³ tanítványa, majd tanulmányait itt befejezve a Színház- és Filmművészeti Főiskola filmrendező-operatőr szakos hallgatója. Házasságkötése révén 1965 és 1970 között Irakban, Bagdadban élt. Az Iraki Régészeti Múzeumban dolgozott, kosztümtörténeti kiadványokat rajzolt. Az itt eltöltött évek élményanyaga művészetének máig egyik meghatározó forrása. Sopron az elindulás, a tanulóévek meghatározó benyomásai mellett a Fertő menti táj ihlető szépségét és az alkotómunka fontos helyszínét biztosítja számára. A Giczy Jánossal szomszédos, hosszú ideig Szabó Alajossal megosztott műterem máig az alkotómunka fő színtere. Sulyok Gabriella grafikái, egyedi rajzai, képzőművészeti tárgyú videói, filmjei révén a magyar képzőművészet senkivel össze nem téveszthető, egyedi hangú képviselője, aki a rajzban, a vonalban találta meg a művészi önkifejezés lehetőségét. *„Minden ... a grafika: a vonal, a tónus, a fény rejtélye felé irányított”* – vallja ars poeticájában.

Született soproni vagy, mesélj erről! A szüleidről, a gyermekkorodról, mert minden onnan indul, pozitív, vagy negatív értelemben, de meghatározó. Számomra sokszor ad kulcsot egy-egy életút jobb megértéséhez.

Apám családja Rusztról származott, Schlöglről magyarosítottak Sulyokra. Később ennek köszönhetően kerültek el a kitelepítést. Tisztviselőként, később postaforgalmi igazgatóként dolgozott. Fiatalabb korában vívott, a nővérem őrzi a serlegeit. A sport szívósságra, kitartásra nevelte. Sokban hasonlítok rá, tőle örököltem a természetemet, a kíváncsiságot a természet dolgai iránt, a kötelességtudást. Szigorú volt, féltett a művészi pályától. Más volt a felfogása az életről, mint nekem, az önfejű művészléleknek. Anyám hegykői születésű. Már visszajöttem Irakból, amikor megtudtam, hogy anyai ágon horvátok a felmenők, akik a török elől jöttek fel erre a vidékre a Nádasdyak oltalma alatt. A Fertőre

¹ A Soproni Szemle szerkesztősége az interjúval köszönti Sulyok Gabriellát, aki 2019. március 12-én ünnepli 80. születésnapját. Az interjú a 2015 májusában Sopronban, és a 2017 februárjában Budapesten folytatott beszélgetések alapján készült. Munkásságáért 2018-ban ő nyerte el Sopron város Pro Urbe díját.

² Fónyi Géza (1899–1971) Kossuth-díjas festő, tanár.

³ Barcsay Jenő (1900–1988) Kossuth-díjas festő, grafikus, tanár.

Sulyok Gabriella soproni műtermében 2018 őszén.

azt hitték, tenger, és itt maradtak. A nagyszülők szőlőtermelők voltak, korán meghaltak. A Balfi utcában még megvan a ház, el-eljárok arra. Az 1600-as években épült, gyönyörű kapuzattal. Anyuka az orsolyita nővéreknél érettségizett, lányként a vám és pénzügyőrségnél dolgozott. Későn ment férjhez, a nővéremet 32 évesen, engem 36 évesen szült. Költői lélek volt. Élő lakáskulcsként őrizte az otthont, gondoskodott rólunk. Sokat olvasott.

Tőle örökölted a művészi érzékenységet?

Nem tudom. Mindenesetre, amikor 5. osztályban az Erdélyből származó Szabó Olga tanárnő észrevette, hogy van érzékem a rajzoláshoz, édesanyám járt utána a lehetőségeknek és vitt el Ágoston Ernő⁴ szabadiskolájába. Régi lámpásokat rajzoltam egy füzetlapra, erre figyelt fel a tanárnő. Így kerültem 11 évesen Ágoston tanár úr keze alá, aki azt mondta első alkalommal: „Ez a kislány az arc felét rajzolja, ne az egészet!” Csipkés tanár úr volt a modell, az ő profilja volt az első feladatomban. Az élő arc rajzolása azonnal elkapott, attól kezdve nagyon keményen csináltam. A szabadiskola a Gambrinus-ház emeletén volt. Oda járt Richly Zsolt, Gyulay Liviusz, Kutas László és későbbi felesége, Hoffmann Henriette, Hertay Mária. Én voltam a legkisebb. Életkorban nagy volt a szóródás a hallgatók között, a 30 feletti Munczy testvérek, Lenke és Aranka képviselték az idősebb generációt. Hente kétszer három órát rajzoltunk öttől nyolcig, néha tovább. Örömmel csináltuk, nem az órát néztük. Hét közben élő modellel dolgoztunk, ez fantasztikus volt! Egészen érett-

⁴ Ágoston Ernő (1889–1957) festő, grafikus, tanár.

ségiig jártam Ágoston tanár úrhoz, aki különleges lény, jelentős tehetségű művész volt, hallgatóg és szerény. Korán elvesztette a feleségét, élete végéig albérletben lakott.

A középiskolát hol végezted?

Éppen a rajzoktatás miatt, mivel a gimnáziumban nem volt rajz, a tanítóképzőbe jelentkeztem. Mi voltunk az utolsó évfolyam. A rajztanárim elismerték a tudásomat. Nem korrigáltak, sőt, arra kértek, én javítsak másokat. *Szellemileg pezsdítő környezetbe kerültem, új impulzusok értek.* Ilyen volt a Kodály módszer, a mester személyes látogatása az iskolában. Közben ugyanis megjelent egy másik komoly érdeklődés, a zene. Énekeltem a képző Törzsök Béla vezette kórusában, zongorázni tanultam Kotányi Lászlóné keze alatt. Jól ment, el kellett döntenem, melyik irányba induljak. Segített a választásban, hogy a fellépésekkor lámpalázás voltam. Eljutottunk gyakorláskor a lényegig, de koncerten a kezemet néztem, a szorongástól nem tudtam felszabadultan játszani.

Nem voltál elég exhibicionista. A grafikus pályára is az, de más módon. Nem kell a személyes jelenlét.

Így van. Amit lerajzoltam, az már képvisel engem.

Hogyan kerültél be a főiskolára?

Másodikra vettek fel. Ágostonnál nem kaptunk aktmodellt, így nem tudtam aktot rajzolni, ami hátrány volt a felvételin. A fej rajzolásánál bent maradtam, az aktnál kiestem a rostán. Egy évig csoportkísasszony, afféle gyakornok voltam a postán. Apukám reménykedett benne, hogy ez így is marad, a következő évben azonban felvettek. 1960 és 1965 között végeztem el a főiskolát. Festő szakra jelentkeztem, de mire végeztem, már elköteleződtem a grafika, a vonal iránt. Érdekes dolog ez! Domanovszky Endre⁵ és Fónyi Géza korrigáltak. Elégedettek voltak, hogy találtak egy festőlánynak. Engedelmes tanítvány voltam, mégis, mire befejeztem a főiskolát, eluntam a festést. Ha valaki azt mondja, szín van valamelyik munkámban, tiltakozom, hogy az csak a vonal hőmérséklete. Igazán Bagdadban tértem vissza a tushoz, a kosztümkönyveimben. Úgy éreztem, ez való nekem, ebben vagyok otthon!

Érdekes, amit mondasz, hogy távol áll tőled a festés. Pedig a 90-es évek közepén egy jellegzetesen festői műfajt műveltél, a portrékészítést.

Azt már a magyar férjemmel csináltam, aki iparművész volt. Ő készítette a fém paszpartut⁶ meg a kereteket. Modern portrét akartunk, egyúttal a valamikori miniatúra műfajának a

⁵ Domanovszky Endre (1907–1974) Kossuth- és Munkácsy-díjas festő, tanár.

⁶ Képkerekezésnél használt, a képet körülvevő vastagabb, többnyire kartonból készült szegély. Kiemeli a festményt, grafikát, vagy fotót, összehangolja a keret és a mű színeit.

felélesztését. De ez is grafika maradt, színes ceruzával készült. Aki ilyet kért, egy tárgyat kapott. A portré a bemutatkozásnál, a kézfogásnál kezdődik. Már látok valamit, ami az arcmimikában, mozgásban, tartásban megnyilvánul. Nem biztos, hogy azt, amit a modell látni szeretne magáról. Egy darabig csináltam, nem volt könnyű. Egy arc átlagosan egy hónap alatt készült el.

A diploma megszerzése után tettél egy vargabetűt a film világába.

Igen, a Színművészeti Főiskolán elkezdtem a rendező-operatőr szakot. Kuriózum volt, előttem pár évvel ment át valaki. Ott voltak a bölcsész fiúk: Grünwalsky Ferenc, Böszörményi Géza, Maár Gyula, Szomjas György, Ráday Mihály, Ragályi Elemér, a rajzfilmes Vajda Béla. A forgatókönyvírásban otthon voltak, a film képi nyelvét én értettem jobban. Ösztönösen tudtam, mit kell csinálni! A forgatókönyvíráshoz viszont én nem értettem. Hogyan alakult volna, ha folytatom, nem tudom. A tanév végén megszületett a fiam. Úgy volt, csak vakációra megyünk a férjem után Irakba, de ha ott valaki első unokaként fiút szül, nem létezik, hogy visszamenjen tanulni. Belenyugodtam, mivel nem gondoltam arra, hogy nőként egy stábot irányítsak. Hallatlanul összetett és nehéz dolog, különösen az volt akkor, a celluloid szalag idején.

Sopronban közismert, hogy az első férjed, a fiad apja iraki közgazdász. Öt évig éltél Bagdadban, ahol a Régészeti Múzeumban három viselettörténeti kötetet rajzoltál meg. Művészként erősen hatott rád ez az öt év. Lehetett volna másképp, de számodra átütő élményt jelentett belecöppenni egy több évezredes kultúrába. Ez segített a kulturális különbségek áthidalásában, az elfogadásban is.

Egy más világba érkeztem, ami művészileg inspirált. A családdal laktunk, nagyon kedvesen fogadtak. Minden érdekelt, a munkám mellett készültek az életképek. Szerencsésen alakult, hogy négy hónap múlva már a múzeumban dolgozhattam. A felvételinél a diploma bemutatása mellett rajzolnom is kellett. Angolul ugyan nem beszéltem, de megtanultam annyira arabul, amennyire szükséges volt.

Bagdadban tértél vissza végleg a fekete-fehérhez. Mit adott hozzá a művészetedhez ez a világ?

A fényt. Olyan kontrasztos napsütés volt, napközben olyan rövid az árnyék, hogy ezt kellett választanom. Mert olyan fehér a papír és olyan fekete a tus. A fény körülírta a valóságos formát és az árnyékát is. Egy fél életre való lecke ezzel foglalkozni. Hiába csinállok más természetű dolgokat, érzem, most is benne van a munkáimban, belém égett. Ágostonnál még ceruzával és préselt szénnel dolgoztam, a főiskolán olajjal, pasztellel, néha temperával. A fekete-fehérnél főként tussal.

Asszír viselet, lovagló király. Tus, 1968

Az új eszközhöz új témák kapcsolódtak. A kosztümtörténeti rajzoktól hogyan jutottál el oda, amit tulajdonképpen máig csinálsz, ehhez a lélegző, burjánzó fekete-fehér ábrázolásmódhoz? Az életképek volt a kezdet, ezeket követte jóval később, már itthon a teremtés mitológia. Még odakint találkoztál Komoróczy Gézával,⁷ a neves ókori Kelet-kutatóval. Itthon az ő fordításai adták az ihletet a sumer tematikájú rajzaidhoz.

Képzeld el a két gyönyörű folyót, a Tigrist és az Eufrateszt. Ez egy természeti képlet, de mindenképpen Istenhez kötődik. Az ő keze van benne. Nem lehet úgy ott élni öt évig, hogy elszáll ez az élménytartomány. A munkában nekem az élmény a legfontosabb, a minden. Másnál is azt keresem, ott van-e a személyes érintettség a műben. Az életképeket odakint a közvetlen élmények inspirálták, mert körülvettek azok az emberek, közöttük éltem. A családban az ember más „szövetbe” került és gyönyörűen nekilendült a dolog. Mindig mondom, hogy a sumer költészethez tartozó rajzokat nem régészeti, vagy művelődéstörténeti alapokon csináltam, hanem beépítettem abba a fogalmazásba, amit ott a mindennapok révén tapasztaltam. Az élménytartomány a mindennapokban, az engem körülvevő emberekben keresendő.

Érdekes dolog, hogy kérdezed, hogyan váltottam. Egyszer valahogyan jóllaktam a pontos bemutatással, a nagyon konkrétal. Nincs elhatározás, csak érés. Akkor felszabadított az elvontabb megfogalmazás, holott nehezebb így összerakni keresgélő vonalakból

⁷ Komoróczy Géza (1937–) történész, ókori Kelet-kutató, író

Arab nő. Tus, 1972

a meglévő szándékot. Végül a vonal megtalálja az útját. Ma ott tartok, ha valaki húz egy vonalat akár, az már valamiképpen önarckép. Olyan az olvasata.

Ha előrelépünk néhány évtizedet az időben, látható, hogy a vonal, amit húztam, közben beleolvadt a tónusba. Nem tűnt el, mert a folt széle is egy vonal. Arra vágyom, hogy tudjak egy olyan vonalat rajzolni, ahogy a víz a partot éri. Ami mindig mozog. Odaér, elsimul, körülrajzol egy követ. Emberkézzel nem lehet megcsinálni, mert teremtett pillanat. Azért próbálkozni kell vele...

Engem ez a dilemmád egy másikra emlékeztet. Mi változik? Semmi. És mi változik? Minden.

Ez így igaz. Visszatérsz a semmibe, mert alig észrevehető. Nagyon nehéz, hogyan tudja egy vonal ezt a lüktetést visszaadni.

Tehát a földöt fordítottad az égibe. Először a mindennapi élményeket rajzoltad az életképekben, azután, ahogy hazajöttél, jöttek a sumer irodalmi alkotások ihlette rajzok! Ezek forrása két kötet, a Gilgames,⁸ és a Sumer irodalom kistükre⁹.

⁸ Gilgames – Agyagtáblák üzenete. Szerk.: Komoróczy Géza, ford.: Rákos Sándor. Budapest, 1974.

⁹ Fénylő ölednek édes örömében. A sumer irodalom kistükre. Fordította és szerkesztette Komoróczy Géza. Budapest, 1970. 448.

A hazajövetelem után kerültek a kezembe. Nagyon valóságos értékének tartom, hogy Komoróczy volt az első, aki az eredeti nyelvből, közvetlenül az ékírásból fordított. Rákos Sándor és a többiek egy nyugati nyelv közvetítésével dolgoztak. Géza nem költő, de hűséges, nagyszerű fordító. A versek egy életre szóló ihletforrást jelentenek. A balladai ismétlődések, a szöveg a maga nyers fordításában lenyűgöző. Csodálkoztak rajta, mi csoda címekeket adok: *Dúsgyönyörű úrnő, Olajfa sarjad belőle, A boldog föld arra készülődött, hogy megszüljje az élet fűvét*. Be kellett vallanom, hogy ezek nem az én szüleményeim, a képek címe egy-egy verssor. Komoróczy egész lénye, a precizitása nagyon fontos. A legfontosabb számomra mégis a fordításainak a láttató ereje volt. Elmerült ebben a szinte történelem előtti világban. Babilonban 56 fokos hőségben, nyloningben dolgozott. Barlangábrákat fedezett fel. Nagyon örült, hogy rátalált a családkra. Sopronban a festőtéri kiállításomat ő nyitotta meg.

Egy életre való témát adott. Amiből ugyan ki-kilépsz, de évtizedek múlva is visszatér. A fekete felhők mitológiájában például, ami egy teremtéstörténet.

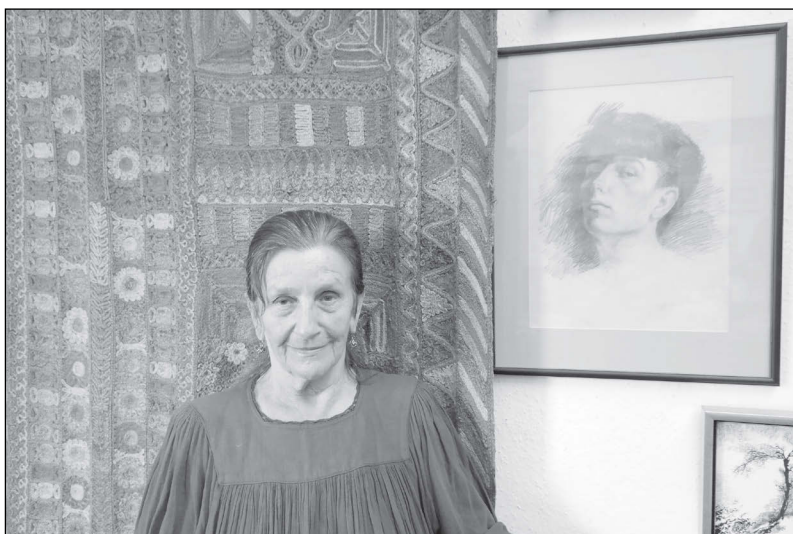
Igen, ahogy én leképeztem magamnak. Az iszlámhoz kötődő ornamentális kultúra, a csempediszítés nem érdekelt. Az élmény szóra visszatérve: Amikor a Gilgamest olvasom, ugyanolyan féle, vagy ugyanolyan élményre lelek, mint amit a mai valóságban is keresek. Ami egyszer belekerül az emberbe, az ott marad. Ebben hiszek. Így vagyok a zenével is. Nem mentem zenei pályára, de lélegzet fontosságú.

Tehát amikor fizikailag eltávolodtál attól a világtól, az irodalom és Komoróczy fordításai segítettek a feldolgozásban, áttételes és mélyebb inspirációt jelentettek.

Igen, és megtaláltam hozzá az eszközt, a nyelvet. Sokat segített. Amikor később azt mondtam, el akarok szakadni a szövegektől, akkor kezdődtek a másfajta, de az előbbiekkal mégis rokon rajzok. Például egy szív. A rólam készült filmben is elmondom, én nem filozofálok, nincs teoretikus észjárásom, csak azt figyelem, mi érik meg bennem. Arra hallgatok, mert ha nem, akkor minden kibicsaklik.

Befejele figyelsz. Először jött a külső változás, itthon az ókori, sumer szövegek, azokon túllépve pedig megmaradt a látásmód, a szemlélet és a formanyelv. Ahogy néztem a könyvedet, látom, hogy a 2000-es évek elejéig vannak keleti ihletésű munkáid. A hazatérésed után könyvillusztrációkat is készítettél.

Rajzoltam a József és testvéreihez, nem megbízásra, saját késztetésből. Azt mondtam magamnak, igaz, hogy Thomas Mann írta azt a csodálatos könyvet. De ha ezek a grafikák nem arról szólnak, ahol én éltem, akkor nem kezdem el illusztrálni. Itt ülsz ennek a dél-iraki szőnyegnek a tövében, amit az anyósom rokonsága hímzett. Thomas Mann megírta a híres esküvői textilt, amit Lea kap. Az volt a feladat, hogy úgy tudjam összefűzni a szőnyeg élményét, meg a pecséthengerekét, az oroszlánfej, az összekötözött nádköteg

Sulyok Gabriella az ajándékba kapott szőnyeg előtt 2018 őszén. A falon fiatalkori önarcképe.

szimbólummal megjelenített Istár¹⁰ ábrázolásokat, hogy közben közöm van Mann írásához! Lea egész alakja megjelenik, Ráhelt, a nagy szerelemet teljesen betakarja a kelme, amin ennek a szőnyegnek, a pecséthengereknek, a múzeumi aprótárgyaknak a motívumai köszönnek vissza. Csak a fej emelkedik ki. Olyan élvezet volt ezt az egészet csinálni! A Petőfi Irodalmi Múzeumban mindenáron meg akarták venni ezt a sorozatot!

Nézd, ez egy kora-sumer pecséthenger. Nyakba akasztva hordták. Amikor először találkoztam vele, a régiségkereskedő megkérdezte: – *Miért veszed a kezédbe? Ha megmondod, mi van rajta, neked adom.* - Az ottani doktorátusokhoz pecséthengereket is rajzoltam, így volt náluk némi ismeretem. Mondtam neki: – *Hal, víz, madár.* – Elképedt. Azt mondta: – *A tiéd.* És hány éves? 4000? Mégis köze van hozzá az embernek. Olyan jó volt, hogy össze lehetett szöni a szőnyeg motívumait a pecséthengerek motívumaival, nem különültek el, hanem beborították az alakot. Egy másik rajzon,¹¹József távolodik, a hátán ott a köpeny. Oldalt a táj, a lombok, a fák. Ahogy utazáskor bejön a külső táj a vonatablakon. Ahogy rácsodálkozol kora nyáron a ferde fényben. Vagy télen a dér lepte bokrokra, a száraz fű árnyékára.

Nagyszerű, hogy ezt elmondtad! Más szemmel nézem így ezeket az illusztrációkat! Bennem is megvan a nomád-félnomád szőnyegek iránt való vonzódás, nagyra becsülöm őket.

Ez nem csomózott, hímzett szőnyeg. Maguknak készítették, nem eladásra. Gyönyörű, sajnos, már fakul. A szövőszék szélessége miatt két részből állították össze, középen összedolgozva.

¹⁰ Akkád-babiloni istennő, a növényi és állatvilág, a termékenység, a háború istennője.

¹¹ Utazás a testvérekhez

Utazás a testvérekhez. Tus, papír, 1974.

Ha szabad ilyen kérdezni, milyen volt ott élni. Elmeheztél dolgozni, nagy szó volt!

A férjem szorgalmazta, aki elsőszülött volt, így senki nem tiltakozott. Egyszer az anyósom azt mondta nekem:

– *Te milyen jó vagy! Olyan vagy, mint egy férfi.*

– *Tényleg, hogy érted azt?*

– *Még fizetést is hozol, és művelt vagy. Tudsz írni-olvasni.*

Írástudatlan volt, de életintelligenciában nagyon nagy. Közben arabul írni soha nem tanultam meg.

Öt évig éltetek Bagdadban.

1970-ben hazajöttünk Magyarországra. Nekem véget ért a három viselettörténeti kötet munkája a múzeumban, úgy éreztük, most elég, a férjem boldogulhat Budapesten is. Ledoktorált, hívták az MTA Világgazdasági Kutatóintézetébe. Végül hat év múlva mégis visszament, az akkori vezetés nagy előnyöket, földet, házat, egyebet biztosított a külföldön tanult értelmiségnek, hogy hazavigyék a megszerzett tudásukat. Akkor én sokat tépelődtem, költözzünk-e vissza, és végül maradtam a fiammal.

Hogyan alakult itthon a művészi pályád?

Ahogy hazaértem, rögtön elkezdtem rajzolni. Megszülettek az életképek, a Thomas Mann és Rilke illusztrációk. Újdonság voltam, új témákkal és ábrázolásmóddal, ami

sikereket hozott. 1973 és 1976 között Derkovits ösztöndíjat kaptam, ami egyszerre jelentett szakmai elismerést és anyagi biztonságot.

Konkrétan mire kaptad az ösztöndíjat?

A tus életképekre. Birkafej árus, Arab nő, Alvók.

Nekem nagyon kedvesek. Még az első benyomást, a más kultúrára való rácsodálkozást tükrözik.

Közvetlen élmények inspirálták őket. A tömegközlekedésben a kisbuszon egy fiú kiabálta az útirányt. Le lehetett inteni, föl lehetett szállni. Elöttem felszállt egy nő fekete fátyollal. A szájába vette a fátylat, hogy takarja. Megkönnyebbült, hogy nő ül vele szemben, elengedte a fátylat. És tudod, miben volt egyébként? Egy baby-dollban. Elengedte magát, kényelmesen akart lenni. Ez látszik is a képen.

Az alvókról több rajz is készült. Itt is bekukucsáltál a szigorú fátyol mögé. Meghatározó az erős szálú haj, az önfeledt testtartás. Nekem a Bűnbánó Magdolna 1972-ben készült tusrajzában is ezek a figurák köszönnek vissza. A későbbi, a 2000-es évek elején készült Magdolna már egy teljesen más korszakodat testesíti meg.

Az életképek világában a párválasztás is szinte vakon történt. A leendő házastársak alig tudhattak valamit egymásról. Abban a kultúrában már egy női csukló, vagy boka is sokat kell, hogy eláruljon.

A 70-es évek második felének Ady, József Attila, majd a 80-as évek elejének Bartók (Mikrokozmosz) illusztrációi ismét új irányokat jeleznek a művészetekben. Ahogy végiglapoztam a könyvedet¹² nagyon jól látszik az állandó változás és megújulás, ami mégis annyira a tiéd marad, jelzi az életed útján bekövetkező életeseményeket, változásokat. Az előző beszélgetésben többször említetted, hogy a rajz számodra a lényeghez vezető út és az élmény a minden, ami nem hazudik. Ennek alapján próbáltam végignézni a veled készült, filmre vett beszélgetéseket is. Arról beszélj egy kicsit, mi neked ez a minden? Hogyan válogatsz az élmények között? Az nyilvánvaló, hogy azt rajzolod, ami megérint, amihez közöd van.

Ez a mondat a fontos, „amihez közöm van”. Sopronra is sokszor rákérdeznek. Elmondják, hogy milyen gyönyörű város, jártak, nyaraltak ott. Ez mind igaz. De Kőszeg is szép. Nekem Sopron annyival több, hogy itt nőttem fel, és ez a lényeg. Az élmény-fogalom nekem azt jelenti, hogy képet, rajzot kezdeni sem lehet anélkül, hogy valamilyen élmény ne mozogjon az emberben és ne szorítsa az alkotásra. Mások munkáiban is azt keresem. Hogy ne kereskedelmi célú legyen az alkotás, és ne is a stíluskeresés döntse el, hogy mit rajzol-

¹² Lélegző látóhatár. Sulyok Gabriella Munkácsy-díjas grafikusművész pályája a sumer agyagtábláktól az égig érő tájig. Vox Artis Alapítvány, h.n., 2007.

jak, egy szép kubista képet, vagy valami mást. A korszellem is hozta, hogy csinálj meg valamit. „Ha találsz egy lópatkót, csinálj belőle képet.” Rátaláltam Márainál egy idézetre. Azt mondja, ha az ötletből nem lesz élmény, dobd el, akármilyen szép és csábító. Annyira igaznak találtam! Biztosan ő is tapasztalat alapján írta, nagyon meggyőző. Látjuk a mostani fogalmazásokat, hogy tárgyművészet van. Nekem ez ellen nincs kifogásom, de legyen benne sűrű gondolat. Ez a lényeg. Az emberek még mindig a tárgyat keresik a képben. És a rajz, az „csak” rajz.

Egyre jobban értékelem a grafikát. A te munkáiddal dolgozni kell. Nem, vagy nem annyira figurálisak, jól bele kell nézni, át kell gondolni. Még a műveltebb vásárlók sem mind végzik el ezt a szellemi munkát.

Egy tájképet hófoltokkal, ragyogó éggel jobban elfogadnak. Nálam kicsit zavarba jönnek. Oda van írva, hogy Orpheusz útján, és ők nem látják Orpheuszt.

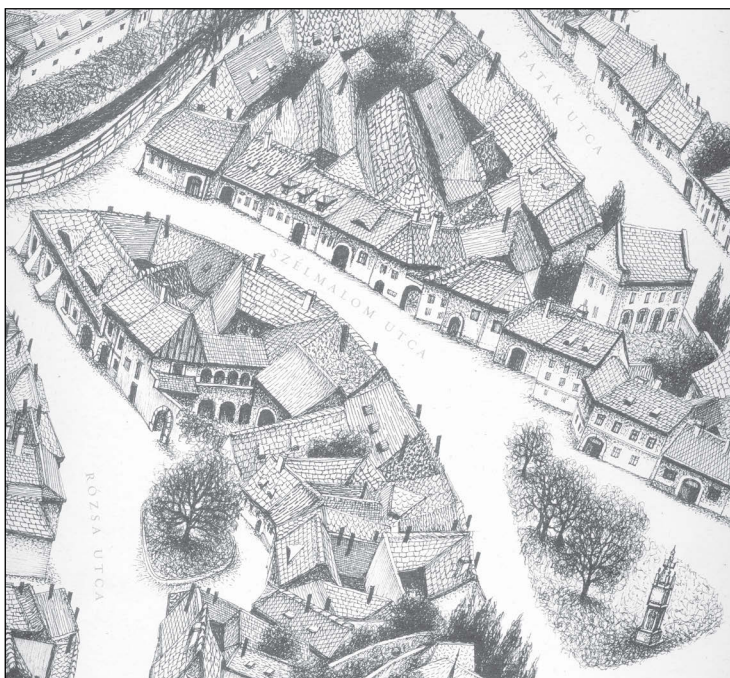
Az aukciókon, kiállításokon látom, hogy azokat a képeket veszik, amiken felismerhető a művész legdivatosabb korszakának a stílusa. Az előtte-utána készületeket, bármilyen jók, kevésbé. Mert a vevő azt akarja, hogy a vendége felismerje a neves festő keze nyomát a falán függő képen, ha ránéz. Sokszor a művészeket is elhúzzák ebbe az irányba.

Ha a művész szabad akar maradni, és nem megy állásba, akkor valamelyest törődnie kell a megélhetéssel. Én is szabadúszóként dolgoztam, formálisan soha nem volt munkahelyem. Tagja lettem a Képzőművészeti Alapnak, a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének. Az évek során díjakat kaptam. 1976 után gyerekét egyedül nevelő anyaként a sokszorosított grafikára koncentráltam. Mindent előlről kellett kezdenem. Vettem egy nyomdagépet. Akkor élt még a műfaj klasszikusává vált Rékassy Csaba¹³, aki megtanította a mesterség technikai fogásait. Hogy melyik savnak milyen a karaktere, melyik marat jobban. Ott sem nyugodtam addig, amíg meg nem találtam magamnak az önálló nyelvet, a foltmaratást. Ezt Rékassy sem csinálta. Beszálltam, és akkor még szériákat rendelt a Képcsarnok Vállalat. Ez biztosított a művészeknek valamiféle biztonságot. Készültek soproni városképek is, és a látványterkép, amire máig büszke vagyok.

A 90-es évek második felétől újra elővetted a kamerát.

A kortárs művészet kiemelkedő alkotóiról, kiállításairól készíték filmeket, elsősorban plasztikákról, szobrokról, textilekről. Előbbieket rögtön elkezdi körüljárni az ember. Nem tipikus mozgóképre a kétdimenziós festmény, grafika. A Giczy Jánosról készített film az egyik kivétel. Az előnyöm az, hogy művészként, kollégaként tudok közelíteni. Azt szeretném megmutatni a műtárgyról, amit a látogató nem lát meg, mert mást fog be a szeme. Csodálatos, de nagyon fárasztó feltárás ez. Többnyire az intézmények, szövetségi ágak rendeltek, a művészeknek kellett a referencia filmek a pályázatokhoz. Mindenki-

¹³ Rékassy Csaba (1937–1989) Munkácsy-díjas grafikus

Sopron látványtérképe, részlet, 2003

nek fontos volt, hogy elkészüljenek ezek a filmek, megbecsülték és máig megbecsülik a munkámat. A 2004-es Munkácsy-díjamhoz is hozzájárultak.¹⁴

Vezeted a nézőt. A zenét is te válogatod?

Igen. Sajnos számolni kell a szerzői és a klasszikusoknál az előadói jogdíjakkal is, ami befolyásolja a választást. Egyik kolléga szerencsére zeneszerző is, olyan etűdöt improvizált, amit fel tudtam használni a róla szóló filmben. A Nagy Sándor – Gádor Magda¹⁵ filmhez kortárs zenét választottunk, máskor Purcellt. Nem a téma aktualitása a fontos, hanem a mozgókép ritmusa, változása. A film és a zene két karaktervonulat, ami létrehoz egy harmadikat. Nem aláfestő, vagy kísérő zene. A zenei tanulmányaimat jól tudom itt hasznosítani.

Milyen hosszú általában egy film és milyen szempontok szerint válogatsz?

Változó. Meg szoktam kérdezni, „*leltárt akartok, vagy rám bízátok?*”

¹⁴ 2018 novemberében a szolnoki Art/ Film Fesztiválon Sulyok Gabriella Üzenet című filmje elnyerte az MMA különdíját.

¹⁵ Nagy Sándor (1923–2017) Munkácsy-díjas szobrászművész. Felesége Gádor Magda (1924–) Munkácsy-díjas szobrászművész.

A művész asztala a soproni műteremben

Ez a kiállításoknál is komoly dilemma, a nézőnek is.

Nagy Sándornál a kő anyaga volt fontos szempont. Hogy a szobor hogyan hordozza az anyagot. Ezek izgalmas munkák. Máskor az aláírt szerződés pontjainak kell megfelelni. Ha nem hajlandó megnyílni a beszélő, az kínlódás. Vannak technikai kérdések is. Biztosítani kell a jó hangminőséget, ami egy visszhangos kiállítóterben nehéz, utómunkálatokra van szükség.

Egy évben hány filmet készítesz?

Ez sok mindentől függ. Például van-e rá pályázati pénz? Ha túl sok a megbízás, az a rajz rovására megy. A profik leültetik a művészt, egy arcnézetben beszélgetik. Ezt én nem ismerem, hiszen az emberi arc kifogyhatatlan. Kevés az idő, a stábtag. Mert szükség van hangmérnökre, asszisztensre, informatikusra. Több emberes munka a filmkészítés, de az egyedül készített etűdök ötlete, megvalósítása számomra izgalmasan önálló és önkiteljesítő feladat!

Említetted a Sopronhoz való szoros kötődést. Rendszeresen hazalátogatsz, műtermed van itt, a rajzaid jelentős része itt készül. Az első kiállításodat a városban 1972-ben rendezték meg.

Azóta nagyjából 10 évente mutatod be új munkáidat a városban. Előfordult, hogy egy évben két helyen is kiállítottál.

A műtermet a minisztérium utalta ki, miután hazajöttem Irakból. Úgy alakult, hogy Szabó Alajossal¹⁶ a haláláig közösen használtuk. A szomszédos ajtó évtizedeken át Giczzy János műtermét nyitotta. Jó itt, megérlelődnek a dolgok. Az erkélyajtón túl vonulnak a felhők, a világ moziját látod az esti zivataroknál. Körülvesz az otthonos kisváros, mindenki ismer mindenkit. Megállítanak, kérdeznek. Amikor ideérek, előveszem a félkész rajzokat, nézem őket, időt adok magamnak. Beletelik két nap, vagy több, amíg beleszállok a képbe és folytatom.

Magukban a művekben ez a kötődés áttételes. Az Ágoston korszak után talán a 2000-es évek elején-közepén rajzolt *Lélegző látóhatár* ciklus, ami a visszatérést jelenti. És nem az antik épületek, utcák, hanem a Tómalom felé vezető vidék. A Fertő-táj, ahogy eltűnik a horizont. Sokan kérdezik, mi a Fertő neked? Mi van ott? Az, ahogyan összeér az ég a vízzel. Vagy amivel én akarom. A soproniság nekem az ég – föld összeszövődésének ez a vidéki megtestesülése.

A táj, a kertek, számomra is új felfedezés volt jó néhány évnyi soproni lét után. Ahogy harmonikusan együtt élnek, kiegészítik egymást a várossal. Sokszor elmegyünk a kétféle lét határán álló Amfiteátrum mellett. Onnan egy másik város látható, csodálatos panorámával!

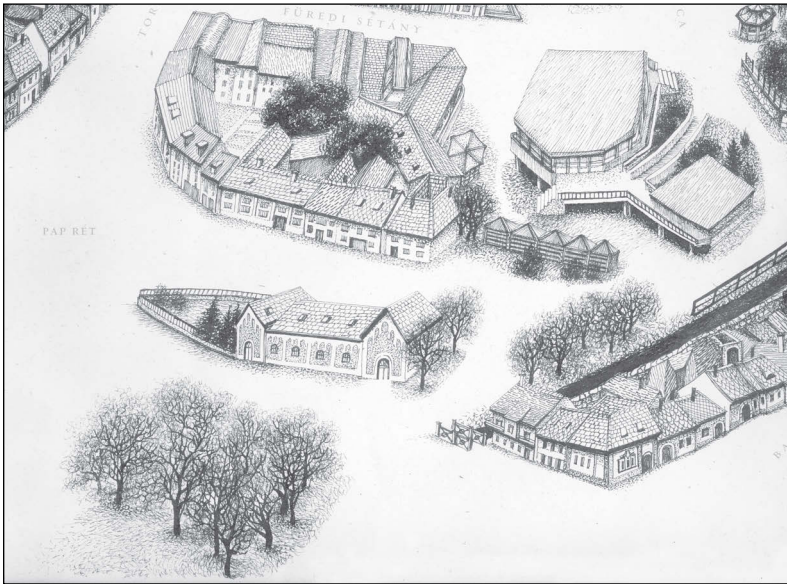
A 90-es évek elején, amikor Sopronba kerültem, nagyon élénk, mozgalmas művészeti élet folyt itt!

Ez nagyrészt Askercz Évának, az ő odafigyelésének és szervező tevékenységének volt köszönhető. Megalakult a Soproni Képes Céh olyan meghatározó tagokkal, mint Giczzy János, Kovács Gombos Gábor, Gergáczy Berta, Kutas László, Gáspárdy Tibor, jómagam. Lelkesek voltunk, egymást követték a jobbnál jobb kiállítások. Helyszíniként a tagok megkapták a Festőtermet. Most a Gerencsér Tamás vezette FidelissimArt fogja össze a soproni művészeket többek között olyan tagokkal, mint a Szöcs Géza – Magyar Mónika házaspár.

Mindenki találkozhatott az Előkapunál lévő plasztikus Sopron térképpel. A Széchenyi-téri máig látható.

Az eredetileg egy nagy poszter, majd egy évig rajzoltam 2003-ban. Nagyon élveztem a megbízást. Olyan grafikát kértek, ami egyúttal látványterkép is. Belekerültek a Paprét fái, az Ikva patak. Nem összehajtogatható. A Cédrus Könyvesboltban még kapható. **Nem turista térkép, azt mások csinálták meg. Lemásolták a szemszöveget, amin eldől az én látásmódom.** Kiakvarellezték, bemutatták.

¹⁶ Szabó Alajos soproni grafikus

Sopron látványtérképe, részlet (Papret), 2003

Alkalmazkodtál a mai világ kihívásaihoz. Honlapod van, a You tube-on elérhető számos művészetről készített saját filmed, köztük Giczy Jánosé, valamint a rólad készített, már említett Téglássy Ferenc film.

A honlapot egy barátnőm készítette. Volt, aki azt mondta, van hibája, de én ezt **nem** látom. Milyen jó, hogy van! János filmje nagy fogás volt. Szomorú is, mert amikor készült, még nem tudtam, hogy az utolsó lesz vele. Az 1914-es centenáriumba festette az a képét, amin egy katona menti a bajtársát. Meghívták egy nagy országos kiállításra, arra készítette különös gonddal, hogy megfeleljen a gyerekkorában hallott történetnek. Négy teleírt oldalt hozott magával a forgatásra, azokra írta le, hogy a falubelije, Balogh János hogyan mentette ki a katonatársát. Kapálás közben mesélte el neki gyerekkorában a történetet. Nagyon karakteres dolgokat mondott.

Beszéltünk már számodra fontos emberekről, Komoróczy Gézáról, Jánosról. Ilyen volt, ahogy látom Supka Magdolna¹⁷, aki több kiállításodat is megnyitotta, és Askercz Éva, aki a 90-es években mozgatta a soproni művészeti életet.

Manna kivételes ember volt, a 20. századi grafika értője, feldolgozója, támogatója. Büszke vagyok rá, hogy a halála után létrehozott Supka Manna-émlékdíjat 2013-ban én kaptam. Azért kivétel, mert mindig az emberanyagból indult ki, nem a technikából, a stílusból. Grünwalsky Ferenc egy filmben faggatózott, miért ragaszkodom ennyire Sopronhoz.

¹⁷ Supka Magdolna (1914-2005) művészettörténész

Amikor a soproni látványterkép első változata készült, megszállott honvagy dolgozott bennem. Rajzoltam a belváros ívesen kanyarodó utcáit, és az oltalom szó jutott róluk az eszembe, ami nagyon fontos számomra. Sopron számomra az oltalom eszenciája. Manna ezt a felismerést már évtizedekkel korábban kihúzta belőlem!

Valóban, a belváros ezzel a kellemes, barackmag formájú alakzattal összesimuló, óvó tenyérpárként is felfogható!

Imádom a Várfal sétányt, ha van dolgom arra, ha nincs. Egy etüdöt is készítettem róla. Ezekben hiszek, nem a technikában. Az fontos eszköz, de az érzelmi kötődés fontosabb.

Egyetértek. Most néztem meg újra az Ország Lili¹⁸ kiállítást. Látható, hogyan próbált az átél traumáktól a transzcendens felé fordulni. És ő is megtalálta, amit te, az ősi Keletet, a még az írásos történelem előtt induló, azután az írás korszakába érő ősi városok világát, a történelem egymásra rétegződését. A végén a labirintus, az megint nagyon torokszorító dolog.

Sok újat hozott számomra a kiállítása. A betűírásos dolgai voltak eddig az ismertebbek.

A Munkácsy-díjat mire kaptad 2004-ben?

Az életműre, benne a sumer rajzokkal. A bozontos hajú alvókat, amiről beszélünk, tettem át például a sumer Boldogasszony arcba. Amin minden burjánzik, a haj, a szemöldök. Ment tovább az élmény, ahogy a két folyó, a Tigris és az Eufrátesz esetében is.

Amik úgy kígyóznak át síkságon, mint a szív erei, az érrendszer, ami egy korszakodban ugyancsak megjelenik a képeiden. Személyes érintettségem van ezekhez a rajzokhoz, két családtag is átesett szívműtéten. Bennem az akkori érzéseimet hívták elő.

Ez volt benne, valaki, közeli rokonom átesett egy szívműtéten. A világ kívül és belül. Azt a szót ne felejtse el rólam szólva, te mondtad ki most, és ez így van, hogy érrendszer. Reklamálták, hol van itt az ember. Erre azt mondom, hogy minden, ami mi vagyunk, a belsők, az érrendszerünk ott van a gyökérben, a fakoronában, mindenütt. És visszahat ránk.

Igen, a testen kívül és a testen belül. Hihetetlenül mélyen vissza tudtál menni ezekbe a belső dolgokba. Talán még eggyel beljebb, mint Ország Lili.

Tudod, miért csodálkozom ezen? Mert a középpolgár család, amiben nevelkedtem, ennek teljesen az ellentéte volt.

Az ember vagy követi a szüleit, vagy szembefordul velük. Nem úgy, hogy nem szereti őket, hanem új utakat keres. Azt mondja, nem akarom azt az utat, amit ők jártak.

¹⁸ Ország Lili (1926–1978) festő, grafikus, bábtervező

Orfeusz útján IX. Tus, kréta, 2012

A következő korszakod volt a feloldódás a tájban, a Lélegző látóhatár ciklus. Azután a 2000-es évek elején újra érintetted a figurálist. A vonalából olykor kirajzolódott két, egymásba fonódó emberalak.

Igen, például a *Ketten* és a *Bűnbánó Magdolna*, amikor a vonalban ott a figura. A *Ketten* egy emberi kapcsolatról szól nekem.

2007-ben jelent meg a könyved, addig tudtam követni a művészeted ívét. Van egy sajátos művészi stílusod, az ember ránéz, és azt mondja, hogy igen, ez a Sulyok Gabriella. És ahogy beleméremül, látja az egész ívét, a különböző korszakokat, témákat és megoldásokat. Ráadásul, azóta eltelt tíz év. Új művek, új sorozatok születtek.

Jött az Orpheusz és Euridiké ciklus. Miután az ember nem tudja megnevezni a változás küszöbét, azt szoktam mondani, egyszer csak minden máshol van. Nem megtagadva mindazt, ami belénk épült.

Úgy látom, nálad ez egy folyamatos épülés, változás, amiben mindig benne van a régi. Az életünk, ahonnan indultunk, és amivé lettünk.

Jól látod. Nem kell ahhoz földrengésnek lenni, hogy minden máshogy legyen már. Változik a látószög, áttevődik a hangsúly. De ez is csak tünet. A lényeg, hogy mi változunk. Idővel a tónusok is megjelentek a rajzokon.

Mi foglalkoztat mostanában?

Hozok, mutatok néhány dolgot. Ez itt az Égi térkép. Itt kezdődött, hogy nem akartam törődni a horizont elválasztó mivoltával.

Nálad korszakfüggő, hogy a fekete-fehérbe becsúszik egy színárnyalat, legtöbbször barnás, zöldes, vörös, vagy a mondanivalóhoz kapcsolódik?

Én most is a tónusra esküszöm, meg a fényre. Amiről beszélsz, az a tónusváltásnak, vagy a másfajta lélegzetnek szól. Mint itt ez az okker. Nem azért, hogy színt vigyek bele. Van, ahol a feszültséget, máshol a harmóniát fejezik ki. A vörös a vér, a szív színe. Világosabb – sötétebb – ez mindig munka közben derül ki. Hiába döntöm el előre, hogy ezüstben tartom a rajzot, menet közben változik. A kép muzikalitása is nagyon fontos.

Új, a könyvben már nem szereplő ciklusod az Orpheusz és Euridiké.

Az ihlető forrás ebben az esetben Gaál István azonos című gyönyörű filmje volt, ami Gluck¹⁹ zenéjére épült, bár nem operafilm.²⁰ Sára Sándor fényképezte csodálatos, természetelvű rögzítéssel. Színszegényen levett egy kövezetet és az egyszer csak megmozdult. Kiderült, hogy egy állat. Éterivé változott a sűrű, természetelvű környezet. Ez a jelenet indította el bennem az egészet. Nemrég jöttem rá, hogy akármilyen téma van, tulajdonképpen ugyanarról szól, az emberi kapcsolatokról. Az érintésről és az alig érintésről. Ezért vannak a rajzokon a hasadékok. Egy sokkal általánosabb megnevezése a dolgoknak, de mindenhol ez jön elő. A technika tus és kréta. A szép feketék a tus, ami mindig más természetű fekete, mint a zsír-, vagy pasztellkréta.

Van az egyes rajzok között valamilyen tartalmi kapocs? Mert a történet maga lineáris.

Az a vágyam, hogy az egymás keresése, a bizalom, a bizalmatlanság legyen leolvasható róluk. Az elvesztés, a megtalálás motívuma jelenik meg, ezzel küzdenek. Miért változik újra halottá Euridiké? Azt akarja, forduljon vissza, nézzen rá a szerelme. Holott Orpheusz azért jött érte, hogy újra az övé legyen. Szorongatják az égiek feltételei, mélyre kell mennie!

¹⁹ Christoph Willibald Gluck (1714–1784) német zeneszerző. A fenti operát 1762. október 5-én, Bécsben mutatták be.

²⁰ Orpheusz és Euridiké magyar–olasz játékfilm, 1985. Rendezte Gaál István.

Valahol minden kapcsolat erről szól. Azért érdekes nekem, amit mondasz, mert a képek egy része tájjellegű. Ott van egy fa, egy szikla, egy hasadék. És erre azt mondom, hogy az érintésről szólnak, a közeledésről, az eltávolodásról, a bizalomról és a bizalmatlanságról. Mindenki azt akarja, hogy szeressék, mindenki szeretni akar, de ott vannak a falak, a saját magunkban felállított határok.

Van újabb tematikád is, a rajzversek és a naplóversek. Kiállításra készülsz.

A rajzverseknél nincs tematikai utalás. Lezárt forma, akár egy vers, csak nincs szöveg. Fontos tudni, hogy nem versekhez készültek, a rajz arányai, mérete, a négyzetes forma fogalmazza emblémává őket. Azért az elnevezésük, mert a prózával szemben a versben érzek valamilyen megemelt tömörséget. A naplórajzok emberlélegzetű jelek. Egy papíron egy rögzített jel.

A kiállítás Svájcban lesz rövidesen, egy kisváros magángalériájában, egy középkori házban. Nem tudom, a svájciak hogyan fogadják a munkáimat. Amikor igent mondtam, nem gondoltam arra, milyen nehéz lesz a gyakorlati lebonyolítás, milyen szigorúak a kiviteli szabályok. Ráadásul Svájc nem uniós ország.

Az idő elszaladt, pedig annyi mindenről tudnánk még beszélni. Nagy élmény nekem!

Nagyon jó és nem szokványos beszélgetés ez, többről szól. Ha hajnali 4-ig itt ülsz, akkor sem érünk a végére!

Említetted, hogy nagy vágyad a személyes találkozás Leonardo Szent Anna harmadmagával című festményével.

A „londoninak” nevezett befejezetlen rajzra gondolok, ami néhány évvel korábban készült, mint maga a festmény.²¹ Az ágyam felett van a reprodukciója. Olyan mű ez, ami messze több, mint képzőművészet. Titokzatos és elementáris összefonódás a figurák között. A tekintetek, ahogy egymást keresik, ki hova adja tovább. Példátlan darab az emberiség történetében. Akkora rejtély és annyira folytatható tetszés és kívánság. Külön terme van, ahol le lehet ülni, zavartalanul csodálni.

Kívánom neked a személyes találkozást Leonardóval és Szent Annával! Nekünk, a művészeted ismerőinek és tisztelőinek, a soproni közönségednek pedig minél több új képet és új kiállítást remélek. Utóbbira jó alkalom lesz a közelgő kerek évforduló!

²¹ A festmény 1508 és 1510 között készült. A vázlatot a National Gallery őrzi Londonban.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Antal Tamás

Blazovich László: A középkori európai város és jogélete.

Szeged: Iurisperitus Kiadó, 2017, 133 o.

Mindig szakmai öröm, ha az olvasó olyan kiadványt tarthat a kezében, amellyel a hazai történeti tudományosság a nyugati áramlatokhoz kapcsolódhat. Ehhez megfelelő témákra és szerzőkre van szükség, amik és akik által a nemzetállamok történelmén átívelő öszszegzés vagy alapkutatózás valósítható meg. Akár a közép- és koraujkori, akár az új- és modernkori városok működését – mint összehasonlító témát – tesszük vizsgálat tárgyává, mindig reveláció erejű részletekkel gyarapszik az ismeretünk a társadalmiság e meghatározó szegmenséről mind a gazdaságtörténet, mind a politikatörténet oldaláról tekintve. Blazovich László új könyve az európai városövezeteket ezúttal nem csak geográfiai vagy kereskedelmi szempontokból mutatja be, hanem jogtörténeti vonatkozásban is teszi azt. Blazovich László számos művében érintette már e tárgykört, elsődlegesen a kárpát-menedencei városiasodást állítva a kutatásai középpontjába, most pedig összefoglaló kitekin-tésre vállalkozott a közös jogi örökség bemutatásához.

A középkori európai város és jogélete című könyve elsősorban a korszerű német szakirodalom feldolgozásán alapul, kiegészítve az évtizedek alatt kimunkált saját, önálló tudományos eredményekkel – elsődlegesen Buda, valamint az alföldi városok jogának elemzésével – s az abból létrejött tudáskincessel. A művében ekként szintézisre törekedett, arra tett eredményes kísérletet, hogy beillesse a hazai jogintézményeket az európai folyamatokba, amelyek a kiváltságolt városok sokszínűsége és változatos elhelyezkedése ellenére határozott történeti kontúrokat mutatnak. Mindez igaz Sopronra is.

E kötet bizonyítja, hogy jogi megközelítésben a középkori város és polgárai életét a kiváltságok (privilegiumok) és a városkapcsolatok határozták meg. A kiváltságok általában három területre irányultak: léteztek közjogiak, gazdaságiak és magánjogiak. Az első kettő tartalma, ha kellő fejlődési fokra emelkedett, hozta létre a harmadikat. Közjogi szempontból a kiváltságlevelek kibocsátójának mivolta az egyik főkérdés, aki lehetett a német, a francia, a magyar – vagy általában a regnáló – király. Ekkor az országos vagy birodalmi rendiségbe (*Reichsrecht*) tagozódott be a város. Ha a tartományi fejedelem adott előjogokat, akkor pedig a település a tartományi rendiségbe (*Landrecht*) illeszkedett. Ezek közös fundamentuma az önkormányzatiság tágabb vagy szűkebb, de a környezetétől mindenképpen eltérő jogi tartalmú biztosítása volt. Ez többnyire a városi magisztrátus (tanácsnokok, fertálmesterek, jegyzők, kapitányok, bíró, polgármester) választásában, a belső közigazgatás és bíraskodás önállóságában, továbbá a helyi rendeletalkotásban (*Willkürrecht*) nyilvánult meg helytől s időtől függően, részben eltérő intézményekkel. A modern települési önkormányzati autonómia történelmi gyökerei ezek, amelyek funkcionálisan és jogilag is különböznek a territorialis alapú (vármegyei, kerületi, grófsági, vajdasági) önkormányzati megoldásoktól.

A gazdasági jellegű privilégiumok a városok társadalmi szerepéből fakadtak: a középkori városok teljes jogú polgárai gyakran kézművesek voltak, akik céhekbe vagy ún. gildékbe tömörültek, amelyek a szakmai autonómia szervezeti kereteit jelentették az azonos ipart vagy kereskedelmet folytatók számára lényegében a mai korporatív kamarák előzményeiként, még összetettebbé formálva a városok belső, elő jogát. A gazdasági kiváltságok legfontosabb elemei mindenképp az egyösszegű adózással, a piac- és az országos vagy regionális vásártartással, továbbá a távolsági kereskedelmi előjogokkal függtek össze, ennek eredményeként számos *civitas*-ban a pénzgazdálkodás hamar magas fokra emelkedett, sőt Itáliában megjelent a váltó – mint forgatható értékpapír – a későbbi tőkés gazdasági rendszer előfutáraként értelmezett „hosszú” 13. században.

A felemelkedő vagyonos polgárságnál megnőtt az igény a tulajdon tárgyai feletti szabadabb rendelkezési jog kialakítására is, ami a magánjogi származékos kiváltságokat hozta létre az élők közötti jogügyletekben és az öröklési jogban. A hagyományosan kötött feudális dolog- és birtoktípusokat felváltotta a szerződési és a végrendelezési szabadságból eredő, férfiakat és nőket is megillető teljesebb rendelkezési jog a tulajdonjogon belül, amiből hosszú távon, a 18–19. század fordulójára a modern polgári tulajdon fogalma alakult ki. Az utóbbi gyökerei tehát nem a glosszált római jogra vagy a *ius communé*ra nyúlnak vissza, hanem az újkori európai városfejlődés, illetve a felvilágosodás magánjogi ágából nőttek ki. A magánjogi intézmények pedig a mindennapi életet jelentik.

Említettük a városkapcsolatokat, a tárgyalta jogtörténet másik meghatározó jelenségét is. Ennek lényege a jogi transzferben öltött testet, miszerint egy-egy kiemelkedő státuszú város a saját jogrendszerét nemegyszer exportálni tudta, minek következtében a befogadó – megfelelő ellenszolgáltatásért – egy kész jogrendszert vehetett át részben vagy egészben annak minden előnyével. A leányvárosok így az anyavárossal jogcsaládot alkottak, amelyek segítették a fejlett, kimunkált jogintézmények földrajzi elterjedését. A jogi összefonódást még mélyebbé tette, ha a leányváros bíróságától az anyaváros törvényszékéhez lehetett bizonyos ügytípusokban fellebbezni. E vonatkozásban a legmeghatározóbb német városok Magdeburg, Lübeck, Freiburg, Kiel és Speyer voltak – a magdeburgi *Stadtrecht* hatását például még Kijevben és Novgorodban is kimutatták! –, Magyarország tekintetében pedig a bécsi, a pozsonyi s a budai jog vált mértékadóvá. Ezeket egészítették ki a nagyobb szokásjogi gyűjtemények, a jogtükrök (*Spiegels*), amelyek ugyancsak hatottak a keletkezési helyüktől messzi vidékeken, akár ezer kilométer távolságban is (pl. Erdélyben).

A külkapcsolat azonban más köteléket is létrehozhatott: a városszövetségeket s azok önálló joganyagát. A rövid életű 13. századi rajnai szövetséggel párhuzamosan kialakult a svábföldi, valamint legjelentősebbként a Hansa-szövetség, amelyek már nemzetközi kereskedelmi együttműködésen alapultak az addigi helyi jellegű gildéket meghaladva. A Hansa középpontja jogi értelemben Lübeck volt, de geográfiailag Helsinkiig és Stockholmig terjedt északi irányban. A 13. században a hasonló kereskedelmi keretek még Észak-Itáliában, Champagne-ban és Németalföldön hoztak létre kiterjedt merkantil hálózatot, miáltal a legvárosiasodottabb régiókká fejlődtek a vén kontinensen, ugyan-

akkor az angliai városhálózat eredetére – ami létezését már az 1086-ban szerkesztett *Doomsday Book* is egyértelműen bizonyítja – nézetünk szerint mindez nem ad meggyőző magyarázatot.

A társadalmiság mellett az ember mindenkori világgépének fontos formálója a vallás, Európa-szerte a keresztény egyházak, a kereszténység felekezetei. A szakrális alapú etika jelenléte a mindennapokban azt eredményezte, hogy az egyházi jogintézmények legalább annyira karakterisztikussá váltak a kultúrában is emelkedő polgárság életében, mint a világiak. A két jogrendszer párhuzamosan létezett, s ez még színesebbé tette a reneszánsz jogi gondolkodást, valamint fokozott együttműködésre készítette a mindenkori földesurakat s a városuk közjogi és egyházi szerveit. A helyi klérus **kinevezésének, megerősítésének** vagy választásának jussa az egyik leglényegesebb kiváltsággá nőtte ki magát az évszázadok alatt nem csak a főpapi (püspöki, érseki) székhelyeken, hanem a kisebb plébániákon, egyházközségekben is („magánegyház”, *Eigenkirche*).

A fentiek alapján könnyen ráismerhetünk a középkori Sopron jellegzetességeire is. Ugyancsak római előzmények (*Scarbantia*) után az Árpád-korban virágzott fel, ami éppen egybeesik a közép- és nyugat-európai városok felemelkedésének intervallumával. Az ispánsági favázas sáncvárat – ami a római romokon jött létre – 1125 körül már mint lényeges határvédelmi erősséget említette az első írásos forrás, majd a lakosság sokasodott, és a városiasodás a 12. század végén felgyorsult. A várhoz esperesség is tartozott. III. Béla a heiligenkreuzi ciszterci apátságának szabad sóárusítást engedélyezett a városban, majd német hospesek és johanniták települtek be, az utóbbiak hiteleshelyet (káptalant) is működtettek, a 13. század közepére pedig **megérkeztek a ferencesek, akiknek első írásos említésével 1278-ban találkozunk.** Miután lakói a csehekkal és a tatárokkal szemben többször bizonyították a magyar királyhoz való hűségüket, Sopron 1277-ben szabad királyi városi rangra emelkedett. Közben, a 13. század második felében az addigi védművet, a fa- és földsáncot kőfalrendszer váltotta fel, akárcsak a németországi korabeli nagyvárosokban. A gazdasági és kereskedelmi viszonyok szintén fejlődtek: 1402-ben Luxemburgi Zsigmond árumegállító jogot adományozott Sopronnak, míg a helyben termelt javak közül jutott kivitelre borból, marhából, juhból, halból, mézből és viaszból. A német ajkúak betelepülését a királyi engedélyek ugyancsak segítették, minek következtében a 14. században a magyar lakosság egyre inkább háttérbe szorult a város magisztrátusában és közigazgatásában, amelyhez egyébként saját kancellária s levéltár is tartozott.

Jogi tekintetben Sopron német jellegű európai várossá fejlődött a rendi kor delelőjére. Ha képzeletben kiemelnénk a földrajzi helyéről és Közép- vagy Nyugat-Németországba tennénk át, zavartalanul működne tovább, s nem különbözne érdemben azoktól a városoktól, amelyek attribútumai a szóban lévő könyvben olvashatók. Miután Blazovich László tömör és rendkívül tartalmas összegzését adja a fent röviden sommázott társadalmi alrendszereknek, annak, miként váltak az egyedi, a kőfalakon belül született városi jogok a rendiség korának önálló jogrendszereivé, a konkrét források hiányában még nem ismert intézményi megoldások Sopron esetében is hitelesen egészíthetők ki a kötetben foglalt fejtegetések alapján.

E könyv jelentőségét fokozza, hogy általa egy új sorozatot indított útjára a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának jogtörténeti műhelye *Fundamenta Fontium Iuris Historici* címmel, Balogh Elemér és Homoki-Nagy Mária sorozatszerkesztésével, ahol korábban olyan tudósok működtek s publikáltak hasonló témákban, mint Iványi Béla, Bónis György, Maday Pál, Both Ödön és Ruzsoly József. *Tolle, lege!*

Sulyok Gabriella: Zuhanó felhő. Tus, kréta, 2006

Dominkovits Péter – D. Szakács Anita:
Adalékok és források a soproni evan-
gélikus és szellemi elit 17–18. szá-
zadi társadalomtörténeti kutatásá-
hoz, végrendeletek.

Angaben und Quellen zur Gesellschafts-
forschung der Ödenburger evangelischen
stadtleitenden und geistigen Elite des 17–
18. Jahrhunderts, Testamente. Sopron, Ma-
gyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron
Megye Soproni Levéltára, 2018. 256 o.

Az a tény, hogy a Soproni Levéltár kiemelkedően gazdag késő-középkori végrendeletekben, immár közel egy évszázada meglehetősen széles körben ismert. Házi Jenő 1930–1931-ben közzétett 313 darab, az 1393 és 1529 közötti időszakban keletkezett soproni végrendelete¹ ma is az egyik legnagyobb e korszakbeli testamentumgyűjteménynek mondható,² melynek különleges tartalmi értékeire Szende Katalin mutatott rá.³ Sokkal kevesebbet tudhatunk viszont a több ezer darabból álló 16–18. századi végrendelet-állományról, melyből eddig csupán egyetlen jelentősebb válogatás látott napvilágot: D. Szakács Anita tett közzé 96 dokumentumot a soproni orvosok, sebészek, bábák, fürdősök, illetve gyógyszerészek által 1544 és 1787 között papírra vetett utolsó akaratokból.⁴ Bár a kisebb közlések között is vannak nagyon fontos és értékes publikációk – közülük Dominkovits Péter Lackner Kristóf polgármester hagyatéki iratait közlétező kétnyelvű kötetét⁵ mindenképpen meg kell említenem –, összességében azt kell megállapítanom, hogy a soproni kora-újkori testamentumok publikálása még a kezdeteknél tart.

¹ *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. II. rész 1. kötet. Végrendeletek és egyéb feljegyzések 1390-től 1524-ig. Sopron, 1930.; *Uő*: Sopron szabad királyi város története. II. rész 2. kötet. Végrendeletek, közgyűlési jegyzőkönyvek, polgárkönyvi feljegyzések és különféle számadások 1400-tól 1541-ig. Sopron, 1931.

² Vö.: *Horváth József*: A magyarországi végrendelet-kutatás történetének vázlata, különös tekintettel a jogtörténeti kutatásokra. In: *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. Szerk.: Mezey Barna, Nagy Janka Teodóra. Budapest, 2009. 265–279.

³ *Szende Katalin*: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Budapest, 2004. (A témával foglalkozó korábbi tanulmányainak bibliográfiáját lásd: 268–269.!)

⁴ *D. Szakács Anita*: *Medizingeschichtliche Testamente des 16–18. Jahrhunderts. Gesellschaftsgeschichtliche Quellen des Sanitätswesens der Stadt Ödenburg aus der Frühen Neuzeit*. 16–18. századi orvostörténeti vonatkozású végrendeletek. A kora újkori Sopron város egészségügyének társadalomtörténeti forrásai. Ödenburg/Sopron, 2008.

⁵ *Dominkovits Péter*: *Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai (Végrendeletek, hagyatéki és vagyonelektárak, osztályok 1591-1632). Besitztümer eines reichen Stadtleiters, des Bürgermeisters Christoph Lackner (Testamente, Verlassenschafts- und Nachlassinventare, Vermögensteilungen 1591-1632)*. Sopron, 2007.

A fentebb leírtak miatt különösen fontosnak tartom a Soproni Levéltár 2018-ban megjelent legújabb kiadványát, Dominkovits Péter és D. Szakács Anita közös munkáját, mely a Reformáció 500 Emlékbizottság támogatásával, a Magyar Nemzeti Levéltár Reformáció Projektje keretében jelenhetett meg. Amint azt a kiadói előszóban olvashatjuk, az intézmény 2016-ban a címben jelzett tematikájú kézirat előkészítésére nyújtott be pályázatot; ennek keretében 30 végrendelet és 2 inventárium sajtó alá rendezését végezte el a szerzőpáros. A következő évben a kézirat megjelentetésére pályáztak, ismét sikeresen; közben azonban újabb 15 végrendelettel és egy inventáriummal gazdagodott a válogatás; így végül 45 végrendelet és 3 inventárium került be az alábbiakban ismertetendő kötetbe. A források közül a legkorábbi 1582-ben, míg a 48. sorszámot viselő 1781-ben készült; így két teljes évszázadot ölel át időben a válogatás.

A forrásközlő kötetet három tanulmány vezeti be, segítő tartalmának megértését. Szemerei János evangélikus püspök *A reformáció jelentősége* című tanulmányában hat témakörre utal röviden. Mindenekelőtt azt vizsgálja, hogyan hatott a reformáció a nemzeti nyelvek kialakulására, valamint a nemzeti identitás fejlődésére; majd a reformáció és az oktatás, illetve a reformáció és a zenei kultúra fejlődésének fontosabb összefüggéseire utal. A továbbiakban – a reformáció ember- és társadalomszemléletének, illetve teológiai örökségének rövid bemutatása mellett – kitér arra is, hogyan hasznosították az új eszmék terjesztése során a korszak legmodernebb technikai és információs eszközét, a nyomtatott könyvet; melynek köszönhetően 1522-ben már Sopronban is terjedni kezdett Martin Luther tanítása.

Szála Erzsébet (a Soproni Evangélikus Gyűjtemények ny. vezetője) *Protestantizmus Nyugat-Magyarországon a 16–17. században* című tanulmánya – mely először 2017-ben német nyelven látott napvilágot⁶ – a tágabb földrajzi környezetet veszi vizsgálat alá. Kőszeg, Németújvár, Körmend, Pápa, Csepreg és más, a reformáció e térségbeli terjedése szempontjából fontos települések történéseire is figyelve szól a reformáció soproni terjedéséről, megemlítve sok más értékes adat mellett azt is, hogy Sopronból 1800-ig nem kevesebb, mint 77 hallgató iratkozott be a wittenbergi egyetemre! Utal a városba visszatért hallgatók kiterjedt kapcsolatrendszerére, Gruber Ádám „emlékkönyvét” (*Album amicorum*) említve példaként; de számba veszi például a környéken működött protestáns nyomdák legfontosabb termékeit, valamint az e térségben hosszabb-rövidebb ideig működött írókat, tudós kutatókat is.

A kötet harmadik bevezető tanulmányát a szerzőpáros, Dominkovits Péter és D. Szakács Anita jegyzi. *Adalékok és szempontok a 16–18. századi soproni evangélikus városvezető és szellemi elit történetének kutatásához, végrendeletek* című dolgozatuk első – terjedelmesebb – részében 11 korszakra bontva mutatják be „címszavakban” (főként Payr

⁶ *Erzsébet Szála: Der Protestantismus in Westungarn vom 16. bis 17. Jahrhundert.* In: *Ecclesia semper reformanda. Die protestantische Kirche im panonischen Raum seit der Reformation.* Tagungsband. Teil 1. Hg. Gert Polster. Eisenstadt, 2017. S. 25–37. (Wissenschaftliche Arbeiten aus Burgenland 159.)

Sándor és Mollay Károly e tárgyban megjelent publikációira támaszkodva) a soproni reformáció 1522 és 1681 közötti korszakának alakulását, megjegyezve: sajnos a 18. század történéseinek feltárása még alapkutatásokat igényel. Majd a soproni végrendeletek kutatástörténetének rövid áttekintése után jelen forráskiadvány válogatási szempontjait osztják meg az olvasókkal.

Nézzük tehát magunk is, mi található a kötet forrásközlő részében! Az említett 45 végrendelet legnagyobb hányada, 28 darab a 17. században keletkezett; az előző évszázadot mindössze 2, míg az 1700-as éveket 15 testamentum képviseli. A közzétett forrásokat vizsgálva egy jelenség azonnal feltűnhet a figyelmes olvasónak: 9 olyan végrendelet is található a válogatásban, melyet a férj és a feleség közösen készített! Közülük a legkorábbi (az általa vezetett krónikáról ismert) Melchior Klein német iskolamester és második felesége, Barbara asszony 1610-ben papírra vetett közös utolsó akarata; míg a legkésőbbit Johann Georg Balogh evangélikus tanár és felesége, Maria asszony készítette 1712-ben. A további hét házaspár közül Ferdinand Dobner belső tanácsos és felesége, Anna Katharina de Zuanna 1703-ban döntött a közös végrendelezés mellett; míg hat közös akarat a 17. században került rögzítésre, 1636 és 1696 között. A testáló férjek között gyógyszerész (Cornelius Gensel, 1655), evangélikus lelkész (Mattheus Bardeller, 1644) és gimnáziumi tanár (Christoph Schwanshofer, 1636) is található, 2 belső, illetve egy külső tanácsos mellett. A valószínűleg nagyobb mennyiségben fennmaradt közös végrendeletekre – a korabeli soproni szóhasználatban: „*duplex donatio causa mortis*” – azért is érdemes kiemelten figyelniük, mert más településeken csak később⁷ bukkannak fel: a győri levéltárakból például 1681-ből ismert a legkorábbi közös végrendelet – azt is egy komáromi házaspár készítette!⁸

Találunk példákat arra is, hogy a férj után feleségével közösen, illetve egyedül készített végakarát is fennmaradt. Ferdinand Dobner például a fentebb említett, 1703-ban készített közös végrendelet után **egyegyed évszázaddal, 1729-ben immár egyedül** testált; de így tett Melchior Klein is, aki az 1610-ben feleségével közösen tett testamentum után két évvel végrendelezett újra – mindkettőjüket családi helyzetük megváltozása (megözvegyülésük) készíthette erre. Érdekességként említhetjük, hogy Melchior Klein első feleségének 1584-ben készült utolsó akarata is bekerült a válogatásba. Hogy esetük nem mondható egyedinek, azt bizonyítja, hogy más végrendelet-pár is található a kötetben: Peter Melchior de Zuanna belső tanácsos 1666-ban, valamint felesége, Apollónia asszony 1673-ban kelt végakarátát is tanulmányozhatja jelen kötet Tisztelt Olvasója! Erre azért szeretném felhívni a figyelmet, mert a 17. századból fennmaradt mintegy 30 hasonló győri végrendelet-pár alaposabb tanulmányozása után kijelenthetem: a házasfelek

⁷ A Dunántúlról tudomásom szerint Pápáról ismert egy a 17. század közepéről (Hermann István: Pápai középnemesi házaspár végrendelete a XVII. század közepéről. In: Lapok Pápa történetéből. 4. sz. Pápa, 1998. 67–81.)

⁸ Gyeney Demeter és házastársa, Kovinka asszony 1681-ben Komáromban tett közös végrendeletét közli: Horváth József: Győri végrendeletek a 17. századból. III. kötet. 1655–1699. Győr, 1997. 129–132.

külön-külön készített utolsó akaratának összevetése számos tanulsággal szolgálhat családunk élete, kapcsolatrendszere, esetleges viszályai szempontjából.⁹

Az említett példákban talán már kitűnt valamennyire a közzétett testamentumok készítőinek foglalkozási összetétele is. Jelentős csoportot alkotnak az evangélikus lelkészek: a közös végrendelete kapcsán már említett Mattheus Bardeller mellett négy evangélikus lelkész, valamint két lelkész-özvegy utolsó akaratát teszi közzé a kötet. Az előbbieken kívül található a Simon Gerengel után szolgáló Jacob Rittschändl 1582-ben, illetve a vizsgált korszak végén lelkészkedő Johann Christoph Deccard 1771-ben papírra vetett végakarata is. Még nagyobb számú a tanárok csoportja: a 11 e foglalkozást űző testvér között – a már említettek mellett – található evangélikus gimnáziumi rektor (Daniel Hajnóczy, 1747; Adam Farkas, 1781), con-rektor (Nicolaus Valentini, 1757), igazgató (Daniel Tieftrunk, 1681), gimnáziumi tanár (Michael Kozári, 1744), gimnáziumi tanító (Thomas Schwendenwein, 1738), német iskolamester (Abraham Eckhardt, 1704; Johann Gottlieb Csaika, 1757), valamint evangélikus „Schul-Collega” (Matthias Oltram, 1702) is – már elnevezéseivel is érzékeltetve e réteg differenciált voltát. A város politikai vezető rétegéből pedig a nagyobb számban említett külső, illetve belső tanácsos mellett városkapitány (Jacob Stainer, 1688) testamentumával ugyanúgy találkozhatunk, miként városbíró (Erhard Artner) özvegye által készített utolsó akarral. Bár említhetnék még néhány foglalkozást, talán az eddigiekből is kitűnik, hogy a kötet összeállítói igyekeztek minél többféle csoporthoz tartozó, evangélikus vallású soproni polgárt „megszólaltatni” a válogatásban.

Ahogy a bevezetőben már említettem, a 45 végrendelet mellett helyet kapott a kötetben 3 inventárium is. Közülük kettőt ugyanazon évben, 1619-ben vettek fel: Jacob Egerer soproni, illetve Michael Graf megyesi evangélikus prédikátor hagyatéki leltára egyaránt jól szolgálja e foglalkozási csoport anyagi helyzetének alaposabb megismerését. Míg a harmadik közzétett inventáriumot Wolfgang Artner volt polgármester, császári-királyi familiáris hagyatékáról 1634-ben vették fel Sopronban: a nyomtatásban mintegy 25 oldal terjedelmű leltár egy átlagosnak aligha mondható soproni polgár ingatlan és ingó vagyonának részletes bemutatását adja. Ezen inventáriumok beavogatását több szempontból is fontosnak tartom: tartalmuk jól kiegészíti a végrendeletekben leírtakat; belőlük részletesebb és pontosabb képet kapunk a korszak soproni polgárainak életkörülményeiről, az őket körülvevő tárgyi világról. De fontosnak tartom e forrásokat azért is, mert a kora-újkor soproni inventáriumok tartalmából eddig csupán a könyves adatokat ismerhettük

⁹ Erről részletesebben lásd: *Horváth József*: Közös akaratok vagy ütköző érdekek? (Házaspárok végrendeletei a 17. századi Győrben). In: *Nők és férfiak...*, avagy a nemek története. Szerk.: Láczy Magdolna. Nyíregyháza, 2003. 250–261. (Rendi társadalom – Polgári társadalom 16.)

meg;¹⁰ és nem elhanyagolható szempont a közzétett inventáriumok keletkezési idejének viszonylag korai volta sem.¹¹

A források közzétételének módjáról csak a dicséret hangján szólhatok: a bevezető tanulmány végén ismertetett elvek szerint, azokat betartva, a források tartalmának megértését mintegy 160 lábjegyzettel segítve került közlésre a 48 értékes dokumentum. Külön is felhívnom a figyelmet a testálókra, illetve örökhagyókra vonatkozó értékes lábjegyzetekre, melyekből megtudhatjuk fontosabb életrajzi adataikat, különös tekintettel soproni tartózkodásukra, működésükre. Ebben persze nagy segítséget jelenthetett a közreadóknak Házi Jenő monumentális kézikönyve¹² is, melyre gyakran láthatunk utalásokat.

A kötet használatát kiválóan segíti a személynévmutató, valamint a helynévmutató is. Az előbbi mintegy félezer nevet tartalmazva érzékelteti a közzétett források tartalmi gazdagságát, a korszak evangélikus soproni polgárainak szerteágazó kapcsolatrendszerét; míg az utóbbi segítségével e kapcsolatok földrajzi kiterjedéséről is képet kaphatunk. Meg kell jegyezmem, hogy ez utóbbi lényegesen több a „szokásos” helynévmutatónál. Különösen Sopron esetében figyelhetjük ezt meg, ahol – többek között – 48 dülönév, 10 utcanév és 6 templom került be önálló egységként a mutatóba; melyből megtudhatjuk például azt is, hogy a „Soproni Lazaret” említése 30, míg a „Soproni Spital”-é 33 oldalon fordul elő a kötetben. Vagyis a helynévmutató bizonyos szempontból a tárgymutató feladatát is „átvállalja”; magam azonban úgy vélem, hogy egy „hagyományos” tárgymutató nagy segítséget jelenthetne a kutatók és a téma iránt alaposabban érdeklődők számára. Mint ahogy – tekintettel a kötet kétnyelvű címére, valamint arra, hogy a közzétett források mindegyike e nyelven íródott – egy német nyelvű tartalomjegyzék is növelné az egyébként kiváló kötet használhatóságát!

Bizonyosan emeli viszont a kiadvány értékét a függelékében található, 34 oldalnyi színes illusztráció, melynek összeállításáért – amint azt a kiadói előszóból megtudhatjuk – az izléses borítót is tervező Koloszar Andrea mellett Bolodár Zoltánt és Kiss Melindát illeti köszönet. A válogatásban a kora újkori Sopron életének meghatározó evangélikus személyiségeiről – közte a kötetben testálóként is „szereplő” Zuana Péterről, Serpilius Jánosról és Dobner Ferdinándról – készült festmények mellett a soproni evangélikusság kora újkori életének tárgyi emlékeiről, korabeli soproni vedutákról, valamint a kötet tárgya szempontjából fontos iratokról láthatunk kiváló minőségű felvételeket. Az utóbbiak között tanulmányozhatjuk Jacob Rittschändl, Daniel Tiefrunk, Ferdinand Dobner, Johann Christoph Deccard és Hajnóczy Dániel végrendeletét is; ezeket a felvételeket már csak azért is ajánlom a kötet használóinak szíves figyelmébe, hogy képet kapjanak arról, milyen hatalmas munkát végzett Dominkovits Péter és D. Szakács Anita e kéziratok

¹⁰ Lesestoffe in Westungarn I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721. Herausgegeben von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, József László Kovács, István Monok, Péter Ötvös, Katalin G. Szende. Sopron, 1994. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 18/1 – Burgenländische Forschungen, Sonderband XIII)

¹¹ A 17. századi győri inventáriumokról: *Sörös Pongrácz*: Végrendeletek és leltárak a XVI–XVII. századból. 1–3. közlemény. In: *Történelmi Tár*, 1899. 323–342., 507–539., 673–703.

¹² *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. 1–2. kötet. Budapest, 1982.

betűhív átírásával! De rácsodálkozhatunk a kötetben szereplők némelyikének fennmaradt sírkövére, miként az evangélikusokhoz kötődő – ma is álló – soproni épületekre is.

Összegezve: egy rendkívül értékes és sok szempontból hiánypótló kötettel gyarapodott ismét a soproni lokálpatrióták könyvespolca; de haszonnal forgathatják azt a kora-újkori végrendeletek kutatói ugyanúgy, miként a korszak evangélikus egyháztörténete iránt érdeklődők is. És nem csupán hasznos, de jól használható, valamint szép is Dominkovits Péter és D. Szakács Anita közös kötete. Köszönet érte mindkettőjüknek!

Sulyok Gabriella: Felhőjáték. Tus, kréta, 2005

E számunk szerzői |

Antal Tamás egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar,
6721 Szeged, Bocskai u. 10-12., antalt@juris.u-szeged.hu

Bolodár Zoltán fotó-adattáros, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.,
zoltan.bolodar@gmail.com

Csermelyi József segédlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1014
Budapest, Bécsi kapu tár 2-4., csermelyi.j@freemail.hu

Fekete Szilárd építész, A2 Építésziroda Kft. 9400 Sopron, Szent Mihály utca 4.
a2kft@a2kftsopron.t-online.hu

Horváth József igazgatóhelyettes, Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér, 9023 Győr,
Herman Ottó u. 22., horvath.jozsef@gyorikonyvtar.hu

Kelemen István történész-muzeológus, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.,
dr.kelemen@gmail.com

Nemes András művészettörténész, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.,
nemand1960@gmail.com

Tárkányi Sándor DLA építész, műemlék-felügyelő, Győr-Moson-Sopron Megyei
Kormányhivatal Győri Járási Hivatal Hatósági Főosztály, Építési és Örökségvédelmi
Osztály, 9400 Sopron, Kolostor u. 13. e-mail: sopronbefore1944@gmail.com

Turbuly Éva történész, 9400 Sopron, Macskakői u. 13., turbuly@gmail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2018/4

ARCHITEKTUR UND STÄDTISCHER RAUM

ISTVÁN KELEMEN: Baugeschichte des Fabricius-Hauses im 19. Jahrhundert	335
ISTVÁN KELEMEN – ANDRÁS NEMES: Baugeschichte des Kulturpalastes (ehemalige Lenck-Villa)	349
SZILÁRD FEKETE: Rekonstruktionsarbeiten im Museumsgebäude am Deák Platz 1. ..	369
SÁNDOR TÁRKÁNYI: Oszkár Füredi, einer der besten Architekten der frühmodernen Architektur in Sopron	378
ZOLTÁN BOLODÁR: Wohnungssituation und Wohnungsbau in Sopron (1945–1990)	400

MITTEILUNGEN

JÓZSEF CSERMELYI: Bericht über die Tagung „Die Kanizsai und ihre Zeit“ im Rahmen der Schlaininger Gespräche	418
---	-----

ÖDENBURGER PORTRÄTS

ÉVA TURBULY: Im Einzugsbereich der Linie. Ein Gespräch mit der Grafikerin und Künstlerin Gabriella Sulyok	420
---	-----

BÜCHERSCHAU

TAMÁS ANTAL: László Blazovich: Die mittelalterliche europäische Stadt und ihr Rechtsleben. Szeged, 2017.	439
JÓZSEF HORVÁTH: Péter Dominkovits – Anita D. Szakács: Angaben und Quellen zur Gesellschaftsforschung der Ödenburger evangelischen stadtleitenden und geistigen Elite des 17–18. Jahrhunderts, Testamente. Sopron, 2018.	443

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kelemen István, Kiss Melinda technikai szerkesztő,
Kücsán József, Németh Ildikó, Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre,
Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Dávid Ferenc, Domonkos Ottó, Galavics Géza, Gömöri János, Józán Tibor,
Pápai László, Winkler Barnabás

A Soproni Szemle Alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.

Postacím: 9401 Sopron, Postafiók 315

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, interneten <https://eshop.posta.hu> weboldalon, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 4000 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak 3100 Ft-ért. Előfizetési díj egy évre 2400 Ft, egyes szám ára 600 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Egyetem Növényteni Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A 10404058-40510307-00000000 bankszámlaszámra történő befizetéssel támogathatja a Soproni Szemle Alapítványt. Köszönettel fogadunk minden támogatást.

Nyomdai munka: Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.

Felelős vezető: Major Lajos ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

A Zsilip utcai óvoda óvodásaként egyszer biztosan, a Deák téri iskola iskolásaként talán háromszor is, kötelezően végigjártam a múzeum Deák téri épületét. Vitrinekben ruhák, kardok, az üvegház utánózhatatlan csillogó fényei, poros, nehéz múzeumszag, nyikorgó parketta, múzeumi posztópapucs. És csönd. Pisszegni sem szabad. A kert varázslatos volt és különleges, mert az tilos volt, senki nem használta. Persze beszöktünk, ugráltunk a kerti pavilon pincéjének földdel borított boltozatdombján, jó hangja volt, dübörgött. A kerítésen akkora rések voltak, hogy nem mászva, futva ugrottunk ki rajta, amikor az akkori gondnok messziről morcolázkodott és úgy tett, mintha fülön akarna csípni.

Tizenhat éves koromig a majdnem szemközti házban laktunk. Egy kis szünet, aztán 1991 májusában – már fiatal felnőttként –, megint a múzeumkertben találtam magam. A szökőkút szanaszét heverő köveit mértük, pontosan, hogy papírkartonra rajzolva összeállítsuk a kút valaha volt kontúrját, az alaplemez geometriájának meghatározásához. A kövek a helyükre kerültek, máig is ott vannak, a vízgépészet azonban nem készült el – talán most.

Fekete Szilárd: A Deák tér 1. sz. múzeumépület helyreállítása

Ára: 600,-Ft